Науковий вісник
Музею Івана Франка у Львові

Випуск 20

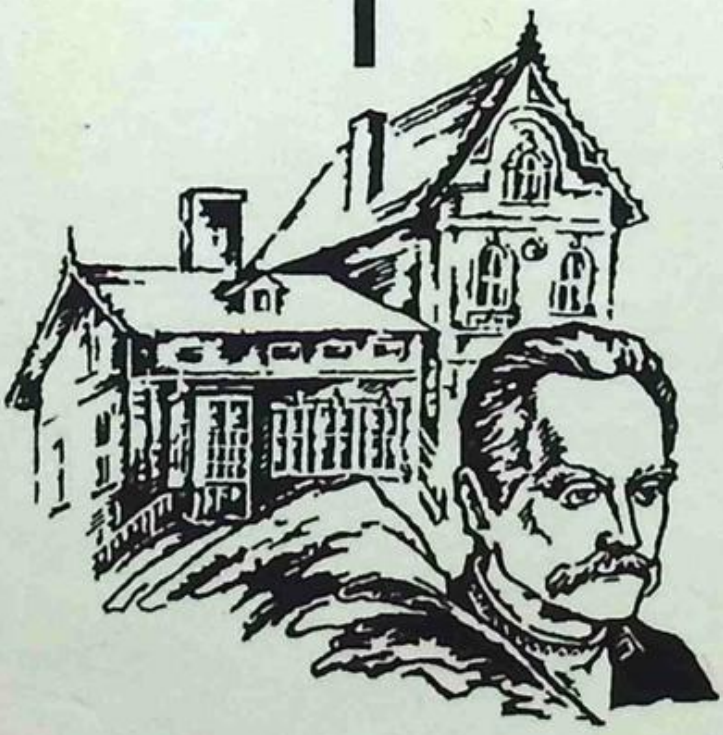

ЛЬВІВСЬКИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ
МУЗЕЙ ІВАНА ФРАНКА

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МУЗЕЮ ІВАНА ФРАНКА У ЛЬВОВІ

20
Випуск

Апріорі • Львів • 2016

УДК 069.02:929(477.83-25)"1944/1950"(082)
ББК 4744(4Ук-25Львів)6я43+Ш5(4Ук)5/6-4Франкол61я43
Н 535

Н 535 Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: Випуск 20. – Львів : Апріорі, 2016. – 768 с.
ISBN 978-617-629-341-5

У двадцятому випуску «Наукового вісника Музею Івана Франка у Львові» опубліковано дослідження, розвідки, статті про окремі віхи життя і творчості Івана Франка. Друкуються спогади людей, так чи інакше пов'язаних з письменником, досліджується епістолярна спадщина, аналізуються взаємини Франка із його сучасниками, підсумовується діяльність музею за 2015 рік.

Друкується
за ухвалою Науково-методичної ради
Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка

Видається з 2000 року

Відповідальний за випуск
Роман Горак

БІБЛІОТЕКА
Інституту
Франкознавства
Інф 0571

ISBN 978-617-629-341-5

© Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка, 2016
© Видавництво «Апріорі», 2016

ЗМІСТ

Роман Горак
Музею Івана Франка – 75! 9

Дослідження

Яким Горак
«Діяння римські» («Gesta romanorum»)
у художній та науковій рецепції Івана Франка 23

Михайло Кобрин
Ідейно-філософські основи поглядів
української радикальної партії на релігію:
за часів головування Івана Франка 46

Яким Горак
До джерел та характеристики Франкового «Мойсея»
(до 110-річчя з часу написання поеми) 60

Віра Бонь
Лонгин Цегельський та відзначення
40-літнього творчого ювілею Івана Франка 90

Олексій Вертій
Маловідома сторінка підготовки
до відзначення 100-річчя від народження Івана Франка 101

Роман Горак
Трагедія Коссаків 118

Роман Горак
Університетська справа Михайла Возняка 205

Листи

Яким Горак
Листи Леоніда Жебуньова до Івана Франка 264

Роман Горак, Богдан Чудійович
Листи Володимира Науменка до Івана Франка 281

Іван Зимомря, Роман Горак
Листи Йозефа Бекманна до Івана Франка 300

Галина Ліман
Листи Михайла Оппокова до Івана Франка 313

Соломія Вівчар
Спілкування Олени Пчілки й Ольги Франко
(на підставі листів 1886–1895 рр.) 328

Віолетта Черніенко
Листи Якова Невестюка до Івана Франка 378

Ольга Рикмас
Листи Михайла Подолинського до Івана Франка 391

Алла Коцур
Листи Климента Квітки до Івана Франка 398

Марія Войціцька
Листи Володимира Охримовича до Івана Франка 409

Роман Горак, Богдан Чудійович
Франкова справа у Софії 423

Роман Горак
Канікули 1888 року
(Листи Антона Березинського до Івана Франка) 438

Марія Оркуш, Роман Горак
Недописані сторінки про Ясеницю-Сільну 463

Спогади

Марія Кивелюк
Про Василя Кивелюка 498

Василь Франко
Мій стрийко Іван Франко 504

Роман Горак
Василь Франко 521

Pro memoria

Роман Горак
Обірвалась ще одна гілка. Пам'яті Любомири Франко 528

Роман Горак
Не стало Петра Пилиповича Зозуляка 533

Яким Горак
Уроки виразного читання від Петра Зозуляка 545

Роман Горак
Так швидко відійшов
Пам'яті Кухти Степана Мар'яновича..... 557

Роман Горак
Повернення Ярослава Гнатіва 561

Наші публікації

Iwan Matkowski
Literatura jak forma narodowej egzystencji..... 591

Іван Матковський
Література як форма національної екзистенції 597

Іван Франко
Характеристика української літератури XVI–XVIII ст. 603

Iwan Franko
O czem i jak należy pisać dla ludu 644

Іван Франко
Про що і як потрібно писати для люду..... 651

З мандрів

Роман Горак
Церква із села Цигани..... 658

Михайло Кобрин
Базиліка Святого Петра в оковах у Римі 663

Роман Горак
Тюрма в Коломиї, в якій сидів Франко 670

Miscellaneous

Роман Горак
Бабуся та дід Ольги Франко 678

Олександр Козир
«Починається нова доба в моїм житті»
До 130-річчя від одруження Івана Франка
з Ольгою Хоружинською 684

Роман Горак
Тітка Єва Кошицька 695

Роман Горак
Священик Михайло Єднакий 701

Олександр Пушенко
Стара світлина вулиці В. Понінського 707

Хроніка музею: 2015 рік

Пам'ятні сторінки з історії музею 711

Петро Іванишин
Учитель нації 712

Євген Баран
Іван Франко: непоборні міфи pro і contra... 728

До 35-річчя садиби в Нагуєвичах

Марія Оркуш, Ольга Глібовицька
«Свята святих землі цієї…»
Із книги відгуків музею у селі Нагуєвичі 741

Наші автори..... 767

РОМАН ГОРАК

МУЗЕЮ ІВАНА ФРАНКА – 75!

10 жовтня 1940 року, тобто 75 років тому, як повідомила наступного дня єдина україномовна газета, яка належала Львівському обкому ВКП(б) з більш, ніж глумливою назвою «Вільна

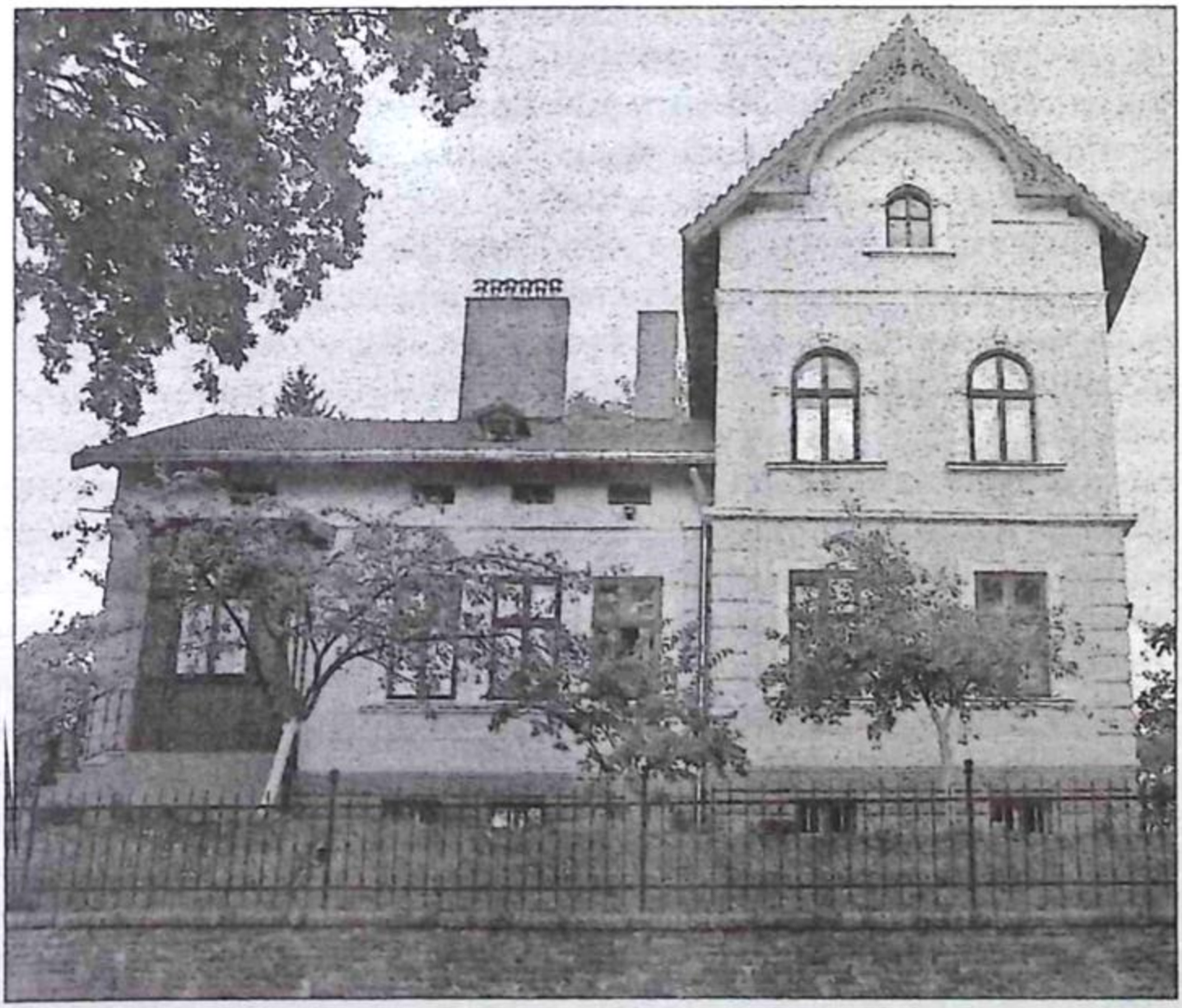

Музей Івана Франка

Україна», «в урочистій обстановці» відкрито Львівський музей Івана Франка». Відкриття відбулось о шостій годині вечора, коли надворі вже почало темніти. На відкритті, звітувала газета про цю небуденну подію, були присутні сучасники Івана Франка, серед яких виділявся академік Кирило Студинський, який рік тому на так званих Народних зборах, що відбулися в приміщенні теперішнього Львівського національного театру опери та балету імені колись Івана Франка, а тепер Соломії Крушельницької, героїчно патетичним баритоном волав до батька Сталіна зглянутися над нещасним українським народом у Галичині, катованого віками різними зайдами та чужинцями, і ласкаво прийняти його в сім'ю радянських народів-братів на чолі з великим російським народом.

Їх було зібрано в робочому невеличкому кабінеті Франка, тобто в теперішній кімнаті музею, де міститься бібліотека Івана Франка і якої на той час не було, а замість неї від входу в будинок вздовж стіни та в кожному кутку стояли вожді радянського народу на чолі з Йосифом Віссаріоновичем Сталіним, скульптура якого, обкладена вінками та квітами, мало не впиралась у стелю. Решта скульптур були, залежно від значимості вождя, скромніших розмірів. Стіни були прикрашені мудрими виразами вождя.

Усі присутні злагоджено відспівали російською мовою «Інтернаціонал» від початку до кінця, чи як писала та ж «Вільна Україна»: відспівали всі голосно, злагоджено і натхненно, особливо акцентуючи на тому, що «старый мир» буде «до «оснований разрушен», а ті, хто був досі ніким, стануть всім. Потім всі проспівали «Вічний революціонер» на музику М. Лисенка, бо у Львові знали ще його на музику Станіслава Людкевича, а відтак слово взяв директор музею Петро Франко, який нагадав присутнім про те, як колись мучився український народ і яка доля усміхнулася йому зараз, що той народ може навіть відкрити музей великого письменника-демократа Івана Франка, що неможливо було б при іншому політичному устрою.

Кожний наступний оратор обов'язково дякував товаришу Сталіну і врешті заспівали «Із-за гір та з-за високих», забуту сьогодні, але неймовірно популярну пісню про Сталіна – і... музей зістав відкритий. Та пісня мала заглушити весь біль і розчарування, які наступили після оспіваного поетами «золотого вересня» 1939 року.

Напередодні відкриття музею дійшла вістка про розстріл найсвідоміших і найактивніших селян та інтелігенції з рідного Франкового села Нагуєвичі. Без перерви везли потяги у Сибір та Казахстан «на перевоспитание» свідомих українців. Відкрите грабування українців та мешканців Галичини не мало меж. Творилось щось нечуване й непередбачуване. Масові арешти, тортури, приниження і винищування...

Над 52 студентами Львівського університету було влаштовано показовий процес як над ворогами народу. Багатьох розстріляли, інших заслали в концтабори. Аудиторії університету, відкритого для українців, яким польська окупаційна влада заборонила діставати вищу освіту і який носив ім'я Івана Франка, світили пусткою. Відомий польський письменник Бой-Желенський з того приводу жартував: мовляв, він в українському університеті польською мовою для студентів-євреїв читав курс історії французької літератури. Більшовицькій ідеології вкрай потрібно було переконати всіх, що більшовицьке «визволення» та «возз'єднання» було необхідне українському народові і що про таке визволення мріяли кращі сини українського народу, а найперше Іван Якович Франко. Саме під тим оглядом будували музей, де мало бути якнайменше про Франка, а якнайбільше вихваляння «нашої партії і тов. Сталіна». Саме під тим кутом не тільки відкрили музей 75 років тому, а й створювали всю його експозицію.

Наступного дня після відкриття музей заповнили відвідувачі, а та ж «Вільна Україна» звітувала про те, що вони, відвідавши музей, зрозуміли переваги соціалізму над капіталізмом та відчули ті зміни в суспільстві, про які колись мріяв Каменяр.

Основу меморіального музею вже було створено 1926 року, до десятої річниці смерті письменника, в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка, де зберігалася бібліотека та архів Франка, а також його особисті речі, серед яких був письмовий стіл, за яким писав поему «Мойсей», плів рибацьку сітку і за цим заняттям застав його напередодні Великодня 1905 року Михайло Коцюбинський.

Цілком інакше сприйняли українці відкриття музею 1940 року. Сприйняли як нагадування, що їм, за словами Івана Франка, було призначено «сесю скалу розбить»! Тут мав куватися дух українця. Тут він мав брати в далеку дорогу життя і боротьби ту іскорку з кузні Якова Франка, яку взяв малий Івась, щоб освітлювати нею дорогу до кращого майбутнього. Тут мали випрямлюватися хребти, які нагинав у людини більшовизм. Тут кожен мав відчувати відповідальність за долю мільйонів…

За наполяганням Петра Франка, 26 січня 1940 року Народний комісаріат освіти УРСР «приказом №320» ухвалив постанову організувати Державний обласний меморіально-літературний музей Івана Франка у м. Львові, призначивши його директором.

У квітні виділили гроші на впорядкування будинку, працівники повинні були скласти іспит про переваги соціалізму над капіталізмом, а також прозвітувати про прочитану відповідну літературу.Відкриття музею планувалося на 28 травня, тобто на день смерті Івана Франка, однак через екзамени з політосвітніх предметів та підвищення ідейного рівня нічого зробити не вдалося.

Перший експозиційний план музею вперше було розглянуто 28 серпня 1940 року на засіданні ради музею. Складався музей з п'яти кімнат, стіни яких повсюди були завішані лозунгами, цитатами з мудрих праць Сталіна, а також висіло багато червоних плакатів, у вітринах повсюди були портрети безсмертних вождів, довкруж повтискувано суспільно-політичну літературу, а великий плакат нагадував одну з най-

основніших тез більшовицької ідеології, а також і філософії, що матерія первинна, а свідомість вторинна... Так вимагала партія, так вимагали прислані для допомоги наставники з Києва. Але навіть завішені лозунгами стіни, робили свою справу: вони берегли дух великого Франка і це було найголовніше, бо це розуміли люди, що приходили сюди зі своїми болями, скорботами та сподіваннями.

Досвіду створення таких музеїв у Галичині ніхто не мав. Це був перший у Львові музей літературного спрямування та один з перших в Україні.

Майже порожньою була бібліотека Івана Франка. Після перегляду обллітом архіву та бібліотеки сюди мали повернути книжки та рукописи Івана Франка, бо НТШ «самоліквідувалося». Шафи так і не дочекаються книжок Франка: їх, як дрова, скинуть у вантажівку і вивезуть у Київ. Сім'ю Петра Франка як депутата Верховної ради УРСР поселили в будинок польського магната Антонія Ув'єри, що був поряд. Туди не захотіла переселятися дружина Івана Франка і залишалась мешкати на другому поверсі свого дому.

10 січня 1941 року відбулася дуже відповідальна нарада у справі відзначення 85-річного ювілею великого пролетарського письменника Івана Франка. До ювілею Івана Франка було вирішено влаштувати виставку рукописного фонду письменника та його бібліотеки. Для цього спеціальним рішенням уряду та Академії наук УРСР було вирішено провести реставрацію рукописної спадщини письменника та оправити її спеціальним дорогим тонким шкіряним матеріалом. З цією метою найбільш пошкоджені книги та рукописи віддали на реставрацію. Однак виявилося, що тонка оправа, виділена за клопотанням президента АН УРСР О. Богомольця, не потрапила до майстерень. Унаслідок махінацій її перехопила бібліотека АН УРСР у Львові на оправлення рукописів та матеріалів А. Міцкевича, які опісля опинились у Польщі. На оправу спадщини Івана Франка було виділено менше якісний матеріал. З книжок та рукописів, які не потребували наглої

реставрації в бібліотеці АН УРСР, яка розташовувалася у приміщенні колишньої бібліотеки Оссолінських, була влаштована дуже велика виставка, яка вже в післявоєнні роки ніколи не повторювалася.

На Львів летіли перші бомби фашистської Німеччини, тривала поспішна евакуація радянських організацій, про книжки у переплетеннях і в бібліотеці всі забули.

Не забули лише три тодішні працівниці НТШ Марія Штеліга, Марія Деркач та Стефанія Дорош. У рюкзаках, кошиках, сумках вони почали зносити у приміщення бібліотеки НТШ, що на теперішній вулиці Винниченка, 24, покинуті рукописи та бібліотеку Франка. Спадок по Франкові було врятовано. Це вже був другий порятунок Каменяревої спадщини. Перший був 1936 року, коли бібліотеку НТШ, де зберігалася, згідно із заповітом Івана Франка, його рукописна спадщина та бібліотека, було затоплено мешканцями верхнього поверху. Треба було докласти дуже багато зусиль, щоб речі не загинули.

Наприкінці війни німецький уряд розпорядився вивезти бібліотеку та рукописну спадщину Франка на Захід. Для цього прислали спеціальні скрині. Однак ті самі жінки, які врятували бібліотеку від мародерів на початку війни, вирішили в скрині, ризикуючи своїм життя, накласти маловартісні книжки й зробили вигляд, що це спадок по Франку. Скрині вивезли, й вони пропали...

Перед приходом німців вивезли на Схід сина Івана Франка Петра, за ним пропав слід, як і за Кирилом Студинським. У перші дні війни померла дружина Івана Франка Ольга Федорівна. Її не поховали у гробівець з чоловіком. Не було кому цим зайнятися. Поховали неподалік в окремій могилі.

Будинок Антонія Ув'єри, де мешкав П. Франко, зайняли німці. Там мав жити генерал-губернатор дістрікту Галичини, а в будинку Івана Фіранка мала розміститися його прислуга. Музей закрили. Будинки повертали попереднім власникам. Потрібно було врятувати експонати. Всю керівну роботу взяла на себе Марія Деркач. Прийняв експонати музею На-

ціональний музей. Були складені акти їх здачі та прийняття на зберігання.

У будинку Ув'єри при нових господарях мав зупинятися генерал-губернатор, коли буде приїздити у Львів, а в будинку Івана Франка мала жити його прислуга. Однак зваживши всі «за» і «проти», а найперше, яку опінію це викличе серед окупованого населення, відмовився від затії. Будинок Івана Франка купив директор фабрики «Одор» Баєр, який зробив у будинку капітальний ремонт і перетворив його у житло для своїх потреб. Жити в ньому йому не судилося. Першого травня, на сам Великдень 1944 року, радянська авіація бомбардувала Львів, й одна з бомб упала біля самісінької хати Франка між будинком і грушею на шкарпі, посадженою Іваном Франком 1902 року. І грушу й будинок було дуже пошкоджено. В місті почалася паніка та мародерство. У музей, щоб врятувати його, прийшла жити разом із сином Володимиром прибиральниця Софія Дутко. Вона поселилась у відремонтованих підвалах, забила вікна дошками, позачиняла надійно двері й стерегла дім. До її приходу злодії вже добре похазяйнували. Вкрали навіть печі.

27 липня 1944 року Львів став радянським, а постановою Львівського облвиконкому від 1 серпня цього ж року музей Франка було відновлено. До нього долучили й будинок Михайла Грушевського, в якому розквартирувалася польська військова частина й довела його до повної руйнації. Невдовзі будинок став місцем проживання директорів музею та їхніми кабінетами.

Ремонт музею провели дуже неякісно, але в стислі терміни, як цього вимагала партія та уряд. Директором музею було призначено Петра Карманського, талант якого Франко високо цінив, але нещадно критикував за його «молодомузівську» позицію.

Петру Карманському та невеличкому колективу довелося зайнятися господарськими справами: будинок був у плачевному стані. На відновлення не було грошей – країна виходила

з розрухи. Не було кадрів. І все ж музей відкрили 17 липня 1945 року до річниці визволення Львова.

1946 року наближалася 90-та річниця від народження Івана Франка. Музей для відвідувачів був закритий, бо не відповідав вимогам партії та уряду. 29 вересня 1946 року в газеті «Львовская правда» з'явилася стаття «Превратить музеи Львова в оружие идеологического воспитания масс». Робота музею Івана Франка була піддана нищівній критиці.

Почалась активна робота з викорінення залишків буржуазного націоналізму, яким кишів Львів, який ніяк не міг «по-настоящему» оцінити блага , які для Західної України приніс більшовизм, а натомість розгортав проти нього бандерівську боротьбу, яка знаходила, на диво, підтримку несвідомих елементів. До тих «залишків» було зараховано й Петра Карманського за його концепцію побудови експозиції музею, базованої на наукових даних. Він вимагав повного, без ідеологічних втручань висвітлення творчого та життєвого шляху Івана Франка, на що, зрозуміло, керівництво піти не могло. Крім того, Петро Карманський вимагав повернення бібліотеки та архіву Франка, який він заповів НТШ, центральний осідок якого був у Львові. Активність Карманського підписала йому вирок. За «ідеологічні промашки» його звільнили з посади директора музею. Львів та Україна мусять бути вдячні йому принаймні за те, що він домігся впорядкування могили Івана Франка, яка на той час стояла посеред звичайного, спеціально організованого, смітника.

Після нього на цю посаду призначили Тараса Франка, який повернувся до Львова зі Станіславова. Був директором з 1947-го до 1949 року. Це був час посилення тиску на національні кадри, настала остання хвиля їх винищення, початковою точкою якого було вбивство Ярослава Галана. Для нікого не було секретом, хто був виконавцем і для чого це було зроблено. Експозиція музею перетворилась у звичайнісіньку дешеву комуністичну агітку. Згідно з тематико-експозиційним планом, продиктованим зверху, Франкові було

виділено 5 відсотків від загального експозиційного матеріалу. Решта – визвольна боротьба, гніт українського народу Австро-Угорською імперією, бориславські повстання, страйки, робітники, гніт польського окупанта, щастя від визволення, марксизм-ленінізм, мудре керівництво комуністичної партії та розквіт України завдяки старшому братові, про якого згадувалося на кожному кроці. На першому місці був батько Сталін і його соратники по геноциду українського народу.

Запрошений як спеціаліст оцінити роботу музею Михайло Рудницький заявив, що це – не музей, а «красний куток колгоспу»...

Музей Франка того часу – це цитатник з творів марксизму-ленінізму-сталінізму.

Восени 1949 року убили Галана. Стали пустими студентські гуртожитки, окремі будинки... Львів захлинався від більшовицького терору. Більшовицький окупант створив враження, що над родиною Франка також зависло нещастя і перш за все над сім'єю Тараса Франка. Було вирішено сім'ю Тараса Франка перевезти в Київ і створити враження, що після вбивства Галана їм загрожує серйозна небезпека. Їх перевезли на поселення у Київ.

А до музею й надалі йшли люди, хоч стіни кричали до них наругою над пам'яттю Франка. Вони йшли, бо тут був Франко, в якого вірили.

Після Тараса Франка директором призначили вчителя української мови та літератури, випускника Ніжинського педагогічного інституту ім. М. Гоголя Івана Кияшка. Виконував він свої обов'язки до вересня 1952 року, а відтак 1952 рік приніс нового директора – саме такого, якого хотіла партія. Він заслужив на це. Ним був Яків Цегельник, завдяки якому в сталінські концтабори було відправлено увесь випуск школи міста Комарне на Львівщині. Він вибрав для свого житла кімнати, в яких мешкав Михайло Грушевський, і щовечора виходив з гвинтівкою на балкон, стріляв і запевняв, що робив це для того, щоб відстрашити бандерівців.

БІБЛІОТЕКА Інституту франкознав

Такими були будні музею у той час…

1956 року виповнювалося 100 років від дня народження Івана Франка, і громадськість мала намір відсвяткувати цю дату як світову подію з подачі Всесвітньої Ради Миру.

Головою Української Ради Миру був Микола Бажан, а Радянського – Микола Тихонов. Порушене на засіданні Спілки письменників України питання про святкування цієї дати закінчилося тим, що дехто з письменників висловив сумнів у доцільності такого заходу: чи справді Франко відповідає титулу «Вічного революціонера», яким його наділяють. Так, напевно, й не було б відзначено ювілею Франка, якщо б за справу не взявся письменник Юрій Назаренко. Він розіслав тисячі листів по всьому Союзу з проханням підтримати святкування цієї дати. Святкування вимагали колгоспники, ветерани праці, інваліди війни, учителі, шахтарі, діти, піонервожаті, передовики колгоспних ланів, знамениті комбайнери, трактористи й навіть Герої Соціалістичної праці... Їхні листи скеровувалися в уряд, щоб той підняв питання про святкування ювілею Франка. З канцелярії Микити Хрущова йому відповіли, що для Радянської України зараз важливішим питанням є косовиця, про ювілей «не может быть и речи».

За святкування піднялися діячі культури Чехословаччини. Невдовзі ініціативу чехів та словаків підхопили канадці. Звертання громадськості до Іллі Еренбурга нічого доброго не дало. На адресу радянського комітету захисту миру йшли тисячі листів. Врешті відважилися виступити українські письменники, які засудили затягування питання про святкування ювілею Франка. З великої армії письменників вдалося зібрати тільки 28 підписів. Врешті ініціативу взяли на себе українські канадці, які навколо цієї проблеми почали згуртовувати українців усього світу. Щоб не стати посміховиськом в очах світової громадськості, советскій комітет врешті дав справі хід. 1955 року позапрограмово на спеціальному засіданні у Стокгольмі Івана Франка вносять у додатковий список столітніх ювілярів...

Почалася поспішна підготовка до святкування.

Штурмовим методом зустріти ювілей планував і музей.

Трапилося так, що перед святкуванням на роботу в музей прийшли молоді випускники університету Левко Полюга, Віра Бонь та Марія Давидова, які вважали, що музей Франка є музеєм тільки Франка. Бюсти вождів партії було забрано з експозиції, а разом з ними пощезали й «мудрі» цитати та висловлювання тих же вождів.

Уявити собі музей без вождів ніхто не міг. А тут до того ж зняли погруддя з гіпсу Горького та решти революційних письменників, яких вважали наставниками Франка та представниками великої російської культури, без яких українська культура просто не мислилась.

На цих же засадах було й збудовано першу експозицію у музеї, що в Нагуєвичах – батьківщині Івана Франка. Не забула партія та уряд спорудити пам'ятник Іванові Франкові, як і одночасно закрити, і почати повільне руйнування церкви св. Миколая, яка була родинною церквою Франків.

Уже було розвінчано культ Сталіна, а тому постійні доноси Якова Цегельника на молодих працівників, які не йшли в ногу з партією, привели до того, що Міністерство культури звільнило його від обов'язків директора.

Зі січня 1959 року директором музею стала Марія Семенівна Кіх, колишня відома комсомольська та партійна діячка. Відтоді в музею вкорінилася традиція ставити директорами проштрафлених або пенсійних працівників партії та уряду.

1970 року Марії Кіх не стало. На її місце прийшов син Василя Стефаника Семен, який раніше був головою області, політичним діячем, людиною вельми шанованою.Музей ставав помітним у житті міста. До роботи прийшли люди, які склали його основний кістяк: Зиновія Стець, Олександра Старак, Ольга Тернавська, Марія Магунь. У цей час особливо розвинулася збиральницька та фондова робота.

Після смерті Семена Стефаника виконувачем обов'язків директора музею стала Віра Бонь, яка все своє життя присвя-

тила музеєві. Директором музею став соратник російського терориста Миколи Кузнєцова та працівник органів КДБ Микола Струтинський. Він знищив усі насадження навколо музею, які власноруч посадив Іван Франко, вважаючи, що за ними ховаються бандерівці…

1976 року, тобто до 120-річчя від народження Франка, на суд громадськості було винесено пропозицію щодо побудови садиби батьків Івана Франка в Нагуєвичах.

Проект було гаряче підтримано громадськістю, відповідними структурами було виділено кошти на будівництво, і сталося те, чого досі не знала музейна практика України: вперше відбудували стару садибу. Тільки завдяки жертовній праці та відвазі тодішніх працівників музею і, зокрема, молодої випускниці Дрогобицького педагогічного інституту Марії Оркуш, тепер ученого секретаря музею, були врятовані меморіальні та церковні речі, подаровані батьком Івана Франка, серед них і Хрест свободи. 1936 року відкупили землю під дитячу оселю та побудову пам'ятника... Однак не судилося тому здійснитися.

Відкриття садиби-меморіалу перетворилося у всенародне свято. Ішов сильний дощ, природа ніби спеціально випробовувала на стійкість людей: чи витримають, чи не розійдуться. І витримали, і не розійшлися.

На відкритті був Сергій Міхалков, російський поет. Його запросили до слова, назвавши всі його титули, а він свій виступ почав з того, що ті титули нічого не значать, і є вони, як піна на воді. «От найвищий титул для письменника», – показував він на людей, що промокли до нитки...

Тоді ж було задумано створити в лісі, що прилягає до Війтової гори, де була садиба Франка, так звану «Стежку Франка», авторами ідеї якої були М. Кушнір та І. Чайківський разом з Дрогобицьким лісгоспзагом, а виконавцями скульптур стали студенти та викладачі теперішньої Академії мистецтв у Львові.

За час побудови експозиції музею у Львові було зібрано багато матеріалів з оточення Івана Франка, що й дозволило

1991 року відкрити музей всесвітньо відомої співачки Соломії Крушельницької.

Музей у Нагуєвичах, як філія музею Франка, віддавна став центром, навколо якого розгорталися найважливіші суспільні події. Багато з них започаткував і сам музей.

В останні роки відновлено практику музейного збирання, колись започатковану відомим бібліографом Іваном Левицьким: формування фонду ще при житті того чи іншого діяча культури. Зараз фактично кожен львівський письменник має такий фонд, який щоразу поповнюється, і, безумовно, саме такий підхід до справи ставить на вищий ступінь і значимість музею та науково-дослідної роботи в ньому. Саме завдяки активній позиції музею відкрито на території Львівщини низку меморіальних таблиць, пам'ятних знаків, музеїв-кімнат тощо.

1991 року Львівському музеєві було передано колишній будинок Антонія Ув'єри, що поряд з будинком Франка. У ньому деякий час жив Петро Франко, що дало можливість відкрити тут літературну експозицію та «Франкову вітальню».

За здобутки в царині музейної справи музей Івана Франка став 1994 року музеєм першої категорії.

Працівники музею Івана Франка у Львові створили музей Василя Стефаника в Русові, музей Марка Черемшини в Снятині, музей Івана Франка в Нагуєвичах, у Каневі, у с. Пустовійти на Черкащині, с. Халеп'є Обухівського району Київської області, врешті 1994 року – музей Михайла Грушевського, який тепер став самостійним і останній – музей Франка у Циганах на Тернопільщині.

2011 року музей дістав статус національного. І тим сказано все, хоча варто додати, що до 150-річчя від народження Івана Франка проведено капітальний ремонт музею, який усунув недоліки попередніх ремонтів, створено нову меморіальну експозицію із залученням другого поверху будинку письменника та організовано принципово нову літературну експозицію, яку було відзначено 2009 року обласною премією ім. О. Кульчицької. Віру Бонь за путівник по меморіальній

частині музею 2007 року відзначено обласною премією ім. Я. Гординського, а заступника директора з наукової роботи П. Зозуляка 2012 року за пропаганду творчості Івана Франка та організаційну роботу відзначено обласною премією ім. Іл. та В. Свєнціцьких.

У музеї зараз працюють 50 працівників, з них 20 – науковці, серед яких п'ять кандидатів наук. З них двоє захистилося 2015 року. Два працівники – члени Національної спілки письменників України. Два працівники – заслужені працівники культури, один – заслужений діяч мистецтв України та Польщі. З 2000 року музей випускає «Науковий вісник музею Івана Франка у Львові», який дістав всесвітнє визнання і є в провідних бібліотеках України та за кордоном.

Авторів десятитомної біографії Івана Франка в одинадцяти книгах, створеної на матеріалах музею, Романа Горака та Ярослава Гнатіва 2011 року відзначено Національною премією України ім. Тараса Шевченка.

Музей організовує щороку в день смерті Івана Франка поминальну Службу Божу в церкві Святої Софії, що біля музею, та панахиду на могилі письменника. Слово про Івана Франка того дня виголошують найвидатніші письменники та вчені України. Цей день стає початком Днів пам'яті Івана Франка, які закінчуються урочистостями в тому селі, де колись побував Іван Франко.

У день народження Івана Франка в музеї відбувається традиційне літературно-мистецьке свято «Прийдімо до Франка», де слово про Каменяра виголошують найвидатніші молоді учені.

Музей став одним з провідних центрів сучасного франкознавства.

До нього йдуть люди зі своїми болями, скаргами і сподіваннями, як і того далекого 1940 року, коли його відкрили.

ЯКИМ ГОРАК

«ДІЯННЯ РИМСЬКІ» («GESTA ROMANORUM») У ХУДОЖНІЙ ТА НАУКОВІЙ РЕЦЕПЦІЇ ІВАНА ФРАНКА

Під назвою «Gesta Romanorum» («Діяння римські») в історію світової літератури увійшли 273 оповідання-притчі різного обсягу, жанру й походження, які функціонували в усному та письмовому обігу середньовічної Західної Європи. Приблизно в XIII–XIV ст. їх було укладено в збірку разом з доданими до них алегоричними тлумаченнями морально-богословського характеру. Ця збірка стала багатою скарбницею сюжетів для літературних творів європейських авторів від доби Відродження (Д. Бокаччо, В. Шекспір та інші) до XX століття включно (наприклад, Томаса Манна).

Про інтерес Івана Франка до «Діянь римських» засвідчує наявність у бібліотеці письменника перекладів цієї пам'ятки російською (№ 3576, 1878), польською (№ 1795) та німецькою мовами (№№ 1577, 4092, 4477). Інтерес цей базувався на ґрунтовному зацікавленні письменника комплексом християнської богословської, наукової, морально-дидактичної, філософської та іншої літератури як європейської (роман «Варлаам та Йоасаф», патристика, біблійна критика), так і в спеціально українській адаптації (рукописні збірники, староруські «Ізмарагди», «Прологи», апокрифи тощо).

За радянського часу впливи цієї пам'ятки на творчість та наукові праці І. Франка спеціально не досліджували не лише

через переконання у войовничому атеїзмі письменника, але й через відсутність її повного перекладу. Лише тепер, з появою видання повного українського перекладу середньовічної пам'ятки [2], таке дослідження стає можливим. Засадничим моментом у такому дослідженні є Франкове надання переваги (як у художніх інтерпретаціях, так і в наукових працях) першоджерелам, звідки ті чи інші оповідання, притчі попадали у «Діяння римські», а отож переконання (хоч і ніде ним не зафіксоване, але очевидне з його підходу) про вторинність вартості цього джерела. Тому й франкознавці зосереджували увагу довкола порівняння Франкових творів з першоджерелами давньої літератури, а «Діяння римські» лишали поза увагою. У статті Дмитра Козія «Франкові моралістичні поезії на старій основі» [4], опублікованій уперше 1936 року, побіжно подано багатий огляд джерел Франкових поезій найбільше зі збірки «Мій Ізмарагд», але покликів чи принагідних згадок про «Діяння римські» нема. У ґрунтовній статті «До ґенези й джерел «Мого Ізмарагду» Ів. Франка» [8] О. Мороз, не покликаючись на статтю Д. Козія, деталізує співвідношення Франкових поезій з тими джерелами. Серед тих джерел О. Мороз проводить ґрунтовне порівняння притч з «Мого Ізмарагду» з притчами роману «Варлаам та Йоасаф», але що деякі з тих притч поміщені в «Діяннях римських» також не згадує. Стаття Мейзерських «Притча про сліпця і хромця»: символіка «сліпоти» у творчості І. Я. Франка», переказуючи і цитуючи Франкову студію про давньоруську притчу, згадує без ближчого і детальнішого аналізу і «Діяння римські» [7, 105–106].

«Діяння римські» згадують в епістолярному діалозі Іван Франко та Михайло Драгоманов. У листі від 2 вересня 1885 року Драгоманов просить Франка з'ясувати, чи існує польський переклад «Діянь римських»: «Чи були коли друковані по Польські «Gesta Romanorum»? Або чи єсть у рукописі? Чи про них хто писав? В звичних курсах Пол[ської] Літер[атури] нема спомину, а я не вірю, щоб «G[esta] R[omanorum]» не було по польському. Справку цю мені треба дуже, дуже скоро» [6,

131]. У листі-відповіді від 15 вересня 1885 року І. Франко повідомляв кореспондента: «Про «Gesta Romanorum» я розпитував у тутешніх польських літераторів Бігеляйзена, Гіршберга, Брухнальского – всі вони кажуть, що ані друковані вони по польськи не були, ані рукописний переклад їм не звісний» [6, 132). У листі від 18 вересня 1885 року М. Драгоманов дякував І. Франкові за інформацію, коментуючи так: «Я знав, що до 1879 р. нічого не було про польський переклад їх, та думав, може, послі що знайдено. Я таки певнісінький, що «Gesta» були по польському, бо деякі руські (мало- й біло-) переклади прямо говорять: «переложено з друкованої *польської* книжиці», а один рукопис (в Петерб[узькій] Публ[ічній] бібліотеці) так назива рок і друкарню краківську» [Курсив М. Драгоманова. – *Я. Г.* – 6, 134].

Принагідно І. Франко згадує середньовічну збірку у польськомовних статтях «Характеристика української літератури XVI–XVIII століть» (1892 р.), [12, 348], «Пся крев» і «песя віра» (1895) [12, 529], рецензії на 8-й том польського журналу «Wisła» (1894 р.) [12, 464] та рецензіях, написаних 1903 року, на філологічні праці Станіслава Пташицького[1] «Обзор материала по истории средневековой повести в Польше» [13, 406] та Олександра Брікнера «Cywilizacya i język. Wydanie poprawione i powiększone» та «Z dziejów języka polskiego. Studia I szkice» [13, 409], а також статті «Із лектури наших предків XI в.» [13, 919]. До слова, праця Станіслава Пташицького «Средневековые западноевропейские повести в русской и славянской литературах. 1. Истории из «Римских деяний» («Gesta Romanorum»)», Петербурзького видання у 1897 року, збереглася та зафіксована в бібліотеці І. Франка (№ 2638).

Серед корпусу притч з «Діянь римських» знаходимо кілька, які свідчать про схожість фабули з окремими Франковими творами, найбільше з циклом притч у збірці «Мій Ізмарагд» (1898), «Поемою про білу сорочку» зі збірки «Поеми» (1899) та одним з оповідань з прозової збірки «Староруські оповідання» (1900).

Усі притчі з «Мого Ізмарагду», аналоги яких є у «Діяннях римських», взяті І.Франком з «Варлаам і Йоасаф». Їх наведено в оригіналі в тексті Франкової монографії «Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія»: це «Притча про життя» (відома ще як «Притча про єдинорога»[11, 336–337], якій присвячено окремий додаток монографії [11, 541–669], «Притча про приязнь» [текст наведено 11, 338–339], «Притча про правдиву вартість», «Притча про смерть». «Притча про нерозум» також почерпнута з «Варлаама та Йоасафа». О. Мороз стверджує, що «поет знав декілька варіантів схожої притчі. Так, у тексті Ібн Хісдай є притча про птаха, у грецькім – про солов'я, у вірменськім – про горобця, у бомбейському (арабський текст) – знову ж таки про горобця. У крехівському тексті притча про солов'я пропущена. Вірогідно, що Франко запозичив її з грецького тексту» [8, 145].

Текст монографії свідчить, що І. Франко усвідомлював наявність притч з роману в «Діяннях римських», хоч не аналізував їх у середньовічній збірці окремо, а згадував лише принагідно. Так, наприклад, у п'ятому розділі монографії, де йдеться про поширення роману в Європі, І. Франко каже про розповсюдження його у Польщі: «Отим-то й повість про Варлаама і Йоасафа лишилася (*крім притч, що приходили окремо від повісті через «Gesta Romanorum» тощо)* в Польщі придбанням теологів, монастирів та монастирських шкіл» [11, 436. – Курсив мій. – *Я. Г.*].

Крім того, серед наукового апарату Франкової монографії знаходимо праці про старохристиянський роман Олександра Кірпічнікова[2] «Византийские повести и повесть о Варлааме и Иоасафе» (Харків, 1876) та «Греческіе романы въ новой литературѣ. Повѣсть о Варлаамѣ и Іоасафѣ» (Харковъ, 1876) [3]. На першу з названих праць І. Франко неодноразово покликається у тексті [11, 361], а другій – дає окрему оцінку в шостому розділі монографії [11, 465–466]. У праці «Греческіе романи…» О. Кірпічніков прослідковує впливи роману «Варлаам та Йоасаф» у європейській літературі й особливо

в аналізах притч з роману майже скрізь вказує аналоги з «Gesta Romanorum». Імовірно, через те І. Франко не вважав за потрібне повторювати зроблене О. Кірпічніковим у своєму дослідженні. Творчу інтерпретацію притч поет базував не на «Діяннях римських», а на першоваріантах давньоруського «Ізмарагду», чи в романі «Варлаам та Йоасаф». Цим зумовлюються істотні розбіжності у трактуванні фабули і відсутність богословської моралі, поданої у кожній притчі «Діянь римських».

Першоджерелом ***«Притчі про життя»*** є «Притча про єдинорога» з роману «Варлаам та Йоасаф», якій І. Франко присвятив окрему розвідку, що є додатком до монографії. Порівняння поетичної притчі з оригінальним текстом з монографії, виявляє, що поет точно притримувався оригіналу.

Порівнюючи у монографії різні варіанти притчі, Франко вказує: «У всіх цих творах зміст притчі і навіть текст такі самі або щонайбільше додаються з незначними скороченнями і додатками. *Наприклад, в «Gesta Romanorum»* [...]» [11, 617. – Курсив мій. – *Я. Г.*], а далі цитує латинкою фрагмент, покликаючись на 168 оповідку «Діянь римських», використовуючи берлінське видання пам'ятки 1872 року здійснене Германом Остерлеєм (Hermann Oesterley). Це видання, зафіксоване серед збереженої Франкової бібліотеки під № 1577, є найповнішим науковим німецьким виданням збірки [2, 382–383]. У сучасному українському перекладі 168-ма оповідка має назву «Про вічний суд». На неї також покликається О. Кірпічніков в розгорнутому аналізі притчі про єдинорога [3, 232–234]. За словами дослідника [3, 233] в «Діяннях римських», до фабули додано останнє речення «Вже й приятель спустив йому драбину, щоб той вибрався, та чоловік, смакуючи медом, усе зволікав, аж поки дерево впало і він звалився драконові в пащу. Дракон зліз у яму і там пожер чоловіка» [2, 252]. Цього останнього пасажу нема і у Франковій притчі, як і нема взагалі згадки про приятеля і драбину, які, за «Діяннями», символізують Христа і покуту.

У деталях є відмінності між трактуванням символіки притчі у «Діяннях» та Франковому творі. Так, у поетичному творі «Дракон – то вічне забуття, що кождого погрожуєсь пожерти», а у «Діяннях…» дракон – це диявол; у Франка дерево (берізка) – людська пам'ять, у середньовічній притчі – дерево символізує життя; Д. Козій помітив ще одну зміну, внесену І. Франком у мораль притчі: «Та ще більш, може, примітні ті місця, де поет вносить зміни супроти первовзорів, додає якісь свої риси, щоб зробити поезії сучаснішими та узгодити їх із своїм світоглядом. […] Характеристичну зміну знаходимо у відомій «притчі про життя»: для стародавнього автора краплі меду – це світові примани, що відвертають людину від шляху спасення, від турбот за душу – для Франка ті краплини – «це розкіш братньої любови», що дає вартість життю та підносить нас понад горе й злидні, нерозривно зв'язані з життям» [4, 401]. На підставі цієї деталі Франкова притча видається не тільки символічним зображенням людського життя, але й висуває характерне для світогляду поета твердження, що лише в братерстві, братній любові – а отже, у співжитті людини з громадою, з іншими людьми є запорука життєвого щастя. У притчі з «Діянь» цього нема, натомість є інший нюанс, відсутній у Франковому творі: насвітлення усієї символіки притчі на релігійний, християнський (між іншим, у Франка «Готама буда, Азії світило, Очима духа бачив сю пригоду» – притча будистська) характер, в якому представлено символічну картину людського життя як гріховну, а «приятель» Христос через «драбину»-покуту хоче витягнути грішника з того земного життя, але грішник зволікає і через те попадає в «яму»-пекло і в пащу «дракона»-диявола.

Свої дослідження над джерелами притчі Д. Козій обґрунтовує посиланнями на працю Володимира Яковлева[3] «Къ литературной исторіи древне-русскихъ сборниковъ. Опытъ изслѣдованія «Измарагда» (Одесса, 1893) [20], видання якої зафіксоване серед бібліотеки І. Франка (№ 1507) з його записами, підкресленнями та виправленнями олівцем та

позначки червоним та простим олівцем [1, 181–182][4]. Справді, фабула цієї притчі з «Ізмарагда» наведена В. Яковлевим [20, 52], але вона має істотні відмінності (про це зазначає і Д. Козій) від наведеної Франком у монографії і в поетичній інтерпретації: три горлиці кормлять чоловіка, який висить над урвищем, ягодами, а ворон кидає на нього палаюче вугілля, про помічене чоловіком два дерева зі золотими і срібними яблуками. Відмінності ті пояснюються тим, що В. Яковлев наводить у своєму дослідженні споріднену з притчею про єдинорога «Притчу о богатыхъ истолкована отъ болгарскихъ книгъ». Її аналізові І. Франко присвятив окремий розділ у додатках монографії про духовний роман, але для поетичної інтерпретації взяв оригінальну версію з роману. Ці відмінності між варіантом притчі, поданим у В. Яковлева, і Франковим поетичним твором вказав О. Мороз [8, 142], але без уточнення, що В. Яковлев подає «Притчу о богатыхъ…».

«Притча про приязнь» теж почерпнута поетом з «Варлаама та Йоасафа». У монографії про старохристиянський роман І. Франко наводить як фабулу притчі про трьох друзів, так і її мораль: перший друг – «се багатство і бажання золота», другий – «се жінка, діти», третій – «се віра, надія, любов, милостиня, чоловіколюбство і інші чесноти» [11, 339].

У просторому аналізі притчі про трьох друзів [3, 235–239], О. Кірпічніков подає версії притчі з «Disciplina clericalis» Петра Альфонса[5] (яка збігається з Франковою «Притчею про приязнь») та притчі № 129 з «Діянь римських» під заголовком «Про випробування справжньої дружби». Дослідник коментує її так: «Въ этомъ рассказѣ, очевидно, слиты двѣ притчи: 1) притча Варлаама, изъ которой заимствованы число друзей, помощь, которую намѣреваются оказать несчастному двое первыхъ, и часть толкования; 2) 1-й рассказъ изъ «Дисциплины», откуда взяты способъ приобрѣтения друзей и способъ испытанія ихъ. Кромѣ того авторъ отъ себя превратилъ араба в царя, теленка въ свинью, прибавилъ 1-му

другу готовность сопровождать убійцу и измѣнилъ значеніе третьяго друга» [3, 236].

Франкова «Притча про приязнь» відрізняється персонажами і фабулою від притчі. Поет переніс фабулу притчі цілком на український ґрунт, знявши з неї релігійне тлумачення. Умираючому батькові і його синові з Франкової притчі відповідає король і його син зі середньовічної пам'ятки. У Франковий твір не ввійшов фрагмент притчі, де королевич їздить світом, шукає собі друзів, а потім на батькове запитання, скільки друзів знайшов, представляє їх так: «Трьох. Першого люблю понад самого себе; другого – як самого себе; третього – ледви чи люблю, або й не люблю зовсім» [2, 187]. У середньовічній збірці під час випробування двоє друзів відмовляють у допомозі, але обіцяють чимось зарадити: перший, побоюючись, щоб його разом з королевичем не послали на шибеницю, обіцяє королевичу дати сукна, щоб загорнути тіло після смерті; другий з боязні наразитися на небезпеку обіцяє втішати дорогою на шибеницю, і лише третій заявляє: «Залюбки все зроблю: візьму на себе провину, а треба буде – піду за тебе на шибеницю» [2, 187]. У Франковій притчі всіх цих обіцянок нема, все простіше й перенесено на реальний ґрунт. Щоправда, у Франкових словах першого з друзів – «Чи ще мене й мій рід Ти хочеш у тяжку біду вплескать» – прочитуються риси другого друга притчі з «Діянь», який боїться наражатися на небезпеку. Слова ж «декого» – «ще скажуть, що до спілки вбили ми» – видають першого друга з притчі «Діянь», який боїться з королевичем попасти на шибеницю. Врешті третього друга з середньовічної притчі замінено у Франка батьковим другом, який нічого не говорить і не обіцяє, але надає сховок.

У «Діяннях римських» до притчі додано таку мораль: «Найдорожчі, той король – всемогутній Бог; син-одинак – кожен добрий християнин, який сім років, тобто все своє життя, має обертатися у світі, щоб відшукати трьох друзів. Перший друг – то світ, що його людина любить понад саму

себе. [...] Якщо ж випробуєш його в скруті, то, без сумніву, зрадить тебе: з усіх твоїх маєтків дасть тобі щонайбільше два-три лікті сукна, щоб загорнути твоє тіло. Другий приятель, що його любиш, як самого себе, – твоя дружина, сини та дочки. Коли помреш, слізно проводжатимуть тебе до гробу; та ось вдова повернеться додому, за кілька днів її біль ущухне, і вона полюбить іншого. Третій друг, для якого ти мало що зробив, – то Христос. Мало діємо добра заради Його любові, а навпаки чинимо багато зла. Якщо ми покаялися й висповідалися, Він – наш друг у смертну годину; до того ж сам прийняв за нас смерть на хресті» [2, 187–188]. У світлі цієї моралі цікавий один момент: у середньовічній притчі другом, який узяв на себе провину і готов піти на шибеницю, є Господь наш Христос і цим всі наслідки вичерпуються. У Франковій притчі, «батьків друг» є простою людиною. Прихистивши уявного вбивцю, чоловік у такий спосіб прикриває злочин, і для читача це може стати підставою нової моральної дилеми.

О. Кірпічніков [3, 237] подає як варіант джерела притчі ще оповідку №238 з «Діянь римських» (без назви): Дехто мав трьох друзів – багатого, середнього і бідного. Багатому служив постійно, наражаючи тіло і душу свою, середньому інколи, а бідному ніколи. Сталося, що він довершив вбивство, за яке мав загинути; 1-й друг спочатку відмовив йому всякої допомоги, та коли вбивця наполягав, пообіцяв йому верету, щоб зав'язати очі; 2-й обіцяв супроводжувати до шибениці; 3-й зібрав натовп бідняків і звільнив його з рук правосуддя. Значення трьох друзів таке ж; 3-й друг – Бог, який спасає людину за милостиню, роздану бідним. «Эта редакция произошла исключительно изъ того-же сокращенія Золотой Легенды; но авторъ прибавилъ отъ себя заключеніе рассказа» – коментує її дослідник [3, 237]. Очевидно, ця версія притчі з «Діянь римських» ще більше віддалена від Франкової інтерпретації ніж та, що під № 129.

Джерелом «***Притчі про нерозум***», як вказувалося, є грецький текст. Відмінність франкової притчі від оригіналу окрес-

лює О. Мороз: «Зіставлення цього перекладу з Франковою «Притчею про нерозум» наводить нас на думку, що це і є той взірець, яким користувався поет, пишучи свою притчу. Щоправда, Франко не просто переспівав давню притчу, а зробив помітні зміни: у творі письменника головні персонажі – пташка і стрілець, у давній притчі – соловей і пташник, крім того, порядок «наук» пташки змінений, що ще більше підкреслило авторове тлумачення: не жалувати за тим, що сталося, не рватися переробити вже зроблене, ніколи не вірити в те, що неможливе» [8, 145]

О. Кірпічніков, аналізуючи притчу «о славіи» з «Варлаама та Йоасафа» [3, 239–242], слушно вказує її аналог у притчі № 167 з «Діянь римських» під заголовком «Про те, щоб слухатися доброї поради». За словами дослідника, «она является почти въ буквальномъ переводѣ съ греческаго, только съ инымъ и притомъ обширнимъ толкованиемъ» [3, 241]. Якщо за вказівкою О. Мороза, Франкова притча відображає грецький варіант притчі, то годі згодитися з О. Кірпічніковим про те, що в «Діяннях» притча подана «почти въ буквальномъ переводѣ». Справді, Франкова притча і її аналог з «Діянь» споріднені за фабулою, однак в деталях відрізняються. Передовсім це стосується пташиних наук. У «Діяннях» послідовність і суть їхня така:

1. Ніколи не лови невловимого.
2. Ніколи не шкодуй безповоротно втраченого.
3. Ніколи не вір неймовірному слову» [2, 250].

У Франковій притчі перша наука солов'я збігається з другою у «Діяннях»; друга – є фактично парафразою попередньої:

І мовить птах: «Не рвися,
Завдавши серцю скрути,
Що зробиш – розробити,
Минуле знов вернути»

Третя наука збігається із третьою наукою в «Діяннях». Отже, у Франковій інтерпретації відсутнє перше повчання із середньовічної пам'ятки.

У Франковій притчі кожна наука пташки схвально осмислюється стрільцем, чого нема у притчі з «Діянь». Однак спосіб застосування стрільцем наук солов'я збігається: повіривши, що у відпущеній пташці, є перлина розміром в страусине яйце, стрілець знову намагається пташку спіймати.

У «Діяннях римських» до притчі додано розгорнуте пояснення, суть якого зводиться до такого: стрілець – кожний християнин, соловей – Ісус Христос, страусине яйце – світ. Науки пояснено так: під першою («Ніколи не лови невловимого») йдеться про догмат Бога як Трійці, якого людина ніколи не зможе зрозуміти, перебуваючи в смертному тілі; у другій науці «під тією втратою маємо розуміти тілесне здоров'я або багатство, які Бог забирає в того, кого любить [...]» [2, 251]; під «неймовірним словом» третьої науки йдеться про диявола, світ і плоть, які дають християнинові брехливі, неймовірні обіцянки. Як бачимо, І. Франко цілком не скористав з тих пояснень і цим знову (як і в «Притчі про приязнь») відмовився від релігійного тлумачення притчі, перенісши її на зовсім реальний, світський ґрунт.

«***Оповідання про смертну трубу і чотири скриньки***» зі «Староруських оповідань», за свідченням самого І. Франка, «винято із більшої, в старій Русі дуже улюбленої повісті про Варлаама і Йоасафа» [16, 112]. Староруський оригінал притчі з крехівського рукопису наведений І. Франком у монографії [11, 331–332] і порівняння його з притчею свідчить, що це оповідання – майже дослівний переклад першоджерела.

Оповідання складається наче з двох частин: у першій ідеться про звичай царя висилати напередодні сурмачів трубити під домом тих, кого на другий день має бути страчено. Таких сурмачів вислано до царського брата, якого вельможі попросили сказати цареві, щоб він не зневажав блиск корони, кланяючись простим мужам у подертих і поганих одягах. Однак цар, пояснивши ситуацію братові, відпустив його. Поетично ця притча опрацьована І. Франком у «***Притчі про смерть***» зі збірки «Мій Ізмарагд». Порівнюючи Франкову притчу з

першоджерелом («Варлаам та Йоасаф»), О. Мороз пише, що «Франко залишає сюжет, ситуації давнього оповідання, робить незначні зміни: дає ширші малюнки і безіменного царя називає Асока ...» [8, 145].

Помітною є спільність сюжетних деталей Франкової притчі зі 143-ю оповідкою «Діянь римських» під назвою «Про страх останнього суду». У Франковій притчі король має ім'я Асока, у «Діяннях...» – імені його не вказано. Спільними деталями є також виданий королем закон, за яким король висилав трубити сурмачів перед домом тих, кого має бути страчено. В обох притчах король посилає сурмачів до будинку свого брата: переляканий брат з'являється на страту, але король після пояснення дарує йому життя і відпускає додому. Спільною є і мораль, яка зводиться до страху перед Божим судом, хоч у поетичній інтерпретації Франка сказано про потребу бути готовим до сигналу тих труб. Та попри те, сюжети притч істотно відрізняються у фабулі. У «Діяннях» король садить брата на хитке крісло над викопаною ямою, повісивши над ним на шовкових тонких нитках меч і поставивши довкола чотирьох людей з мечами. Перед братом накриває пишний стіл і запрошує музикантів. За поясненням, хитке крісло – це людське тіло, підвладне стихіям, яма – пекло, меч над головою – Божий суд, четверо людей з мечами – смерть, гріхи, диявол і черви.

Друга частина поданого Франком оповідання розказує, як цар, задумавши провчити своїх гордих панів, запропонував їм вибрати одну з чотирьох скриньок: дві позолочені з трупними кістками, а дві, обмазані смолою і дьогтем, – з царськими короною та поясами. Всі вельможі вибрали позолочену скриньку. Цей сюжет поетично опрацьований Франком у «***Притчі про правдиву вартість***» з циклу притч у збірці «Мій Ізмарагд». О. Мороз, порівнюючи першоджерело і Франкову притчу, слушно доходить висновку, що, «зберігаючи ім'я того самого царя Асока», будує інший сюжет, вводить нові ситуації і бере не 4 ковчеги, а 2 скриньки, як у вірменському

варіанті цієї притчі, а найголовніше – повчальний елемент більше посилює» [8, 145]

Точного сюжетного відповідника цій частині оповідання у «Діяннях римських» нема, однак дуже наближені до нього дві оповідки – 89-та «Про три стани у світі» та 210-та (без заголовка). У них ідеться не про скриньки, а про персні. У 89-й оповідці вмираючий лицар ділить свій маєток між трьома синами і, крім іншого, кожному дає перстень. Кожний вважає свій перстень найціннішим, але після проби виявляється, що найцінніший перстень у найменшого сина: цей перстень може зцілювати недужих на різні хвороби. У 210-й оповідці король роздає трьом синам по перстеневі: два зі звичайним скляним камінцем, а третій – з коштовним каменем. Перстень з коштовним каменем виявився цілющим від хвороб. Зазначені притчі були використані Дж. Бокаччо серед оповідок «Декамерона» (третя новела першого дня) й осмислені Г. Е. Лессінгом у п'єсі «Натан Мудрий». І. Франко здійснив переклад спочатку «Притчі про три перстені» з цієї п'єси, а відтак переклав її всю. Однак якихось коментарів щодо п'єси й, зокрема, «Діянь римських» як джерела притчі про персні, Франко не залишив.

О. Кірпічніков в аналізі «притчи о ковчегах» («ковчегами» є скриньки) вказує їх відгомін в оповідках № 109 (скупий коваль тримав гроші у видовбаному поліні), та 99 і 251 [3, 226–232]. Серед трьох наведених дослідником оповідок лише 109 (під назвою «Кого диявол через захланність збагачує, тих вкінці до пекла зводить») та 251 (без заголовку) споріднені з Франковою притчею моментом вибору. У 109-й оповідці таким вибором перевіряє господар коваля, але замість скриньок пропонує вибрати зі зліплених з тіста пирогів. У 251-й оповідці такий вибір (також зі скриньками, але кожна з них підписана) ставить цар перед дівчиною, з якою хоче одружити свого сина. В обох оповідках цей момент вибору вмонтований в розлогішу сюжетну фабулу, а тому значно відходить від Франкової притчі як сюжетом, так і мораллю.

В основі *«Поеми про білу сорочку»*, за словами Франкової передмови до твору, покладено хорватський вірш опублікований Франом Курелацом у збірці хорватських пісень, виданих у Загребі 1871 р. (у Франковій бібліотеці збереглася ця збірка під № 129) «Курелац догадується, – пише в передмові І. Франко, – що опублікований ним хорватський текст, найдений ним у двох відписах із XVII ст., є перекладом із якоїсь старонімецької поеми, зложеної, мабуть, у Відні. Ані про сей німецький оригінал, ані про того, хто і коли переклав сю поему на хорватську мову (інтересно, що переклав коломийковим розміром і неримованими куплетами!), Курелац не міг дошукатися ніяких ближчих звісток. Він тільки догадується, що поемка, в хорватському затитулована «Aleksander», в німецькому мала титул «Die schöne Juliane». Я також не дошукувався дальших джерел сеї поеми і подаю її так, як написав під враженнями хорватського тексту восени 1897 р.» [15, 31]. Мабуть, через те, що поет «не дошукувався дальших джерел сеї поеми», він не зазначив у передмові оповідки № 69 з «Діянь римських» під назвою «Про чистоту», яка виявляє сюжетну подібність з експозицією і зав'язкою поеми.

Ця оповідка значно простіша й коротша в сюжеті, ніж розбудована і багата Франкова поема, і навіть, незважаючи на сюжетну схожість, має низку відмінностей. Так, місця дії оповідки з «Діянь» не вказано, так само як і не подано імені основного героя: зазначено тільки він є теслею у «велемудрого царя Галла». У поемі ж дія відбувається у Відні, головний герой на ім'я Олександр є лицарем. Сюжет поеми покладено на конкретну історичну епоху – час захоплення турками Балканів, і в зв'язку з тим, І. Франко використовує у тексті поеми (в рядках: «Тихо, тихо Дунай хвилі котить / З міста Відня аж до міста Буди») алюзію до старовинної історичної пісні «Про Стефана-воєводу».

Оповідка «Діянь» починається з того, що цар Галл заангажовує теслю для побудови собі палацу, а, переконавшись у його мудрості, вирішує видати за нього доньку. Зовсім

інакше виглядає початок поеми: Олександр уже одружений йде до війська боронити землю від турків. Дружина Юліана не хоче його відпускати. В оповідці середньовічної пам'ятки мати жінки дарує теслі сорочку, незмінна білизна якої має стати показником подружньої вірності. У поемі Франка ангел являється Юліані у сні і підказує пошити сорочку для чоловіка як знак вірності. Юліана шиє сорочку, дарує її чоловікові і в ній відпускає Олександра до війська. У «Діяннях римських» тесля працює на будові палацу, й сорочка лишається на ньому біла, а цар з його уст дізнається про секрет сорочки. Бурхливіші події у поемі: Олександр попадає у полон в Нікею, а звідти його женуть у кайданах в Трапезунд. Як полонений Олександр працює на ріллі (оре волами), але сорочка на ньому завжди біла. Осман дізнається від Олександра таємницю білизни сорочки. У притчі з «Діянь» підісланий царем лицар (без імені) намовляє дружину теслі до шлюбної зради, та дружина замикає його у покої і тримає весь час на хлібі й воді. Така ж доля чекає іще двох підісланих царем лицарів. У Франковій поемі Осман посилає Галанбега до Юліани з пропозицією зламати шлюбну присягу, однак Юліана письмово відповідає йому відмовою.

Урешті в «Діяннях римських» притча закінчується тим, що тесля після завершення будови повертається домів, переконується у вірності дружини, дізнається від неї про прихожих лицарів і відпускає їх, а сам щасливо живе з дружиною. У поемі, натомість, ще відбувається значний і драматичний сюжетний розвиток: Юліана перевдягається монахом і попадає у полк Галанбега, який почув її гру на гуслях. З Галанбегом вона доходить до Іконії, де далі хоче відлучитися, але на вмовляння Галанбега гостить з ним в Османа. Галанбег розповідає Османові про чесноти Юліани, Юліана грає на гуслях перед Османом, цілком полонивши його. Серед невільників Османа Юліана зустрічає Олександра у білій сорочці. Після чотирьох місяців перебування в Османа Юліана випрошується для здійснення паломництва до «божого гробу». Осман пускає

її, пропонуючи дорогі дарунки, але Юліана відмовляється від них, за те просить одного бранця (ним стає Олександр, який у монахові не впізнає Юліани) і листа на обезпеку. З Олександром Юліана побувала в Палестині, а потім попрощалася з ним, не відкрившись йому, щоб повернутися у монастир. Олександр жаліється монахові на свою дружину, яка не відвідала його в неволі і заявляє небажання з нею далі жити. Юліана бере в Олександра присягу і підпис на листі, що він буде її пожиттєвим слугою. Після прощання Олександр повертається у Відень, а Юліана знову стає звичайною жінкою. У Відні свекруха нарікає на Юліану, яка сповіщає їй, що верне з неволі її син. Перед Олександром свекруха звинувачує Юліану у подружній зраді, та Олександр не вірить тим звинуваченням, показуючи білу сорочку. Свекруха вважає, що сорочка зачарована і скликає судилище над Юліаною, показуючи брудну сорочку, позбавлену всяких чарів. Олександр приголомшений. Тут знову з'являється Юліана, перебрана ченцем. Олександр хоче познайомити Юліану й матір з ченцем, але Юліани не знаходить. Чернець показує підписаний Олександром лист, а Олександр жаліється ченцеві, що дружина зрадила його, аргументуючи це почорнілою сорочкою. Юліана відкриває себе, Олександр кається.

Такий сюжетний розвиток у поемі приводить до цілком інших ідейних і моральних акцентів твору, ніж це є у «Діяннях римських». Мораль Франкової поеми – у заключних величальних рядках:

Нема цвіту кращого на світі,
Як жіноче вірнеє кохання.

Отже, мораль поеми у показі ідеалу подружньої вірності жінки чоловікові, причому, як і в притчах, автором цілком знятий релігійний підтекст. Тим часом «Діяння римські» інтерпретують значно коротший сюжет у релігійному дусі: «[…] той цар – Отець небесний, який має збудувати палац, тобто сповнене добрих чеснот людське серце; […] Лицар,

що має красуню дочку, – то Христос, чиєю донькою є душа. Дружина – то свята мати Церква; тесля – добрий християнин, який одружився з дочкою Христа й одержав сорочку. Ця сорочка – наша віра [...]: доки людина в цьому житті перебуває у святості, доти не ламається її віра. Який звідси висновок? Певна річ, той, що ділами милосердя маєш зводити палац, себто чисте серце. Троє лицарів – то життєва гординя, пожадання очей і пожадання плоті. Цих трьох мусиш тримати замкненими в покої покаяння, аж поки одержиш вічну винагороду од вічного царя» [2, 101].

У дослідженні «Карпато-руське письменство XVII–XVIII вв.», вперше опублікованому у «Записках НТШ» 1900 року, І. Франко описує рукопис з першої половини XVIII століття, що зберігався у бібліотеці Перемиської капітули, і називає його рукописом Степана Самборини на підставі підпису під однією з його складових. Даючи докладний перелік складових писань цієї пам'ятки, Франко неодноразово вказує «Діяння римські» як їхнє джерело. «Отсей переклад «Gesta Romanorum» доконано з польської друкованої книжки; про се можна впевнитися, порівнюючи подані тут титули оповідань з польськими (див. «Historye rzymskie, wydał Dr. Bystroń, Bibliot. Pisarźów polskich, Kraków, 1894). Переклад держиться невільничо польського оригіналу, так що декуди можна його розуміти тільки при помочі польського тексту [...]» [17, 304]. Згадане польське видання середньовічної збірки, здійснене Яном Бистроньом є у Франковій бібліотеці (№ 1795).

У дослідженні про ґенезу і джерела «Притчі про сліпця і хромця», опублікованому вперше 1906 року в Санкт-Петербурзі, у розділі «Джерела Кирилової притчі» Франко наводить варіант цієї притчі з «Діянь римських». Він пише: «Оповідання в «Gesta Romanorum» має будову значно відмінну від староруської притчі й отсих обох семітських, та й зложене воно для ілюстрації зовсім іншої доктрини. В однім царстві заповіджено царський бенкет, на який трубачі за-

кликають усякого, хто схоче прийти, з обіцянкою не лише багатої гостини, але й цінних дарунків. Один сліпець, чуючи це, говорить до хромого: «Як шкода, що ми не можемо дістатися на сей бенкет, бо я не бачу дороги, а ти, хоч бачиш, не можеш іти». Тоді хромець радить сліпому взяти його на плечі й іти за його вказівками; таким робом оба вони таки дібралися на бенкет. Проф. Сухомлинов не подає дальшого викладу сеї притчі; беремо його з латинського тексту: «Король, що дає бенкет, – Христос; сліпець – багач, а хромець – монах, хромий на обі ноги, бо не має нічого свого власного, але ясно бачить дорогу до вічного бенкету». І кінчиться наукою: коли ви, багачі, хочете доступити царства небесного, повинні ви монахів і бідарів носити на своїх плечах, давати їм милостині. А трубачі, що заповідають бенкет, – се вчителі святого письма, проповідники та сповідальники» [19, 316]. Наведений Франком варіант притчі – це скорочено переказана 71-а оповідка зі середньовічної збірки, яка має назву «Про винагороду в вічній батьківщині» і в сучасному перекладі відрізняється тільки окремими деталями перекладу.

Як відомо, 1913–1914 р. І. Франко здійснив окремий віршовий переспів «Притчі про сліпця і хромця», однак за основу його взяв варіант не з «Діянь римських», а з давньоруського Прологу – збору коротких оповідань про життя святих цілого року. Цій версії притчі присвячена окрема Франкова розвідка «Притча про сліпця і хромця (пам'ятка староруського письменства)» (опублікована 1912 року) [18, 89–94], де наводиться її оригінальний староруський текст і прозовий переклад українською мовою.

1905 року І. Франко здійснив переклад п'єси В. Шекспіра «Венеціанський купець». Цей переклад за життя письменника друкований не був, а вперше виданий у «Літературній спадщині» [5, 238–333]. До перекладу перекладач долучив свою передмову, в якій вказав джерела п'єси. Одним з джерел шекспірової п'єси І. Франко зазначає: «Дальшим ступенем розвою європейського типу оповідань про угоду на фунт

м'яса треба вважати оповідання про дочку римського цісаря Люція, поміщене в збірці «Gesta Romanorum», що була зредагована зі старших історичних та людових оповідань десь при кінці XIV в., а вперве друкована в р. 1472. Десяте оповідання другої часті сеї збірки (по німецькому перекладу Й.-Г. Т. Грессе), що має титул «Про цісаря Люція», подаю тут у скороченім варіанті» [14, 350–351]. Лейпцизьке перевидання 1905 року німецького перекладу пам'ятки, здійсненого видатним філологом Йоганном Георґом Ґрессе, є у Франковій бібліотеці (№ 4092) – це найповніший старанний переклад з фундаментальним науковим апаратом (примітки, післямова з повномасштабним оглядом джерел, історією постання, мовними особливостями), який уперше виданий 1842 року й опісля неодноразово перевиданий. Згадана І. Франком оповідка має у середньовічній збірці № 195, не має назви, а ім'я короля перекладено як Луцій. Далі в передмові, коментуючи це оповідання, Франко пише: «Середньовікова збірка оповідань, відома під назвою «Gesta Romanorum», дійшла до нас із середніх віків у трьох редакціях, а власне в англійській, німецькій і латинській. Ті редакції різняться між собою, головно, числом поміщених в них оповідань. Дослідники завважили факт, що латинська редакція не скрізь може вважатися джерелом обох інших, бо, приміром, в англійській редакції є деякі дуже давні оповідання, яких нема в латинських редакціях. До таких оповідань належить також подане вище оповідання про дочку цісаря Люція. [...] Чи знав Шекспір оповідання «Gesta Romanorum»? З огляду, що воно входило в склад власне англійської редакції, яка кілька разів була друкована протягом XVI в., а власне 1577 і 1595, т. є. у тім самім році, коли правдоподібно був написаний «Венецький купець», можемо сміло допустити, що Шекспір знав се оповідання» [14, 353–354].

Отже, середньовічна збірка християнських притч «Діяння римські» завжди була в полі уваги І. Франка, про що свідчать збережені в бібліотеці письменника авторитетні

видання перекладів цієї пам'ятки кількома мовами, а також наукові праці літературознавців (зокрема С. Пташницького, О. Кірпічнікова) про неї. Порівняння інтерпретацій з цієї пам'ятки у науковій та художній спадщині письменника ще раз демонструє дивовижний органічний взаємовплив цих двох ділянок. Почавши від принагідних згадок про «Діяння» у листах до М. Драгоманова 1885 року, постійні покликання на цю збірку знаходимо у Франкових працях, літературно-критичних статтях від 1890-х до 1906 р. Вважаючи збірку компілятивною і рахуючись з нею (особливо в наукових працях), І. Франко надавав перевагу тим першоджерелам, звідки ті притчі опинилися в «Діяннях римських» – переважно це старохристиянський роман «Варлаам та Йоасаф». Цим зумовлені ті відмінності, які є, порівнюючи Франкові твори з притчами «Діянь». Вибір І. Франка з позицій мистецької, художньої вартості тих джерел справді переконливий: обрані письменником варіанти багатші на тлі більш скупих і схематичних оповідок середньовічної пам'ятки.

Твердження Д. Козія про те, що у притчах «Франко зберіг загалом вірно моралістичне забарвлення своїх первовзорів» [4, 398] і що вони «близько до первовзорів підходять». [4, 399], потребує істотної корекції. Зберігаючи загальну фабульну канву основних персонажів першоджерела, Франко істотно змінює деталі («Притча про нерозум», «Притча про смерть», «Притча про правдиву вартість»), морально-етичні акценти («Притча про життя», «Притча про приязнь») першоджерела. Від притч «Діянь римських» відмінності Франкових творів ще більші. У «Поемі про білу сорочку» сюжетна схожість із притчею «Діянь...» є лише в зоні експозиції і зав'язки твору, але все розгортання сюжету й остаточна мораль цілком відмінні. Звертає увагу, що в художній інтерпретації І. Франко, в основному, цілком знімає релігійний підтекст, іноді (як у «Притчі про приязнь») повністю адаптуючи притчу до світських і навіть національно українських реалій. У цьому, мабуть, криється помічена М. Рудницьким риса Франкової

творчості: «Ніхто не мав у нас таких виняткових даних, як Франко, щоб давати у перекладі водночас інтерпретацію тексту й у вільний переспів вплітати зовсім нові думки, ближчі сучасникам» [10, 142].

ПРИМІТКИ

1. Пташицький Станіслав Львович (Stanisław Ptaszycki, 1853–1933) – польський історик, видавець та архіваріус, випускник факультету історії та філології Санкт-Петербурзького університету (1877), згодом приват-доцент кафедри слов'янської філології того ж університету (1894). Повернувся у Польщу, де став організатором Люблінського університету, в якому був деканом, директором бібліотеки. В 1918–1926 рр. – директор Національного архіву у Любліні, старший директор відділу державних архівів міністерства віросповідань і народної освіти Польщі. Автор праць з польської історії та літератури, взаємин Польщі та Русі. Серед них «Средневековые западноевропейские повести»(СПб, 1892), «Иван Федоров, московский первопечатник. Пребывание его во Львове» (Краков, 1894), низки праць про Литовський статут.
2. Кірпічніков Олександр Іванович (1845–1903) – російський історик літератури, випускник історико-філологічного факультету зі ступенем кандидата (1865). Його дисертація «Опыт сравнительного изучения западного и русского эпоса: Поэмы ломбардского цикла» московського видання 1873 р. є в бібліотеці І. Франка (№ 1142). Очільник кафедри загальної літератури Харківського університету, екстраординарний професор Новоросійського університету (1879), член-кореспондент Російської академії наук (1894), працівник Румянцевського музею у Москві. Автор праці «Очерки из истории средневековой литературы» (Москва, 1869), видання якої зафіксоване у Франковій бібліотеці (№ 375).
3. Яковлев Володимир Олексійович (1840–1899) – історик російської літератури, професор Варшавського університету (1871–1878), з 1884 – Імператорського новоросійського університету. Автор праць «Домострой» (1867), «Памятники русской литературы XII и XIII веков» (1868), «Патерик Печерский» (1872), «Измарагд» (1893).
4. Про наявність книжки В. Яковлєва у Франковій бібліотеці і вплив цієї книги на поетичні цикли «Паренетікон» та «Притчі» вказує Олексій Мороз [8, 133–134]).

5. «Disciplina clericalis» («Правила поведінки») – книга іспанця Петроуса (Педро) Альфонси (Альфонсо), видана 1204 року. Це збірка з 33 новел різнонаціонального походження, згрупованих довкола трьох тем: гріхів і чеснот людини, людських взаємин і відносин до Бога. Книга, яка була посібником з етикету, перекладена низкою європейських мов і стала джерелом багатьох сюжетів творів європейського мистецтва і літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бібліотека Івана Франка. Науковий опис : у 4-х т. – Т. 2 / Над томом працювали: Н. Баштова, Г. Бурлака (наук. кер. проекту), Н. Гаврилюк та ін. – К., 2015. – 720 с.
2. Діяння римські: Християнські притчі Середньовіччя / пер. з лат. Ростислав Паранько. – Львів: Апріорі, 2014 р. – 448 с.
3. *Кирпичников А.* Греческіе романы въ новой литературѣ. Повѣсть о Варлаамѣ и Іоасафѣ. – Харковъ, 1876. – 265 с. + 113 с. прил.
4. *Козій Д.* Франкові моралістичні поезії на старій основі // Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20–30-х років XX ст. / упоряд., вст. ст. М. Ільницького. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – С. 397–405.
5. Літературна спадщина. – Т. 1. – Іван Франко. Вип. І. / відпов. ред. О. Білецький, упоряд. І. Басс, Є. Бонташ, М. Грудницька (керівник групи) та ін. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1956. – 511 с.
6. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / редкол.: І. Вакарчук (співголова), Ярослав Ісаєвич (співголова) та ін. – Львів, 2006. – 560 с.
7. *Мейзерська Т., Мейзерський В.* «Притча про сліпця і хромця»: символіка «сліпоти» у творчості І. Я. Франка // Українське літературознавство. – Вип. 56: Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів: Світ, 1992. – С. 104–109.
8. *Мороз О.* До генези й джерел «Мого Ізмарагду» Ів. Франка // Іван Франко: статті і матеріали. – Зб. 1. – Львів: Вид-во ЛДУ, 1948. – С. 125–152.
9. *Папуша І.* Орієнтальні джерела «Мого Ізмарагду» // Українське літературознавство. – Вип. 62: Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів: Світ, 1996. – С. 140–143.
10. *Рудницький М.* Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою. – Дрогобич: Відродження, 2009. – 502 с.

11. *Франко І.* Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія // Франко І. Зібрання творів у 50 т. – Т. 30 – К.: Наукова думка, 1981. – С. 314–699.
12. *Франко І.* Додаткові томи до Зібрання творів у 50 т. – Т. 53. – К.: Наукова думка, 2010. – 832 с.
13. *Франко І.* Додаткові томи до Зібрання творів у 50 т. – Т. 54. – К.: Наукова думка, 2011. – 1216 с.
14. *Франко І.* Зібрання творів в 50 т. – Т. 12. – К.: Наукова думка, 1978. – 727 с.
15. *Франко І.* Зібрання творів у 50 т. – Т. 5. – К.: Наукова думка, 1976. – 383 с.
16. *Франко І.* Зібрання творів у 50 т. – Т. 21. – К.: Наукова думка, 1979. – 486 с.
17. *Франко І.* Карпато-руське письменство XVII–XVIII вв. // І. Франко Зібрання творів у 50 т. – Т. 32. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 207–370.
18. *Франко І.* Притча про сліпця і хромця (пам'ятка староруського письменства) // Франко І. Зібрання творів у 50 т. – Т. 39. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 88–94.
19. *Франко І.* Притча про сліпця і хромця (Причинки до історії літературних взаємин старої Русі) // Франко І. Зібрання творів у 50 т. – Т. 35. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 301–332.
20. *Яковлев В.* Къ литературной исторіи древне-русскихъ сборниковъ. Опытъ изслѣдованія «Измарагда». – Одесса, 1893. – 301 с.

МИХАЙЛО КОБРИН

ІДЕЙНО-ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ ПОГЛЯДІВ УКРАЇНСЬКОЇ РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ НА РЕЛІГІЮ: ЗА ЧАСІВ ГОЛОВУВАННЯ ІВАНА ФРАНКА

Протягом свого існування у франкознавстві активно дискутується питання стосовно релігійних поглядів Івана Франка. Зокрема, цим питанням займалися такі дослідники, як о. Йосип Застринець, о. Гавриїл Костельник [15, с. 83–149], Михайло Гнатюк [3], Андій Пашук [10], Роман Горак [4–5], Яким Горак [9, с. 120–159], Олег Баган [15, с. 54–83], о. Іван Музичка [7], о. Микола Бендик [15, с 7–15] та інші. Слід зазначити, що погляди на цю проблематику різнилися діаметрально протилежними твердженнями про Франка як «войовничого атеїста», особливо в радянський період (як приклад можна навести книгу «Монолог атеїста» [14]), до погляду на Франка, як «українському народові невідомого християнина» (за твердженнями отця Івана Музички [7]). Варто зазначити, виділяючи крайні погляди науковців на розуміння релігії Іваном Франком, що істина, як завжди, є десь посередині.

Для дослідження релігійного світогляду Івана Франка потрібно визначити кілька моментів, які дослідники часто опускають. По-перше, погляд людини на релігію не є статичним. У процесі нашого існування та усвідомлення своєї екзистенції під дією суб'єктивних життєвих чинників людина має схильність наближатися чи віддалятися від релігії. На

людину також впливає і фактор вікової психології, згідно з якою, молоді люди більше схильні до вільнодумства, а люди старшого віку є в більшій мірі релігійними. Та й згідно з релігійним світобаченням, людина може переживати і навернення до релігії, і відступитися від своїх релігійних переконань чи навіть зректися їх. Тому вірші «Ex Nihilo» [14, с. 59–65], «Товаришам з тюрми» [14, с. 28–29], «Вічний революціонер» [14, с. 27], які Франко написав у 80-ті роки XIX століття, можна розглядати як відхід від релігії, а зацікавлення на початку XX століття біблійними дослідженнями і як наслідок – написання поеми «Мойсей» [15, с. 7–14] – як наближення до Бога.

По-друге, треба розрізняти ставлення Франка до релігії і віри в існування трансцендентного як такого. У творчості письменника є багато критики, яка стосується діяльності духовенства, Церкви як інституції, але не можна сказати, що Франковий світогляд є атеїстичним, який виключає будь-яку трансцендентність і опирається винятково на матеріалістичний світогляд. Франкова критика стосується релігії у тій формі, в якій вона існувала і подавалася людям. Варто зазначити, що в XIX столітті Католицька церква, складовою частиною якої була і Греко-католицька церква в Галичині, була великою мірою консервативною інституцією, яка підтримувала тодішній суспільний порядок і не хотіла соціально-політичних змін. Католицизм того часу представляє собою «Добу Піїв» – періоду історії Римо-католицької церкви й Папської області з 1775-го до 1958 року, коли на папському троні з одинадцяти пап семеро мали ім'я Пій – з Пія VI до Пія XII [8]. Цей період характеризується консерватизмом, який найбільше проявився за понтифікату Пія VII, Пія IX та Пія XII [6, с. 824–826]. Римський престол підтримував Австро-Угорську імперію, яка юридично була католицькою, до того ж у цей час папа перестав бути главою Папської області як окремого державного утворення, після того як Рим 20 вересня 1870 року захопив король Віктор Еммануїл II і проголосив частиною об'єднаного Королівства Італія, яка зібрала всі італійські землі в одній

державі. Це був італійський національний рух, який почався з провінції П'ємонт [8, с 143–146]. Щодо позицій Церкви, то вона «помирилася» з італійською владою тільки 1929 року, підписавши Латеранські угоди з Беніто Муссоліні, внаслідок чого було утворено державу Ватикан [6, с. 972]. Враховуючи цей факт, католицизм не симпатизував національним рухав, так само як і соціалістичним, їм був ближчий монархічний лад, який вони й підтримували. Церква того часу думала про свою вигоду, а не про національне та суспільне благо, як Іван Франко.

По-третє, часто у дослідженнях не враховують аспекти особистого життя Івана Франка. Так, у спогадах сучасників, друзів, родичів письменника є згадки про те, що він неодноразово бував у різних церквах, де часто виступав дяком, читаючи Апостола та співаючи службу Божу, мав багато друзів серед священиків. У Франковому домі на стінах висіли ікони, є згадки, що Франко святкував християнські свята, був за хресного, хрестив своїх дітей, тощо [4, с. 70–72]. Тобто в побутовому житті він вів себе, як християнин, що зовсім не відповідає образу «войовничого атеїста».

Щодо Івана Франка-атеїста найчастіше згадують його участь у Русько-українській радикальній партії, одним із засновників якої він був. Розглянемо погляди на релігію Радикальної партії у період головування Франка. Стосовно Української радикальної партії (спочатку – Русько-української радикальної партії), то це була перша українська політична партія на території України, заснована 4 жовтня 1890 року у Львові на базі радикальних молодіжних (драгоманівських) гуртків, що постали в Галичині наприкінці 1870-х років під впливом Михайла Драгоманова [4, с 311–312].

Лідерами партії були: Іван Франко (до 1898), Михайло Павлик (до 1914), Микола Лагодинський (до 1919), Лев Бачинський (1930) – довгий час найвпливовіший діяч УРП, Іван Макух.

Заснована з ініціативи Івана Франка, Михайла Павлика, В'ячеслава Будзиновського, Євгена Левицького, Северина

Даниловича, Кирила Трильовського й інших на І з'їзді, що відбувся 4–5 жовтня 1890 року у Львові під головуванням Франка. З'їзд схвалив програму партії, яку підготували Іван Франко, Северин Данилович, Михайло Павлик [4, с. 316–317].

РУРП була першою українською політичною партією європейського зразка – з суцільною програмою, масовою організацією і реєстрованим членством. В основу програми покладено етичний і науковий соціалізм на демократичній і кооперативній основі, людську гідність для всіх і всеукраїнську єдність (соборність всіх українських земель). Проголошувалася головна мета – пробудження свідомості мас, перетворення їх на політичну силу, з вимогами якої мусила би рахуватися влада. Радикальний рух прагнув до секуляризації українського громадського й культурного життя та критикував Греко-католицьку церкву й духовенство, яке тоді відігравало провідну роль у Галичині [4, с. 318].

1895 року на IV з'їзді було ухвалено доповнення до програми РУРП, в якому виголошувалося, що здійснення соціалістичних ідеалів можливе лише за умови якнайширшого самоуправління краю. На тому ж з'їзді РУРП склала під впливом Юліана Бачинського заяву про політичну самостійність українського народу. 1895-го від неї обрано трьох послів до Галицького сейму, а 1897 р. – двох до віденського парламенту (Т. Окуневський, Р. Яросевич) [5, с. 221–226].

Проаналізуймо детальніше пункти програми партії, які стосуються релігії. Зокрема, в програмі Русько-Української радикальної партії, розробленої на першому з'їзді 4-5 жовтня та ухваленої 6 жовтня за новим стилем 1890 року, й опублікованої у журналі «Народ» 15 жовтня цього ж року, є пункти, які стосуються релігії. Отже, в «Програмі Максимальній» говориться таке: «3) В справах культурних стоімо на ґрунті позитівної науки, за раціоналізмом в справах віри і реалізмом в штуці, і домагаємося, щоби всі здобутки культури і науки сталися власності всего народа» [11, с. 301]. А в іншій частині «Програми Мінімальної», у підпункті «в», присвяченому

справам просвітництва, радикали проголошують прагнення до безплатної освіти на всіх рівнях, говорять про допомогу у здобутті освіти незаможнім верствам суспільства, рівноправність жінок і чоловіків у здобутті освіти та збільшення видатків на освіту. Виділяються окремо пункти, які стосуються розвитку науки, де представники радикальної партії оголошують прагнення зміни системи шкільної освіти в більш практичний бік: збільшення предметів природничого характеру та «обмежено клясицизм по середних школах, щоби подавано здобутки позітивної науки і по питаням суспільним та природничим»[11, с. 303] та пропонується «3) усунення з науки всякого догматизму» [11, с. 303] та проголошується, що радикальна партія буде старатися популяризувати здобутки позитивної науки, особливо науку про справи соціальні та економічні. Цю програму підписали др. Северин Данилович, Михайло Павлик, Євгеній Левіцкий, Іван Франко та др. Роман Яросевич [11, с. 303].

У програмі виділяється потреба у раціоналізації гуманітарної сфери діяльності людини і немає жодного натяку на заборону релігії або атеїстичної пропаганди стосовно того, що Бога не існує. Акцент зроблено на те, що потрібно поборювати «догматизм», який в добу Піїв був особливо підкреслений в католицизмі, спрямовувати людей до вільнодумства, який є протилежністю догматизму. У цьому питанні радикали були просвітниками українського народу. Своїми тезами вони були близькими до філософів епохи Відродження, які також боролися з догматизмом. Можна сказати, що в історії української культури і філософії майже не було раціоналістичних періодів. За схемою українського історика філософії Чижевського, розвиток європейської, зокрема й української, філософської традиції відбувається хвилеподібно. І хвиля раціонального мислення змінюється хвилею ірраціонального. Спочатку була раціональна античність, яку змінило ірраціональне Середньовіччя, потім – раціональне Відродження, після якого було ірраціональне бароко, опісля раціональне

Просвітництво та ірраціональний романтизм, певною мірою зв'язаний з ідеалістичними концепціями філософів німецької класичної філософії [16, с. 31–33]. І в українській традиції було багато середньовіччя, бароко та романтизму, але дуже мало відродження та просвітництва. Тому наші мислителі геніально описують почуття людини, потойбічний світ, але мало говорять про раціональний життєвий устрій, якого нам завжди бракує.

Радикальна партія на чолі з Франком знали ці тенденції і проблеми нашої суспільності. І саме в їхній період піднесена нова хвиля раціональності, тому у програмі партії звучить посилання на «позитивне знання». Вона дуже чітко прослідковується на польському філософському ґрунті, коли на зміну романтизму й месіанству, який був притаманний полякам після першого польського повстання 1830-х й уособлював свою філософію з романтиками Міцкевичем, Словацьким, тощо, приходить позитивізм з його прагматичним баченням суспільства і знання. Ця зміна приходить після другого польського повстання 1860-х років і позитивізм уже в літературі представлений Конопніцкою, Ожешко, Прусом та Сєнкевичем [17].

Розглянемо, що ж означає поняття позитивізму загалом і польського зокрема. Отже, позитивізм – це парадигмальна гносео-методологічна установка, відповідно до якої позитивне знання може бути отримане як результат суто наукового (не філософського) пізнання. Програмно-сцієнтистський пафос позитивізму полягає у відмові від філософії («метафізики») як пізнавальної діяльності, що в контексті розвитку конкретно-наукового пізнання має синтетичний і прогностичний потенціал [12, с. 37].

У філософії позитивізм – це концепція, яка зазначає, що людське мислення проходить три етапи розвитку: теологічний (релігійний), метафізичний (філософський) та позитивний (науковий). Уперше цю концепцію сформував Огюст Конт у 30-х роках XIX століття. У своїй основній праці «Курс по-

зитивної філософії» (1842) Конт запропонував концепцію, за якою істинне знання про світ є результатом конкретних наук, очищених від гуманітарних інтерпретацій, які, на його думку, є безпідставними і неістинними. Позитивістський підхід відіграв значну роль у розвитку філософії науки в XX столітті продовжує зберігати свій вплив у XXI сторіччі [12, с. 38–39].

Щодо польського або варшавського позитивізму, який мав вплив на Галичину і з яким були добре ознайомлений Франко і радикали, то це ідеологічна течія і літературний рух у Польщі останньої третини XIX ст. Назву перейняв від позитивізму – загальноєвропейського науково-філософського напрямку, засади якого було пристосовано до конкретних потреб і завдань, що постали перед польським суспільством [13, с. 210–211].

Це – теоретична платформа та практична програма ліберальної буржуазії щодо господарського та культурного розвитку краю після поразки повстання 1863 року. Варшавські позитивісти прагнули перебрати провід у житті Польщі від шляхти, що традиційно відігравала цю роль, але продемонструвала нездатність вирішити основні національні й соціальні справи. Варшавський позитивізм відкидав шляхетське романтичне гасло, яке сформулював Адам Міцкевич «Міряй сили за намірами, але не наміри за силами» [17].

Варшавський позитивізм мав, на відміну від західноєвропейського, не стільки філософський, скільки суспільно-ідеологічний характер. Польські позитивісти виходили з уявлення про незмінність існуючих соціальних відносин і апелювали до всіх громадян із закликом співпрацювати в ім'я вдосконалювання суспільства через економічне піднесення Польщі. Відповідно до позитивістської програми, ця «органічна праця» повинна була супроводжуватися «роботою у основ» – просвітительською діяльністю польської інтелігенції, її сприянням вихованню й освіті народу. Варшавський позитивізм позначився на творчості багатьох письменників, зокрема реалістів. Не будучи прямим додатком до позитивізму, до-

бутки Ожешко, Пруса, Сєнкевича є тим або іншим ступенем художньої реалізації його основних положень [13, с. 212].

На формування польської літератури цього періоду впливали традиції попередньої літературної епохи (зокрема, романтична поезія А. Міцкевича і Ю. Словацького), а також інші види мистецтва, особливо образотворче (графіка А. Ґротґера, Ю. Коссака, М.Е. Андріоллі, живопис Я. Матейка, Ю. Хелмонського, А. Геримського) і театральне (найвизначніші досягнення якого були пов'язані з Краківським театром, під керівництвом С. Козмяна з 1863 до 1893 р.) [17].

Варшавський позитивізм висуває тези:

- *«органічна праця»*: переконання в можливості (більш того – єдиній можливості) досягнення господарських, суспільних та політичних цілей шляхом еволюції та поступу – з повним відкиданням методів збройної боротьби;
- *«праця біля підвалин»*, тобто з народною масою, зокрема просвітництво та культурництво;
- культ науки, віра в її можливості;
- емансипація жінки.

Варшавський позитивізм за всіма параметрами войовничо виступив проти романтизму: від народа-пана (co nie slachta, to nie narod) до народа-хама (co slachta, to nie narod). Від панування поезії до переважання прози. Від шляхетського романтизму до реалізму. Польські вчені звуть 1863–1890 рр. періодом Позитивізму з огляду на його панування в літературі [17].

Розрізняють два етапи розвитку Варшавського позитивізму: перший – підпорядкування художньої літератури засадничому гаслу утилітаризму. Основним завданням літератури вважалося безпосереднє втручання в найактуальніші справи, основною позитивною рисою – тенденційність. На провідне місце висувається публіцистика, програмові статті ідеолога Варшавського позитивізму О. Свентоховського «Ви і ми», Б. Пруса «Наші гріхи». В цих статтях сформульовано

основні постулати руху, точилася гостра полеміка з консерваторами в політиці й «епігонами епігонів» – продовжувачами застарілих шляхетсько-романтичних традицій (т. зв. «війна старої та нової преси») [13, с. 213].

Основними органами Варшавського позитивізму були часописи «Przegląd Tygodniowy», «Ateneum», «Prawda». Створювали переважно т. зв. «романи з тезою» («Марта», Е. Ожешко, 1873), п'єси з тезою, тобто із заздалегідь визначеною ідеєю, яку автор доводив своїм твором, а також побутові комедії. Меншу вагу мала поезія програмна – громадянські вірші [17].

Цей перший етап підготував другий, коли представники Варшавського позитивізму позбулися простолінійного підпорядкування творчості ідеологічним завданням, хоча зберігали вірність позитивістському світосприйняттю. Прикладом є роман Пруса «Лялька» (1887–1889), де створено реалістичну й водночас могутню постать позитивного героя Вокульського. Три етапи його життя відображають етапи суспільного життя Польщі: лев (учасник постання), віл (засланець), вовк (талановитий комерсант). У цей період роман було визнано за вищий ґатунок і міцно закорінений в польській літературі [17].

Тематично література Варшавського позитивізму висвітлювала найголовніші аспекти життя країни: розвиток капіталу та промисловості (Б. Прус. М. Конопницька), селянське питання (Е. Ожешко, М. Конопницька, Г. Сєнкевич, Б. Прус), національні справи: боротьба проти онімеччення (Г. Сєнкевич, Б. Прус); бідування білоруського селянства (Е. Ожешко), єврейське питання (Е. Ожешко, Б. Прус). Зберігається традиція відображення найзлободенніших проблем на історичному матеріалі (романи з життя Польщі та Литви (Ю. І. Крашевський, Г. Сєнкевич). Згодом ідейно-творчі шляхи генерації варшавських позитивістів розходяться: Е. Ожешко, а надто Б. Прус, залишаються вірними програмі Позитивізму, М. Конопницька наближається до революційно-демократичних поглядів, Г. Сєнкевич з 1880-х рр. в історичних романах

переходить на позиції шляхетського патріотизму та клерикального романтизму, зокрема з таких позицій зображає в романі «Вогнем і мечем» (1883–1885) Хмельниччину. На історичному матеріалі виникає ідейно-художня полеміка: антиклерикальний історичний роман Б. Пруса з історії давнього Єгипту «Фараон» (1895–1896) і неоромантичний роман-епопея про перших християн у Римі I ст. «Quo vadis?» (1897–1900) Г. Сєнкевича [17].

Період Варшавського позитивізму – друге після періоду романтизму піднесення польської літературної творчості. Варшавські позитивісти вийшли на найкращий тогочасний рівень європейського реалізму, здобули міжнародне визнання.

Можна стверджувати, що Іван Франко у своїй літературній діяльності був українським позитивістом-літератором, хоча, звичайно, Франкову творчість не можна зарахувати до одного літературного напряму, але як одну з його іпостасей. А разом з Русько-українською радикальною партією був суспільно-політичним українським позитивістом, який ніс просвіту народу і намагався будувати українське суспільне життя на базі позитивної та раціональної основи, що було в дусі тогочасного європейського розвитку. Але, на жаль, те, що розумів Франко зі своїми однодумцями, не міг зрозуміти народ, який часто опирався на проповідь своїх священиків, які, своєю чергою, не бажали змін і розуміння сучасної науки і філософії. У своїй роботі вони керувалися не прогресом і раціональністю, а догматизмом і традицією, яка заважала прогресу та розвитку суспільства. Тому часто духовенство, не розуміючи, якими засадами стосовно релігії керуються радикали, їх нещадно критикували. Цій критиці сприяла й участь Івана Франка у виборах, а саме 1895-го, 1897-го і 1898 роках Радикальна партія висувала Франка на посла віденського парламенту й галицького сейму (від Тернопільщини), але через виборчі маніпуляції адміністрації, провокації ідеологічних та політичних супротивників – без успіху. Однією з таким ідеологічних маніпуляцій було звинувачення радикалів і

Франка в атеїстичних поглядах. Після цього Франко написав статтю «Радикали і релігія», в якій пояснив позицію партії щодо релігії [5, с. 141–172].

Отже, 15 жовтня 1898 року Іван Франко у 21 номері газети «Громадський голос» опублікував статтю «Радикали і релігія». Того ж року надруковано як частина II і III окремої брошури «Радикальна тактика» накладом «Громадського голосу» у серії «Хлопська бібліотека, XV». Детальніше проаналізуймо цю статтю, щоб зрозуміти погляди Української радикальної партії на релігію за часів Івана Франка [1, с. 295].

Іван Франко починає свою статтю з визначення, що таке релігія. За словами теперішнього львівського греко-католицького митрополита Ігоря (Возьняка), це твердження можна вивчати на уроках катехизму і воно ніяк не суперечить правдам християнської віри [2]. Отже, Франко пише: «Релігією називається не тільки віра в якісь надземні, вищі істоти, обдаровані вищою силою, ніж люди; не тільки віра в те, що і в людях є часть тої найвищої істоти (душа) і що люди повинні своїм життям і своїми учинками наближуватися до тої істоти. До релігії належить також чуття, любов до тої вищої істоти і до інших людей, любов до добра і справедливості, а вкінці також добра воля, постанова жити й самому так, щоб наближувати себе і інших до тої вищої істоти. Отсі три складники конечні для поняття релігії. Віра без любові і без сильної волі, що показується в ділах, не чинить ще релігійного чоловіка. Так само самі вчинки з віри в вищу справедливість і без любові до тої справедливості і до інших людей чинять чоловіка фарисеєм, але ще не правдиво релігійним чоловіком». Далі Франко критикує Церкву в тому, що вона протягом тисячі років не займалася народом і тепер боїться змін. Він запитує: «Противно, вашу науку піддержувала держава, вас плачено, обдаровувано, гоноровано за те, щоб ви виховували народ в релігійнім дусі, і які ж є плоди вашої тисячолітньої науки?» [1, с. 292–293]. Плоди ж церковної праці письменник оцінює негативно, позаяк релігійні інституції не змоги прищепити

народу правдиву віру в Єдиного Бога, бо народ у своєму житті часто керується забобонами, вірами в чортів, використовує ворожіння тощо. Франко наголошує, що в українського народу частіше обрядовість і віра побудовані на поганських, а не християнських засадах і що саме церковники часто і поширюють цей варіант віри між людьми, а не очищають його.

Наступною тезою Франка є те, що в своїй основі віра народу є дуалістична, що ілюструє письменник народною приповідкою «Бога шануй і чорта не дразни», і в тій дуалістичності є тільки стримувальний ефект від боязні то перед Богом, то перед чортом, але правдивої релігійності немає [1, с. 293]. Франко висловлює позицію Радикальної партії, яка зводиться до постулату, що радикали не є проти релігії чи проти Бога, однак вони й не агітують за релігійні питання, вважаючи, що цим повинні займатися інші інституції. Підсумовуючи погляди радикалів, Франко пише: «Ми скажемо одверто і щиро: виховуючи народ в радикальнім дусі, ведучи його до того, щоби мав свої переконання, щоби сміло і гаряче боронив тих переконань і щоб поступав так, як йому велять його переконання, ми, радикали, робимо те, що повинно було робити духовенство від тисячі літ: ми виховуємо народ в правдиво релігійнім, в правдиво християнськім дусі. І коли народ іде за нами, терпить за свої радикальні переконання, то се знак, що він глибоко почуває потребу правдивої релігійності і ненавидить фарисейства» [1, с. 294].

Останню тезу у своїй статті Франко висловлює на закид, що радикали є раціоналістами. Але письменник цього не заперечує, але уточнює, що раціоналізм за своєю суттю не є атеїстичним. І якщо церковники не хочуть керуватися раціональністю та просвітою, то вони прагнуть керуватися забобонами і темністю. Підсумовуючи свою статтю і позицію Радикальної партії Франко пише: «Ми, радикали, заявляємо явно і одверто: так, ми раціоналісти, ми хочемо у всіх справах, отже і в справах релігії, поступати розумно, як личить розумним і просвіченим людям. Ми видали війну на смерть

темноті. Але ми твердо переконані, що розум і просвіта не суперечні релігії і правдивій релігійності, але противно, мусять бути їх головною основою» [1, с. 294].

Проаналізувавши ідейно-філософські позиції Русько-української радикальної партії за часів головування Івана Франка (1890–1898 рр.), варто зазначити, що у своїй діяльності ця партія не керувалася боротьбою з релігією і не була атеїстичною. Будувала свою роботу на засадах раціоналізму, що було спричинено пануванням в тогочасному інтелектуальному житті Європи позитивізму, який особливо розвинувся на території Польщі. Найкраще погляди Радикальної партії на релігію висловив Іван Франко у статті «Радикали і релігія», де чітко й однозначно розвінчав всі необґрунтовані закиди стосовно своєї партії, висловленні в той час у суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Будівничий української державності: Хрестоматія політологічних статей Івана Франка / упоряд. *Д. Павличко*. – К.: Києво-Могилянська академія, 2006. – 640 с.
2. *Возьняк І.* Слово до духовенства і мирян про пошанування Івана Франка / Кир *Ігор Возьняк*, архієпископ Львівський УГКЦ // Мета, № 29 (184), грудень 2006. – С. 5.
3. *Гнатюк М.* Мудро й далекоглядно. До проблеми: І. Франко та релігійність / *Михайло Гнатюк* // Літературна Україна, № 37 (5175), 28 вересня 2006. – С. 7.
4. *Горак Р., Гнатів Я.* Іван Франко. Кн. сьома. Протистояння / *Роман Горак, Ярослав Гнатів*. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 584 с.
5. *Горак Р., Гнатів Я.* Іван Франко. Кн. шоста. В поті чола / *Роман Горак, Ярослав Гнатів*. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 532 с.
6. *Дейвіс Н.* Європа: Історія / *Норман Дейвіс* / пер. з англ. *П. Таращак, О. Коваленко*. – К.: Основи, 2006. – 1464 с.
7. *Музичка І.* Іван Франко – українському народові невідомий християнин / о. *Іван Музичка* // Каменяр: інформаційно-аналітичний часопис ЛНУ ім. Івана Франка. № 5, червень 2006. – С. 1, 3.

8. *Нагаєвський І.* Історія Римських Вселенських Архієреїв: Третя частина / *Ісидор Нагаєвський.* – Рим: Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи, 1967. – 602 с.
9. Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: Вип. 18. – Львів: Апріорі, 2015. – 552 с.
10. *Пашук А.* Філософський погляд Івана Франка / *Андрій Пашук.* – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – 432 с.
11. Програма Руско-Українскоі Радикальноі Партіі // Журнал «Народ. Орган руско-украінскоі радикальноі партії». – Ч. 20, 15 жовтня 1890. – с. 301–316.
12. *Рьод В.* Шлях філософії: XIX–XX століття / *Вольфґанґ Рьод* / пер. з нім. *М. Д. Култаєвої, В. І. Кебуладзе, В. Терлецького.* – К.: Дух і літера, 2010. – 368 с.
13. *Татаркевич В.* Історія філософії: Т. 3: Філософія XIX століття і новітна / *Владислав Татаркевич* / пер. з пол. *О. Гірний.* – Львів: Свічадо, 1999. – 568 с.
14. *Франко І.* Монолог атеїста / Іван Франко / упор. і вступ. ст. Аркадія Халімончука. – Львів: Каменяр, 1973. – 432 с.
15. Церква. Нація. Культура. Вип. 1. Іван Франко і питання релігії: зб. наук. праць. – Дрогобич: Коло, 2004. – 272 с.
16. *Чижевський Д.* Філософські твори: у 4-х т. Т. 2. / *Дмитро Чижевський* / за заг. ред. В. Лісового. – К.: Смолоскип, 2005. – 264 с.
17. Pozytywizm warszawski / Wikipedia Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pl.wikipedia.org/wiki/Pozytywizm_warszawski.

ЯКИМ ГОРАК

ДО ДЖЕРЕЛ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ ФРАНКОВОГО «МОЙСЕЯ»

(до 110-річчя з часу написання поеми)

Поема «Мойсей» – найвищий творчий злет Франкового генія – вже давно увійшла у скарбницю не лише української, але й світової літератури. Про неї написано величезну кількість різнопланової франкознавчої літератури, але глибини цього твору, як і в кожному шедеврі, відкривають кожен раз нові його грані, дають нове насвітлення його образності і проблематики. Пропоновані спостереження ніяк не претендують на вичерпність і синтез сказаного про поему. Це радше результат глибинного спостереження над текстом поеми, серед якого несподівано засвітилися окремі деталі, на які досі не звернено уваги франкознавців.

Образ Мойсея хвилював уяву поета впродовж усього творчого шляху і епізодично, в різних аспектах заторкувався у як прозових, так і в поетичних творах різного жанру і тематики. Франко розкриває різні грані, різні контексти осмислення постаті Мойсея. Серед цих творів за критерієм характеру згадок в них Мойсея можна виділити дві групи.

Перша група – твори, в яких про Мойсея говорять галицькі жиди, які прагнуть помагати українському хлопові не для своєї наживи, а задля мирного і спокійного майбутнього життя з ними. Будучи матеріально забезпеченими грошовими статками, вони вкладають свої кошти в українські громадські справи, але завжди зазнають поразки, помсти

як від своїх таки жидів, так і від українців. За свої погляди вони відкинуті від своєї громади і помирають нужденною смертю. Це – Ісаак Бляйберг з «Петріїв і Добущуків» (1875), який залучає образ Мойсея як символ жертовності провідника для народу; Шая-Ляйб з поеми «По-людськи» (1889) порушує біблійний мотив пророка-убивці Мойсея; Вагман з «Перехресних стежок» (1900) у монолозі про дві частини жидівської душі дає образ єврейської історії, згадуючи серед неї бунтівників проти Мойсея, які хочуть влади, але не хочуть відповідальності за неї.

Друга група – твори, де Мойсей згадується як символ проводиря з існуючого негативного оточуючого до кращого, позитивного, очевидного, але недосяжного для нього самого. В цьому – характерна для творчості Франка ідея каменярства і взагалі – філософія поступу. Тут теж залучені різні сторони образу Мойсея: у «Ex nihilo» (1885) та поезії «Поете, тям…» (1904) І. Франко порівнює з Мойсеєм суспільну функцію поета; у поемі «Лис Микита» (1896) в історії Вовка Неситого з бараном-самогубцею подає ідею поеми, у промові Мирона в поемі «Похорон» (1899) акцентує вибраність проводиря з вище, виплеканість його расою.

У другій половині липня 1892 року І. Франко гостює у селі Жукові на Бережанщині у родини священика Сильвестра Лепкого. Під час цих відвідин, за спогадами Богдана Лепкого, у полеміці з о. С. Лепким про поему «Мойсей»[1], опубліковану 1891 р., й образ Мойсея (намальований художником у Відні 1887 р., відтак експонований у львівському «Народному домі», а потім закуплений для церкви Преображення Господнього у Львові, де є донині), написані Корнилом Устияновичем, І. Франко говорить про те, що він напише колись твір про цього біблійного вождя і пророка[2].

---

[1] Опубліковано: Зоря. – 1891. – № 10. – С. 186–187.

[2] Спогади про Івана Франка / упоряд. М. Гнатюк. – 2-ге вид. – Львів: Каменяр, 2011. – С. 316–317.

За філософською глибиною, об'ємом, колом порушених проблем Франків «Мойсей» значно перевершує і перевищує поему «Мойсей» К. Устияновича. Та все ж є певні концепційні (не текстові!) спільні точки для обох поем:

1. Обидва автори інтерпретують Мойсея як проводиря, який в процесі багаторічних виснажливих подорожей пустелею виховує націю і народ, запалює в них любов до ідеалу (в Устияновича Мойсей свій народ «гнав крізь огонь, гнав через воду / Качав по гаспидних кублах [...] «докіль не вигубив жидів / Док' не діждався з їх синів/ Народу вдалого, бійкого»);

2. Обидва поети намагаються своїми творами провести символічну аналогію між станом ізраїльського народу у пустелі та українського в сучасну їм добу (в Устияновича від слів «О! Русь моя...») і з болем доходять висновку, що українці позбавлені проводиря такого рівня і сили переконання, як Мойсей («Родись, родися нам Мойсею!» – звертається Устиянович).

Узимку 1892–1893 р., проживаючи у Відні у зв'язку з підготовкою докторату, І. Франко разом з В. Щуратом знайомляться з основоположником єврейського сіонізму Теодором Герцлем. Розмова І. Франка з Т. Герцлем, передана у спогадах В. Щурата, торкалася постаті Мойсея. За свідченням В. Щурата, І. Франко тоді «накреслював ескіз поеми, намагаючись представити жидівського Мойсея так, щоб український читач міг впізнати в ньому українського вождя»[3]. Написане не задовольняло І. Франка, і ці ескізи були знищені поетом.

За десятиліття 1893–1904 нема жодних згадок про хоч би принагідне повернення Франка до свого задуму поеми про Мойсея. Це десятиліття виповнюють принагідні згадки Мойсея в інших творах.

Упродовж січня–липня 1905 р. І. Франко працює над поемою. Від 5 до 17 квітня 1904 року І. Франко разом з М. Гру-

---

[3] Спогади про Івана Франка / упоряд. М. Гнатюк. – 2-ге вид. – Львів: Каменяр, 2011. – С. 367.

шевським здійснювали подорож до Італії і побували в Римі, де у Ватикані оглядали статую Мойсея роботи Мікеланджело. За спогадом доньки поета, І. Франко був захоплений цією статуєю і плакат з її зображенням привіз до Львова: «великий образ статуї Мойсея», який «зараз же примістив у себе в спальні на стіні»[4]. М. Мочульський у спогадах про Франка слушно назвав цей факт «рішучим товчком, що примусив поета взятися за перо, скристалізувати думки та почування, що ворушили душу, і написати «Мойсея» [...]»[5].

Хоч волосся все біле, як сніг,
У старечій оздобі,
То стоять ще ті горді жмутки,
Як два роги на лобі.

У цьому описі постаті Мойсея візуальний вплив статуї Мікеланджело. Як відомо, у Мікеланджело Мойсея зображено рогатим – цей атрибут у скульптурі передавав святість пророка (подібно, як німб на іконах).

Між 15 та 25 травня 1905 р. І. Франка на його помешканні відвідує М. Коцюбинський. Йому поет читає фрагменти поеми, а потім здійснює з ним поїздку до села Яйковець. За твердженням О. Дея, тоді «Франко подарував М. Коцюбинському кілька своїх автографів»[6]. Класичні рядки реферату «Іван Франко», написаного два роки пізніше, передають враження М. Коцюбинського від поеми: «Не можу забути одного образу, який врізався мені у пам'ять. Се було два роки назад, коли я востаннє бачився з ним. В своїй убогій хаті сидів він за столом босий і плів рибацькі сіті й писав поему

---

[4] Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина: спомини. – Торонто: Ліга визволення України, 1956. – С. 62.

[5] Спогади про Івана Франка / упоряд. М. Гнатюк. – 2-ге вид. – Львів: Каменяр, 2011. – С. 523–524.

[6] Дей О. Новознайдені строфи з поеми «Мойсей» І. Франка // Радянське літературознавство. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – № 3 (травень–червень). – С. 135.

«Мойсей». Не знаю, чи попалася риба у його сіті, але душу мою він полонив своєю поемою»[7].

Поема була створена без прологу і так здана до друку. Спогад М. Мочульського оповідає про відвідини І. Франком друкарні 19 липня 1905 р. в справі просування публікації його поеми. Оскільки залишилося кілька незаповнених початкових сторінок, друкар К. Беднарський попросив І. Франка заповнити їх переднім словом. Це спонукало написання прологу[8].

Ототожнення образу Мойсея з поеми з самим І. Франком часто зустрічається у спогадах, літературознавчих публікаціях майже всіх авторів-сучасників, які писали про Франка і його поему: В. Сімовича, Г. Костельника, Я. Яреми та ін. Особливо ж риси автобіографізму поеми рельєфно постали перед суспільністю 1913 року під час відзначення сорокарічного ювілею творчої праці І. Франка: подібно, як і Мойсей, провідник нації, 40 років водив народ пустелею до Землі Обітованої, так і Франко як духовний проводир нації своєю 40-літньою творчою діяльністю вів, виховував свій народ. А. Музичка вважає, деякі почуття Мойсея співзвучними Франковим, а деякі сцени ніби взяті з українського зразка, але «провідна ідея поеми не дозволяє нам ототожнювати Франка з Мойсеєм і вважати, що Франко мав на увазі себе й український народ намалювати в поемі. Бо ціла поема – це боротьба з доктринерством [...]»[9]

Хоч сучасні Франкові й пізніші критики і літературознавці шукали джерела Франкового натхнення для поеми в європейських зразках (Я. Ярема – у поемі Ю. Словацького «Ангеллі», А. Музичка – у творах Дж. Мільтона «Утрачений

---

[7] Коцюбинський М. Іван Франко / М. Коцюбинський: у 3-х т. – Т. 3. – К.: Дніпро, 1965. – С. 46.

[8] Спогади про Івана Франка / упоряд. М. Гнатюк. – 2-ге вид. – Львів: Каменяр, 2011. – С.523.

[9] Музичка А. Шляхами поетичної творчости Івана Франка. – К.: Державне видавництво, 1927. – С. 182.

рай» та «Самсон-борець»[10], у драматичній поемі «Бар-Кохба» Я. Врхліцького), сам поет у передмові до другого видання поеми вказав основним джерелом поеми Біблію. Однак досі не зверталося уваги на те, якою Біблією послуговувався І. Франко, а це має істотне значення для розуміння джерел поеми. І. Франко користувався не канонічною Біблією, а фундаментальною працею професора Страсбурзького університету, біблеїста Едварда Рейса «La Bible, traduction nouvelle avec introductions et commentaries par Ed. Reuss, professeur a l`Universite de Strassbourg. (Біблія, новий переклад з введеннями і поясненнями Ед. Рейса, професора університету Штрасбурського)». Це праця у 18-ти томах, яка виходила у Парижі впродовж 1874–1881 року. Першовидання її є у бібліотеці Франка (№ 2572–2582) з помітками олівцем рукою письменника, є також окремі томи в німецькому перекладі (№1690, 1691). Е. Рейс дотримувався не канонічної послідовності книг, а розставив їх за хронологічним науковим принципом їхньої появи і описуваних в них подій, почавши від найдавніших книг, написаних під час завоювання євреями Ханаану і далі. П'ятикнижжя Мойсеєве займає в них місце після історичних (Суддів, Самуїла, Царств) та пророчих книг, а не міститься на першому місці, як у канонічній Біблії. Франко використав також праці з біблійної критики Моріса Верна і свої (головно «Нові досліди над найдавнішою історією жидів» (1901), «Поема про створення світу» (1904). На підставі біблійної критики постать Мойсея і основна канва подій узята І. Франком з П'ятикнижжя, але їх трактування здійснено на підставі інших біблійних книг, які в канонічній Біблії до Мойсея стосунку не мають. І. Франко, підходив до біблійного матеріалу як науковець, і це давало йому підстави показувати Мойсея в історичному контексті, позачасово, не герметизуючись рамками канонічного П'ятикнижжя. Тому

---

[10] Музичка А. Шляхами поетичної творчости Івана Франка. – К.: Державне видавництво, 1927. – С. 184–185.

у чимало уступів поеми апелюють до постаті Христа і його євангельських висловлювань. Можливо, цим підкреслюється дар Мойсея, який пророкував появу Христа (Буття 22, 18; Галатів 3, 16). Тим Христос ствердив, що Мойсей писав про нього (Ів. 5, 46).

Знаменитий Пролог поеми є своєрідною відповіддю Пантелеймонові Кулішеві, на його вірш «До рідного народу, подаючи йому переклад Шекспірових творів» (уперше опубліковано у збірці «Хуторна поезія», Львів, 1882; нова редакція у збірці «Дзвін», Женева 1893), де є такі слова:

Народе без пуття, без честі і поваги,
Без правди в письменах, завітах предків диких,
Ти, що постав єси з безумної одваги
Гірких п'яниць, співак і розбишак великих!

Єдиний в тебе скарб – прапрадідівське слово…
Закляв його Боян від кражі чужоядства.
Одно воно твого життя міцна основа,
Повніша над усі потуги і багатства.

<…>

О варваре сліпий! Покинь тріумфувати,
Потупся, червоній од сорома тяжкого,
Бо мають всі твої сусіди що назвати
Своїм, а ти своїм не назовеш нічого.

І. Франко у рецензії «Хуторна поезія П. А. Куліша» (1882) писав про цю поезію: «Бо скажіте ж самі, чи можна так говорити про народ, котрий, будь які-будь його гріхи […] а все таки своєю кров'ю і своїми кістками писав історію своєї боротьби за волю і в найтяжчій добі татарських погромів та великої руїни не тратив думки про свободу; про народ,[…] котрий в своїх приповідках, піснях і казках поставив такий тривкий пам'ятник своєї здорової, розумної, чесної мислі, своєї прихильності, до світла, справедливості; про народ,

котрий помимо довговікового гнету і руйнування не затратив своєї національної окремішності, не затратив почуття своєї людської гідності, не поклонився нікотрому з переможених тиранів?»[11].

Під «піснею, що міліони порива з собою» – натяк на оду «До радості» Ф. Шіллера, де є зокрема такі слова:

Як у безмірі світила
Хором райдужним пливуть,
Браття, йдіть у славну путь,
Що вам радість освятила.

(Переклад М. Лукаша)

Саме шіллерівську «славну путь» має на увазі Франко під «путтю спасенною». Але, оскільки українці «знесилені журбою», то не йти їм в ту «славну путь, що нам радість освятила», якою треба «провадити до бою».

У статті «Українська література 1904–1906» Франко, згадуючи про свою поему «Мойсей», зазначає, що «я спробував охарактеризувати на основі біблійної легенди про смерть Мойсея протиріччя між визначним індивідуумом та народною масою»[12]. Це формулювання загальне. Проводир і народ – одна з наскрізних тем Франкової творчості. Найкраще втілена вона у тріаді поем «Іван Вишенський» – «Похорон» – «Мойсей».

У передмові до другого видання поеми «Мойсей» 1913 р. тему свого твору І. Франко визначив так: «Основною темою поеми я зробив смерть Мойсея як пророка, не признаного своїм народом». Значення слова «пророк», в якому вживає його тут Франко, не зовсім таке, як прийняте у сучасному розумінні і почерпнуте з біблійної критики. У п'ятому розділі «Релігійні встанови жидівські» статті М. Верна «Історія

[11] Франко І. Хуторна поезія П. А. Куліша // Франко І. Зібрання творів у 50 т. – Т. 26. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 166.

[12] Франко І. Українська література 1904–1906 // Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у 50 т. – Т. 54. – К.: Наукова думка, 2011. – С. 730.

і релігія Жидів» про пророків сказано так: «По новітній критиці пророки складали певне згромадженє (корпорацію), що повстало ще в часи займаня Палестини Жидами; члени єго посвячували себе обороні великих моральних і релігійних ідей, що проймали віру ізраельського народу. Навчаючи про громадські повинности, правду, милосердє, поміч скривдженим, пророки були немов оборонцями громадськими (трібунами публичними). Пророк звертається більш до цілоі нацiі ніж до якоі окремоі людини; поза злочинствами людини йому ввижають ся погибель або ратунок народу. На місце віщунів, несвідомих речників божої мови, критика новітніх шкіл поставила гурт людей, пройнятих високим почутєм, борців проти лицемірства, обрядовства і кривди, людей з глибокими моральними переконанями»[13]. У цьому спостереженні – витоки Франкового трактування Мойсея – не стільки провидця майбутнього, скільки учителя нації, громадського оборонця.

Біблійні джерела поеми означив сам Франко у передмові до другого видання поеми в 1913 р. Передмову була дубльована у виданих 1914 р. польському перекладі поеми, здійсненому Володимиром Кобрином та 1917 р російському перекладі поеми, здійсненому П. Дятловим. Загальна основа поеми – оповідання про смерть Мойсея – за Франковою передмовою, взяті з біблійної книги Повторення закону 32, 48–52; 34, 1–8. У Біблії смерть Мойсея вмотивована неласкою ізраїльського Бога за те, що Мойсей його належно не вшанував перед синами Ізраїлю. У поемі смерть вмотивована тим, що відіпхнув власний народ і зневірою у 40-річному керівництві народом і сумним станом обіцяного краю. Смерть Мойсея за поетичною завісою.

---

[13] Історія і релігія Жидів. Стаття Моріса Верна / пер. Л. У. // Житє і Слово. – Рік другий. – Книжка 5 за Сеньтябрь і октябрь. – Львів, 1895. – С. 214.

Після експозиції поеми, що малює побут зневіреного в обіцянках ізраїльського народу йде промова, апологія Мойсея. У відповідь на заборону ухвалою «манити за гори» і «обіцювати темній юрбі Божий гнів або ласку» Мойсей тлумачить, чи вкотре нагадує народу його покликання Богом, дану обітницю йти в Обітований край, землю якого Бог віддасть народу в посідання. Саме покликання народу і Божу обітницю А. Музичка зве «доктриною», вважаючи в дусі свого часу й обставин, Єгову – доктриною, а ідею поеми – боротьбу з нею[14]. Що йдеться саме про Боже покликання, свідчить застосування дуже характерного для теології і патристики образу стріли, нап'ятої на тятиву лука («Бо в Єгови натягнений лук…» і далі). Ось характерний приклад із «Суми теології» Томи Аквінського: «Слід сказати, що Богові притаманно призначати людей. Адже, як вже було показано попередньо, все підкоряється Божому провидінню. Провидінню ж притаманно впорядковувати речі стосовно мети […]. Однак мета, до якої Бог впорядковує створені речі, є двоякою. Одна перевершує пропорції та можливості створеної природи: і така мета є життям вічним, що полягає у спогляданні Бога; а це – понад природою всілякого сотворіння […]. А для досягнення того, чого річ не може сягнути за допомогою своєї могутності, необхідне спрямування чогось іншого: як лучник посилає стрілу до цілі»[15].

У контексті Божого покликання народу Мойсей розповідає казку про дерева, біблійним джерелом якої є Книга Суддів 9, вірші 8–15. Крім біблійного джерела, Франкові була відома байка Езопа «Дерева й маслина», а також варіант з хроніки Підгорецького монастиря. У передмові до другого видання поеми Франко сам зізнається, що «переробив її досить свобідно і додав до неї виклад, на мою думку, гідний

---

[14] Музичка А. Шляхами поетичної творчости Івана Франка. – К.: Державне видавництво, 1927. – С. 179, 182.

[15] Святий Тома з Аквіну. Сума теології. – Кн. 1. – Питання 1–43. / Переклав Павло Содомора. – Львів: Логос, 2010. – С. 300.

Мойсея і відповідний до хвилі, в якій він оповідає дітям Ізраїлю сю притчу».

У Біблії притчу розповідає Йотам, найменший син судді Гедеона (Єруваала), який залишився живим після того, як син Гедеона від наложниці Авімелех убив 70 братів – дітей Гедеона. У притчі фігурують оливка, смоковниця, виноградина і тернина. І. Франко оминає кінець притчі: тернина не вірить, що її хочуть обрати царем і говорить до дерев: «Коли ви справді хочете помазати мене царем над вами, то йдіть у моїм холодку ховайтесь; а як ні, вибухне огонь з тернини та й пожере кедри ливанські». Ці слова стають пророцтвом дальшого розгортання подій: сихемці не хочуть коритися Авімелехові, за що той їх безжалісно побиває. Під час облоги сихемської башти, де заховалися жителі від свого царя, жінка кинула на голову Авімелехові жорно і провалила череп, і всі злочини сихемців Бог обернув їм на їхні голови, й проклін Йотамин, сина Єруваала, на них здійснився.

У Мойсеєвому викладі до казки про терен поєднані і перемішані пояснення до казки, проекція її на сусідні з жидами народи античного світу і пророцтво на майбутнє ізраїльського народу. Суть казки в тому, що всі покликувані дерева-народи згордували з Божого покликання, мотивуючи своєю користю у світі. І тільки кущ терну покликання прийняв, зголосившись служити іншим, і за це був нагороджений Богом скарбом у вигляді заповітів і обітниці. Мораль казки у тому, що: 1) тільки слухаючи Божого покликання, народ може існувати і за найприкріших умов; 2) вибраність (покликаність) народу у Бога не є ознакою привілейованості і більшості матеріального становища, навпаки вибраний є найбіднішим; 3) вибраність його полягає у тому, щоб бути слугою іншим народам і тим самим бути великим серед тих народів. Царювання в розумінні «бути слугою іншим» – суто християнська ідея, яка в поемі переноситься на старозавітні часи.

У пророчій частині народ-вибранець персоніфікується у Христі. Ця персоніфікація є уже на початку викладу («Бо-

жий вибранець, син і слуга Господевої волі»). Імені Христа Франко не називає, але використовує євангельські вислови: «він був, мов світило у тьмі» (порівняй: Євангеліє Івана 8,12), посольство з сімома печатьми (вираз з Об'явлення 5, 1–4, де йдеться про Агнця-Христа), «будущий цар світу», «статися сіллю землі» (порівняй Євангеліє Матея, 5, 13). Ця персоніфікація поєднується з місією посланництва і в такий спосіб завершує цілість Мойсеєвої промови.

Проекція на народи античного світу у поясненні казки про дерева дає історичний контекст, у якому І. Франко мислить постать Мойсея. Під «гордими, грімкими, що б'ють у небо думками» мається на увазі Єгипет. Під багачами-дукачами, «що всю землю плюндрують, людським злотом і потом собі домовини мурують», ідеться про персів, а під красенями-джигунами, «що на лірах брязкочуть і свій хист у мармурі, в піснях віковічнити хочуть», – про греків.

Сказаному Мойсеєм протиставлено промови Авірона і Датана. За Л. Білецьким, Франко найбільш інтенсивно працював над промовами Авірона і Датана, а також діалогом Мойсея з Азазелем[16]. Про це свідчать виявлені первісні редакції тексту промов.

У передмові до другого видання поеми Франко пише: «Те, що я сказав у поемі про Датана й Авірона, ширше розвиває релігійний і політичний мотиви опозиції загалу ізраїльтян проти Мойсея». За І. Франком, сказане у поемі про Авірона і Датана взяте з 16 глави біблійної Книги чисел, в якій сполучені два оповідання, скріплені разом редакторськими руками:

1. Оповідання про бунт Кораха (Чисел 16, вірші 1–11, 16–24, 35), в якому йдеться про бунт 250 духовних проти Аарона з вимогою зрівняти левітів з жерцями, за що Бог надсилає на протестувальників огонь, який їх пожирає.

---

[16] Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20–30-х років XX ст. / упоряд., передмова М. Ільницького. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – С. 420.

2. Оповідання про Абірама (так звуть його в Біблії) та Датана (Чисел 16, вірші 12–15, 25–34), де йдеться про бунт проти Мойсея, за що протестувальників поглинає земля.

Для поеми поетом використовується лише друге оповідання із заміною у ньому моменту чудесного покарання цілком реальним вибухом народної свідомості по смерті Мойсея («Авірона камінням поб'ють, а Датана повісять»). У біблійному оповіданні про Абірама і Датана Мойсей показує їм, що все робив з Божої волі як посланець Бога, і те, що сталося з бунтівниками, свідчить, що вони зневажили Господа. Отже, в цьому епізоді Мойсея вперше показано як провідник народу, провідництво якого дане йому Богом.

Першу редакцію промови Авірона опублікував О. Дей[17]. У ній Авірон вважає, що Мойсей надурив гебреїв заповітом Єгови, згадує посланців до Канаану, які «вернули, та ти їх навчив, щоб нам басні брехали», а виявляється, що край заселений і здобувати його треба буде кривавою війною. (Це є брехнею: Біблійна Книга чисел, гл. 14 говорить, що посланці, вернувши сказали правду, але народ почав розносити «недобрі вістки про землю»). Авірон описує коротко палестинський ландшафт. Цей короткий опис згодом розширений Франком і винесений в окремий розділ промови Азазеля.

В остаточному ж варіанті поеми Франко істотно переробив промову Авірона, оскільки вона не вписувалася в розмову про покликання. Промова виявляє повне нерозуміння Авіроном притчі, оповідженої Мойсеєм і не сприймає Єгови, бо віра в нього не дає матеріального багатства, влади, життєвого комфорту. Тому майбутнє Ізраїлеве він бачить у служінні Ваалу і Астарті. Ця позиція Авірона достоту збігається з біблійним трактуванням: «Покинули вони Господа й почали служити Ваалові й Астарті» (Суддів 2, 13).

---

[17] Дей О. Новознайдені строфи з поеми «Мойсей» І. Франка // Радянське літературознавство. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – № 3 (травень–червень). – С. 134–136.

Промова Авірона порушує також проблему становлення монотеїзму в жидів. Монотеїстична релігія, сповідувана Мойсеєм, не була його винаходом. Відомо, що ще за часів 18 династії в Єгипті (коло 1375 р. до н.е.) молодий фараон Аменхотеп IV, який змінив ім'я на Енхатон і царював усього 17 років, сповідував однобожжя, поклоняючись богу сонця (NB: Чи не тому у поемі таку важливу роль грають пейзажі за участю сонця?) Атону за що його жреці визнали єретиком, викляли, а по смерті віру його забули. Він заснував на Нілі місто Ахетатон – відоме тепер як Тель-ель-Амарна. За М. Верном, ще до Вавилонського полону жиди сповідували монолатрію – служенє одному богови Ягве з признаванєм інших. При тому назву «Ваал» (пан) біблеїст вважає родовою і почесною назвою Ягве. Ягве поклонялись в різних святинях то в образі золотого вола (якого називають «золотим телям), то в образі змії[18]. У світлі останнього прикметний фінальний пасаж Мойсеєвої промови про «розчавлений черв, що здихає на шляху». Образ конаючого черва чи красої змії – лейтмотивний у поемі і повторюється кілька разів саме у промовах Мойсея. Цей образ – Шевченківський, з поезії «Хіба самому написать»:

Що я –
Неначе лютая змія
Розтоптана в степу здихає
Захода сонця дожидає.
Отак-то я тепер терплю
Та смерть із степу виглядаю,
А за що, єй богу, не знаю!

Образ змії І. Франко міг запозичити з Устияновичевого мальованого «Мойсея»: на картині змія зображена праворуч ніг пророка (очевидно, як символ божественності й влади).

---

[18] Історія і релігія Жидів. Стаття Моріса Верна / пер. Л. У. // Житє і Слово. – Рік другий. – Книжка 5 за Сеньтябрь і октябрь. – Львів, 1895. – С. 210.

Датанова промова теж була істотно І. Франком перероблена. У першій редакції вона мала 25 строф. Відмінності її первісної редакції від остаточної окреслив Л. Білецький: Датан звертається не конкретно до Мойсея, але до всього народу. Датан «намагається виставити Мойсея в очах гебреїв брехуном, безличним агентом єгипетського фараона, а землю Канаан представити як посілість Єгипта, куди Мойсей свідомо веде свій нарід, щоби там замість волі знайти йому могилу; за цю зраду фараон обіцяв Мойсеєві плату. [...] Ось Мойсей заводить свій нарід у пустиню, щоби там серед пісків загинув – і лише жміньку розбитого, знесиленого народу він веде в Канаан «ворогам на заріз» І Датан протестує проти цього і закликає нарід більше Мойсеєві не вірити»[19]. У викритті Мойсея як брехуна промова Датана перегукується з первісною редакцією Авіронової промови.

В остаточному варіанті поеми Датан звертається до народу, розвінчуючи брехню Мойсея. Єгипетське минуле Мойсея однак залишено у формі докорів про його навчання в єгипетській школі і входженні в єгипетську раду. За промовою Стефана у біблійних Діяннях апостолів, «І Мойсея вивчено всієї мудрости єгиптян і він був сильний у своїх словах і ділах» (Діяння 7, 22–23). Це твердження суперечить книзі Вихід, яка, розповідаючи про початки діяльності Мойсея, нічого не каже про обізнаність його єгипетською мудрістю. З. Фрейд в основу свого дослідження «Людина на ім'я Мойсей» поклав тезу про те, що Мойсей був родом з Єгипту, однак признавався до жидівського племені з дитинства і контактував з ним.

Та центральне звинувачення Датаном Мойсея у строфі:

Ти ведеш нас у сей Канаан,
Мов до вовчої ями.

---

[19] Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20–30-х років XX ст. / упоряд., передмова М. Ільницького. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – С. 414.

Адже зверхником тут фараон
Над усіми князями.

1890 р. в єгипетському Тель-ель-Амарні було знайдено більше ніж 300 глиняних табличках архів (кореспонденції та доноси фінікійських князів, що були під владою єгипетського фараона) єгипетських королів Аменготепа III та його сина Аменофіса IV, які характеризують політичний і племінний стан часу Ісуса Навина – на початку завоювання жидами Палестини. Про цей архів Франко повідомляв, як про важливий здобуток до наукового студіювання Біблії в опублікованій 1901 року в «Записках НТШ» статті «Нові досліди над найстарішою історією жидів». У цій статті Франко так описував стан ізраелітів за матеріалами архіву: «Вже перед тим, із єгипетських джерел, звісно, що Палестина належала тоді до Єгипету. [...] Але давніша слава Рамзеса та Тутмозіса погасла; єгипетська зверхність, не піддержувана силою оружжя, зробилася більш або менше титулярною. В різних містах Палестини і південної Сірії сидять майже зовсім самостійні воєводи, ніби намісники фараона, на ділі ж самовладні князьки. Вони воюють одні з одними, інтригують при єгипетськім дворі одні против одних, підлизуються фараонові та, крім запевнень і обіцянок, не одержують від нього нічого»[20]. Ці реалії приховані у наведеному фрагменті промови Датана, яка вирішена в дусі біблійної критики.

Закликаючи народ поквитатися з Мойсеєм, згідно з ухвалою зборів (каменувати його), Датан закликає:

Най загине він краще один,
Як ми всі через нього!

Цей вигук юрби в поемі у біблійному тексті (Чисел 16, 22) належить бунтівникам, які дивуються жорстокості Господнього покарання: «О Боже, боже духів усіх живих! Один

[20] Франко І. Нові досліди над найдавнішою історією жидів // Франко І. Зібрання творів у 50 т. – Т. 47. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 185.

чоловік согрішив, а гнів би твій мав бути на всю громаду?». А Франко переробляє його так, що по змісту він виходить як порада Каяфи юдеям щодо Христа (Ів. 11,50; в інакшому формулюванні повторено: Ів. 18, 14): «Нічого ви не розумієте, то й не здогадуєтеся, що ліпше вам буде, коли один чоловік за народ помре, а не ввесь люд загине». У Каяфи ці слова виходять несвідомим пророцтвом.

Ці слова дають ключ до промови Мойсея у відповідь в розділі IX, витриманій зовсім у євангельських тонах. Анафора «Горе вам» скеровує до Євангелія, а центральний уступ промови Мойсея (від «Горе вам, що зробив вас Господь») – вільний переспів звинувачувальної промови Христа проти книжників і фарисеїв (Мат. 23, 34–39). Подібно як Христос говорить, що відкинення його (як і багатьох пророків до нього) народом стане причиною покинення Богом Єрусалима, так і Мойсей в поемі, свідомий свого Божого покликання, покидає народ, пророкуючи йому неволю («І колись за ярмо ще свою проміняєш корону») і відвернення Бога від нього («І щоб він не покинув тебе»). Аналоги Мойсея з Христом не є оригінальним трактуванням Франка. У теології та в біблійній критиці Мойсей є прообразом Христа (про це говорить Д. Ф. Штраус у своїй праці «Життя Ісуса», про яку І. Франко знав і писав про неї 1908 року у статті «Сучасні досліди над святим письмом»). Ці паралелі знайдуть ще інші відгомони в поемі.

Прощальним монологом Мойсея при покиненні ізраїльського табору починається найліричніший, найособистісний осередок поеми. Мойсей – не грізний пророк, вождь, а люблячий батько, який, безмежно люблячи свій нарід, погрожує йому й карає його. Цей контраст любові і погрози малюється на тлі пейзажу західного сонця, який має психологічне значення. Покинувши табір, Мойсей все одно переконаний у потребі довершити покликання і певну самопосвяту цій справі («І коли з міліонів тебе / вибрав він собі в слуги, / Я без вибору став твій слуга…»).

У цьому ж ключі трактування Мойсея вирішена наступна сцена з дітьми, яка драматургійно підготована в поемі. На початку поеми «дрібна дітвора по степу дивні іграшки зводить», «старші діти по голім степу, наче зайчики грають…». У момент найтрагічнішого душевного перелому Мойсея його спілкування з дітьми є для нього відрадою. Краса їхнього діалогу в поліфонії його значень: діти, які сприймають життя захоплено-образово, а Мойсея як свідка чудес, і Мойсей, який в ті дитячі образи вкладає пророцький зміст, дітям ще недоступний, але закарбований в їхніх душах. Особливо прикметне бажання дітей почути розповідь Мойсея про те, «скільки бачив ти дива» – історію з неопалимою купиною, яка була ключовим моментом покликання Мойсея. Мойсей же у відповіді говорить їм про потребу бути готовим і пам'ятати про своє покликання.

Дальший монолог Мойсея – центральний, кульмінаційний в його особистій драмі в поемі. Це кульмінація поеми У конфлікті з бунтівниками Авіроном і Датаном він усе робив з Божої волі як посланець Бога, але внаслідок цього народ прогнав його. Мойсей уперше усвідомлює, що його покликання не збігається з фактичним станом речей, і він намагається, але не може, з'ясувати причини цього. Наслідком того у душу Мойсея закрадається сумнів щодо звершення свого покликання. Тому просить Єгову озватися до нього «як колись на Хориві».

О Єгово, я слізно моливсь:
Я слабий, я немова!

У біблійному першоджерелі цих рядків Мойсей говорить до Бога: «Змилуйся, Господи! Не проречистий я ні здавна, ні з того часу, як ти став говорити до раба твого; таж тяжкомовний я і тугоязикий» (Вихід, 4, 10). З. Фрейд коментує цю недорікуватість Мойсея тим, що «Мойсей був іноземцем, не здатним спілкуватися зі своїми семітськими новоєгиптянинами без перекладача, щонайменше на почат-

ку їх взаємин»[21]. Для австрійського вченого це є ще одним доказом єгипетського походження Мойсея.

У такий момент зневіри Мойсеєві появляється Азазель. Азазель представлений у книзі Левит 16, 5–10. «Із наведеного тексту старозавітньої книги видно виразно, що Азазель є демоном, противником Єгови, правдоподібно – персоніфікацією пустині і її страховищ», – коментує біблійне джерело І. Франко у передмові. Поет називає Азазеля «поетичним об'єктивуванням власної психологічної реакції, яка мусила відбутися в душі пророка після того, як його відпхнув його народ». Біблійному Азазелеві Франко надає рис гетевського Мефістофеля. Згодом у діалозі з Мойсеєм Азазель каже:

Нерозумна дитина!
Ти кленеш мене ним, а я ж сам
Його сили частина.

Ці слова є парафразою слів Мефістофеля зі сцени у першій частині трагедії «Світлиця Фауста». У перекладі І. Франка вона звучить так:

То я – часть часті, що вначалі всім була,
Часть темноти, що світло сплодила…[22]

Зв'язки поеми з трагедією Гете вперше зауважив Я. Ярема, який писав: «Франковий Мойсей – се Фауст в області національних змагань. […] Мефістофель підтинає крила Фаустові тим, що вчить його уживання розкошей життя, демон Азазель знову накидує Мойсеєві свій світогляд і тим впускає їдь у душу пророка. Його ідеалізм підкошують сумніви, зневіра, цинізм»[23].

---

[21] Фрейд З. Человек по имени Мойсей / З. Фрейд. – СПб.: Азбука-классика, 2012. – С. 40.

[22] Франко І. Зібрання творів в 50 т. – Т. 13. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 221.

[23] Ярема Я. «Мойсей» – поема Івана Франка / Я. Ярема Франкознавчі студії / упоряд. С. Ярема. – Львів, 2007. – С. 32

У поемі Азазель тричі спокушає Мойсея. Прообразом тих спокус є сцена спокуси Христа в Євангелії. Цікаво, що своєю чергою біблійним прообразом спокус Христа були спокуси народу ізраїльського в пустелі[24]. Місцем спокус у поемі також лишається пустеля, однак інструментарій Азазеля виходить далеко за межі біблійної історії, але враховує надбання екзегетики і психології щонайменше від XVI до XIX століття. Тому і зміст спокус інший.

Спокуса перша – збудити у Мойсеєві сумнів у надприродному, божественному початку його покликання і місії. Їй передує тривалий діалог – поєдинок між Азазелем та Мойсеєм, в якому Мойсей пояснює поштовхи початку своєї місії:

Тільки бачачи люд у ярмі,
Моє серце боліло

У Біблії різнобіжно коментується цей момент. У книзі Вихід муки ізраїльтян у Єгипті тривожать Бога: «І промовив Господь: «Бачу я, бачу бідування народу мого, що в Єгипті, і чую голосіння, що його спричиняють доглядачі. [...] І ось голосіння синів Ізраїлю дійшло до мене, я бачив утиски, що ними пригнітають їх єгиптяни» (Вихід, 2, 7–9). Але Франко схильний до інтерпретації апостола Павла в листі до євреїв: «Вірою Мойсей, коли був виріс, відрікся зватися сином дочки фараона; волів радше страждати разом з людом Божим, ніж дознавати дочасної гріховної втіхи, бо, дивлячись на нагороду, вважав за більше багатство наругу вибраного народу від скарбів Єгипту» (Євр. 11, 24–26).

Мету своєї місії Мойсей формулює так:

Так, з низин тих мрячних і лячних,
Я хотів їх підвести
Там, де сам став, до світлих висот,
І свободи і чести.

---

[24] Штраус Д. Ф. Жизнь Иисуса / Д. Ф. Штраус. – М.: Республика, 1992. – С. 316, 318.

Ці рядки – парафраза Франкового «Дещо про себе самого»: «Яко син селянина-русина, вигодований чорним селянським хлібом, працею твердих селянських рук, почуваю обов'язок, панщиною всього свого життя відробити ті шеляги, які видала селянська рука на те, щоб я міг видряпатись на висоту, де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали».

Суть спокуси – в останній промові (репліці) Азазеля: образи, створені власною уявою, Мойсей в екстазі міг прийняти за Божі. Це є гріхом, способом протистояння якому є провід доброго сповідника. Про ймовірність таких блудів пише А. Шептицький у пастирському посланні «Ще про містичні чи спіритистичні прояви» (1942)[25]. Цей стан пророка дає Франкові добрий ґрунт для сильного показу психологічного роздвоєння особистості.

Відповіді на свої сумніви Мойсей шукає у молитві. І. Франко не передає нам тексту молитви, зате майстерно змальовує її образ і дію. Образ непорушного велетня на вершині гори – з першої редакції ранньої Франкової повісті «Петрії і Довбущуки»: саме так бачиться Андрієві Петрієві постать Олекси Довбуша, хоч довший час Андрій не знає хто це. І. Франко тричі повторює в повісті майже однаковий опис. Ось один з них: «Мимовільно звернув [Андрій] очі напротив себе не великанського поломаного кістяка – Чорну гору. На її найвищій камінній іглиці, стрімкій і острій, стояв велетний чоловік з похиленою вділ головою, руками нахрест зложеними на груді, – а бистре око Андрія доглядiло, як вітер іграв його довгим, як сніг білим, волоссям. Жадного руху, жадного движенія не мож було дослідити в тій дивній прояві, а Андрій, узрівши ю, і сам мимовільно став як мертвий, як камінна статуя серед дороги, не зводячи очей із дивного таємничого чоловіка, котрий вдалі високо в воздусі чорнівся на кроваво-червонім тлі неба. Серце йому якимсь лихим пред-

[25] Шептицький А. С. Пастирські послання. – Т. 3: 1939–1944 / упоряд. О. Гайова, Р. Тереховський. – Львів: Артос, 2010. – С. 651.

чуством стислося в груді, вся кров уступила з лиця і збіглася до серця, мов курята, стривожені летом яструба, під крила квочки»[26]. Можливо, у Франковому описі присутній певний вплив Устияновичевого мальованого образу на зображення Мойсея (особливо на словах: «На найвищому шпилі гори, вище зломів і кантів»).

Спосіб і сила молитви передана в поемі в словах:

Хоч заціплені міцно уста
І не чуть його мови,
Але серце його розмовля
І кричить до Єгови.

У поетичному циклі «Паренетікон» зі збірки «Мій Ізмарагд» Франко окремими строфами «Серцем молився Мойсей» опрацював момент молитви Мойсея, коли уста мовчать, а серце кричить. Д. Козій у статті «Франкові моралістичні поезії на старій основі» вважає джерелом цього образу давньоруську збірку поучень «Ізмарагд» і відтворює першоджерело за працею Владіміра Яковлева «Къ литературной исторіи древне-русскихъ сборниковъ. Опыт изследованія «Измарагда» (Одесса, 1893), яка зафіксована серед бібліотеки Франка (№ 1507). За цією працею, це – фрагмент з «Поученія І[оана] Зл[атоуста] о молитвѣ», яке увійшло до першої редакції «Ізмарагду». Для Яковлева поучение это «весьма интересно по воззрѣніямъ автора на сущность молитвы. Многіе люди, говорится въ немъ, входятъ въ церковь и по окончаніи св. словесъ исходятъ изъ церкви и не знаютъ, что глаголали, уста движутся, уши же не слышатъ. Если ты не слышишь молитвы своей, то Богу ли велишь слышать ее?»[27]. Обговорення цього мотиву – молитви, яка має промовлятися серцем, поширене

[26] Франко І. Зібрання творів у 50 т. – Т. 14. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 31–32.

[27] Яковлев В. А. Къ литературной исторіи древне-русскихъ сборниковъ. Опыт изследованія «Измарагда». – Одесса, 1893. – С. 79.

у патристиці (Василій Великий[28]), у пастирських посланнях А. Шептицького. У Франка такою молитвою володів Вишенський у поемі «Іван Вишенський».

Друга спокуса – через спотворене тлумачення Божої сутності довести неспроможність народу до призначення. Видаючи себе за Мойсеєву матір (прийом у Франка популярний: у «Похороні» князь за старця перебраний «прикинувсь моїм ангелом, вітцем!»), Азазель наводить пророкові приклад падаючого каміння, яке ніхто, навіть Єгова, не передбачить де воно має впасти. За Т. Аквінським, Бог присутній у всіх речах, але не як сутність тих речей, а як діяч у тому, що діє[29]. Відповідно, він є та сила, що сотворила каміння і контролює його існування (чи коли воно падає, чи коли летить). Те саме стосується прикладу з пилком, якому Єгова не може звеліти

Йти по шляху не тому,
Як яким його гонить повік
Ота сила що в ньому.

Адже Бог і є тою силою і Богові властиво спрямовувати всі речі до мети і це спрямування називається провидінням[30], якому все підлягає в т. ч. люди і народи. Призначення ж є частиною провидіння[31].

Спотворивши так поняття, Азазель у поемі розповідає міф про Оріона. За міфом, Оріон сватався до Меропи, доньки князя Ойнопіона. Князь напоїв Оріона, а коли той заснув – осліпив його і вкинув у море. Оріон не втопився у морі, а пішов по воді до Лемносу, до кузні Гефеста, вхопив одного його челядника і, посадивши на плечі, просив, щоб той вів його до сходу сонця. Дійшовши до домівки сонця, осліплений Оріон прозріває, коли на нього паде сонячний промінь.

---

[28] Василій Великий. Гомілії на псалми. – Львів: Місіонер, 2009. – С. 219.

[29] Святий Тома з Аквіну. Сума теології. – Кн. 1. Про Бога (питання 1–43). – Львів: Сполом, 2010. – С. 87–88 (питання 8, розділ 1).

[30] Там само. – С. 289–290 (питання 22, розділ 1).

[31] Там само. – С. 300 (питання 23, розділ 1).

Франко знімає радісний кінець міфу. У дослідженні «Притча про сліпця і хромця (Причинок до історії літературних взаємин старої Русі» (написана 1904, опублікована у Петербурзі 1906 року) Франко пише про цей міф: «Міф про Оріона належить до так званих астральних міфів, про які тепер майже напевно можемо сказати, що всі вони прийшли до греків зі Сходу, спеціально з Вавилона. Щодо нашої легенди, то її виразні сліди маємо у жидів. Сузір'я Оріона називається у них Велетнем, а головні елементи самої легенди заховалися в оповіданнях про Самсона, що також у талмуді називається сліпцем і йде проводирем до палати, де відбувається бенкет філістимлян. Самсон має перед філістимлянами грати роль блазня; жидівська назва сузір'я Оріон значить також «блазень» або безбожник»[32].

У своїй безмежній любові до народу і у вірі в обітований край Мойсей засліплений, хоч, як показує перебіг поеми, розуміє обітований край по-своєму – як матеріальний добробут і земне задоволення. Франко наче готує появу міфу про Оріона, переносячи міфічні характеристики Оріона (Велетень, сліпець) на Мойсея. Оріоном, виходить, є не тільки людськість уся», а й сам Мойсей як провідник народу. Це неодноразово наголошується в тексті:

1. Азазель говорить: «Сорок літ ти був певний і вів хоч *насліпо*, та сміло»
2. Азазеля Мойсей при першій зустрічі не бачить («Хто ти, дивний? *Не бачу* тебе…), а Азазель йому говорить: «Адже пристрасть *засліплює* зір».
3. «Серед пітьми вели / Його *дивнії звуки*» – не зір!
4. Мойсей, просячи Єгову озватися, питає: «Чи був іграшка власних скорбот, / І *засліплення*, й болю?»
5. «один з *предковічних гігантів*» стоїть молиться і до *сонця* простягає руки;

---

[32] Франко І. Притча про сліпця і хромця (Причинок до історії літературних взаємин старої Русі) / Франко І. Зібрання творів у 50 т. – Т. 35. – К.: Наукова думка,1982. – С. 329.

6. Азазель до Мойсея: «Ти молитвою вникнути рад, / – Ох, дитя *невидюще*!
7. Азазель до Мойсея: «Ти кленеш, як твою *сліпоту* / *ткнув промінчик* пожежі»
8. Єгова до Мойсея: «І до нього ти людям моїм / був проводир *незрячий*».

Третя спокуса, за словами передмови І. Франка, «контраст між пророцькими обіцянками і тим, що дійсно ждало гебреїв у Палестині». Азазель показує Мойсеєві обітований край. У Біблії це робить Бог (Числа 27, 12–17; Второз. 32, 48–52; 34, 1–4). Спокуса схожа з євангельською спокусою Христа в пустелі: там диявол показував Христові «всі царства світу і їхню славу» (Матей 4, 8). Подібно ж до Христа, Мойсей у поемі не піддається цій спокусі, тому Азазель змушений показати Мойсеєві історичну долю єврейського народу після смерті пророка.

У розповіді Азазеля Мойсеєві про майбутню долю євреїв ідеться про реальні історичні факти. Приблизно 935 р. до н. е. Ізраїльсько-Юдейське царство розпалося на дві самостійні держави – Палестину зі столицею Єрусалим і Ізраїль зі столицею Самарія. 722 р. до н. е. ассірійський цар Саргон II завоював Ізраїльське царство, а 586 р. вавилонський цар Навуходоносор підкорив Юдею. Дощенту зруйновано Єрусалим і храм в ньому. Ці події відомі під назвою «Вавілонського полону». Під згадкою про «залізну стопу» легіонів, «що толочить юдейські поля» і зруйнували єрусалимський храм ідеться про історичний факт інтервенції римських легіонів 67 р. н. е. за наказом Нерона на чолі з Флавієм Веспасіаном в Юдею, а в 70 р. н. е. знищення римською армією під керівництвом Тита Єрусалима і храму. Завершуючи перегляд історичної долі євреїв, Азазель говорить:

Се той рай, що жде плем'я твоє
У обіцянім краю!

Це вперше і єдиний раз у поемі обітований край називається раєм. З раєм обітована земля ототожнюється св. Павлом

в посланні до євреїв (гл. 4). А поняття раю є тим ідеалом, до якого прагнуть всі люди в суспільному житті. Ідея ототожнення раю і ідеалу вперше була проведена М. Драгомановим в його книзі «Рай і поступ» (1894), а згодом підхоплена І. Франком у працях «Що таке поступ?» та «Поза межами можливого».

Реакція Мойсея на картину історичного майбуття, змальовану Азазелем, розпачлива: «Одурив нас Єгова!» За Франковою передмовою до другого видання поеми, цей вислів «не був зовсім тріумфом демона-спокусника, який у тій хвилі зо сміхом відступає від Мойсея, але був тільки зазначенням межі людської віри та людської сили, до якої дійшовши, Мойсей почуває слова самого бога, що розкривають йому далеко ширший кругозір від того, який міг розкрити йому Азазель, проясняють високу мудрість провидіння, що кермує долею народів, і дають його душі й тілу остаточне заспокоєння». Слова Франкової передмови не бралися до уваги франкознавцями, критиками поеми. У франкознавчій літературі цей переломний момент поеми тлумачиться як упадок Мойсея, після якого Я. Ярема, наприклад, говорить про примирення між Богом і Мойсеєм в останніх розділах поеми – хоч після такого краху примирення виглядає неприродним.

На мою думку, Франко поступає тут цілком за біблійною критикою. Спробую показати це на такій аналогії. Д. Ф. Штраус у «Житті Ісуса», пояснюючи об'явлення Христа Савлові, пише: «Павло бачив, як ця нова секта (перших християн. – *Я. Г.*) поступово примножувалася і скріплювалася, незважаючи на всі гоніння і навіть завдяки гонінням, а з іншого боку, він відчував, що гоніння не дають йому того задоволення, яке він помічав у гонених. Тому недивно, якщо в хвилини відчаю і внутрішнього розладу він задавав собі питання: хто ж, нарешті, правий – ти чи розп'ятий галілеянин, якому поклоняються ці люди? Дійшовши до такої грані, він при своїх тілесних і душевних здібностях легко міг впасти в екстаз і в тому стані Христос, гонителем якого він був досі, міг йому явитися у всій славі, про котру говорили всі його

послідовники, міг вказати йому на брехливість і марність всієї його діяльності і схилити його до служіння собі»[33]. Ситуація з Мойсеєм в поемі аналогічна до Павлової. Перебування у сумнівах між любов'ю до власного народу і Єгови, з одного боку, а тим що описує Азазель – з іншого, могли його довести до того нервового перенапруження, після якого він впадає в екстаз (здатність до якого І. Франко зауважує на початку поеми: «Як душа їх душі, підіймавсь / Він тоді многі рази / До найвищих піднебних висот/ І вітхнення, й екстази»). Цей екстаз є логічним завершенням сумнівів Мойсея, його неодноразових взивань до Єгови обізватися, помогти.

Опис появи Єгови взятий з Біблії – І книга Царів 19, вірші 9–13. У Біблії це поява Єгови пророку Ілії на горі Хорив. Ситуація Мойсея в поемі та Ілії в Біблії схожа – оба втекли від свого народу, хоч з різних причин (Ілія після того, як наслідком змагання знищив 400 пророків Ваала, за що від жінки володаря Ахави Єзавелі дістав погрозу про знищення). Порівняно з біблійним оригіналом, Франко додав багато колориту і згустив фарби: у Біблії спочатку великий потужний вітер, потім землетрус, вогонь, аж тоді тихий лагідний вітерець.

На думку М. Верна[34], Ягве був винятково ізраїльським народним Богом. Цю ж тезу повторює Франко у статті «Поема про сотворення світу». Ця національна приналежність Єгови тим доречніша для поеми, позаяк, за Франковим визначенням теми твору, Бог карає Мойсея за те, що того відіпхнув його власний народ.

Початок промови Єгови має гумористичний відтінок, тривіальна мова Бога («був на згоді», «запив могорич») максимально наближена до людей. У цьому – вплив «Фауста» Й. В. Гете («Пролог на небі»). Л. Рудницький пише з того

---

[33] Штраус Д. Ф. Жизнь Иисуса / Д. Ф. Штраус. – М.: Республика, 1992. – С. 250.

[34] Історія і релігія Жидів. Стаття Моріса Верна / пер. Л. У. // Житє і Слово. – Рік другий. – Книжка 5 за Сеньтябрь і октябрь. – Львів, 1895. – С. 211.

приводу: «Щодо гуманізації Божої істоти та оживлення нею згаданої простої фразеології та лексики, то безперечно можна навести для виявлення цього чимало цитатів з поеми «Мойсей», де герой описує Бога в дусі Старого Завіту прикметниками, які звичайно відносяться до людей: «заздрий», «грізний і сердитий», і де мова Бога-Єгови закрашена висловами з щоденної лексики [...]»[35].

Дальший вияв цього явища у Франковій поемі «Страшний суд». З названою поемою аналогія посилюється, коли Єгова представляє Мойсеєві, що його (Мойсея) покликання – частина Божого плану, який був задуманий Богом ще до появи Мойсея, і Мойсей його не знав і знати не міг. Для означення того Божого плану І. Франко згадує теологічне поняття «книги судьбової» чи «Книги життя». За Томою Аквінським: «Бог обирає всіх призначених для того, щоб вони мали життя вічне. І сам список призначених називається книгою життя»[36].

Азазелевому розумінню Палестини як краю, що «тече молоком і медом», Єгова протиставляє Палестину як духовне багатство, покликане виробити в народі національний ідеал – «се лиш спомин вам буде, лиш сон, невгасаюча туга». Про таке розуміння Палестини в поемі як ідеалу говорить Я. Ярема[37]. Це Франкове тлумачення обітованого краю унікальне, хоч не біблійне, але цілком суголосе стилю і манері Святого Письма. Шляхом до того ідеалу є поступ. А. Музичка з того огляду каже, що «Драма цього провідника (Мойсея – *Я. Г.*) полягає у тому, що він зрозумів вихід із єгипетської неволі, з рабства [...] не як похід у загальному поступі, але як похід до обіцяного краю, що тече молоком і медом. Друга причина

---

[35] Рудницький Л. Іван Франко і німецька література. – Мюнхен, 1974. – С. 109–110

[36] Святий Тома з Аквіну. Сума теології. – Кн. 1. Про Бога (питання 1–43) / пер. Павло Содомора. – Львів: Логос, 2010. – С. 317–318 (питання 24, Розділ 1).

[37] Я. Ярема. «Мойсей» – поема Івана Франка / Я. Ярема Франкознавчі студії / упоряд. С. Ярема. – Львів, 2007. – С. 50.

його трагедії – це те, що Мойсей не зрозумів, що поступ не йде рівно, а хвилями [...]»[38].

Це розв'язання поеми суголосне філософським поглядам Франка. У статті «Поза межами можливого»(1900) І. Франко пише про громадський ідеал «А тут синтезом усіх ідеальних змагань, будовою, до якої повинні йти всі цеглини, буде ідеал повного, нічим не в'язаного і не обмежуваного (крім добровільних концесій, яких вимагає дружнє життя з сусідами) життя і розвою нації. Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами покрити своє духове відчуження від рідної нації. [...] Усякий ідеал – се синтез бажань, потреб і змагань близьких, практично легших і труднішних до осягнення, і бажань та змагань далеких, таких, що на око лежать поза межами можливого. [...] Що такі ідеали можуть повставати, можуть запалювати серця широких кругів людей, вести тих людей до найбільших зусиль, до найтяжчих жертв, додавати їм сили в найстрашніших муках і терпіннях, се лежить, мабуть, у крові індоарійської раси і тільки її одної: серед інших рас ми того явища не зустрічаємо»[39].

М. Мочульський у спогадах про письменника описує свою принагідну розмову з Франком у березні 1905 р., в якій Франко сказав про написання поеми «в якій матимете філософію політики»[40]. Досі якось мало уваги приділялося цій Франковій думці. Всі дослідники намагалися проектувати проблематику поеми лише на український народ, на події сучасні Франкові, вбачаючи під образом Мойсея українського

[38] Музичка А. Шляхами поетичної творчости Івана Франка. – К.: Державне видавництво, 1927. – С. 178.

[39] Франко І. Поза межами можливого / Франко І. Зібрання творів у 50 т. – Т. 45. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 284–285.

[40] Спогади про Івана Франка / упоряд. М. Гнатюк. – 2-ге вид. – Львів: Каменяр, 2011. – С. 524.

вождя, а під народом, що простує до обіцяного краю – український народ. Франкова ж думка свідчить, що поет хотів дати модель взаємин між Богом, покликаним ним вождем і народом, незалежно від національності. Недарма перші нариси поеми, написані у Відні, він відкинув, бо зрозумів, що не тільки український досвід має лягти в основу твору. Звичайно, національний досвід є частиною цілого, і цю національну частину І. Франко поглибив прологом. Та невипадково той пролог сам поет читав завжди наприкінці поеми. Якщо ж уявити ту «філософію політики», то вона складається з трьох понять: Бог, провідник і народ, та вся сила і краса поеми полягає у тому, що ті поняття замінюються широким синонімічним рядом (Бог – нація, обіцяний край – ідеал, рай тощо) і в кожному з них поема діє і не втрачає свого сенсу. Можливо тому, твір Франка став одним з основоположних творів української класики, тим шедевром, який золотими літерами вписав Каменяра у скарбницю світової літератури.

ВІРА БОНЬ

ЛОНГИН ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ ТА ВІДЗНАЧЕННЯ 40-ЛІТНЬОГО ТВОРЧОГО ЮВІЛЕЮ ІВАНА ФРАНКА

Значною подією у житті Івана Франка було відзначення 1913 року 40-ліття його літературної та громадської-політичної діяльності. Ювілейні святкування тривали в прикрих умовах. Письменник важко хворів, напередодні ювілею раптово помер його старший син Андрій. Родина постійно перебувала в матеріальній скруті. На допомогу прийшла українська громадськість. Організовано всеукраїнський комітет, до якого входили представники зі всієї України. На місцях працювали комітети, утворені різними товариствами, організаціями, діяльність яких спрямовувалася на те, щоб віддати Франкові шану за його титанічну працю і на збір коштів, як матеріальної допомоги письменникові.

Гроші передавали в банк «Дністер» на рахунок №8000. Як подає Роман Горак: «27 грудня 1913 року «книжечка ч. 8000» у «Дністрі» вже мала 18025.20 корон. Це і є останні відомості про зібрану суму»[1].

Одним із поціновувачів Івана Франка, активним учасником святкувань 40-річного ювілею його літературної праці був Лонгин Цегельський – відомий український політичний і громадський діяч, редактор, публіцист[2].

Л. Цегельський народився 29 серпня 1875 року в Кам'янці-Струмиловій. Після закінчення юридичного факультету Львівського університету і захисту докторської дисертації дуже коротко займався адвокатською справою і повністю

присвятив себе журналістській і громадсько-політичній діяльності. Був членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка, співробітником «Літературно-наукового вісника», редактором (1900–1902 рр.) студентського журналу «Молода Україна», часописів «Свобода» (1907–1908 рр.), «Українські вісті» (1915–1918 рр.).

За своїми політичними переконаннями Лонгин Цегельський належав до Української національно-демократичної партії, створеної 1899 року, до цієї партії деякий час належали Іван Франко і Михайло Грушевський.

Як зауважують дослідники, Лонгин Цегельський був умілим організатором студентських товариств. «Прагнучи поширювати національні ідеї, Л. Цегельський включився у процес творення студентських товариств. Він був членом нелегального Проводу української організації «Молода Україна». Саме він значною мірою причинився до того, що відбулася злука таких студентських товариств, як «Ватра» й «Академічне братство» в єдину студентську організацію, що прийняла назву «Академічна громада» та відіграла велику роль у житті українських студентів»,[3] – згадує С. Волинець.

Голова товариства «Академічна громада» Степан Баран згадував: «Взаємини Франка з активом молоді на передодні двох століть були живі й безпосередні, що уможливлювало йому й особистий вплив на формування загального світогляду і національно-політичної ідеології студентів»[4].

У складний для Івана Франка час, спричинений провалом його кандидатури на виборах, недопущенням до праці у Львівському університеті, цькуванням польських шовіністів і своїх «патріотів», молодь «Академічної громади» підтримала письменника морально, допомогла пережити труднощі.

1898 року виповнювалося 25 років від початку літературної праці Івана Франка. «Академічна громада» взялася за організацію і проведення цього свята. Серед керівників 25-літнього ювілею Івана Франка був Лонгин Цегельський. Про це збереглася інформація у спогадах Станіслава Люд-

кевича: «...Думаю найцікавіша буде під цю пору згадка про ювілей поета зі святочним концертом у концертовій залі на вул. Бернштейна 30 жовтня 1898 року. Концерт устроювала студентська молодь, до якої і я тоді зараховувся. Тодішні сеньйори «Академічної громади» Володимир Гнатюк, д-р Гриць Гарматій, д-р Л. Цегельський, Ю. Дроздовський і інші збирали нас часто на засідання у справі ювілейного свята й створили ювілейний комітет, в якому я став референтом музичної частини концерту»[5].

У ювілейному році студентська «Академічна громада», активним учасником якої був Лонгин Цегельський, на свої кошти видала друком збірку поезій Івана Франка «Мій Ізмарагд». Як дарунок письменникові, студенти піднесли ювілярові у різьбленій шкатулці зібраний молоддю дар – 1000 злотих. Ці гроші використав згодом письменник на будівництво власного дому.

Ще про одну важливу подію, в якій взяв участь студент Лонгин Цегельський, розповідає сучасник: «На великому з'їзді українських студентів у Львові в липні 1899 року політичний реферат виголосив студент права Львівського університету Лонгин Цегельський, на основі його реферату схвалено дві найважливіші постанови: «Щодо вимоги до австрійського уряду заснування українського університету у Львові і змагання до створення української суверенної соборної держави»[6].

Логин Цегельський активно підтримував сокільсько-січовий рух. Він належав до проводу товариства «Сокіл». Сокільсько-січові товариства були різного профілю: спортивні, спортивно-пожежні, господарські, музичні, хорові, театральні, мандрівничі.

У різний час членами «Сокола» були: Богдан Лепкий, Іван Белей, Денис Лукіянович, Денис Січинський, Станіслав Людкевич, Ярослав Вінцковський, Іван Крип'якевич, а також сини Івана Франка – Андрій, Тарас, Петро.

Керівною структурою цих товариств був «Сокіл-Батько». В його завдання входило проводити масові сокільські «Здви-

ги», відзначати національні події, організовувати святкування визначних дат.

В одному із таких святкувань – 40-річному ювілеї творчої діяльності Івана Франка – товариство «Сокіл-Батько» взяло активну участь.

Святкування цієї дати розпочалось у березні 1913 року. У Львівському театрі поставили п'єси І. Франка «Украдене щастя» та «Учитель». Товариство «Академічна громада» випустило ювілейну марку з портретом письменника. Основні ювілейні урочистості відбулися 2 липня. «Світлою хвилиною тяжкого татового життя було святкування його сорокалітньої літературної діяльності громадянством, – згадувала про цей день дочка поета Анна Франко-Ключко. – Справді, це святкування було могутнє і імпозантне. В найбільшім залі Львова зійшлися тисячі людей... Його привітали оваціями й оплесками»[7].

За спогадами іншого учасника цього свята – Станіслава Людкевича – «...настрій на цьому другому концерті і на комерсі був далеко не той, що на попередньому. Франко не промовляв, не жартував, а сидів мовчки, із обвислими руками, задивлений у далеч, як схоплений на ювілейній знимці. На концерті просив співати сумних народних пісень і, коли хор співав «Чорна рілля ізорана», сидів непорушно, похиливши голову на стіл. Сумнішого концерту я не пам'ятаю»[8].

На закінчення ювілейних святкувань товариство «Сокіл-Батько» повело руханково-вокальний вечір на честь письменника. На святі був присутній ювіляр. Промову виголосив Лонгин Цегельський. Він згадав роки, коли починалась творчість Івана Франка і коли його підтримувала лише невелика жменька студентів. «Поза тим уся українська суспільність була глуха на слова Франкові. [...] А нині, по 40 літах діяльности Франка можна сказати, що вся українська суспільність, і ті, що признають Його думки, і ті, що з ними не годять ся, – всї клонять голову перед Іваном Франком як перед одним з найбільших людий України – і всїх їх душу розпихає гордість,

що з іменем Франка перейде у будуччину також память про сучасні поколїня української нациї, що в тій творчости Франка, в тій Його праці, яка перейде до будучини, буде частка нашої слави, нашого «я», нашої суспільности»[9].

Матеріали святкування 40-літнього ювілею літературної праці Івана Франка – ювілейні видання, фотографії, привітання, запрошення, листи, спогади – зібрано в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка. 1926 року в НТШ сформовано «Кімнату Івана Франка». Частина матеріалів зберігалася також у Львівському етнографічному музеї.

1940 року ці матеріали передано у новостворений у будинку письменника Музей Івана Франка.

У збереженому «Списку експонатів музею на 1 листопада 1940 року» – вінок, подарований «Соколом-Батьком», зафіксований як переданий з Етнографічного музею[10].

За радянських часів про діяльність Лонгина Цегельського і товариства «Сокіл-Батько» не згадували.

Рукопис промови Л. Цегельського і вінок були заховані у фондах музею.

Тепер, уперше, після ста років, ці реліквії – в будинку Івана Франка, в його робочому кабінеті.

Вінок, подарований Франкові у 40-літній ювілей творчої праці товариством «Сокіл-Батько»

Промова Д[окто]ра Л. Цегельського, виголошена на рухан[ково-] вокальнім вечері «С[окола-]Б[атька]» в честь І.Франка 7.XII. 1913.

Гаразд! Святочна Громадо!

Товариство «Сокіл-Батько» спросив Вас нині тут, щоби відсвяткувати у нашій громаді велике свято – 40літє письменницької діяльности присутного тут шановного Ювилята Д[окто]ра Івана Франка – ювилей того, що був творцем культури нашої тут на Галицькій Україні, того, що був творцем нашої української думки, нашої національної і громадської ідеольогії; що був артистом і був громадським діячем, що був ученим і був політиком, був поетом і був публіцистом, що всесторонньо заповнював прогалини у нашім культурнім житю, що на всіх полях нашої громадянської праці, творчости, громадянської продукциї зазначив свої сліди; що сотворив нашу штуку, нашу артистичну творчість, сотворив нові вартости культуральні, що дав нам свою працю, яка перейде в будучі поколїня, що не буде тільки хвилевою будущиною, але буде колись святочною відрадою для будучих і ділових грядущих поколінь; що рівночасно побіч того робив чорну роботу, як звичайний робітник в рідній нациї.

Тямлю я ще, хоч я молодий, той час, коли Іван Франко у власній суспільности був не признаний. Так усі люди великі, усі, котрі мають перейти до історії, з разу мусять бути не признані, хоч би тому, що визначують нові шляхи, що є пророками й висловите лями нових думок.

Памятаю я ті дні, коли 15 років тому обходжено 25лїтний ювілей І. Франка. В невеликій салї зійшли ся молоді студенти і деякі молоді громадяни – люди самі наймолодші серед суспільности, без впливу, без значіня, люди – що так скажу – без становиська. Був і я між ними як студент університету. І ми всї – можна сказати, – що були там, сей невеличкий гурток 200 або 250 людий, – се мабуть були одинокі обожателі, одинокі почитателї, одинокі, що признавали І. Франка і його

творчість. Поза тим уся українська суспільність була глуха на слова Франкові.

А коли сягнемо думкою ще дальше, до початку Його творчости, то – скілько то разів він сам з кількома товаришами блукав ся по темнім просторі галицької України, стрічаючи всюди вже не байдужість, але ворожнечу, навіть і ненависть, злобу, бажаня пімсти на тім смільчаку, що сьмів світло запалити там, де так добре жилося у темряві…

А нині, по 40 літах діяльности Франка можна сказати, що вся українська суспільність, і ті, що признають Його думки і ті, що з ними не годять ся, – всї клонять голову перед Іваном франком як перед одним з найбільших людий України – і всїх їх душу розпихає гордість, що з іменем Франка перейде у будуччину також память про сучасні поколїня української нациї, що в тій творчости Франка, в тій Його працї, яка перейде до будучини, буде частка нашої слави, нашого «я», нашої суспільности.

Нинї по 40 лїтах працї Франка нема – можна сказати – нї одного сина української нації, котрий би немусів би признати в своїй душї, що частка Франка є також і виїм, що без Франка й без Його творчости він не може мати власної своєї психіки, свойого «я», що на нас всїх наложив Франко печать свойого духа, що Він сміло міг сказати: «Підеш у мандрівку житя з мого духа печатю».

Франко перш усього громадянин. І тим Він великий, що в ту тяжку епоху, коли не було робітника на народнїй нивї для громадянської дїяльности, Він (може бути, що зі шкодою для свойого таланту, зі шкодою для своєї артистичної – що так скажу – кариєри) потрафив злучити й стопити в одну цілість прикмети громадського діяча й прикмети поета-артиста.

Коли особливо українська суспільність може назвати ся щиро демократичною, коли серед неї нема нї одного сторонництва, котре не мусїлоби приймити у свою програму клич їв демокрациї, котре не мусїлоби підстав своєї дїяльности оперти на інтересах народних мас, – коли так нині є,

то безперечно одним із ти піонерів, котрі се перевели в діло, котрі потрафили в суспільність вложити се переконаня, був І. Франко.

Дивне чувство мене нині опановувало, коли я тому пів години, виходячи із салї нарад комісії для виборчої реформи мав прийти тут, де має ся святкувати ювилей 40лїтної діяльности І. Франка. Дивне чувство. Там мимоволі я вже оставав під вражіням сього свята, котре тут мало відбути ся – і якось дивно в'язало ся у мене одно й друге. Коли там кількох репрезентантів української мужицької демократиї сидить напротив репрезентантів старої, так давно у нашім краю й над нашим народом деректуючої польської маґнатериї й шляхти, коли там таж шляхта і маґнати всїми способами старають ся викрутити ся від конечности смерти старого режиму, який мусить перейти й коли та дрібна горстка Українців напирає на таку поважну більшість з вірою побіди, – то я, дивлячись на те, мав те вражінь, що там за нами стоїть Франко; що то Він був тим, що викував той меч, з яким ми шли до бою, всї українські партиї, вся українська суспільність, що Він був тим, що викував той леміш, яким ми орали сей переліґ, що Він був тим,що дав нам той талісман, при помочи котрого ми потрафимо нашу масу згуртувати й повести до бою за нашу свободу.

Франко – також артист. І то артист молодої мужицької нациї. – Він сам сказав про себе, коли Йому закинено декадентизм: «Я хлопський син, прольоґ, не епільоґ». І коли Він сказав се твердо, без пози, просто, як Він тільки писати вміє, то в словах Його була повна правда. Вся Його творчість перенята сим мужицьким здоровлєм, ясністю й твердістю нераз такою, що здаєть ся що Він стає сухим.

І в тій сьмілости, в тій ясности думки й чувства, чувства неподіленого, глибокого й великого, чувства ясного й скристалізованого, – в тім власне І. Франко є висловом тої епохи молодої репрезентації, котра добиваєть ся до кращої будучини, котра шукає за здоровлям духа, за культурою опертою на ясній думцї й на ясних чувствах.

І тим якраз переходить Франко у будучину; не квилїнєм над собою самим і над народом, не плачем, не жалями супроти власної суспільности за сповнені чи не сповнені аспірації, – нї, І. Франко звернув ся до сусіпльности не з аспіраціями, але з докорами за її бадужість, за її некультурність, винував ту суспільність, видав їй обиду в лице тому, що любив її надмірно, що хотів бачити її кращою; се була обида з любови, се був проклін з любови, се було бажанє вивести її з того неясного елементу, яким ми були хоч би перед двадцять кілкома роками.

А в кінци ще один момент піднесу у Його артистичній творчости: ся творчість була не тільки здорова, але вона була й доцільна, се була творчість артистична для нації. Здать ся, коли кличі «штука для штуки» розлягають ся й на сторінках нашої преси й видавництв і серед нашої лїтератури, то І. Франко був висловом іншої думки, іншої засади, якої може й не голосив в спеціальних розправах, не висказував в спеціальних розвідках, але мотивував її цїлою своєю творчістю й її змістом. Коли приглянемо ся артистичнїй творчости Франка, то побачимо, що навіть там є Він громадянином, що навіть там бренить у нього громадянська струна, навіть там відзиваєть ся Його громадянське почутє.

Ми як Соколи спросили нині Вас, Сьвяточна Громадо, відсвяткувати отсей 40лїтний, отсей гарний, величавий ювилей – милий і дорогий ювилей. – А ми зробили се тому, бо думаємо, що і ми як сокольська орґанїзация носимо в собі певне зерно Франкової ідейности і нашою цїлию є витворенє здоровля духа й здоровля тїла, характерности, бадьорости, сьміливости, неуступчивости й неустрашимости перед перевагою, солїдности, карности, братерства й громадянської доцїльности; нашою засадою є рівність усїх перед розказом, усїх перед обовязком, перед задачею – І я можу сказати – мабуть без образи для І. Франка, – що ті наші задачі, які ми маємо сповнити, мають повну схожість з Франковою творчістю, з основною ідеєю й полем Його творчости.

Я думаю, що не помиляю ся, коли вискажу думку, що ті слова, які Франко в прольозї своїм на Сьвято Котляревського висказав:

Кождий думай, що на тобі
Міліонів стан стоїть,
Що за долю міліонів
Мусиш дати ти одвіт.
Кождий думай: у тім місцї,
Де стоїш ти у борбі,
Доля важиться…
……
У таких думках кріпи ся
І дїток своїх ховай,
Коб лиш добра як пшениця
Буде пасха й коровай, –

що ті слова й до нас, український Соколів, відносять ся й що вони можуть бути признані нам сокільським заповітом.

Високоповажаний і вельми шановний Ювиляте й Батьку!

Прийми від нас велику дяку за Твої труди, за перли Тойого чувства, за славу нашого народу, за ту гордість, що розпихає наші груди, коли ми вимовляємо перед чужими й нераз своїми Твоє імя, за ту віру в будучину нашої нації, до котрої Ти нам дав основу й котру Ти вляв у наші уми.

Не дамо Тобі нї срібла, нї злата, не стане нас на скарби й на материяльну подяку, – ми даємо Тобі серце й ті уми, котрї Ти вже давно полонив і котрі Ти після своєї волї викував. І на знак сього, Високоповажаний Ювиляте, будь ласка, прийми від нас, від української сокольської орґанізациї отсей почесний вінець…

Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка. – Фонди музею. – Група «Ор». – Інв. № 497. – Рукопис, чорне чорнило.

ПРИМІТКИ

1 *Горак Р.* Бажав я для скованих волі… Біографія Івана Франка. – Львів: Апріорі, 2015. – С. 287.
2 *Купчик В.* Лонгин Цегельський – речник Української Держави (Життєпис) // Поступ, № 130(788) 28–29 серпня 2001 року; Шлях перемоги, № 32(2467) 2–8 серпня 2001 р.
3 *Волинець С.* Передвісники і творці листопадового зриву. Західноукраїнські громадські і політичні діячі. – Вінніпег, 1965. – С. 138.
4 *Баран С.* З моїх спогадів про Івана Франка. Спогади про Івана Франка / упоряд., вст. ст. і прим. Михайла Гнатюка. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 440.
5 *Людкевич С.* Перший франківський концерт. Спогади про Івана Франка. – Львів, 1997. – С. 324.
6 *Баран С.* З моїх спогадів про Івана Франка.
7 *Франко-Ключко А.* Іван Франко і його родина. – Торонто, 1956.
8 *Людкевич С.* Перший франківський концерт. Спогади про Івана Франка. – Львів, 1997. – С. 324.
9 Промова Д[окто]ра Л. Цегельського виголошена на рухан[ково-] вокальнім вечері «С[окола-]Б[атька]» в честь І. Франка 7.XII. 1913. Фонди музею. – Група Ор. – Інв. № 497. – Рукопис.
10 Науковий вісник Івана Франка у Львові. – Вип. 12. Перші кроки (документи і матеріали про створення музею). – Львів: Апріорі, 2012. – С. 85.

ОЛЕКСІЙ ВЕРТІЙ

МАЛОВІДОМА СТОРІНКА ПІДГОТОВКИ ДО ВІДЗНАЧЕННЯ 100-РІЧЧЯ ВІД НАРОДЖЕННЯ ІВАНА ФРАНКА

У фондах Львівського національного літературно-меморіального музею І. Я. Франка серед інших документів зберігається збірка «Україна і світ. Унікальна колекція матеріалів про взаємозв'язки Української РСР з іншими народами «Іван Я. Франко – перший в історії українського народу міжнародний ювіляр (1856 – 27 серпня 1956)». Документи №№ 1–243, с. 1–318. Том перший. Листування». Її старанно зібрали й упорядкували співробітники музею. Зміст цих матеріалів яскраво й доволі ґрунтовно характеризує шовіністичну, великодержавну політику КПСС та совєтської держави відносно української літератури і культури, їхню цілеспрямовану роботу на духовне винародовлення неросійських націй і народностей, які входили до складу СССР. Серед них, як уже зазначалося, листування представників різних верств і прошарків тогочасного українського суспільства, колгоспів, підприємств, навчальних та науково-дослідних закладів, установ та організацій, окремих осіб з приводу підготовки та відзначення ювілею Каменяра, реєстр яких становить 492 позиції, «Покажчик зарубіжних країн, звідки клопоталися про ювілей Івана Франка по лінії Всесвітньої Ради Миру» (21 позиція), газетні та журнальні публікації тощо, які ще потребують докладного вивчення франкознавцями.

Зібрані матеріали засвідчують, що одними з перших в Україні на складений Українським республіканським урядовим комітетом план заходів з підготовки та проведення сторіччя з дня народження І. Франка відгукнулися ректорат, партійна та громадські організації Львівського державного університету ім. І. Франка. У листі від 16 грудня 1955 року за підписами ректора університету, члена-кореспондента АН УССР Є. К. Лазаренка та секретаря парторганізації В. Г. Сокуренка на ім'я голови комітету М. Бажана, зокрема, зазначалося: «Ми просимо Вас звернутися до Всесвітньої Ради Миру з клопотанням про те, щоб сторіччя з дня народження Івана Франка було оголошено датою загальносвітового значення і відзначено всіма прогресивними організаціями світу як свято трудящих, що вшановують свого поета – борця за визволення трудящого людства від всіх форм національного та соціального гніту й поневолення» («Україна і світ. Унікальна колекція матеріалів про взаємозв'язки Української РСР з іншими народами «Іван Я. Франко – перший в історії українського народу міжнародний ювіляр (1856 – 27 серпня 1956)». Документи №№ 1–243, с. 1–318. Том перший. Листування. – С. 41». Далі покликання на це джерело в дужках у тексті).

Очевидно, це спонукало Український республіканський урядовий комітет з відзначення ювілею письменника поставити це питання перед ЦК КПСС, адже 19 грудня 1955 року народний артист СССР А. Бучма, народний художник СССР В. Касіян, народна артистка СССР М. Литвиненко-Вольгемут, народний артист СССР, композитор Л. Ревуцький надсилають відповідного листа-клопотання особисто першому секретареві ЦК КПСС М. Хрущову. З таким клопотанням до Совєтського комітету захисту миру особисто звернувся і київський інженер І. Соловей. Хтозна, як складалася доля цих листів, але питання про ювілей І. Франка було-таки винесено на засідання бюро Всесвітньої Ради Миру. Однак бюро не взяло це до уваги й позитивної ухвали тоді не було.

У листі-відповіді І. Солов'ю від 31 грудня 1955 року заступник відповідального секретаря Совєтського комітету захисту миру М. Швецова з виразним відтінком злорадства відповіла: «Вы предлагаете во всемирном масштабе отметить юбилей Ивана Франко. Такое предложение советская делегация вносила при рассмотрении вопроса о праздновании великих культурных годовщин в 1955 году» (Там само. – С. 57). Та «совєтская делегація» явно не докладала жодних зусиль для ухвалення позитивної відповіді з цього приводу, адже М. Швецова у тому само листі цинічно, засвідчуючи свою обмеженість і безкультур'я, пояснювала, що «к сожалению, произведения Ивана Франко мало известны зарубежным читателям и поэтому на заседании бюро Всемирного Совета Мира было решено отметить в 1956 году 75-летие со дня смерти Достоевского», що це «не исключает того, что юбилей Ивана Франко будет широко отмечаться в Советском Союзе» (Там само). А це вже було явним лицемірством.

Цілком природно, що такий характер розвитку подій в жодному разі не влаштовував громадськість України. Тоді від робітників, селян, творчої та наукової інтелігенції, громадських і державних діячів, установ і організацій, окремих осіб зі всієї України до Всесвітньої Ради Миру, XX з'їзду КПСС, Голови Верховної Ради СССР К. Ворошилова, Ради національностей Верховної Ради СССР, Совєтського комітету захисту миру, Ради міністрів УССР, Президії АН України, ювілейної франківської комісії при Спілці письменників СССР, редакцій радіомовлення, газет, журналів тощо було організовано листи з різко критичною оцінкою позиції Совєтського комітету захисту миру, інших совєтських організацій та установ, різного роду редакцій у справі підготовки та відзначення ювілею.

Так, у листі економіста Мотрі Сенченко з м. Корсунь-Шевченківського Черкаської області до редакції газети «Советская Россия» ішлося про свідоме замовчування редакцією інформації про І. Франка та його ювілей, адже на її сторінках у цей час було надруковано лише кілька рядків про франківський

рік у Чувашії та шість рядків – у Білорусії, не друкувалися на сторінках видання і його програмні твори, на відміну від того, як це було в центральній пресі в дні вшанування пам'яті Максима Горького. З двома листами до Головного управління радіомовлення для закордону звернувся студент О. Коновалов. У різні, наведені вище та інші інстанції, надіслали листи колгоспники з Київщини та Черкащини К. Журавель, П. Терновий, Я. Семененко, В. Заряда, краснолуцькі шахтарі з Ворошиловградщини: Бондаренко, Вадехін, Сурим, робітники Криворізького залізорудного басейну: М. Ведмеденко, О. Кропачов, С. Голубар, Г. Буртовий, С. Антропов, М. Балагур, колгоспники та інтелігенція артілі ім. Першого травня із с. Криворівня на Станіславщині Гнатенко, Захарук, Крамаренко, Биканюк, Зеленчук, учитель Б. Хоменко та інші з с. Корделівці Калинівського району на Вінниччині, Г. Медяник (с. Глинськ на Сумщині), Д. Сербин (Одеса), лікар О. Гребеник (Запоріжжя), бухгалтер А. Вересоцький (Миколаїв), від учнів 10 класу з Євпаторії Кримської області В. Міллер, земляки письменника із с. Івана Франка Підбузького району на Дрогобиччині І. Бабинський, М. Гаврилик, Р. Чапля, Д. Кащій, С. Франко, І. Франко (племінник І. Я. Франка), М. Чапля, М. Буцак, М. Сарабрін, Г. Афарінов, О. Косовська, читачі міської бібліотеки м. Ворошиловська (нині Алчевськ) Ворошиловградської області Прохоров, Горбунко, Шульц, Щепакін, Єльченко, Штучка, Зариц.

Своє вагоме слово сказали й письменники М. Стельмах, В. Сосюра, Остап Вишня, П. Воронько, Ю. Назаренко, народні артисти СССР Н. Ужвій, І. Паторжинський, Л. Ревуцький, відомі художники, композитори, вчені, зокрема І. Крип'якевич, І. Свєнціцький, М. Рудницький, О. Кульчицька, І. Севера, С. Людкевич, А. Кос-Анатольський, син письменника Тарас Франко та внучка З. Франко, подруга Лесі Українки, пенсіонерка з Гадяча Полтавської обл. А. Макарова, діти й родичі видатних українських письменників М. Тобілевич, А. Тобілевич, І. Коцюбинська, К. Стефаник, Н. Семанюк, М. Рудченко.

Вони також наполегливо домагалися від владних структур, громадських організацій вжиття дієвих заходів з підготовки та відзначення ювілею.

Високий рівень національної свідомості, чітка громадянська позиція, усвідомлення свого національного обов'язку перед пам'яттю Франка своїми сучасниками та нащадками представників різних верств і прошарків українського суспільства, бюрократизм і намагання центральними органами влади та керівництвом громадських організацій, пресою та радіо у Москві звести нанівець усі клопотання та намагання української громадськості у цій справі сколихнули письменників, діячів культури, інтелігенцію в союзних республіках та національних автономних утвореннях у СССР. Вони також дієво підтримали прагнення українців відзначити ювілей Каменяра на міжнародному рівні, адже й на собі відчували наслідки національного поневолення, приховано ворожої щодо неросійських національностей політики КПСС та уряду СССР. На захист імені Івана Франка з вимогою справді широкого відзначення 100-річчя від дня його народження на всіх теренах совєтської імперії та за кордоном виступили літературознавець Ю. Пширков (Білорусія), художник Баго Колаєв (курд за походженням, Київ), учитель німецької мови Богдан Попович (с. Філліповське Іркутської області), чукотський письменник В. Енминкау (Анадир, Чукотський національний округ, Магаданська обл.), студент-удмурт Г. Ходирєв (Іжевськ), завідувач клубу О. Баранюк (с. Чердбах Нижнє-Амурського району на березі Тихого океану), письменник і перекладач Р. Ішмурат (Татарстан), чуваські письменники О. Алга, В. Долгов, М. Сироткін, О. Талвир, К. Турхан, Я. Усхай, П. Хузангай, Башкирський комітет захисту миру, Спілка совєтських письменників Молдавії, вдова литовського класика Людаса Гіри Броніслава Гірене, голова Ради Національностей Верховної Ради СРСР В. Лаціс та інші.

Звичайно, така боротьба українців за вшанування пам'яті Івана Франка в СССР та світі, її підтримка представниками

інших народів СССР не могла залишитись поза увагою і за кордоном. Так, М. Неврли (Братіслава) написав проект декларації Слов'янського комітету Чехословаччини з клопотанням перед Всесвітньою Радою Миру включити соту річницю з дня народження І. Франка в число міжнародних ювілеїв 1956 року. Прогресивна громадськість Канади через Д. Ендікотта також порушила клопотання про відзначення цього ювілею у всьому світі. Дієву участь у справі підготовки ювілею взяли також президент Словацької АН А. Павлик, Н. Хікмет (Туреччина), І. Хірано (Японія), Х. Саламеа (Куба), представники Австралії, Англії, Латинської Америки, Лівану, Польщі, Франції, НДР, В'єтнаму, Колумбії, Югославії, Румунії (Див. там само. – С. 641–694).

Цілком зрозуміло, що це вже не були кимось організовані листи. Це був вияв високої оцінки визнання міжнародного значення життя і творчості І. Франка, глибокого зацікавлення ними, що цілковито спростовувало наведене вище твердження заступника відповідального секретаря Совєтського комітету захисту миру М. Швецової про те, що «произведения Ивана Франко мало известны зарубежным читателям», стало переконливим свідченням нечесної позиції совєтської делегації на згаданому вище засіданні бюро Всесвітньої Ради Миру, яка насамперед дбала про відзначення 75-річчя з дня смерті Ф. Достоєвського, ніж про 100-річчя з дня народження І. Франка.

Унаслідок такої позиції громадськості України та представників інших країн світу 9 квітня 1956 року Всесвітня рада миру змушена була повернутися до повторного розгляду цього питання й ухвалила рішення про відзначення ювілею І. Франка на міжнародному рівні. Її підписали 29 членів бюро Всесвітньої Ради Миру. А вже 29 квітня 1956 року та само М. Швецова у відповіді на лист членів ученої ради Чернівецького державного університету стримано повідомляла: «Мы получили ваше (тут і далі слова «Ваше», «Вам», «Вы» в оригіналі написано з маленької літери. – *О. В.*) письмо и рады

сообщить вам, что Всемирный Совет Мира удовлетворил нашу просьбу, и 100-летие со дня рождения великого украинского поэта Ивана Франко будет отмечаться национальными комитетами во всех странах мира. Об этом, вероятно, вы читали в наших газетах» (Там само. – С. 76).

Це була перемога громадськості України, яка своєю згуртованістю, волею, цілеспрямованістю, високим почуттям національної честі, гідності, національного обов'язку та рівнем національної свідомості загалом переконливо довела, що 1) українці за найскладніших обставин уміють відстояти свою національну честь і гідність, що вони можуть і повинні бути непідвладними великодержавній системі та політиці совєтської імперії, можуть і повинні змушувати її рахуватися з нами і виконувати нашу волю, 2) що в цій єдності наша сила і 3) у такий спосіб, віддавши певну данину часові (особливо це відчутно в листі до М. Хрущова), вони домоглися, щоб ювілей великого сина українського народу таки відбувся і в Україні, і за кордоном, а національна громадянська позиція найкращих представників українського народу стала прикладом справді національної позиції, вагомим внеском у боротьбу з московським комуно-совєтським режимом за світове визнання і вшанування пам'яті І. Франка на міжнародному рівні.

Нижче подаємо кілька документів, які розкривають ті чи інші аспекти цього горезвісного листування (мову і стиль оригіналів збережено):

№ 1

Копія

16 грудня 1955 р.

Голові Українського республіканського
урядового комітету по підготовці та проведенню
сторіччя з дня народження Івана Франка

Тов. БАЖАНУ Миколі Платоновичу

Глибокошановний Микола Платонович!

Ректорат, партійні та громадські організації Львівського державного університету ім. І. Франка, ознайомившись з проектом складеного Вами плану проведення сторіччя з дня народження Івана Франка, звертаються до Вас з такими проханнями:

1. Ми просимо Вас звернутись до Всесвітньої Ради Миру з клопотанням про те, аби сторіччя з дня народження Івана Франка було оголошено датою загальносвітового значення і відзначено всіма прогресивними організаціями світу як свято трудящих, що вшановують свого поета – борця за визволення трудящого людства від всіх форм національного та соціального гніту і поневолення.

2. Ми просимо прийняти на засіданні Комітету, який Ви очолюєте, ухвалу про те, що урочисте вшанування пам'яті Франка з участю представників всіх братніх республік та слов'янських країн народної демократії мусить розпочатись у Львові і закінчитись в Києві. Передбачене проектом вшанування пам'яті Франка окремо в Києві, а окремо у Львові може здрібнити значення дати. Зокрема для Львова і західноукраїнських земель урочисте вшанування пам'яті Франка разом з численними гостями з Києва, братніх республік та країн народної демократії повинно стати незабутньою подією в історії культурного життя міста і західноукраїнських земель,

днем ще більшого єднання західноукраїнських трудящих з трудящими всього Радянського Союзу, яке /єднання/ заповідав у свій час Іван Франко.

3. Просимо також прийняти ухвалу і звернутись до уряду УРСР з клопотанням про допомогу університету ім. Ів. Франка створити солідну наукову базу по вивченню великої літературної спадщини письменника. Такою базою міг би бути кабінет франкознавства, який вже організовано і відкрито в університеті. Для того, щоб цей кабінет перетворився в таку наукову базу, треба збільшити штат кабінету, який зараз обмежено лише однією ставкою лаборанта, на одну штатну одиницю старшого наукового робітника. Крім того, необхідно повернути кабінету бібліотеку покійного академіка М. С. Возняка, яку він перед смертю заповідав Львівському державному університету. Не дивлячись ні на що, ця бібліотека була передана філіалу АН УРСР у Львові. Виявилось, що Інститут суспільних наук Львівського філіалу АН УРСР немає в ній ніякої потреби і відмовляється від неї. З дня смерті академіка бібліотека його звалена в одній кімнаті і знаходиться під замком без всякого використання. Львівський державний університет має досить численну групу франкознавців, видає франкознавчий науковий орган («Іван Франко. Статті та матеріали». Вже вийшло чотири збірники, до сторіччя вийде п'ятий, обсягом 35 друкованих аркушів) і відчуває велику потребу в такій бібліотеці, як бібліотека покійного М.С. Возняка, де зібрана найбільша на Україні франкіана.

4. В університеті, який носить ім'я Франка, до цього часу не встановлено художньо виконаного погруддя письменника. Просимо підняти питання перед урядом УРСР, аби на встановлення такого погруддя були асигновані відповідні кошти (приблизно 100 000 карбованців).

5. Прикладаючи кошторис інших витрат університету по проведенню сторіччя з дня народження Івана Франка, просимо підняти перед Урядом УРСР клопотання про асигнування коштів відповідно до цього кошторису.

Розглядаючи нашого листа, просимо прийняти до уваги, що університет, у якому вчився Франко і який носить його велике ім'я, повинен стати центром всіх урочистих ювілейних відправ, а одночасно і основною науковою інституцією дальшого збирання і дослідження літературної спадщини Івана Франка.

Ректор
Львівського держуніверситету
ім. Ів. Франка
Член-кореспондент АН УРСР Є. К. ЛАЗАРЕНКО

Секретар парторганізації
ЛДУ В. Г. СОКУРЕНКО

Вірно: підпис.

* * *

№ 2

Москва, Красная площадь,
Центральный Комитет Коммунистической
партии Советского Союза, тов. Хрущеву.

Многоуважаемый Никита Сергеевич!

Столетие со дня рождения классика мировой литературы, автора гимна «Вечный революционер» Ивана Яковлевича Франко исполняется 27 августа 1956 года. Как известно, он был глашатаем дружбы народов, идейным противником Грушевского и других буржуазных националистов. В 1906 году Ивана Франко избрали почетным доктором русской словесности Харьковского университета. А через два года реакционеры не допустили баллотировки его кандидатуры в академики Петербургской академии наук. Иван Франко автор около пяти тысяч произведений.

Давно переводятся его произведения на русский и другие языки народов нашей страны. Еще соратник В. И. Ленина по эмиграции (позже первый управделами Совнаркома РСФСР) В. Д. Бонч-Бруевич шестьдесят лет тому назад переводил прозу Ив. Франко, переписывался с ним. Лет шестьдесят печатаются его произведения и на литовском языке. За последние годы в Москве вышел пятитомник Ивана Франко (отрецензированный в журнале «Коммунист»), сейчас готовится русское десятитомное издание. За годы Советской власти вышло около пятисот книг Каменяра на языках социалистических наций СССР.

Еще при жизни Ивана Яковлевича Франко его произведения печатались на ряде языков зарубежных народов. За последние годы возросло количество переводов его прозы и поэзии. Лишь за один год на чешском языке вышло четыре книги его произведений, а доктор Микулаш Неврли опубликовал монографию «Иван Франко – украинский поэт-революционер». В Германской Демократической Республике вышла книга прозы и поэзий украинского классика.

Весьма желательно отметить юбилей Ивана Франко не только в братских республиках СССР, но и за рубежами нашей страны как интернациональный юбилей по линии Всемирного Совета Мира.

Вероятно, не поздно и теперь войти с ходатайством во Всемирный Совет Мира о включении юбилея Ивана Яковлевича Франко в число международных юбилеев 1956 года. Ведь это был бы первый юбилей деятеля культуры сорокадвухмиллионного народа Украинской ССР.

«Международной книге» целесообразно бы организовать в предстоящем юбилейном году ряд изданий за рубежом произведений украинского классика.

В национальных республиках СССР следовало бы также, по примеру Белоруссии, запланировать на 1956 год выпуск книг Ивана Франко.

Полагаем, что столетие со дня рождения автора первой в украинской литературе повести о росте классового самосознания пролетариата («Борислав смеется») будет способствовать дальнейшему упрочению культурных связей между народами. Иван Франко всю свою творческую деятельность посвятил борьбе за мир и дружбу между народами.

Нар. арт. СССР	Амвросий Бучма
Нар. худ. СССР	Василий Касиян
Нар. арт. СССР	Мария Литвиненко-Вольгемут
Нар. арт. СССР	Лев Ревуцкий

19 декабря
1955

* * *

№ 3

Міністерство культури УРСР
Головне управління культурно-освітніх установ

ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ПАНАСА МИРНОГО
м. Полтава, вул. Панаса Мирного, 56

№_____ «26» серпня 1956 р.

ШАНОВНИЙ ТОВАРИШУ РЕДАКТОРЕ!

Подаючи при цьому звернення Полтавського літературно-меморіального музею ПАНАСА МИРНОГО до президії Спілки радянських письменників України (відкритий лист), просимо надрукувати його в наступному номері Вашої газети.

Директор музею Рудченко

ДО ПРЕЗИДІЇ СПІЛКИ РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ

ШАНОВНІ ТОВАРИШІ!

Враховуючи значення і розмах, який набрало зараз святкування 100-річчя з дня народження великого українського письменника-революціонера ІВАНА ФРАНКА, святкування, яке вийшло за межі не лише України, а й всього Радянського Союзу і відзначається зараз країнами всього світу, – цілком доречно висунути питання про увічнення пам'яті Великого Каменяра у нас на Україні ще одним заходом: утворенням у Києві літературно-меморіального музею ІВАНА ФРАНКА.

Значення Івана Франка для української літератури і культури, пам'ять про нього як письменника, поета, драматурга, перекладача, вченого і революціонера цілком виправдовують такий захід.

Ми, працівники Полтавського літературно-меморіального музею класика української літератури ПАНАСА МИРНОГО, звертаємось до Вас, товариші, з закликом підтримати нашу пропозицію і винести відповідне рішення, довести його до відому нашого Уряду.

Закликаємо всі культосвітні заклади України приєднатися і підтримати наше звернення.

За дорученням колективу
Директор музею
ПАНАСА МИРНОГО Рудченко

Вірно: підпис.

* * *

№ 4

Копия

СССР
Советский комитет защиты мира
Адрес: Москва, ул. Кропоткина, 10, тел. Г 6-94-36

№1238 9 августа 1956

Полтава, ордена Трудового Красного Знамени
паровозоремонтный завод им. А. А. Жданова

Уважаемые товарищи!

Советский комитет защиты мира получил Ваше (*тут слова «Ваше», «Вы». «Вам», як бачимо, написано уже з великої літери. – О. В.*) письмо, в котором выражается пожелание о проведении в 1956 году франковского года.

Нам приятно было читать Ваше сообщение о том, что во всех бригадах и цехах Полтавского паровозоремонтного завода проходят интересные беседы, читаются лекции о жизни и творчестве классика украинской литературы И. Франко.

В свою очередь сообщаем, что за время подготовки по проведению предстоящего юбилея И. Франко в Советском Союзе уже проделана большая работа.

Так, например, Всесоюзное общество по распространению политических и научных знаний, местные отделения общества организуют по всему Советскому Союзу чтение лекций о жизни и творчестве И. Франко. В честь юбилея многие издательства выпустили в свет избранные произведения писателя. В этом году выйдут из печати первые три тома 10-и томного собрания сочинений И.Франко на русском языке. Большую работу в этом направлении проводят Всесоюзное и Республиканское радиовещание. По радио передаются пьесы, читаются рассказы, выступают критики-франковеды. Не так давно с интересными воспоминаниями об И. Франко выступил по радио сын писателя Тарас Франко. К юбилейным дням на

экраны страны выйдут два фильма: документальный фильм об Иване Франко и фильм-спектакль «Украденное счастье», по одноименному произведению И. Франко.

Значительную помощь местным общественным организациям в связи с предстоящими торжествами оказывают республиканские комитеты защиты мира.

Особенно широкий размах приняла подготовка к юбилею И. Франка на родине писателя – Украине. Как нам сообщают, в городах и селах республики читаются лекции и доклады, проводятся тематические вечера и читательские конференции, посвященные жизни и творчеству И.Франко.

Во Львове, где Франко прожил больше половины своей жизни, в музее украинского искусства открылась художественная выставка, на которой экспонируются картины и скульптуры, раскрывающие благородный образ великого сына украинского народа.

Как Вам, вероятно известно, в УССР образован Республиканский правительственный юбилейный комитет под председательством Н. Бажана. Комитет принял решение провести в августе в столице Украины – Киеве – и в селе, где родился И. Франко, торжественные заседания Комитета совместно с широким участием общественности.

Таким образом, Вы видете, какой широкий размах принимают в нашей стране торжества в честь юбилея Франко.

Кроме того, Вы, наверное, уже знаете из печати, что по решению Бюро Всемирного Совета Мира юбилей И. Франко будет отмечаться в международном масштабе в числе великих культурных годовщин 1956 года.

Зам. ответственного секретаря
Советского комитета защиты мира М. Швецова
/подпись/

* * *

№5

В СОВЕТСКИЙ КОМИТЕТ ЗАЩИТЫ МИРА

Общественность сорокадвухмиллионной Украинской ССР, как и все народы нашей Родины, с удовлетворением встретила решение стокгольмской сессии Всемирного Совета Мира от 9 апреля о международном характере столетнего юбилея классика мировой литературы Ивана Яковлевича Франко. Это предложение внес на чрезвычайную сессию в Стокгольме Советский комитет защиты мира. До сих пор, как известно, еще не отмечались в интернациональном плане юбилеи деятелей культуры национальных республик СССР.

Прошло уже треть года после того, как Всемирный Совет Мира «принял решение отметить широко во всех странах этот юбилей в числе великих культурных годовщин 1956 года» /об этом сообщалось во всех центральных газетах/. До сих пор в прессе почти ничего не пишется: что делается для проведения юбилея автора гимна «Вечный революционер» в десятках братских республик Страны Социализма, в зарубежных странах. Хотелось бы, чтобы в этом, франковском году размах юбилея был таков, как столетний юбилей Николая Гоголя в 1952 году, стодвадцатипятилетний юбилей Тараса Шевченко в 1939 г., столетняя годовщина Александр Пушкина в 1937 году. Поэт, о деятельности коего знали В. И. Ленин и большевицкая эмиграция, к которому приезжала в 1894 году из Лондона Войнич для организации связей с революционным подпольем российской империи, всю жизнь боролся за упрочение дружбы между народами.

Народный артист СССР	Иван Паторжинский
Народная артистка СССР	Мария Литвиненко-Вольгемут
Народный художник СССР	Василь Касиян
Народный артист СССР	Гнат Юра
Писатель	Остап Вишня

Поэт	Михаил Стельмах
Член-корреспондент Академии наук Украинской ССР	Борис Патон
Токарь, депутат Верховного Совета Украинской ССР	Григорий Царик
Член-корреспондент Академии наук Украинской ССР, бывший главный хирург Сталинградского фронта, генерал-майор	Иван Ищенко

9 августа 1956.

РОМАН ГОРАК

ТРАГЕДІЯ КОССАКІВ

2 лютого 1873 року у новозбудованому храмі Спаса, про який пізніше говорили, що ніби його збудовано на честь скасування панщини, хоч насправді так не було, бо на тому місці раніше стояла каплиця, посвячена Святому Йосафату, на місці якої і збудували нову церкву, яку десь ближче до кінця XVIII століття було посвячено Преображенню Господньому, чи простіше – Спаса. Отець цієї церкви, монах Чину Святого Василія Великого, чи як у метричних книгах писали латинською OSBM, о. Михайло Модест Бущак обвінчав тільки нещодавно визволеного 25-річного коваля Йосифа Коссака із 16-річною Евфрузиною Віделін, дочкою дрогобицького коваля Миколи Веделіна та Анни, з дому Коберської. Оскільки Фрузина (в документах це ім'я все-таки найчастіше писали Евфрузина чи інакше – Розалія) ще була неповнолітньою, то батько мусив давати письмовий дозвіл, що він не заперечує проти шлюбу своєї неповнолітньої дочки. Як записано у метричній книзі одружень, свідчили цей шлюб коваль Василь Коссак та поліцай Теодор Іваничук [8, арк. 56]. Про молодого в метриці шлюбу зазначено, що він був сином Григорія Коссака та Анни Кушнір. З метричних книг цієї ж церкви можна дізнатися, що народився Йосиф Коссак 11 квітня 1847 року, а його дружина – 6 вересня 1867 року [9, арк. 10]. Завдяки так званій «домовій книзі» мешканців Дрогобича, яку зараз зберігають у музеї «Дрогобиччина» під назвою «Книга реєстрацій мешканців Дрогобича кінця XVIII – початку XIX століття» [3], відомо, що батько

Йосифа Коссака Григорій народився 18 серпня 1818 року, а помер 7 червня 1854 року. Був двічі одружений. Перша його дружина називалася Анастасією Кушнір, була 1821 року народження. Вона померла 1843 року, і Григорій одружився вдруге з її старшою сестрою Анною, 1818 року народження, вона померла 16 листопада 1853 року. У першому шлюбі був син Іван, який народився 25 червня 1844 року. Про нього відомо, що 12 листопада 1868 року він одружився з удовою по Михайлові Лободичу Катериною. Їй було 44 роки. Була вона дочкою Івана Наумяка та Марії Знак [8, арк. 35]. З другою дружиною був син Стефан, який народився 24 грудня 1845 року, але помер наступного року 30 травня. Потім був син Йосиф, який народився, як вже згадувалося, 11 квітня 1847 року. Після нього – Олександр, який народився 20 лютого 1850 року, але помер дитиною 7 грудня 1854 року. Не судився довгий вік п'ятій дитині, яка народилася 9 жовтня 1853 року, була охрещена Михайлом, але померла, не проживши й місяця, 31 жовтня цього ж року. Мешкали Коссаки в будинку № 25 на Завіжному, яке в документах писали Завежне чи Завізне передмістя.

Замешкало молоде подружжя Йосифа та Евфрузини Коссаків у хаті батьків дружини на Загородах міських (Zagrody miejskie) під № 48. «Наша хата, що в ній жили мої батьки до часу, коли мені було шість років, – писав у спогадах про родинне гніздо найстарший син Йосифа Коссака Іван, – була невеличка. Стояла на горбочку самітна, бо збудована була тоді тільки північна сторона Лішнянського передмістя, що його в часи західноукраїнської державності називали вулицею Богдана Хмельницького, а теперішня польська окупаційна влада перейменувала на вулицю Яна Собеського.

Цю хату побудував мій батько сам при допомозі сусідів; крита була ґонтами, всі протилежні забудування міщан мали солом'яну стріху. Більша кімната звернена була вікнами до півночі, кухня до полудня, була ще невеличка комора та сіни. Перед хатою при гостинці – кузня, а наприкінці до-

сить великого подвір'я та городу – стодола, на два «перила», з просторим током.

Хатня обстановка небагатенька. Стіл на чотирьох ногах, ліжка, дерев'яна канапа, попід стіну лавка, кілька стільців, ошклена шафа з кращою посудою та велика скриня, що в ній наша мама переховувала плаття та білизну. Вся ця мебель помальована була зеленою фарбою. На стінах образи, між ними різьблений вівтарик до отвирання, з оправленими в шкло дверцями. Там переховувалися родинні пам'ятки, між іншим військові медалі мого батька. Вівтарик цей – предмет великої уваги та зацікавлення сусідських дітей. Пам'ятаю, що під пору відсутності моїх батьків приходили сусідські діти, щоб цей вівтарик ближче оглянути.

Обстановка сусідських хат міщан-хліборобів нічим в ті часи не відрізнялася від обстановки поблизьких селянських хат. Передміщани, елемент дуже консервативний, нерадо або дуже повільно перебирали щось нового.

В часі, коли у нас світили нафтовою лампою, наші сусіди світили каганцями, дехто і вогню кресав кременем та світив лучивом.

Молодші ґазди, ровесники мого батька, вже другі були. Вони, якщо перебудовувалися, будували хати на дві кімнати, з більшими вікнами, коминами, старі хати були без коминів, так звані «курні».

Кузня мого батька пізньої осені та зимою була місцем зібрань цього молодого покоління, там довгими вечорами і пісні співали, і казки розказували, там обговорювалися і поточні справи. З часів, коли я вже старший був, пам'ятаю, що не раз перед виборами чи то до міської ради, чи то до других установ і довірочні наради передміщан там відбувалися.

Раніш батько працював в кузні одинцем. За моєї пам'яті була у нас вже й челядь. Початково один челядник і один або два термінатори (учні). Челядь вважалася членами сім'ї. Термінатори, переважно сини добрих знайомих селян, діставали харч, про одежу повинні були подбати їх батьки.

За науку платили 30-50 срібних гульденів (карбованців) у рік. Бідніші не платили нічого. Відносини були, сказати б, патріархальні – челядь засідала з нами всіма до спільного столу, а що у нас пізніше була численна сім'я, то бувало, коли з'їдемося з нагоди шкільних ферій чи свят, обідало чи то вечеряло понад 20 осіб [...]. Охорони праці не було: в кузні працювали від досвітку до пізньої ночі, а бувало під неділю або під свято, й далеко поза північ. Мій батько й челядь не спали більше ніж 4–5 годин на добу. Батько від досвітку до пізньої ночі в кузні, а ввесь тягар домашнього хазяйства і виховання дітей – на плечах матері. Рідня наша була дуже численна – як говорять, «півкопи дітей і то сам дріб». В праці від самого ранку до пізньої ночі: і в кухні, в городі, і в полі – мати все і всюди. А все добра, лагідна, хіба часом тихцем у кутику сльозами заллється, коли немає того, що комусь із дітей конче потрібно, або перевтомлена важким життям душа заболить».

Сусідом Йосифа Коссака, який мешкав у хаті під № 47, був Дмитро Коссак, його двоюрідний брат по стрийкові Данилу. Він народився 7 листопада 1837 року і помер від раку легень у 75-річному віці 29 січня 1905 року [10, арк. 12]. Сестрою Марії Жук була Катерина, яка в цьому кутку міста Дрогобича мала опінію доброї повитухи, і так сталося, що вона прийняла майже кожну дитину коваля Йосифа Коссака та його дружини Розалії. 3 червня 1875 року Катерина Жук прийняла перші пологи. Хрещеними батьками новонародженої були селянин Іван Яхно та Марія, дружина міщанина Онуфрія Лободича [11, арк. 231]. Дитину тільки встигли охрестити й наректи іменем Анни, як до вечора вона померла, її поховали наступного дня. Хоронив її отець-монах ЧСВВ Михайло Мелетій Тибінка. Як запише у метриці смерті священик, який її хоронив, причиною кончини був «брак життєвих сил» [12, арк. 52].

Прийняла Катерина Жук і наступні пологи у Розалії Коссак, яка 11 вересня 1876 року народила сина Івана. Його охрестили

через три дні, 14 вересня, у церкві Спаса. Чин хрещення та миропомазання здійснив отець-монах Ігнатій Іван Коссак, який опісля був парохом у відомій дерев'яній церкві св. Юра над Соляним ставом, але помер у Золочеві 26.08.1913 року. Чи доводився він Йосифу Коссаку родиною, встановити не вдалося: людей з такими прізвищами в Дрогобичі було багато. Вдалося з'ясувати, що деякі Коссаки походять із села Луки, що біля Самбора, але родичами коваля Йосифа Коссака не були. За кумів до новонародженого Йосиф Коссак запросив магістерського офіціаліста Антона Коберського та Марію, дружину батькового родича Іллі Коссака, соціальний стан якого метрична книга зафіксувала як селянин [11, арк. 252].

Цей запис і є метрикою народження Івана Коссака – відомого військового і громадського діяча, сотника легіону Українських Січових Стрільців. Він навчався у Дрогобицькій нормальній школі, 1887 року вступив у перший клас Дрогобицької гімназії ім. Франца Йосифа. Як свідчить журнал успішності студентів цього навчального закладу, поступив Іван Коссак на навчання 1887 року. Був посереднім учнем [2, арк. 96]. Закінчив вісім класів цієї гімназії у 1896 році. Іван Коссак закінчив філософський факультет Львівського університету і після того, як склав кваліфікаційний іспит, почав працювати гімназійним учителем. Першим місцем його праці була чоловіча учительська семінарія у Кросному, де він пропрацював до 1911 року, потім його перевели у нову чоловічу учительську семінарію у Чорткові. Там він пропрацював до початку Першої світової війни. У Чорткові він був громадським активістом: очолював «Сокіл», був головою «Сільського господаря», директором кредитного товариства та одним із засновників української приватної гімназії. До лав Січових Стрільців вступив з моменту їх формування. Був сотником у третьому півкурені, отаманом якого був Степан Шухевич, а сотниками були Дмитро Вітовський, який пізніше очолить Листопадовий зрив у Львові, що привело до створення Західноукраїнської Народної республіки, а також

Теодор Рожанківський, якого 9 вересня замінив Іван Коссак. 18 жовтня цей півкурінь Степана Шухевича дійшов із місця дислокації до Борислава, Дрогобича та Нагуєвичів, а сотня І. Коссака розпочала бій неподалік Трускавця, під Сільцем, з трьома сотнями росіян і 20 жовтня здобула Дрогобич. У бою з російськими гренадерами вона втратила половину вояків, але утримувала позиції, тоді як австрійські відділи їх покинули. Після боїв під Тухолькою 25 листопада 1914 року, коли завдяки стрільцям на кілька днів було зупинено російський наступ, сотник УСС Іван Коссак писав 1 грудня 1914 р. у своєму листі до члена Української бойової управи професора Івана Боберського: «Стрільці – се без пересади цвіт нації. Добули слави – гідно заробили на сю славу і пошану. Хоть воєнне життя прямо страшне, радію, що в наших січових рядах – тих, що тут на полі бою кровцю молоду проливають, витворився гарний і милий настрій, гармонія, якої давніше не було. Се вже не діти, се правдиві потомки славного Запорожжя, се правдиві лицарі-вояки, а генерали не мають слів признання для їх геройських подвигів».

У рядах Українських Січових Стрільців він воював у чині капітана. Під час українсько-польської війни 1920 року очолив північний фронт і був комендантом Жовкви. 1920-го став військовим аташе молодої УНР у Римі. Відтак у Відні брав активну участь як представник Західноукраїнської асоціації Ліги Націй. Емігрував у Радянську Україну 1925 року, повіривши, як і багато його соратників, у щирі більшовицькі наміри будувати Українську державу.

Іван Коссак залишив спогади про Івана Франка, його братів та свою рідну хату під назвою «Іван Франко та його брати», що були опубліковані в журналі «Україна» в шостій книзі за 1926 рік. Цей номер журналу був присвячений десятій річниці смерті письменника. Як зазначено в публікації, вони були лише «уривком зі спогадів» і включалися в різні пізніші видання [4, 30–35]. У цій публікації спогади про кузню Коссаків зовсім опущено. Про автора спогадів, Івана

Коссака, укладач О. Дей подав таку інформацію: «Коссак, Іван (1879–1927) – західноукраїнський громадський діяч. У 1890-х роках закінчив Львівський університет, працював учителем у м. Чорткові. Під час першої імперіалістичної війни був у загонах січових стрільців, а після війни жив у Римі й Відні. В 1925 році переїхав на Радянську Україну до м. Харкова».

Спогад опублікований у ж. «Україна» (Київ, 1926, кн. 6, с. 164–169), звідки його передруковано із незначними скороченнями, що не стосуються теми. Крім цього спогаду, І. Коссак опублікував ще й інший – «Дещо про Івана Франка» («Вісті», 1926, № 110; «Комуніст», 1926, № 110)». На жаль, остання інформація не відповідає дійсності. Спогадів Івана Коссака названі видання не публікували.

У ширшому варіанті спогади були опубліковані [5, 44–49], а відтак повторені у цьому ж вигляді у другому виданні [6, 63–68].

Де є повні спогади Івана Коссака, встановити не вдалося. Проте вдалося дізнатися, що біографічні дані О. Дей почерпнув з некролога Івана Коссака, що його надрукували у шостій книзі журналі «Україна» за 1926 рік. Автором некролога був Михайло Грушевський. «21 листопада чарував він нас своїми споминами про великого свого земляка, уміщеними в сій книжці, – писав він. – 18 січня ми проважали його, сього живого, життєрадісного, повного планів, мрій і надій товариша на київське кладовище. Приїхавши до Київа з сім'єю, щоб провести свята серед приятелів, він несподівано захорів; раптом відкрилася гостра хвороба – мабуть, наслідок рани, отриманої на галицькім фронті, коли куля прошила йому живіт. І за кілька днів його не стало.

Не стало людини безмірно дорогої для всіх, хто знав його ближче, і безмірно цінної в нинішніх відповідальних часах. Не стало щирого, великодушного патріота, з гарячим серцем, а з холодною головою, з глибоким і тонким розумом, з широким світоглядом, культурної, високо цивілізованої людини, європейської в кращім розумінню слова.

Син дрогобицького коваля – з талановитої, багато обдарованої сім'ї, він пройшов вищу школу в Львівськім університеті в 1890-х роках і намірявся присвятитися спеціяльно педагогії: призначався до університетської катедри педагогіки, відбув для сього заграничні подорожі, але звісні обставини галицького життя скоро розвіяли сі плани. Молодий Коссак пішов на вчителя учительської семинарії, і «в інтересах служби» скоро опинився в Західній Галичині, серед поляків – як то бувало звичайно з молодими українськими педагогами, які занадто багато виявляли інтересу до громадських відносин своєї батьківщини. Молоді літа його пройшли таким чином в малім, провінціяльнім польськім місті, і тільки за кілька років перед війною повернено його на Українську Галичину: до Чорткова. Тут протягом кількох літ він розвинув незвичайно широку організаційну діяльність. Розуміється, чисто політична робота була для нього закрита, як для людини, що займала «державну посаду». Він працював як організатор і люстратор читалень «Просвіти» та її кооперативних і господарських гуртків, кружків «Сільського Господаря» (сільськогосподарської кооперації) і сокільських (гімнастичних) громад; неустанно їздив, організував віча (мітінги), виявив незвичайний хист оратора-агітатора, високо підняв організованість і свідомість селянства в своїм повіті, і став одним з найбільш популярних і авторитетних діячів Галицького Поділля.

Се яскраво виявилось, коли з початком війни він кинувся до організації січових стрільців і став на чолі їх перших контінгентів. Людина делікатної, вражливої на красу і комфорт життя вдачі, яка, за її власними словами, «не любила як стріляють» – і нераз переходила, в тяжких переживаннях, гострі психічні кризи – вона під впливами визвільних ідей і почуття громадського обов'язку, так як їх розуміла, всіми своїми силами віддається організації січового стрілецтва. Скоро чотири брати Коссаки стали одною з найпопулярніших її прояв. Молодший брат, Гринь Коссак, став полковником стрілецького війська, Іван – сотником, і в тяжких умовах, не

відступаючи ні перед невигодами, ні перед небезпеками, проробив цю кампанію, вносячи в сі воєнні пригоди поруч героїчного ентузіязму всю мягкість і сердечність своєї натури.

Коли за австро-російською війною прийшла українсько-польська боротьба за Галичину, небіжчик став в перших рядах нової кампанії. На нього спало тяжке завдання відстоювати північний фронт, його праве крило, на північний схід від Львова. При обороні Жовкви він був ранений в живіт, але куля пройшла так щасливо, «що найкращий хірург не потрапив би краще її попровадити», як бувало говорив покійний. Що не зовсім щасливо – се показала його нагла хвороба, що перервала його життя. Але се життя продовжилось бодай на тих вісім літ – повних кипучої, яскравої, незвичайно многосторонньої діяльности. Після нещасливого закінчення галицької війни покійний виїхав до Риму як військовий аташе і уповноважений в справах воєннополонених Українців. На сій позиції він придбав собі чималу популярність і повагу в міжнародніх римських кругах, живі симпатії наших воєннополонених. Але тяжкі картини страждань наших людей в концентраційних таборах на безвіднім і мертвім острові Азінарі зробили на нього таке болюче враження, що кінець кінцем се скінчилось у нього нервовою хоробою і довгим спочинком санаторії у Відні.

Відійшовши від сих тяжких переживань, він зіставсь у Відні, беручи дуже живу, діяльну і авторитетну ролю в життю західноукраїнської еміграції, сповняв ріжні політичні доручення її, а заразом став одним з ініціяторів організації помочи голодаючим на Україні, підчас голодівки 1921-2 року. В сій власне роботі я мав нагоду ближче пізнати покійного, його великодушну, гуманну вдачу, заразом його енергію, діловитість, точність, роботячість та незвичайну обережність і тактовність, яку він вносив в кожду роботу. Він потім блискучо виявив сі прикмети, переїхавши в осени 1925 року на Радянську Україну, до Харкова. Працюючи в сільсько-господарчій кооперації, потім в Комунальнім Банку, він заразом

став діяльним і незвичайно цінним членом нашої історичної громадки, помагаючи її реалізувати ріжні видавничі плани. Саме мав стати членом колегії Державного Видавництва України, коли несподівана недуга вирвала його з наших рядів і положила кінець ріжним видавничим планам.

Писав багато, як публіцист, мемуарист і белетрист. Глибокі переживання з воєнних років він старався закріпити в півбелетристичних образках, почасти публікованих в ріжних періодиках. Повна збірка їх чекає видання й повинна бути пам'яткою сього гарного, незвичайно цінного, так передчасно перерваного життя!»

На жаль, ці побажання М. Грушевського щодо вшанування пам'яті Івана Коссака не втілили. Як і ім'я М. Грушевського, так і ім'я Івана Коссака в часи більшовизму згадувати було заборонено [1, 190–191].

Після народження Івана Коссака 23 жовтня 1876 року помер батько дружини Йосифа Коссака Микола Віделін. Мав 46 років. Мешкав за адресою: Загороди міські, 48, тобто разом із сім'єю Йосифа Коссака. Помер від запалення легень. У метричному записі зазначено, що народився він 30 листопада 1830 року і був ковалем. До його доньки і пристав за зятя Йосиф Коссак. [12, арк. 62]. Відомо, що у Миколи Віделіна й Анни Коберської, крім дочки, яка стала дружиною Йосифа Коссака, був син Петро. Він працював на нафтовому заводі у Дрогобичі, був одружений із Варварою Данилюк, дочкою Миколи та Софії Чиканюків. Мешкали вони на Лішнянському передмісті, 82. 13 вересня 1910 року в них народився син Іван-Мирослав, який прожив чотири місяці й 30 грудня цього ж року помер. Його хрещеними батьками були муляр Іван Мавшин та Розалія Коссак, дружина коваля Йосифа Коссака.

21 жовтня 1878 року народилася і 22 жовтня цього ж року була охрещена дочка Йосифа та Розалії Коссаків Анна. Так вимагала традиція: якщо після смерті попередньої дочки народжувалася знову дочка, то вона приймала її ім'я. На пологах була не повитуха Катерина Жук, а Ванда Уран. Охрестив та

миропомазав отець-монах Василь Володимир Будзилович. Хрещеними батьками новонародженої був Антоній Коберський, дядько матері новонародженої та магістратський офіціаліст, та Розалія, дружина Івана Знака, дрогобицького міщанина [11, арк. 287]. Дитині виповнилося два рочки, коли вона померла 23 жовтня 1880 року. Причиною смерті була, як записано у метриці, гарячка [12, арк. 94].

Перебуваючи у Відні після поразки національно-визвольних змагань, Іван Коссак очолював так звану Центральну управу Українських Січових Стрільців (ЦУ УСС). З того часу в архіві Антона Крушельницького в ЦДІАУЛ збереглося кілька його запрошень, підписаних Іваном Коссаком, на засідання цієї організації, де вирішувалася низка питань, пов'язаних з подальшою долею стрільців, які опинились на еміграції. Одне з них датоване 24 груднем 1921 року:

«До члена Української Національної Ради Вп. Пана проф. А. Крушельницького. – Центральна управа У.С.С. просить отсим Вас до участи в нарадах, які відбудуться дня 10 січня 1922 р. о годині 4 пополудні в льокали Українського Запомогового комітету VIII. Строфігассе 32/|12 зі слідуючим порядком денним:

1. Відкриття нарад;
2. Вибір Президії Зборів;
3. Реферат про теперішній стан Ц.У. У.С.С.;
4. Вибір ліквідаційної комісії зглядно заряду;
5. Внески і заяви.

За Ц.У.У.С.С. виконуючий обов'язки голови І. Коссак
секретар В. Паньків» [13, арк.1].

Окрім цього унікального документа, який свідчить про діяльність січового стрілецтва на еміграції і яких не виявлено досі в жодних інших архівах, збереглося ще два аналогічні.

Наступний датовано 25 липнем 1922 року, скерований А. Крушельницькому і повідомляє: «Отсим прошу на засідання Ц.У.У.С.С. в п'ятницю дня 28 с. м. о год. 5 поп[олудні] Stroffigasse,32.

На порядку дня реферат п. Гавришкевича про книжки діловодства.

За Ц.У.У.С.С. І. Коссак. 25.VII.1922» [13, арк.2].

І останній документ, датований 11 січнем 1924 року і скерований А. Крушельницькому: «Прошу на нараду членів Ц.У.У.С.С. у вівторок 15.1. с. р. о год. 5 поп[олудні] Stroffigasse,32. І. Коссак» [13, арк. 1].

Написано ці запрошення на звичайних поштових листівках, які дають можливість встановити, що на той час А. Крушельницький мешкав за адресою: Richtergasse,16, а Іван Коссак – Hartungasse, 3/10, що в п'ятому біцирку (районі) Відня.

У ЦДІАУЛ зберігся також лист до Володимири Крушельницької. Він без дати й писаний з помешкання на вулиці Бальоновій, 2, у Львові. «Шановна товаришко! Щиро прошу Вас вибачити мені за те, що не був у Вас сьогодні й не приніс мимо обіцяного згаданої річи. Вийшло одначе так, що я в горячці та перестуджений лежу в ліжку, і то якраз сьогодні» [14, арк. 20].

На жаль, тих кілька документів – це все, що залишилось у львівських архівах про Івана Коссака.

21 травня 1880 року в дрогобицького коваля Йосифа Коссака та його дружини Розалії народився син, який при хрещенні, яке, згідно із встановленою традицією, відбулося того ж дня у церкві Спаса, дістав ім'я Микола. Його прийняла на світ Катерина Жук, а охрестив та миропомазав новонародженого священик-монах чину Василія Великого Василь Володимир Будзилович, про що зробив відповідний запис у метричній книзі [15, арк. 19]. У метриці зазначено, що за кумів до новонародженого батьки запросили муляра Карла Врублевського та Марію, дружину Онуфрія Лободича. Крім того, в цьому ж метричному записі зазначено, що 11 лютого 1904 року Микола Коссак одружився, а 30 травня 1915 року помер.

Через два роки після народження Миколи Коссака 7 березня 1882 року сім'я дрогобицького коваля Йосифа Коссака

поповнилася ще одним сином, якого назвали Григорієм. Прийняла на світ дитину повитуха Катерина Жук, а охрестив монах чину Василя Великого у церкві Святої Трійці Василь Володимир Будзилович [15, арк. 38]. Хрестили дитину кравець Яків Кобринович та Юлія, дружина Карла Горка. Це буде метрика народження відомого січового сотника Григорія Коссака. Як і старший брат Іван, він обрав професію педагога. Навчався у нормальній школі отців василіан, в якій колись вчився Іван Франко, 1893 року вступив до першого класу Дрогобицької гімназії, в якій також вчився Іван Франко [21, арк. 7]. З 1907 року після складання іспитів перед державною комісією почав працювати народним учителем. Першим місцем його праці була чотирикласна школа в селі Східниця, а з 1908 року працював учителем п'ятикласної чоловічої школи в Бережанах. 1909-го перейшов у чотирикласну чоловічу школу в Козовій. В аналогічній жіночій школі працювала його дружина Ольга, з якою вони побралися рік тому. Вона була полячкою, її батьки були проти одруження. Згодилися тільки після двох років.

Довгий час не вдавалося віднайти документів про народження дітей Григорія Коссака. Їх було четверо. Врешті вдалося знайти, коли у ЦДІАУЛ потрапила метрична книга народжень села Ясениці-Сільної. Згідно з нею, 25 квітня 1911 року в тамтешній церкві священик із Східниці Василь Мацюрак (1869–1934) відразу охрестив двох досі не хрещених дітей Григорія Коссака. Спочатку дочку Анну, вона дістала ще й друге ім'я Розалія. Про неї в метричному записі зазначено, що народилася вона в Козовій 14 березня 1909 року [20, арк. 15]. Про батьків записано, що ними були Григорій Коссак, управитель школи в Ясениці-Сільній, син Йосифа і Евфрузини Коберської. Це була явна помилка, яка потім потягнула те, що нащадки Григорія Коссака вважали, що дружиною коваля Йосифа Коссака була Еврузина Коберська, а не Евфрузина Віделін. Насправді Коберською була мати Евфрузини. Матір'ю Анни-Розалії, як зазначено в метриці,

була Ольга Коссак, дочка Йосифа Яцковського та Юлії Ганке. Хрещеними батьками були Іван Коссак, брат Григорія, на той час професор учительської семінарії в Чорткові, та Розалія Коссак – «властителька ренальності в Дрогобичі».

Цього ж дня о. Василь Мацюрак охрестив та миропомазав і сина Григорія Коссака, який народився 3 серпня 1910 року в Козовій. При хрещенні він дістав ім'я Святослав-Йосиф. Хрещеними батьками його були Кароль Томчик, народний учитель у Козовій, та Емілія Кічоровська, як записано в метриці, – «жінка учителя в Бориславі» [20, арк. 15]. Вона була рідною сестрою Григорія Коссака.

Цього ж дня в Ясениці-Сільній Емілія Кічоровська, яка тільки що була хрещеною матір'ю Святославу-Йосифу, хрестила свою дочку Неонілу, яка народилася 19 грудня 1910 року в Бориславі. Про батьків новонародженої Неоніли сказано, що ними був Франц Кічоровський, учитель в Бориславі, та Емілія, дочка Йосифа Коссака. Хрещеними батьками були Іван Коссак, професор учительської семінарії в Чорткові, та Евфрузина Коссак [20, арк. 16]. Чому так пізно хрестив дітей Григорій Коссак, невідомо. Їхнє народження не зафіксували ні церковні, ні костельні метричні книги Козової. Річ у тім, що за неписаними законами при конубіраті (шлюб людей різних віросповідань) дочок записують за віросповіданням матері, а синів – по батьковій лінії. Очевидно, батьки Ольги Яцковської домагалися, щоб найстаршу дочку охрестили в костелі, але проти цього був Григорій Коссак. Він скористався тим, що дістав роботу в Ясениці-Сільній і там був якнайдалі від батьків дружини та їхнього впливу. Отож охрестив дітей у церкві. Всі згадані хрестини фіксують, що на той час мешкав Григорій Коссак у Ясениці-Сільній у школі. Це означає, що не 1912 року він став там директором школи, як вважали досі, а 1911-го.

У Ясениці-Сільній народилися ще дві доньки Григорія Коссака: Марія та Александра. Марія народилася 15 вересня 1911 року, а охрестили її 15 вересня 1914 року. Про батьків

новонародженої є ті самі відомості, що й при народженні попередніх дітей. У метриці сказано, що Григорій Коссак на той час ще не пішов на війну й був директором школи. Хрещеними батьками Марії були місцевий селянин Іван Яцуляк та вчителька Марія Рукашевич. Чин хрещення та миропомазання здійснив місцевий парох Іван Негребецький (1853–1927) [20, арк. 38]. Він того самого дня охрестив й Александру, яка народилася 15 вересня 1914 року. Її хрещеними батьками були селянин Василь Стронський та Йосифа Яцковська [20, арк. 38].

Завдяки цим метричним записам врешті правильно встановлено дати народження дітей Григорія Коссака. Григорій Коссак став директором чотирикласної школи в Ясениці-Сільній і працював там разом з дружиною Ольгою. У тій же школі вчителювала і його сестра Юлія. Працював на цій посаді Григорій Коссак до початку Першої світової війни.

У цьому селі 14 квітня 1913 року було урочисто відкрито «Січ», засновниками якої були Григорій Коссак, Дмитро Волянський та Василь Стронський. Товариство «Сокіл» у Ясениці-Сільній існувало від 23 січня 1907 року. Засновником його був отець Іван Негребецький.

На початку Першої світової війни Григорія Коссака мобілізували до австрійської армії. Бойова управа УСС відкликала його для формування УСС, і вже 3 серпня 1914-го Коссака призначили отаманом другого куреня Легіону Українських Січових Стрільців.

На початку 1915 року він виконував обов'язки коменданта полку УСС, а з 22.08.1915 до 16.03.1916 був командиром Першого полку УСС.

Григорій Коссак став легендою січового стрілецтва. Саме його курінь вирішив долю боїв на горі Маківці, в результаті чого наступ російського війська було зупинено, й австрійська армія дістала можливість широким фронтом розпочати наступ на ворога. Отож Г. Коссак і його курінь зіграли вирішальну роль під час Першої світової війни.

Він був мрією дівчат і прикладом героїзму для хлопців. У кожній хаті була листівка з його зображенням, на якій він чи то на коні, чи у формі сотника.

Не багато епістолярної спадщини Григорія Коссака дійшло до наших днів. У ЦДІАУЛ зберігся лише один лист до відомого адвоката та громадсько-політичного діяча Володимира Старосольського.

«Високоповажаний Пане Товаришу! – писав йому Григорій Коссак 8 травня 1915 року. – Щиро дякую за письмо. В нинішнім приказі подам до відома У.С.С. обох куренів Ваші сердечні слова.

Прошу радіти, що так стало ся. Честь і слава! У.С.С. знана вже в цілім світі. Я гордий з того, що єсьм У.С.С. отаманом і що можу проводити наших хоробрих У.С.С. в бій за волю нашої України.

Ще раз дякую за все. Прошу прийняти щирий привіт від У.С.С. обох куренів. Здоровлю щиро. Гриць Коссак. кур. У.С.С.» [16, арк. 5].

В. Старосольському Григорій Коссак 11 червня 1916 року прислав коротке поздоровлення на листівці зі своїм зображенням полковника Українських Січових Стрільців – Polkownyk Gregor Kossak Ukrainische Legion [16, арк. 6].

Під час Листопадового зриву 1918 року він командував українськими військами у Львові. В 1917–1918 роках був заступником командира, а потім командиром вишколу УСС. Наприкінці 1918 року Григорій Коссак в ранзі полковника очолив групу українсько-польського фронту «Південь», куди входили хирівське, рудківське, щирецьке, крукеницьке, наварійське та інші військові з'єднання, які воювали на території південніше залізничної колії Львів – Городок – Судова Вишня – Перемишль та східніше лінії від Перемишля до Нижанковичів – Хирова – Сянока на південь.

У час українсько-польської війни 1918–1919 рр. з кінця 1918-го очолював Третій Корпус УГА, а згодом – тилові служби УГА.

Після поразки національно-визвольних змагань опинився у таборі для інтернованих осіб на території Чехословаччини в м. Ліберці. Згодом жив в еміграції в Австрії та на Закарпатті. Повірив у большевицьку пропаганду про будівництво Радянської України і 1924 року приїхав у Харків, де викладав українознавство в тамтешній школі червоних старшин. З 1929 року працював у Дніпропетровському медичному та хімічному інститутах.

Разом з відомими українськими політичними та військовими діячами періоду українських національне визвольних змагань 1917–1921 років І. Лизанівським, М. Шрагом, П. Христюком, В. Голубовичем, В. Мазуренком та іншими був заарештований 15 січня 1931 року органами НКВС за звинуваченням у приналежності до підпільної терористичної організації «Український національний центр». Його засудили на шість років концтаборів, які спочатку відбував на Соловках, а наприкінці 1933 року його перевели в Малий Ірбіт на Уралі. Після звільнення у 1937 році жив у Москві, викладав німецьку мову на фабриці ім. Клари Цеткін. 1938-го Григорія Коссака заарештували вдруге.

2 березня 1939 року Військова колегія Верховного суду СРСР засудила Г. Коссака до страти; наступного дня його розстріляли. Посмертно реабілітований 1989 року.

Тільки й честі, що з настанням української державності на честь нього названо вулиці у Дрогобичі та Стрию.

21 січня 1987 року Воєнний трибунал ордена Леніна Московського воєнного округу видав довідку нащадкам Григорія Коссака: «Дело по обвинению Коссака Григория Иосифовича, 1882 года рождения, до ареста 15 января 1931 года военрука Днепропетровского химического института, пересмотрено военным трибуналом Московского военного округа 14 января 1987 года.

Постановление от 7 февраля 1932 года в отношении Коссака Григория Иосифовича отменено и дело о нем прекращено за отсутствием состава преступления.

Коссак Григорий Иосифович по данному делу реабилитирован посмертно. Зам. председателя Военного трибунала Московского военного округа Ю. Ф. Зуев».

Коли у Львові відкрили Музей визвольних змагань, невдовзі з Едмонтона приїхала внучка Григорія Коссака Галина Марусик і подарувала диск з копіями вже відомих з різних видань дев'ять світлин Григорія Коссака та одної світлини із невстановленої газети, на якій три брати у військовій формі сфотографувалися разом: Василь, Григорій та Іван.

Серед тих фотографій є і відома світлина полковника Григорія Коссака на коні. На її звороті видрукувано підпис: «Polkownyk Gregor Kossak Ukrainische Legion Григорія. Aufnahme von I. Iwanec am 27.III. 1916». Одну з таких поштових листівок зі своїм зображенням вислав Григорій Коссак Марії Яцковській, сестрі дружини Ольги. Марія перебувала на той час у своєї родини в Бережанах: «Кохана Марисьо! Тобі і цілому домови желаю щасливих свят. Гриць». На ще одній листівці сфотографовані учасники зібрання старшин Українських Січових Стрільців на чолі з Григорієм Коссаком 7 червня 1918 року біля дуба, під яким відпочивав, згідно з переказами, Богдан Хмельницький. Цю листівку випустила Українська мистецька накладня – У.–М.–Н.А. Цей дуб є у селі Верин тодішнього Жидачівського повіту (тепер – Миколаївський район Львівської області). 1917 року на території села розташовувалися частини вишколу Українських Січових Стрільців. Дуб є не тільки найстарішим деревом Львівщини, але й України, як встановило 2010 року Державне управління охорони навколишнього природного середовища у Львівській області. Він росте біля місцевої церкви, має в обхваті 8 метрів, висоту – 12 м. А його вік становить 1000 років.

За легендою, у цьому місці зупинявся Богдан Хмельницький. Начебто сидів він під тим деревом, яке і тоді вже було немолоде, зрізав гілку і каже: «Буду тим патиком панів бити, якщо шабля зламається». Імовірно, що з цим дубом пов'язаний і народний переказ про німецького снайпера

часів Другої світової війни. Він сидів у схроні під дубом і, вистрілюючи по одному саперу, не давав налагодити переправу через Дністер. Тільки через кілька днів радянські розвідники захопили його і влаштували йому нелюдське катування.

Крім того, із селом пов'язана і загибель Героїв України Василя Біласа та Дмитра Данилишина, які 30 листопада 1932 року поверталися після акції в Городку додому в Трускавець. Місцеві селяни сприйняли їх за злодіїв і здали поліції. На околиці села є їхня символічна могила, справжня – на Янівському цвинтарі у Львові.

Подаровані світлини цікаві тим, що, на відміну від інших, уже відомих, вони мають дати. Зокрема, 5 листопада 1916 року датована світлина Григорія Коссака у формі отамана. Її зроблено у с. Верин. На одній зі світлин Григорій Коссак сфотографований з дружиною Ольгою та дітьми: три доньки та син. Фотографію зроблено, як можна дізнатися з напису на звороті, у «першорядному закладі фотографічному Б. Ліберманна, що на вулиці Святого Бартоломея (Варфоломія) у Дрогобичі». Заклад, окрім того, мав ще філію у Бориславі й сам себе рекламував, що його відзначив сам пан цісар Карл I. Рукою дружини Григорія Коссака на звороті світлини написано: «Najukochacszej siostrze i pzyjacielce – Ola – Jasinica solna – 7/ VI 1917».

28 квітня 1883 року сім'я Йосифа та Евфрузини Коссаків збільшилася ще однією дитиною. Була це дочка, яку прийняла на світ повитуха Катерина Жук та яка при хрещенні її о. Василем Володимиром Будзиловичем цього ж самого 28 квітня дістала ім'я Павлина. На цей раз батько новонародженої Йосиф Коссак запросив за хрещених батьків Віктора Коссака, магістерського офіціаліста, та Йосифу, дружину магістерського офіціаліста Антона Коберського [15, арк. 51].

Попри все, дівчинка невдовзі померла через скарлатину. Сталося це 18 серпня 1883 року, коли мала чотири місяці. Хоронив її о. Василь Володимир Будзилович. [12, арк. 115] Цей отець-монах у родині Коссаків мав велику повагу. Про

нього відомо, що народився 26.07.1840 року, в новіціат вступив 25.05. 1865 року, а прийняв вічні обіти (клятви) 27.09.1877 року. Після Дрогобича він був у монастирях у Лаврові, Добромилі, Жовкві, відтак знову у Добромилі, Дрогобичі, знову Добромилі, Лаврові, Кристонополі, потім у Краснопущі, де й упокоївся 05.07.1928 року.

23 червня 1884 року народилась і цього ж дня була охрещена наступна дочка Йосифа та Рузі Коссаків. Назвали її Юліаною. Прийняла її на світ повитуха Барбара Ган, а охрестив отець-монах Ігнатій Іван Коссак. За кумів до дитини запросили тих самих, що тримали до хресту попередню дитину – Віктора Коссака, магістерського офіціаліста, та паню Йосифу, дружину магістерського офіціаліста Антона Коберського [15, арк. 61]. Юлія росла здоровою та життєрадісною дівчиною, але десь на десятому році життя у неї почав рости горб. Так і залишилася горбатою до кінця життя. Заміж не вийшла.

Не обминали лелеки й сусіда, двоюрідного брата Йосифа Коссака Дмитра Коссака: якщо не кожного року, то через два в них народжувалися діти, багато з яких, як і в родині Йосифа та Рузі Коссаків, помирало.

Сьомою з черги дитиною Йосифа та Рузі Коссаків був син, який народився на Різдво, 7 січня 1885 року [15, арк. 78]. Пасувало б його з такої нагоди назвати Йосифом, але назвали Антонієм. Дитину прийняла на світ Катерина Жук, а охрестив о. Іван Ігнатій Коссак. За кумів запросили, як і попереднього разу, Віктора Коссака та Йосифу Коберську. І цій дитині не судилося довге життя, бо померла, як записано в метриці, 18 квітня 1886 року.

28 жовтня 1885 року померла теща Йосифа Коссака Анна, колишня дружина померлого Миколи Віделіна. Щоправда, не довго їй довелось вдовувати. Бо невдовзі вийшла вдруге заміж і стала писатися Насличка. Мала 55 років. Як зазначає метричний запис, народилася вона 26 червня 1830 року. Померла від завороту кишок. Хоронив її отець-монах Юстин Йосиф Ралько [12, арк. 131].

Через рік після смерті Антона 29 квітня 1887 народилася дівчинка, яку назвали подвійним іменем Емілія-Петронеля. У метриці народження [15, арк. 91] не вказано, хто приймав її на світ, але зазначено, що охрестив її о. Василь Володимир Будзилович. Цього разу хрещеною матір'ю новонародженої стала Петронеля, дружина Францішка Клода, а її кумом – Віктор Коссак. 31 вересня 1907 року, як вказано в цій же метриці, вона вийшла заміж за Франца Кічоровського, сина Івана та Марії Бєги, який народився у Мжиглуді 17 квітня 1875 року і працював учителем школи в Сяноку [8, арк. 217].

Дев'ятою дитиною у сім'ї Йосифа та Рузі Коссаків була Вікторія, яка народилася 19 листопада 1888 року. Прийняла її на світ Катерина Жук, а охрестив та миропомазав отець-монах Ігнатій Іван Коссак. Її хрещеними батьками були Віктор Коссак та Йосифа, дочка Антона Коберського [15, арк. 109]. Вікторія 23 липня 1908 року одружилась з Каєтаном Бахманом, сином Петра і Катерини Швабович. Він був поляком, народився у Дрогобичі 10 серпня 1880 року. Шлюб давав о. Василь Мацюрак, парох села Рибник, а свідчили шлюб брати Вікторії Іван, учитель семінарії в Кросно, та Григорій Коссаки, який на той час учителював у Бережанах [8, арк. 226]. Як записано в метриці, померла Вікторія 6 травня 1919 року.

Каетан Бахман з дружиною виїхали в Польщу. Там 1909 року народилася їхня дочка Камілла та 1912-го син Болеслав. Про їхню долю невідомо нічого.

Не судився довгий вік наступному по Вікторії сину Коссаків Володимиру – десятій з черги дитині. Він народився 26 березня 1890 року [15, арк. 125], але помер 29 червня цього ж року. Причина смерті – судоми. Хоронив отець-монах ЧСВВ Юстин Йосиф Ралько [12, арк. 163].

Хрещеними батьками Володимира були професор Дрогобицької гімназії Ксенофонт Охримович (1848 – 4 січня 1916) – діяч українського руху в Галичині, депутат австрійського парламенту та галицького сейму, бургомістр Дрогобича. Був він також одним з учителів Івана Франка в Дрогобицькій

гімназії. Його кумою була Йосифа, дружина магістратського офіціаліста Антона Коберського.

Майже рік прожив син Теофіл. Був одинадцятою дитиною. Народився 8 червня 1891 року. Прийняла його на світ Катерина Жук, хрестив отець-монах Юліан Іван Німилович (у різних документах це прізвище написано: Німилович, Немілович та Нимилович), який був учителем Івана Франка і директором нормальної школи в Дрогобичі. Григорій Німилович (1839–1909). [ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 4-а, спр. 6557, арк. 138] За хрещених батьків запросили муляра Людвіка Думанського та Марію, дружину кравця Якова Кобриновича, який був за хрещеного батька Григорію Коссаку. Теофіл помер 2 травня 1892 року.

Дванадцятою дитиною був син Зеновій. Він народився 17 липня 1894 року [15, арк. 176]. Прийняла його повитуха Катерина Жук, а охрестив та миропомазав священик Григорій Думковський. Хрещеними батьками новонародженого були міщани Василь Низовий та Марія, дружина Івана Легендзи. Як зазначено в метриці народження, дитина померла 5 жовтня 1894 року.

21 листопада 1895 року народився Василь. Прийняла на світ повитуха Анна Янонька, а 24 листопада цього ж року його охрестив та миропомазав священик-монах Діонісій Дмитро Жуковський [15, арк. 195]. Хрещеними батьками були Себастьян Кужовський та Антоніна, дружина коваля Йосифа Мороза.

Як і його старші брати, був у легіоні Українських Січових Стрільців, відтак став поручником Української Галицької армії. 1920 року в бою під Козятином разом з іншими січовими стрільцями, повіривши в більшовицьку агітацію, перейшов на бік Червоної армії і навіть став помічником командира батальйону. В боях у рядах Червоної армії потрапив у польський полон і залишився на території Польщі. Став членом компартії Австрії та КПЗУ, за що неодноразово сидів у в'язниці. За скеруванням центрального комітету компартії

Австрії був скерований у Радянську Україну, а вже наступного року, за наполяганням польської секції Комінтерну, виїхав для провадження відповідної роботи в Польщу, а потім, за наполяганням ЦК КПЗУ, був скерований в Радянську Україну. 1930 року став аспірантом Інституту економічних досліджень при Держплані УРСР. 5 квітня 1931 року, як і його брата Григорія, Василя заарештували у справі Українського національного центру й засудили до шести років відбування терміну в концтаборах. Восени 1937 року в Омську разом з дружиною Марією його засудили до страти. Вирок було негайно виконано. Дані про Василя Коссака, наведені вище, взяті з книги «Надія Суровцова. Спогади» [7, 395].

30 травня 1989 року Нонна Балашова отримала довідку з військової прокуратури Краснознаменного Київського воєнного округу про Коссака Василя Йосифовича: «Коссак Василий Иосифович (Осипович), 1895 года рождения, подвергнутый на основании постановления Коллегии ОГПУ от 7 февраля 1932 года лишения свободы на 6 лет, в соответствии со ст. 1 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 16 января 1989 г. «О дополнительных мерах по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессий, имеющих место в период 30–40-х и начале 50-х годов» считается реабилитированным. Старший помощник военного прокурора КВО И. В. Овчаренко».

1995 року Федеральна служба контррозвідки Російської Федерації (Регіональне управління в Тюменській області) на запит Нонни Балашової дало їй таку відповідь про її дядька Василя Коссака: «На Ваше заявление в адрес РУФСК по Тюменской области сообщаем следующее:

Коссак Василий Иосифович, 1895 года рождения, русский, гражданин СССР, уроженец г. Дрогобыча, Украина, проживал в г. Тобольске. Работал статистом совхоза Тобольского УСМП. Арестован 27.09.1937 г. органами НКВД. При аресте вещи и ценности не изымались.

Обвинялся в том, что «...занимался шпионской деятельностью, вел активную подрывную работу...». 10.12.1937 г. Тройка

при УНКВД по Омской области приговорила Коссака В. И. по статье 58-2, 6, 7 УК РСФСР к расстрелу. 30.12.1937 г. Приведен в исполнение в г. Тобольске. По материалам архивного уголовного дела данных о месте захоронения нет. Однако документально подтверждено, что массовые захоронения в г. Тобольске производились на территории хозяйственного двора бывшей Тобольской тюрмы. Прокуратура Тюменьской области Коссака В.И. реабилитировала 26.04.1991 г. в соответствии с Указом ПВС СССР от 18.01.1989 г.

Справку о реабилитации Вам направит прокуратура Тюменской области, свидетельство о смерти ЗАГС г. Тобольска.

В порядке информации разъясняем, что, в соответствии с Законом РФ «О реабилитации жертв политических репрессий» от 18.10.1991 г., родственникам реабилитированных предусмотрено льготы, предоставление которых возложены на органы социального обеспечения по месту жительства.

Консультацию по вопросам реабилитации Вы можете получить в Комиссии по восстановлению прав реабилитированных жертв политических репрессий при Администрации Тюменской области, расположенной по адресу г. Тюмень, ул. Володарского, 45».

Свої обіцянки міністерство безпеки Російської Федерації виконало. 12 травня 1994 року прокуратура Тюменської області прислала Балашовій Н.Й. довідку про реабілітацію: «Гр-н Коссак Василий Иосифович, 1895 г. рожд., Дрогобыч, Украина, место жительства до ареста: гор. Тобольск Тюменской области. Место работы и должности до ареста: совхоз Тобольского УСМП, статист. Осужден 10 декабря 1937 года Тройкой при УНКВД по Омской области. Квалификация содеянного и мера наказания: статья 58-2, 6, 7 УК РСФСР к расстрелу. Приговор приведен в исполнение 30 декабря 1937 года в городе Тобольске.

В соответствие с Указом ПВС СССР от 16 января 1989 года, прокуратурой Тюменской области 26 апреля 1991 года на основании ст. 3 п и ст. 5 п Закона РСФСР «О реабилитации

жертв политических репрессий от 18 октября 1991 года гр-н Коссак Василий Иосифович реабилитирован. Старший помощник прокурора Тюменской области Г. М. Кузнецов».

Прислали й свідоцтво про смерть Коссака Василя Йосифовича на стандартному бланку, в якому зазначалося, що громадянин Коссак Василь Йосифович помер 30.12.37 р. у віці 42 роки, «о чем в книге регистрации актов о смерти 1994 года мая месяца 20 числа произведена запись за №14 восст. причина смерти: расстрел.

Место смерти: г. Тобольск, Тюменская область. Дата выдачи 20 мая 1994 г.».

Є аналогічні документи й про Марію Миколаївну Коссак, дружину Василя Коссака. 27 квітня 1995 року Нонна Балашова дістала на свою заяву від регіонального управління в Тюменській області Федеральної служби контррозвідки Російської Федерації таку відповідь: «На Ваше заявление в адрес РУФСК по Тюменской области сообщаем следующее:

Коссак Мирия Николаевна, 1907 года рождения, украинка, гражданка СССР, уродженка д. Баратин, Польша, проживала в г. Тобольске, домохазяйка, арестован(а) 27.09.1937 г. органами НКВД. При аресте вещи и ценности не изы мались. Обвинялась в том, что «...занималась шпионской деятельностью, вела активную подрывную работу...».10.121.1937 г. Тройка при НКВД Тюменской области приговорила Коссак М. Н. по статье 58-2, 6, 7 УК РСФСР к расстрелу. 30.12.1937 г. приговор приведен в исполнение в г. Тобольске. В материалах архивного уголовного дела данных о месте захоронення в г. Тобольске нет, однако документально подтверждено, что массовые захоронення в г. Тобольске проводились на территории хозяйственного двора бывшей Тобольской тюрмы. Прокуратура Тюменской области Коссак М. Н. реабилитировала 26.04.1991 г. в соответствии с Законом РФ. «О реабилитации жертв политических репрессий» от 18.10.1991 г. Справку о реабилитации Вам направит прокуратура Тюменской области, свидетельство о смерти ЗАГС г. Тобольска.

Консультацию по вопросам реабилитации Вы можете получить в Комиссии по восстановлению прав реабилитированных жертв политических репрессий при администрации Тюменской области, расположенной по адресу г. Тюмень, ул. Володарского, 45.

Фотографий в деле нет.

Начальник подразделения И. Костюков».

5 травня 1995 року Нонна Балашова, племінниця Василя Коссака, отримала із ЗАГСу міста Тобольська Тюменської області свідоцтво про смерть дружини Василя Коссака, в якому сповіщалося, що «Коссак Мария Николаевна умерла тридцатого декабря тысяча девятьсот тридцать седьмого года в возрасте 30 лет, о чем в книге регистрации актов о смерти 1995 года мая 5 числа произведена запись за № 3(в). Причина смерти: расстрел. Место смерти: г. Тобольск, область Тюменская, республика РФ».

Трохи пізніше Нонна Балашова дістала з прокуратури Російської Федерації довідку про реабілітацію Марії Миколаївни Коссак: «Гр-н Коссак Мария Николаевна, 1907 г. р. ур. д. Баратин, Польша. Место ареста г. Тобольск, место работы и должность (род. занятий) до ареста: домохазяйка. Когда и каким органом осужден (репрессирован): 10.12.1937 г. Тройкой при УНКВД по Омской области. Квалификация содеянного и мера наказания: по ст. 58-2, 6, 7 УК РСФСР к расстрелу. 26.04.91 г. прокуратурой Тюменской области на основании ст. 3 п. ист. 5 п. Закона РСФСР «О реабилитации жертв политических репрессий» от 18 октября 1991 года гр-н Коссак Мария Николаевна реабилитирована. Старший помощник прокурора Г.М. Кузнецов».

Марія Миколаївна мала дівоче прізвище Кравців. Її батько Микола був священиком у селі Боратин Бродівського району (в документі про реабілітацію село назване Баратином) у 1907–1908 роках. Він був 1877 року народження, після закінчення теологічного факультету Львівського університету та Львівської духовної семінарії у 1903 році висвятився. Помер

23.07.1934 року в селі Лопатин Радехівського району Львівської огбласті. Село Боратин відоме тим, що, згідно з легендою, тут загинув російський терорист Микола Кузнєцов.

Отож три брати Коссаки – Григорій, Іван та Василь – були січовими стрільцями. Іван та Григорій, як писала відомий політв'язень сталінських концтаборів Надія Суровцова (1896–1985) у «Спогадах», «побували в отаманах, а Василь *(його вдома називали Базьо – Р. Г.)* не встиг. У бою під Козятином частина січовиків перейшла на бік Червоної Армії, серед них був наймолодший Коссак, який пізніше був у Відні членом КПЗУ, потім працював у радянському повпреді у Відні, працював у підпіллі в Польщі, був за чутками один час представником КПЗУ в Комінтерні, не раз його арештовано, і в останній арешт дістав шість років тюрми, нібито в Пав'яку, звідки утік на Радянську Україну. Там, у Польщі, то була вже не перша втеча. На Радянській Україні за якийсь час, десь між роками двадцять сьомим та тридцять другим, його і середнього брата Гриця, командира школи червоних старшин, що разом з Іваном переїхав у Харків і прийняв наше підданство, було знову заарештовано – казали, вони мали присуд по сім років Соловків. Але що сталося далі, не знаю, слід загубився. Знову-таки були чутки, що вони мали другу, таборову справу, наслідком чого і загинули. Старший же, Іван, помер своєю смертю, а Могильницька *(вдова по січовому стрільцю, потім дружина Івана – Р. Г.)* знову повернулася до вдовиного стану. Дочка старого Коссака, Вікторія, була одружена і жила десь не в Дрогобичі, а старша, горбатенька Юльця, чи Міля, лишалася при старих батьках. Чи були ще які брати чи сестри, не знаю. Шкода Василька! То була дуже щира українська вдача, палко віддана ідеї комунізму, до якого він прийшов досить нелегким шляхом, але якого, я певна, ніколи не зрадив. У Відні він працював у «Єдності», мав якісь справи з Букшованим, Гошовським і рештою віденських комуністів. Коли ми з ним познайомились, я ще перший час не була комуністкою і тому мало знала про його партійну

роботу, але коли він у двадцять п'ятому році, літом, приїздив до Харкова, я знала, що він має повернутися до Галичини на підпільну роботу, бо він кликав мене з собою. Я вважала, що надто мало ще знаю радянське життя, бо щойно приїхала з-за кордону, до того ж обіцяла товаришам в Америці, що приїду працювати до них.

Не поїхала я до них, недовго працював і Коссаченко *(Василь Коссак – Р. Г.)*. А вернувшись з політізолятору, я довідалася, що Василько з братом відбувають у Соловках. Потім когось із них нібито возили до Москви... Але всі чутки тих часів дуже непевні [...]. Коссак писав непогані вірші – кілька було надруковано чи то в Канаді, чи в нью-йоркських «Українських щоденних вістях». Співав. І всі троє Коссаки були дуже гарні».

Познайомилась Надія Суровцова з Василем Коссаком під час перебування у Відні і розповіла про це у згаданих «Спогадах». «Студенти мої, – писала вона, – були комуністи. Двоє були з селян, третій, Коссак, був сином коваля з Дрогобича. Всі троє були січовими стрільцями, всі перейшли на бік радянських українців; вчилися вони в університеті, грошей мали обмаль, і коли нічим бувало платити за помешкання, переховувалися від господині у мене. В той час я жила вже у власному помешканні. Хлопці ще вчилися». Мова тут йде про Василя Коссака (1895, Дрогобич – розстріляний восени 1937, Омськ). Як і брати, був січовим стрільцем, поручником Галицької армії, а з 1920 року помічником командира батальйону в Червоній Армії. 1920 року потрапив у польський полон. Був членом компартії Австрії, КПЗУ. Неодноразово сидів у польських тюрмах за свою комуністичну діяльність. За відрядженням ЦК КП Австрії, а 1926 року за відрядженням польської секції Комінтерну в Польщу, відтак повернувся в Україну за відрядженням КПЗУ. Був аспірантом Інституту економічних досліджень при Держплані УРСР. 5 квітня 1931 року був заарештований у справі Українського національного центру і засуджений на шість років концтабору. Восени 1937 року в Омську разом з дружиною був засуджений до страти.

«У Харкові, – писала Надія Суровцова, – я ближче познайомилася з Грицем Коссаком. Колишній отаман січових стрільців тепер працював викладачем у школі червоних старшин на Холодній Горі. Першого травня 25 року він складав урочисту присягу на тому параді, де я була як журналістка [...]. Так от я заприязнилася з Коссаком. З його молодшим братом *(Василем – Р. Г.)*, комуністом, членом КПЗУ, а пізніше, казали, членом Комінтерну, у нас були дуже близькі відносини, старших братів я знала менше, Івана просто не любила, а Гриня не знала і тепер приглядалася. Був він простої солдатської вдачі, нескладний, без «витончень», може, навіть дещо примітивний. Ставився до мене дружньо, тепло. Часом ми з ним вибиралися спільно на прохід кудись до парку. Жив він при військовій школі, сім'я ще не приїхала до нього, лише якийсь молодий племінник, не згадаю вже, чий син. Отож Гриць Коссак запросив мене літом до себе в табір біля Чугуїва, в Малинівку. Там вже гостював цей його небіж».

Про двох дочок Григорія Коссака – Олександру та Ганну, яких вивезли у Сибір. Ганна вийшла заміж за С. С. Кисельова, жила в Рівному. Її син Олексій став професором медицини, мешкає в Санкт-Петербурзі і викладає у Військовій медичній академії. Ще коли родина жила в Рівному, з ними зустрічалася Стефанія Кічоровська і з того приводу була зроблена світлина, на якій: вона, Ганна та її чоловік. Світлина датована 14 липнем 1978 року. Ще одна світлина з того часу збереглася у нащадків Стефанії Кічоровської. На ній Ганна, її чоловік Сергій Семенович Кисельов та син Олексій. Світлина датується 1960 роком.

Олександра вийшла заміж за фінна на прізвище Піткіянен, жила в Санкт-Петербурзі на Васильєвському острові. Мала дочку Світлану та Мар'яну.

Крім дочок Ганни та Олександри, в Григорія Коссака був син Святослав, який був 1911 року народження і загинув в автомобільній катастрофі у Харкові 1938 року.

Дочка Григорія Коссака Марія, яку досі вважали наймолодшою, насправді народилася 15 вересня 1911 року в Ясени-

ці-Сільній. Дочка Галя Марусин, яка волею долі опинилася в Едмонтоні, привезла світлини свого діда і подарувала їх Музею визвольних змагань у Львові.

На жаль, встановити точні дати та місце народження дітей Григорія Коссака не вдалося. Єдине, про що можна сміливо твердити, що народились вони до початку Першої світової війни і сталося це в Галичині. Збереглося у родині Кічоровських чимало світлин Григорія Коссака з дружиною та дітьми: три дочки і син.

У Григорія Коссака були сестри Вікторія, Юлія та Емілія. Всі жили в Дрогобичі. Емілія (29.04.1887 – 2.02.1962) вийшла заміж за Франца Кічоровського (17.04.1879 – 4.07.1935), який був учителем гімназії, а відтак сотником в Українській Галицькій Армії. Мали четверо дітей: три дочки та сина. Найстарша Марія народилась у Дрогобичі 20 липня 1908 року. Вона вийшла заміж за Олександра Татарського (12.10.1904, м. Дрогобич – 10.03.1988, м. Філадельфія). У них була одна дочка Калина (1.03.1935, м. Дрогобич – 10.05.2014), яка вийшла заміж за Ярослава Козака (5.05.1933, м. Львів). Родина Татарських прибула до Америки у квітні 1950 року. Трохи раніше, у травні 1949 року, до Америки прибув Ярослав Козак. У Філадельфії 10 грудня 1960 року народився їхній син Тарас Козак.

Батьком Олександра Татарського був Дмитро Татарський, 1859 року народження. Він одружився з Анною Коссак (1864–1947). Під час виборів до віденського парламенту 19 червня 1911 року був проколотий жандармським багнетом. Ця смерть викликала великі заворушення у місті.

Дмитро Татарський був похований на дрогобицькому цвинтарі, що на вулиці Трускавецькій. Поряд поховали і його дружину Анну.

В Анни Коссак та Дмитра Татарського було шестеро дітей, з яких найстаршою дочкою була Антоніна (1898–1973), яка закінчила вчительську семінарію і працювала вчителькою в селі Попелях, що біля Ясениці-Сільної. Вона вийшла заміж

за ветеринарного лікаря, випускника Львівської ветеринарної академії Дмитра Грицьківа (1895–1985). У цьому подружжі був син Роман (1930–2010), який закінчив Львівську політехніку, де став кандидатом технічних наук, працював на кафедрі радіоелектроніки. Другою дитиною подружжя Грицьківих був син Зенон (1938–2006). Він народився в Білій Підляській Люблінського воєводства, де батьки дістали роботу. Закінчив Львівську політехніку, радіоелектронік, доктор технічних наук, завкафедри. Був непоганим художником. Декілька своїх картин подарував музею Франка в Нагуєвичах. Наймолодшою дочкою Грицьківих була Анна, яка, як і старший брат, народилася в Білій Підляській 1940 року. Стала відомим лікарем- педіатром, завідувачем однієї з найкращих дитячих поліклінік Сихівського району міста Львова. Її чоловік – Володимир Йосипів, 1934 року народження. Закінчив Львівську політехніку, інженер-нафтовик. У них двоє дітей – Ігор (1961 р. н.) та Калина (1972 р. н).

Дім Антоніни та Дмитра Грицьківих був навпроти будинку, де Іван Франко останній раз читав свого «Мойсея» при останніх відвідинах міста своєї юності. У другій половині дому була кузня, куди приходив Іван Франко та його брати. Мріяла Антоніна Татарська-Грицьків, що з цієї кузні колись зроблять музей, але проти цього була міська влада, і будинок завалили.

Сестрою Антоніни була Францішка, яка народилася 1899 року, була також, як і старша сестра, вчителькою. Вийшла заміж за Дмитра Дахнівського, мали двох синів: Мирона та Ігоря. Після Другої світової війни з родиною виїхала на Захід, потім у США, мешкала в Чикаго, де померла у віці 101 рік.

Брат Олександр, 1904 року народження, був одружений з Марією Кічоровською. Крім Олександра, у Дмитра Татарського були син Теофіл, який працював ветеринарним лікарем, Йосиф, який став підприємцем у Дрогобичі і доробився власної кам'яниці, наймолодшим сином був Володимир, який виїхав у СРСР і був знищений 1928 року.

Другою дочкою Марії та Олександра Татарського була Неоніла, яка народилася у Бориславі 19 грудня 1911 року і була хрещена в Ясениці-Сільній разом з Анною та Святославом, дітьми Григорія Коссака. Вона виїхала у Польщу. 18 лютого 1912 року в Бориславі народилася наступна дитина Франца Кічоровського та Емілії Коссак – дочка Стефанія-Мирослава. У метричній книзі народжень Борислава зазначено, що її батьком був Франц Кічоровський, учитель школи в Бориславі, син Івана і Марії Мазуркевичів, а матір'ю була Емілія Коссак, дочка Йосифа Коссака та Розалії Відолін, міщан з Дрогобича (ЦДІАУЛ, ф. 401, оп. 4-а, спр. 7689, арк. 51). 23 лютого 1915 року в Бориславі народився їхній син Лев-Роман, який, як і дочка Стефанія-Мирослава, був охрещений та миропомазаний парохом церкви на Потоці в Бориславі о. Іваном Ліщинським, шваґром Богдана Лепкого (ЦДІАУЛ, ф. 401, оп. 4-а, спр. 7689, арк. 51). Лев-Роман Кічоровський приплив до Америки у вересні 1949-го на кораблі «Генерал Мюр» з Бремергавена. Він був одружений з Теодозією Кандою (1918, м. Ярослав – 2013, Нью-Йорк), дочкою пароха села Михнівець на Бойківщині, а потім Лішної під Дрогобичем о. Григорія Канди (1893–1959) й Олени з Шумських. Їхня дочка Марта Кічоровська (доктор антропології, колишній викладач) народилася 20 липня 1954 року у Вашингтоні, живе в Нью-Йорку з 1984 року разом з чоловіком Орестом Кебало (доктор економічних наук, викладач університету), який народився 7 червня 1948 року в Kematen-bei-Wels, Австрія. У них дві дочки, які народилися в Нью-Йорку: Андрея-Ореста Кебало (народилася 12 червня 1985 року, працює в телевізійні індустрії) та Олена-Миколая Кебало, яка народилася 19 червня 1988 року (учителька біології).

Чи ще щось може було би цікаво додати?

Лев-Роман став ветеринаром, закінчив студії у Пізі. Найстарша його дочка Марія народилась у Дрогобичі 1943 року, 1945 року в Австрії народилася Галина, у Вашингтоні народилася Марта. У Дрогобичі з дітей Емілії Коссак та Франца Кічоровського залишилась дочка Стефанія (18.02.1912 –

4.08.1991), яка вийшла заміж за Миколу Луцького зі села Луки теперішнього Самбірського району. Він народився 9 лютого 1912 року. З ним Стефанія Кічоровська мала дочки Ларису (нар. 21.08.1944 р.) та Роксоляну (нар. 08.03.1946 р.). Обидві народилися у Дрогобичі.

Лариса після закінчення Львівського політехнічного інституту стала хіміком-синтетиком. Працювала на львівському заводі «Реактив». Вийшла заміж за Довганика Романа Михайловича (29.12.1938 – 23.02.1996), мали дочку Наталію (1972 р. н.) та сина Андрія (1966 р. н.). Це єдині нащадки могутнього роду Коссаків, які живуть у Львові.

У Дрогобичі живуть нащадки Роксоляни, яка є музикантом і працює Дрогобицькому музичному училищі ім. В. Барвінського. В заміжжі із Ярославом Петровичем Костем (4.06.1943 – 16.09.2008), має дві дочки: Христину (1970 р. н.) та Ярину (1978 р. н.). Христина замужем за адвокатом Ігорем Степановичем Кузняком. Їхній син Тарас, який народився 02.09.1995 року, 2015-го закінчив коледж прикладного і декоративного мистецтва ім. Івана Труша. Вони живуть у Дрогобичі.

Дочка Ярина – громадянка Італії. Від першого шлюбу в неї син Данило Кончило (1999 р. н.). В Італії народилася дочка Стефанія (2013 р. н.). Її прізвище Люнян.

26 серпня 1897 року народився наступний син, чотирнадцята з черги дитина, якого прийняла повитуха Катерина Жук, а охрестив та миропомазав о. Юліан Немилович. Дитину назвали Богданом [17, арк. 47]. Хрещеними батьками були коваль Семен Хруневич та Антоніна, дружина коваля Йосифа Мороза. Богдан помер п'ятирічною дитиною 12 вересня 1902 року від запалення легенів. На той час вулиця, на якій жили Коссаки називалася Собєського, а дім дістав номер 83 [12, арк. 265].

20 липня 1900 року народилась, а 22 липня цього ж року була охрещена подвійним іменем Ольга-Володимира. Прийняла її на світ Катерина Жук, а охрестив та миропомазав священик-монах чину Василія Великого Митрофан Михайло

Михняк [17, арк. 136]. Тримали дитину до хреста міщанин Василь Низовий та вдова Марія Пшетоцька.

Останньою з черги дитиною в подружжя Йосифа та Евфрузини Коссаків був син Тарас. Він народився 23 вересня 1901 року. Ріс хворобливим. Деякий час перебував у Відні разом з братами. За свої політичні переконання та діяльність був заарештований польською окупаційною владою. Від побоїв помер у тюрмі. Проте у метричній книзі [17, арк. 103] зазначено, що помер від тифу 24 вересня 1926 року. Його поховано на цвинтарі в Дрогобичі, що на вул. Трускавецькіій, за парканом якого новозбудована церква Московського патріархату, а на будинку перед нею величезний плакат із сумнозвісним Кірілом – того що всія Русі.

Більше дітей у подружжя дрогобицького коваля Йосифа Коссака з Евфрузиною Віделін не було.

Смерть найстаршого сина Івана та наймолодшого Тараса звалила з ніг Йосифа Коссака.

11 лютого 1904, згідно з метричним записом [17, арк. 258] Микола Коссак, син дрогобицького коваля Йосифа Коссака та Евфрузини-Розалії Коссак, з дому Віделін, якому виповнилось 23 роки, одружився з Констанцією Яциною, якій було лише 19 років та яка доводилася дочкою покійного Стефана Яцини та Евфрузини Кочиндик, що мешкали в Дрогобичі на Завіжному передмісті в будинку № 195. Свідками на цьому весіллі були брати Миколи Коссака, Григорій та Іван.

Батько Констанції Стефан Яцина був ковалем і вислуженим воякою, сином селян Івана Яцини і Магдалени Кобрин. Його дружина походила також із селян, була дочкою покійного Івана Кочиндика та Параскевії Флюнт. Вони одружилися 10 жовтня 1864 року [8, арк. 12]. Стефанові Яцині на той час було 31 рік, а Розалії – 19.

Ще одна дочка Стефана Яцини Марія, коли їй виповнилось 20 років, 8 листопада 1887 року вийшла заміж за 38-річного вдівця Дмитра Кушніра, сина Андрія Кушніра і Параскевії Мигавки [8, арк. 101], а ще одна, наймолодша дочка Вікторія,

18 лютого 1902 року вийшла заміж за Гаудяка Івана, сина Дмитра та Розалії Кушнір. Йому було 26 років, а нареченій 22 [8, арк. 167].

Мешкали Яцини на Завіжному, в будинку під номером 206 [8, арк. 167].

Тепер рід Йосифа Коссака судилося продовжувати синові Миколі. 10 квітня 1904 року в них народився син, який отримав при хрещенні 11 квітня цього ж року дідове ім'я Йосиф. У метричному записі [9, арк. 150] зазначено, що батько новонародженого працює ковалем, прийняла на світ дитину вже нова повитуха Йосифа Дрінг, хрестив та миропомазав отець-монах Іван Ілля Тимочко, а хрещеними батьками були коваль Гнат Докауер та Текля Легендза, дружина кравця Івана Легендзи. Йосиф був тим небіжем, про якого згадує у спогадах Н. Суровцова. Втікаючи від переслідувань польської поліції, він нелегально перейшов кордон, 1924 року отримав підтримку Міжнародної організації допомоги борцям революції (МОДР) – комуністичної доброчинної організації, створеної за рішенням Комінтерну, яка, маючи відділення у десятках країн світу, надавала грошову й матеріальну допомогу засудженим революціонерам. Закінчив Дніпропетровський гірничий інститут, працював інженером у Кадіївці. Був заарештований 29.04.1931 у справі УНЦ. Три роки відсидів на Соловках, де проявив себе як вправний винахідник. Був надзвичайно здібним інженером. Від 1938 року жив і працював на Донбасі. Став винахідником шахтарського комбайну для видобування вугілля. Вдруге був заарештований у ніч на 9 вересня 1941 року. Помер 3 листопада 1941 року в Саратові на етапі в арештантському вагоні. Залишив дочку Нонну, яка врятувалася й опинилася у Москві, де вийшла заміж і як Нонна Балашова працювала на центральному телебаченні. Саме вона розпочала процес реабілітації свого батька та Коссаків і довела його до успішного кінця. Її дочка Марина, яка була за фахом адвокат, вийшла заміж за грузина, який стажувався як мікробіолог у США і там залишився. Невдовзі й Марина

Балашова переїхала до чоловіка, жила у Вашингтоні. Але розлучилася з чоловіком. У неї був син Андрій.

«Мой дед Коссак Иосиф, – писала вона в листі до мене від 9 вересня 2015 року, – человек с трагической судьбой, память о котором всегда присутствовала в нашем доме, к сожалению, я по недомыслию, и по нежеланию Нонны и Полины (дружини Йосифа Коссака – *Р. Г.*) посвятить меня в детали этой трагедии, не осведомлена о деталях, а спросить, увы, не у кого, мама умерла два года назад. Знаю, что дед сидел в 33 с Григорием в Соловках, вышел, в 41 его взяли опять, официально умер в 41 в пути следования на станции Саратов. Из Мемориала получена фотография саратовского кладбища участок НКВД, где хоронили заключенных, хотя мама была уверена, что ее отца никуда не везли осенью 41, а сожгли на станции в вагонах, вырезка из газеты приложена. Из Ростовской прокуратуры маме прислали пакет с документами, бывшими с Иосифом при аресте, и последнюю его фотографию. Последнюю фотографию Григория я получила из Московского общества Мемориал уже после ее смерти.

Каким образом мы очутились здесь? В 1990 году я с сыном, наполовину грузином, отсюда и грузинская родня, пересекла океан, чтобы воссоединиться с моим новым мужем Михаилом, известным ученым, получившим работу в NIH и оставшимся нелегально в наш первый приезд в Вашингтон в 1989. Впоследствии он получил рабочую визу J1 и мы, как члены его семьи, легализовались. Я оставила в России очень престижный по тем временам пост заместителя начальника отдела надзора Арбитражного суда при Совмине Российской Федерации, и с ребенком под мышкой кинулась в эту немыслимую авантюру, без языка – был прекрасный французский, English – zero, и без малейшего представления, что я буду здесь делать со своим юридическим дипломом... Через пару месяцев начала работать в парикмахерской, получила лайсенс, выкупила салон, и покрутившись в этом бизнесе пару лет, поняла, что надо сваливать, не мое это дело

угодливо стоять за креслом. Бросила все, потеряв 20 тысяч, выучилась на программиста – чего это мне стоило, с моим полным неприятием математики..., и последние 20 лет работаю контрактором в FDIC – Federal Deposit Insurance Corp. Думаю, что там и закончу свой трудовой путь, начавшийся в 1975 году в Госарбитраже в далекой Москве.

Мама смогла присоединиться к нам только в 1997 году, как только я получила гражданство.

Мой муж, Mikhail Donets, выдающийся ученый, открывший два вируса, чем он очень гордится, полтора года назад вышел на пенсию, проработав в NIH, Baxter'e and NAVY более 20 лет. Наш сын, Andro Balashov, после долгого и трудного повзросления, можете себе представить, как нелегко поднять грузинского тинейджера..., в этом году, наконец, получил диплом Juris Doctor'a with Magna Cum Laude, о чем я даже и мечтать не смела...

Нонна не дожила... Но она там видит все, я не сомневаюсь»...

21 березня 1989 року Нонна Балашова від Воєнної прокуратури «Краснознаменного Киевского военного округа» отримала довідку такого змісту: «Коссак Иосиф (Осип) Николаевич, 1903 года рождения, подвернутый на основании постановления Коллегии ОГПУ СССР от 7 февраля 1932 года лишению свободы сроком на 3 года, в соответствии со ст. 1 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 16 января 1989 года «О дополнительных мерах по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессий, имевших место в период 30–40-х и начале 5-х годов», считается реабилитированным. Старший помощник военного прокурора Киевского военного округа И. Овчаренко».

Із Комітету держбезпеки СРСР (Управління в Ростовській області) 16 червня 1989 року Нонна Балашова дістала таку відповідь щодо свого батька: «Уважаемая Нонна Иосифовна! Как усматривается из материалов уголовного дела, Ваш отец – Коссак Иосиф Николаевич, был арестован 09.09.1941 года за контрреволюционную деятельность. В связи с военными

действиями в Ростовской области, он был этапирован из г. Ростова н/Дону в г. Томск. В пути следования 3 ноября 1941 года на станции Саратов он умер.

Для выяснения места захоронения Вам необходимо обратиться в УВД Саратовского облисполкома.

Уголовное дело на Коссака И. Н. нами направлено в прокуратуру Ростовской области для рассмотрения о возможной его реабилитации, о чем Вам будет сообщено.

Начальник подразделения Управления КГБ по Ростовской области А. М. Лапиков».

6 липня 1989 року Нонна Балашова, крім наведених вище документів, дістала ще одну довідку з прокуратури Ростовської області такого змісту: «Прокуратурой области изучено архивное уголовное дело в отношении гр-на Коссак Иосифа Николаевича, 1904 года рождения, уроженца г. Дрогобич, Западная Украина, украинца, б/п, с высшим образованием, работал начальником проектно-сметной группы треста «Несветайантрацит» г. Новошахтинска. Арестован 09.09.41 года за контрреволюционную деятельность. 31 января 1942 года УНКВД Ростовской области уголовное дело производством прекращено за смертью Коссак И. Н.

Это постановление 28 июня 1989 года прокуратурой Ростовской области отменено и дело производством прекращено за отсутствием в действиях Коссак И. Н. состава преступления, он считается реабилитированным. Заместитель прокурора области А. И. Харьковский». Урешті аж шість років представництво Генеральної прокуратури Російської Федерації в Ростовській області 5 квітня 1995 року за № 13-1486-89 видало Нонні Балашовій «Справку о признании пострадавшим от политических репрессий», в якій зазначалося, що «гр-ка Балашова Нонна Иосифовна, 1929 года рождения, уроженка гор. Днепропретровска УСРС согласно материалам уголовного дела. Архивный №II-23679 (д.д. 4,6); свидетельству о рождении VI-КА №453834, выданному 25 декабря 1992 года Кировским райбюро ЗАГС города Днепропетровска;

справки отдела ЗАГС Ленинского района города Москвы от 26.01.93 г. О регистрации брака, является дочерью гражданина Коссака Иосифа Николаевича, 1994 года рождения репрессированного 7 февраля 1932 г. Коллегией ОГПУ СССР по ст. ст. 54-11 УК УССР к лишению свободы на 3 года 9 сентября 1941 года УНКВД Ростовской области по подозрению в контрреволюционной деятельности и умершего в местах лишения свободы, реабилитированного 21 марта 1989 года военной прокуратурой Киевского военного округа, 28 июня 1989 года прокуратурой Ростовской области.

На основании ч. 3. ст. 2 Закона Российской Федерации «О реабилитации жертв политических репрессий от 18 октября 1991 года гражданка Балашова Нонна Иосифовна признается пострадавшей от политических репрессий. Прокурор области государственный советник юстиции 2 класса А. А. Посиделов».

Разом з цим Нонні Балашовій з архівної справи було передано деякі батькові документи. Серед них «Свидетельство №247 об освобождении от воинской обязанности, выданное Шахтинским ГВМ военнообязанному, 1904 года рождения, Коссак Иосифу Николаевичу рядовому состава запаса второй категории, ВУС №68. Уроженцу Западная область город Дрогобыч в том, что он освидетьльствовании 12 ноября 1940 года Комиссией при Шахтинском Горвоенкоматом признан негодным к несению воинской обязаности с исключением с учета по ст. 34 расписания болезней и снят с воинского учета. 5 марта 1941 года».

Приказ НКО СССР від 1 червня 1940 року – це «Инструкции по медицинскому освидетельствованию воинских контингентов, наставления по определению годности, временной или постоянной негодности к военной службе и других медицинских руководящих документов. 1 июля 1940 г.».

Повернуто було також членський профспілковий квиток, з якого відомо, що Йосиф Коссак вступив у профспілку 1934 року, мав професію гірничого інженера, а виробничий стаж з 1930 року.

Серед тих документів будо й свідоцтво про те, що «пред'явник якого Коссак Йосиф Миколаєвич, що народився 10.10.1904 року, дійсно закінчив у березні 1930 року повний курс Дніпропетровського гірничого інституту хімічного факультету. На основі чого «громадянин Коссак І. М. кваліфікується інженером-хеміком вуглехімічної спеціальности». Свідоцтво видав Дніпропетровський гірничий інститут «за належним підписом та печаткою 18.01.1934 р. №122-Ф.

Похований Йосиф Коссак у загальній могилі ділянки № 35, яка належить НКВД м. Саратова. Залізний хрест і невеличкий залізний парканець з штампованим узором. Невелика за розмірами площа, десь два метри шириною і трошки менше двох метрів довжиною – і тисячі безневинно понищених людських життів…

У книгу «Жертвы политического террора в СССР» з родини Коссаків було занесено:

«**Коссак Василий Иосифович**

Родился в 1895 г., Ивано-Франковская обл. г. Дрогобыч; Ссыльный. Статистик совхоза тобольского отделения. Арестован 27 сентября 1937 г.

Приговорен: Комиссия НКВД СССР и Прокурора СССР 10 декабря 1937 г.

Приговор: ВМН Расстрелян 30 декабря 1937 г. Место захоронения – Тобольск. Реабилитирован в мае 1989 г.

Источник: Книга памяти Тюменской обл.

Коссак Григорий Иосифович

Родился в 1882 г., г. Дрогобыч; украинец; образование высшее; б/п; преподаватель немецкого языка на швейной фабрики ж. д., д. Соколово, квартира при школе.

Арестован 22 февраля 1938 г.

Приговорен: ВКВС СССР 2 марта 1939 г., обв.: шпионаж и участие в к.-р. организации.

Расстрелян 3 марта 1939 г. Место захоронения – Московская обл. Коммунарка. Реабилитирован.

Источник: Москва, расстрельные списки – Коммунарка

Коссак Мария Николаевна

Родилась в 1907 г. Тернопольская обл., д. Баратин. Ссыльная. Домохазяйка. Проживала: г. Тобольск.

Арестована 27 сентября 1937 г.

Приговорена: Комиссия НКВД СССР и Прокуратура СССР 10 декабря 1937 г.

Приговор: ВМН. Расстреляна 30 декабря 1937 г. Место захоронения – Тобольск. Реабилитирована в мае 1989 г.

Источник: Книга памяти Тюменской обл.»

У новій редакції списку жертв цієї книги від 19 січня 2015 року про Коссаків є такі дані:

«**Коссак Василий Иосифович**

Род 1895, г. Дрогобыч. Русский.

Приговор: Коллегия ОГПУ СССР. 07.0.2 1932 – 6 лет ИТЛ.

Реабилитация: Военная прокуратура Киевского ВО, 30.05.1989 – Указ Президиума ВС СССР от 16.01 1989.

Источник: Архив НИПЦ «Мемориал», Москва

Коссак Иосиф Николаевич

Род. 10.10.1904, г. Дрогобыч; украинец; образование: высшее; б/п.

Место работы: инженер.

Прож.: Донбасс, г. Кадиевка.

Арестован 1931.

Обвинение: шпионаж.

Приговор: Коллегия ОГПУ СССР, 07.02.1932 – 3 года ИТЛ, Соловки.

Реабилитация: Военная прокуратура Киевского ВО, 16.01.1989 – Указ Президиума ВС СССР от 16.01.1989.

Источник: Архив НИПЦ «Мемориал». Москва

Коссак Иосиф Николаевич

Род 10.10.1904. г. Дрогобыч; украинец; образование: высшее: б/п.

Место работы: трест «Несветайантрацит», начальник сметно-проектной группы.

Прож.: г. Новошахтинск.

Арестован 09.09.1941. Обвинение: к.-р. деятельность.

Приговор: УНКВД Ростовской обл., 31.01.1942 – умер на этапе Ростов – Томск, ст. Саратов 03.11.1941.

Реабилитация: Прокуратура Ростовской обл. 28.06.1989 – за отсутствием состава преступления.

Источник: Архив НИПЦ «Мемориал» Москва».

Тоді ж були й вислані останні світлини Григорія Коссака і його племінника Йосифа. Ці фотографії лежали в архівах Луб'янки до 1989 року, а відтак були видані Нонні Балашовій.

Десь тоді ж із львівського «Меморіалу» до Нонни Балашової звернулися із проханням розповісти про її батька Йосифа Коссака.

«Мне близка и понятна Ваша гражданская позиция, – писала вона у відповідь автору листа.– Что может быть благороднее в наше время, чем возвращение из небытия славных имен невинно загубленных, чья жизнь, не оборвись она так злодейски, могла бы составить славу родной Галиции.

Вам, как историку, нужно в полной мере владеть этим материалом, чтобы уже сейчас поднимать из руин национальное самосознание. И, как великий дар, передать его молодежи. Без этого нет будущего.

К сожалению, о старших Коссаках я знаю мало, о чем уже поставила Вас в известность. Ни Григория, ни Василя я никогда не видела. Хотя дядя Гриць, по семейному преданию, ни раз коховал меня маленькую. Тем не менее, в 1985 году я назвала Григория Иосифовича своим дедом, когда попросила КГБ СССР сообщить, в чем он обвинялся, и доказана ли его вина. Лишь 29 апреля 1987 года было закончено это дело. Тогда оно проходило медленно, все тщательно проверялось. Достаточно сказать, что меня вызывали в Военную прокуратуру, снимали допрос, затем прислали бумагу, что возбуждено новое уголовное дело по вновь открывшимся обстоятельствам. Но уже тогда все проходило в обстановке удивительной доброжелательности, обо всех промежуточных этапах прохождения дела меня оповещали в письменном

виде (письма все сохранились). Это было ново и неожиданно для меня. Чувствовалось, что наступили новые времена.

Григория Иосифовича Коссака я и впрямь считаю своим родным дедом (я его внучатая племянница). Причина, видимо, в отношении к нему моего отца. Благородный, высокоэрудированный, душевно щедрый, он стал духовным наставником моего отца, своего племянника.

Видимо это сыграло не последнюю роль в решении отца покинуть г. Дрогобыч, быть поближе к дяде и стать гражданином СССР. К тому же не следует сбрасывать со счета то идеализированное отношение к Стране Советов, которое кружило головы и более зрелым мужам, чем был мой 20-летний отец (родился 10 октября 1904 года).

Он был старшим из четырех детей кузнеца Миколы Коссака, погибшего в 1914 году на войне.

Моя бабушка Констанция Коссак осталась с четырьмя малышами, из которых Юзику (так звали домашние моего отца) было всего 10 лет.

Семья бедствовала, несмотря на помощь родных, но это не помешало всем детям получить образование.

Мой отец учился и подрабатывал репетиторством. Видимо, Дрогобычевская гимназия давала для этого достаточно знаний своим ученикам. Потом он работал на нефтяных приисках. Мать его зарабатывала на жизнь поденной работой, к тому же была отменной рукодельницей. Будучи в Дрогобыче, я проходила мимо тех прекрасно сохранившихся красивых особняков, обитателей которых долгие годы обстирывала моя бабушка.

Один из братьев моего отца, Богдан, несколько лет прожил в семье Григория Иосифовича, и до сих пор считает, что это были лучшие годы его жизни. (Богдан – это тот, который вовремя сообразил перебраться в Штаты, мне удалось еще застать его в живых и даже пообщаться один раз, мой более чем скромный тогда английский помешал нашему более продолжительному знакомству. Году в 92 он умер).

Странно, что наблюдая отца своего в детстве, я была убеждена, что он происходил из аристократической семьи. Он был красив, элегантен, обаятелен, обладал изысканными манерами. Знал языки. Оказалось, что аристократов в нашей семье не было. Может быть только аристократы духа.

Иосиф Коссак – студент Днепропетровского химико-технологического института. Дружная большая семья Григория Коссака была и его домом, где он всегда находил и доброе слово, и материальную помощь.

В 1928 году отец женился на синеглазой белозубой дивчине Полине.

Она из многодетной рабочей семьи. В 1929 году появилась на свет я – единственный ребенок в семье. Рассказывают, что отцу было поручено записать меня Людмилой, но по пути в ЗАГС он вспомнил очаровательную дрогобычевскую гимназистку Нонну, в которую был когда-то безнадежно влюблен. Можете себе представить, как отреагировала на это моя мать! И вот я теперь думаю, что назовись моя мамочка Людмилой, жизнь ее сложилась бы совсем иначе... Или нет? Но определенно, это была бы другая жизнь, как мне кажется, менее трагическая, и весьма вероятно у нее родился бы сын, а не дочь...

А глаза у бабушки были темно-изумрудные, с бирюзой... зубы белоснежные...

Я унаследовала цвет глаз, сильно разбавленный саратовской половиной... хорошо, что уши у меня не мамины...

В 1930 году он получил диплом и одновременно назначение на завод в г. Кадиевку (Донбасс) на должность сменного инженера. Жизнь начиналась прекрасно и виделось ничем не омраченное будущее. Хотя уже тогда проявлялись тревожные симптомы, и кто хотел их видеть, видели.

Не буду говорить подробно о зловещей панораме политической жизни страны. Она у всех на слуху. На Украине уже началось гонение на интеллигенцию под флагом борьбы с украинским национализмом. Уже шла полным ходом

коллективизация. Уже был запущен маховик официальной идеологии. Уже родилось пролетарское «искусство», которое отец никогда не мог воспринимать, как явление, лишенное художественности.

Уже в то время нельзя было выделяться из общей среды (стаи). А отец, пренебрегая опасностью, носил (подумать только) белые воротнички, галстук-бабочку, кепи и краги. Его не однажды прорабатывали за это в институте те, кто был привержен пролетарской косоворотке. К тому же он был выходцем из Западной Украины, что вообще являлось отягчающем обстоятельством его биографии.

Водоворот событий вовлек в свою круговерть и семью Коссаков. Гриць, Василь и Иосиф, живущие в разных городах, привлекались по одному делу. Им было предъявлено фантастическое обвинение в шпионаже в пользу многих стран, участие в военной националистической организации, ставящей своей целью отделение Украины.

С января 1931 года по январь 1934 года они находились в политическом лагере на Соловках. Наказания тогда еще были мягкими. Всего-то три года за попытку продать Родину. Правда, старшим Коссакам добавили еще шесть лет ссылки. Что касается Василя, то получив на него реабилитацию, я ничего не смогла узнать о его дальнейшей судьбе. Где и при каких обстоятельствах погиб этот прекрасный человек, я не знаю.

Когда отца увели в первый раз, мне был всего годик, и естественно, я его совсем не помнила. Познакомилась я с ним 13 февраля 1934 года.

Приехал он поздно, когда ребенка уже положили спать. Проснулась ночью и увидела склоненное над собой лицо незнакомого человека. От ужаса заплакала. Мне предстояло быть с отцом около восьми лет...

И Александра Григорьевна Питкянен (кузина отца), и моя мать рассказывали потом, что дядя и племянник вернулись уже другими людьми. Не принято было рассказывать даже близким о перенесенных страданиях.

По свидетельству Александры Григорьевны отец только ей рассказал, что после перенесенного голода ему все время хотелось спрятать кусок хлеба под матрац. Каторжный труд, голод, издевательства, унижения. И в результате туберкулез легких в 30 лет. И вот еще одно свидетельство. Опять же со слов А. Питкянен. Она побывала у своего отца в ссылке, и он рассказал ей, что Юзя сделал на Соловках много замечательных изобретений. Подумать только! Так неистребима жажда творить, так высок статус инженера, что он не может удержаться от творчества даже в каземате каторжной тюрьмы.

Что было дальше? Работал, всегда творчески и увлеченно, часто переезжал с места на место по состоянию здоровья. Залечивал туберкулез, когда победил его, то открылась язва желудка. Перенес тяжелейшую и уникальную по тем временам операцию.

Пришли страшные времена. Времена упадка и растления человека. Пострадали все. И те, кто был превращен в лагерную пыль, и те, кто принимал все происходящее в стране за норму. Страх не обошел и нашу семью, стали распадаться родственные связи. Мне тяжело писать об этом, но факты свидетельствуют о том, что деформация в отношениях коснулась и семьи Коссаков. Мой отец уже был другим человеком. Человеком, который все понимал. Двойная мораль, ложь, предательство, проработки, истерические лозунги-заклинания. Открылась истина, что быть интеллигентом небезопасно. Страх правил всем, он вытравлял из человека все человеческое. Люди в массе своей гордились посредственностью, своей принадлежностью к низам, тем, что «гимназий не кончали».

Отец недоумевал, разве можно кичиться своим невежеством. Я в детстве не видела милосердия к близким тех людей, которые волею судьбы в одну ночь были вычеркнуты из жизни. Зато я видела покорность народа, живущего в нищете и бесправии.

Сейчас стало известно, что не все были такими. Но тогда это было страшно. Представляете, все на одно лицо. Даже

в школе дети по собственному разумению не садились на одну парту с сыном или дочерью врага народа. Потом я это испытала на себе.

Да, кстати. Многое, о чем я пишу, можно подтвердить примерами. Да не знаю, нужны ли Вам подробности. Общая картина и так ясна. Не правда ли?

Что мог сделать в тех условиях мой отец? Лишь сохранить личную порядочность. Он достойно нес свой крест непохожести. Даже его необычная внешность была подозрительной. Кстати, фотографии отца, Гриця и Василя есть в альбоме у Стефании Франковны (кузины отца).

Всмотритесь в лица Коссаков. Благородство их облика – лишь отражение благородства их внутреннего мира.

Близких друзей у отца не было. Товарищи по работе. Тогда не принято было вести критические разговоры не только с посторонними, но и с близкими людьми. А в присутствии ребенка это было просто недопустимо. Но однажды мне удалось услышать высказывание отца, где он ставил под сомнение необходимость испытывать чувство бесконечной благодарности к русскому народу, что предписывалось людям другой национальности официальной идеологией. Хотя в то время я совершенно не понимала, что такое русский, что такое украинец, и что так возмущает отца. Только потом сказанное им всплыло в моем сознании, и все стало на свои места.

С 1938 года наша семья живет в Донбассе, где отец работает в угольном тресте Несветайантрацит в должности начальника проектного отдела. В доме – тягостная обстановка ожидания ареста. Отец уже не шутит, не острит, не поет чудесных украинских песен... Мрачно. Берут сослуживцев. Недолет-перелет. Должно быть и прямое попадание.

А тем временем грянула война. Как-то в конце августа, когда мы с отцом вечером вышли во двор, к нам подошел сосед по коттеджу некто Теребов Александр Иванович. Он с прищуром посмотрел на отца: «Не долго тебе, шпион, ходить

по нашей земле», и дохнул на нас водочным перегаром. И вот парадоксальность детской психологии. Меня не зацепило слово «шпион». А вот то, что он посмел обратиться к отцу на «ты», меня задело за живое.

Коли упомянула про Теребова, то уже и продолжу. Он был в тресте начальником особого отдела. Когда началась эвакуация, ему лично были доверены ценности треста – слитки золота и платины. Говорят, что где-то по пути следования нашего эшелона, он исчез, прихватив с собой и ценности. А его семья – жена и трое детей – последовали уже без него на Урал, в город Лысьву. За достоверность не могу ручаться, но эту информацию я получила в 1946 году от официального лица.

Второй арест отца последовал в ночь на 9 сентября 1946 года. Не могу утверждать, что это дело рук Теребова, нет доказательств.

Пришли грубые, пахнущие табаком мужики в форме, все обшарили, все перевернули, с особой злобой выбрасывали из книжного шкафа иностранные справочники отца. Записали (один продиктовал другому), что их было много на иностранном языке. Отец подсказал им, что на немецком. Они обрадовались, как будто наличие книг на немецком языке уже само по себе является свидетельством вины арестованного. Помню жалкую мучительную улыбку отца, когда он, прощаясь со мной, сказал: «Я ни в чем не виноват, доченька».

Сорок девять лет прошло с той ужасной ночи.

От того времени – моя незаживающая рана.

Последним жилищем отца стала тюрьма Ростовского КГБ. Как там обращались с арестованными, рассказал А. Солженицын в своем «Архипелаге».

Спустя много лет мне сообщили, что при приближении линии фронта арестованные были этапированы в г. Томск.

К маминому архиву приобщена газетная публикация, свидетельствующая о том, что заключенных Ростовской пересыльной тюрьмы осенью 41 жгли живьем в железнодорожных

вагонах прямо на станции, так как не было уже времени на что-то другое, немцы стремительно наступали...)

По пути следования И. Н. Коссак умер. Было это 3 ноября 1941 года.

Станция Саратов Воскресенское кладбище на 35-м участке, принадлежащем НКВД, установлен памятный крест, здесь предположительно был похоронен Коссак Иосиф.

Ему только исполнилось 37 лет. Я благодарю Бога за то, что он не продлил его мучения.

В 1988–1989 гг. Коссак Иосиф Николаевич был реабилитирован по двум арестам из-за отсутствия состава преступления в его действиях.

В апреле этого года (1990) я опять обратилась в КГБ с просьбой передать мне документы и фотографии, изъятые у отца при обыске. И вот получила диплом об окончании института, военный и профсоюзный билеты и фотографии.

Передо мной последняя тюремная фотография отца. Его глаза... Глаза обреченного человека.

И вот еще что. У отца в кабинете висел какой-то чертеж реконструкции наземного вестибюля какой-то шахты. Это – очередное его изобретение – угольный комбайн. За это изобретение управляющий трестом Бондарев в 1946 году получил звание лауреата Сталинской премии. Об отце, естественно, никто и не вспомнил тогда. И вот среди фотографий, изъятых при аресте и возвращенных мне, оказались репродукции этого проекта, на которых четко указан автор – Коссак И. Н. Правда, там указан и управляющий трестом, но это уже стало правилом и практикуется и по сей день. Конечно, первым моим побуждением было обратиться в Комитет по Государственным премиям с просьбой установить истину. Я имею ввиду моральную компенсацию. Но сил уже у меня нет.

Что я еще могу сделать в память об отце? Я добилась восстановления честного имени отца и его близких, я нашла всех оставшихся в живых его родственников, я посетила его

Родину – славный город Дрогобыч, прошлась по улицам, по которым ходил он, постояла у гимназии, где он учился.

И вот о чем я думаю. Нет нигде могил Григория, Василя и Иосифа Коссаков. Какбудто бы и не жили на земле. Может быть, в Дрогобыче, там, где семейная усыпальница Коссаков (мои прадед и прабабка) установить всем трем памятную доску, символическую могилу? Фантастика?!»

1 квітня 1907 року народився, а 4 квітня цього ж року був охрещений іменем Зенон наступний син Миколи та Констанції Коссаків. Його прийняла на світ Йосифа Дрінг, а охрестив та миропомазав о. Анатоль Андрій Стремецький, монах чину Святого Василія Великого. [9, арк. 201] Хрещеними батьками новонародженого були міщани Максим Кушнір та його дружина Марія. Закінчив Дрогобицьку гімназію, вивчав право у Львівському університеті. В середині 1920-х років створив у Дрогобичі осередок Організації вищих класів українських гімназій, згодом увійшов до проводу Союзу Української Націоналістичної Молоді.

На початку лютого 1929 року, ставши членом Організації Українських Націоналістів, був затверджений Євгеном Коновальцем бойовим референтом Крайової екзекутиви ОУН на західноукраїнські землі, а з 1930 – заступником бойового референта Романа Шухевича.

Організував дрогобицьку бойову групу Української Військової Організації, яка згодом особливо відзначилася під час проведення збройних акцій як проти польських окупаційних органів в цілому, так і проти окремих їхніх представників (експропріаційні акції у Бориславі (31.7.1931), Трускавці (8.8.1931), Городку (30.11.1932), замахи на таємного агента поліції Я. Буксу (24.8.1931) і начальника східного відділу міністерства внутрішніх справ Польщі Т. Голувка (29.8.1931). Наприкінці 1930-го очолив організаційну референтуру Української Військової Організації. Співпрацював у «Бюлетені КЕ ОУН на ЗУЗ».

Його неодноразово заарештовувала польська служба безпеки В червні 1933-го і січні 1934-го на судових процесах у

Львові засуджений до 8-річного ув'язнення за приналежність до ОУН і співучасть у нападі на пошту в Городку. Присуд відбував у тюрмі для українських політичних в'язнів у Тронках, що в Познанському воєводстві Польщі.

Після звільнення став одним з активних організаторів Організації національної оборони «Карпатська Січ», 1939-го призначений помічником начальника штабу Організації народної оборони «Карпатської Січі» (ОНІКС) М. Колодзінського.

Був начальником відділу преси і пропаганди, ад'ютантом коменданта Карпатської Січі та автором 44-х правил життя українського націоналіста.

Загинув 18 березня 1939 року, відстоюючи незалежність Карпатської України в боях проти угорських загарбників в районі селища Буштино. За іншими даними, був розстріляний у соляних копальнях мадярськими окупантами в селищі Солотвино 19 березня разом з М. Колодзінським і ще 15 січовиками. Про цей факт засвідчує Ю. Горліс-Горський у своїх спогадах «Холодний Яр».

Сам Микола Коссак з початком війни був мобілізований в цісарсько-королівську армію, був смертельно поранений і помер у шпиталі 30 червня 1915 року в м. Кошиці (Угорщина), про що управа шпиталя повідомила уряд м. Дрогобича, а той, своєю чергою, повідомив священика, щоб уніс у метричну книгу цю вістку про смерть [10 арк.131]. Це повідомлення було підклеєне у метричну книгу, а священик ще дописав, що народився Микола Коссак 31 травня 1880 року і є сином Йосифа і Розалії, з роду Вітелін, а також, що є чоловіком Констанції з роду Яцинів.

Останньою дитиною Миколи Коссака була дочка, яка народилась 16 квітня 1912 року і була охрещена 21 квітня цього ж року, отримавши при хрещенні подвійне імя Олена-Емілія. Її прийняла Йосифа Дрінг. Хрестив та миропомазав її монах ЧСВВ о. Митрофан Михайло Михняк. Народилася вона у дідовій хаті, що мала номер 83 на вулиці Собєського.

Хрещеними батьками новонародженої були кравець Петро Яцина та Емілія Кічоровська, дружина Франца Кічоровського [18, арк. 94]. Вона свого часу емігрувала на Захід, а відтіля в Америку й часто друкувала на сторінках україномовної преси спогади про свою родину.

Після Миколи 31 серпня 1907 року вийшла заміж Емілія-Петронеля, яка народилася 29 квітня 1887 року. Вона вийшла заміж, як вже зазначалось раніше, за Франца Кічоровського, сина Івана та Марії Бєги, вчителя школи в Сяноку. Він народився 17 квітня 1875 року в Мжиглуді. Свідками чи старостами на цьому весіллі були Адольф Кельгоффер, директор школи в Східниці, та Григорій Коссак [8, арк. 217].

Через рік 23 липня 1908 вийшла заміж ще одна дочка Йосифа Коссака Вікторія, яка народилася 16 листопада 1888 року. Вона виходила за поляка Каєтана Бахмана, сина Петра і Катерини Швабович, який працював кустошем у магістраті і народився 10 серпня 1880 року. Свідчили це одруження, згідно з записами у метриці одруження, Іван Коссак, магістер школи в Кросно, та його брат Григорій Коссак, шкільний учитель у Бережанах. Давав шлюб запрошений з такої оказії священик з Рибник Василь Мацюрак [8, арк.226].

Так склалося, що після того, коли брати Коссаки пішли на війну і відти вже не повернулися до домівки батька Йосифа Коссака, до неї повернувся тільки Франц Кічоровський, який був сотником в Українській Галицькій Армії. Він помер 4 липня 1935 року, про що свідчить метрика його смерті [19, арк. 5]. Хоронив його монах ЧСВВ Павло Петро Жупанський. Його поховали на старій частині цвинтаря «на гірці» в Дрогобичі. Поряд з ним похована і його дружина Емілія-Петронеля, яка померла 2 лютого 1962 року. На їхній могилі є пам'ятник.

Сім'ї Йосифа Коссака та Якова Франка, батька Івана Франка, дружили між собою, та й то не дивно, бо обидва були ковалі й визволялися в одного і того ж майстра Михайла Мороза. Після смерті Якова Франка кузня в Нагуєвичах була довший час зачинена, а тому вітчим Івана Франка вирішив післати на

науку до Йосифа Коссака свого пасерба Онуфрія, наймолодшого із синів Якова, який до того ж мав найбільші здібності до науки всіляких ремесел. Два роки був на терміні Онуфрій у Йосифа Коссака, але так і не визволився і замість майстра залишився так званим партачем. Це однак не перешкодило сім'ям і надалі підтримувати зв'язки. «Дуже замітний сам собою, – писав про нього у згаданих спогадах Іван Коссак, – а через довгі роки близько зв'язаний з нашою сім'єю був Онуфрій Франко, молодший брат великого Каменяра Івана. Мій батько приятелював з вітчимом Івана Франка Грицем Гавриликом, що, бувало, в ті часи по понеділках – коли був ярмарок в Дрогобичі – приїздив до нас, а не раз і на тижні заходив пішим зі села Нагуєвичів. Онуфро пробув на науці ковальства у мого батька більше двох років. Вважався він начеб членом нашої сім'ї, всі ми й сусіди любили цього «рижого» дотепного «термінатора», що при дуже важкій праці ніколи не тратив доброго гумору. Мені було тоді біля п'яти років. Це ж не теперішні часи – вже несповна півсторіччя минає!» [5, 45].

Не все гладко йшло в Онуфрія Франка, коваль Йосиф Коссак часто на нього гримав, але на його захист завжди ставала дружина пана майстра. «Вона, – скаже Іван Коссак, – з особливою симпатією відносилася до Онуфра і не раз обороняла його перед гнівом батька. Онуфро в першім році науки «димав» і бив молотком, а що руки його при «диманні» були свобідні, він одночасно звичайним ножиком на одно вістря, коштував 3 копійки, витісував з дерева ложки, колотівки, коробочки та всяке кухонне приладдя, для мене малого – коней, корів, а плуг, що він мені його витесав і що довго у нас переховувався, аж серед світової завірюхи затратився: це справжня модель плуга, що його і на виставку можна було надіслати.

Онуфро був дуже талановитий, і з його міг бути великий скульптор, а моя мама й до сьогодні обстоює свою думку, що Онуфро з природи рівно або й спосібніший був за Івана.

Бувало, говорить: «Коли б Онуфро пішов був в школу так, як Іван, зобачив би світ, що то за талант був!»

По двох роках науки ковальства повернув Онуфро у село, та зв'язок його з нашою сім'єю не переривався. Він часто заходив до нас, а й тоді, коли переїхав з Нагуєвичів на нове господарство біля міста Калуша, при переїзді з Дрогобича до Нагуєвичів ніколи не минав нагоди навідати моїх батьків. Гостював не раз і довше. В старших моїх роках, у часі мого перебування в Дрогобичі з нагоди вакацій, мені приходилось зустрічати його у моїх батьків і вести з ним розмови. Був се розумний, свідомий селянин; в його політичних поглядах помітний був вплив Івана, про котрого він все висловлювався з великою пошаною й любов'ю. Брати Іван і Онуфро дуже любилися. Великий письменник не то що цікавився судьбою своєї рідні і підтримував сердечні братерські стосунки, але сам у важких злободенних турботах і матеріально підпомагав» [5, 45].

Розповів Іван Коссак і про Захара, брата Івана Франка, якого в селі всі кликали Михайлом. «Опріч Івана, – писав він, – був у Онуфра ще один брат – Захар. Він живе під цю пору в селі Нагуєвичах. Я не пригадую собі його. А що хотів я дещо й про другого брата великого нашого письменника розвідати, спонукав я мого братика, щоб він відвідав Захара. Він у серпні цього року заходив у село Нагуєвичі та листом дещо переказав мені про Захара. Це «дещо» подаю без змін.

«...Сьогодні вернув я з Нагуєвичів. Записав собі дещо і пересилаю, хотя й се, що я записав, не вичерпуюче, бо він (Захар Франко) старий, не годен собі все пригадати. Ми сиділи та розмовляли досить довго. Сумно було глядіти на його, старого, сивого, середнього росту, дрібного у лиці, зі синіми, добрими очима, з високо поставленими густими бровами, що жалувався на свою долю переді мною, молодим. Я не міг дивитися на ті сльози, що плили з його очей. І він розказував мені таке: «Коли Онуфро малий був, виказував велику здібність до всіляких ручних робіт. Бувало, як робимо копаниці

до санок, то він, небіжчик, зробив шість, а я одну. Ніколи не спустить сокири надурно. І так ми оба покрадьки ноччю – він ще хиріє (це вітчим Гаврилик), а ми робимо. Зимою робили ми найбільше сани та й гендлювали, у понеділок у Дрогобичі продавали а потому мусили ми йому (вітчимові) давати гроші, бо, бувало, свариться, щоб ми дали, бо треба, каже, то на то, то на то. Вже тоді рвався дуже Онуфро до ковальства, і він (вітчим) дав його до коваля Коссака у Дрогобичі, бо Онуфро вдома не хотів бути.

У терміні був два роки, та вітчим відобрав його, бо не було кому коней пасти, кажучи: «Злодій у коваля, а нема кому коні пасти». Небіжчик плакав, не хотів вертати додому, бо добре йому там було. І так був він дома. Потому оженився, у Ясениці-Сільній у Дидинського, багатого селянина. Тоді-то Гаврилик (вітчим) процесувався з нами, себто зі мною і Онуфром, бо наш ґрунт заінтабулював на себе, а ми хотіли його відобрати. Через процес нам приходилося йти з торбами, і ми хотіли доконче втікати з дому. Тоді з Волі-Якубової Мельник порадив нам купити майно коло Калуша, в селі Підгірки, у одного судді. Онуфро з Іваном продали свій ґрунт у Нагуєвичах за 6 тисяч срібних ринських (гульденів), а купили за 8 тисяч, хоч той суддя хотів 8200. Ґрунту було сорок моргів. Іван свої гроші дав Онуфрові, кажучи: «Будеш мені віддавати, як будеш мати». І так перенісся там Онуфро з жінкою і дітьми. Іванові віддав він 400 срібних ринських (гульденів) і більше не віддавав. Добре жилося Онуфрові, поставив там стодолу, ковальства не робив. Аж раз з початком світової війни, десь у марті, пішов на риби і розібраний вліз у зимну воду і з перестуди умер. Небіжчик любив ходити на риби так, як я або Іван. Ходити на риби було для Івана найбільша приємність. За Онуфром умер найстарший син його. Я хотів їхати з Онуфром, та жінка не хотіла продати своїх два прути поля, і так мусив я лишитися. Шкода, що не поїхав, бо не бідував би так, як тепер. Я просив її, а вона казала: «Ти своє продай і їдь, як хочеш, а я не поїду». Живу ту, в

Нагуєвичах, маю трьох синів, найстарший, Гринь, жонатий. Василь оженився в Дрогобичі, а Микола парубком. Я бідую. Найстаршому синові записав багато ґрунту. Коли я йому записував, заказав він згадувати про двох молодших синів, бо їх ми дамо до терміну. І я зістав бідний, що нема на чім жити, голий, босий ходжу, ніщо вбратися. Іван, четвертий мій син, був студентом, дуже добре вчився, ми з останнього тягнули, щоб його вивчити, та й урвалося, все пропало. Вернув з італійського фронту у середу і до тижня вмер на гішпанку. І мені, старому, час помирати, а тим часом треба бідувати. Поліпшилобися хіба тоді, як оженив би наймолодшого сина Миколу, але то тяжко. Я хотів мати поміч від сина, та її не маю. По тижневі хліба не видимо, дуже мало ґрунту, не раз з'їмаю кілька риб та й несу продати. Якось-то відніс я кілька до адвоката С. в Дрогобичі, а він подарував мені блюзку. Риби ловлю в ріці, ріжу їх, зісередини чищу, напхаю кропивою та й так несу, бо живих до Дрогобича не доніс би. І так роблю не раз. Тепер, як видите, я босий і обідраний і журюся, як би-то на зиму які капці купити. На роботу не піду, застарий, та і роботи тепер нема, тепер я робив драбини, та то праці много, а заробку заледве на тютюн.

Раз і поратували мене, коли роздавали збіжжя, що прийшло з України. Мені не відважували, як другим, а самому казали набрати, і я набрав собі більше як чвертку ячменю, а як ніс, то три рази спочив, поки зайшов до фіри. Урожаю у нас нема, жита треба купити, а ту нема за що – сам жну, а помочі ніякої...»

Оце все, що мені про Захара Франка написано» [5, 47].

Іван Коссак написав у спогадах про те, як малим хлопцем бував у Нагуєвичах. «Було це, – писав, – теплою порою. В моїй пам'яті залишилася і хата, що в ній жила рідня Франка, і обстанова домашня, подвір'я, господарські забудовання. Хата більша, така, як у заможніших селян на Дрогобиччині – крита соломою, вікна до сонця, звернені до великого подвір'я, зарослого зеленою травою. Наприкінці подвір'я шпихлір,

невеличкий будинок, що його мали заможніші селяни, та велика стодола. Стайні не пригадую собі окремої, здається, була вона, як переважно в Дрогобиччині, разом зі стодолою. За подвір'ям був овочевий сад.

В часі наших відвідин ми обідали в великій кімнаті при великому столі, попри стіни були довгі лавки. На стінах ряди образів. Була у Франків ще друга кімната, що в ній жили. Та, що ми в ній обідали, була незамешкана. Це моє гостювання в Нагуєвичах особливше осталося в моїй пам'яті і в пам'яті моїх стареньких батьків з приводу от такої події.

Після обіду вийшли мої батьки, вітчим Франка і я на просторе подвір'я, де паслася громада гусей, а між ними і гуска з молоденькими гусятками. У нас гусей не годували. Мені припали до вподоби гусята, я здоганяв їх, а що старші гуси зчинили галас, я, збентежений, подався взад. З мене сміялися, що гусей боюся, а вітчим Франка приобіцяв мені дарувати гусятко, якщо я його сам зловлю. І я зважився, серед галасу, ґеґання гусей я таки зміг зловити гусятко. Гаврилик назначив його (прив'язав на одній нозі червону волочку), а через якийсь час привіз мені гуску, що на її нозі був оцей знак.

Стать Івана Франка залишилася дуже чітко в моїй пам'яті. Рослий, плечистий, прямий, брюнет, з чорними вусами. Одягався, як дооколишні селяни: літом полотняний кафтан, восени ходив у сіряку, зимою був на нім товстий кожух. Одягнений був все чистенько.

Про самого Івана Франка в моїй пам'яті з цього часу небагато лишилося. Мов крізь сон бачу «студента» – так звали тоді мої батьки Івана Франка, як сидів у кутку нашої кімнати за столом, зігнутий над книжками та паперами.

Іван Франко постійно гостював у моїх батьків в роках 1880–1882, це саме роки, коли він, не маючи з чого жити у Львові, переїхав на село до Нагуєвичів. З села заходив він часто до сусіднього Дрогобича, навідував свого брата Онуфра, і цим треба пояснити його ближче знайомство з моїми батьками, а також щире співчуття моєї матері до «кримінальника» [5, 48].

Були, здається, ще й інші причини, що вели Франка частіше до незамітної хати коваля. Він працював тоді серед дрогобицького робітництва, ремісничої челяді і серед молодих селян. Знаю з оповідань моїх батьків, що стрічався він у нашій хаті з Мельником з Якубової-Волі, Яцем Олексовським з Ясениці-Сільної, своїми друзями й учнями, молодшими селянами, відомими організаторами селянства в Дрогобиччині.

Він і не міг заходити до інших хат, крім селянських. На ньому витиснена була печать «кримінальника». Тодішнє «громадянство», де б воно не було – чи у Львові, Дрогобичі, чи якомусь іншому галицькому містечкові, чи на селі – не то щоб не розуміло великого «каменяра», а просто дивилося на нього, як на злочинця. Він був викинутий зі суспільності, і на протязі цілого свого життя він, властиво, ніколи не увійшов в круг галицького громадянства, не зжився із ним – усе був для нього чужий. Він сам згадує, що коли вийшов у перший раз з тюрми, що в ній пересидів за шукання нових шляхів для кращого майбутнього гнобленого робочого люду дев'ять місяців, «зустрів його сто разів тяжчий і несправедливий засуд усієї суспільності». «Мене викинено з «Просвіти», заборонено приходити на «Бесіду», а люди (зі старших), що хотіли мати зі мною яке-небудь діло, віталися зі мною тільки в секреті, що мене ще дужче понижувало» [5, 48].

Він, гонений австрійськими жандармами, погорджуваний, поневіряний, відіпхнений своїми, тихо, незамітно, часом і несміливо, заходив під гостинний дах своїх «невчених» друзів.

«Бувало, – розказує моя мати, – зайде в кімнату так тихесенько, так несміливо, що аж серце мені крається. Сяде в кутику при столі, гейби місця боявся забрати, розложить книжку, похилиться над нею, зачитається і тоді вже не знає, що біля нього й діється. Часами й пише дещо. Тоді час від часу встає від стола, пройдеться по кімнаті, знов сяде та пише. Я, щоб не бути йому на перешкоді, переходила в кухню та успокоювала гамірну дітвору.

Літком чи взагалі теплою порою не засиджувався в кімнаті. Не вдаючися в розмови, підживившись стравою, виходив у велику стодолу, там і пересиджував довгими годинами, читаючи. Там і ночував не раз. Іноді, минаючи хату, прямо зайде до стодоли, а як смеркалося і читати було годі, заходив у кімнату.

Одежина на нім на всі часи марненька та дуже бідна. «Цайгове» убрання, зимою старе витерте пальто, а черевиків цілих я й не бачила ніколи на його ногах...» Коли я вже старший був, розказувала мені мати і про арешти Франка, декілька разів відшукували його жандарми і в нашій стодолі, вказувала мені і «решітку» в дрогобицькому магістраті, що за нею він сидів. Вона і «протекцію» йому робила в магістраті, і про ту, здається, «протекцію» згадує Франко в своїй автобіографії. Чи Івана Франка в'язало щось ближче з моїми батьками, ніж та випадковість, що брат його вчився ковальства у мого батька, годі мені щось певного сказати .

При виборах 1897 року виступив Франко кандидатом радикальної партії з селянської курії в окрузі Перемишль – Добромиль – Мостиська і з загальної курії в окрузі Перемишль – Мостиська – Рудки – Самбір – Дрогобич.

Були це голосні свого часу на ввесь світ «криваві» вибори, що коштували селянам і робітникам Галичини 9 трупів, 29 поранених і коло 800 арештованих. Це часи режиму колишнього цісарського галицького намісника, пізнішого австрійського прем'єр-міністра графа Баденього, режиму, що його по Баденім планово переводили намісники Галичини князь Євстахій Сангушко, граф Пінінський і граф Андрій Потоцький.

Це режим диких і брутальних репресій польсько-шляхетських сатрапів.

Опозиційні народовці, що вели акцію виборчу спільно, хоч не виставили проти Франка свого кандидата, кандидатуру його не підтримували, поставилися до неї неприхильно, а почасти й ворожо. При виборах у селянській курії Франко дістав 205 голосів, його противник польський поміщик Пав-

ло Тишковський – 392 голоси, при виборах загальної курії Франко дістав 320 голосів, а його противник демократ (поляк) д-р Вітольд Левицький – 506 голосів.

Українське селянство, робітництво, єврейська й польська біднота були за Франком, але терор, тюрми і шахрайства влади перемогли» [5, 49].

Розповів Іван Коссак і про останню свою зустріч з Іваном Франком. «Наприкінці зими 1915 року, – писав він у спогадах, – переїжджав я через Львів, і тоді довелося мені востаннє бачити Івана Франка. Застав я його там в захисті Українських Січових стрільців (УСС). Наслідком довголітньої важкої недуги погасло його життя. Самітній (дружина його була в ті часи в лікарні, сини на війні, дочка на Україні), серед молодих поранених, хворих Українських Січових Стрільців знайшов порятунок, притулок та лікарську опіку. Стрільці і лікарі доглядали його.

Кілька хвилин глядів я на перевтомлене, зболіле обличчя обезсиленого важкою хворобою великого Каменяра. У військовім шпиталі, на польовім ліжку, в примітивній воєнній обстановці, коротав останні місяці свого життя великий Каменяр – Франко» [5, 49].

Немає зараз ні кузні Коссаків, немає й хати. Тільки пропам'ятний камінь з написом: «Тут була садиба Коссаків, де народилися славні сини України

Григорій Коссак (1882–1939) – полковник УСС, розстріляний большевиками;

Іван Коссак (1879(?)–1927) – сотник;

Василь Коссак (1835–1942 (?) – чотар, посол польського сейму».

Останнім, хто був власником хатини, з якої виводився рід Коссаків, був чоловік Стефанії Кічоровської Микола Луцький. Щоправда, він вже в тій вгрузлій по самі вікна хатині не жив, а здавав її у винайм квартирантам. Останнім квартирантом її був Петро Пундій. 1962 року хатину завалили, земля перейшла в державне користування.

Стояла ця хатина на теперішній вулиці Лесі Українки побіч будинку прокуратури, на фронтоні якого стоїть дата його побудови – 1904 рік. Навпроти під № 29 є навчальний корпус №6 Дрогобицького педагогічного університету ім. Івана Франка.

Потрапити сюди можна просто з вулиці Самбірської, в отому місці де біля не так давно спорудженого пам'ятника борцям за Україну, відгалужується вулиця Лесі Українки, метрів 200. Тою дорогою користувались і Франки, коли з Нагуєвичів у якійсь справі приїздили до Дрогобича.

Трошки довша дорога до цього будинку, якщо йти з центру міста. Тоді, обминувши костел Варфоломія, потрібно перейти вулицю, на якій була Дрогобицька гімназія, що успішно межувала з в'язницею обезсмертненою Іваном Франком у повісті «На дні» і де сьогодні працює кафе, а відтак попри будинок, про спорудження якого Іван Франко писав у повісті «Борислав сміється», і вулицею Остапа Нижанківського дійти до вулиці Лесі Українки, а на перетині завернути вліво метрів, може, зі сто.

Чорний невисокий прямокутник мармуру з написами про братів Коссаків. Все, на що спромоглось славне місто Дрогобич в пам'ять про них. Годі шукати чогось про них в експозиції музею «Дрогобиччина», який займає величезну площу. Він удостоївся показати скарби замку в Роздолі Лянцкоронських, а от про трагедію Коссаків забув розповісти.

Ще є могили Коссаків на старому цвинтарі на вулиці Трускавецькій. Ці могили відразу за каплицею, яку вже довгий час не то реставрують, не то ремонтують.

Першим від доріжки, що зліва від каплички, є могила Франца Кічоровського. Оригінальний пам'ятник з каменю у вигляд двох зрізаних по кутах квадратів, що з'єднані між собою. Верхній має хрест, нижній – світлину покійного і в овалі напис: «Ту спочиває Франц Кічоровський, горожанин міста Дрогобича. Нар. учитель та о. сотник УГА. Ур. 17. IV 1879 † 9 VII 1935. ВЙП. Невіджалованому мужу жена і діти». По-

ряд з ним, ближче до каплиці, є пам'ятник його дружині. На високій, загостреній доверху вертикальній площині – хрест, портрет покійної і напис: «Емілія з Коссаків Кічоровська. * 29 IV 1887р † 2 11 1962. Вічна їй пам'ять».

Трохи далі вліво в цьому ж ряду серед високих буйних трав та бур'янів є чотири могили. Звичайні з металевих труб високі хрести з таблицями з нержавіючої сталі. Перша могила має овальні таблички. На верхній таблиці є напис: «Тут спочивають Розалія з Відолінів Коссак † 1934; Йосиф Коссак † 1929. Вічна їм пам'ять». На другій звичайній бляшаній таблиці на білому фоні вже важко прочитати, що поставлена вона на згадку про Григорія Коссака і ще когось з Коссаків, але напис не відчитується.

Стільки виховав і вивчив на ковалів Йосиф Коссак. Стільком допоміг. Не спромоглися його учні на якийсь пристойний хрест своєму учителю.

Наступна могила – «Тут спочиває Юлія Коссак † 1941. Вічна їй пам'ять». Закінчується ряд могилою, на хресті якого табличка сповіщає: «Тут спочивають Вікторія з Коссаків Бахман † 1913. Тарас Коссак † 1926. Вічна їм пам'ять». Могили вже майже зрівнялися із землею.

Не вшановано в Дрогобичі і на цвинтарі гідними пам'ятниками родину Коссаків, яка дала Україні стільки борців за її волю. Бачили різні шляхи боротьби, але були щирі у своїх намірах.

Великі сімейні альбоми Коссаків у родині Роксоляни Кость, копії з світлин якого є на збереженні у Львівському національному літературно-меморіальному музеї Івана Франка.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Грушевський М.* Іван Коссак // Україна науковий двомісячник українознавства під редакцією Михайла Грушевського. – К.: Державне видавництво України, 1928 – Кн. 6. – С. 190–191.
2. Державний архів Львівської області (ДАЛО) – Ф. 1262. – Оп. 1. – Спр. 31.

3. Дрогобицький краєзнавчий музей. – Книга вступу. – № 2696. – Архів. – № 4126.
4. Іван Франко у спогадах сучасників: Книга друга / упоряд., передмова, прим. О. І. Дея. – Львів: Каменяр, 1972. – 336 с.
5. Спогади про Івана Франка / упоряд., вст. ст. та прим. М. Гнатюка. – Львів: Каменяр, 1997. – 635 с.
6. Спогади про Івана Франка / упоряд., вст. ст. та прим. М. Гнатюка. – Львів: Каменяр, 2011. – 814 с.
7. *Суровцова Н.* Спогади. – К.: Вид-во ім. Олеги Теліги, 1996. – 426 с.
8. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі ЦДІАУЛ) – Ф 201. – Оп. 4-а. – Спр. 6554.
9. ЦДІАУЛ. – Ф 201. – Оп. 4-а. – Спр. 6559.
10. ЦДІАУЛ. – Ф. 201. – Оп. 4-а. – Спр. 7777.
11. ЦДІАУЛ. – Ф. 201. – Оп. 4-а. –Спр. 6555.
12. ЦДІАУЛ. – Ф. 401. – Оп. 4-а. – Спр. 6556.
13. ЦДІАУЛ. –Ф. 361. – Оп. 1. – Спр. 91.
14. ЦДІАУЛ. – Ф. 361. – Оп. 1. – Спр. 192.
15. ЦДІАУЛ. – Ф. 201. – Оп. 4-а. – Спр. 6557.
16. ЦДІАУЛ. – Ф. 360. – Оп.1. – Спр. 516.
17. ЦДІАУЛ. – Ф. 201. – Оп. 4-а. – Спр. 6558.
18. ЦДІАУЛ. – Ф. 201. – Оп. 4-а. – Спр. 7778.
19. ЦДІАУЛ. – Ф. 201. – Оп. 4-а. – Спр. 8189.
20. ЦДІАУЛ. – Ф. 201. – Оп. 4-а. – Спр. 8048.
21. ДАЛО. – Ф. 1262. – Оп. 11. – Спр. 31.

Григорій Коссак

Григорій Коссак з дружиною Ольгою

Гриць Коссак з дружиною

Гриць Коссак з дружиною та дітьми

Франц Кічоровський

Емілія Кічоровська

Осип Коссак

Дмитро Татарський

Антоніна та Дмитро Татарські

Антоніна та Францішка Коссак

Йосиф Коссак

Евфрузина Віделін-Коссак

Йосиф Коссак

Емілія Коссак з дітьми
(від найменшого) Роман, Стефанія, Неоніла та Марія

Емілія Коссак з дітьми

Іван Коссак (крайній справа) та Григорій Коссак з дружинами. Біля Івана Коссака брат Осип, посередині дочка Івана Коссака Ярослава

Емілія Коссак-Кічоровська

Дмитро Грицьків *Антоніна Грицьків-Татарська*

Іван Коссак

Василь Коссак

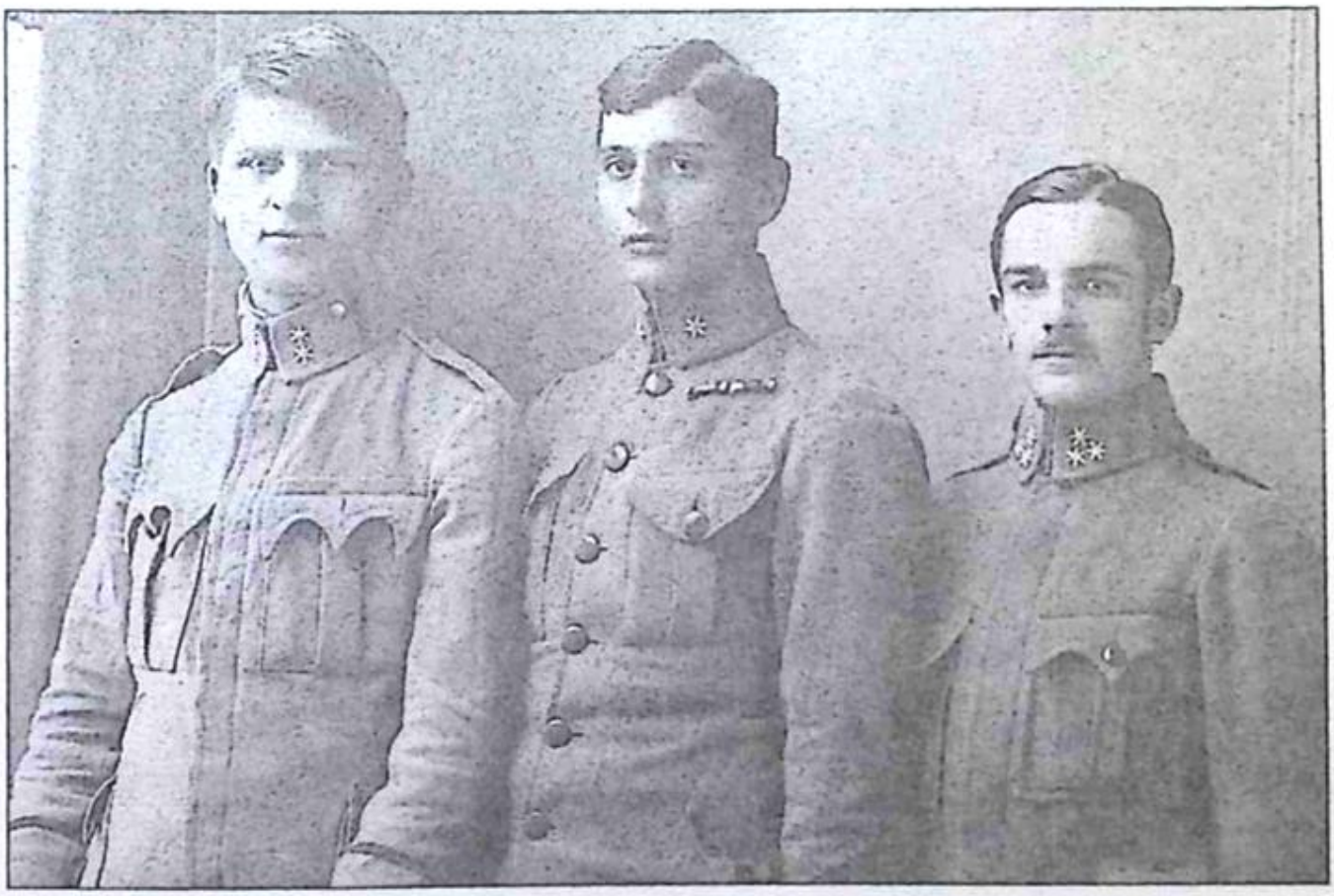

Брати Коссаки: Григорій, Василь та Іван

Родина Коссаків у Дрогобичі:
(зліва направо: Кароль Метелла (чоловік Іванни Кічоровської), Олександра Григорівна Піткіянен-Коссак, Стефанія Кічоровська-Луцька, Ярина та Христина Кость з мамою Роксоланою, Неоніла та Микола Слуцький

Вікторія Коссак-Бахман
з донькою Камілою та сином Болеславом

Франц та Емілія Кічоровські Томашів, 1918 р.

Емілія та Франц Кічоровські з дочкою Марією, 1916 р.

Роман Кічоровський, доктор ветеринарії. США, 14.04.1961 р.

Лариса Довганик

Роман Кічоровський з дружиною Теодозією Кандою та дітьми. США, 14.04.1961 р.

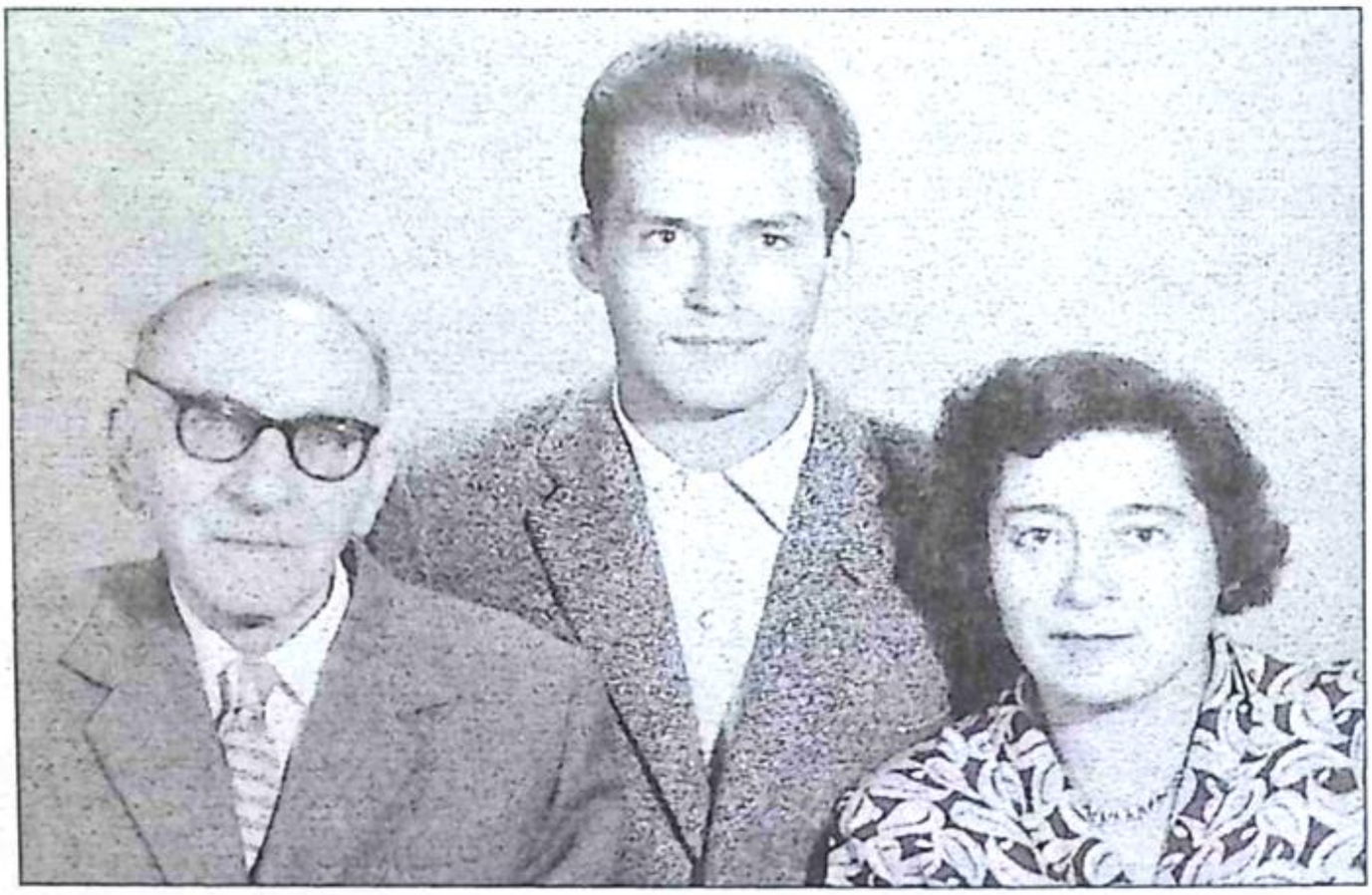

Ганна Коссак з чоловіком Семеном та сином Олексієм, Рівне, 1960 р.

Ганна Григорівна Коссак, її чоловік та Стефанія Довганик, Рівне, 14.07.1978 р.

Галина Марусик у Дрогобичі

Лариса Довганик та Галина Марусик біля пам'ятного каменю хати Коссаків у Дрогобичі

Могила Франца Кічоровського в Дрогобичі

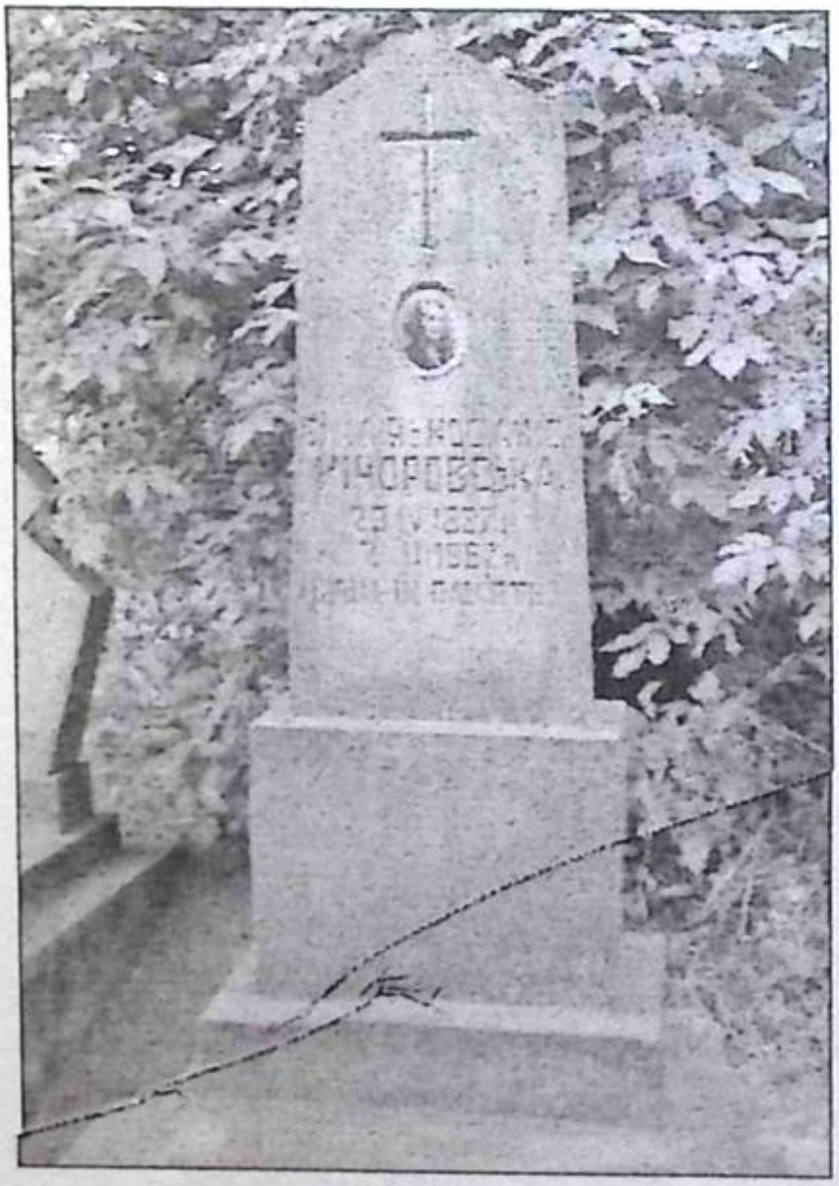

Могила Емілії з Кічоровських в Дрогобичі

Могила Розалії та Йосифа Коссаків в Дрогобичі

Могила Вікторії Коссак-Бахман та Тараса Коссака

Могили Коссаків на цвинтарі в Дрогобичі

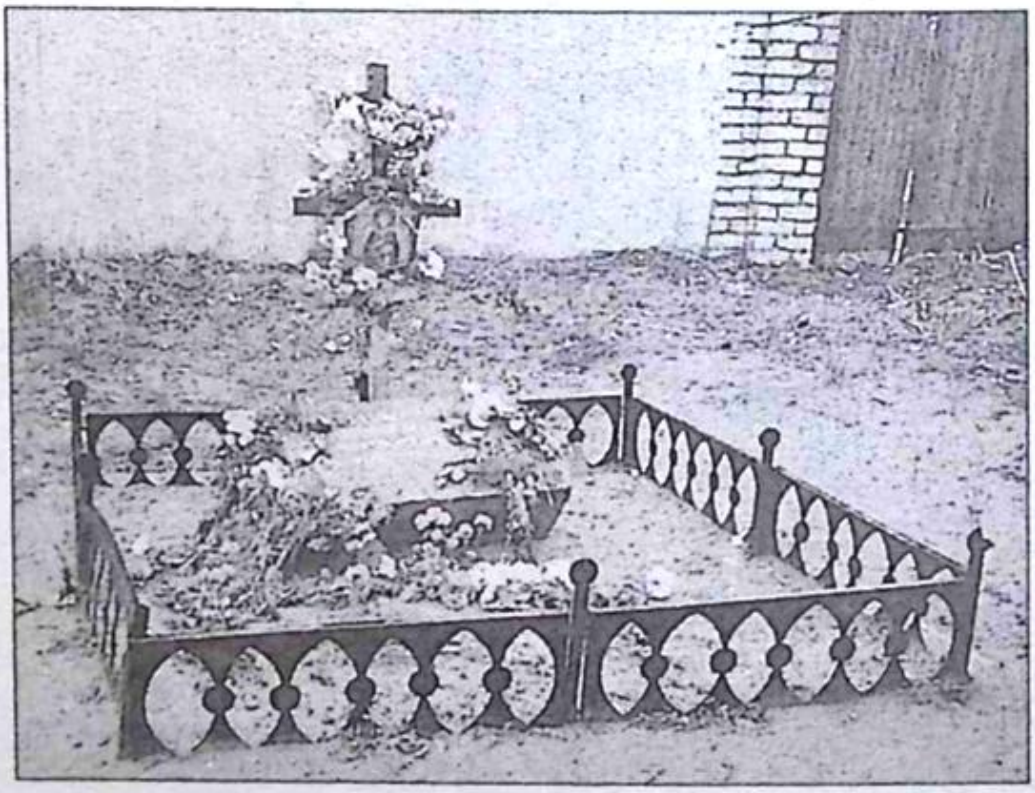

Пам'ятний хрест на станції Саратов на 35 полі Воскресенського цвинтаря, який належав НКВД, де можливо був похований Йосиф Коссак

Микола Коссак

Богдан Коссак

Йосиф Коссак

Нонна Коссак

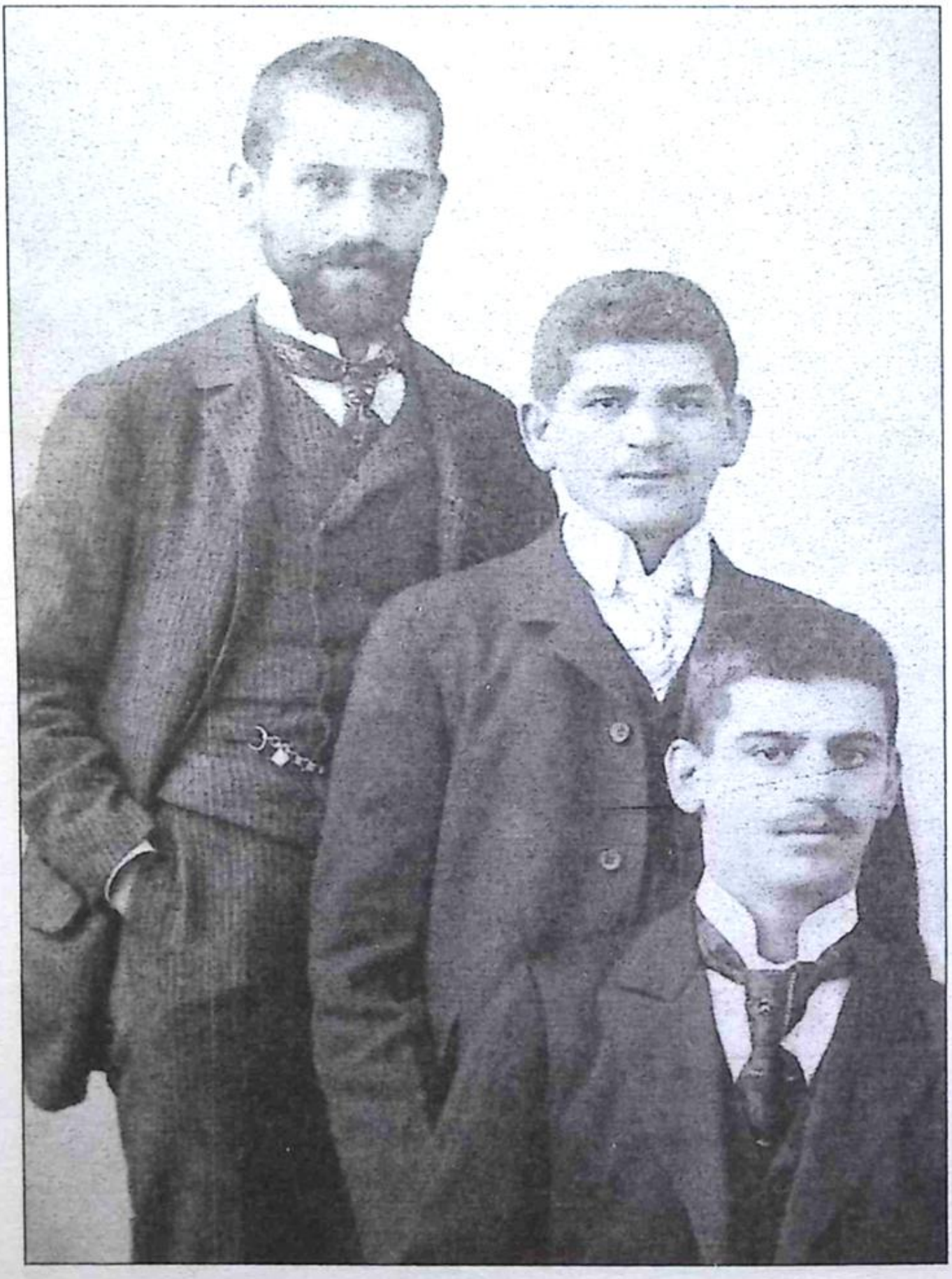

Брати Коссаки: Іван, Микола і Григорій

Констанція Коссак з дітьми:
Зеноном, Йосифом, Мирославою і Богданом

Поліна і Йосиф Коссаки та брат Поліни Володя (зліва)

Поліна Коссак

Нонна Коссак з батьками після Соловків

Донька Богдана Коссака Ліда Керницька і Нонна Коссак

Марина Коссак з сином Андрієм

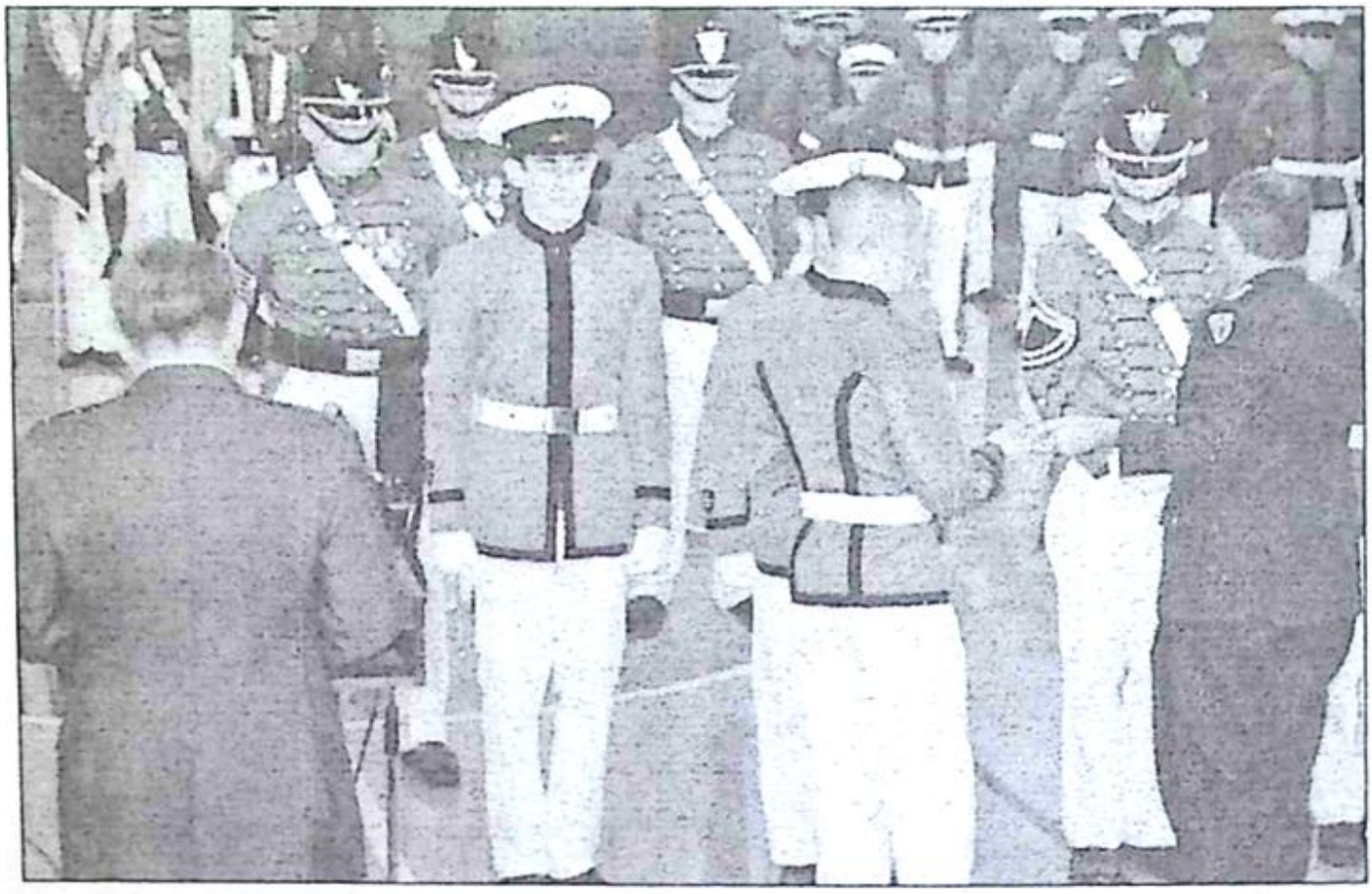

Андрій Балашов, 1999 р.

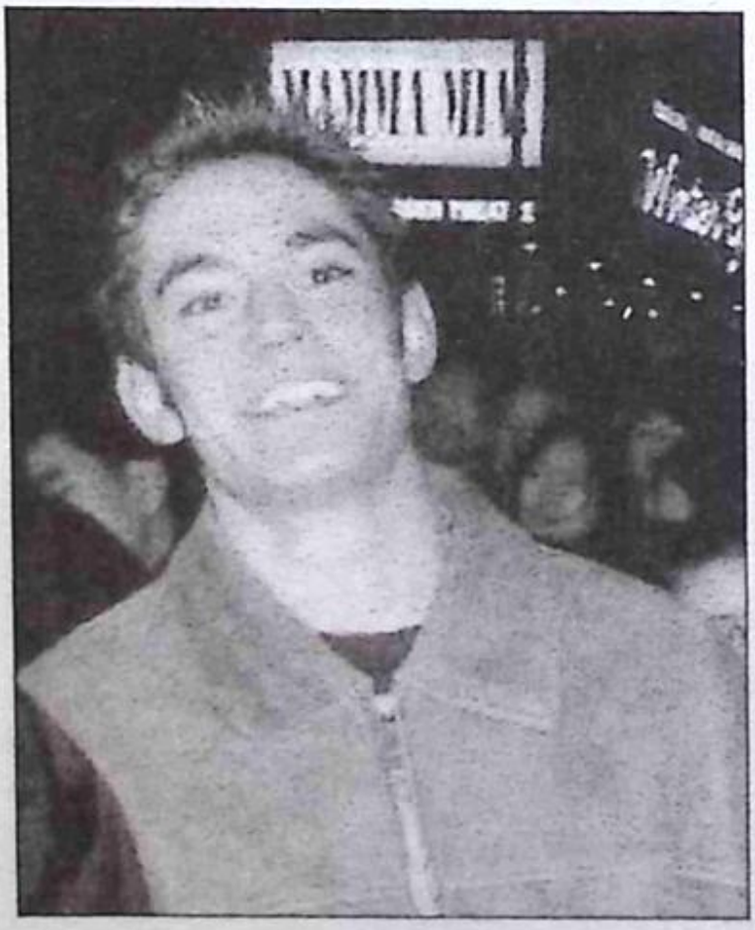

Андрій Балашов, 2004 р.

РОМАН ГОРАК

УНІВЕРСИТЕТСЬКА СПРАВА МИХАЙЛА ВОЗНЯКА

Унаслідок непорозумінь, які виникли між ним, Михайлом Возняком, тодішнім суплентом Академічної гімназії у Львові та його колишнім університетським вчителем, професором Кирилом Студинським з приводу прийняття його в дійсні члени Наукового товариства ім. Т. Шевченка, а також через конфлікт між ним та його товаришами по праці в гімназії – С. Рудницьким та С. Томашівським, які встигли стати дійсними членами НТШ й унемоливили його членство там, він покинув роботу в гімназії, взяв перед початком Першої світової війни відпустку, а перед російською інвазією виїхав у Відень. Там М. Возняк деякий час працював у Союзі визволення України та тимчасових едукаційних курсах, які були своєрідною Академічною гімназією в еміграції. Після повернення у Львів, навідріз відмовився присягати на вірність окупаційному польському урядові, внаслідок чого аж до приходу більшовицької влади в Західну України державної роботи ніколи не мав і вимушений був перебиватися заробітками, здебільшого тимчасовими. Працював у різних українських установах, які були бідними, а також жив за рахунок скромних гонорарів з різних видавництв. Сподівання хоч на якийсь заробіток від продажу його тритомної історії давньої української літератури були марними. Більша частина книжок залишилася нерозпроданою аж до часу її заборони радянською владою й захоронення у спецсховищах. Іван Денисюк у спогадах про Михайла Возняка свого вчителя, розповів, як

одного разу його відвідав студент Роман Головин, а потім оповідав в університеті, що у професора в кімнаті нема стін, а замість них стоять лише книжки [7, 407]. Ці «стіни» були зроблені з нерозпроданого накладу Возняковоі тритомної історії давньої літератури.

Належав до тих, про яких Ірина Вільде устами маклера Сулеймана в романі «Сестри Річинські» говорила: «Я знаю серед української інтелігенції таких божевільних «патріотів», що ще у двадцятих роках відмовлялися від державної служби, бо не хотіли складати вірнопідданчої присяги і що тим довели? Що виграли? Польща собі як була, так і далі є, а вони, може б, вже хотіли присягати, але Польща не хоче посади давати... І жалкують, що такі дурні були».

У 1923 році Михайлові Возняку було настільки сутужно, що він таки вирішив спробувати дістати державну посаду, і навіть від поліції дістав посвідку за № 26364 від 16 червня 1923 року [5, 59], що раніше в жодних антипольських та антидержавних акціях не затримувався і не притягався до відповідальності, але посади все одно не дістав.

І хоча М. Возняк у пізніших автобіографіях стверджуватиме, що в ті часи був безробітним, але це був найплодючіший період наукової роботи в його житті. Він упорядкував архів Івана Франка, який письменник заповів НТШ, передача якого закінчилася 1923 року. Це була титанічна робота, оскільки більшість архіву – те, що архівісти делікатно називають *розсипом*, тобто, образно кажучи, купа паперу, впорядкуванню якої учений присвятив свій час. Саме тоді Михайло Возняк утверджував франкознавство як велику галузь літературознавства, що започаткував у багатотомній історії української (руської) літератури О. Огоновський.

Життя привчило Возняка бути дивовижно економним, навіть тоді, коли вже був достатньо забезпеченим. Економив на папері: свої праці писав на зворотних сторінках студентських курсових робіт, часто й на папері, який призначався для обгортання товару. Ходив у такому одязі, що той же Іван

Денисюк на іспиті прийняв його за сторожа. Лише раз на рік – на Шевченківські дні – одягався так, як ходили в часи Франка галицькі інтелігенти [7, 403].

Був академіком Академії наук УРСР, але це була посада без грошей чи, як казали за небіжки Австрії, «тітель оне мітель». Урешті цей «тітель» відчинив перед ним двері на викладацьку посаду у Львівському університеті, коли 22 вересня 1939 року у Львів увійшли радянські війська, а 26–29 жовтня цього ж року зібрали Народні збори Західної України, які проголосили Радянську владу на території, яку ще за Австрії називали Королівством Галичини й Лодомерії...

Указом від 8 січня 1940 р. Президія Верховної Ради УРСР присвоїла Львівському державному університету ім'я Івана Франка.

Відповідно до статуту про вищу школу СРСР, було проведено повну перебудову університету з безоплатним і вільним навчанням для всіх громадян. Теологічний факультет було ліквідовано, а медичний з фармацевтичним відділом реорганізовано в медичний інститут, але зате вже у жовтні 1939 року створили кафедри історії марксизму-ленінізму, діалектичного (діамат) та історичного матеріалізму (істмат), політичної економії (капіталізму та соціалізму). Були створені також кафедри української мови, української літератури, російської мови, російської літератури, історії СРСР, історії України, фізичного виховання, а вчена рада 2 грудня 1940 р. затвердила новий університетський статут, у якому зазначалося, що право вступу в університет мають усі громадяни незалежно від їхнього соціального походження, статі, раси та національності.

15 січня 1940 року університет розпочав роботу за новими навчальними програмами на п'яти факультетах: історичний, юридичний, філологічний (з відділами української мови та літератури, слов'янської філології, романо-германської філології), фізико-математичний (з відділами математики, механіки, фізики), природничий (з біологічним, хімічним,

географічним, геологічним відділами). Новостворена вчена рада університету та ради факультетів мали вирішувати питання навчальної, методичної та наукової роботи, надавали наукові ступені й учені звання.

На роботу в університет запросили відомих учених: В. Щурата, Ф. Колессу, М. Рудницького, І. Крип'якевича, М. Зарицького та інші. Сюди ж Народний комісаріат освіти УРСР скерував 45 наукових працівників з Києва і Харкова. Ректором університету призначено історика за фахом, доцента Михайла Івановича Марченка (19 вересня 1902 – 22 січня 1983) – українського історика, якому судилося стати першим радянським ректором Львівського університету. Він був автором численних праць з історії України доби Середньовіччя, а пізніше став дідом дисидента Валерія Марченка, знищеного в радянських катівнях.

Запросили на роботу й Михайла Возняка.

Ініціатором запрошення Михайла Возняка у Львівський університет був Кирило Студинський, який користувався великою довірою у нової влади, а перед тим був головою Народних зборів. Він свого часу намагався залучити Михайла Возняка до радянофільських видавництв, зокрема журналу «Вікна», й той надрукував там дві нейтральні статті: «Юнацька драматична картина Франка» [2] та «Франкові «Вісті з краю Ботокудів» [3]. На цьому співпраця з цим журналом закінчилася, хоча пізніші біографи М. Возняка вперто твердитимуть про його співробітництво з прорадянською пресою. Не вдалося К. Студинському залучити Михайла Возняка до радянофільського журналу «Нові шляхи», де виплачували доволі солідні гонорари авторам і влаштовували для них прийоми з чорною ікрою у радянському консульстві. Проте чимало своїх наукових та науково-популярних статей Михайло Возняк надрукував у журналах, які безпосередньо виходили на території УРСР.

Не поспішала українська молодь на навчання в університет. Осторогою для неї був відомий політичний процес над

59-ма студентами, який відбувся на Водохреще 17–19 січня 1941 року і на якому їх було звинувачено в антирадянській діяльності. Суд над молоддю радянська влада зробила показовим, однак студенти не визнали себе винними, не покаялися і заявляли у залі суду, що вони непримиренні вороги радянської влади. Суд засудив 42 молодих людей, серед них 11 дівчат до смертної кари. 17 осіб було ув'язнено на 10 років. Однак колегія Верховного суду СРСР від 15 березня 1941 року «пом'якшила» вирок львівського суду: 19 засуджених 14 квітня 1941 розстріляли, інші отримали термін від 4-х до 10 років позбавлення волі. Одну студентку депортували за кордон.

І хоча тоді й опісля радянська пропаганда буде голосити, що ці двері були відчинені для дітей робітників та селян і насамперед українців, та, судячи із тодішнього складу прийнятих студентів, українців було найменше. Щоб якось вирівняти цю прогалину між пропагандою і дійсністю до університету приймали людей без середньої освіти. Свідченням цього є хоч би прийняття на філологічний факультет письменників Івана Керницького та Василя Ткачука [4, 239].

Нова влада доволі лояльно поставилася до минулого Михайла Возняка. Вона активно вилучала під час обшуків його історію давньої літератури, вважаючи її націоналістичною, але її, очевидно, задовольнило те, що про нього казали відверті вороги радянської влади, зокрема митрополит Йосиф Сліпий. Свідчить про це оперативне повідомлення 2-го відділу КДБ у Львівській області щодо реагування різних відомих діячів минулого на появу статті «З хрестом чи ножем» у газеті «Вільна Україна» Ярослава Галана. Михайло Возняк, згідно з донесенням конфідентів, сказав: «Я багатьох фактів не знав, що стаття правильно ставить питання. Можливо, нема сенсу протиставляти «патлатих» (*тобто православних*) уніатам. Всі однакові і всі мракобіси, і всі за хрестом тримають не волю, а маузер, як і польська єзуїтська банда церкви» [11, 135]. Пізніша поведінка М. Возняка також задовольняла органи, свідченням цього є протокол допиту Йосифа Сліпого

15 червня 1959 року, який називає Возняка та Грушевського «ворогами Греко-католицької церкви» [12, 384].

Особову справу Михайла Возняка збережено як справу № 3400, оп. 1 о/с, ф. Р-119 архіву Львівського національного університету ім. Івана Франка.

В автобіографіях (їх в особовій справі дві) Михайло Возняк постійно наголошував на своєму навіть не стільки лояльному ставленні до нової окупаційної більшовицької влади, скільки вдавано захоплювався нею.

Згідно з наказом ректора Марченка № 24 по Львівському державному університету від 30 жовтня 1939 року, Михайла Возняка прийняли на роботу на посаду професора історії української літератури [1, арк. 5]. Тоді ще слово *ректор*, а також професор, писали з великої літери, але не вказували ні ініціалів, ні звання того професора чи ректора, а прізвище Возняк писали, як *Возьняк*. Крім того, було зроблено окрему виписку з цього наказу, її підписала секретарка університету Городиська, також без вказівки ініціалів.

Через місяць 30 листопада 1939 року після видачі цього документа вийшов наступний, також за підписом ректора М. Марченка: «До квестури. Спростувати наказ ч. 63. поз. 7, яка дотичить Проф. Михайла Возняка, призначеного наказом ч. 24. з дня 30 жовтня професором історії Української літератури від дня 18 жовтня 1939 р., а не як помилково зазначено від дня 30 жовтня 1939 р. Ректор Львівського Державного Університета Марченко» *(особливості правопису документа з особової справи М. Возняка тут і далі збережено)* [1, арк. 3]. Отже, Михайла Степановича Возняка прийнято на роботу у Львівський університет 18 жовтня 1939 року.

Більше документів, які стосуються праці М. Возняка в університеті до початку війни з Радянським Союзом, в його особовій справі немає.

Особова справа не зафіксувала жодним документом дотичності університетського професора, дійсного члена АН УРСР Михайла Возняка до 25-томника творів Івана Франка. Із

планованого видання вийшов тільки другий та дванадцятий том. Михайло Возняк виявив тоді принципову позицію щодо видання, а тому невдовзі вийшов зі складу редакції. Видання творів Івана Франка було продовжено після війни, але вже без участі Михайла Возняка.

Після вторгнення 30 червня 1941 року гітлерівських військ у Львів, університет закрили. У перші дні війни 70 відомих учених університету, політехнічного та медичного інститутів заарештували, а опісля розстріляли. У 1942 р. німецька окупаційна влада закрила вищі школи в Україні, серед них і Львівський університет.

Михайло Возняк під час окупації залишився у Львові і не був примусово вивезений у тил як депутат Верховної Ради УРСР, подібно до того, як вивезли Кирила Студинського та Петра Франка. Його не піддавали терору, але залишили без роботи. З відновленням української преси він став активним її дописувачем, особливо до газети «Львівські вісті», про що написано у т. 1. монографії Костянтина Курилишина «Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.)» [8, с. 441, 460, 523, 544, 552].

Він не виїхав на Захід, як більшість людей, які скуштували більшовицького раю, його не тероризувала німецька влада за співробітництво з більшовиками, залишався у Львові до приходу радянської влади. Він у той час рятував разом з іншими працівниками НТШ архів та бібліотеку Івана Франка, яку німці розпорядилися вивезти на Захід.

М. Возняк на таке розпорядження погодився, але в прислані пачки поклав маловартісні папери, опломбував їх і відправив. Це був великий ризик для ученого і його працівників, бо його могли жорстоко покарати. Як передбачав М. Возняк, відправлені паки в дорозі пропали…

Михайло Возняк ніколи тим вчинком не хвалився.

Відновлення діяльності університету розпочалося відразу ж після звільнення Львова від гітлерівських військ. 30 липня 1944 року в університеті відбулися збори, учасники яких

звернулися до інтелігенції із закликом взяти активну участь у відбудові економіки, навчальних, культурно-освітніх закладів Львова.

Згідно з «Выпиской из наказа № 5 по Львовскому Государственному Университету от *8 серпня 1944* г . *Призначити тимчасово проф. Возняка М. С. керівн. каф. етнографії з дня 2.VIII.1944 р.* На основании *Клопотання декана філолог. фак.* п/п Ректор Львов. Гос. Университета проф. Белякевич. Верно – инспектор Отд. кадров *Гр. Пронюк (курсивом тут і далі виділено написаний рукою текст документа* [1, арк. 2], «п/п» означає – «первый помощник», тобто пізніше проректор.

Після більше ніж трирічної перерви 15 жовтня 1944 року в університеті приступили до навчання 194 студентів 2–4 курсів. Студенти перших курсів (їх було 226) розпочали навчання 1 листопада 1944 року, а 30 листопада цього ж року перший помічник ректора проф. Білякевича підписав наказ № 86, згідно з яким, «*Відповідно до штат. розкладу і наявної кількості академічних годин затвердити зав. каф. укр. літер. академіка Возняка М. С.* Основание: *Штатний розпис затвердж. на 1944/1945 навч. рік* [1, арк. 3].

Наприкінці березня 1945 року в університеті навчалося аж 799 студентів. У виш можна було тоді вступити і серед навчального року.

26 листопада 1945 року Михайло Возняк заповнив «Особистий листок по обліку кадрів» [1, арк. 7–8]:

1. Прізвище *Возняк* Ім'я *Михайло* по батькові *Степанович;*

2. Стать *чолов.;*

3. Рік народження *1881;*

4. Місце народження

а) за існуючим адм. поділом *Вільки Мазовеькі Рава-руського району Львівської області*

б) за колишнім адм. поділом *Вільки Мазовецькі пов. Рава-руська, Галичина, Австрія;*

5. Національність *українська;*

6. Соц. походження:

а) Бувш. сословіє батьків *незаможні селяни;*

б) основне заняття батьків до Жовтневої Революції --- *(тут і надалі цей знак означає, що графа незаповнена)* після Жовтневої Революції ---;

7. Основна професія (заняття) зараз (для членів ВКП(б) --- до вступу в партію --- стаж роботи за цим фахом ---;

8. Соц. стан *службовець;*

9. Партійність *канд. ВКП (б);*

10. Якою організацією прийнятий в члени ВКП(б) ---;

11. Партстаж *в декабре 1945* № партквитка *93448184* або к. картки ---;

12. Стаж перебування в ВЛКСМ з... по ...;

13. Чи перебував в інших партіях (яких, де, з якого і по який час) ---;

14. Чи перебував раніш в ВКП(б) --- з якого і по який час --- і причини виключення чи вибуття ---;

15. Чи були колибання в проведенні лінії партії, чи брав участь в опозиціях (яких, коли) --- ;

16.Членом якої профспілки перебуває і з якого року —

17. Освіта: Точна назва учбового закладу (вуза, втуза, технікума, школи і ін. і його місце перебування *університет, Львів;* назва факультету або відділу *філософський;* Дата (місяць, рік) вступ. *X 1904;* закін. або вибуття *VII 1908;* Закін. чи ні *так;*

18. Вчена ступінь (звання) *дійсний член АН УРСР;*

19. Чи має наукові праці і винахідництво (так, ні) (перелік наукових праць і винаходів з зазначенням, де надруковані і видані окремо ---;

21. Яку роботу виконував спочатку трудової діяльності (включаючи військову службу): *21/VII.1908 учитель української гімназії; IX.1914 учитель української гімназії; IX 1918 приватний науковець (не склав присяги панській Польщі,ввесь час існування Польщі безробітний); 19.X.1939 професор і згодом керівник кафедри української літератури в ДУ; 22.VI.1941 приватний науковець через увесь час гітлерівської окупації безробітний; 27.VII.1944 професор і керівник кафедри української літератури;*

23. Участь в центральних, республіканських, краєвих, обласних, округових, міських, районних виборних органах: 1. Місце перебування виборного округу *Київ* Назва виборного органу Верховна Рада Республіканська Виборна Комісія по виборах до Ради національностей Ким обраний *Вибр. окр. № 331* Дата обрання *1940* Місце перебування виборного округу *Київ* Назва виборного органу Республіканська Виборна Комісія по виборах до Ради національностей Ким обраний *Вибр. окр. № 331* Дата обрання *1940;*

24. Знання чужоземних мов і мов народностей СРСР. Чужоземних слабо *французька* добре *німецька, класична латинська українська, польська.* Народів СРСР слабо *російська;*

25. Чи брав участь у революційному русі і чи підлягав репресіям за революційну діяльність до Жовтневої Революції (за що, коли, ким) ---;

26. Чи брав участь у партизанському русі і підпільній роботі (як вступив, де, коли і яку роботу виконував) ---;

27. Військова служба: в старій армії з… по…, останній вищий чин---, в Червоній гвардії з… по… на яких посадах ---, в Червоній армії з … по… остання вища посада ---;

28. Чи брав участь в боях під час громадянської чи Вітчизняної війни (де, коли, ким) ---;

29. Чи був у полоні (де, коли, при яких обставинах попав, як і коли звільнився з полону) ---;

30. Чи служива у військах, чи установах білих урядів (так, ні) --- (якщо служив зазначити з якого по який час, де і на якій посаді) ---;

31. Чи перебував на території, тимчасово окупованій німцями під час Вітчизняної війни (де, коли, робота в цей час) *у Львові через увесь час гітлерівської окупації безробітний;*

32. Відношення до військових обов'язків, категорія обліку --- склад --- військове звання --- військовий фах № --- чи приписаний до військової частини (так, ні) --- столу за місцем мешкання військовозобов'язаного --- назва райвоєнкомату за місцем мешкання військовозобов'язаного --- знята чи надана

відстрочка від призиву на військовий час (так, ні) --- якщо так, то коли (місяць, рік) --- чи перебуває на спеціальному обліку ---;

33. Стан здоров'я (чи має поранення, контузії, коли і де одержані) --- ;

34. Які нагороди і заохочення має після Жовтневої революції ---;

35. Чи притягався до судової відповідальності(ким, коли, за що) ----;

36. Чи має партстягнення ---;

37. Родинний стан під час заповнення листа *вільний;*

38. Домашня адреса: *Львів, Сталінський район, вул. Боніфратрів 14, кв. 7.* Дата заповнення листа *26/VIII.1945 р.».*

На цьому документі фотографії Михайла Возняка нема, хоч така передбачалась.

До цього «Особистого листка по обліку кадрів» М. Возняк як пункт 20 додав необхідний список своїх наукових праць [1, арк. 15–24]:

«*Список наукових праць проф. Возняка*

1. Із кореспонденції Г. Моха (Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка, 81, сс. 157–71).

2. Проект правопису Івана Жуківського (Записки НТШ, 82, сс. 53–86).

3. Передмова Головацького до викладів української філології (Діло , 1908, ч. 284).

4. Українські драматичні вистави в Галичині в першій половині XIX ст. (Записки, НТШ, 87, сс. 70–91, 88, сс. 51–93).

5. До історії видання Номисової збірки «Українські приказки...» (Записки НТШ, 88, сс. 159–80).

6. До історії українського театру в Галичині (Лист С. Паливоди-Карпенка до Ю. Лаврівського (Записки НТШ, 90, сс. 168–78).

7. Буквар Ос. Лозинського з 1838 р. (Записки НТШ, 91, сс. 160–169).

8. Студії над галицько-українськими граматиками XIX ст. (Зап. НТШ 89, сс. 111–43; 90, сс. 33–118; 91, сс. 126–50; 93, сс. 90–131; 94, сс. 107–161; 95, сс. 83–106; 98, сс. 75–146.

Відб. Галицькі граматики української мови першої половини XIX ст. Л. 1911 сс. 148.

9. До характеристики харківського гуртка українських письменників (Записки НТШ, 93, сс. 132–40).

10. Два недруковані вірші Івана Головацького (Записки НТШ, 94, сс. 163–6).

11. Різдвяні й великодні вірші-орації із збірника кін. XVII – поч. XVIII в. (Записки НТШ, 96, сс. 119-46).

12. Уривок граматики Ів. Лаврівського (Зап. НТШ, 98, сс. 155–62).

13. Філологічні праці Ів. Могильницького (Укр.-руський Архив, V. сс. VIII–240).

14. «Тренос» М. Смотрицького (Діло, 1910, чч. 134–139).

15. Граматика Лаврентія Зизанія з 1596 р. (Зап. НТШ, 101, сс. 5–38, 102, сс. 11–87).

16. Замітки Ів. Могильницького до видання Руської Правди Раковецького (Зап. НТШ, 104, сс. 176–180).

17. Віршові проби Юл. Величковського (До питання авторства Шашкевичевої «Читанки» (Записки НТШ, 104, сс. 181–91).

18. Дві дрібнички до характеристики Марк. Шашкевича (Записки НТШ, 105, сс. 165–8).

19. До історії видання Ількевичевих приповідок (Зап. НТШ, 106, сс. 175–9).

20. Маркіян Шашкевич як фольклорист. Львів 1891, сс. 37.

21. Недрукована автобіографія Володимира Шашкевича. Л. 1911, сс. 29.

22. Слідами Маркіяна (Неділя, 1911, ч. 45).

23. Погляд на культурно-літературні зносини галицької України та російської в першій половині XIX в. (Неділя, 1911, чч. 43–44.

24. В пошукуванню за портретом Шашкевича (Неділя, 1911, ч. 3).

25. Оповідання про Маркіяна Шашкевича *Л.* 1911, с. 24.

26. Народження культу Шевченка в Галичині (Неділя, 1911, ч. 11–12).

27. Писання Маркіяна Шашкевича (Збірник Філолог. Секції НТШ, XIV, сс. XXIV–294).

28. З фольклорних занять Маркіяна Шашкевича (Записки НТШ, 109, сс. 140–55).

29. До історії української наукової і просвітньої організації в Галичині 1848 р. (Записки НТШ, 110, сс. 163–82).

30. З зарання української преси в Галичині (Записки НТШ 111,140–59).

31. Стара українська драма і новіші досліди над нею (Записки НТШ 112, сс. 139–91.

32. З-за редакційний куліс віденського Вістника та Зорі Галичини (Записки НТШ, 107, сс. 73–109).

33. З культурного життя України XVII–XVIII вв. (Записки НТШ, 107, 57–102, 109, сс. 10–33).

34. З зарання віднови, українського культурно-літературного життя у Галичині (Неділя, 1912, ч. 9).

35. Проф. Ягіч про українську філологію (Неділя, 1912, чч. 1–6).

36. З історії введення української мови в галицьких середніх школах в 1-шій половині XIX в. (Наша Школа, 1912, IV-V. сс. 29–37, VI, сс. 19–27).

37. До історії альманахів М. Шашкевича (Неділя, 1912, ч. 13).

38. Просвітні змагання галицьких українців в 19 віці (до 1850 р., *Л.* 1912, сс. 53.

39. Матеріали до історії української пісні і вірші (Укр. Русь. архів, IX–XI, сс. 589).

40. Український протипапський памфлет XVI. в. «Історія о єдномъ папѣ римскомъ» (Записки НТШ, 117–118, сс. 251–68).

41. З бібліографічних занять Івана Вагилевича (Записки НТШ, 116, сс. 168–78).

42. До характеристики Петра Лодія (Записки НТШ, 113, сс. 148–55).

43. Перша комісія для українських шкільних підручників (Наша Школа, 1913, II, сс. 79–83).

44. Історія одної читанки (Наша Школа, 1913, III, сс. 167–75).

45. З заходів коло рущини в самбірській гімназії в 1849 і 1850 рр. (Наша Школа, 1913, IV–V сс. 217–233).

46. Життя і значення Івана Франка. Л. 1913, сс. 40.

47. Короткий історичний огляд діяльності тов. «Просвіта» (Письмо з «Просвіти» 1913, сс. 193–204).

48. Пам'яті поета-просвітителя (Письмо з «Просвіти», 1913, сс. 1–74).

49. Наші університетські традиції у Львові (Ілюстрована Україна, 1913, чч. 4–6, 8.

50. Михайло Коцюбинський (Ілюстр. Україна, 1913, ч. 9.

51. До вияснення національних поглядів Як. Головацького в 1848 р. (Записки НТШ,121, сс. 133–72. Відб. Перша редакція «Розправи о язиці южнорус...» Як. Гол.

52. Три документи до історії Руїни (Україна, 1914, III, сс. 76–81).

53. Український «savoir-vivre» з 1770 р. (Україна, 1914, III, сс. 35–55.

54. Польська вірша про битву під Полтавою (Україна, 1914, IV, сс. 59–70.

55. Початки української комедії (Україна, 1914, I, сс. 54–70, II сс. 40–56).

56. Шевченко в Галицкой Украине (Укр. Жизнь, 1914, III. сс. 45–52).

57. Павлин Свєнціцький (Павло Свій), Л. 1914, сс. 16.

58. Епізоди культурних зносин галицької і російської України в 1-ій половині XIX в. (Записки Укр. Наук. Т-ва, XIII, сс. 54–142, XIV, сс. 56–100.

59. Український господарський порадник з 1788 р. (Зап. НТШ, 122, сс. 37–78.

60. Пам'яті Івана Франка (Опис життя, діяльності й похорону). Відб. 1916, сс. 94.

61. Початки української комедії (1619–1819) Л. 1919, сс. 251.

62. Кілька заміток до послання Лацка з 1534 р. й відповіді на нього афонського прота Гаврила (Записки НТШ, 123, сс. 1–19).

63. В четверті роковини смерті М. Павлика (Вперед, 1919, ч. 47).

64. Діалог Йоаникія Волковича з 1631 р. (Записки НТШ, 129, сс. 33–79).

65. Матеріали до історії українського письменства XIX в. (Життя і Мистецтво, 1920, сс. 28–33, 63–69, 105).

66. До історії почаївських видань XVIII в. (Записки НТШ 130, сс. 107–119.

67. Історія української літератури, I–III. Л. 1920, 1921, 1924,сс. 344, 416 і 564).

68. Кілька голосів про Шевченка 1860–1862 рр. (Вперед, 1920, ч. 57).

69. Пам'яті Ол. Шахматова (Вперед, 1920, чч. 217–219).

70. Кирило-мефодіївська справа й Галичина (Український Вістник, 1921 р., ч. 37).

71. Кирило-мефодіївське Братство. Л. 1921, сс. 115–172.

72. Два співанники пол. й третьої четвертини XVIII в. (Записки НТШ, 133, сс. 115–172).

73. Старе українське письменство. Л. 1922, сс. 512.

74. Підкарпаторуська обробітка легенди про запис душі чортові ради дівчини (Н.Зборник, Ужгород, 1922, сс. 124–139).

75. Грицько Сковорода, славний український мудрець. Л. 1922, сс. 24.

76. Грицько Сковорода як педагог (Світло, 1922, сс. 108–119).

77. Листування П.Куліша з Ол. Кониським (Нова Україна, 1923, VII –VIII, сс. 267–76, X, сс. 139–48, XI, сс.154–162.

78. З листування М.Драгоманова з В.Навроцьким (Літ. Наук. Вісник,1923, III, сс. 249–259.

79. Підкарпатська переробка однієї притчі з Варлама і Йоасафа (Неділя Русина, 1923, ч. 29–35.

80. З приводу найновішого видання творів Котляревського (Діло, 1923, ч. 211).

81. Перед ювілеєм української книги (Громад. Вістник, 1923, чч.3 і 9.

82. До історії різдвяних забобонів (Стара Україна, 1924, сс. 187–8.

83. Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. Л. 1924, с. 178.

84. Доля друкарні Івана Федоровича (Ст. Україна, 1924, сс. 46–8).

85. Діалог на Різдво. Новий текст із копії 1748 р. (С. Укр., 1924, сс. 12–13.

86. Франкова популяризація соціалістичної програми з 1881 р. (Культура, 1924, II, сс. 92–104).

87. До початків співробітництва Івана Франка в Зорі (Культура, 1924, II, сс. 105–118).

88. Авторство азбучної статті з 1834 р. (Записки НТШ, 136–137, сс. 107–118.

89. До письменської діяльності Л. Боровиковського (Записки НТШ, 136–137, сс. 225–237).

90. З життя й діяльності Івана Франка в рр. 1881–1884 (Культура, 1925, I, сс. 53-68, II, сс. 43–77).

91. З оточення Т. Шевченка (Культура, 1925, III, сс. 30–50).

92. Шість листів Л. Українки до Н. Кибальчич-Козловської (Літ. Наук. Вісник, 1925, сс. 131–142).

93. Листування Костомарова з Кониським (Україна, 1925, III, сс. 72–77).

94. Шевченко й княжна Рєпніна. Л. 1925, сс. 118.

95. З поля української духовної вірші. Жовква, 1925, сс. 56.

96. Коротка граматика давньої церковно-слов'янської мови в порівняні з українською для ужитку в сер. школах. Л. 1925, сс. 64.

97. Початки нового українського письменства (Діло, 1925, чч. 20–23).

98. На порозі студій над Франком (Діло, 1925, ч. 116).

99. Пам'яті великого будівничого новітньої України (Діло, 1925, чч. 278–283).

100. Спогади Агати Ускової про Т. Шевченка (Науковий Збірник, 1926, сс. 168–73).

101. До життєпису Костомарова (Науковий Збірник, 1926, сс. 173–174).

102. Іван Франко в добі радикалізму (Україна, 1926, VI, сс.115–163).

103. До соціалістичного світогляду Ів. Франка (Іван Франко. Збірник. К, 1926, сс. 126–179).

104. До поглядів Івана Франка на українську літературу (Життя і Революція, 1926, IX, сс. 42–50)

105. Недрукована поема Франка «Св. Валентій» (Чер. Шлях, 1926, IX, сс. 6–40.

106. Перша любов Івана Франка (Календар Укр. Нар. Союзу на р. 1927, сс. 35–55.

107. Франків розрив з польською пресою (Світ, 1926, чч. 11–12).

108. Розділ Марксового «Капіталу» в перекладі Франка (Культура, 1926, IV–IX, сс. 54–87).

109. Енгельс у Франковому перекладі (Культура, 1926, IV–IX, сс. 91–118.

110. Із зносин М. П. Драгоманова з Галичиною (Україна, 1926, V, сс. 137–155.

111. Доповнення М. П. Драгоманова до його «Австроруських споминів». У відповідь рецензентові «Діла» (Україна, 1926, II–III, сс. 76–89).

112. Невидана стаття М.П.Драгоманова про фольклорну літературу (Первісне громадянство, 1926, I–II, сс. 118–122).

113. З перших років письменської діяльності Б.Грінченка (Літ. Наук. Вісн., 1926, V, сс. 60–65, VI, сс. 142–154).

114. Із початків нової української комедії (Діло, 1926, ч. 6).

115. Із збірника Кондрацького кінця XVII в. (Записки НТШ, 146, сс. 155–179).

116. Знадібки до української великодньої драми (Записки НТШ, 146, сс. 119–53).

117. Староводолазька Олександрія з 1753 р. (Зап. НТШ, 146, сс. 215–8.

118. Мартин Пашковський про козацькі сутички з татарами й долю ясиру (Записки НТШ, 147, сс. 141–161).

119. Битва під Загаллям у сучасній польській пісні (Зап. НТШ, 147, сс. 161–165).

120. З життя чернігівської громади в 1861–1863 рр. (Україна, 1927, VI, сс. 114–124).

121. П. Куліш як інформатор галицького історика літератури (Жит. і Революція, 1927, XII, сс. 283–306).

122. З листування Івана Нечуя-Левицького з галичанами (Науковий Збірник, 1927, сс. 97–133).

123. Матеріали до життєпису Франка (За сто літ, I, сс. 166–186).

124. З невикінченої повісті Франка: Не спитавши броду (Чер. Шлях, 1927,I, сс. 5–54).

125. Тринадцять листів Ів. Франка до Ол. Кониського (Життя і Революція, 1927, IV–V, сс. 84–98, 233–242).

126. Журнальні плани Франка в рр. 1884–1886 (Україна, 1927, III, сс. 17–88.

127. Листи Івана Франка до В.Левицького (Україна, 1927, V, сс. 99–105).

128. До діяльності Михайла комарова (Бібл. Вісті, 1927, IV, сс. 99–105).

129. Нездійснений план українського журналу з 1883 р. (Б. Вісті, 1927, II, сс. 61–65).

130. Сумнівна пісенна традиція про повстання Мартина Пушкаря (Діло, 1927, чч. 275 і 276).

131. Куліш як редактор «Причепи» Левицького (Записки НТШ, 148, сс. 1–54).

132. Останні зносини П. Куліша з галичанами (Записки НТШ, 148, сс. 165–240).

133. Козацтво під Хотином 1621 р. в сучасній поезії (Записки НТШ, 149, сс. 141–72).

134. М. Стриковський про турецьку неволю в творі 1575 в. (Записки НТШ, 149, сс. 197–210).

135. Дума про козака-нетягу в записі кінця XVII в. (Ювіл. Збірник М. Грушевського, 1928, II, сс. 26–33).

136. До початків нового українського письменства (Науковий Збірник , 1928, сс. 100–107).

137. З романтичних епізодів П. Куліша (Діло, 1928, чч. 277–286).

138. З років заслання П. Єфименка... (За сто літ, II, сс. 110–121).

139. Автобіографічні знадібки до характеристики В. С. Александрова (Україна, 1928, IV, сс. 80–93).

140. З письменської спадщини Василя Мови (Лиманського), (За сто літ, III, сс. 17–45).

141. Листування Івана Франка і М. Драгоманова. К. 1928, сс. 508.

142. З діяльності Ів. Франка як етнографа. (Первісне Громадянство, 1, сс. 145–153).

143. «На вершку» Івана Франка (За сто літ, II, сс. 251–272).

144. Франкова стаття з 1905 р. в польсько-українській справі (Діло, 1928, чч. 254–256).

145. Іван Белей і Олександер Кониський. Л. 1928, сс. 45.

146. Іван Котляревський, його життя й творчість (Вступ до «Творів», сс. V–XXVIII).

147. До життя і діяльності М. Лисенка (Життя і Рев., 1928, V, с. 133–145).

148. З 1848 р. (Жмуток настроїв і фактів із рукописного матеріалу (Діло, 1928, ч. 84).

149. Ювілей Заведення ім. Оссолінських (Діло, 1928, ч. 117).

150. До історії місії М. Драгоманова (Україна, 1929, I, сс. 48–72).

151. Спроба відбудови невикінченої повісті Франка «Не спитавши броду» (Черв. Шлях, 1929, I, сс. 5–33, II, сс. 5–22).

152.Цікава пам'ятка укр.. пісенності XVII в.(Україна, 1929, II, сс. 3–37).

153. Громадський Друг (1878–1929) (Черв. Шлях, 1929, IV, сс. 128–155).

154. Із співаника Домініка Рудницького (Зап. НТШ, 150, сс. 243–252).

155. Апологія кирилиці Дениса Зубрицького (Записки НТШ, 150, сс. 21–42).

156. Ол. Кониський і перші томи «Записок» (Записки НТШ, 150 сс. 339–390).

157. Любовна пісня про рижка й сироїжку в рукописі кінця XVII в. (Перв. Громадянство, 1929, I, 61–66).

158. Волинський співаник Степана Білецького (Матеріали до етнографії й антропології, XXI–XXII, сс. 241–253).

159. Виправа Запорожців на Перекоп у 1608 р. (Україна, 1929, V, сс. 18–21).

160. П'ять листів П. Куліша до Ол. Білобородова (Україна, 1929, VII, сс. 88–92).

161. До публіцистичної діяльності Ів. Франка в рр. 1879–1883 (За сто літ, IV, сс. 225–268).

162. Невикінчена повість Франка: Не спитавши броду (Діло, 1929, ч. 99).

163. З історії «Леля й Полеля» Івана Франка (Твори, XXX, сс. 5–13).

164. «Гутак». Недрукований початок повісті Франка (За сто літ, IV, 20–24).

165. Франкові «Три князі на один престіл» (Діло, 1929, ч. 182).

166. Щастя й горе Загоровських. Нарис із минулого Волині. Л. 1929, сс. 42.

167. Український правопис із словничком. Л. 1929, сс. 207.

168. Три статтейки з полемічного письменства (Записки НТШ, 99, сс. 1–50).

169. Шевченків Алкид і його мати (Шевченко, II, X. 1930, сс. 49–69).

170. Шевченко в німецьких перекладах Франка (Шевченко, II, сс. 205 – 20).

171. Шевченко і Галичина (Україна, 1930, II, сс. 66–72).

172. З приводу двадцятиліття «Кобзаря» в редакції В. Доманицького (Його листування з Ів. Франком), (За сто літ, V, сс. 272–304).

173. Гервінусів Шекспір в очах П. Куліша (Збірник заходознавства, II, сс. 163–176).

174. Примітки Ів. Нечуя-Левицького до перекладу «Малороссии» Прижова (Літературний Архів, 1930, I–II, сс. 138–43).

175. Драгоманов у відновленій «Правді» «За сто літ, VI, сс. 229–248).

176. Листочок на могилу автора «Скиту Манявського» (Діло, 1930, ч. 9).

177. Стосунки М. Кропивницького з галицькими українцями (Річник УТМ,1, сс. 138–151).

178. Недокінчена друком праця Івана Франка з історії Українського театру (Річник УТМ, 1, сс. 41–75).

179. Українські пісні й польські вірші з «Літописця»Ерліча (Зап. НТШ, 151, сс.195 – 205).

180. До зновин Ів. Левицького з галичанами (Літ. Архів, 1931, I–II, сс. 142–53).

181. З першого заарештування Івана Франка (Нові Шляхи, 1931, I, сс. 53–58, II, сс. 176–182).

182. До справи архіву Мазепи (Записки НТШ, 152, сс. 149–150).

183. Перерібка Антона Герцига з Вольтера (Життя і Знання, 1932 ,сс. 407–408).

184. Пилип Орлик у пісні про Ведмедівку (Записки НТШ, 152, сс. 153–162).

185. Українська сатира на царицю Анну з 1735 р. (Записки НТШ, I52, сс. 152–153).

186. 1837 чи 1834? (Основна дата нового письменства в Галичині (Життя і Знання, 1933, сс. 248–249).

187. З організації й самооборони львівських українців у минулому (Ювілейний Збірник «Зоря», Л. 1934, сс. 5–23).

188. Чернець Климентій про вагу ремесел, у старій Україні (Ювіл. Збірник, сс. 28–42).

189. Життя з Україні в другій, половині 18-го ст. (Назустріч, 1934, ч. 13).

190. Чоловий автор із «Сина Русі» (Діло, 1934, чч. 53–54).

191. Як винародовлювались українці за Австрії до 1848 р. (Діло, 1934, чч. 12–15, 17–18).

192. Століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича (Діло, 1934, чч. 114–115).

193. Перший вірш на честь кириломефодіївців і його автор (Діло, 1934, чч. 68–73).

194. Перший відгомін справи кириломефодіївців у польській пресі (Діло, 1934, чч. 311, 314-6, 319).

195. Матірне серце в «Неофітах» (Назустріч, 1934, ч. 6).

196. Брошура василіанського достойника з 1863 р. (Діло, 1934, чч. 101–103, 106–107).

197. Перша вистава українського театру в Галичині (Діло, 1934, ч. 91).

198. До генези й розуміння Франкової поеми «Похорон» (Діло, 1934, ч. 138, 140–143, 146–147).

199. Перший історик церкви з вихованців львівської духовної семінарій (Богословія, 1934, IV, сс. 237–245, 1935, I, сс. 36-46, II–III, сс. 124–133, IV, 222–230).

200. З української лірики XVII в. (Зап. НТШ, 153, сс. 175–184).

201. Два «старосвітські отче наші» з часу Шашкевича (Зап. НТШ, 153, сс.184–185).

202. Хто ж автор т. зв. Літопису Самовидця? (Зап. НТІ, 153, сс. 1–81)

203. Зловісний великдень і віковічний його відгомін (Діло, 1935, ч. 115).

204. Хто перший: Василь Гоголь, чи Котляревський ? «Назустріч, 1935, ч. 22)

205.Богдан Залеський про Миколу Гоголя (Діло, 1935, ч. 115).

206. До українського перекладу думок Богдана Залеського (Назустріч, 1935, ч. 15).

207. Невже невідомий поет з-перед Шашкевича? (Діло, 1935, ч. 145).

208. Михайло Грабовський про два молодечі твори П. Куліша (Діло, 1935, чч. 175–177, 183).

209. Легенда про листування Шевченка з Б. Залеським. (Наз., 1935, ч. 13).

210. Двоголос киян і молодих галичан із 1862 р. (Новий Час, 1935, чч. 123–131).

211. Д-р П. Бернатоваич (Сторінка з наддніпрянсько-наддністрянських зносин у 1861–1865 рр. (Діло, 1935, чч. 201, 203–205, 207–210).

212. Франко про партії серед галицьких українців перед 50-ма роками (Діло, 1935, чч. 120–122, 124, 127–128, 131).

213. Чайковський і Франко (Новий Час, 1935, чч. 182–189, 191–192, 202–204).

214. До становища проф. Ягіча до української справи (Новий Час, 1935, чч. 137–138, 140–141).

215. Григорій Ількевич як збирач пісень.

216. Ще до діяльності М. Шашкевича як фольклориста.

217. Св. Ф. Кемпійський у перекладі Івана Вагилевича.

218. З романтичного періоду фольклорних зайнять Як. Головацького.

219. Кральодворський рукопис в укр. письменств. 215–219: У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича (1834–1934). Нові розшуки про діяльність його гуртка. Частина перша, сс. 1–146.

220. До джерел укр. пісенного Збірника Жеготи Павлі.

221. Зміна поглядів Як. Головацького в його власному освітленні.

222. До характеристики М. Устияновича.

223. Розвідки Івана Вагилевича про укр. мову.

224. Записи пісень латинкою з першому збірнику Максимовича (Діло, 1936, ч. 8).

225. Чи дійсно «невирішена справа» (Діло, 1936, ч. 64).

226. Укр. революційна пісня 1848 р. (Діло, 1936, ч. 81).

227. Франко про Северина Гощинського (Новий Час, 1936, ч. 82).

228. Хто спричинив арештування Франка й товаришів 1877 р.? (Життя і Знання, 1936, сс. 134–136).

229. «Ляшка» М. Висоцького (Новий Час, 1936, ч. 5).

230. Століття «Читанки» М. Шашкевича (Шлях виховання й навчання, 1936, ч. 2).

231. Хто й чому започаткував азбучну справу в 1859 р. (Там само, ч. 1).

232. Школа Успенського Братства у Львові. Л. 1936, сс. 23.

233. Недрукована стаття Івана Франка (Назустріч, 1936, ч. 11).

234. Як дійшло до першого жіночого альманаха. Л. 1937. сс. 88.

235. Із страху перед життєвою незабезпеченістю. Коли розходились Іван Франко й Ольга Білинська. (Назустріч, 1937, ч. II).

236. До історії видань Квітчиної «Марусі». Л. 1937. сс. 14.

237. До «Русалки Дністрової». Л. 1937,сс. 4.

238. Укр. пісні в польських виданнях XVII ст. Л. 1937, сс. 28.

239. Франко та його батько (Життя і Знання, 1937, ч. 5).

240. Жива думка Вол. Шашкевича (Ж. і Знання, 1937, ч. 7–8).

241. «Czysta ona jak krystal, ciepla jak wieczor letni, niespodziewanie-oryginalna» (Новий Час, 1937, чч. 98–100).

242. Іван Липа й Франко (Новий Час, 1937, ч. 113).

243. Укр. пісні польського священика (Назустріч, 1937, чч. 12–14).

244. Чиї записи пісень у «Русалці Дністровій». Л. 1937, сс. 11.

245. Бендерська Комісія по смерті Мазепи (Мазепа, I, Варш. 1938, сс.106–33)/

246. Автобіограф. документ Ів. Франка з 1892 р. (Літ. Наук. додаток «Нового Часу», 1938, ч. 15).

247. Панько Куліш і Віктор Забіла (Літ. Наук. Дод. «Нов. Часу», 1938, ч.18).

248. З нерозгаданих загадок укр. письменства. Кирило Тополя. (Літ. Наук. Дод. «Нов. Часу» 1938, чч. 19–20).

249. Недокінчена Франкова трилогія (Літ. Наук. Дод. «Нов. Часу, 1938, ч. 21–23).

250. Ожешкова й Кониський (Літ. Н. Дод. «Нового Часу», 1938, ч. 31).

251. З листів Корнила Устияновича до Франка (Літ. Наук. Дод. «Нов. Часу», 1938, ч. 32).

252. Степан Смаль-Стоцький і Франко (Літ. Наук. Дод. «Нов. Часу», 1938, чч. 33–38).

253. З листових зв'язків Олександра Русова. Л. 1938. сс. 23.

254. До історії віденського «Вінка» (Укр. Книга, 1938, VI–VII, сс. 105–115).

255. Чистий зиск Оп. Осташевського з «Пів копи казок» (Там само, сс. 116–118).

256. З галицького руху перед 50-тьма роками. Франко в «Правді» Свєнтоховського (Календар для всіх на 1939, сс. 118–126).

257. Ватрослав Ягіч про спір Пипіна з Огоновським. Л. 1939, сс. 8.

258. Колядки в записі Маркіяна Шашкевича (Літ. Наук. Дод. «Нов. Часу» 1939 р.

259. Автограф Шевченка в альбомі Марусі Селюцької (ЛНД «Нового Часу, 1939, ч. 11).

260. Участь Франка в літ. збірці «Веселка» (ЛНД «Нового Часу», 1939, ч. 21).

261. Псевдо-Кониський і Псевдо-Полетика. Оповідання прадіда. Л., 1933, сс.15–24)».

Цей далеко не повний список наукових робіт, поданих до особової справи, наочно показує дивовижно різносторонні зацікавлення в галузі історії української літератури різних періодів її розвитку і спростовує намагання тодішніх учених про те, що Михайло Возняк є спеціалістом тільки в давній літературі. Це твердження свого часу образило Михайла Возняка і стало причиною, що він не продовжив працю над подальшою історією української літератури й охоплювала б період від Котляревського до першої половини XX століття. Чогось у наукових колах саме тоді, коли Возняк мав намір взятися за продовження, утвердилася думка, що він не є у цій сфері настільки компетентний, як, наприклад, Василь Щурат. У результаті ображений Михайло Возняк не продо-

вжив дослідження, а «більш компетентний» Василь Щурат і не думав братися за цю працю.

Ще перед заповненням університетського листка обліку кадрів 15 червня 1945 року Михайло Возняк подав у відділ кадрів свою «Автобіографію», написану від третьої особи й надруковану на машинці такого змісту:

«Возняк Михайло Степанович народився у Вільках Мазовецьких, Руськоравського району. Львівської області (колись повіт Рава-Руська в Галичині), дня 3 жовтня 1881 року як син малоземельних селян Степана і Еви з Матвієвих. Як пастух худоби й помічник при сільському господарстві не міг і думати про дальшу освіту поза місцевою шестирічною школою в рідному селі випадково в селі з'явивсь один інтелігент, що звернув увагу на зацікавлення сільського хлопчини й радив послати його до середньої школи. А що до вступу до гімназії потрібно було знання початків німецької мови, яких не давала сільська школа. Треба було змарнувати два роки в Раві Руській, щоб отримати вступ до гімназії з українською мовою навчання у Львові. Її скінчив власними силами, заробляючи на життя корепетиціями й отримавши стипендію у вищих класах гімназії. Склавши 1904 р. іспит зрілості як відмінник, яким був впродовж усіх класів гімназії, записався на філософський факультет львівського університету. Скінчивши його в 1908 році, перейшов на учительську посаду в тій самій гімназії, де вчився. Воєнні події загнали його 1914 р. до Відня, звідки вернувся влітку 1918 р. до Львова, де проживав до теперішнього часу По розпаді Австрії не склав присяги націоналістичній Польщі. Будучи увесь час упродовж її існування безробітним, зайнявся виключно науковою працею і досяг признання за неї, коли 29 червня 1929 р. вибрали його дійсним членом Академії Наук УРСР. Перед тим був дійсним членом Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, вибраний 5 червня 1911 року. Роботу отримав щойно з приходом Радянської влади слідом за доблесною Червоною Армією, що звершила соціальне й національне визволення

західноукраїнських і західнобілоруських земель, покликаний 19 жовтня 1939 р. на професора історії української літератури в Львівському Державному університеті ім. Ів. Франка. За Радянської влади керував кафедрою української літератури в Університеті та львівським відділенням інституту української літератури ім. Т. Гр. Шевченка Академії Наук УРСР. Тоді ж був обраний депутатом до Верховної Ради УРСР. Роки панування гітлерівських бандитів викреслили даний час із його наукового дорібку. Очевидно, за час окупації не займав жодної посади. Глибоко вірячи увесь час у поворот Червоної Армії й Радянської Влади. Діждався 27 липня 1944 р. радісної хвилини звільнення Львова, що залишила йому дальшу наукову працю. Львів. Дня 15/VI.1945» [1, арк. 9].

До особової справи Михайло Возняк додав нотаріально завірений диплом дійсного члена АН УРСР, на обкладинці якого був напис «Всеукраїнська Академія Наук». Текст був всередині посвідчення: «Всеукраїнська Академія наук обрала на свого дійсного члена Михайла Возняка. Обрання відбулося на засіданні Ради Академії 29 червня 1929 року. Скликаному згідно з постановою Ради Народних Комісарів УРСР з 16 квітня 1929 року. Президент АН УРСР Д.Заболотний. Неодмінним секретарем І. О. Корчак-Чепурковський.У Києві, року 1929 липня 19-го». Нотаріально завірена копія була здійснена 22 березня 1948 року за реєстром № 2740/11 [1, арк. 26].

5 грудня 1945 року Михайло Степанович Возняк приніс у відділ кадрів Львівського університету так звану «Паспортную справку» про те, що в нього є паспорт серії 111-ЖП № 683539, виданий 4 відділом міліції м. Львова та що він прописаний за адресою вул. Ціолковського, 14, кв. 7. У довідці вказувалося, що М. С. Возняк, «украинец», і «не военнообязан», прописаний за вказаною адресою 5 грудня 1945 року [1, арк. 38].

Наказом ректора Львівського державного університету проф. Білякевича за №227 від 11 лютого 1946 року «за високоякісну роботу й кращі досягнення «М. С. Возняк був премійований грошовою премією «в сумі» 1500 крб. Це пре-

міювання було здійснене «на основі наказу заступника НКП УРСР т. Філіпова» від 26 грудня 1945 року за № 5112 [1, арк. 28].

Цього року М.С. Возняку, згідно з наказом ректора І. Білякевича, №75 від 1 травня 1946 р., оголошено подяку «за кращі результати в науковій праці та підвищення якості навчання» [1, арк. 29].

Наказ № 236/п від 8 червня 1946 року Міністерства вищої освіти СРСР за підписом заступника міністра вищої освіти СРСР тов. Синецького ставив до відома «отдел кадров, сектор учета Львовского Госуниверситета» про те, щоб «утвердить действительного члена Академии Наук УССР Возняк Михаила Степановича заведующим кафедрой украинской литературы Львовского государственного университета» [1, арк. 26].

Серед документів з того часу збереглася й доповідна записка ректорові університету Олексія Никифоровича Мороза такого змісту: «В зв'язку з неповерненням з командіровки до Києва голови держ. Комісії філологічного факультету акад. Возняка доручити головування в державній комісії проф. Волкову». Доповідну датовано 30 листопада 1946 року [1, арк. 30].

Опісля ця доповідна О. Мороза буде фігурувати у справі М. Возняка, як такого, хто недбало ставиться до своїх обов'язків.

На доповідну О. Мороза був наказ ректора №236 від 3 грудня 1946 року: «У зв'язку з перебуванням у *командіровці* до м. Києва Голови Державної Комісії філологічного факультету акад. Возняка доручити головування в державній комісії проф. Волкову Р. М.». Наказ підписаний ректором І. Білякевичем на основі розпорядження проректора з навчальної частини проф. Леутського [1, арк. 31].

1948 року ректором університету призначили відомого вченого-механіка професора Г. М. Савіна.

Діловодство в університеті переводили *на общепонятный язык*. Михайло Возняк, як і всі інші працівники університету, мали заповнити «Особистий листок по обліку кадрів» [1, арк. 10–11] російською мовою і написати тою ж мовою

автобіографію [1, арк. 12]. Такий листок *учета кадров* та *автобіографию* Михайло Возняк заповнив і написав 20 червня 1848 року:

«Личный листок по учету кадров

1. Фамилия *Возняк* имя *Михаил* отчество *Степанович*

2. Пол *м.*

3. Год и м-ц.рожд. *1881, октябрь*

4. Место рожд.:

а) по существовавшему в то время адм. делению *Вольки Мазовецкие, уезду Рава Русская. Галиция*

б) по существующему в настоящее время адм. делению *с. Волица, Рава-Русского района, Львов. обл.*

5. Национальность *украинец;*

6. Соц. происхождение:

а) бывшее сословие (звание) родителей *крестьяне*

б) основное занятие родителей до Октябрьской революции --- после Октябрьской революции ---;

7. Основная профессия (занятие) *научный сотрудник;*

8. Соц. положение *служащий*

9. Партийность *ВКП (б)*

10. Какой организацией принят в члены ВКП(б) *Парторганизация Львов. универс.*

11. Партстаж *XI 1945* № партбілета --- или к/карточки ---;

12. Стаж пребывания в ВЛКСМ с --- по ---;

13. Состоял ли в других партиях (каких с какого и по какое время) *не состоял;*

14. Состоял ли ранее в ВКП(б) *нет* с какого времени --- и причины исключения или выбытия ---;

15. Были ли колебания в проведении линии партии и участвовал ли в оппозициях (каких и время) *колебаний не было, в оппозициях не участвовал;*

16. Членом какого профсоюза состоит и с какого года *профс. унив. Львов.;*

17. Образование *университет;* Название учебного заведения (вуза, втуза, техникума, комвуза, школы и проч.)

и местонахождение *Львовский университет,* Название факультета или отделения *философский,* Дата поступления *1904,* Дата окончания или ухода *1908,* Окончил или нет *да,* Какую (узкую) специальность получил в результате окончания высшего или среднего учебного заведения *украинская литература;*

18. Ученая степень (звание) *действительный член АН УССР;*

19. Имеет ли научные труды и изобретения (перечень научных трудов и изобретений с указанием, по каким вопросам и где опубликованы, необходимо дать в приложении).

21. Выполняемая работа с начала трудовой деятельности (включая военную службу)

Дата, м-ц и год		Должность с указанием учреждения, организации, предприятия, а также министерства (ведомства), в систему которого они входят	Местонахождение организации
вступления	ухода		
VIII	*VIII*		
1908	*1914*	*учитель гимназии*	*Львов*
XII	*XII*		
1914	*1918*	*учитель гимназии*	*Вена*
VIII	*IX*		
1918	*1939*	*самостоятельная научная работа*	
X	*VI*		
1939	*1941*	*профессор ЛГУ*	*Львов*
VI	*VII*		
1941	*1944*	*самостоятельная научная работа*	
VIII			
1944		*профессор ЛГУ*	*Львов*

22. Участие в центральных республиканских, краевых, областных, окружных, городских районных выборных органах

Местонахождение выборного органа	Название выборного органа	В качестве кого выбран	Число м-ц и год	
			избрания	выбытия
Киев	*Верховный Совет*	*1940 депутат*		

24. Знание иностранных языков и языков народностей СССР

	Название языков, которыми владеет читает, пишет, говорит	
	слабо	хорошо
иностранных	*французский*	*немецкий, латинский, греческий, польский*
народностей СССР		*украинский, русский*

25. Участвовал ли в революционном движении и подвергался ли репрессиям за революционную деятельность до Октябрьской революции (за что, когда, кем) *не участвовал;*

26. Участвовал ли в партизанском движении и подпольной работе (как вступил, где, когда и выполняемая работа) *не участвовал;*

27. Военная служба: в старой армии с ---по --- последний высший чин ---, Красной гвардии с --- по --- в каких должностях *не служил;*

28. Стаж службы в Советской Армии — последняя высшая должность ---;

29. Участвовал ли в боях во время гражданской или Отечественной войны (где, когда и в качестве кого) —;

30. Был ли в плену (где, когда, при каких обстоятельствах попал, как и когда освободился из плена) *не был;*

31. Служил ли в войсках и учреждениях белых правительств *нет* (если служил, то указать с и по какое время, где и в каких должностях) ---;

32.Отношение к воинской обязанности: категория учета —состав --- воинское звание --- специальность № --- приписан

ли к военной части ---стола по месту жительства военнообязанного --- наименование райвоенкомата по месту жительства военнообязанного --- предоставлена ли отстрочка от призыва в армию на военное время ---.Состоит ли на специальном учете;

33. Состояние здоровья (имеет ли ранения, контузии, какие и когда) ---;

34. Какие награды и поощрения имеет после Окитябрьской революции ---;

35. Привлекался ли к судебной ответственности (кем, когда, за что) *не привлекался;*

36. Имеет ли партвзыскания *нет;*

37. Семейное положение в момент заполнения личного листка ---;

38. Домашний адрес: *Львов, Циолковского, дом 14, кв. 7 «20» июня 1948 г.»*

«**Автобиография**

Возняк Михаил Степанович

Автобиография составляется произвольной формы, собственноручно, без помарок и исправлений, с обязательным освещением в повествовательной форме вопросов, связанных с трудовой, партийной и общественной деятельностью, а также всех других значительных моментов из жизни того, кто составлеят автобиографию, и его родственников.

Возняк Михаил Степанович родился в с. Волица Рава-руского района, Львовской области, третьего октября 1881 года в семье малоземельных крестьян Степана и Евы уроженой Матвеевой. Будучи пастухом скота и помощником в сельском хозяйстве, не мог и думать о дальнейшем образовании вне шестилетней школы в родном селе. Один интеллигент обратил внимание на заинтересованность крестьянского мальчика и советовал отдать его в среднюю школу. Но поскольку для поступления в гимназию необходимо было знания начал немецкого языка, чего не давала сельская школа, пришлось потратить дальнейшие два года в Раве-русской дабы получить возможность поступить в гимназию с украинским языком обучения во Львове.

Ее окончил собственными силами, зарабатывая на жизнь репетиторством и получая в высших классах стипендию. Выдержав года экзамен зрелости как отличник каковым был на протяжении всего периода обучения в гимназии, поступил на философский факультет Львовского университета. Закончив его в 1948 году, перешел на должность учителя в той же гимназии, где учился. Военные события вынудили осенью 1914 г. переехать в Вену, откуда летом 198 года вернулся во Львов, где проживает до настоящего времени. После распада Австро-Венгрии не присягнул националистической Польше и все время ее существования был безработным. Занимался исключительно научным трудом и дождался его признания, когда 29 июня 1929 года. Был избран действительным членом Научного Товарищества им. Шевченко во Львове, избранный 5 июня 1911 года. Работу получил лишь с приходом Советской власти вслед за доблесной Красной Армией, завершившей социальное и национальное освобождение западноукраинских и западнобелорусских земель. 19-го октября 1939 года приглашен профессором истории украинской литературы Львовского Государственного Университета им. Ив. Франко. При Советской власти руководил украинской литературы в Университете и Львовским отделом Института украинской литературы им. Т. Гр. Шевченко Академии Наук УССР. Тогда же был избран депутатом Верховного Совета УССР. Годы гитлеровской оккупации не занимал никакой должности. Глубоко веря все время в возвращение Красной Армии и Советской власти, дождался 27 июня 1944 года радостной минуты освобождения Львова, что сделало возможным дальнейший научный труд.

С ноября 1945 года состоит кандидатом ВКП(б).

Михаил Степанович Возняк

Действительный член АН УССР»

Судячи з так званого «извещения» № 26, підписаного 18 листопада 1949 року начальником відділу кадрів Львівського університету тов. М. Біаном, створюється враження, що у цьому відділі кадрів жодних документів М. Возняка не було, «Завкафедрой украинской литературы профессору

Возняк М. С., – писалось у повідомленні. – На основании распоряжения Ректора Львовского государственного университета Вам надлежит в *пятидневный* срок в Отдел Кадров для дополнения Вашего личного дела следующие документы: *копию аттестата о звании, заверенную нотариально, список научных трудов, 2 фотокарточки, справку с места жительства от домуправа и копию диплома об окончании вуза, заверенную нотариально. Трудовую книжку*» [1, арк. 27].

Така поспішність була викликана тим, що наприкінці жовтня у Львівський університет за чиїмсь досі не встановленим доносом на М. С. Возняка, який незаконно займав місце завідувача кафедри української літератури, бо не має жодного вченого ступеня, ні вченого звання, приїхала так звана «Комісія Державного Контролю», щоб перевірити отримане повідомлення. На думку цієї комісії, займати такий відповідальний пост він не може. Для цього потрібно мати і звання професора, і бути доктором наук. На початку 1950 року розпочалося суцільне непорозуміння з оплатою М. С. Возняку, який був академіком, але не мав ні вченого ступеня, ні звання професора, які встановлювалися «згідно з існуючими правилами».

Це був удар ножем у спину Михайла Возняка. Річ у тім, що на початку нового 1950 року мали обговорювати макет першого тому «Історії української літератури» і участь у ньому академіка М. Возняка була явно небажаною. Київські «творці» історії української літератури вже мали гіркий досвід співпраці з Возняком, коли 1941 року визріла ідея видати 25-томник творів Івана Франка. Найбільшим авторитетом у цьому, безумовно, мав бути Михайло Возняк, який, будучи на посаді офіційного безробітного, про що писав у своїх біографіях, активно працював у НТШ над рукописами Франка, які, згідно із заповітом останнього, стали власністю цієї інституції. Під час роботи над ними Возняк реставрував чимало творів Каменяра та вперше опублікував їх. Загалом у процесі роботи над архівом Івана Франка Михайло Возняк

опублікував 125 праць. Чимало творів уперше опублікувала й Марія Деркач, яка працювала разом з Михайлом Возняком. [6, 44–50].

У результаті конфлікту, який виник тоді між київською групою на чолі з академіком О. Білецьким, Михайла Возняка усунули від видання, і в редакції не залишилося жодного франкознавця. Це місце займали такі знавці, як П. Козланюк, О. Корнійчук, Д. Копиця, М. Омельяновський та сам О. Білецький. Останній, який очолював на той час Інститут літератури, щоб насолити М. Возняку, домігся, щоб архів та бібліотеку Івана Франка, яка, згідно із заповітом письменника, мала залишатися у Львові, перевезти до Києва [10, 94.] Теперішня історія української літератури мала бути основою для вивчення та трактування української літератури в дусі марксизму-ленінізму для всіх, хто вивчає ту історію, тобто своєрідним, як сказав би Франко, катехизмом літератури. Чого тепер можна сподіватися від академіка М. Возняка, у Києві знали за його тритомною історією української літератури, яку було заборонено, під час обшуків її вилучали й у кращому разі відправляли у спецсховища, а в гіршому – просто знищували. У Києві пам'ятали, як поставив себе Михайло Возняк, коли йшлося про 25-томне видання творів Івана Франка.

У випадку з «Історією української літератури» вирішено було зробити так, щоб через «об'єктивні причини» у її виданні Михайло Возняк не зміг взяти участі. Для цього була затіяна ця перевірка, метою і завданням якої було з'ясувати, чи відповідає займаній посаді академік М. Возняк.

Все-таки, задля справедливості управління у справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР 26 травня 1950 року скерувало на ім'я ректора Львівського державного університету ім. Івана Франка професору Г. М. Савіну за підписом начальника управління у справах вищої школи при Раді міністрів тов. Б. Коваля повідомлення такого змісту: «Управління у справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР повідомляє Вас, що інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН

УРСР 5–6 червня цього року в м. Києві створює Республіканську нараду для обговорення макету першого тому «Історії української літератури.

На цю нараду викликають завідуючих кафедр української літератури університетів та педагогічних вузів України, які повинні виступити зі своїми критичними зауваженнями щодо курсу «Історії української літератури». В зв'язку з цим, Вам необхідно командирувати на 5–6 червня ц.р. для участі в роботі наради завідуючого кафедрою української літератури» [1, арк. 33].

На цей документ ректор Г. М. Савін 29 травня 1950 року поставив резолюцію: «Командирувати акад. Возняка». Однак замість Михайла Возняка поїхав доц. Лесик В. В. Пояснення було просте й на думку «начальства» логічне: Михайло Возняк від 1947 року не читав жодного курсу лекцій на факультеті, а лише керував кафедрою та аспірантами. Як пояснювали, не мав до цього Михайло Возняк дару, а, крім того, мав суттєві недоліки з вимовою окремих букв, ходив, як підсміювався М. Рудницький, у надто поношеному пролетарському одязі.

У зв'язку з перевіркою, викликаною з ініціативи декана О. Н. Мороза, ректор університету Г. М. Савін звернувся 25 лютого 1950 року листом до Головного управління університетів Міністерства вищої освіти (лист мав реєстраційний № 969) з проханням роз'яснити ситуацію, яку заробітну платню платити М. Возняку, який є академіком, але не має ні вченого звання, ні ступеня, а завідує кафедрою. Відповідь з Москви не надходила, а тому, Григорій Савін 5 травня 1950 року знову звернувся листом № 685 за роз'ясненням у Головне управління університетами Міністерства вищої освіти СРСР. Відповідь прийшла вже 12 травня. «Ректору Львовского государственного университета проф. Савину Г. Н. = На Ваш № 685 = Главное управление университетов разъясняет, что если заведующий кафедрой украинской литературы т. Возняк имеет ученое звание профессора, то по существу ему следует выплачивать 4500 рублей. Если же он не имеет ученого

звания – он должен получать зарплату по ставке старшего преподавателя. = Зам. начальника Главного управления университетов Двухшерстов = Начальник планово-финансового отдела Шилов» [1, арк. 42]. У Львівському університеті з цього документа зробили кілька завірених копій, які розсилали у різні інстанції для остаточного з'ясування цього непростого питання, яке зводилося до простого: чи академік має діставати ставку старшого викладача, чи ні [1, 84].

Бюрократія є бюрократією. Нарешті прийшла відповідь у Львівський університет на попередній запит щодо оплати праці М. Возняку. Надійшла вона аж 6 червня 1950 року за підписом заступника Головного управління університетів Лисенка та головного бухгалтера того ж управління Симонова такого змісту: «Главное управление университетов не может удовлетворить Вашу просьбу об установлении должностного оклада по ставке профессора – действительному члену Академии наук УССР Возняку М. С., не имеющему по вашему сообщению ни ученого звания, ни ученой степени доктора.

Ненормальное положение с оплатой труда тов. Возняка М. С. объясняется халатностью отдела кадров университета, не представившего в установленном порядке в ВАК документов на т. Возняка.

Это упущение Вам необходимо исправить в срочном порядке» [1, арк. 45].

Документ був також скопійований і також використався для розсилання у різні інстанції, де мала вирішуватися справа з оплатою М. Возняку.

27 червня 1950 року на стіл ректора лягає доповідна записка від декана філологічного факультету доц. О. Н. Мороза: «Як відомо в роботах завідуючого кафедрою української літератури Дійсного члена Академії Наук УРСР М. С. Возняка проводились буржуазно-націоналістичні погляди, явища історії української літератури висвітлювались з націоналістичних позицій. Це стосується також і останніх робіт М. С. Возняка «Титан праці», «Г. Квітка-Основ'яненко» і інші.

Незважаючи на поради та зауваження, М. Возняк не виявив бажання критично поставитись до своїх робіт, не захотів виступити з критикою своїх помилок, що мали місце в його «Історії української літератури», яку й досі використовують рештки буржуазно-націоналістичних банд.

Не раз на засіданнях і зборах в університеті громадськість міста Львова вимагала від М. С. Возняка виступити з критикою помилок, якщо він справді не поділяє буржуазно-націоналістичних поглядів і засуджує їх.

Цього неодноразово вимагали від М. С. Возняка члени кафедри української літератури ЛДУ. Проте тоді і протягом року, коли діяльність М. Возняка була справедливо піддана критиці з боку керівників партії і уряду та всієї громадськості М. Возняк не виступив самокритичним переглядом своїх позицій. Особливо неприпустима була поведінка М. Возняка в час критики Інституту літератури ім. Т. Гр. Шевченка АН УРСР у Львові, де він протиставив себе Інституту літератури, ігноруючи державною установою.

Як завідуючий кафедрою і керівник аспірантури, М. С. Возняк не забезпечує повністю покладених на нього обов'язків. Про те, що М. С. Возняк не керує аспірантами, заявляють самі аспіранти навіть на засіданні кафедри (тов. Кутковець).

Щодо організації учбового процесу, боротьби за високий ідейно-теоретичний рівень викладання М. Возняк недостатньо забезпечує роботу як зав. кафедрою. Крім того, М. Возняк дост. не приділяє уваги організаційно-керівній роботі кафедри.

Виходячи з вищезазначеного, деканат філфаку просить вирішити питання про можливість дальшого перебування М. С. Возняка на посаді завідуючого кафедрою.

На зав. кафедри української літератури деканат рекомендує призначити доцента, кандидата філологічних наук В. В. Лесика» [1, арк. 35].

Під цією доповідною запискою дата – 27.VI.1950 року і підпис декана філологічного факультету О. Н. Мороза (Мороз Олексій Никифорович (1908–1984) – український

літературознавець, кандидат філологічних наук. Викладав у Київському педагогічному інституті, а з 1945 року – у Львівському університеті. В 1949–1955 та 1958–1964 роках – декан філологічного факультету. Написав низку статей, бібліографічних матеріалів про І. Франка. З 1960 року видав ряд покажчиків франкознавчої літератури різної тематики за різні періоди, зокрема у 1966 році видав «Бібліографія творів Івана Франка за 1874–1964 рр.»).

Про критику партією і урядом, а також громадськістю, про яку йде мова в цій службовій записці, доволі чітко розповів Михайло Нечиталюк у монографії «Честь праці». Академік Михайло Возняк у спогадах та публікаціях (Львів, 2000, с. 424), а також Іван Денисюк у згаданих спогадах «Академік з легенди».

Щоб заява не була голослівною, декан філологічного факультету виписав на зворотному боці своєї доповідної записки, які саме націоналістичні погляди має академік М. С. Возняк. На ці звинувачення Михайло Возняк відповів заявою, датованою 14 червня 1950 року [1, арк. 36 а] і скерованою на ім'я ректора, де, зокрема, заперечував, що «не определял язык как надстройку, а как орудие производства в общественной жизни» та строго притримувався учення Маркса-Енгельса.

Михайло Возняк розумів, що твориться, а тому звернувся до ради Львівського Державного Університету ім. Ів. Франка із заявою: «Я, дійсний член АН УРСР з 29 червня 1929 року, завідуючий кафедрою української літератури Львівського державного університету ім. Ів. Франка з 1940 року. Прошу підняти клопотання перед Міністерством Вищої Освіти про присвоєння мені звання професора. Львів, 29 червня 1950 р. М. С. Возняк, завкафедрою Української літератури ЛДУ» [1, арк. 36].

На заяві М. Возняка 5 липня 1950 року є резолюція ректора: «На общин основаниях».

Хвилювання, які були спричинені перевіркою призвели до того, що Михайло Возняк захворів. Він написав заяву і,

згідно із наказом ректора № 336 від 30 червня 1950 року, йому дали відпустку на 48 робочі дні, з 4 липня до 28 серпня 1950 року [1, арк. 48].

30 червнем 1950 року датується наказ ректора Г. Савіна за № 330 такого змісту: «Возняку М. С., зав кафедри української літератури до подачі документів по наукове звання і ступінь, виплачувати зарплату за ставкою старшого викладача з 15/VI ц. р. оклад 1500 крб. на місяць (стаж викладацької роботи у вузах понад п'ять років). Підстава: роз'яснення головного управління університетів МВО НР У-40-01 від 12 травня 1950 р.» [1, арк. 43].

В особовій справі Михайла Возняка зберігся проект приказу, який послідував після того, відколи 30 червня йому встановили оклад старшого наукового викладача, такого змісту: «1. Дійсного члена АН УРСР Возняка М. С. з 1/VII 1950 р. звільнити з посади завідуючого кафедрою історії української літератури як такого, що не забезпечує керівництва кафедри відповідно до вимог університету. 2. Залишити Возняка М. С. на посаді ст. викладача кафедри як такого, що не має оформленого вченого звання і наукової ступені. 3. Призначити зав. кафедрою історії української літератури доцента Лесика Василя Васильовича з 1/VII-50 р.» [1, арк. 37].

Михайло Возняк, у зв'язку з тим, пише 14 липня 1950 року заяву на ім'я ректора ЛДУ ім. Ів. Франка з проханням перенести йому відпустку, «визначену на літні місяці», на пізніше, не пояснюючи причини [1, арк. 49].

Згідно з наказом від 17 липня 1950 року, прохання М. С. Возняка було задоволене.

У такий спосіб ректор Львівського університету, дійсний член Академії наук УРСР опинився справді у складній ситуації. З одного боку, були результати перевірки головного управління, роз'яснювальні листи стосовно оплати праці академікові Возняку, якого прирівняли до старшого викладача, а також доповідна колективу кафедри та декана О. Мороза про невідповідність М. Возняка займаній посаді.

Проте, з іншого боку, ректор мусив рахуватися з тим, що М. Возняк все-таки академік, а його звільнення з посади завідувача кафедри могло мати погані наслідки в наукових колах, крім того, Михайло Возняк був членом партії, і на те він також мусив зважати. З першим було легше: був лист та роз'яснення з Міністерства освіти. А від партійного керівництва не було нічого… Тому не дивно, що він звертається листом «за указаниями» до секретаря Львівського обкому партії тов. Гаркуші:

«1. На мое имя подал заявление действительный член Академии наук УССР М. С. Возняк о том, чтобы ему на Ученом совете университета возбудить ходатайство перед МВО СССР о присвоении ему ученой степени профессора (Копия заявления прилагается)

2. При этом сообщаю Вам, что декан филологического факультета тов. Мороз подал докладную записку от 27.VI. 1950 г., в которой просит решить вопрос о возможности дальнейшего пребывания академика Возняка на должности заведующего кафедрой в связи с тем, что М. С. Возняк не обеспечивает руководство кафедрой (Копия докладной записки прилагается).

3. Главное Управление Университетов на мой запрос от 12.V.1950 г. сообщило, что т. Возняк М. С., как не имеющий ученого звания профессора, должен получать зарплату по ставке старшего преподавателя (Копия этого распоряжения прилагается).

4. В личной беседе с Министром Высшего образования СССР тов. С. В. Кафтановым я просил дать распоряжение о том, чтобы т. Возняку М. С. до утверждения его в звании профессора, выплачивать 4.500 руб.

Министр СССР тов. Кафтанов С. В. на мою просьбу предложил мне, срочно, в установленном законом порядке, представить т. Возняка М. С. к ученому званию профессора и обещал со своей стороны ускорить рассмотрение этого вопроса Высшей Аттестационной комиссией.

Прошу Ваших указаний по поводу выше изложенного.

Ректор Львовского Госуниверситета им. Ив. Франко действ. член АН УССР Г. Савин» [1, арк. 43].

До свого рапорту тов. Гаркуші ректор доклав всі необхідні документи, які підтверджують його слова, а доповідна записка була датована 30 червнем 1950 року. Яка була «порада» секретаря обкому тов. Гаркуші, невідомо, бо її у справі М. Возняка немає, але того самого дня, 30 червня 1950 року, академік Савін підписав наказ: «Возняку М. С. – зав. кафедри української літератури до подачі документів виплачувати зарплату за ставкою ст. викладача з 15/VI ц. р. оклад 1500 крб. на місяць (стаж викладацької роботи у вузах понад п'ять років) [1, арк. 43].

Відтак в особовій справі Михайла Возняка є накази про встановлення йому заробітної платні. Зокрема, 20 вересня з канцелярії ректора Львівського університету виходить наказ № 480, в якому сказано: «На зміну наказу № 438 від 29.VIII 50 р. встановити дійсному члену АН УРСР Возняку М.С. оклад 4000 крб. в місяць з 1/IX 1950 р.» Як написано у виписці з цього наказу [1, арк. 46]., цей наказ зроблено, «згідно з розпорядженням Головного Управління МВО, рішення Ученої Ради ЛДУ та резолюції ректора університету».

Однак з'ясувалося, що заробітну плату М. С. Возняку встановили неправильно, а тому є новий наказ «во изменение приказа № 438 от 27 VIII 1950 г.», згідно з яким «профессору, заведующему кафедрой украинской литературы тов. Возняку установить оклад 4500 руб. с 1/IX 1950 года». Зроблено це на підставі «разъяснения Главного Управления, решения Ученого Совета ЛГУ и резолюции ректора Савина». Виявилося, що М. Возняку неправильно порахували стаж роботи [1, арк. 47], а для цього відділу кадрів Львівського університету довелося 20 вересня 1950 року звернутися у Державний архів Львівської області, і, як результат, М. Возняку замість 4000 крб на місяць встановили оклад 4500 крб. Проте і це ще не кінець.

Наказом № 663 від 30 грудня 1950 року, підписаного ректором Савіним Г. М. скасовано наказ № 480 від 20/IX.1950

року й професору Возняку М. С. встановлено оклад у розмірі 5500 крб. на місяць від 1/IX.1950 року [1, арк. 52] як професору та доктору наук.

На такий крок у встановленні місячної заробітної плати Михайлу Возняку ректор університету Г. М. Савін пішов після чергової консультації із секретарем Львівського міському КП(б)У тов. Костенком. «Действительный член Академии Наук УССР тов. Возняк М. С. с 2/VIII. 1944 г. по 1 сентября 1950 г. получал оклад 6000 руб. как завкафедрой, имеющий ученое звание профессора и ученую степень доктора наук, – писав ректор. – При проверке Комиссией Государственного контроля было установлено, что тов. Возняк не имеет ни степени, ни звания.

Главное Управление Университетов на наш запрос от 12/V.1950 г. сообщило, что тов. Возняк М. С., как не имеющий ученого звания профессора, должен получать зарплату по ставке старшего преподавателя (копия этого распоряжения прилагается). В виду этого, тов. Возняк М. С. моим приказом по университету от 27/VIII.1950 года № 438 был переведен на должность ст. преподавателя.

Одновременно в личной беседе с Министром Высшего Образования тов. Кафтановым, я просил дать распоряжение о том, чтобы тов. Возняку М. С. до присвоения ему звания профессора, выплачивать ему 4.500 руб. в месяц. Тов. Кафтанов предложил мне, срочно в установленном Законом порядке, представить тов. Возняка М. С. к ученому званию профессора и обещал ускорить рассмотрение этого вопроса Аттестационной Комиссией.

4 сентября 1950 года тов. Возняк Ученым Советом Львовского Госуниверситета был утвержден в ученом звании профессора и 17 сентября 1950 года его личное дело направлено в Высшую Аттестационную Комиссию.

С 1-го сентября 1950 г. По настоящее время Действительный член Академии Наук тов. Возняк является профессором кафедры украинской литературы и соответственно этой

должности получает оклад 4000 руб. в месяц. Прошу Вашего указания по поводу вышеизложенного.

Ректор Львовского госуниверситета им. Ив. Франко

Действительный член АН УССР Г. Н. Савин» [1, арк. 54–55].

Гурій Миколайович Савін, під час ректорства якого відбувалися такі метаморфози з М. С. Возняком, був 1907 року народження. У 1932 році закінчив Дніпропетровський університет і цього ж року почав у ньому викладати. Одночасно з тим працював у Дніпропетровському інженерно-будівельному інституті. 1940 року його призначили директором Інституту гірничої механіки АН УРСР. Відразу після закінчення війни Савіна скерували у Львів, де від 1945-го до 1948 року він очолював одну з тутешніх ланок АН УРСР. У 1948 році був призначений ректором Львівського університету ім. Івана Франка. 1952 року його звільнили з цієї посади, почав працювати професором Київського університету. Був у цьому ж часі віце-ректором АН УРСР. Працював в Інституті механіки АН, спочатку завідувачем відділу математичної теорії пружності, а згодом її директором. 1945 року став членом-кореспондентом, а з 1948 року – дійсним членом АН УРСР. 1952-го отримав Сталінську премію. Помер 28 жовтня 1975 року в Києві.

Яка була відповідь-порада «на вышеизложенное» тов. Костенка ректору Г. М. Савіну, невідомо.

І хоча, як повідомляв ректор університету Г. М. Савін цього ж секретаря Львівського міському партії тов. Костенка, що міністр вищої освіти СРСР тов. Кафтанов посприяє, щоб ВАК СРСР – Вища атестаційна комісія – якнайшвидше присвоїла вчене звання М. С. Возняку, однак справа просувалася повільно, що змусило його, ректора Львівського університету Г. М. Савіна, звернутись у ВАК з офіційним запитом, на який дістав відповідь, датовану 16 січнем 1951 року та номером справи а-52: «Ректору Львовского государственного университета им. И. Франко, действительному члену АН УССР т. Г. Н. Савину = Секретариат ВАК сообщает, что ходатайство

совета Вашего университета об утверждении т. Возняка М. С. в ученом звании профессора находится на рассмотрении.

Окончательное решение Высшей аттестационной комиссии по этому вопросу будет Вам сообщено в конце января, начале февраля с. г. = Ученый секретарь Высшей аттестационной комиссии И. Горшков». Відповідь з Москви надійшла до Львова 24 січня 1950 року [1, арк. 56].

7 березня 1950 року Головне управління університетів при Міністерстві Вищої освіти СРСР скеровує листа ректору Львівського університету Г. М. Савіну за підписом заступника начальника Головного управління університетів Д. Лисенка та начальника планово-фінансового відділу А. Шилова такого змісту: «На Ваше ходатайство об установлении оклада действительному члену АН УССР М. С. Возняку, Главное управление университетов разъясняет, что согласно Постановлению СНК СССР №514 от 6 марта 1945 г. должностной оклад М. С. Возняк, как не утвержденному ВАКом в звании профессора и не имеющему ученой степени доктора наук, установлен как ст. преподавателю» [1, арк. 57].

Нарешті після довгого очікування з вирішенням питання про присвоєння вченого ступеня доктора філологічних наук М. С. Возняку 30 грудня 1950 року відбулося засідання вченої ради при уповноваженому Президії Академії наук УРСР Львівської філії АН УРСР, на якому: «Слухали: Про надання вченого ступеня доктора філологічних наук дійсному членові АН УРСР М. С. Возняку без захисту дисертації.

Ухвалили: Просити президію АН УРСР підняти клопотання перед Вищою атестаційною комісією при Міністерстві вищої освіти СРСР про надання вченого ступеня – доктора філологічних наук дійсному членові АН УРСР Возняку Михайло Степановичу, без захисту дисертації».

Цей протокол підписав Уповноважений Президії АН УРСР, член-кореспондент АН УРСР Й. З. Штокало [1, арк. 64].

Нарешті через півроку після обіцянки міністра освіти СРСР якнайшвидше розглянути питання про М.С. Возняка

з Вищої атестаційної комісії СРСР на ім'я ректора Львівського університету Г. М. Савіна 14 березня 1951 року прийшло повідомлення за номером 1-52 такого змісту: «На Ваше отношение на имя Министра Высшего Образования СССР тов. Столетова В. Н. Секретариат Высшей аттестационной комиссии сообщает, что тов. Возняк М. С. 17/II с. г. утвержден Президиумом Высшей аттестационной комиссии в ученом звании профессора.

Выписка из протокола пленума Высшей аттестационной комиссии прилагается.

Ученый секретарь Высшей аттестационной комиссии, доктор-профессор Н. Горшков» [1, арк. 91].

До цього документа була прикладена з грифом Вищої атестаційної комісії «Выписка из протокола № 3 от 17 февраля 1951 г.» такого змісту:

«Слушали:

Параграф 14. Об утверждении Возняка Михаила Степановича в ученом звании профессора (Львовский Государственный университет имени И. Франко)

Постановили:

Утвердить Возняка Михаила Степановича в ученом звании профессора на кафедру украинской литературы.

Зам. председателя Высшей аттестационной комиссии – А. Самарин

Ученый секретарь – И. Горшков [1, арк. 92].

19 березня 1951 року ректор університету Г. М. Савін дає розпорядження бухгалтерії «привести оплату М. С. Возняка в соответствие с утвержденным званием с 20/III-51 г.» [1, арк. 93], а 24 березня 1951 року рішення ВАК про присвоєння М. С. Возняку звання професора було озвучене у вигляді наказу ректора Г. М. Савіна під № 128: «Оголошую виписку з протоколу ВАК при МВО СРСР № 3 від 17/II-51 р.

Слухали:

п. 14. Про затвердження Возняка Михайла Степановича в ученому званні професора по кафедрі «Українська література»

Підстава: Виписка з протоколу ВАК при МВО СРСР № 3 від 17/II-51 р.» [1, арк. 59].

Нарешті Михайла Возняка було офіційно 17 лютого 1951 року визнано професором.

Відтак видано наступний наказ ректора під №134-а від 29 березня 1951 року: «В зв'язку з наказом №102/УК від 12/II-51 р. по Головному Управлінню університетів МВО СРСР про звільнення з 1/I- 51 р. кандидата філологічних наук О. Н. Мороза від виконання обов'язків зав. кафедрою української літератури, покласти виконання обов'язків зав. кафедрою української літератури на професора М. С. Возняка, встановивши йому оклад з 1/I-51 р. 4500 крб. на місяць, як професора зав. Кафедрою» [1, арк. 58].

5 квітня 1951 року з Москви від Головного управління університетів при Міністерстві вищої освіти прийшов наказ № 236/УК, який підтверджував рішення ректора Львівського університету від 29 березня 1951 року: «Утвердить Возняка Михаила Степановича в должности заведующего кафедрой украинской литературы Львовского государственного университета им. И. Франко. Начальник Главного Управления Университетов профессор Фесенко» [1, арк. 89].

Ще приблизно через місяць ректор університету Гурій Миколайович Савін «на відзнаку свята Першого травня і наших трудових досягнень» своїм наказом (*досі замість цього слова вживали виключно слово *приказ*) №197 від 29 квітня 1951 року оголосив подяки працівникам університету. Ця подяка по філологічному факультету дісталася О. Н. Морозу за добру організацію роботи факультету, доценту І. І. Ковалику за успішну педагогічну і громадську роботу та академіку М. С. Возняку «за наукову діяльність та активну участь в громадському житті» [1, арк. 64].

Ще через місяць, 23 червня 1951 року, ректор університету Г. М. Савін підписав наказ №324 про надання чергових відпусток за 1950/1951 навчальний рік, «згідно з поданими графіками». Михайло Возняк, якого у документі титулують

як завідуючий кафедрою і академік дістав відпустку на 48 робочих днів, з 2 липня до 26 серпня 1951 року [1, арк. 61], проте 23липня, у зв'язку з рапортом проректора з навчальної частини, доцента Брагінця, наказом ректора Г. М. Савіна № 396 від 24 липня 1951 року його відкликають з відпустки, яку перенесли на 1952 рік через, як сказано в наказі, «видання 3-х збірників «Івана Франка».

Очевидно, що в цей наказ закралася помилка, бо мова йшла про третій з черги випуск збірника статей, який називався «Іван Франко. Статті і матеріали» Це було видання ЛДУ. Перший збірник вийшов 1948 року. До складу редакційної колегії входили: професор Борковський В. І., дійсний член АН УРСР Возняк М. С, професор Р. М. Волков, доцент Воробйов (учений секретар), доцент Є. В. Кротевич, професор І. С. Свєнціцький. Друкували збірник за розпорядженням ректора університету, дійсного члена АН УРСР Г. М. Савіна За участю М.Возняка було здійснено чотири видання Останній, четвертий, вийшов 1955 року вже по його смерті. До складу редакційної колегії входили: дійсний член АН УРСР М. С. Возняк (його прізвище у чорній траурній рамці), кандидат філологічних наук І. І. Дорошенко (відповідальний секретар), доцент І. І. Ковалик, доцент В. В. Лесик, доцент О. Н. Мороз (відповідальний редактор), доцент Ф. М. Неборячок, професор І. С. Свєнціцький, доцент С. М. Шаховський. Друкували цей збірник вже за розпорядженням нового ректора університету, члена кореспондента АН УРСР Є. К. Лазаренка.

Тільки 20 жовтня 1951 року ВАК СРСР присвоїв М. С. Возняку вчений ступінь доктора філологічних наук, про що свідчить виписка з протоколу № 17 від 20 жовтня 1951 року засідання Вищої атестаційної комісії при Міністерстві вищої освіти СРСР: «Слушали:

Параграф 23. Об утверждении Возняка Михаила Степановича в ученой степени доктора филологических наук.

Заместитель председателя Высшей аттестационной комиссии А. Топчиев.

Заместитель ученого секретаря Высшей аттестационной комиссии Ю. Земскова» [1, арк. 88].

23 листопада 1951 року був виданий наказ нового ректора Львівського університету Є. К. Лазаренка за № 701 такого змісту: «Возняку М. С. – професору, завідуючому кафедрою української літератури, в зв'язку з затвердженням його в ученому ступені доктора філологічних наук – встановити з 20 жовтня 1951 р. оклад 6000 крб. на м– (стаж педроботи в ВУЗах понад 10 років).

Підстава: виписка з протоколу засідання вищої атестаційної комісії за № 17 від 20 жовтня 1951 р. та резолюція ректора університету» [1, арк. 67].

Новий ректор після затвердження М. С. Возняку вченого звання доктора наук звернувся листом № 156/2266 до Головного управління університетів про виплату різниці в оплаті праці М. Возняка, викликаного таким зволіканням ВАК'у з тим присвоєнням. На що 16 грудня 1951 року дістав відповідь:

«Ректору Львовского госуниверситета тов. Лазаренко Е. К.

На № 156/2266

Главное управление университетов не может удовлетворить Вашу просьбу о выплате разницы в окладе с 1/1 по 20.Х -51 г. Тов. Возняку М. С., так как согласно существующего положения должностные оклады устанавливаются с момента утверждения в ученом звании и ученой степени ВАК'ом.

Зам. начальника Главного управления университетов Д. Лысенко.

Начальник Планово-финансового отдела А. Шилов» [1, арк. 68].

Наприкінці 1950 р. зі складу філологічного факультету – як окрема структурна одиниця виділяється факультет іноземної філології.

Весною 1951 року до Львова прибув з Києва доктор економічних наук Олексій Олексійович Нестеренко, як представник ЦК КПУ(б) та Президії АН УРСР з метою організації Інституту суспільних наук як філії Академії наук УРСР у Львові на базі

ліквідованих наукових організацій, зокрема Львівської філії Інституту літератури ім. Т. Шевченка, де завідувачем відділу працював Михайло Возняк, а також учені ліквідованого НТШ (тоді офіційно говорилося – самоліквідованого), працівники якого влилися у нові наукові структури, які проіснували недовго й були також ліквідовані. О. О. Нестеренко став першим директором цієї інституції як частини Львівського філіалу Академії наук на чолі з академіком Йосипом Захаровичем Штокалом. Новоствореному інституту суспільних наук, який пізніше став Інститутом українознавства, потрібні були кадри, які в основному вже знайшли собі місця праці і не вельми поспішали покидати їх, маючи гіркий досвід ліквідацій та самоліквідацій схожих установ.

Ображений на ставлення до нього в університеті Михайло Возняк охоче прийняв пропозицію працювати у новоствореній інституції, хоч не зайняв у ній керівної посади. Водночас він за сумісництвом і надалі працював в університеті на основі постанови Президії Академії наук УРСР від 29 серпня 1952 року (протокол № 28, параграф 353) [1, арк. 69]. Зокрема, в цьому документі вказувалося, що Президія Академії наук УРСР дозволяє працювати за сумісництвом у Львівському державному університеті в 1952/53 навчальному році на повну ставку працівникові Інституту суспільних наук, дійсному членові АН УРСР, доктору філологічних наук Михайлу Степановичу Возняку.

Відтоді М. Возняк приходив в університет тільки на засідання кафедри. Основним місцем його роботи був кабінет на вулиці Радянській (зараз – В. Винниченка), де було колишнє приміщення бібліотеки НТШ, в якій він знав кожну книжку.

Університет розширювався. Для підготовки працівників преси 1953 року у складі філологічного факультету було відкрито кафедру журналістики, а наступного року організовано окремий факультет журналістики.

11 березня 1953 року декан філологічного факультету О. Н. Мороз доповідає ректору університету, що «завкафе-

дрою української літератури акад. Возняк М. С. з 9 березня 1953 року не виходить на роботу із-за хвороби» [1, арк. 71].

На основі рапорту декана О. Н. Мороза та резолюції проректора з навчальної частини доц. Зашкільняка ректор Є. К. Лазаренко видає наказ № 202 від 14 березня 1953 року про те, що «Возняка М. С. – професора, завкафедрою української літератури – рахувати хворим з 9 березня 1953 року» [1, арк. 72].

Михайло Возняк поважно хворий. Допікає серцева аритмія, до того ж задавнена пахова грижа. Про жодну операцію Михайло Возняк і чути не хоче… Він уникає лікарів: на них у нього нема часу. Є більш поважні справи. 5 березня під час хвороби пише заяву ректорові університету з проханням надати йому профспілкову відпустку з 6 березня 1953 року за 1952 рік. [1, арк. 73].

Його прохання задоволене відповідним наказом ректора № 410 від 15 травня 1953 року: на 48 робочі дні, з 6 березня до 1 травня [1, арк. 74].

Наказом ректора № 344 від 25 квітня 1953 року «за досягнуті показники у виробництві і навчанні» М. С. Возняку оголошують подяку «з занесенням в особову справу за сумлінну педагогічну роботу» [1, арк. 75].

2 травня 1953 року М. Возняк відрапортував ректорові про те, що 1 травня повернувся з відпустки і готовий приступити до виконання службових обов'язків. На рапорті М. Возняка декан факультету поклав коротку візу «Стверджую. 3.7.53 р.» [1, арк. 78].

Про повернення з профспілкової відпустки на основі рапорту М. Возняка та резолюції проректора з навчальної частини доц. Зашкільняка ректор університету видав наказ №661 від 4 липня 1953 року про повернення 1 травня 1953 року акад. Возняка з профспілкової відпустки і виконання ним службових обов'язків з 1 травня 1953 року [1, арк. 79].

13 червня 1953 року вийшов наказ Міністерства культури СРСР за № 95-н за підписом заступника міністра культури СРСР: «Во изменении приказа по Министерству культуры

СССР от 12 мая 1953 г. утвердить председателем государственной комиссии по филологическому факультету Львовскому государственному университету им. Ив. Франко профессора Возняка Михаила Степановича, завкафедрой украинской литературы» [1, арк. 76].

Через десять днів цей наказ було продубльовано наказом № 573 ректора Львівського університету ім. Івана Франка [1, арк. 77].

Ще перед тим М. С. Возняку видали характеристику, яка є у його особистій університетській справі.

«Характеристика

На заведующего кафедрой украинской литературы Львовского госуниверситета им. Ив. Франко академика Возняка Михаила Степановича.

Возняк М. С., 1881 года рождения, уроженец Львовской области, украинец, член КПСС, действительный член Ан УССР.

Академик Возняк М. С. работает во Львовскому госуниверситете им. Ив. Франко с 1939 г. по настоящее время заведующем кафедрой украинской литературы.

Решением ВАК МВО от 17 марта 1951 г. Тов. Возняку М. С. присвоено ученое звание профессора, а также ученая степень доктора филологических наук.

За время пребывания в университете академик Возняк М. С. проявил себя как высококвалифицированный специалист по истории украинской литературы, укрепил кафедру квалифицированными работниками. Много внимания уделяет организации учебного процесса и повышению подготовки членов кафедры и аспирантов.

Академик Возняк М. С. является крупным специалистом в области украинской литературы, в частности, в области изучения творческого наследия выдающегося писателя-революционера-демократа Ивана Франко. Имеет свыше 300 печатных работ.

Принимает участие в работе Совета факультета и общественной жизни университета.

Возглавляет группу преподавателей филологического факультета, ведущих изучение литературного наследия Ивана Франко.

Характеристика выдана на предмет утверждения председателем государственной экзаменационной комиссию».

Характеристика підписана ректором університету членом-кореспондентом АН УРСР Є. К. Лазаренком та секретарем партбюро ЛДУ А. І. Цибком [1, арк. 84].

Президія Академії Наук УРСР на своєму засіданні 21 серпня 1953 року протоколом № 31 пунктом четвертим 684-го параграфу постановила: «Зважаючи на клопотання дирекції вузів УРСР і на згоду науково-дослідних установ АН УРСР про дозвіл науковим співробітникам АН УРСР працювати за сумісництвом у вузах, Президія Академії Наук УРСР постановляє:

Дозволити працювати за сумісництвом у Львівському державному університеті в 1953–1954 навчальному році співробітнику Інституту суспільних наук АН УРСР дійсному члену АН УРСР, доктору наук Возняку Михайлу Степановичу». Дозвіл підписав віце-президент АН УРСР, дійсний член АН УРСР М. П. Семененко та виконувач обов'язків ученого секретаря Президії АН УРСР, член-кореспондент АН УРСР А. Д. Коваленко [1, арк. 81].

27 квітня 1954 року Михайло Возняк востаннє отримав наказом ректора Є. К. Лазаренка № 244 подяку «за високі показники виробничі і відмінні успіхи в навчанні» та «за успішну наукову роботу».Тоді ж аналогічну подяку тим же наказом були відзначені професор Свєнціцький І. С. за активну участь в науковій роботі і рецензування кандидатських дисертацій та старший лаборант кафедри української мови Черняк В. С. [1, арк. 83].

24 листопада 1954 року декан філологічного факультету доц. Мороз О. Н. написав на ім'я ректора останню доповідну записку, яка стосується М. С. Возняка: «Деканат філологічного факультету просить відрахувати з числа працівників

факультету завідуючого кафедрою укр. літератури дійсного члена АН УРСР М. С. Возняка в зв'язку зі смертю» [1, арк. 85].

На доповідній наступного дня, 25 листопада, лягла й остання віза проректора з навчальної роботи А. С. Зашкільняка.

Сам наказ ректора звучав сухо й просто: «Возняка М. С. – зав. кафедрою української літератури, дійсного члена АН УРСР, відрахувати з числа професорсько-викладацького складу з 20.XI.-54 р., у зв'язку зі смертю.

Підстава: рапорт декана філологічного факультету доц. Мороза та резолюція проректора з навчальної роботи доц. А. С. Зашкільняка». Наказ мав номер 782 і був датований 1 грудня 1954 року [1, арк. 86].

Михайло Возняк відійшов у засвіти в суботу 20 листопада 1954 року.

У день похорону, який відбувся 21 листопада з будинку Інституту суспільних наук на вул. Коперника, де тепер філія Галереї мистецтв ім. Б. Возницького, газета «Вільна Україна» надрукувала некролог: «Радянська наука зазнала великої втрати. 20 листопада 1954 року після тяжкої тривалої хвороби, на сімдесят четвертому році життя, вмер видатний учений-літературознавець, дійсний член Академії наук УРСР, член КПРС Михайло Степанович Возняк. Виходець з бідняцької селянської сім'ї, М. С. Возняк все своє трудове життя віддав справі служіння інтересам свого народу. За панської Польщі М. С. Возняк не міг розгорнути плідної наукової діяльності. Він не мав доступу до вищих учбових закладів, терпів переслідування і знущання. Всі його думки були звернені на Схід, до Радянського Союзу. З 1925 року в радянських академічних виданнях він публікує свої наукові роботи. Радянський уряд гідно оцінив його заслуги: 29 червня 1929 року він був обраний дійсним членом Академії наук Української РСР. Возз'єднання українського народу в 1939 році в єдиній Українській Радянській Соціалістичній Республіці відкрило новий період у житті і науковій діяльності М. С. Возняка. З величезним піднесенням і радістю він включився в бурхливе

громадсько-політичне життя західних областей, очоливши кафедру української літератури Львівського університету і ставши керівником літератури і франкознавства Львівського Філіалу Академії наук УРСР. З 1940 року він член Спілки радянських письменників України. Своєю енергією і прикладом М. С. Возняк запалював молодих спеціалістів на широке розгортання наукових досліджень.

За 50 років наукової діяльності М. С. Возняк вніс великий і цінний вклад в українське радянське літературознавство. Йому належить понад 400 наукових праць і статей, присвячених різноманітним темам і проблемам історії української літератури. Особливо любовно і наполегливо працював М. С. Возняк над глибоким, всебічним вивченням життя і творчості революціонера-демократа Івана Франка. Найпліднішим у науковій діяльності М. С. Возняка був останній період його життя. З-під пера вченого вийшов ряд актуальних праць, що мають важливе політичне і наукове значення, як-от: «Іван Франко – популяризатор передової російської літератури», «Іван Франко в боротьбі з Ватіканом як лютим ворогом слов'янських народів», «Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові». Під його керівництвом і з його участю вийшли три томи наукових збірників «Іван Франко», два томи наукових записок Інституту суспільних наук АН УРСР. Незабаром виходять з друку два томи найважливіших наукових праць М. С. Возняка та капітальна монографія про життя і творчість Івана Франка.

Виховання молодих кадрів М. С. Возняк з гордістю називав своїм найпочеснішим громадським обов'язком. За післявоєнні роки він підготував багато науковців.

М. С. Возняк завжди пов'язував свою титанічну наукову роботу з громадсько-політичною діяльністю. В 1940 році він був обраний депутатом Верховної Ради УРСР.

Світла пам'ять про М. С. Возняка, талановитого і скромного трудівника радянської науки, надовго залишиться в наших серцях.

Президія Академії наук УРСР.

Президія Львівського Філіалу Академії наук УРСР.

Ректорат Львівського державного університету ім. Івана Франка.

Правління Львівського відділення Спілки радянських письменників України.

Від комісії по організації похорону М. С. Возняка».

Четвертий випуск збірника статей «Іван Франко» опублікував значно скромніший некролог, який також вартий уваги: «20 листопада 1954 року Львівський державний університет ім. Ів. Франка втратив одного з найстаріших своїх професорів, видатного вченого-літературознавця, дійсного члена Академії наук УРСР Михайла Степановича Возняка. Не стало невтомного трудівника радянської науки, наполегливого дослідника спадщини великого українського письменника, революційного демократа Ів. Франка, яким був покійний академік М. С. Возняк.

Михайло Степанович Возняк народився в 1881 р. в бідній селянській родині в с. Волидя колишнього Рава-Руського повіту в Галичині. З великими труднощами, бідуючи і заробляючи приватними уроками, завдяки витривалості і завзяттю М. С. Возняк в 1908 році закінчив Львівський університет. Вірний син народу, він вирішив всі свої сили віддати справі дослідження літератури і мови свого народу, справі розвитку прогресивного, демократичного напрямку його культури.

Але ні за часів панування Австро-Угорської монархії на західноукраїнських землях, ні пізніше, за часів буржуазно-шляхетської Польщі, учений з народу не мав наукової посади, перед ним були закриті двері вищих учбових закладів та наукових установ. М. С. Возняк, проте, не покидав наукової роботи, вірячи в те, що його праця буде потрібна і корисна для народу, що вона здобуде визнання на Радянській Україні. Починаючи з 1925 року, його наукові роботи систематично друкуються в радянських журналах і наукових збірниках. До цінних розвідок М. С. Возняка цього періоду належить,

зокрема, значна праця «До соціалістичного світогляду Івана Франка» (1926 р.). Радянська громадськість високо оцінила наукову діяльність М. С. Возняка, і в 1929 році він був обраний дійсним членом Академії наук УРСР.

Новий період в житті й науковій діяльності М. С. Возняка розпочався з вересня 1939 р., коли Західна Україна волею трудового народу возз'єдналася з Радянською Україною і ввійшла до складу великої соціалістичної держави – Радянського Союзу. Тільки тоді академік М. С. Возняк здобув можливість, передавати свої знання дітям трудящих, ставши завідуючим кафедрою української літератури Львівського державного університету ім. Ів. Франка і завідуючим відділом літератури Львівського філіалу Академії наук.

Найцінніша частина спадщини М. С. Возняка – це його дослідження творчості Івана Франка. Особливо продуктивно М. С. Возняк працював останні 10 років свого життя, після визволення Львова від німецько-фашистських загарбників. (1944–1954 рр.). В ці роки за його участю були видані три збірники матеріалів «Іван Франко». Крім того, М. С. Возняк написав і опублікував окремими виданнями ще дві політично гострі й актуальні наукові роботи: «Іван Франко – популяризатор передової російської літератури» (1953 р.) та «Іван Франко в боротьбі з Ватіканом, як лютим ворогом слов'янських народів» (1954 р.). В останні дні свого життя він закінчував велику монографію про І. Франка, яка в найближчий час буде надрукована. Всього академік залишив понад 400 дослідницьких статей, монографій та інших наукових праць.

В 1947 р. М. С. Возняк вступив до лав Комуністичної партії Радянського Союзу. Багато сил і уваги він віддавав громадсько-політичній роботі. Трудящі Львівщини в 1940 році обрали його депутатом Верховної Ради УРСР, а після Великої Вітчизняної війни його кілька разів обирали депутатом Львівської міської Ради депутатів трудящих.

Одночасно з великою науковою і громадською діяльністю. М. С. Возняк вів значну педагогічну і виховну роботу з сту-

дентами і аспірантами університету. Під його керівництвом у післявоєнні роки закінчили і захистили кандидатські дисертації багато аспірантів та працівників університету й інших наукових установ Львова.

М. С. Возняк по-батьківському любив студентів, постійно турбувався про їх успіхи в навчанні.

Колектив студентів і викладачів університету в особі М. С. Возняка втратив старшого товариша й друга, винятково працьовитого і самовідданого вченого-комуніста, одного з визначних радянських дослідників спадщини Ів. Франка.

Світла пам'ять про академіка М. С. Возняка довго житиме в серцях професорів, доцентів, викладачів, аспірантів і студентів нашого університету» [9].

Незадовго перед смертю, зневажений «рідною партією та урядом» за те, що не хотів визнавати своїх «націоналістичних помилок» він сказав до С. Щурата, що найбільшою помилкою в його житті було те, «що вступив у *ту* партію».

Рідна партія та рідний уряд вже не встигли винести йому догани чи ще суворішого покарання, але зате влаштували йому показний похорон.

Його везли на вантажівці, вкритій килимом та обставленій вінками. Грав духовий жалібні мелодії, попереду несли червоний прапор з гербом Союзу РСР з траурною стрічкою. Везли традиційним шляхом на Личаківський цвинтар повз пам'ятник Міцкевичу, Галицький базар, вулицею Пекарською, завернули коло каплиці, яка була на той час закритою як культова споруда, просто в браму Личаківського цвинтаря... Ніхто не зробив з цього похорону світлин. Над могилою промовці говорили те саме, що було в некролозі газети «Вільна Україна».

На жаль, в університетській справі М. С. Возняка нема жодного документа на підставі якого було знищено його кафедральну бібліотеку. Як з'ясувалося, бібліотеку з помешкання М. С. Возняка його учні привезли в Наукову бібліотеку АН УРСР, що пізніше дістала ім'я Василя Стефаника. Звідти

її потихеньку розтягували, поки не склали її опису та каталоги. Марія Семенівна Кіх, тодішній директор Музею Івана Франка у Львові, з «тої купи паперів» принесла в музей кілька папок з вирізками опублікованих у різних виданнях праць М. Возняка. Ті папки могли знищити як непотріб. У музеї, за наказом директора, їх заховали і вже пізніше занесли в фонди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Львівського національного університету (АЛНУ) – Ф. Р-119. – Оп. 1 о/с. – Спр. 3400.
2. Возняк М. Юнацька драматична картина Франка // Вікна. –1932. – №7/8 (липень-серпень). – С. 35–36.
3. Возняк М. Франкові «Вісті з краю Ботокудів» // Вікна. – 1932. – № 9 (вересень). – С. 26–31.
4. Горак Р. Іван Керницький – поет з Божої ласки. – Львів: Апріорі, 2012. – 516 с.
5. Горак Р. Михайло Возняк: його село, родина і початок дороги // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 18. – Львів: Видавництво ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – С. 34–82.
6. Горак Я. До питання про велич Івана Франка // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 4. – Львів: Каменяр, 2004. – С. 44–50.
7. Денисюк І. Академік з легенди // Українське літературознавство. – Вип. 68: Іван Франко: Статті й матеріали. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – С. 402–424.
8. Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.): Історико-бібліографічне дослідження : у 2-х т. – Т. 1. – Львів, 2007. – 640 с.
9. М. С. Возняк [некролог] // Іван Франко: Статті і матеріали. – Вип. 4. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1955. – С. 226–227.
10. Нечиталюк М. Честь праці. Академік Михайло Возняк у спогадах та публікаціях. – Львів, 2000. – 424 с.
11. Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939–1987. – Т. 1. – К.: Вид-во ПП Сергійчик М. І., 2012. – 480 с.
12. Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939–1987. – Т. 2. – К.: Вид-во ПП Сергійчик М. І., 2012. – 656 с.

ЯКИМ ГОРАК

ЛИСТИ ЛЕОНІДА ЖЕБУНЬОВА ДО ІВАНА ФРАНКА

Доля Леоніда Миколайовича Жебуньова (1851–1919) – українського публіциста і громадсько-культурного та політичного діяча – малознана, а сучасним дослідникам відома лише з гасел енциклопедичних видань [2; 3; 4]. Його прізвище не фігурує ані у зібранні творів Івана Франка в 50-ти томах, ані серед спогадів та бібліографій про письменника. Лише збережені у Франковому архіві сім листів Л. Жебуньова до письменника є свідченням їхніх контактів. Листи висвітлюють два епізоди їхнього спілкування: 6 листів належать до другої половини 1886 – початку 1887 років, а один – недатований в автографі – належить, судячи зі змісту, до перших років XX ст. (припускаємо 1904–1905 рр.). Про ці листи принагідно згадує Ф. Погребенник у гаслі про Л. Жебуньова в «Українській літературній енциклопедії» [2, 196]. Дослідник, до слова, помилково називає Жебуньова «Леонід Олександрович», тоді як сам діяч у листах до І. Франка зве себе по батькові Миколайовичем. Франкових відповідей на листи Л. Жебуньова не виявлено, хоча, за змістом листів, такі були й навіть можна назвати дати деяких з них: 30 березня, 20 червня, 2 грудня 1886 р.

Леонід Жебуньов родом з багатої дворянської сім'ї з Олександрійського повіту Катеринославської губернії. Освіту він здобував у Петровсько-Розумовській сільськогосподарській академії у Москві, а в 1872 р., мабуть, з метою довершення освіти, їздив у Цюрих. Опинився на Чернігівщині в кінці 70-х років XIX ст., познайомився з родиною Русових, у яких

жив і працював малярем. За сприяння цієї родини Л. Жебуньова взяли на посаду земського статиста, де він помагав Олександрові Русову збирати статистичні відомості у Ніжинському повіті.

На початку 1880-х років разом із своїми двоюрідними братами Сергієм та Миколою брав участь у російському революційному русі. Приятель Л. Жебуньова Євген Чикаленко у «Спогадах» пише: «Незважаючи на великопанське виховання, він в 80-х роках захопився, за прикладом своїх кузенів, братів Жебуньових, російським революційним рухом, «ходив в народ», але, як сміючись оповідали його товариші, не міг там відвикнути від зубної щіточки і, заховавшись десь, ранками чистив зуби. Не змігши звикнуть серед селянських та робітничих обставин життя, він оселився в Києві і зайнявся революційною пропагандою серед студентської молоді, а 1878 року його арештовано і по видержанню кілька місяців в тюрмі, заслано в Сибір на поселення» [4, 265].

Дата арешту Л. Жебуньова, яку подав Є. Чикаленко у наведеній цитаті, неточна. Також термін ув'язнення діяча на Сибіру довідкові джерела подають по-різному. Н. Сидоренко вважає, що «у 80-х рр. Л. Жебуньов відбув трирічне заслання до Сибіру» [3, 102]; на думку Ф. Погребенника, перебування на засланні тривало чотири роки: від 1883-го до 1887 року [2, 196]. Правомірність думки останнього до певної міри доводять і листи Л. Жебуньова до І. Франка: листи початку 1887 р. позначені, як написані у Мінусінську (нині – адміністративний центр Мінусинського району Краснодарського краю Російської Федерації), де діяч відбував заслання, а в листі від 8 серпня 1886 р. він пише, що «три рока живу я в Сібірі».

Саме на час заслання, до 1886 р., належить початок його епістолярного діалогу з Іваном Франком. Фактів особистої зустрічі обох діячів невідомо. Цілком імовірно, що їхнє знайомство і спілкування було лише епістолярним. Ім'я Л. Жебуньова Франко міг дізнатися під час свого перебування у Києві у 1885-му і 1886 р. від представників київської «Ста-

рої громади». Коли ж 1886 р. І. Франко став короткочасно редактором журналу «Зоря», то для оновлення і збагачення змісту журналу листовно звертався до багатьох діячів Наддніпрянської України зі запрошенням до участі в журналі і присилання матеріалів. Такий лист був надісланий і Л. Жебуньову, і з нього почалося їхнє листування.

Епістолярне спілкування було дуже щире. У першому ж листі Жебуньов просить письменника надіслати йому «образок вашего обличчя» (фото), лейтмотивом проходять через листи нарікання Л. Жебуньова на свій постійний хворобливий стан. «Вибачайте, на сей раз, за те, що коротко пишу. Щось не пишеться мені сегодня, а пошти не хочеться втерять, бо вона приходе і одбувае відсіль тількі 2 рази на тиждень. Живучи тут, без усякоі роботи і живих враженій, інший раз щось таке важке облягае голову і серце, наче хмара обійме, що нехочеться ні розмовлять с чоловіком, ні самому міркувать... Лежить собі тай лупаеть очіма, а в голові – наче вітер свістить...», – читаємо у листі від 6 травня 1886 р. А в листі від 8 серпня того ж року: «Давненько вже я одібрав ваш лист от 20-го червня і образок вашого обличчя. Дуже дякую за те і друге. Забарився я від того, що тількі тижднів два пройшло, як став потроху поправляться: хвороба звалила мене з ніг. Три рока живу я в Сібірі і три рока хворію. Хто его зна, до чого воно йде, покі скінчеться строк мого життя тут!!!..»

Довідавшись, що 4(16) травня 1886 р. І. Франко одружився, Л. Жебуньов вітає його з цією подією у листі від 8 серпня: «Щиро поздравляю вас з одружінням і вельми бажаю вам щастя, радощі і веселості аж до кінця вашего віка, котрий нехай протягнеться як можно далі! Засилаю вам свій весільний поцілунок і привіт вашей жінці, хочь і не знаю її. А може, колись і бачив в Київі? Тоді ще нижче кланяюсь їй. А що, добродію, мабуть наші дівчата кращі од вашіх, що ви їдите з своей сторони, да берете іх? Жалкую, що мене не було у Київі на той час, бо могоричь з вас слідувало б стягти. Так завше роблять наші парубкі по селах».

Листи до І. Франка показують зацікавлення автора галицькими українськими справами, виявляють інтерес до львівських часописів («Зоря», «Батьківщина», «Діло»), які Л. Жебуньов просить присилати йому. Франко надсилав кореспондентові номери «Зорі», але ті через цензуру й погане поштове обслуговування не доходили в належному обсязі до адресата. Але й доступні номери журналу зацікавлюють Л. Жебуньова своїм змістом, і він у листах Франкові ділиться враженнями про окремі публікації, хронікальні повідомлення. У першому ж листі просить письменника прислати йому спогади доцента Львівського університету поляка Флоріана Богдановича. За листом Л. Жебуньова від 8 серпня 1886 р. Франко пообіцяв виконати прохання, але, мабуть, зробив це не швидше 1888 р., коли спогади були опубліковані окремим виданням. У листі від 12 травня 1886 р. він здивований публікацією поезії М. Некрасова «На смерть Шевченка», яка, на його думку, «щось дуже не схоже на поезію его, а в інших містах – прямо несинитниця». А прочитавши у «Зорі» інформацію про видання «Кобзаря» Т. Шевченка в редакції М. Драгоманова, в листі до письменника від 30 жовтня 1886 р. висловлює намір придбати його і готов надіслати за нього кошти. Очевидно, І. Франко листом у відповідь повідомив про неможливість надіслання видання, тож у листі від 25 січня 1887 р. Жебуньов повідомляє, що гроші не надсилатиме.

На Франкове прохання спомагати «Зорю» своїми матеріалами Л. Жебуньов спочатку у листі від 6 травня 1886 р. пише: «З великою радістю написав би я що небудь для вашоі «Зорі», але важко мені тепер писать украінскою мовою, бо трохі забувся її. Лист ще можу написати – хочь і той не без помилок – а ціле письмо літературне – навряд. От, колиб можно написати московською мовою, а ви перевели б на украіньску – то се так». А в листі від 8 серпня 1886 р. висловлює твердий намір: «Я хочу непрімінно справдить мою обіцянку – написать де-що до «Зорі» – але підождіть

трохі: слабий ще, і думок не зберу до купи». Аж на початку 1887 року, з листом від 27 січня Л. Жебуньов надсилає свій матеріал – «спомінку», яку у випадку публікації просить подавати без прізвища автора. «Засилаю вамъ, – пише він у згадуваному листі, – Шановний Добродію, мою «споминку» для вашого альманаха: Вибачайте, що мій гостинець не такий, якого, може, ви сподівались від мене. нічого іншого не пригадав, а публіцистичну – не в силах написать по українскі. завдала мені чи мало праці і ся «споминка», да й то в інших місцях вийшло не дуже складно. Надіюсь, що ви гарненько прочитаете ійі і виправите моі помілкі. Дуже цікаво мені побачить ійі надрукованну: велике спасибі скажу, коли ви зашлете мені хоч два оттіска. Опасаюсь, що, може, вам не подобаеться річ моеі статті – спомин про рух і діяльність русскій молоднечі. Вірші, які попадаются в «Споминці», узяті з Кобзаря Шевченка; так ви поробите зноскі об тим, а то ще подумають, що я видаю іх за своі». Однак матеріал Л. Жебуньова в «Зорі» опублікований не був, бо до часу її отримання І.Франко вже не був редактором «Зорі».

Позбавлений редакторства «Зорі» І. Франко задумав видавати від початку 1887 р. часопис «Поступ». Концепцію часопису ретельно обговорював у листуванні з М. Драгомановим, і врешті було видано проспект майбутнього видання. Цей проспект, який згодом конфіскувала поліція, письменник надіслав Л. Жебуньову, знову ж запрошуючи до участі в ньому своїми матеріалами. До видання часопису не дійшло.

Цікавили Л. Жебуньова й інші видання І. Франка. У листі від 5 січня 1887 р. він просить надіслати книгу М. Павлика «Про рускі народні читальні в Галичині і на Буковині (1871–1886 р.)», яка вийшла як 2-3 випуск видаваної письменником «Наукової бібліотеки». Ймовірно, Франко ділився з Жебуньовим інформаціями про видання збірки своїх поезій «З вершин і низин», яка побачила світ 1887 року. У згаданому листі Л. Жебуньов просить навіть в аркушевому варіанті надсилати йому збірку для ознайомлення.

Після січня 1887 року до початку 1900-х років про якісь контакти та листування між Л. Жебуньовим та І. Франком невідомо. Наявні довідкові джерела стверджують, що Жебуньов друкувався у львівському журналі «Зоря» [2, 196; 3, 102], однак там не виявлено жодної публікації під його іменем. Повернувшись на підросійську Україну, за спогадами Є. Чикаленка, Л. Жебуньов оселився у Харкові, де «узявся за культурно-просвітню працю для народу в харківськім російськім комітеті грамотності, але скоро завважив, що майже всі видання того комітету йдуть на Московщину, а тут, на Україні, майже не зовсім розходяться. Це знеохотило Жебуньова до праці і, не вдумавшись в причини такого з'явища, він покинув комітет і, продавши свій маєток в Катеринославщині, виїхав до Криму, потім на Кавказ, де купив собі в Сочі віллу» [4, 265–266]. Однак за рік повернувся до Харкова, проживав також у Полтаві, проявляючи себе як публіцисті громадсько-культурний діяч.

1903 р. він був одним з організаторів відкриття пам'ятника І. Котляревському в Полтаві, після якого, за словами Є. Чикаленка, «вернувся гарячим свідомим українцем, всеціло відданим відродженню української нації. [...] Щоб вивчитися української мови, він оселився в Полтаві, де незабаром був прийнятий в тамошню українську громаду, а років через два переїхав до Києва, де був вибраний в члени ради Організації, яким беззмінно був, можна сказати до самої смерті своєї» [4, 266]. Під «організацією» у цитованому спогаді йдеться про засновану 1897 р. у Києві Загальну безпартійну українську організацію, членом якої був Л. Жебуньов. На її базі 1904 року виникла Українська демократична партія.

Періодом проживання в Полтаві датується останній з відомих листів Л. Жебуньова до І. Франка, після якого інформацій про їхні контакти не виявлено. На листі нема позначки року, однак зі змісту зрозуміло, що йдеться про час напередодні дозволу розповсюджувати «Літературно-науковий вістник» на підросійській Україні. Оскільки така можливість з'явилася лише після російської революції 1905 року, то лист

слід датувати 1904–1905 роком до переїзду Л. Жебуньова до Києва. З листа дізнаємося, що Л. Жебуньов надсилав І. Франкові газету «Полтавщина», в якій друкував свої дописи. Ця російськомовна «ежидневная литературно-политическая, экономическая и общественная газета» «лівого» напряму виходила у Полтаві впродовж грудня 1904 – початку вересня 1906 р., її редактором в той час був Василь Якович Головня (1867–1921). Серед співробітників журналу: письменник Володимир Короленко, економіст Михайло Туган-Барановський. У фондах відділу україніки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника зберігся лише один її номер з 1905 р. (№ 55 від 26 лютого (11 березня). Тут поміщено матеріали, присвячені Т. Шевченку: на сторінці 2 у скороченні українською мовою, але російським правописом подано передрук «Заповіту», окремий анонімний допис з нагоди 44-х роковини смерті поета та стаття «Прошлое украинского народа въ поэзіи Т. Г. Шевченко», підписана криптонімом «Л. П.». Цікавим є допис на сторінці 3 під заголовком «Записка о положеніи малорусскаго слова», в якому йдеться, що «кружкомъ малороссийских писателей подана на имя предсѣдателя комитета министровъ С. Ю. Витте, записка о положении малорусскаго слова». Наводиться текст записки, де, зокрема, згадують усі циркуляри і накази про заборону української мови, внаслідок яких українські письменники мусили друкуватися в Галичині, а галицькі друки для «россискаго малоросса» недоступні. Ставиться вимога повноцінного функціонування української мови в Російській імперії. Через недоступність річників цієї газети годі детальніше охарактеризувати участь у ній Л. Жебуньова, бо більшість дописів газети – анонімні.

Документ свідчить, що Л. Жебуньов цікавився «Літературно-науковим вістником» й отримував його. Згодом, 1908 року, навіть опублікував у ньому спогад «Несподівана пригода (уривок зі споминів минулого)» [1]. Це автобіографічний твір, події якого, за словами автора, відбувалися в другій половині 80-х – першій половині 90-х років XIX ст., Л. Жебуньов

описує, як з підірваним здоров'ям повернувся із заслання в Мінусінську до матері на Катеринославщину, де, за розпорядженням поліції, мав жити безвиїзно. Переселившись з матір'ю до Катеринослава і продавши маєток, у товаристві виїздить на лікування на Кавказ – відвідує Бахчисарайський палац і фонтан при ньому, Чуфут-Кале, Севастополь, Єссентуки, де Л. Жебуньова знову арештовують. Безпідставно його витримують в П'ятигорській і Ставропольській в'язниці за цілком сфабрикованою підставою – допомозі пані Гінзбург уникнути арешту. Автор добивається повернення в Катеринослав, звідти їде з'ясовувати безпідставність свого арешту до Петербурга, що йому вдається.

Л. Жебуньов був дописувачем багатьох видань: часопису полтавського, а згодом київського видання «Рідний край», київських щоденників «Громадська думка» і «Рада», з 1912 р. сприяв виданню журналу «Украинская жизнь» в Москві, де також публікував свої статті. У центрі публікацій Л. Жебуньова – українська культура в умовах царської Росії, низка статей, присвячених Т. Шевченкові та ін. Як громадський діяч 1908 р. Л. Жебуньов був членом Товариства українських поступовців, а також входив до Об'єднаного комітету зі спорудження пам'ятника Т. Шевченкові у Києві.

Ще з часу перебування на засланні в Сибіру Л. Жебуньов набув собі нервову хворобу, яка супроводжувала його усе життя і задля лікування якої він мусив регулярно відвідувати санаторії на Кавказі, в Євпаторії, у європейських містах (Дрездені). Під час Першої світової війни, 1917 року, він повернувся з Києва у Полтаву, а звідти 1919 р., переховуючись від воєнних подій, подався до Криму і дорогою помер.

Сім листів Л. Жебуньова до І. Франка друкуємо вперше, повністю зберігаючи всі особливості лексики, правопису, пунктуації оригіналу. Скорочення слів розшифровуємо безпосередньо в тексті, у квадратних дужках. Орієнтовне датування останнього листа (№ 7) також пропонуємо у квадратних дужках.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Жебуньов Л.* Несподівана пригода (уривок з споминів минулого) // Літературно-науковий вістник. – 1908. – Річник XI. – Т. XLIV (падолист). – Кн. XI. – С. 284–299.
2. *Погребенник Ф.* Жебуньов Леонід Олександрович // Українська літературна енциклопедія. – Т. 2. – К.: Українська радянська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1990. – С. 196–197.
3. *Сидоренко Н.* Жебуньов Леонід Миколайович // Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопедичного словника / за ред. М. М. Романюка. – Вип. 6. – Львів, 1999. – С. 101–104.
4. *Чикаленко Є.* Зібрання творів і листів у семи томах. – Т. 1: Спогади (1861–1907) / упоряд. М. Цимбалюк. – К.: Рада, 2003. – 431 с.

№ 1

1886 р., 6-го Травня

Отсе спасибі, Шановний Добродію, за ваш лист від 30-го березоля! Тепер я вже добре знаю про ваші галичанські справи: хочь і не об іх була річь в вашім листі, але взнавші угруппованне, силу і освіту русиньскоі інтеллегенціи, я розумію в якіх звязках і становищі вона находиться с народом і ляхами-шляхтою. Не так воно гарно як маяче здалека, по звісткам нашоі часописі, та що діять! А все жь такі, повідаю я вам, далеко краще, ніжь у нас на Украйні… Хочь мало у вас освіченних поступових людей, так можно, тій купці що есть, діяти де-що на користь народові, як показує наука і досвядченнє західно-европейскіх народів; а ми… рачкі лізeмо, прямуемо в Азію, щоби ій ні дна ні покришкі не було!.. Можність діяти, хочь по малу – се головна річь для мене, і ваші звісткі дуже втішили мене. Як перевести на діло моі думкі і заміри – се друга річь і далеко не легка. Вельмі бажаю щоб воно щвидче скоілось, але не надіюсь раньше 1½–2 років, коли скінчиться строк мого життя тут.

Спасибі вам, земляче, за висилку «Зорі», да тількі я одібрав перший № її. Киди запропастились остатні (5 чи 6) – не відаю. Спитайтесь у поштових урядників. По одному № не можно судити, а мене дуже інтересуе ця газета. Жалкую про те, що ви заплатили грошей за «Батьківщину» (і вона не дійшла до мене), бо я міркував, що ваша редакція повинна одбирать всю галичаньску часопись

(в обмін за свое виданне), і прохав вас засилать до мене непотрібні вже №№ «Діла» і «Батьківщини», а коли не можно так зробить – то і не треба. З великою радістью написав би я що небудь для вашоі «Зорі», але важко мені тепер писать украінскою мовою, бо трохі забувся її. Лист ще можу написати – хочь і той не без помилок – а ціле письмо літературне – навряд. От, колиб можно написати московською мовою, а ви перевели б на украіньску – то се так.

Чув я, що буцім-то в якім лятскім журналі («Przegląd Społeczny»[1] чи що) печатаються (от бачите, яке слово влипло замість «дрюкуються») спомінкі Богдановича[2] про кару, де бідують руські політичеські преступникі. Чи вірно се, в якім журналі, які №№, і чи йде він через кордон в Россію? Напишіть мені, будьте ласкаві.

Затим дякую я вам за вашу ласку, Добродію, і просю не забувать мене: коли виберетьcя час і охота – пишіть. Вибачайте, на сей раз, за те, що коротко пишу. Щось не пишеться мені сегодня, а пошти не хочеться втерять, бо вона приходе і одбувае відсіль тільки 2 рази на тиждень. Живучи тут, без усякоі роботи і живих враженій, інший раз щось таке важке облягае голову і серце, наче хмара обійме, що нехочеться ні розмовлять с чоловіком, ні самому міркувать... Лежить собі тай лупаеть очіма, а в голові – наче вітер свістить...

Клоняюсь вам низенько і чекаю образок вашего обличчя.

Бувайте здорові і веселі.

Прихильний до вас Левко Жебуньов. На адресі вашіх листів надписуйте: «Сибірь. Енисейской губерніи», а то у нас бувае, іноді, поштові урядникі засилють листа бо зна куди.

ІЛ, ф. 3, № 1608, арк. 333–336

№ 2

Мінусінск. 1886 р. 12 травня.

Вчора одібрав я один (шостий) № «Зорі». Де ділись перші пьять №№ - не відаю. Прочитав я в сім № вірша Некрасова (На смерть Шевченка)[3] и ... здивувався! Щось дуже не схоже на поезію его, а в інших містах – прямо несинитниця. Хто вам заслав іх? Наче на сміхъ, або для якой-небудь «штуки». Кому не прочитайте із руськіх – всяк скаже, що се яка-небудь помилка. – Спасибі вам,

шановний добродію, за газету. Цікаво мені знать, чи получите ви сю цідулку? Звістіть. Низенько кланяюсь вам

Ваш Л. Жебун[ьов]

ІЛ, ф. 3, № 1615, арк. 473–474.
Поштова картка адресована: «Въ Галицію. Львовъ. Lemberg. Lwów. Ул. Лінде, № 3. Iwan Franko. Ивану Франку. Чрез Волочискъ».

№ 3

1886 р. 8-го Серпня.

Шановний Добродію!

Давненько вже я одібрав ваш лист от 20-го червня і образок вашого обличчя. Дуже дякую за те і друге. Забарився я від того, що тількі тижднів два пройшло, як став потроху поправляться: хвороба звалила мене з ніг. Три рока живу я в Сібірі і три рока хворію. Хто его зна, до чого воно йде, покі скінчеться строк мого життя тут!!!

Щиро поздравляю вас з одружінням і вельмі бажаю вам щастя, радощі і веселості аж до кінця вашего віка, котрий нехай протягнеться як можно далі! Засилаю вам свій весільний поцілунок і привіт вашей жінці, хочь і не знаю її. А може, колись і бачив в Київі? Тоді ще нижче кланяюсь їй. А що, добродію, мабуть наші дівчата кращі од вашіх, що ви їдите з своей сторони, да берете іх? Жалкую, що мене не було у Київі на той час, бо могоричь з вас слідувало б стягти. Так завше роблять наші парубкі по селах.

Як одібрав я вашу карточку, то показав моему товаришу-приятелю і повідав ёму, що се «молодий», недавно одружився; а він, тихенько здихнувші, і каже мені: «он, бачь, люде одружаються, радіють, а ми… гніемо у цій трущобі!». Воно і справді похоже на то. Дожідаемо строка, а чи прийдеться повернуться на родину і тоді? – Хто его зна!.. Одинъ із моіх товаришів був заслан сюди на 5 років. 9 серпня кінчився ему строк. Дожідав цёго дня, як Великодня, аж гульк! Прийшла бумага, що ёму заборонено виїзжать з Минусинска, да ще і не сказано, як довго продержиться ця заборона… Так і схопився обома руками за голову, сердешний! Ну, годі об цім: не буду зневажать вашого радістного духа.

Я хочу непрімінно справдить мою обіцянку – написать де-що до «Зорі» – але підождіть трохі: слабий ще, і думок не зберу до купи. – Послідній № «Зорі» одібрав я 11-й. Після того не було. Я міркую, що наша кордонна цензура не пропускае всіх номерів цієі газети. Від того і доходе вона до мене через пьяте-десяте. Жалкую я, що ви затратили гроші на випіску її для мене, бо і мені мало користі з того що я прочитаю шматок якоі статы. Затим, бувайте здорові, добродію, і щасливі! Бажаю вам спіха в вашей роботі. Коли виберетеся гулящій час – згадайте про мене і не полінуйтесь заслать хочь маленьку цідулку дро прихильного до вас Левка Жебунёва.

P. S. Дякую за вашу обіцянку заслать до мене споминкі Богдановича. Чекаю цієі брошурі з нетерпіннем. Пришліть її не під бандеролью, а – посилкою.

ІЛ, ф. 3, № 1608, арк. 405–408.

№ 4

1886 р., 30-го Жовтня.

Доглядів я в числі 15/16 «Зорі» цікаву для мене новинку, що вже друкуеться стереотипове видання «Кобзаря» Шевченка[4]. Як би я вам подякував, Шановний Добродію, коли ви зашлете мені по видачи его в світ! Я і гроші послав би вам зараз, да , ій богу, не вмію перевести ваші «3 злр. 50 кр.» на наші карбованці і копійкі. Дивився вже і в календарь, да щось не так виходе: Зільбергрош -3,3 коп. Хіба це може буть, щоб книжка 1000 стор. коштувала тільки 11 коп.? Як будете засилать мені книгу (посилкою непрімінно), або й раньше того – звістіть мене, скількі коштуе вона на російскій щот? Згубив я ваш адрес, що одібрав літом. Для того і адрессую до редакціи «Зорі». Бувайте здорові, не забувайте прихильного до вас Левка.

ІЛ, ф. 3, № 1615, арк. 621–622.
Поштова картка, адресована: «Въ Австрію.
Галиція. Львовъ. Galicien, Lemberg. Galicia, Lwów.
В редакцію литератур. письма «Зоря».
Улиця Академична, № 8. Івану Франку.
Чрезъ Волочискъ».

№ 5

5 Січня 1887 р.

Одібрав я ваш лист, Шановний Добродію, од 2 Студня, вмісті з проспектом «Поступа»[5]. На ваши запросини написать де-що у часопись – я радий озваться, і тижнів через 1½ або 2 зашлю вам яку небудь маненьку цідулку: образок з свого життя, або що-небудь інше в такім роді. Заранні просю вибачення, коли не зовсім дотепно вийде, бо я вже писав вам, що не маю в голові думкі, в серці – почуття, а в руці – руха…

Я не розумію от чого: ви пишете що проспект періодичного видання конфискований; і видання заборонено, міркую я, в такім напрямі, як він означився в проспекті «Поступа». Міжь тим хочете дрюкувати збірку[6] в такім же напрямі, як і «Поступ». Як же це так? Алежь і збірку заборонять?! Окрімь того мене дуже зацікавило: яка частина сего проспекта примусила уряд ваш конфисковать, заборонить усе видання? Що іменно не подобалось ім? Просю вас оповістити мене. Я роспитуюсь об сім ділі для того, що воно одзначае мені погляд уряда на загальну роботу в Галичині, а сей погляд дуже цікаве мене, бо мені і самому, може, прийдеться стрінуться з ним через рік, або два. Так воно і бажаеться взнать заранні: як то живеться – можеться на вашій стороні?

Не бійтесь засилати до мене збірку, аркуш за аркушем* (в заказн[их] пакетах), а пересилку їх я прийму на свій кошт. З первим же аркушем і напишіть, що вона буде коштовать, тількі пожалуста переведіть на російскі гроші, бо ваших «зр.» – сам біс не розбере. От і зараз маю таку журбацію: перечитав я в числі 22 «Зорі», що вийде з дрюку книжка Коломийчука: «Про рускі народні читальні в Галичині і на Буковині (1871–1886 р.)»[7]. Ся книжка дуже інтересуе мене, коштуе 2 злр., а скільки воно виходе на наш лик – біс его зна. Приміряюсь до ціни, означенной в проспекті «Поступа» (5 зр. = 6 рублей), і думаю, що книжка Коломийчука коштуе 2 карбованця (рубля), котрі тепер засилаю до вас, і просю вас прислати мені її. Колижь цёго не можно, по якій небудь причині, то поверніть ці гроші на пересилку мені збіркі вашоі, а скількі не достане – дошлю. Зовуть мене Леонидомъ, а не Леонтіемъ, як ви написали на вашім послідним листі. Колиб він був заказний, то і не дали б мені его на

* Аркуш – друкарскій. – *Примітка Л. Жебуньова.*

пошті. Грошей на Кобзарь не прилагаю, бо як ви говорите, що не можно буде переслати, то – щожь і турбуватись. Затим, бувайте здорові, і щиро бажаю вам спіха на становищі видавчика.

Прихильний до вас Левко Жебуньов.

ІЛ, ф. 3, № 1608, арк. 591–594.

№ 6

Минусинк 25 Стичня [1887]

Засилаю вамъ, Шановний Добродію, мою «споминку» для вашого альманаха[8]: Вибачайте, що мій гостинець не такий, якого, може, ви сподівались від мене. Нічого іншого не пригадав, а публіцистичну – не в силах написать по украінскі. Завдала мені чи мало праці і ся «споминка», да й то в інших місцях вийшло не дуже складно. Надіюсь, що ви гарненько прочитаете ійі і виправите моі помілкі. Дуже цікаво мені побачить ійі надрукованну: велике спасибі скажу, коли ви зашлете мені хоч два оттіска. Опасаюсь, що, може, вам не подобаеться річ моеі статті – спомин про рух і діяльність русскій молоднечі. Вірші, які попадаются в «Споминці» – узяті з Кобзаря Шевченка; так ви поробите зноскі об тим, а то ще подумають, що я видаю іх за своі.

Бувайте здорові Добродію, і не забувайте щиро прихильного до вас Левка.

Подпісі ні якоі не треба під моею «споминкою».

Коли ви маете які звісткі про Павліка[9] – напишіть пожалуста. Тут пробувае ёго знаёмий, Присецкій[10], котрий інтересуться ним.

ІЛ, ф. 3, № 1608, арк. 603–604

№ 7

Полтава 30 квітня [орієнтовно між 1904–1905 рр.]

Високоповажанний добродію!

Пройшла чутка по россійскім часописям, що наче «Главное Управленіе под дѣламъ печати» дозволило «обращеніе въ Россіи

Литературно-наукового Вістника и нѣкоторыхъ другихъ органовъ галиційской печати»[11]. Цікаво дізнатись точно про се, і для того прошу Вас заслати мені остаточне число «Литер[атурно]-наук[ового] Вістника» і разом з тим прислати мені лист, сповіщающій, що книжка заслана мені. Коли вона і слідующа дійдут до мене, то я зараз пришлю Вам річну передплату за Ваш журнал. Колиж не дійде, то прошу написати мені: чи не можно б мені одержувати Ваш журнал в заказнім (рекомендованім) закритом куверті, і що це буде коштувати? Одержуете «Полтавщину»[12], котру я засилаю з редакціи часописі на имья И.Франка? Коли ні – напишіть мені. З глибоким поважанням

Л. Жебунев.

Моя адреса: г. Полтава. Леониду Николаевичу Жебуневу.

Я пишу в «Полтавщині» і мені треба мати хоч би два органа галицькій пресси, щоб можно було писати про Галицію.

Здається, видається у Львові якась офіціяльна часопись на польській мові з додатком на української мові? Чи не можно б мені одержувати її в замін «Полтавщині»? Прошу Вас дізнатись про се і зробити для мене таку послугу, щоб вони засилали на мою адресу? Буду Вам дуже вдячний за се.

ІЛ, ф. 3, № 1630, арк. 83–85.

ПРИМІТКИ

1. «Przegląd społeczny» – польський науково-літературний та громадсько-політичний журнал, який виходив у Львові 1886–1887 р. як один з органів селянської («народової») партії.
2. *Богдановіч Флоріан* (Florian Bohdanowicz чи за іншим правописом Bogdanowicz, коло 1845–1894) – польський революціонер, доцент Львівського університету. Закінчив Вроцлавську гімназію, брав участь у повстанні 1863 р. Емігрував, студіював на політехніці в Цюриху, 1872 р. був висланий до Росії. В 1876 р. як доцент Львівського університету організовував пересилання до Росії нелегальної літератури, за що був покараний 6 роками каторги. Покарання відбував з 1880 р., а з 1883 р. його заслали в Якутську губернію. Після заслання повернувся у Львів і мешкав тут до кінця життя. Він є автором спогадів «Wspomnienia więźnia» (Lwów, nakł. wydaw. Ruchu, Druk Polska 1888, 461 str.), про які йдеться у цьому фрагменті листа.

3. Ідеться про публікацію: На смерть Шевченка (Стихотвореніе Н. Некрасова) // Зоря. – 1886. – № 6. – 15(27) марця. – С. 87. До публікації вірша російською мовою додано примітку редакції: «З С.-Петербурга одержали ми повисшу прекрасну доси ніде ще не печатану поезію Н. Некрасова з слідуючою припискою: «Покійний Н. А. Некрасов дня 26-го грудня 1876 р. за рік до своєї смерти, зовсім вже слабий, продиктував своїй сестрі, А. А. Будкевич, вірші «На смерть Шевченка». Сподіваємось, що думки великоруского «співака народного горя» про житє украиньского заступника за волю і добро людске мають великій інтерес, і для того подаємо їх читателям «Зорі». – Щиро дякуючи Впов. Добродієви, котрий прислав нам сю гарну незабудьку, ми печатаємо ої в оригіналі в нинішнім памятковім нумері нашої часописи».
4. Ідеться про хронікальний допис: Стереотипове виданє «Кобзаря» Т. Шевченка // Зоря. – 1886. – № 15-16. – 8(20) серпня. – С. 271 (рубрика: «Дрібні вісті з літератури і науки»). Ось повний його текст: «Стереотипове виданє «Кобзаря Т. Шевченка, котре, як ми вже звіщали, приготовує п. М. Драгоманов в Женеві, обнимати буде, як довідуємось, усі поетичні твори Шевченка, які були в пражскому виданю і які опісля стали звістні, з додатками по рукописям, які дійшли до рук видавця після виданя пражского «Кобзара». Всі ті твори будуть упорядковані хронологічно в однім томі. На вступі буде коротке передне слова про жерела виданя, а також про историчну точність Шевченка и, здаєсь, коротка біографія поета. Формат кишенковий, правопись фонетична, сторін около 1000, ціна 3 руб. 50 кр.».
5. Ідеться про задуманий І. Франком 1886 р. до видання часопис з таким заголовком. Задум видання постав у зв'язку з тим, що І. Франка змусили покинути редагування часопису «Зоря». Проект видання «Поступу» детально обговорювався І. Франком у листуванні з М. Драгомановим. Його опубліковано у виданні: Матеріали до культурної й громадської історії Західної України / Видає Комісія Західної України ВУАН. – Т. 1: Листування І. Франка і М. Драгоманова. – К.: ВУАН, 1928. – С. 209–212. Було видано проспект видання, який конфіскувала поліція. До видання часопису не дійшло.
6. Ідеться про збірку «З вершин і низин», тираж якої вийшов у світ улітку 1887 р. (про це інформує хронікальна замітка: Діло. – 1887. – № 68. – 20 червня (2 липня). – С. 3).
7. «Коломийчук М.» чи «Коломийчук П.» – псевдоніми Михайла Павлика. Йдеться про видання: Павлик М. Про русько-українські народні читальні. – Львів: Накладом Івана Франка, з Друкарні То-

вариства ім. Шевченка під зарьадом К. Беднарського, 1887. – 188 с. Книжка вийшла як 2–3 випуск видавничої серії «Наукова бібліотека».

8. Якщо під «альманахом» ідеться про «Зорю», то споминка Л. Жебуньова залишилася неопублікована, оскільки на час її отримання І. Франко вже не був редактором видання. Відомо також про три альманахи, видані 1887 р. за участю І. Франка: «Веселка» А. Молодченка, «Ватра» В. Лукича, «Перший вінок».
9. *Михайло Павлик* (1853–1915) – український письменник, публіцист, видавець, громадський і політичний діяч, дійсний член НТШ. Довголітній приятель Івана Франка, його ідейний побратим. Разом з Франком був одним із співзасновників Русько-української радикальної партії.
10. *Прісецький Іван Миколайович* (1858–1911) – політичний і громадський діяч, депутат І Державної думи Російської імперії, член партії конституційних демократів, рідний брат Софії Богомолець. Родом з Полтавщини, освіту здобув у Полтавській гімназії, був слухачем курсу Санкт-Петербурзького військово-інженерного училища, вільним слухачем Київського університету. Брав участь у революційних радикальних гуртках і сповідував відділення України від Росії, був членом Полтавської громади. 1885 року після дворічного тюремного ув'язнення був на 5 років засланий в Іркутську губернію. Був співробітником газети «Полтавщина». Член і голова Зеньківського відділу Полтавського сільськогосподарського товариства, член Полтавського губернського комітету Коституційно-демократичної партії. Після розпуску Державної думи жив на дачі в Алупці, де й помер.
11. Поширення «Літературно-наукового вістника» на підросійській Україні було можливим після російської революції 1905 р.
12. «Полтавщина» – літературно-політична, економічна і громадська щоденна газета, яка виходила в Полтаві впродовж грудня 1904 – початку вересня 1906 рр. (1904 р. вийшли 4 номери, в 1905 від № 5 – до 315, в 1906 – 133 номери). Серед співробітників газети: письменник Володимир Короленко та економіст Михайло Туган-Барановський. Редакторами газети був Василь Головня, А. Самгін (з № 271) О. Ярошевич (з № 298).

РОМАН ГОРАК,
БОГДАН ЧУДІЙОВИЧ

ЛИСТИ ВОЛОДИМИРА НАУМЕНКА ДО ІВАНА ФРАНКА

«Весною 1885 р., – писав Іван Франко у так званому автобіографічному листі до Михайла Драгоманова від 26 квітня 1890 року, – я перший раз поїхав до Києва, стараючись склонити тамошніх людей, щоби помогли заснувати нову часопись літературну. Головна користь з тої подорожі була та, що я пізнав людей; щодо часописі, то небагато вийшло добра; кияни згодились дати ледве 500 руб. на перший рік, та й то по частям» [1, 489, 250]. Серед тих людей, з якими у Києві познайомився Іван Франко був Володимир Науменко, працівник редакції «Кіевская Старина». Редакцію цієї газети Іван Франко також відвідав під час своєї першої поїздки в Київ, про що не забув написати Михайлові Драгоманову відразу після повернення у Львів у листі від 5 березня 1885 року [1, 48, 524].

Про знайомство Івана Франка з Володимиром Науменком згадує і старша сестра Ольги Хоружинської Антоніна Трегубова. «Через деякий час галичани (*з якими приїхав Іван Франко – Б. Ч.*) повернулися додому, а Франко залишився у Києві і цілком увійшов у життя нашої сім'ї. Саме тоді українська молодь складала читанку «Веселку». Її потім було видрукувано в Галичині – начебто твір Андрія Молодченка. Ясно, що Франко і мої сестри одвідували ці зібрання молоді їх влаштовували кожного вечора або у В. П. Науменка або М. В. Лисенка, або у нас» [Антоніна Трегубова. Дещо з життя Ольги Франкової / Спогади про Івана Франка / упоряд.

Михайло Гнатюк; вид. 2-е, доп., перероб. – Львів: Каменяр, 2011. – С. 220–221].

Науменко Володимир Павлович (крипт.: В. Н.; Н-ко, В.) народився 7(19) серпня 1852 року в місті Новгород-Сіверському Чернігівської губернії у сім'ї директора тамтешньої гімназії Павла Йосиповича, який мав великий авторитет серед учнів та колег.

У Новгород-Сіверську Володимир Науменко прожив чотири роки, поки1856-го батька по службі не перевели до Білої Церкви. 1861 року батько вийшов на пенсію, і сім'я переїжджає у Київ, де Володимир Науменко вступає на навчання у Другу київську гімназію, яку закінчив 1868-го і цього ж року через те, що йому виповнилося лише 16, вступає вільним слухачем на перший курс історико-філологічного факультету Київського університету, який успішно закінчує 1873 року. Це була доба, коли прокинулося українство і розпочався період формувань національно-демократичних ідеалів.

Під час навчання в Університеті св. Володимира В. П. Науменко почав працювати в недільних школах. Першу з таких шкіл було створено на Подолі гуртком студентів, до складу якого входив і В. Науменко.

Після закінчення слов'янсько-російського відділення історико-філологічного факультету Володимир Павлович повернувся у рідну Другу київську гімназію як учитель. Тут він пропрацював 30 років, аж до липня 1903 року. 1880 року після складання спеціального іспиту в Університеті св. Володимира В. П. Науменко став повноправним викладачем російської мови і словесності. Крім того, він викладав в інших навчальних закладах Києва, зокрема в Ольгинській (1873–1894) і Фундуклеївській (з 1889 р.) жіночих гімназіях, у колегії Павла Галагана (1880–1882) та Володимирському кадетському корпусі (з 1893 р.). За сумлінну працю його відзначили чи не всіма можливими для вчителя нагородами: орденами Св. Володимира, Св. Анни, Св. Станіслава; медалями Олександра III й Олександра Невського, а також

удостоїли звання заслуженого вчителя і титулів – спочатку колезького, а потім і дійсного статського радника.

Від 70-х років XIX ст. Володимир Науменко бере активну участь у діяльності «Старої громади», оскільки на той час послабились утиски національно-просвітницького руху, активізувалося українофільство, яке організувалось у «Київську громаду», членами якої стали такі відомі наукові й культурні діячі, як В. Антонович, В. Бернштам, Ф. Вовк, М. Драгоманов, Г. Житецький, П. Житецький, П. Косач, М. Лисенко, К. Михальчук, І. Нечуй-Левицький, О. Русов, М. Старицький, Ю. Цвітковський, П. Чубинський, Я. Шульгін, сестра якого стала дружиною В. Науменка. Найстаршим серед членів був В. Антонович (42 роки), а наймолодшим – В. Науменко (23 роки).

Вступ Володимира Науменка в «Громаду» був закономірним. Доволі швидко В. П. Науменко став популярним серед членів товариства: спочатку йому доручили посаду скарбника, а відтак став виконувати обов'язки керівника громади.

1875 року в Петербурзі було створено спеціальну комісію для боротьби з будь-якими проявами українства, яку очолив міністр народної освіти Д. А. Толстой. У результаті її роботи 18 травня 1876 р. цар Олександр II видав відомий Емський указ, який забороняв ввозити на територію імперії видання «малоросійського наріччя», але, згідно з яким, можна було видавати історичні документи та пам'ятки, а також твори красного письменства, дотримуючись правопису оригіналів, а у творах красного письменства не можна було допускати жодних відступів від «загальноприйнятого російського правопису».

У цей час у колах старогромадівців постало питання про заснування власного часопису, який би видавали за кордоном і який, зрозуміло, не піддавався б російській цензурі. Це мав здійснити М. П. Драгоманов, який вимушений був емігрувати за кордон. Результатом цього було видано 5 томів збірки «Громада», а також брошури українською, російською,

німецькою, французькою та іншими європейськими мовами, завданням яких було ознайомити Європу з Україною. Матеріали видань редагував Володимир Науменко.

Визвольні змагання 1905–1907 років торкнулися і національного питання українців. 17 жовтня 1905 року було опубліковано маніфест Миколи II, за яким обіцяно політичні свободи та свободу слова, внаслідок цього активізується діяльність просвітницьких організацій та закладів, зокрема товариства «Просвіти», головою якого він був.

У цей період В. П. Науменко стає директором однієї з новоутворених приватних гімназій Києва, яку було засновано у липні 1905 року за ініціативи батьків, які мали дітей шкільного віку. Володимир Науменко був одним з ініціаторів її створення. Навчальний заклад розміщувався у будівлі за адресою вул. Велика Підвальна, 25-б (тепер – вулиця Ярославів Вал, 25).

Одним із найвідоміших вихованців В. П. Науменка у цій гімназії був Максим Тадейович Рильський, завдяки якому до наших днів збереглися численні праці та спогади Володимира Науменка.

Залишив свій слід Володимир Науменко і в Київському товаристві грамотності, яке було засноване 1882 року і свою діяльність поширювало у Київській, Подільській та Волинській губерніях. Володимир Павлович обійняв посаду першого голови цієї організації з березня 1897 року. За його словами, головним завданням товариства було «служити справі освіти народу в Південно-Західному краї».

У березні 1917 року Володимир Науменко став заступником голови Української Центральної ради, а з квітня цього ж року – помічником куратора, відтак куратором Київського навчального округу. 1918 року став членом Української федеративно-демократичної партії. У листопаді-грудні 1918-го був міністром освіти Української держави у кабінеті міністрів С. Гербеля. Після падіння гетьманського уряду Володимир Науменко залишився у Києві. 1919 року його було зараховано

науковим співробітником першого (історично-філологічного) відділу Української АН.

7 липня 1919 року Володимира Науменка заарештували більшовики, а наступного дня, за постановою Всеукраїнської надзвичайної комісії, розстріляли «за контрреволюційну діяльність».

Володимир Науменко був однією з найпомітніших постатей у журналі «Кіевская Старина», в якому працював від часу його заснування.

Дозвіл на видання цього журналу було одержано на сьомий рік дії Емського указу, 1 лютого 1882 року, хоча заходи на видання такого часопису робилися відразу після введення цього антиукраїнського закону. Ініціатори видання скористалися поправкою до закону, яка дозволяла видавати історичні документи та пам'ятки (звідси й назва журналу), а також твори красного письменства, дотримуючись правопису оригіналів, а у творах красного письменства не можна було допускати жодних відступів від «загальноприйнятого російського правопису».

Журнал видавали щомісяця. Він мав історико-етнографічне та літературне спрямування. Видавали його у Києві протягом 1882–1906 років, через вимоги цензури спочатку російською мовою, а з 1906 року – українською транслітерацією. З 1907 року він змінив назву на «Україна» і видавався переважно українською мовою. Видавали його на кошти від пожертвувань громадівців та меценатів, а також за рахунок передплати.

Першим редактором-видавцем був Теофан Лебединцев (1882–1887), потім часопис редагували Олександр Лашкевич (1887–1889), Євген Кивлицький (1890–1898), у 1896–1907 роках головним редактором був Володимир Науменко.

Це був унікальний часопис, який уміло маневрував в умовах жорстокої царської антиукраїнської цензури й подавав максимум матеріалу з історії українського козацтва, національно-визвольних та державотворчих змагань українського

народу, а також уміло торкався питання українсько-російських та українсько-польських відносин тощо. Поєднуючи у своїй діяльності видавничу, дослідницьку та археографічну роботу, журнал увів у науковий обіг дуже багато нового джерельного матеріалу. Він став взірцем толерантної наукової критики.

З журналом співпрацювали видатні історики, письменники, етнографи, зокрема, Володимир Антонович, Дмитро Багалій, Микола Костомаров, Павло Житецький, Орест Левицький, Олександра Єфименко, Олександр Лазаревський, Олександр Шрамченко, Володимир Щербина. Одним з авторів цього журналу став також Іван Франко. Усього вийшло 96 томів журналу.

Як продовження «Кіевской старины» з 1907 року у Києві видавали місячник «Україна». Обов'язки головного редактора й надалі виконував Володимир Науменко. Журнал самоліквідувався у зв'язку з появою «Записок Українського Наукового Товариства» (1908–1918). [Марина Палієнко. «Кіевская Старина» у громадському та науковому житті України (кінець XIX – початок XX ст. (1882–1906). – К.: Темпора, 2005. – 607 с.].

Редактором «Кіевской старины» Володимир Науменко був з липня 1893 року, а видавцем – з березня 1902-го (до виходу останнього номера в грудні 1906 року). Він став автором 115-ти публікацій: статей, заміток, повідомлень з літературознавства, мовознавства, етнографії, фольклористики, історії, біографістики, а також низки блискучих рецензій, зокрема: «Происхождение малорусской думы о Самуиле Кошке» (1883), «К истории газетно-журнального дела в Киеве» (1884), «Н. И. Костомаров как етнограф» (1885), «К пятидесятилетию со дня смерти Ивана Петровича Котляревского», «К литературе рождественских и пасхальных вирш» (обидві – 1888), «К истории учреждения Киевского дворянского собрания» (1889), «К вопросу о научном издании «Кобзаря» Т. Г. Шевченко» (1892), «Григорий Федорович Квитка-Основьяненко», «Григорий Федорович Квитка как малорусский писатель перед судом критики» (обидві – 1893), «Слово о полку Игореве как

памятник дружинной поэзии Древней Руси», «Александр Федорович Кистяковский» (обидві – 1895), «Коллегия Павла Галагана в Киеве», «Заметки для будущего биографа М. А. Максимовича» (обидві – 1896), «Книжная речь у малороссов и русинов» (1899), «Решен ли профессором Т. Д. Флоринским вопрос о книжной малорусской речи?» (1900), «Письма М. М. Лазаревского к Т. Г. Шевченко» (1901), «К истории могилы Т. Г. Шевченко» (1902), «Три письма Т. Г. Шевченко к А. И. Лизогубу», «Песня о Турбаевской катастрофе» (обидві – 1903), «Переписка М. А. Максимовича с П. Г. Лебединцевым» (1904) та ін. [Марина Палієнко. «Кіевская Старина» (1882–1906) Систематичний покажчик змісту журналу. – К.: Темпора, 2005. – 607 с.].

З журналом «Кіевская Старина» Іван Франко співпрацював у 1888–1906 роках. На його сторінках він здійснив 31 публікацію, які стосувалися історії, етнографії, фольклористики та літературознавства. Тут він надрукував низку художніх творів, а також рецензій. Усі свої публікації Іван Франко підписував літературним псевдонімом Мирон.

Нижче наведено публікації Івана Франка на сторінках цього журналу.

Назва твору	Відділ	Рік	Том	Кн.	Стор.	Публікація в 50 том.
Слава Богу, для начала и это хорошо (Этюд из жизни прикарпатского народа) **(Гава)**	Хт.	1889	23	10	121–148	18, 7–32
Чума	Хт.	1889	23	5–6	400–437	16, с. 300 334
Миллионер. Картинка из галицкой жизни **(Яць Зелепуга)**	Хт.	1890	30	54	307–326	16, с. 335–376
Полуйка (Оповидання старого рипныка)	Хт.	1899	65	5	260–282	21, с. 7–24

Батькивщына*	Хт.	1904	87	11	296–335	21, с. 391–423
Летопись Подгорецкого монастыря	Іст.	1890	30	7	121–128	28, 323–329
Иосиф Шумлянский, последний православний епископ львовский и его «Метрика»	Іст.	1891	33 34	6 7	337–362 1–21	46, кн. 2, 43–84
К истории просвещения в Галиции	Іст.	1893	43	10	159–165	46, кн. 2, 179–185
Записка о состоянии Подоли в 1843 г.	Іст.	1896	52	3	87–94	46, кн. 2, 294–301
Переписка Кулиша с Володимиром Барвинским в первой половине 1871 г.	Іст.	1898	63	10	83–117	немає
Из области народних преданий, поверий и рассказов	Е-Ф	1888	23	12	142–148	немає
Сожжение упырей в с. Нагуевичах в 1831 г.	Е-Ф	1890	29	4	101–120	46, кн. 1, 565–581
К истории апокрифических сказаний	Е-Ф	1891	35	11	267–275	28, 356–364
К объяснению одной колядки	Е-Ф	1891	35	12	476	28, 218
К истории южнорусских апокрифических сказаний	Е-Ф	1894	47	12	425–444	29, 337–347
Южнорусская пасхальная драма	Е-Ф	1896	53 54	6 7–8	380–412 1–29	30, 262–313
Замечательные колядки [«а що нам было в нащаду свита – Славен есь, Боже, по усим свити и на небесих...»]	М-П	1889	24	1	231–233	немає
Песнь о свете	М-П	1899	24	3	741–744	немає
Южнорусский громник [«Предание о громе Моисея Громовидца»]	М-П	1892	36	3	482–484	46, кн. 2, 106–107

Банкет духовный. [В тексті використано рукопис з Підгорецького монастиря]	М-П	1892	37	4	59–70	28, 365–374
Вирши на воскресение Христово	М-П	1892	37	4	119–122	немає
Сочинения Иоанна Вишенского	Л-М	1889	25	4	21–63	27, 312–317
Сочинения Иоанна Вишенского [Новые данные для оценки его литературной и общественной деятельности]	Л-М	1889	25	4	142–151	27, 318–326
Мистерия страстей Христовых	Л-М	1891	33	4	131–154	28, 330–350
Червонорусские вирши XVIII в.	Л-М	1891	34	9	479–484	28, 351–358
Откровеніє св. Степана [Студія над одним маловідомим апокрифом]*	Л-М	1906	93	7-8	377–405	немає
Галицко-русская библиография XIX столетия с увзгляднением изданий, появившихся в Угорщине и Буковине (1801–1886). Сост. Иван Ем. Левицкий. Львов. Из типографии Старопигийского института. Вып. I и II. 1887, III 1888	Кр-Б	1888	21	5	25-32	немає
Галицко-русская библиография за 1887 год. Сост. Иван Ем. Левицкий. Львов, Ж 1888	Кр-Б	1888	21	5	32–33	немає

Галицко-русский «Savoir Vivre»**	Кр-Б	1891	32	2	281–299	немає
Этимологический гимн**	Нов.	1900	68	2	80	немає

* замість псевдоніма використано прізвище та ім'я;
** без підпису;
Кн. – книга
Хт. – художні твори;
Іст. – історія;
Е-Ф – етнографія та фольклористика;
М-П – документальні матеріали та повідомлення;
Л-М – літературознавство та мовознавство;
Кр-Б – критика та бібліографія;
Нов. – новини.

Друкував журнал також матеріали, які стосувалися життя і творчості Івана Франка, які наведено в таблиці:

Назва	Відділ	Рік	Том	Кн.	Стор.	Примітки
25-летний ювилей Ивана Франко	Л-М	1898	63	12	76	
Ювилей Ивана Франко в Вене	хроніка	1899	64	1	24	
Болезнь Ив. Франко	хроника	1903	83	12	153-154	Автор повідомлення Г. Сьогобочний (Г. Коваленко)
Необходимое опровержение	хроніка	1904	84	1	22–23	Спростування Г. Сьогобочного (Г. Коваленка) щодо власної публікації в «Веснике Юга» передрук К. Ст. 1903, №121) про хворобу очей Івана Франка

Предполагаемые во Львове лекции И. Франко по истории украинской литературы, курсы	хроніка	1904	84	1	23–24	

Нижче наведено критичні статті, які стосувалися художніх та наукових творів Івана Франка:

Автор	Назва	Відділ	Рік	Том	Кн.	Стор.
Г. [Горленко] Псевдонім С. Венгерова	Ив. Франко. Захар Беркут. Образ громадского житя Карпатской Руси в XIII веке. Львов, 1884	КР-Б	1886	11	2	369–376
Сумцов Н. Ф.	Современная малорусская этнография: П. Кузьмичевский, И. Франко	Е–Ф	1895	50	7–8	36–49
А. Крымский	Иоанн Вышенский, его жизнь и сочинения (Іван Вишенський і його твори. Написав др. Іван Франко. Львів, 1895,VII? 536)	Кр–Б	1895	50	9	1–47
С. Р. [С. Русова]	Мырон И. Абу-Каземови капци (Арабська казка), № 12 у Черкасах, 1899, 64 с.	Кр–Б	1900	69	6	167–168
Б. Гринченко	Несколько дополнений к статье И. Франко об украинской литературе (з останніх десятиліть XIX в.)	М–П	1902	76	3	171–173

М. П. [М. Павловский]	Франко И. Без праци. Казка. Выдавныцтво «Вик», № 41, К., 1904, 151 с.	Кр–Б	1905	89	5	123–124
Л. Жигмайло	Иван Франко. Збирнык Творив. Т. 3. Борыславськи оповидання. Выдавныцтво «Вик». № 12, К., 1905, 273 с.	КР–Б	1905	90	7–8	8–14

Співпраця Івана Франка з журналом «Кіевская Старина» розпочалася невдовзі після одруження Франка. Першою працею, опублікованою на сторінках цього журналу, була стаття «Галицко-русская библиография XIX столетия с увзгляднением изданий, появившихся в Угорщине и Буковине (1801–1886). Сост. Иван Ем. Левицкий. Львов. Из типографии Старопигийского института. Вып. I и II. 1887, III 1888, яка була опублікована 1888 року в розділі критики та бібліографії в травневій (п'ятій) книзі 21-го журналу (с. 25–32, а також «Галицко-русская библиография за 1887 год. Сост. Иван Ем. Левицкий. Львов, Ж 1888», яку було опубліковано у цій же книзі, як продовження попередньої статті (с. 32–35).

За публікацію творів на сторінках журналу Іван Франко одержував гонорари і саме на них розраховував, коли писав своїй майбутній дружині Ользі Хоружинській у листі від 18 жовтня 1886 року, що зарахує їх у свої майбутні прибутки з літературної праці на прожиття [553–555].

Про виплату журналом гонорару Іванові Франку свідчить збережений лист тодішнього головного редактора Олександра Лашкевича про статті та розрахункова приписка тодішнього скарбника журналу Гната Житецького про розмір гонорару, які також подаємо тут зі збереженням особливостей тексту.

Свої статті спочатку Іван Франко передавав через шваґра Єлисея Купріяновича Трегубова.

Збереглося тільки п'ять листів Володимира Науменка до Івана Франка, які охоплюють 1893–1904 роки і свідчать про те, що через цензуру не всі твори художнього та наукового змісту Іванові Франкові вдалося надрукувати.

Листів Івана Франка до Володимира Науменка не вдалося знайти.

Листи Володимира Науменка до Івана Франка публікуємо зі збереженням особливостей тексту.

№ 1

8 декабря 1893 г.

Вельми Шановний Пане,

Дуже дякую Вас за обіцянку поділитися з нами Вашим романом із сучасного галицького життя[1]. Звичайно, ми раді помістити на сторінках нашої часописі, коли він перейде через цензурні обставини. Просимо записати его сюди писаним по-польськи, а я тут знайду чоловіка, що гаразд зробить переклад[2].

Засилаю Вам, як Ви бажаєте статью про працю Житецького[3].

Зостаюсь з поважанням

Володимир Науменко

ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 757–758. Рукопис. Оригінал. Лист написано на бланку редакції «Исторического журнала «Киевская Старина». Кузнечная улица, домъ 14».

№ 2

23 липця 1895 р.

Вельми Шановний пане,

Оце вже рік минув, як я одібрав від Вас першу частину статті Вашої про Варлаама та Іосаафа[4], разом з чім Ви обіцяли прислати небавки і другу частину. Тоді таки я сеї другої частини але так і досі не дочекався. Обертаюсь тепер до Вас з тим же проханням: будь ласка, вишліть другу частину, бо перша вже занадто залежалась у мене в теці[5].

Звістіть також, яким би способом до Вас переслати ту повість Вашу на польській мові[6], що Ви передали до нас, ця повість у нас надрукована бути не може.

Сподіваючись одповіді Вашої, залишаю себе Вашій памьяті і зостаюсь завше прихильний до Вас

В. Науменко.

ІЛ, ф. 3, № 1613, арк. 115. Рукопис. Оригінал. Лист написано на бланку редакції «Исторического журнала «Киевская Старина». Кузнечная улица, домъ14».

№ 3

[24 липня 1898 р.]

Вельми Шановному Добродію І. Франку (в Львові)

Владимиръ Павловичъ Науменко

Редакторъ журнала «Киевская Старина»

Витаючи Шановного Добродія Франка, дуже просить щиро привітати Вас. Юрьев. Скалона[7], що тепер йде по Славянских сторонах і хоче познаемитись як з обставинами місцевого життя, так і з представниками національного руху в кожній країні. Сподіваючись, що не відмовите мені в моїм проханні, залишаю себе Вашій памьяті з давніх-давен щиро поважаючий Вас

В. Науменко

Липця 24-го 1898 р.

ІЛ, ф. 3, № 1633, арк. 9–10. Рукопис. Оригінал. Текст написано на візитній картці В. Науменка.

№ 4

9 квітня 1899 р.

Високоповажний Добродію,

Простіть будь ласка за те, що довго задержав Вам рукопис «Полуйка»[8], але-ж правду треба сказати, що Вашого писання, крім мене, ніхто не міг розібрати, а мені страшенно ніколи… цим часом,

через що тільки тепер Ваше оповідання вже виправлене і буде надруковано в маї місяці. Рукопис повертаю разом з цим листом. Що до гонорару, то він буде Вам засланий, як тільки вийде майська книжка нашої часописі, а до початку висилаю Кримському[9], як Ви загадували, 5 рублів. Другий том Голубіва «Петро Могила»[10] теж буде засланий Вам цими днями.

Подіваюся, що незабаром одберу од Вас дальші оповідання, які Ви обіцяли у своёму листі. Про археологічний зйізд[11], мабуть, писав Вам зять Ваш[12] як стоїть це діло. Що буде з цёго, не выдаю.

Спасибі за лист Куліша. Чого Барвінський розсердився? Він переслав мені цілу одповідь, але я помістив тільки звістку про неї[13].

Бажаючи Вам усёго найкращого, залишаю себе Вашій памьяты. Жінці низесенький уклін од мене.

Щиро поважаючий Вас

В. Науменко

ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 757–758. Рукопис. Оригінал. Лист написано на бланку редакції «Исторического журнала «Киевская Старина». Кузнечная улица, домъ 14».

№ 5

8 октября 1904 г.

Високоповажаний Добродію!

Велике спасиби Вамъ за надислану новелю «Батьковщина». Вона вже дана до набору и появится въ №11-му журнала[14], як-що счастлыво мыне цензорськи лапы.

Якъ що Ваша ласка, не відмовьте прыслать свою працю по Кирило-Методіевому пытанню[15], колы зможете.

Щыро поважаючы Васъ

В. Науменко

ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 757–758. Рукопис. Оригінал. Лист написано на бланку редакції «Исторического журнала «Киевская Старина». Кузнечная улица, домъ 14».

ЛИСТ РЕДАКЦІЇ «КІЕВСКОЙ СТАРИНЫ» ДО ІВАНА ФРАНКА

1888 г. мая 12

Милостивый Государъ Иванъ Яковлевичъ!

Прилагая при семъ счетъ редакціи съ Вами за критич. заметку о галицко-русской библіографіи Левицкаго (что помещено въ № 5 «Кіев. Стар.», имею честь покорнейше просить Вас и въ будущемъ не отказать нашему журналу Вашимъ почтенным содействіемъ.

Съ совершеннымъ почтеніемъ

Вашъ слуга О. Лашкевичъ[16]

Счетъ г. Франку

За критич. заметку о библіографіи Левицкаго – 7 страницъ – считая по 25 р. За лист – 10 р. 92 к.

Вычет за годовой экземпляръ «Кіев.С тар.» на 1888 г., что делается со всеми сотрудниками – 13 р.

Итого 2 р. 8 к.

Должные Вами 2 р. 8 к. зачитаются за имеющіеся Ваши статьи

Верно И. Житецкий[17]

ІЛ., ф. 3, № 1602, арк. 647–649.
Лист написаний на бланку журналу
(Кіевъ, Театральная ул, д. № 4).

ПРИМІТКИ

1. Йдеться, очевидно, про повість «Для домашнього огнища», яка була написана польською мовою з метою публікації у польських часописах. Однак всі без винятку часописи, до яких звертався Іван Франко, відмовилися її друкувати через гострий соціальний контекст. Роботу над цією повістю Іван Франко закінчив 1892 року. Не маючи можливості опублікувати її польською мовою він вирішив перекласти її українською та російською. За російський переклад взялася дружина Івана Яковича, але, бачачи безперспективність публікації, покинула працю над перекладом.
2. Згідно з цим повідомленням, В. Науменко мав намір надрукувати повість за умови, що вона пройде цензуру. Навіть планував для її

перекладу знайти перекладача. Опублікувати повість на сторінках журналу не вдалося.

3. Мова йде про Павла Гнатовича Житецького (1837–1937) – відомого філолога, педагога та громадського діяча. Закінчив Переяславську духовну семінарію (1857), навчався у Київській духовній семінарії та на історико-філологічному факультеті Київського університету Св. Володимира, який закінчив 1864 року. Був одним із засновників київської «Старої громади». Член-кореспондент Російської АН з 1898 року.

   З журналом співпрацював у 1882–1900 роках. Опублікував у ньому 14 праць, серед яких «Очеркъ литературной исторіи малорусскаго наречія въ XVII в.», яка під номерами 472, 473, 474 є в бібліотеці Івана Франка.

   Збереглося два листи Павла Житецького до Івана Франка: від 4 лютого 1887 року та з кінця квітня 1901 року, в якому Іван Франко просить вибачення у нього за свою рецензію «П. Житецький. Энеида И. П. Котляревского и древнейший список ее» (ЗНТШ, 1900, кн. 6, с. 24–41), яка справила на нього прикрість.

4. Ідеться про працю Івана Франка «Варлаам і Йоасаф», старохристиянський духовний роман і його літературна історія». Це – докторська дисертація Івана Франка, яку він захистив у Віденському університеті 1893 року. Дисертація написана німецькою мовою. Українською мовою вперше опублікована в ЗНТШ, 1895, кн. 4, с. 1–28; 1896 , кн. 2, с. 29–80; 1897, кн. 4, с. 81–134; кн. 6, с. 135–202. Окремим виданням вийшла 1897 року у Львові і містила 202 сторінки. Очевидно, Іван Франко мав намір опублікувати її і в «Кіевской Старине».

5. Дослідження про Варлаама і Йоасафа не було надруковане на сторінках «Кіевской Старины».

6. Мова йде про повість «Для домашнього огнища».

7. Василь Юрієвич Скалон (1846–1901) – російський публіцист і земський діяч. Друкувався в газеті «Русская летопись», журналі «Грамотей», видавав газету «Земство», редагував «Труды вольного экономического общества». Невідомо, чи з ним зустрічався Іван Франко під час цієї подорожі.

8. Оповідання «Полуйка» під назвою «Полуйка. Оповидання старого рипныка» було опубліковано у п'ятій книзі 65-го тому журналу за 1899 рік с. 260– 267). Це була перша публікація твору.

9. Агатангел Юхимович Кримський (1871–1942) – відомий український філолог, історик, письменник, сходознавець. Закінчив Колегію Галагана (1889), Лазаревський інститут східних мов у Москві (1892), історико-філологічний факультет Московського університету (1896).

У 1896–1898 роках перебував у науковому відрядженні у Сирії та Лівані. У 1898–1919 роках викладав у Лазаревському інституті. Від 1918 року – академік УАН. 19 липня 1941 року був заарештований та вивезений у Казахстан. Помер у Кустанайській в'язниці. Автор майже тисячі наукових праць з історії, літератури та фольклору, перекладів зі східних мов.

Товаришував з Іваном Франком.

З «Кіевскою Стариною» співпрацював у 1895–1898 роках. Автор критичної статті про дослідження Івана Франка про Івана Вишенського (1895), що була надрукована у дев'ятій книзі 50 тому (с. 211–247) та десятій книзі 51 тому (с. 1–47). Відомо 48 листів І. Франка до А. Кримського.

10. Ідеться про книгу Степана Тимофійовича Голубєва (1848–1920), відомого українофоба, російського церковного історика, професора Київської духовної семінарії та Київського університету Св. Володимира «Кіевскій митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники», перший том якої вийшов 1883 року, а другий 1898-го. Праця С. Голубєва про митрополита Петра Могилу зберігається у бібліотеці Івана Франка під №1008.
11. Мова йде про 11-й Археологічний з'їзд, який відбувся у Києві 1-20 серпня 1899 року. Важливим чинником вибору Києва для проведення цього форуму був великий науковий та організаційний успіх попереднього київського з'їзду 1874 року. Журнал «Кіевская Старина» у лютому 1897 року відкрив рубрику «К XI Археологическому сьезду в Києве», де друкувалися матеріали про перебіг підготовчих робіт з'їзду, протоколи засідань відділів підготовчого комітету. На з'їзді був 471 делегат, зокрема В. Б. Антонович, В. С. Іконніков, П. О. Лошкарьов, П. Г. Житецький, Д. Я. Самоквасов, Д. І. Іловайський, М. І. Петров, Ф. Т. Міщенко та ін. На з'їзд прибули вчені з різних країн та міст: Праги, Будапешта, Софії, Кракова, Відня, Парижа, Сараєва, Вашингтона, Кенінгсберга.

    На з'їзді було заборонено виступати українською мовою. Іван Франко разом з Володимиром Гнатюком звернувся у червні 1899 року листом «До комітету з підготовки археологічного з'їзду в Києві», в якому повідомив організаторів його, що через недопущення української мови до виголошення доповідей, НТШ відмовляється брати у ньому участь.
12. Ідеться про Єлисея Купріяновича Трегубова (1848, Полтава – 04.12.1920, Київ), чоловіка старшої сестри Ольги Хоружинської – Антоніни. Свої праці на сторінках журналу він підписував криптонімом *Д-ръ*. Після закінчення історико-філологічного факультету

Київського університету (1872) викладав російську словесність, історію та географію у середніх навчальних закладах Глухова і Сум. З 1876 року – в Києві. Викладав спочатку історію та географію у Колегії Павла Галагана, потім у Володимирському кадетському корпусі, Фундуклеївській гімназії. Був членом «Старої громади». Збирав гроші на видання журналу. Брав активну участь у виданні журналу за редакторства Володимира Науменка, безплатно виконуючи функції експедитора та скарбника. Відома його праця надрукована на сторінках журналу під назвою «Поминки по Шевченку в Петербурге» [Житецький І. Трегубов Єлисей Купріянович // Україна. – 1923. – Кн. 6. – С. 184–185].

13. Мова йде про статтю Івана Франка «Переписка Кулиша с Володимиром Барвинским в первій половине 1871 г.», яку було надруковано в десятій книзі 63 тому журналу за 1898 рік.
14. Оповідання «Батьківщина» («Батькивщына») було надруковано в одинадцятій книзі 63 тому за 1904 рік. Воно було підписано іменем та прізвищем письменника.
15. Така праця Івана Франка на сторінках журналу не була надрукована.
16. Олександр Степанович Лашкевич (1842–1889) – громадський і земський діяч, історик. Походив із старовинного козацько-старшинського роду. Закінчив 1-шу Київську гімназію (1860), історико-філологічний факультет Київського університету (1864). З 1861 року – член київської «Старої громади», брав активну участь в організації недільних шкіл. З 1886 року поселився у Києві. Співпрацював з редакцією журналу у 1884–1889 роках. У 1888–1889 – редактор-видавець журналу. Випустив 20–27 томи). Автор семи публікацій на сторінках журналу, які підписував криптонімами А.С.Л.
Збереглося два листи Івана Франка до Олександра Лашкевича: від 4 квітня 1888 року та від 20 лютого 1889 року. Листів Олександра Лашкевича до Івана Франка не знайдено.
17. Гнат (Ігнат) Павлович Житецький (1866–1929) – історик і літературознавець. Син Павла Житецького. Навчався у 2-й Київській гімназії (1876–1880), Колегії Павла Галагана (1880–1884) та історико-філологічному факультеті Київського університету ім. Св. Володимира. Викладав у гімназіях Петербурга та Києва. Співпрацював з журналом у 1888–1905 роках. 1888 року був секретарем журналу та скарбником. Автор 18-ти публікацій на сторінках журналу, серед яких «Литературная деятельность Іоанна Вишенського» (1890), яка не могла не зацікавити Івана Франка.

ІВАН ЗИМОМРЯ, РОМАН ГОРАК

ЛИСТИ ЙОЗЕФА БЕКМАННА ДО ІВАНА ФРАНКА

У жодному з досі опублікованих досліджень Івана Франка, ні в його епістолярній спадщині не згадується ім'я Йозефа Бекманна, хоча, судячи з теперішньої публікації його листів до Франка, між ними велася доволі жвава кореспонденція, особливо у 1898–1899 роках, а саме – п'ять листів, які зараз зберігають у фонді Івана Франка, що в Інституті літератури ім. Т. Шевченка НАН України (ІЛ, ф. 3). Це був особливо складний період у житті Каменяра, коли після його трьох програшів у виборах до Віденського парламенту та Галицького сойму, а також після публікацій статей «Поет зради» про Адама Міцкевича у віденському часописі «Die Zeit» та «Дещо про себе самого», опублікованій у вигляді передмови до його збірки оповідань польською мовою «Галицькі образки», від нього відвернулася не тільки польська суспільність і почала вважати його ворогом поляків, а й українська інтелігенція. Ба більше, Франко, за рекомендацією і наполяганням Михайла Павлика, одного зі співорганізаторів радикальної партії, покинув її ряди і поволі став відходити від активної участі у суспільно-політичних процесах Галичини та Австро-Угорської імперії. Двері українських і польських часописів для нього були зачинені: через публікацію статті про Міцкевича його звільнили з роботи в редакції газети «Kurjer Lwowski». Однак він не втратив можливості друкуватися у часописі «Die Zeit», а з 1902 року навіть став її працівником.

Саме на цей прикрий для Франка період припав 25-річний ювілей його письменницької діяльності, який приніс йому відчутне примирення з українською інтелігенцією, яку так гостро критикував у статті «Дещо про себе самого», а також почав працювати в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка редактором його видань.

До кіл близьких до редакції «Die Zeit», судячи з листів, які публікуються, належав і Йозеф Бекманн. З доступних джерел не вдалося віднайти жодних біографічних даних про нього, навіть у такому виданні, як «Ivan Franko. Beitrage zur Geschichte und Kultur der Ukraine. Ausgewählte deutche schriften des revolutionären demokraten 1882–1915. Akademie – Verlag – Berlin, 1963», за винятком інформації, яку він подав про себе в листі до Франка від 28 липня 1898 року (лист № 2 у цій публікації): «Я повинен відзначити, що Галичина мені не чужа, оскільки приватно, а також як кадет, а потім і офіцер, я перебував в гарнізоні у Кракові з 1876 до кінця 1881 року; крім того, я бував під час маневрів у Західній Галичині і частково в Східній Галичині. З огляду на обставини, але й також унаслідок власної сумлінності я оволодів польською мовою, я отримав глибокі уявлення про життя народних верств і можу лишень сказати, що стан справ відтоді тільки погіршився». Вважав себе журналістом. Видав кілька книжок соціальної проблематики, одну з яких – «Die Wahrheit über Bulgarien» – прислав Іванові Франкові на рецензію.

З листів до Франка відомо, що він був членом редколегії заснованого 1899 року часопису «Рукопис». Мав намір на сторінках цього видання «докладно розкрити стан поточної кризи та кризи в імперії загалом», а також висвітлити «галицькі, національні, економічні, злободенні соціальні та моральні проблеми, що призвели до нинішньої ситуації», викликаної так званими Баденівськими виборами (лист № 3). З цією метою звернувся по допомогу до Франка, оскільки був добре знав його публікації на сторінках часопису «Die Zeit». Іван Франко відгукнувся на прохання Бекманна і по-

рекомендував йому для кращого ознайомлення із ситуацією, яка склалася в Галичині, не тільки свої статті, а й відому працю Станіслава Щепановського «Nędza Galicji w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego» (1888), а також низку статей, написаних ним на основі праць С. Щепановського.

Йозеф Бекманн намагався залучити до праці у новоствореному часописі Івана Франка або ж зробити його своєрідним інформатором для написання своїх творів.

На жаль, бібліографічні покажчики творів Івана Франка, зокрема й найбільш авторитетний «Іван Франко. Бібліографія творів 1874–1964», яку склав М. О. Мороз (Київ: Наукова думка, 1966), не фіксують жодної статті Франка, опублікованої в цьому часописі.

Досі не виявлено й листів Івана Франка до Йозефа Бекманна.

У відділі рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка у фонді Івана Франка збереглося лише п'ять листів Йозефа Бекманна до Івана Франка, писані готичним письмом, які й подаємо тут з усіма особливостями тексту.

№ 1

Wien, 26. März 1898

Sehr geehrter Herr!

Durch meinen alten Freund und Mitarbeiter Dr. Friedrich S. Krauss habe ich mir gestattet, Ihnen ein Exemplar meiner Schrift: Die Wahrheit über Bulgarien, zustellen zu lassen und verbinde hiermit die Bitte um eine gütige Besprechung derselben.

In vorzüglicher Hochachtung.
Josef Beckmann,
IX. Mariannengasse 32

ІЛ, ф. 3, №1628, арк. 103–104. Рукопис. Оригінал.

Відень, 26 березня 1898 року

Вельмишановний Пане!

Через мого давнього друга й співробітника д-ра Фрідріха С. Краусса[1] я дозволив собі передати Вам екземпляр моєї праці «Правда про Болгарію»[2], у зв'язку з чим звертаюся до Вас з проханням стосовно її прихильного рецензування.

З повагою –
Йозеф Бекманн,
IX. Маріанненштрассе 32

№ 2

Wien, den 28. Juli 1899
VII Lerchenfelderstraße 15

Sehr geehrter Herr!

Ich nehme mir die Freiheit, unbekannterweise mich an Sie mit einem Ansuchen zu wenden, dessen Art Sie aus den nachfolgenden Darlegungen ersehen mögen. Es ist möglich, dass Sie sich meines Namens noch erinnern, denn er stand auf dem Circular eines neu gegründeten lutherischen Unternehmens, betitelt „Die Handschrift", das Ihnen zugesendet wurde und das auch den Namen Ihres wohlbekannten Dr. F.-Krauss. Doch lege ich auf diesen Umstand hier kein Gewicht und will nur noch bemerken, dass Herr Dr. Heinrich *Kanner* es mir nahe gelegt hat, Ihre freundliche Beihilfe für mein Vorhaben zu erbitten.

Ich bin Publizist von Beruf und arbeite an einer Publikation, die möglichst noch im Oktober erscheinen und den Stand der gegenwärtigen Krise und der Reichskrise in aller Ausführlichkeit darstellen, zugleich aber auch die galizischen, nationalen, wirtschaftlichen, die aktuellen sozialen und moralischen Themen entwickeln soll, welche die heutige Lage herbeigeführt haben. Der Ausgangspunkt dieser Publikation wird die Sprachfrage bilden, die als gesamte Angelegenheit und dann für die einzelnen Nationalitäten besonders behandelt werden soll. Der Parlamentarismus, das Verfassungsleben, die Justizfragen, die Pressefreiheit, die Finanzpolitik werden besondere Kapitel bilden. Wichtig ist es,die speziellen Verhältnisse der größeren Länder Böhmen, Galizien, die Länder der ungarischen Krone, die österreichischen Alpenländer in ausgezeichneten Bildern hinzustellen, weil erst aus der Zusammenstellung dieser das Gesamtbild erklärlich und begründet erscheint und dass

Galizien als der Prototyp zerfahrener österreichischer Zustände erscheint, müsste dieses Land eine besonders liebevolle Behandlung erfahren und so dachte ich mir, ob Sie sehr geehrter Herr, mir bei Beschaffung interessanter Materialien an die Hand gehen könnten. Ich bemerke, dass meine Darlegungen im Wesentlichen mit den Regierungsarbeiten *Badenis* beginnen und mir somit retrospektiv sind als es zur Begründung und zur Darstellung erforderlich erscheint. Ihre Aufsätze über die galizischen Zustände und die anderer, die „In der Zeit" erscheinen, habe ich exzerpiertund manche wertvolle Idee daraus geschöpft. Bei meiner Publikation handelt es sich aber weniger um politische Daten und Zahlen, obwohl die dort genannten Themen sprechend sind und sicher benutzt werden sollen, als um die Revierseite der Medaille, die Geheimgeschichte oder wie die Franzosen treffend sagen: Le dessous de l'affaire. Ich muss bemerken, dass Galizien mir nicht fremd ist, in dem ich von 1876 bis Ende 1881 als Kadett und dann als Offizier in Krakau in Garnison lag und privat, doch auch bei Manövern mich ziemlich in Westgalizien und teilweise auch in Ostgalizien umgetan. Da ich notgedrungen, doch auch aus eigenem Fleiße die polnische Sprache ganz innehatte, hatte ich auch einen Einblick in die tieferen Volksschichten erlangt und kann nur sagen, dass die Lage der Dinge sich seither nur verschlechtert haben müsse. Ich führe dies an, um Ihnen die Beschaffung von Material, falls Sie die Gewogenheit hätten, dies zu tun, zu erleichtern, indem Sie mir auch polnische Publikationen, Zeitungsartikel, kurz brauchbares Zeug schicken würden. Ich muss wohl gestehen, dass ich seither den Gebrauch der polnischen Sprache verlernt habe, da ich aber andere slawischen Sprachen gut kenne, kann ich jedes slawische Idiom zur Genüge verstehen und speziell in das Polnische würde ich mich bald hinein finden. Vielleicht wären Sie selbst in der Lage, aus dem Schatze Ihrer Kenntnisse oder aus anderweitigen Publikationen Ihrer Feder mir manches zu gewähren. Meiner Erkenntlichkeit dürfen Sie sich versichert halten und würden gewiss Anlass nehmen, Sie in meiner Publikation zum Ausdruck zu bringen. Für heute begnüge ich mich mit der Vorausschau und sehe Ihrer Antwort mit Spannung entgegen.

In Hochachtung
ergebener Josef Beckmann

ІЛ, ф. 3, № 1624, арк. 85–88. Рукопис. Оригінал.

Відень, 28 липня 1899 року
VII Лерхенфельдерштрассе 15

Вельмишановний Пане!

Попри те, що ми не знайомі особисто, дозволю собі звернутися до Вас з проханням, сутність якого Ви матимете змогу зрозуміти з наступних пояснень. Цілком можливо, що Ви досі пам'ятаєте моє ім'я, оскільки воно було зазначене на надісланому Вам циркулярі новоствореної лютеранської інституції під назвою «Die Handschrift» («Рукопис»), а також ім'я Вашого знайомого д-ра Ф.-Краусс. Однак я не надаю особливої ваги цій обставині і прагну тільки зазначити, що д-р Гайнріх Каннер[3] рекомендував мені просити Вашої люб'язної підтримки для мого проекту.

За фахом я журналіст і працюю над публікацією, що ймовірно з'явиться вже в жовтні і повинна докладно розкрити стан поточної кризи та кризи в імперії загалом; водночас тут висвітлюються галицькі, національні, економічні, злободенні соціальні та моральні проблеми, що призвели до нинішньої ситуації. Осердя цієї публікації творить мовне питання, якому слід приділяти особливу увагу як у цілому, так і особливо у зв'язку з окремими національними спільнотами. Парламентаризм, конституційне життя, питання правосуддя, свобода преси, фіскальна політика – все це складатимуть осібні розділи. Важливо продемонструвати самобутні взаємини більших земель – Богемії, Галичини; переконливо проілюструвати стан життя на землях угорської корони, дотичних австрійських альпійських земель, бо ж тільки таке зіставлення дає змогу збагнути і обґрунтувати загальну картину; своєю чергою, Галичина постає прототипом недоладності становища в Австрії, а ця земля заслуговує особливого турботливого обходження; отож я подумав, чи не могли б Ви, вельмишановний Пане, допомогти мені в підготовці змістовних матеріалів. Відзначу, що мої початкові міркування по суті суголосні з урядовими напрацюваннями Бадені, а тому вони мають ретроспективний характер, що видається необхідним для обґрунтування та висвітлення фактів. Я виписав Ваші есе про становище в Галичині та низку інших, що з'явилися в часописі «In der Zeit» («Час»)[4], а звідси і почерпнув деякі цінні ідеї. У моїй публікації меншою мірою ідеться про політичні дані і цифри, хоча зазначені в них теми є промовистими і їх можна, без сумніву, використовувати на рівні зворотного боку медалі, таємної історії або, як влучно кажуть французи: Le dessous del'affaire[5]. Я повинен відзначити, що Галичина мені не чужа, оскільки приватно, а також як кадет, а потім і офіцер, я перебував в гарнізоні у Кракові з 1876 до кінця 1881 року; крім того, я бував під час маневрів у Західній Галичині і частково в Східній Галичині. З огляду на обставини, але й також унаслідок власної сумлінності, я оволодів польською мовою, я отримав глибокі уявлення про життя народних верств і можу лишень сказати, що стан справ відтоді тільки погіршився. Підкреслюю це, щоб

полегшити Вам підбір матеріалу, якщо Ви будете люб'язні це зробити, тобто Ви можете також надіслати мені польськомовні публікації, газетні статті, інші корисні матеріали. Звісно, я повинен зізнатися, що відтоді я втратив вправність у використанні польської мови, однак, оскільки я добре знаю інші слов'янські мови, то достатньою мірою можу зрозуміти будь-яку слов'янську ідіому і я швидко зорієнтуюсь особливо в польській мові. Можливо, Ви були б у змозі надати мені дещо зі скарбниці Ваших знань або з цінних публікацій з-під Вашого пера. Ви можете бути впевнені стосовно моєї вдячності і, звісно, скористаєтеся можливістю мати свій внесок у моїй публікації. Сьогодні ж я обмежуся таким передбаченням і з нетерпінням чекатиму Вашої відповіді.

З повагою,
відданий Вам Йозеф Бекманн

№ 3

Wien, 10. August 1899

Wertgeschätzter Herr!

Ich bin Ihnen wirklich tief verbunden für die anerkennenden Worte, mit welchen Sie meine Mitteilungen betreffend die Publikation, welche ich vorbereite, aufgenommen haben, und noch mehr für die freundliche Geneigtheit, mir dabei behilflich zu sein, ungeachtet es Ihnen in zweifacher Beziehung schwer fällt. Nun im Besitz Ihrer so ausführlichen Schreiben bin ich in der Lage, meine Wünsche näher zu präzisieren. Vor allem möchte ich bemerken, daß an eine Durchsicht der beiden genannten Blätter nicht daran gedacht werden kann. Erstens wären sie mir nicht zugänglich und dann brauche ich fast alle meine Zeit, um auch anderweitiges Material zu sammeln und gleich zu redigieren, weil mir sonst die Sache über den Kopf wachsen würde. Dagegen will ich gern Szczepanowskis[6] Werk Nędza Galicji [7] vornehmen, müsste es jedoch erst beschaffen, denn es liegt weder in der Universitätsbibliothek noch in der Hofbibliothek auf. Vielleicht haben Sie die Freundlichkeit, mir mitzuteilen, wo ich es beziehen könnte. Ist das wohl das Werk Szczepanowskis, dessen Werk Sie in einer Polemik mit ihm in der „Zeit" so wirkungsvoll ad absurdum geführt haben? Ihre Idee, das mir Wissenswerte zu einer Art Fragebogen zusammen zu stellen, mutet mich sehr sympathisch an, aber eben darin liegt die Schwierigkeit. Ich bin mit den galizischen Verhältnissen zu wenig vertraut, als dass ich mehr als allgemeine Wünsche vorbringen könnte. Da ich erwarten darf, aus

Szczepanowskis Werk Patienische und anderweitiges Material über die wirtschaftlichen und sozialen Zustände der beiden Volksstämme schöpfen zu können, wäre ich Ihnen verbunden, wenn Sie mir mehr pikantes Material geben oder beschaffen könnten. Als Beispiel möchte ich die Erzählung Ihrer Verhaftung und des in Handschellen zurückgelegten Weges zu Ihrem Schulfreund und Bezirkshauptmann anführen, das ich als charakteristisches Beispiel galizischer Verwaltungspraxis benutzen werde. Gewiß giebt es noch mehr solche Fälle von Übergriffen von Willkürnahme und Brutalitäten. Auch denke ich mir, dass einige Fälle von crassen Wahlbestechungen sich gut ausnehmen würden wie überhaupt die Schilderung einer galizischen Wahl mehr als jedes andere für die Zustände jenes Landes sprechen müßte. Das Praginationswesen mit seinen Auswüchsen wäre vielleicht auch geeignet, die Dinge in Galizien zu illustrieren.

Auch die Rolle der galizischen Juden sollte thematisiert werden. Als Kenner Galiziens wüsste ich wohl, welche Rollen er spielt, aber immerhin nicht genug, um diesen bedeutenden und in wirtschaftlicher Hinsicht ernst in Betracht kommenden Elementen die gebührende Stellung zuzuweisen.

Die Schlachta wird gewiss auch Typen aufweisen, die den in Prewonskis Memoiren so lebensvoll dargestellten gleichkommen.

Auch in Stojalowskis Laufbahn mag es noch unbekannte Einzelheiten geben.

Ich will hoffen, dass Sie nun im Klaren sind, was ich von Ihrem so liebenswürdigen Entgegenkommen mir verspreche. Ihre weitere Geneigtheit, den Galizien betreffenden Teil im Manuskript überprüfen zu wollen, erfreut mich ganz besonders, und werde gewiss davon Gebrauch machen.

Empfangen Sie, sehr geehrter Herr Doktor, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung, mit dem ich zeichne

Ihr ergebener
Josef Beckmann,
Lerchenfelderstraße 15

ІЛ, ф. 3, №1624, арк. 89–92. Рукопис. Оригінал

Відень, 10 серпня 1899 року

Високоповажний Пане!

Справді я щиро й глибоко вдячний Вам за слова визнання, якими Ви сприйняли мої повідомлення щодо публікації, яку я готую, а ще більше – за люб'язну готовність допомогти мені при цьому, хоча це й справляє для Вас труднощі. Тільки маючи в розпорядженні Ваші докладні листи, я отримав змогу більш чітко визначити свої побажання. Передусім прапну зазначити, що про огляд двох названих рукописів не могло бути й гадки. По-перше, вони не були доступні для мене, крім того, я потребую майже весь мій час для того, щоб зібрати інші цінні матеріали й водночас редагувати їх, бо інакше все це перевершить мої зусилля. А все ж я охоче попрацюю з твором «Nędza Galicji» Щепановського[6]; проте спершу мені потрібно його придбати, оскільки його нема ні в університетській бібліотеці, ні в придворній бібліотеці. Можливо, Ви виявили б прихильну люб'язність повідомити мені, де я міг би його роздобути. Ба, чи не йдеться тут про працю Щепановського, твір якого Ви – у полеміці з ним на шпальтах часопису «Zeit» («Час») – так дієво звели до абсурду? Ваша ідея щодо доцільності укладення свого роду запитальника видається мені дуже симпатичною, але саме в цьому і полягає трудність. Я замало ознайомлений із ситуацією в Галичині, аби вийти за рамки загальних запитів. Оскільки маю підстави очікувати, що з твору «Patienische» (?)[7] Щепановського та інших вартісних джерел, я зможу пізнати економічні і соціальні умови обох етнічних спільнот, я був би Вам вдячний, якби Ви могли мені дати чи роздобути для мене більш пікантний матеріал. Як приклад, я хотів би згадати історію Вашого арешту та пройдений у кайданах шлях до Вашого шкільного товариша та окружного начальника, яку я використаю як характерну ілюстрацію адміністративної практики в Галичині.

Напевно, є ще чимало таких випадків зловживання свавіллям і жорстокістю. Гадаю також, що деякі випадки кричущих підкупів виборців знайдуть добрий резонанс, власне, зображення галицьких виборів загалом буде найбільш промовистим стосовно ситуації на цій землі. Сутність з його рельєфними зловживаннями, можливо, також підходить для ілюстрації стану речей у Галичині.

Слід розглянути і роль галицьких євреїв. Як знавець Галичини я добре усвідомлюю, яку роль вони відіграють, але цього ще недостатньо, щоб окреслити відповідне місце для цього важливого й серйозного елемента з економічного погляду.

Шляхта, безумовно, також виказує наявність таких типів, які так життєво зображені в мемуарах Превонського[8].

Крім того, у життєписі Стояловського[9] можуть бути ще невідомі деталі.

Сподіваюся, Вам стало очевидним те, що я очікую Вашої люб'язності посприяти мені. Ваша готовність перевірити у подальшому частину

рукопису, що стосується Галичини, мене особливо тішить і, звичайно, я скористаюсь з такої пропозиції.

Прийміть, вельмишановний Пане Докторе, запевнення стосовно моєї найвищої поваги до Вас.

З повагою –
Йозеф Бекманн,
Лерхенфельдерштрассе 15

№ 4

6. September 1899

Werther Herr Doctor!

Glauben Sie nicht, daß diese meine Zeilen als Memento an Sie gehen, um eine Antwort auf mein letztes zu veranlassen. Ich bin mir der Schwierigkeiten bewußt, welche die Beantwortung der verschiedenen Fragepunkte bietet, und wie vieler Zeit es bedarf, um das Material zu erlangen. Ich werde Ihnen für alles, was Sie mir geben wollen, dankbar sein. Für heute möchte ich Sie blos aufmerksam machen, daß ich einen Theil des in meinem letzten Schreiben angeführten Materials hier erhalten kann. Was Universitäts- und Hofbibliothek nicht haben, besitzt vielfach die Bibliothek des Abgeordnetenhauses. Ich bin eben dabei, die Broschüre: Die Wahlen in Ostgalizien 1897, die von dem ruthenischen Comité ausgegeben wurde, zu exzerpieren und habe nur die Qual der Wahl unter hochinteressantem Material. Dann stehen mir fünfzehn Feuielleton-Aufsätze von Dr. Josef Zipser, die unter dem Titel: Aus der Provinz Badeni im Jahre 1897 im Journal erschienen sind, zur Verfügung; sie bieten viel wertvolles Material, namentlich über die Stellung des Adels und der Rolle, welche er spielt. Es sind noch einige andere Publikationen über Galizien und über die Politik der Polenclubs da.

Ich glaube also, daß ich auf die Mühe, Szczepanowskis Werk zu benutzen, verzichten kann, und bitte Sie nochmals nach Maßgabe der Möglichkeit Ihrerseits dazu beizutragen.

Mit hochachtungsvollen Grüßen verbleibe ich
Ihr ergebener Josef Beckmann

ІЛ, ф. 3, № 1624, арк. 93–94. Рукопис. Оригінал

6 вересня 1899 року

Шановний Пане Д-ре!

Не подумайте, що ці мої рядки надійшли до Вас, власне, як нагадування з метою отримати відповідь на мій останній лист. Я усвідомлюю усю складність, пов'язану з поданням відповідей на розмаїті позиції в питаннях, а також і те, скільки часу потрібно, щоб роздобути необхідний матеріал. Я буду вдячний Вам за все, що Ви мені дасте. Нині ж я тільки прагну звернути Вашу увагу на той факт, що частину матеріалу, про який я згадував у своєму останньому листі, я можу й тут отримати. Те, чого не мають університетська та придворна бібліотеки, у багатьох випадках наявне в бібліотеці Палати депутатів. Я саме роблю виписки з брошури «Вибори у Східній Галичині 1897 року», виданої русинським комітетом; так і постав я перед мукою вибору з огляду на вельми цікавий матеріал. У своєму розпорядженні маю також п'ятнадцять фейлетонів д-ра Йозефа Ціпзера[10], що побачили світ під назвою «З провінції Бадені» 1897 року в журналі; вони містять багато цінного матеріалу, особливо щодо позиції дворянства і тієї ролі, яку воно відіграє. Тут є ще низка інших публікацій про Галичину та політику Польського клубу.

Отже, я вважаю, що можу відмовитися від зусиль використати твір Щепановського, і ще раз звертаюся до Вас з проханням посприяти мені на рівні Ваших можливостей.

З шанобливими вітаннями залишаюся щиро відданим
Ваш Йозеф Бекманн

№ 5

Wien, 7. October 1899
Lerchenfelderstraße, 15

Sehr geehrter Herr Doctor!

Verzeihen Sie, daß ich Sie noch einmal bemühe, mit der Bitte, mir doch mitteilen zu wollen, ob ich auf Ihre Teilnahme rechnen kann, bez. ob Sie in der Lage wären, mir einiges von dem gewünschten Material baldigst zu senden. Die Zeit drängt und ich müßte noch in diesem Monat das ganze Manuscript fertig haben. Alles was ich an Material über Galizien besitze, ist bereits zusammengestellt und redigiert, und ich möchte also wissen, ob ich auf weiteres rechnen oder schon abschließen muß.

Ich versehe mich von Ihrer Freundlichkeit einer Antwort und zeichne mit hochachtungsvollen Grüßen

Josef Beckmann

ІЛ, ф. 3, № 1624, арк. 101. Рукопис. Оригінал.

Відень, 7 жовтня 1899 року
Лерхенфельдерштрассе, 15

Вельмишановний Пане Докторе!

Перепрошую, що знову намагаюся звернутися до Вас з проханням повідомити мені, чи можу я розраховувати на Вашу участь, а також про те, чи Ви матимете змогу якомога швидше надіслати мені дещо з потрібних матеріалів. Час тисне, а я повинен ще цього місяця завершити рукопис. Увесь матеріал, який маю про Галичину, вже укладено і відредаговано; тому я хотів би знати, чи можу розраховувати на подальші матеріали від Вас, чи вже закінчувати працю.

З огляду на Вашу прихильність очікую від Вас відповідь.

З шанобливими зиченнями

Йозеф Бекманн

ПРИМІТКИ

1. *Фрідріх-Самуель Краусс* (1859–1936) – німецький етнограф, видавець, перекладач, редактор фольклорних матеріалів різних народів.
2. Мова йде про книжку «Die Wahrheit über Bulgarien» («Правда про Болгарію»), яка вийшла у Лейпцигу 1898 року і мала 142 сторінки тексту. В бібліотеці Івана Франка її нема. Є у фондах ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України.
3. *Гайнріх Каннер* (1864–?) – один з редакторів часопису «Die Zeit». Більш детально про нього та листування з Іваном Франком *див.*: Горак Р., Василенко М. Гостем у німців // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 11. – Львів: Апріорі, 2012. – С. 241–403.
4. Про часопис «Die Zeit» та співпрацю з ним *див*: Горак Р., Василенко М. Гостем у німців // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 11. – Львів: Апріорі, 2012. – С. 241–403.
5. Це необхідно зробити *(фр.)*.
6. *Станіслав Щепановський* (12.12.1846 – 31.11.1900) – економіст і політик, в Галичині був одним із піонерів вугільної та нафтової промисловості. Автор нашумілої книжки «Злидні Галичини в цифрах і програма енергійного розвитку господарства краю», яка вийшла 1888 року. Автор багатьох статей з економічного та політичного життя Галичини. Виступав за якнайшвидшу реорганізацію краю та розвитку в ньому промисловості, що привело б його до економічного зростання та перетворення з економічно відсталого в успішний. Він створював нафтовидобувні та вугільні підприємства, а 1889 року організував перше у Львові Акціонерне товариство

нафтової промисловості. Був послом Віденського парламенту (з 1886 року) та Галицького сейму (з 1889 року). Помер у Наугаймі, а похований у Львові на Личаківському кладовищі, на полі 1-а. Разом з ним в одному гробівці поховано його внука Станіслава-Яна, який загинув в авіакатастрофі. На могилі є монумент, складений з необроблених кам'яних брил, які символізують той стан економічного життя, який застав С. Щепановський, коли почав працювати на благо Галичини. На вершині брил – бронзовим орел – символом Польщі. На першому плані брил – погруддя С. Щепановського, роботи Г. Кузневича. Іван Франко часто використовував праці С. Щепановського для своїх критичних робіт про реальний стан економічного життя Галичини, про що свідчить низка праць, зафіксованих у другій книзі 46-го тому зібрання творів у 50-ти томах.

7. Приблизне відчитання слова.
8. Невстановлена особа.
9. *Стояловський Станіслав* (1845–1911) – римо-католицький священик, засновник клерикального напряму в селянському русі, відзначався радикальними поглядами, за що був відлучений Ватиканом від Церкви, але згодом поновлений.
10. *Йозеф Ціпзер* (23 вересня 1862, м. Львів – ?). Навчався на філософському факультеті Львівського університету, куди вступив 1884 року. У студентському журналі зазначено, що на цей час був сиротою і його опікуном був Альберт Ціпзер, суплент гімназії Франца-Йосифа у Львові (Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 15, спр. 77, арк. 132. Більш детально про нього *див.:* Горак Р. Листи Йозефа Ціпзера до Івана Франка // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. – Вип. 15. – Львів: Апріорі, 2014. – С. 252–274).

ГАЛИНА ЛІМАН

ЛИСТИ МИХАЙЛА ОППОКОВА ДО ІВАНА ФРАНКА

Михайло Оппоков не був відомою особою. Біографічних відомостей про нього майже немає, вдалося лише довідатися, що він народився 1879 року, батько його був священиком у селі Руде Сквирського повіту (сучасна Київська область). Закінчив Київсько-Подільське духовне училище у 1895 р. та Київську духовну семінарію у 1899 р. Також відомо, що вчився у Київському військовому училищі, а з 1901-го служив підпоручником у Бессарабському полку. Подальша його доля невідома. Знаємо те, що він був працівником київського видавництва «Вік», а також одним із видавцем антології «Вік», яка вийшла у трьох томах у 1900–1902 роках у Києві.

1895 року в Києві Олександром Лотоцьким, Сергієм Єфремовим, Василем Доманицьким та іншими українськими діячами було засновано книжкове видавництво. Спочатку видавництво було створене як гурток студентської молоді пожертвою Олександра Кониського, навіть без власної назви (це пов'язано із заборонами царського уряду на публікацію українських книг). На початку діяльності випускали дрібні книжечки. Першим великим завданням було випуск антології «Вік», присвячений появі «Енеїди» Котляревського 1798 р. Цю тритомну фундаментальну антологію назвали «Вік», тому таку назву й вирішили обрати для видавництва. 1900 року з'явився перший том збірки, який містив біографічні довідки про українських письменників з різних частин країни, їхні

портрети, бібліографія найзначніших творів. Перший том присвячено поетичним творам таких українських письменників: Пантелеймон Куліш, Іван Котляревський, Євген Гребінка, Маркіян Шашкевич, Тарас Шевченко, Степан Руданський, Павло Чубинський, Олена Пчілка, Леся Українка, Іван Франко та багато інших. Він здобув велику популярність, і 1902-го з'явилося його друге видання. Другий і третій томи, які вийшли 1902 року, присвячені прозовій творчості (Григорій Квітка, Пантелеймон Куліш, Олекса Стороженко, Юрій Федькович, Панас Мирний, Борис Грінченко, Агатангел Кримський, Наталія Кобринська, Андрій Чайковський, Василь Стефаник, Любов Яновська, Іван Франко та інші). Всього до антології увійшли 84 твори 35 українських письменників. Різні частини тиражу друкувалися на різному папері й відповідно до цього змінювалася ціна. Саме з випуском цієї збірки розпочався новий етап у історії українського книгодрукування і в читачів з'явилося прагнення до фундаментальних загальних видань. Після появи «Антології» гурток перетворився на одне із найвизначніших видавництв України початку XX ст[1].

До антології увійшло багато поетичних і прозових творів Івана Франка (поезії з циклу «Веснянки», поезії зі збірки «Зів'яле листя», «До світла», «Грицева шкільна наука», «Вівчар», «Чума»). Про підготовку до їхнього видання читаємо у листі Михайла Оппокова до Івана Франка, а також Сергія Єфремова до Івана Франка, який теж брав безпосередню участь у виданні «Віку».

Іван Франко на сторінках «Літературно-наукового вісника» (1902, т. 19, кн. 8, с. 100–102) написав рецензію на цю антологію. За радянських часів про цю рецензію замовчували – до 50-титомника вона не увійшла. З'явилася лише у книзі «Мозаїка» (2001, с. 151–153). Основною ідеєю цієї антології була демонстрація того, що Велика Україна й Галичина – разом, а також, що існує потреба усіх соціальних класів в українській книзі: «Очевидно ся книга призначена не для сволоків селянських хат, а для окраси панських салонів та багатих біб-

ліотек. Що ж се за диво? Значить, і там, у тих сферах, здавна помосковлених, почувається потреба української книжки?» [5, 152]. Іван Франко також зазначає, що поява цієї антології свідчить і про самобутність і оригінальність української літератури, а також про духовну і мовну єдність її творців з обох частин України: «Перший раз оце в українськім виданні в Росії обік українських поетів і письменників найшлись рядом, не як курйози, а як товариші, також галицькі й буковинські. І коли в першім томі, присвяченім поезії, ті галицькі та буковинські поети (з угроруських нема нікого) вносили з погляду язика й форми деяку дисгармонію і навіть таких знавців, як проф. Сумцов у Харкові, доводили до погляду, що тих поетів слід би було або зовсім лишити на боці, або виділити при кінці в окрему групу, – то в двох дальших томах, присвячених українській повісті й новелі, виявляється, по моїй думці, далеко більша гармонія: видно, що галицькі та буковинські повісті можуть сміло і без сорому стояти обік українських, мають свій оригінальний колорит, своє питоме обличчя, збагачують щироукраїнський основний тип новими варіантами» [5, 152].

Саме з виданням цієї антології та підготовкою до друку повісті «Перехресні стежки» і пов'язане листування Михайла Оппокова з Іваном Франком. Збереглося п'ять листів Михайла Оппокова до Івана Франка, датовані 1901–1902 роками.

У перших двох листах Михало Оппоков приділяє увагу підготовці до видання повісті Івана Франка «Перехресні стежки» та поеми «Лис Микита». Очевидно, Михайло Оппоков дуже хотів видати «Перехресні стежки» у Києві, про що, зокрема, свідчить його робота над лексикою повісті. Особливою проблемою при виданні творів Івана Франка він вважав слова, значення яких читачі з Великої України можуть неправильно зрозуміти (наприклад меценас, ґратулюю, вакації, даруйте тощо). У листі від 1 листопада 1901 р. знаходимо складений ним список слів і виразів, значення яких вимагало пояснення. Деякі вирази він зміг пояснити сам, про деякі хотів довідатися

від Івана Франка. Взагалі він хотів замінити малозрозумілі вирази: «Я писав про «Перехр[есні] ст[ежки]», власне просив дозволу Вашого замінити в них деякі слова галицькі відповідними українськими. Тепер, переписуючи повість, я виписую на перший лист так: слова і поки кінчу, пришлю Вам, щоб Ви переглянули й позаміняли їх, як що знайшли-б на те час» (лист від 13 жовтня 1901 р.). Іван Франко цілком погоджувався на заміну незрозумілих галицизмів, словами зрозумілими для української громади. Проблему вирішили в такий спосіб, що Іван Франко сам розробив невеликий словничок (цидулку) пояснення незрозумілих слів, про що довідуємося з його листа до Сергія Єфремова від 28 жовтня 1901 р. [4, 171].

На жаль, ця робота була даремною, повість «Перехресні стежки» так і не була надрукована. Причину цього з'ясувати не вдалося, імовірно, не дозволила цензура. Тоді не був надрукований і «Лис Микита». Цензура дозволила собі внести деякі невеликі але дуже кардинальні поправки. З листування Михайла Оппокова довідуємося про стиль роботи київської цензури. Зокрема, у листі від 12 вересня 1901 р. читаємо таке: «Ваш «Лис Микита» маринується там вже два роки не зважаючи на те, що в Лева там одібрана назва цар і в деяких місцях сгладжені смашні, але скромні по нашому віковічному постові, вирази та епітети». У подальших листах виявляється, що текст «Лиса Микити» взагалі пропав у цензурі «як в ліс утік».

Питання вирішення мовних відмінностей при друку творів Івана Франка на Великій Україні в цьому листуванні порушується не раз і стосується не лише «Перехресних стежок», але й творів, які увійшли до антології «Вік». Ідеться про оповідання «Чума», підготовкою якого до друку одночасно займалися Михайло Оппоков і Сергій Єфремов. Текст оповідання взяли з «Зорі» «щурацький переклад», Іван Франко був незадоволений через це: «Се текст не мій, а Василя Щурата: се його переклад із «Киевской старины». Коли треба, я готов прислати свій (досі не виданий текст), бо щурацький аж кишить москалізмами» (лист до Сергія Єфремова від

28 жовтня 1901 р.) [4, 171]. Непорозуміння швидко виправили й оповідання надрукували в авторській редакції.

В останньому п'ятому листі Михайло Оппоков торкається теми розвитку суспільства в Україні. Його «боляче цікавить» діяльність попа і вчителя на селі та як із селянина зробити «політичну силу». Він просить Івана Франка: «Дайте Ваши уваги про спеціально російсько-українські обставини. Чи прямо дайте програму для діяльности українця у нас». Він звертається до Івана Франка як до Учителя всієї нації: «Скажить, батьку, Ваше слово і знайте, що семінарська г[рома]да у Київі зуміє його послухатись, а я особисто буду на сьомому небі од радости».

Наприкінці варто згадати про ще один факт (згадок про нього у листуванні Михайла Оппокова немає, але він важливий, з огляду на популяризацію творів Івана Франка). У 1903–1905 рр. видавництво «Вік» видало твори Івана Франка у трьох томах. Про підготовку творів до видання писав до Івана Франка Сергій Єфремов. Кожен з трьох томів мав свою назву. Перший том – «У поті чола» («Лесишина челядь», «Малий Мирон», «Грицева шкільна наука», «Олівець» та ніші). У цьому томі також вміщено репродукцію портрета Івана Франка роботи Івана Труша 1903 року. Другий том також називався «У поті чола», у ньому надруковано оповідання і повісті, серед яких: «До світла», «Історія моєї січкарні», «Маніпулянтка» та інші. Третій том має назву «Бориславські оповідання», у ньому надруковано п'ять творів бориславської тематики: «Навернений грішник», «Ріпник», «Яць Зелепуга», «Полуйка», «Вівчар». Детальніше про підготовку цього видання і взагалі про взаємини Івана Франка та Сергія Єфремова можна прочитати у листах Сергія Єфремова до Івана Франка, які опрацював дослідник творчості Івана Франка Яким Горак [3, 273–307].

Листи Михайла Оппокова публікуються вперше із збереженням усіх авторських особливостей тексту. Розшифрування наявних в оригіналі скорочень у словах подаємо безпосередньо в тексті у квадратних дужках.

ЛИСТИ МИХАЙЛА ОППОКОВА ДО ІВАНА ФРАНКА

№ 1

Високоповажний Добродію
Іван Яковлевичу!

12.09.[1]901

Руде-село (я тут до 22 н[ового] с[тилю] вер[есня])

Ваш ласкавий лист я одержав. Дякую за нього й за обіцянку надіслати статтю, за саму ж статтю, думаю, не я один буду вдячний Вам.

«Перехресні стежки»[2] місяців через два сподіваюсь одіслати до цензури, а там вони можуть пролежати рік і довше. Принаймиї мені відомо, що Ваш «Лис Микита» маринується там вже два роки не зважаючи на те, що в Лева там одібрана назва цар і в деяких місцях сгладжені смашні, але скромні по нашому віковічному постові, вирази та епітети.

Ніяких змін ні змістових, зглядом цензури, ні язикових я в Вашій повісті не зважаюсь робити. Що до змін змістових, то Ви знаєте, що таке цензура, а що до змін мови, то робити їх – значить шкодити колорітности мови дієвих осіб в повісті. Але не можна не пожадати, щоб ті чужі для російських українців, а то й зовсім не зрозумілі слова й терміни, от як: меценас, гратулюю і инші, ім же нъсть числа, і навить цілі вирази були замінені так, щоб вони, не теряючи своєї колорітности, стали зрозумілими й ствійськими загалові українців-понаддніпрян. Так Ви переробили «Лис Микиту». [3] В сьогобочній (по сей бік Збруча) Україні давно паспіла потреба видання Ваших творів, але Ви й самі, Іван Яковлевичу, напевно признаєте, що тут з погляду мови є немала перешкода, котра без Вашої власної допомоги не може бути усунена. Одежа пошита добрячим парижським кравцем на якуе-небудь особу, припасована до єї власних форм, не потребує ніяких поправок тетіївського, [К…][4] «портного», і вже коли треба що поправити, то се мусить зробити сам той парижський кравець, чи принаймиї він повинен дати певні вказівки, без усяких не можна поправити його роботу, не збавивши її. От такої то запомови я й прошу у вашої ласки. Бесперечно, найкраще читати ваші твори без яких змін , та що робити! треба мати на увазі ширший загал російсько-українського суспільства. Нешироке розповсюджене у нас «Повістей Федковича»[6], виданих

пок[ійним] М. П. Драгомановим[5] в Київі [18]76 року я з'ясовую собі тільки їх мовою, котру, правда, й не можна було поправляти, бо вони втеряли-б свою красу, як повісті народнього життя.

Буду ждати Вашої ради, вибачайте, що одбіраю в Вас Ваш дорогий час.

З глибоким поважанєм.
Мих[айло] Оппоков.

ІЛ, ф. 3, №1620, арк. 293–296. Рукопис. Оригінал.

№ 2

Високоповажний Докторе
Іван Яковлевичу!

13ст[арого] ст[илю] Х[1]901р.
Київ. Львівська 9 кв. 12.

Послав Вам листа в числах 1-6 вересня. Думаю, що відповіди не одержав через те, що справа не спішна. Я писав про «Перехр[есні] ст[ежки]», власне просив дозволу Вашого замінити в них деякі слова галицькі відповідними українськими. Тепер, переписуючи повість, я виписую на перщий лист так: слова і поки кінчу, пришлю Вам, щоб Ви переглянули й позаміняли їх, як що знайшли-б на те час. З самою перепискою вийшла затяжка: треба переписати XXVII перших голів?. Надіюсь помаленьку… В тому ж листі я якось спімнув, що Лис Микита два роки маринується в цензурі. Помилився. Лис пропав, як в ліс утік, на протязі Київ–Петербург, ніякого сліду не лишивши. Піднімать ж розшукування урядово подавець його не почав вважаючи на прохання чиновників, бо їм би дісталося. Тепер один добродій має знов переписати Лиса й послати до цензури.

Про обіцянку Вашу не забуваю й на хвилину. Чекаю, сподіваюся.

Посилаю Вам з доручення видавців II-го тому «Віку» виписані ними з Ваших творів, що ввійшли до ного, слова галицькі і в імені тих добродіїв прошу Ващої ласки замінити їх, чи поясити, українськими.

З глибоким поважанием
Михайло Оппоков.

ІЛ, ф. 3, №1614, арк. 45–48. Рукопис. Оригінал.

№3

Високоповажний докторе
Іване Яковлевичу!

1.XI.[1]901.

Видавці Віку щиро дякують Вам за «цідулку»[7], мовляли Ви, з поясненями і за увагу про Чуму[8]. От як би знаття перше, що в Вас є добрий текст!.. Вона дійсне вз'ята з Зорі, дійсне «щурацький» переклад. Просять Вашої ласки – прислати Ваш текст. Багато доводеться виправляти, але треба. А вз'ято просто копію з Вашого тексту не можна, бо Вік вже по цензурі і, хтівши, треба наново посилати, а він вже готовий до друку, – ще тільки умовленя з друкарем не скінчені, пінетки не підібрані то-що. Тії-ж добродії просять Вашого авторського слова: що вважаєте відповід – нішим до Віку – чи Малого Мирона, чи Грицеву шк[ільну] н[ауку][9]. Ухвалене власне останнє, але де-хто з радників горою стояв і стоїть за Малого Мирона. А обох не можна через брак місця.

Тепер сам власне попрошу Вас, Іване Яковлевичу, чи не знайдете хвилини перебігти листка, що тут додаю й замінити, чи пояснити, «галицирии». Се вже не з Віку, а з Перехресних стежок. Коли незабором надішлете, то пишучи далі виправлятиму ті слова, котрі вже поясните чи зміните. Тільки, прошу, зазначіть, котре слово замінити, а котре пояснити в примітці. Коло останніх я ставив знак примітки «*)».

До речи, як волите надписати Вашу повість. Може так:
Перехресні стежки.
Повість з галицького житя.
Івана Франка.
Чи так краще:
Іван Франко.
Повість з галицького житя.
Чи волите лишити як у Вістнику.
Перехресні стежки.
Повість
Івана Франка.

Новини такі. Василь Доманицький[10] – «В. Д.»[11] в Київський Стар[ині][12] – у Криму. Ходив неборак без підошов через байдужність свою, до того й переднійше мав не вельми красні лехні. Тепер, вони в

нього, як сам висловлюється в листі, виглядають на 3 по пятибальній сістемі баллів, і то з натяжками. Його адреса Ялта, Дарсановская ул[ица], дача г[оспажи] Соколовой. Коли хто обізвется, вельми подякує. Надіслано з Петерб[урга] з дозволом цензури.

1. Люборацькі. Свидницького[13].

2. Оповідання Марка Вовчка[14].

Вишов з друку (1 р. 50 к.) III том.

І. Левицького – Причепа і Навіжена[15].

До речі правда ж треба казати й писати Навіженна? То Василь Доманицький поставив, тай ще де-хто каже що треба ідно «н».

Бажаю Вам доброго здоров'я
а Вашим творам глибокого впливу
на широкі круги укр[аїнсько]-руської суспільности

Ваш Михайло Оппоков.

ІЛ, ф. 3, № 1620, арк. 311–318. Рукопис. Оригінал.

*) Один примірник посланий в редакцію «Вісник»
Перехресні стежки
Вістника сторінка 18
Меценас
гратулюю
трибунал
надто мали надію
19
постороннє
сивавий = сувуватий
цвікер
даруйте
20
нараз
домашній інструктор} = репетитор
гімназіальна кляса}= клас гімназії
вам поводиться
офіциял при помічнім уряді}
авансув
21
помешканє = квартира

на урльопах
фамілія = сім'я
ненастанне = безупинные
Ах, так
остро = гостро
кпики
боячыся
А во
24
на стрику
Маю злодія! = піймав злодія!
йому грозить = його чекає
потрясав = тряс
25
до тепер
«касино»
перед хвылею
26
елєв
27
канцеліст
практикант = кандидат
[Текст пошкоджений і не відчитується]
28
Сторінка 303 й д[алі].
Креденс
Праник*) прач
тарабан = барабан
став як вритий = вкопаний
застукав до дверей = у двері
оба = обидва
у дверех = в дверах
засунувши псайку на очи } = насунувши
закотивши ковиїр = відлогу
поручє = поручча
очи = очы чи очі
сани = сані
гостинець = бистрий шлях
сотки людей = сотні л[юдей]

310
зробити дорогу = дати дорогу, розступитись
311
безпроволочно = не гаючись
312
небезпечтво = ть
розвязую зібранє = розпускаю зібраня
льокаль
за тыждень = через тыждень
сеї ночи = сейи ночі чи чи
315 II стрічка зв.
неможливий = немічний
«пасові» чоботи
президияльне крісло }
з трудом
капрал *) унтер-офіцер
319
Піду там = - туди
50.000 зр. = 50.000 злотих ринських
320
регабілітация
не коррект
розкладав руками = розмалював р[уками]
релижация
Др(Рафалович)

ІЛ, ф. 3, № 1620, арк. 311–318. Рукопис. Оригінал

№ 4

Високоповажний Докторе!

25.XII.[1]901р. Київ.
Львівська 9 кв. 12.

Посилаю в Петербург Ваші «Перехресні стежки», щоб там їх подали до цензури. Писаних вийшло в мене 88 аркушів.

Обіцяної статті я не одержав. Може вона пропала в дорозі?

«Левада»[16] є в Київі за дозволом Адеської цензури.

З доручення вид «Віку» я просив Вас надіслати Ваш, власний, не «Щурацький» текст «Чуми». Тепер С[ергий] Є[фремов][17] здається сам просить Вас листом про теж.

Глибоко поважаючий Вас
Михайло Оппоков.

ІЛ, ф. 3, № 1620, арк. 327–328. Рукопис. Оригінал

№ 5

Високоповажний доктор-батько!

[1902]

Не мене одного боляче цікавить питання: яка має бути діяльність (молодого) українця на селі. Спеціяльно я шукаю відповіді про діяльність попа і вчителя. Не маючи сам досвіду, питав людей, що вже кілька років живуть і де-що роблять на селі. Одержав відповіді, котрі не задоволюють мене і не задоволять, я думаю, й подібних до мене. Читання з «туманными картинами», бібліотечка з десятка дозволених українських книжечок за-для народу,-от що я почув. Хоч Ви може й не зовсім розумієтесь в наших, українсько-російських, обставинах, за те ви цільком розумними очима дивитесь на Ваші, Галицькі, умовини життя селян і праці серед них «освіченого», як-кажуть, чоловіка. Дайте, змилуйтесь, хоч коротенький нарис діяльности попа і вчителя (професора, по вашому, здається) в Галичині, що його иделом є Україна «без холопа і без пана, сама соби…». Дайте Ваши уваги про спеціально російсько-українські обставини. Чи прямо дайте програму для діяльности українця у нас. Питання се Ви порушували, оглядаючи в «Життю й Слові»[18] 1896-й, чи [18]95-й, рік; продовже Ваши думки[19]. Душа селянина-галичанина й російського українця і його погляд на «панів», потреби інтеллєктуального життя і лихо экономічне – мають помежи себе багато спільного. Ви добре знаєте все те відносно селянина галичанина я шукаю знання про другого… Розмова й книжка не дадуть нашому селянинові виховання, а з нього треба зробити політичну силу. Як же його? Невже се зроблять видання р у п[20], так не численні?

На великий жаль, я так не довго був знаємий з пок[ійним] О. Я. Коніським[21], на слово котрого можна було покладатись в сій справі, думок М. П. Драгоманова я теж не відаю.

Скажіть, батьку, Ваше слово і знайте, що семінарська г[рома] да у Київі з'уміє його послухатись, а я особисто буду на сьомому небі од радости.

Тепер ще їдно діло до Вас, високоповажний докторе. Чи благословите Ви свою дитину «Перехресні стежки», передягнути з фонетичного в романівське вбрання, іти до російської цензури? Не переписана з «Вістника» ще тільки та частка, що увиїшла в XII кн[ижку] його. Дайте про видавця. Я хотів би, щоб ним був той же, хто видав «Абу-Каземові капці», «Лисишину челядь», «Малого Мирона», «Грицеву шкільну науку». Може Ви більш прихильні до Петербурського «Общества»[22]. Фінанси і в нього в не вельми красному стані.

Сподіваюсь, що не лишите мого голосу без відповіді.

Адреса за-для неї:
До 9 вересня – Тетіев Кіев. г.
Руде-село. Михайлові Оппокову
після 9 вересня – Київ. 129-й полк.
Бессарабский полк[23] подпоручику Оппокову II-му.
Ваш незнаємий.
Підпис.

ІЛ, ф. 3, № 1620, арк. 357–360. Рукопис. Оригінал.

ПРИМІТКИ

1. Видавництво «Вік» працювало впродовж 1895–1918 рр. Крім «Антології української літератури», незважаючи на цензурні умови царської Росії, видало ще 140 назв художньої, навчальної та науково-популярної літератури загальним накладом понад 560 тисяч примірників. Особливо цінними є видання творів української класичної літератури.
2. Уперше надруковано у журналі «Літературно-науковий вісник», 1900, т. IX, кн. 1. с. 18–38; кн. 2. с. 138–164; кн. 3. с. 253–272; т. X, кн. 4. с. 51–57; кн. 5. с. 157–176; кн. 6. с. 281–301; т. XI. кн. 7. с. 55–76; кн. 8. с. 164–189; кн. 9. с. 299–321; т. XII, кн. 10. с. 50–79; кн. 11. с. 158–202; кн. 12. с. 281–329.

3. Уперше надруковано у журналі «Дзвінок», 1890. № 3–4, с. 6–21. У 1914 р. у Києві була видана поема «Лис Микита» зі змінами характерні з огляду на царську цензуру. Книга вийшла у друкарні Київської 2-ї Артілі накладом Українсько-руської видавничої спілки (до Михайла Оппокова стосунку не має).
4. Особу не встановлено.
5. Ідеться про книгу «Повісті Юрія Федьковича», видану у Києві у 1876 р. Книга складалася з оповідань, які вже раніше публікували в періодиці.
6. Михайло Драгоманов (06.09.1841 – 20.07.1895) – український публіцист, історик, філософ, економіст, літературознавець, фольклорист, громадський діяч, представник відомого роду Драгоманових. Один із організаторів «Старої громади» у Києві. Доцент Київського університету (1864–1875). Після звільнення за політичну неблагонадійність емігрував у Женеву, де очолював осередок української політичної еміграції (1876–1889). Професор Вищої школи у Софії (1889–1895).
7. Ідеться про пояснення Іваном Франком незрозумілих для видавців «Віку» галицизмів, які він виписав окремо і зробив пояснення.
8. Ідеться про оповідання, вміщене в антології «Вік».
9. До друку в антологію пішло оповідання «Грицева шкільна наука».
10. Василь Доманицький (1877–1910) – український літературознавець, історик, публіцист, популяризатор, політичний та громадський діяч.
11. Криптонім Василя Доманицького – В. Д.
12. Щомісячний історико-етнографічний та літературний часопис. Видавався у Києві протягом 1882–1906 рр. З 1907 року змінив назву на «Україна».
13. Роман Олександра Свидницького, написаний 1861–1862 рр. Михайло Оппоков пише про дозвіл надрукувати його у 1901 р.
14. Ідеться про оповідання Марка Вовчка до видання «Вік».
15. Ідеться про твори Івана Левицького до видання «Вік».
16. Ідеться про літературний збірник, який видав Василь Лукич коштом товариства «Просвіта» у Львові, з друкарні Товариства ім. Шевченка, 1892 р.
17. Сергій Єфремов (18.101876 – 31.03.1939) – український громадсько-політичний і державний діяч, літературний критик, історик літератури, академік Української академії наук (з 1919), віце-президент ВУАН (з 1922), дійсний член НТШ у Львові, публіцист, один із творців української журналістики.
18 «Житє і слово» – літературно-художній та громадсько-політичний часопис, що виходив у Львові (1894–1897) за редакцією Івана

Франка, спочатку раз на два місяці, а з липня 1896-го – щомісяця, перетворившись із вісника літератури, історії та фольклору на осердя громадського життя Галичини.

19. Можливо, йдеться про твір Івана Франка «Учитель», надрукований у журналі «Житє і слово», 1896, т. V, кн. 4, с. 258–287; кн. 5, с. 334–353; кн. 6, с. 410–433.
20. РУП – Революційна українська партія, перша активна політична організація на центральних і східних українських землях, заснована 11 лютого 1900 р. у Харкові діячами студентських громад: Д. Антоновичем, М. Русовим, Л. Мацієвичем, Б. Камінським та ін.
21. Олександр Кониський (18.081836 – 12.12.1900) – український перекладач, письменник, видавець, лексикограф, громадський діяч ліберального напряму. Професійний адвокат, педагог, журналіст. Автор слів пісні «Молитва за Україну». Був одним із фундаторів Літературного товариства ім. Т. Г. Шевченка у Львові (1873), а пізніше – ініціатором перетворення його у Наукове товариства ім. Шевченка.
22. 129-й піхотний Бессарабський Його Імператорської Високості Великого Князя Михайла Олександровича полк. Піхотний підрозділ Російської імператорської армії. Переважна більшість військовослужбовців полку були вихідцями з України. Полк належав до 33-ї піхотної дивізії, XXI корпусу армійського корпусу, Київської військової округи. Місце базування – місто Київ. З 23 грудня 1878 р. до 1917 р. шефом полку був Великий Князь Михайло Олександрович, молодший брат імператора Миколи II. 1914–1917 рр. полк брав участь у Першій світовій війні. У 1917 р. полк переходить на бік Української армії.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Франко І.* Вік (1798–1898). Т. 1. Українська поезія від Котляревського до останніх днів. 2-ге вид. , з одмінами й додатками. – К., 1902, 491 с.
2. *Франко І.* Вік (1798–1898). Т. 2. Українська проза від Квітки до 80-х років XIX ст. – К., 584 с.
3. *Горак Я.* Листи Сергія Єфремова до Івана Франка // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 3. – Львів, 2003. – С. 273–307.
4. *Франко І.* Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 50. – К.: Наукова думка, 1986, 704 с.
5. *Франко І.* Вік (1798–1898). Т І, ІІ, ІІІ. – К., 1902 ; *Франко І.* Мозаїка. – Львів: Каменяр, 2002. – С. 151–153.

СОЛОМІЯ ВІВЧАР

СПІЛКУВАННЯ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ Й ОЛЬГИ ФРАНКО
(на підставі листів 1886–1895 рр.)

У фондах Інституту літератури імені Т. Шевченка у Києві у фонді Івана Франка (фонд 3) зберігається 19 листів Олени Пчілки до Ольги Франко (1886–1895 рр. та один лист без дати), а зворотних листів від Ольги Франко у фонді Олени Пчілки (фонд 28) знаходимо лише чотири (1891 р.). Однак можна припустити, що цих листів було значно більше. Вони є цінним джерелом відомостей про культурне й літературне життя Галичини та України наприкінці XIX ст., а також завдяки цим листам довідуємося про стосунки між сім'ями Франків і Косачів.

У цьому епістолярії піднято доволі широке коло тем, які можна поділити на три основні групи:

- теми, що стосуються письменницької праці й інтелектуального життя родини Косачів і Франків (таких тем є найбільше);
- теми, що стосуються родинного життя Косачів і Франків (дуже цікава й достатньо велика група);
- ділові теми й прохання (порівняно мало, переважно побутового плану).

З майбутньою дружиною Івана Франка Ольгою Хоружинською Олена Пчілка познайомилася, мабуть, швидше за все 1885 року, коли Ольга навчалася у Києві на Вищих жіночих курсах. Відбулося це, мабуть, у домі Єлисея Трегубова, до-

брого приятеля Олени Пчілки, одруженого з рідною сестрою Ольги Хоружинської Антоніною.

У той час їхнє знайомство було лише формальним, про що Олена Пчілка пише у листах до Івана Франка. Зокрема, 14 грудня 1885 р. вона зазначає таке: «Особу, о котрій Ви тепер питаєте, я бачила і буквально тільки бачила, майже не чула – всёго з півгодини і, звичайно, не зважилась би вирікати якусь певну гадку чі злу чі добру, засновуючи її на такій малій знаёмости з особою» [7, 844]. Але вже у подальших листах з'являється більше позитивних вражень, наприклад, у листі від 25 березня 1886 р. вона пише: «Отже скажу Вам, – це золото не дівчина! Она просто очарувала мене! Яка она мила, щира, добра, симпатична і до того як вона розвилась за сі два роки, як пройнялась ідеєю українства! Врешті, може она й перше була такою, – кажу ж Вам, що я до сёго часу бачила її уривками і майже не чула її розмови. Але ж тепер она навіть вродою здалась мені красуня. Не розумію, як могла мені перше більшъ подобатись її сестра, панна Саня! Та «Олеся» ж далеко краща! Очерти лиця в Ольги далеко тонші, виразніші, вся постать зграбнійша, куди естетичніша! А врода, – як собі хочете, – богацько значіть! Отже думаю я, що в панні Олесі знайдете Ви собі не лиш хорошеньку милу, а ще до того й змислену дружину – спільницю ваших думок, переконань і праці. А се теж велика річ!.. Пізнавши Вашу милую наречену, з певностю думаю, що Ви будете з нею зовсім счасливі. Се моя певна думка!» [8, 230].

Особисте листування між двома Ольгами розпочалося у день весілля Ольги Хоружинської та Івана Франка (4 травня 1886 р.), коли Олена Пчілка надіслала їм вітального листа і власного вірша про любов з побажаннями сімейного щастя. З листів Олени Пчілки довідуємося, що Ольга Хоружинська й Іван Франко подарували їй свою весільну фотографію (зроблену 4 травня 1886 р. у Києві вже перед від'їздом до Львова), за що вона їм дуже дякує. Дослідниця Алла Швець висловлює припущення, що Косачі могли бути на весіллі

Ольги Хоружинської й Івана Франка, оскільки у той час вони перебували у Києві [6, 64].

Звичайно, найчастіше у листуванні Олена Пчілка приділяє увагу письменницькій і видавничій діяльності. Майже у кожному листі періоду 1892–1893 рр. ідеться про підготовку до видання першої збірки поезій Лесі Українки «На крилах пісень», яка вийшла у Львові у березні 1893 р. Безпосередню участь у підготовці збірки до видання, як відомо, брав Іван Франко. Леся Українка надсилала йому збірку частинами, а він наглядав за складанням книжки у друкарні НТШ. Іван Франко не міг постійно бути присутнім при складанні збірки, адже тоді він готувався до захисту докторської дисертації у Відні. Тому у роботі над виданням збірки брали участь і Ольга Франко з Оленою Пчілкою: Ольга забирала у видавництві й надсилала Олені Пчілці щойно видруковані аркуші, в яких остання правила помилки й друкарські похибки. Також у Львові за допомогою Івана Франка було надруковано й переклади творів Г. Гейне українською мовою, зроблені Лесею Українкою. Про підготовку і роботу над виданням цих перекладів також довідуємося з листів Олени Пчілки до Ольги Франко.

1892 року у Львові вийшла «Книга пісень» («Buch der Lieder») Генріха Гейне в перекладі українською мовою, який зробили Леся Українка та Максим Стависький (М. А. Славинський). 92 твори цієї збірки – переклади Лесі Українки. Передмову й епіграфи зробила Олена Пчілка. Друга книга перекладів, про яку пише у листах Олена Пчілка, й зокрема переклад поеми Г. Гейне «Атта Троль» надруковані у Львові лише через 11 років. Отже, Іван Франко став першим видавцем творів Лесі Українки, саме він вивів її на широку дорогу української літератури (друга поетична збірка Лесі «Думи і мрії» також вийшла у Львові 1899 р. за допомоги В. Гнатюка).

Окрилена успіхом «Першого вінка» Олена Пчілка пропонує Ользі Франко започаткувати новий журнал для жінок. Вона навіть придумала для нього назву – «Рівність». Свій

вибір вона обґрунтувала так: «Думала я дуже багато про назву часопісі (і радилась де-з-ким). Отже, як собі хочете, а назва «Рівність» буде найбільш одповідною і навіть найкращою. «Жіноча часопісь», «Жіночий Вістник» – звичайно нічого собі назви, але ж вони мало виразні, та і не зичні... А «Рівність» уже буде щось означати, яко прінціп, щоб не було видно, що часопісь буде при тім переважно жіноча, то досить надписати – Рівність, часопісь видавана жінками. Редакторка – така» [9, 280].

Ольга Франко повинна була стати редактором цього журналу, а Олена Пчілка обіцяла матеріальну підтримку, Леся Українка також була зацікавлена у появі такого журналу або газети. Однак незабаром Олена Пчілка втратила інтерес до нього, а Ольга Франко з об'єктивних причин (велика родина, яку вона повинна була доглядати, слабке здоров'я, брак грошей тощо) так ніколи й не розпочала його видавати.

У листах до Ольги Франко Олена Пчілка не забуває і про власні твори. Вона просить Ольгу довідатися про долю її оповідань і перекладів, надісланих для публікації у львівських журналах. Найчастіше згадує про оповідання «Увінчаний співець», текст якого більше ніж рік пролежав у редакції журналу «Дзвінок» і лише у № 14–15 за 1894 р. його нарешті було надруковано (с. 296–310). Ольга Франко внесла свою частку в публікацію цього твору.

У листах за 1893–1894 рр. Олена Пчілка висловлює сподівання щодо початку видання журналу «Житє і Слово». Однак налаштована вона доволі песимістично: «Чі будете Ви мали передплатників? «Ось в чім питаннє!». Більше того, мабуть, що ні, найпаче з Россії. Та, як собі хочете, воно таки й справді маркітно, – бути ніби власником книжок, журналу, яких ніколи не побачиш, або хіба лиш побачиш який уривочок. Смутно і якось навіть досадно!... Цікаво, що Вам одповість цензура? Що то як пропустить! Воно-то, на правду сказати, програма журналу Вашого (без всякої політики) така скромна, що, здається, за що б не пустить? Та й імя видавця нехай і «не

певне», а одначе повісті ж Ваші пройшли (хоть з поводу пропуску їх і розповідають різні чудні речі). Ну, та вже побачимо! Сподіватись так утішно, що поки надія у всякім разі не розбита, будемо сподіватись, що «Життя і слово» буде пущено в Россію. А дозвіл журналу в Россію багато, багато поміг би єму! Тепер ж люди таки сумлѣваются, – і передплатники і співробітники» [10, 617].

«Житє і Слово» став першим українським журналом європейського зразка, виходив він, через нестачу грошей, усього лише два роки і став предтечею знаменитого «Літературно-наукового вістника» (1898–1932). Олена Пчілка мала рацію: хоч київська цензура на перший рік дозволила «Житє і Слово» на території Великої України, однак потім – ні. У зв'язку з цим журнал втратив багато своїх пренумератів (передплатників), фінансування його значно зменшилося, і після 1897 р. він перестає виходити.

Однак на початку видання цього журналу сталося одне прикре непорозуміння: на сторінках першого числа (першої книги) «Житя і Слова» не знайшлося місця для доробку Олени Пчілки й Лесі Українки. З цього приводу Олена Пчілка пише: «Дуже, дуже мені жалко, що в початку Вашого Життя ми не маємо участі а ні єдним словом. Правда, що ми запізнилися з надісланням наших наукових та инших матеріялив, але… все ж таки, мені здається, що як би була осібна охота у вас, то можна булоб хоть щось одно там де з-кінця вмістити, аби-то ми справді могли сказати: «нате й мій глек на капусту, щоб і я була Настя», чі, говорячи краще, – «нате й моїх пять, щоб було десять». А так вийшло, що обійшлося діло «без наших марціпанів»… Не можна сказати, щоб се надавало охоти засилати дальші наші праці» [11, 995].

Як видно зі змісту листа, Олена Пчілка почувалася ображеною, але пізніше виявилося, що це було суто технічне упущення: журнал повинен був вийти вчасно (у перших числах січня 1894 р.) і часу на присилання творів або перекладів поштою з Великої України просто не було. Але ця об-

раза швидко минула, й уже в другій книзі «Житя і Слова» за 1894 р. було уміщено народні пісні «Купала на Волині. Пісні з села Колодяжного» у записах Лесі Українки («Житє і Слово», т. 1, кн. 2, с. 276–283, кн. 3, с. 454–461). У наступних випусках друкують багато інших творів і перекладів Лесі Українки («Притча про чотири перстені», «Давня казка», «Слово, чому ти не твердая криця» та ін.). Знаходимо на сторінках часопису й переклад Олени Пчілки творів Віктора Гюго («Житє і Слово», т. 1, кн. 2, с. 215–219), а також її фольклорні записи («Колядка про дівчину воячку», т. 1, кн. 2, с. 283–284).

З листування двох Ольг багато нового довідуємося і про їхні особисті стосунки. Перш за все варто зазначити, що між родинами Косачів і Франків були значно тісніші зв'язки, ніж це відомо з офіційних спогадів. Під час подорожі Олени Пчілки й Лесі Українки до Відня на консультацію до професора Більрота, вони провели півдня у Львові у домі Франків, а на зворотній дорозі також завітали до них у гості (Леся Українка пізніше напише, що провела у їхній квартирі цілий день, доки її мати вирішувала різні літературні справи).

Як відомо зі спогадів, Ольга Франко була щирою господинею, яка дбала про гостей. У листі Олени Пчілки, написаному у січні 1891 р., знаходимо ще один доказ цього: «Дуже ми дякували Вам цілу дорогу за те, що вирядили нас з запасом від вашої доброї ласки. Я не знаю, щоб ми робили інакше. Наш поїзд, запізнившись, летів так, що спинявся тілько на одну, на дві минути на станціях, так що не було й чого думати виходити з поїзда до буфету. Отже коли б не Ваш запас, то були б голоднісінькі до самого Відня, – а так їхали собі як пани, без жадного лиха!

Отже з сего довідуєтесь, що пакунок Ваш таки знайшовся: я не знала, що Ви вложили узлик і мед у подушки. Отже як тілько їсти схотілося, то ми все й знайшли!.. Ну, бувайте здорові! Ще раз дякую Вам за всю Вашу добрість і прихильність! Тоді нас поперли в вагон і так раптово потащили в поїзді, що ми не встигли навіть поцілувати Вас! Міцно, міцно цілую за-

очно. Леся дуже цілує Вас теж і разом зо мною кла[няється]» [12, 409–410].

Окремою темою у листуванні є гостювання Ольги Франко з дітьми в родини Косачів у Колодяжному 1891 року. Перебування у маєтку зблизило її з Оленою Пчілкою, можна навіть виснувати, що там обидві Ольги стали подругами. Не обійшлося, однак, без клопотів: у листі до Івана Франка [13, 264], а також в листах до Ольги Франко Олена Пчілка пише про допит, на який викликала російська поліція її і Петра Антоновича: «Алеж як звісно з Вашого пробування у нас вийшла ціла «історія». Прийшлось формально объяснятися. Начальство прямо сказало тоді, – «так смотрите, берегітесь, я Вас предостерегаю». Отож і страшно, щоб тепер прямо не сказали: ну я же Вас предостерегал, что если ети сношенія будуть продовжаться, то плохо будетъ. Осібно Ви, і осібно я – ще не здаємось страшними, а вкупі, при наших «свиданіях» – бачать багато страшного. Що се не єсть чіясь тілько вигадана боязнь, о тім свідчать спогадані найреальніші слова перестороги найвисшого начальства ковельського з поводу вашого невиннійшого гостювання у мене з малими дітьми» [14, 311–312]. Зрозуміло, що після такого від планів про майбутнє гостювання Франків у Колодяжному довелося відмовитися.

Невеликою цікавою ілюстрацією є розповідь Ольги про їхнє повернення наприкінці літа 1891 р. з Колодяжного до Львова: «Поки ще був день, йіхалисьмо добре діти були покійни, але надвечір діти почали непокоїтися, прислухатися до свісткив шуму і говору, і допитуватися «а що то мамо» і к границі народу стало рідше… наконець підйізжаемо до Бродів, діти з нетерпеливостю чекають на тата. Оглядаюсь я в вікно станція Броди, на пероні чоловіка нема. Панство Сулковскі помагають мені висісти шукаю чоловіка в цілим вокзалі нема! Ну, клопіт, але пані намовляють мене їхати до отелю, і через 10 мінут ми сідаемо до фіакра, а ще через 10 ми в гостінним жидівскім отелю. Ніч переночували покійно, а на другій день о 3. були у Львові, і застаємо чоловіка по-

кійно читаючого Софокля. Объясняємося, що він вийіздив таки в суботу нам на зустріч, але чекав щось від четвертою і надвечір (а наш пойізд зпізнився на годину) там же на двірці в 1-ій клясі заснув. Прокинувшись квадранс по нашім прийізді, він вискочив на перон. Увидів якійсь потяг, вже темний, пристиглий. Питає чи то россійскій. Tak jest[1] відповідають, а czy pan nie widział mojej żony z dziećmi? Nie[2]. І він тої ж ночі чкурнув до Львова. А нас на другій день проводжав шеф поліції, і тронутий плачем дітей нас проводив, дітям накупив яблук, сливок, цукерок, і усадив нас до вагону, і навіть просив кондуктора не давати до нашого купе нікого. Его обовязком есть оглядати всіх прийїзжаючих паспорти. Підійшов він і до нас, з урядовим питанєм z kąd pani jedzie do kąd jak się nazywa[3] а пізнавши, що наш тато і чоловік ten, co pracuje przy Kurjerze[4] розсипався в любезностях. От Вам і вінець нашої Франкіади» [15, 2–4].

Про Івана Франка й Лесю Українку адресатки згадують дуже часто, вони незримо присутні майже в кожному листі. Часто, коли Олені Пчілці потрібно щось з'ясувати або запитати в Івана Франка (а це потрібно було майже у кожному листі), вона просить про це Ольгу.

Олена Пчілка у кожному листі щиро цікавиться життям Ольги, її здоров'ям (після народження дочки Анни Ольга нездужала), здоров'ям дітей. Просить кланятися чоловікові й поцілувати від її імені діток. А коли народилася Анна, Олена Пчілка дуже хотіла побачити її і кілька разів запитувала: «Цікава я бачити Вашу дочку, – яка там вона?»

Про своїх дітей Олена Пчілка теж згадує доволі часто. Наприклад, у листі, написаному на початку 1892 р., є такі рядки: «Ліля і Окс[ана] їздять тричі на тиждень у город на лекції франц[узької] і німец[ької] мови (завівся якийсь німець

---

[1] Так.

[2] Чи Ви не бачили моєї дружини з дітьми? – Ні.

[3] Звідки Ви їдете і як Вас звати?

[4] Той, що працює в «Кур'єрі».

і франц[уз]). Дома учаться з Лесею й зо мною. Микось теж уже взявся до науки; пише й читає. Дора ще зовсім на волі і состоїть, як і перше моїм хвостом; звичайно, ще більше просторікує, все якісь казки росповідає, свої фантазії, доволі дикі і смішні» [16, 452–455]. А у листі від 1894 р. читаємо: «Леся і Ліля живуть сю зіму в Кіеві. Я їздила туди й найняла їм дуже гарненьку квартирку… з меблями, навіть з посудою, і з кухонькою, при якій зосталася кухарка теї панни і буде готувать їсти для моїх дівчат. Ліля має багато учителів і вчиться дуже ретельно. Леся учить англійску мову і може згодом буде учитись малювать, бо вона тут почала учитись у одного «художніка» (академіка петерб[урзького]) і намалювала олійними фарбами дуже гарні картини. Обидві, Леся й Ліля, дуже довольні своїм життям в Кіеві, пишуть мені дуже часто і дуже веселі листи. Оксана й Михась учаться зо мною. Я боюся наганять Оксаночку, вона страх яка худа й бліда, боюсь, щоб зовсім не затяглась. Не знаю, чого вона така; сього літа ми забрались дуже за-рані в Полтавщину, там діти купались, жили зовсім добре, – а однак Оксані то мало пособило. Не трачу надії, що вжеж таки вона поправиться, може – росте. Дора – цвіте! Мордочка єї все ширшає й червонішає. Хотіла я її послать Вам, але фотографія вийшла така погана, що й пізнать не можна. От може поїдемо в гості до Лесі, в Кіев, то там знімемось» [17, 829].

Також вона розповідає і про життя їхньої сім'ї у Колодяжному. Дозволимо собі навести невелику ілюстрацію: «Сего літа нікуди далеко не їздили. Вибрались були з початку літа купатись на Буг, та щось нам не повелося: як захолодно, як пішли дощі, то не можна було й купатись, – мусили ми вернутись додому; а потім уже хоть була й жара велика, то вже купались собі в своєму ставочку, та й годі» [18, 454]. Це дуже цікаві й майже не відомі факти з їхнього життя.

Листів Ольги Франко до Олени Пчілки, як вже було зазначено, є лише чотири. Усі вони датовані 1891 роком (саме того року Ольга гостювала у маєтку Косачів у Колодяжному). На

жаль, у трьох з чотирьох листів, написаних Ольгою Франко до Олени Пчілки, втрачене закінчення, і тому їхній зміст не є до кінця зрозумілим.

Листування між Оленою Пчілкою та Ольгою Франко обривається 1895 року. Ми не стверджуватимемо, що воно завершилося цього ж року, мабуть, обмін листами тривав і далі, але вони не збереглися, і це не дає змоги проаналізувати їхні стосунки у цілому. Однак навіть з наявного епістолярію видно, що ділові й особисті взаємини зробили великий вклад у розвиток української літератури.

Листи Олени Пчілки до Ольги Франко й Ольги Франко до Олени Пчілки публікуються вперше із збереженням усіх авторських особливостей тексту.

ЛИСТИ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ ДО ОЛЬГИ ФРАНКО

№ 1

Пані Олені Франковій

З коханцем серце поєднавши,
У щасті спільнім потопавши,
Згадайте инколи и насъ,
Друзів прихильних дуже до Вас!
Нехай далека та країна,
Куди Вас поведе дружина,
Нагадує країну другу,

Де серце оддали Ви другу,
Де Ви зросли, де Ваша думка,
Зъ добром кохаєсь як голубка.

Де перший були враження
Рідного краю – і служення
Украйні Ваше почалось,
Всим чулим серце пройнялось!

Подаймо руку на прощання!
Та не прощаємось зовсім:
На завжді любеє пріяння
До Вас у серцеві моїм!

Згадайте ж инколи і нас, –
Друзів прихильних тут до Вас, –
З коханцем серце поєднавши,
З ним в щасті спільнім потопавши!

Олена Пчілка

4го Мая[1], – день котрий Ви будете пам'ятати завжди.

ІЛ, ф. 3, № 1606, арк. 109–110. Рукопис. Оригінал.

№ 2

[Відень, 1891]

Умисне одриваю половинку аркуша, щоб не писати багато, бо дуже не маю часу, а колиб дала волю собі, то Бог знає скілько би «балакала» з Вами, шановна й мила пані Олесю!

Ну, отже мушу таки про ту повість сказати, панни Кобилян[ської][2]. Повість мені здається дуже інтересною, написана вона з таланом (і навіть з таланом доволі значним). Правда, що цілком так друкувати як написано, не можна – єсть багато розволоклого й шорсткого, що до стілю (німецького або й просто не складного). Але се пусте, колиб авторка згодилась, то можна булоб справити. Найважніша річ, – що думка, зміст і розповідь, у головному (не лічучи дрібностей), суть дуже й дуже добрі! Мене ся повість сердечно порадувала: бачу, що 2ий Вінок[3] міг би дуже легко набратися і то з творів добрих, з котрими не сором булоб уявитися знову. Тепер уже маю дві великих повісти, драму, вірші, замітки. Ну, а тож ще сподіваюсь більше з Галичини (то й на Україні не трачу надії). Не знаю, куди Ви себе рахуєте, чі до Галичан, чі до Укр[аїнців], се мені все одно, а тілько хоть Ви собі що хочете, мусите знову дати щось для Вінка. Міркуйте собі, а тілько щоб було! Я від Вас не одчеплюся, так само як і від пані Кобр[инської][4] Гадаю так, що тім котрі вже були в 1м Вінку, навіть не можна не подати чого й до другого Вінка: noblesse oblige![5]... Егеж, про се ми таки побалакаємо. Здається, нема чого

і вмовляти Вас дуже, бо чогось мені здалось і з Вашого листа, що Ви і так горяче прихиляєтесь до думки про видання 2-го Вінка.

У Львів я таки заїду. Чого – не питайте! Звичайно, завше так бува, що коли людині дуже хочеться де небудь побути, то вона сама себе запевнить, що у неї єсть конечне діло там; отже й мені вже здається, що я навіть мушу бути у Львові на повороті, за для впорядковання свого діла в друкарні (з перекладами Гейне[6]), а може бути, що найголовніше – от там хочеться побути для всёго! Однак у всякім разі мушу пробути у Львові, як найменше, бо чоловік дуже просить скоріш приїздити (єму треба їхати по ділу до Кієва, то хоче щоб я вже була дома, інакше мав би кидати дітей самих, а се булоб для мене дуже неприятно). Так от, певне я пробуду у Львові лиш од поїзда до поїзда, – от так з вокзала приїду побачуся де-з-ким, та й знов на поїзд!

Згадала я собі, що говорю про повість панни Коб[ринської] як про певне придбання для Вінка. Тим часом се, здається, власність Вашої редакції, то може ще нам і не дадуть? Як Ви думаєте?... Хоть правду щиру кажучи, для Народу[7] ся повість далеко менше підходить. Коли виїду з Відня, далебі не знаю. Ви знаєте, що на остатні дні завжди всі значні справи. Тут я зовсім слаба, зуби болять, безсонниця, зовсім знебулася! Однак постараюся в середу виїхати конечне (таким поїздом, щоб їхати ніч, а у день бути у Львові в четвер, а ввечері рушити на Броди таки в четвер теж. Отак думаю, а чі вспію, Бог знає! Тим часом цілую Вас заочно.

Олена Пчілка.

ІЛ, ф. 3, №1612, арк. 215–216. Рукопис. Оригінал.

№ 3

[січень-лютий 1891]

Люба Ольга Федорівна!

Думаю Вам буде (частина тексту відсутня)[8] від світової «знакомитості» через те пишу Вам отсей бодай коротенький листочок.

Більрот[9] сказав, що ніякої операції не треба робить, так і каже: «не маю чого різати». По єго думці, повинно так пройти, бо процес вже кінчається. Казав їхати куди на літо в теплі сторони, купатись у Адріатиці, або в Середземному морі. Сказати правду, цей ви-

рок Більрота – мене засмутив, бо на операцію,, на якусь вирізку я всю надію мала; а тепер? Щож тепер? Знов та сама «канітєль», що була: купелі, подоріжи і т. д. А врешті з Більротом як (частина тексту відсутня)[10], так, що людина може з нею ходити й седіти, а нетілько лежати (як то було з Лесею в Кієві). Отож думаемо сими днями зробить ту повязку, а тим часом перебрались на квартиру[11]. Недалеко прийшлось перебиратись із Hammeranda, бо перейшли в дом як раз навпроти самого Гамеранда, – Josefstadt, Schlösselgasse, № 7, 1 Stock, Thür 4. Нічого собі хата, не холодна, хоть трохи дорога, – 32 гульд. за місяць. Ну, постелі для двох і все инше по німецькому звичаю.

Сидимо. Були у опері (Meistersinger, Вагнера)[12]. Гарно, звичайно, але я Вагнера не дуже-то люблю, – то Леся в єму кохається. Треба ще театр німецькій їй показати.

Січовики[13] – наші знакомі, приходять до нас і ми до них ходимо читать газети. Вони славні хлопці, я не знаю, звідки могли вийти у Вас непорозуміння з ними, – здається вони зовсім однакового напряму. Врешті, се трудно розібрати, ті дрібні одміни між партіями, – значить одміни єсть, коли люде не в купі. А тілько шкода бачити, що однаково хороші люде не в купі!

Дуже ми дякували Вам цілу дорогу за те, що вирядили нас з запасом від вашої доброї ласки. Я не знаю, щоб ми робили інакше. Наш поїзд, запізнившись, летів так, що спинявся тілько на одну, на дві минути на станціях, так що не було й чого думати виходити з поїзда до буфету. Отже колиб не Ваш запас, то булиб голоднісінькі до самого Відня, – а так їхали собі як пани, без жадного лиха!

Отже з сего довідуєтесь, що пакунок Ваш таки знайшовся: я не знала, що Ви вложили узлик і мед у подушки. Отже як тілько їсти схотілося, то ми все й знайшли!

Ніяких нам ні в чому перешкод і неудач за весь отсей час не було. Одна журба – за малими, що дома без мене зостались! Вони нам пишуть сюди. Нібіто все гаразд у них, та я сему не завше вірю.

Що там наші карточки?[14] які то вони вийшли? Певне, погані. Як будуть готові, то дуже прошу вислать нам по одній, таки на наш власний адрес.

Ще просилаб, коли буде оказія, передати нам два примірники Першого вінка.

Ну, бувайте здорові! Ще раз дякую Вам за всю Вашу добрість і прихильність! Тоді нас поперли в вагон і так раптово потащили в

поїзді, що ми не встигли навіть поцілувати Вас! Міцно, міцно цілую заочно. Леся дуже цілує Вас теж і разом зо мною кла[няється].

ІЛ, ф. 3, №1612, арк. 407–410. Рукопис. Оригінал.

№ 4

18 (21). I. 1892

Вельмишановна Пані!

Посилаю Вам завтра вступну статтю до Вашої часопісі[5]. Скажу Вам по правді, що не мало труда стоїла она мені, бо хотілося, Щоб було сказано і не дуже мало й не дуже багато, не дуже слабо й не дуже захвало, не занадто по простому, але й не дуже мудро і т. д. По моїй думці, то що я Вам посилаю одповідає сим умовамъ, як скажете Ви про се, – не знаю! У всякім разі, інакше я вже не могла написати…

Думаю, що імені мого під статею виставляти не треба. Не для того кажу се, що хотілаб з сего робити секрет, а просто – так не робиться. При тім і брехні тут не буде, коли стоятиме тілько підпис редакції, бо до якої міри я теж можу уважати себе, що належу до редакції, знов Ви теж, будучи найсправдешнёю редакторкою, можете считати, що в статі, написаній мною єсть теж Ваша думка й слово, бо писавши статю мала я перед собою Ваш лист, з котрого взяла навіть декілька достотних Ваших виразів.

Значіть, так оно й мусить бути, що підпишете – «Редакція», та й вже.

Думала я дуже багато про назву часопісі (і радилась де-з-ким). Отже, як собі хочете, а назва «Рівність» буде найбільш одповідною і навіть найкращою. «Жіноча часопісь», «Жіночий Вістник» – звичайно нічого собі назви, але ж вони мало виразні, та і не зичні: бо справді якось ніяково, коли при такій назві будуть писать в часопісі мужчини; при тім «жіноча часопісь» ще нічого не опреділяє, бо щож би мало значити, якби назвали яку часопісь «Мужеський Вістник»? Мужеський вістник може бути всякий, так само й – жіночий. А «Рівність» уже буде щось означати, яко прінціп, щоб не було видно, що часопісь буде при тім переважно жіноча, то досить надписати – Рівність, часопісь видавана жінками. Редакторка – така.

---

[5] Сегодня не хочу, бо дуже великій пакет буде.

Майже певна я в тім, що з першого разу Вам назва «Рівність» не сподобається, бо вона якась орігінальна, але при тім я певна теж, що коли Ви довше спините свою увагу на сему слові, то оно Вам сподобається. Мені ж оно на стілько до сподоби, що я б навіть просилаб Вас згодитися прийняти ёго, роблячи тим одмінну приємність мені. Ну, а врешті, коли вже Вам та назва Рівність дуже не сподобається, то, звичайно, Ви яко господиня справи, можете зробити як хочете, силувати Вас не хочу!..

Співробітниць Вам шукала; але опріч своїх власних Лесі та Олесі, не знайшла нікого. Старшенька – дівчина зовсім не надійна, від неї вирвати нічого не можна (лінується). Кажуть, що она зладила якусь п'єску для дитячого театру, але для Вас се річ непридатна. Ганни Барвінок[15] не знаю, та і писати до неї охоти не маю: навряд чі могла бона для такої часопісі, як Ваша, дати щось одповідного; при тім, она дармо не погодить(ся) писать. Ну, і Господь з нею! Нема чого платити… До Дніпрової Чайки[16] Ви певне писали, бо адреса її єсть відома Дзвінку[17], чі маєте що від неї? Від молодих дівчат маю дві штучки: переклад з Тургенєва, невеличкий, і розповідь шкільної учительки. Пришлю й свого пару, побачу перше в якому обширі виходитиме тая Рівність, і як, і що… Дуже хочеться мені облегшити для Вас тягар грошовий по виданню, але досить обіцяти багато; у всякім разі можете числити на мені довгу Вам (яко пренумерату) сто гульденів. Коли удасться мати більше, подам більше. Дармових примірників раджу не посилати нікому. Пренумерата така не велика, що і співробітниці можуть кожда зложити єї, коли захотять. Визначте на першому числі, яка ціна пренумерати має бути для Россіи (на рублі[6]) і точну адресу, куди посилать пренумерати.

Я думаю, що для Вас спокійніше булоб, колиб часопісь виходила в більшому обширі, але 1 раз на місяць, ніж через два тижні. А врешті, як знаєте. Коли при посилці грошей від мене буде надто лаконічна записка, то не дивуйтесь тому: Ви знатимете, що то єсть часть моєї пренумерати.

Бувайте здоровенькі! Та присилайте нам 1-ий номер Рівності. От-то буде свято!..

Ваша Ольга

ІЛ, ф. 3, №1612, арк. 279–282. Рукопис. Оригінал.

---

[6] Наші люде часто сим затрудняються.

№ 5

[5. 04. 1892]

Милая Ольга Федоровна!

Письмо Лесі къ вашему мужу[18], которое должно было быть дополненіем к стихам, пошло раньше, теперь посылаю стихи. Леся просить печатать ея книжечку в таком форматѣ и таким шрифтом, как ея переводы с Гейне, число екземпляровъ – 600.

Тепер посилаю 15 страницъ (всѣх такихъ листочков, номерованных только съ одной стороны, будетъ 200). Есть желаніе чтобы книжка была напечатана так, чтобы стихотворенія не лѣпились непремѣнно одно подъ другимъ, а чтобы там гдѣ кончается одно стихотвореніе и остается еще мѣсто – это мѣсто оставалось бѣлым, а следующее стихотвореніе начиналось на новой страницѣ; посылайте стихи переписаны в таком порядке как дожны быть напечатаны: тѣ которыя слѣдуютъ в переписке непосредственно одно за другимъ (как напр[имер] в начале тетрадки всѣ стихи творенія относящіяся к отдѣлу Сім струн), должны и в печати идти без больших бѣлых перерывов; а тѣ стихи, которыя в перепискѣ начаты на отдѣльных листочках, должны и в печать так идти.

Больше всего нас озадачивает корректура. Вотъ в Зорѣ[19] напечатаны стихи Лесі с непріятнѣйшыми опечатками (вмѣсто мала́ – мыла дитина і т. п.). полагаемся на ласку п[ана] Івана!

Всѣ издержки по печатанию книжки Лесі, конечно, наши…

Условія типографіи – уж там как придётся; вѣроятно, в таком же родѣ как Гейне.

Ах, еслиб тот Гейне скорѣе вышелъ, как мнѣ наскучило его ждать! Нельзя ли попросить, чтобы типографія скорѣе прислала оттиск послѣдних страницъ, – матеріалъ вѣдь былъ посланъ весь давно.

Вам относительно интересовавших Вас вопросов литературных пишу завтра непремѣнно. Теперь очень спѣшу!

Ваша Ольга Косач

ІЛ, ф. 3, №1612, арк. 371–374. Рукопис. Оригінал.

№ 6

[Колодяжне, 1892]

Люба Ольга Федоровна!

Посилаю коректуру. Будьте ласкаві доглянути, щоб посправляли в «помилках» все так, як я визначила. Накажіте, щоб Вам прислали показать[20].

Прошу Вас, зараз як получите сей листочок, пошліте першу частину «На крилах пісень» Лисенку[21] (Рейтарська ул. домъ Келюса), а кінець з обложкою зараз як додрукується книжка. Та і нам будьте ласкаві теж вишліте цілий примірник «На крилах» (за двома разами) і Гейне. Та треба вже Вам посчитати скілько Ви видали на сі пересилки, може вже ті 5 рублів всі вийшли; а я ще дуже хочу, щоб Ви прислали Германію[22] пана Івана. П. Іван писав, що Ви, як були остатній раз в Києві мали передати нам сей переклад, – але ми його не бачили і навіть нічого про нёго не чули. Кому Ви ёго передали? Чі може нікому? Тим часом Леся і я дуже хочемо єго мати.

Що у Вас цікавого чути в справах літературних? (бо в політичних я вже не сподіваюся нічого зрозуміти, так вони якось переплутались, – якісь росколи на росколах, безпоповщина на попах і попи на безпоповщині. Далебі, нічого не розумію!).

Як там маєся наша панна южно-русска, що пішла за Яросевича? Чі Ви з нею знакомі – і чі обжилася вже вона на новому околі? Мені цікава доля у вас сеї справді надзвичайної красавиці[23].

Бувайте здорові! Усёго Вам доброго з п. Іваном і дітьми.

Ваша Олена

Дивно мені що Просвіта[24] не хоче взяти на коміс нашого Гейне і Пісень. Хіба се у них считається за якесь «одолженіє», чі що? Адже тут тільки спільна сподівана торгова користь і більше нічого. Але у Вас справді багато дивного для нас!..

ІЛ, ф. 3, №1610, арк. 149–152. Рукопис. Оригінал.

№ 7

[1892]

Мила Ольга Федоровна!

Лист Ваш получила и дуже була рада, бо Леся уже давно турбовалася, що там з її віршами. Аж от і перший аркуш прийшов! Дуже гарне виданнє виходить. Посилаю 25 р., першу датку на рахунок за сі «На крилах пісень». Там ще не вирівняний рахунок за переклади Гейне; я дала була за Гейне задатку 50 гульд. та потім, отсе по скінченню друку, вислала Беднарскому[25] 50 руб., Але певне ще зостаюсь вина за Гейне рублів 4. То прошу з сих заплатити. Та ще прошу вислати мені один екземпляр перекладів Гейне в листі заказному, розділивши тілько на дві части (і щоб обложка при тім була, бо ми ще не бачили її). Може згодом і другого екз[емпляра] так вишлете, то порахуйте все разом, бо певне марки будуть дорого стоіти. При тім повідомте, скілько за вичотом сёго всёго зостанеться з 25 р. на рахунок по виданню «На крилах пісень». Сподіваюся хутко вислати ще, бо знаю, що посилаю тепер дуже мало. То, що посилаю тепер з поезій не єсть весь матеріял, – ще зостанеться на одну посилку (чі трохи менше).

В трёх місцях просимо зробити проміж друком поезій «білий інтервал», то єсть: де кінчиться попередня поезія – лишити решту сторінки білою, щоб більше одбивалося одно від другого, а у всему иншому друкові пустить як і перше – одну поезію за другою, без інтервалів. Здається все про сю справу. Дуже мені шкода, що не довелося побачитись з Вами. Не знаю, з якої речі Варв[ара] Іван[івна][26] вмішалася і одрадила Вам заїхати до нас. Що було потрібного сказати і зробити з поводу торішніх придирок до нас – я й сама Вам написала, а решта не діло кого иншого. Нічогісінько би Ваше заїжджання до нас нікому не пошкодило – і я дуже жалкуюна Варв[ару] Ів[анівну], бо власне навіть ждала Вас, як написав Ваш муж про Вашу думку заїхати до нас.

Главнійше ж прошу Вас не забутись якнайхутчій вислати Лесі в листі (всёго за двома разами) примірник Гейне і то хутенько одну половину за другою, на однім тижню. Здумайте тілько, що ми свого Гейне досі і на очі не бачили, який він вийшов! Цілую Вас і дітей, мужеві дуже кланяюсь.

Ваша Ольга

ІЛ, ф. 3, №1612, арк. 515–516. Рукопис. Оригінал.

№ 8

[Колодяжне, 1892 р.]

Моя люба Ольга Федоровна!

Збіралась я, збіралась писати Вам довгий лист, та й все не зібралась... Зовсім мені тепер розбиті і час і думки. Страшенно багато хатнёго клопоту. Я взяла на деякий час (на скілька місяців) двох хлопців із панської сімьї, зъ поводу того, що батько їх умер, а мати в великих клопотах поки що. «Діло добре» – але воно вийшло зовсім не під силу мені. Діти вже великі – одному сёмий год, другому 9-ий, сваволять страшенно, не слухають нікого, дома жили при боннах (німках та франц[уженках]), котрі їх били, а тепер з моєї «гуманности» винесли тілько те, що їм настала воля – робити, що хочеться! Всі звичаї, поняття у сих дітей привито инші, ніж у моїй сімьї, через те виходить кавардак; переробити їх, –завдання неможливе, боюсь одного, щоб зараз од паскудного, сковерканого, ультра-панського виховання не перейшла до моїх дітей. Але що найважніше – се те, що діти живуть у мене без матері, значіть, на моїй власній одвічальности: борони Боже котре собі зламає що небудь при якій сміливій забаві, або заслібне од простуди чі що, – скажуть я не догляділа. І от, маєте собі, я од ранку до вечера тілько ходжу слідом за дітьми, та розбороняю їх при їх братерських схватках, та наглядаю, щоб в загалі чого лихого не вийшло. Зостаю вільна тілько тоді, як діти поснуть (по 10-ій годині); здається від сёго часу вже можна булоб бути при собі, – алеж Ви сами знаєте, що то значіть, як Людина вже втомлена та зденервована за день безнастанним клопотом! Та навіть, і не можете Ви сёго знати, бо Ваші діти малі, а щонайважніше поняття не мають о такій розпусті, до якої доведені сі діти! Далебі, се щось не можливе.

Отак я і живу, зробившися якимсь приставом. До сёго прибавте клопіт і з своїми дітьми, бо всеж треба – того учити, тому щось пошити і т. д.

Літературою зовсім не займаюсь. Та якаж література: от єсть готова пьєса, котру треба тілько переписать, – так от і на се ні часу, ні змоги нема.

Опріч моїх клопотів, колодяжанське життя йде своїм ладом. У новім домі, окрім Лесі і Лілі[27] живе сестра Петра А[нтоновича] з двома дітьми (хлопці 14 й 15 літ)[28]. Леся приготовляє їх до екзамену якогось. Ся сімья мені ніякого клопоту не завдає; хлопці собі нічо-

го, а що найважніше живуть незалежним від мене життям, – під наглядом матері; я не маю ні права, ні обовязку до них мішатися. Взаємини нового дому і старим дуже часті (бо звідті приходять до нас на чай і на обід); але головний шарварок виходить зовсім не з числа особ, а з того, – о чім писала висше.

Ліля і Окс[ана][29] їздять тричі на тиждень у город на лекції франц[узької] і німец[ької] мови (завівся якийсь німець і франц[уз]). Дома учаться з Лесею й зо мною. Микось[30] теж уже взявся до науки; пише й читає. Дора ще зовсім на волі і состоїть, як і перше моїм хвостом; звичайно, ще більше просторікує, все якісь казки росповідає, свої фантазії, доволі дикі і смішні.

Холера в наші стороні була теж, дуже близько од нас, у скількох селах нашого повіту, та навіть скілька случаїв холери було і вгороді, Але у нас все було гаразд. Тепер зіма, здається, притиснула те лихо; хто знає, як буде на весну, бо вжеж таки хоть з-рідка, а случаї смерти від холери трапляються і в наших кутках. Ну, та вже побачимо! А поки, що ми вже якось притерпілися і не боїмося теї біди. Правда, стережемся, – напр[иклад] досі пьємо переварену воду і т. п. – але особенного страху не маєм. Та й щож уже робити!

Сего літа нікуди далеко не їздили. Вибрались Були з початку літа купатись на Буг, та щось нам не повелося: як захолодно, як пішли дощі, то не можна було й купатись, – мусили ми вернутись додому; а потім уже хоть була й жара велика, то вже купались собі в своєму ставочку, та й годі. Мали думку у серпні поїхати в гостину до моєї мами і до Анни Ів[анівни][31], але як раз на той час там росходилася холера, то вже ми й не рипались, – хоть я дуже, дуже жалкую об тім. За Анною Йван[івною] більше скучила, ніж за ким рідним.

З Кієва майже ніяких звісток не маю. Здається, там нічого доброго не чуть. Всі якось приникли – і життя нема ніякого. Микола Віт[алійович] нібіто збірається на Різдво з концертом у Одесу, а потім далі, але се ще вилами по воді писано. Трудно єму двигнутися з місця. Літературних справ ніяких, опріч Кієв[ської] Старини[32], котра мутить мою душу своєю безличностею.

Дуже добре зробив Ваш муж, що таки поїхав для екзамена у Відень – се давно слід було зробити[33]. Тілько дивно мені дуже дивно, чом Ви не перебрались у Коломию, коли там на стілько дешевше против Львова (а се мусить бути так, бо напр[иклад] життя в якій Полтаві не можна рівняти з Кієвським). А то я і не знаю, як же Ви можете прожить тепер з дітьми без заробітка мужевого.

Як Ваша дочка? Хотілаб я її побачити! Даремне Ви так журилися Вашим здоровьем: не можете Ви бути другою після стількох дітей, але як би з рік два пожили без нової потері тіла і крові, то булиб здорові. Як маються хлопьята? Дорин[34] портрет ще не готовий, бо перезнімали вдруге.

Получила я лист від пані Кобр[инської]. Сушить вона мене тим жіночим журналом. Але ся річ далеко менше стала мене інтересовать (хоть і від разу не дуже в розовім світлі з'являлась). Побачила я, що спільницею-писателькою їм не можу бути: що вони зробили з моєю передмовою?

Взагалі вони стоять на жіночій тенденції, на емансіпації, а у нас ся річ уже така стара, так вивітрилась, що і сам журнал, котрий має головно сперечатись за «жіночі права», не зустрічає ніякого співчуття.

Як би се був у загалі передовий журнал, спільний всім сучасним питанням, то б ще так, а то прямо виходить для нас, для Россіи, щось старомодне, мало ще не смішне. Ну, як же там наші вірші, «На крилах пісень»? Чі хутко вони вийдуть? Чі одержали Ви 50 р[ублів]? Про білі перериви я не дуже розібрала, та се все одно, – чим більше їх, тим краще. Помилок найшла я досі тілько дві; може їх помістити в поправках?

Пришліте нам частинами ще 1 примірник того, що досі вийшло з віршів «На крилах пісень». То, що Ви з готових віршів присилали, ми все получили, а од Ред[акції][35] нічого.

В якому стані продаж Гейне? Де він саме і чи відторгувалося що? Може би то пішло яко частина доплати, котра слідуватиме ще, як кінчиться «На крилах пісень»?

А що з «жіночим альманахом» Першим вінком? Чі він благополучно лежить, чі хоть по троху йде у Просвіті, або в якій книгарні? Може би вже справді зробити уступки.

Прошу Вас піти до п. Шухевича[36] і взятии назад мою рукопісь «Увінчаний співець»[37]: два роки для неї нема місця у «Дзвінку». Таку образу я навіть не хочу зоставляти «Співця» у редакції. Для деякого сміття, вроді Чайченків[38], місце єсть, а для мене нема, значить моє не потрібне.

Ваша Ольга

Прошу Вас, вишліте Гейне один примірник (частинами, – так як нам) Мик[олі] Віталійовичу (Рейтарска, дом Келюса 1, Комарову

Мих[айлу] Фед[оровичу][39], угол Почтовой і Катерінінской, контора нотаріуса [Комарна].

ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 451–458. Рукопис. Оригінал.

№ 9

[1892]

Вельмишановна пані Олесю!

Доїхали ми «благополучно», хочай не можна сказать, чтоби сей поїзд, котрий ми вибрали, був дуже добрий: бо приїхали ми в 3ій годині вночі в Броди, та й прийшлося ждати 5 годин, аж поки в 8ій годині ранком рушили на Радзівілов. Врешті за сі 5 годин ми трохи заснули на Бродському вокзалі, – зовсім порожнёму.

Отже потім прибули в Радзівілов. Огляд наших верей не був з такими притирками, як колись, – однак у нас все таки одібрали єдину друковану річ, яку ми мали, а іменно Бетховена (ноти для співу з словами німецькими) і італьянську книжку (вірші Леопарді[40], – котрі були куплені колись в Одесі й малися тепер з нами в дорозі для читання в вагоні; але не було на книжці штемпеля россійского магазина, через те й ся книжка пішла за «заграничну»). Запевняли мене таможенні старші, що ноти й книжку ми получимо через цензуру, кієвську, – дали нам і квітанцію.

Може! Але всеж добре, що я не брала русинських книжок, хочай би самих звичайних, бо Бетховена та Леопарді може й оддадуть, а тих-то напевно-б уже я не побачила! Ні Перш[ого] Вінка, ні Ист[орії] Руси кієвска цензура не пропускає, (про инші нема що й казать.).

Однак я думаю таки ще раз податися з Вінком до Главн[ого] управленія (мені обіцяли там протекцію). Пошлю той єдиний екземпляр, що маю ще з давен у себе ; може як раз розрішать.

Вдома все застали гаразд, дітей здоровими. По нас уже три дні виїздили на вокзал… Аж на решті дочекалися!

Чоловік уже був зовсім зібраний у дорогу до Кієва (мав дуже пильні діла), ждав тільки мене, щоб було з ким покинути дітей; отже другого дня й виїхав. А я тим часом зосталась. Опріч того, що не хотілось мені, ледве прибувши з далекої дороги, їхати знов у Київ, – се одно, – а другеє, як раз слідом за нами прибула до нас у гості сестра чоловікові з сином, із Томска; тож не випадало мені

зараз бігти з дому. Але се все нічого не значить: трохи згодом, як вернеться чоловік, я таки конечне черкну до Кієва, бо се єсть моє ревне бажання.

Ну, спасибі за листи. А я все турбовалась, як то Ви тоді достались додому, що вже така пізна була пора.

Але чому то Ви не вклали в лист львівського портрета мого, що хотіли вернуть на замін кращого віденського? Певне забули. А мені булоб таки цікаво мати на памятку львівську фотографію, щоб знати, яка то я вийшла у Львові. Колись пришліте. Та це хотілаб я знати, чі не можна булоб замовити в фотографії львівскій Лесіних карточок? Дуже прошу спитати.

Про п. Колесу[41] памятаю. Та тілько не знаю, котрі фотогр[афії] могтиму єму дати. Після того, як дала я віденску Вам, у мене їх зосталось тілько дві. Одну конечне треба зоставить дома (мені бо віденська здається дуже вдатною), а другу я ще з Відня пообіцяла своєму Михайлові[42]. Так от, роблю запитання теж і у Відень, чі не можна там ще замовити моїх карточок: тоді для п. Кол[еси] пришлю свою віденску, а Лесіну львівску. У всякім разі в брехні не зостанусь!

Ну, а що буде з повістею панни Коб[илянської]. Думаю, що кому панна віддасть повість, тому ту «Лорелею»[43] й виправляти. В тім разі, колиб панна Коб[илянська] схотіла прилучитись до Вінка, я бажалаб мати повість так, як вона суть (тілько краще переписану); справляти богато взагалі не виджу потреби, а колиб і прийшлось подекуди виправить мову, чі стіль, – то вже таки може потрапила би і я! Та якось воно й подобає більше так. Така моя думка й бажаннє. Після поправок хоч би й кого з панів, «Лорелея» згубилаб свій жіночий букет. Власне так! Може се кому видасть ся смішним, – але зостаю при сій думці!

Бувайте здорові, мила пані Олесю! Всего всего Вам доброго! Не забувайте нась. Прошу висилать ваше пісьмо на Лесіно імя в Ков[ель]. Ми тут дуже скучаєм за новинами Вашими. Гроші вишлю з слідуючою почтою.

Ваша Ольга

ІЛ, ф. 3, №1612, арк. 497–500. Рукопис. Оригінал.

№ 10

[29 квітня][44] 1892 р.

Шановна й мила пані Олесю!

Всі Ваші листи одержала. Ваш давніший лист розминувся з моїм: ледве я послала свій лист з грошима із Луцька, як переїхавши на село застала Ваш. Ну, так от й вийшла ніби плутанина, бо вже хутко не було часу одповідати. Ну, та все одного, біди з сёго ніякої не вийшло. Тілько Ви не думайте, що листи Ваші пропадуть, – ніхто їх не хапає, доходить все. От тілько не розумію, через що не дійшов [до] нас пакет з першим видрукованим аркушем Гейне, про него пише п. Павлик[45], що вислав але ми ёго не маємо: дійшла тілько коректура 2го аркуша, а видрукованого нема! Тим часом цікаво булоб побачити який то він вийшов. Чі не послано ёго під бандеролькою, а через те, чі не лежить він у цензурі?

Три посилки з оповід[анням] «Лорелеї» Кобил[янської] дійшли всі. Але краще їх не посилати почтою, – не варто собі стілько заваду робити. Можна передати разом цілу рукопись, бо діло не таке поспішне, то можна пождати якої оказії.

Сеї ж оказії сподіваюся в Вашому приїзді, мила пані Олесю. Еге ж що то Ви собі думаєте? Уже-ж от після завтра й наш май настає, а Ви ж обіцяли до нас у Маю прибути. Отже прошу Вас уже таки збіратися напевне, бо погода вже встановилася і після дощів та холодів стало тепло і похоже на весну.

Ні о яких «стісненіях», про які Вам може хто говоритиме, не думайте: живемо цілком «на лоні природи» свого хутору-простору, поміщення, скілько хочете, всякого молока і «плодов земних» далебі нікуди дівать! Одно тілько раджу Вам: не набірайте багато нарядів, ні собі, ні дітям, бо ми ходимо так просто як Ви може й не думаєте, знакомих у нас майже нема, взагалі найпершу вигоду в житті у себе на селі бачу в тім, що можна жить зовсім без стіснення для себе й дітей. Захопіть тілько для дітей тепленьку одежину, бо сторона в нас лісова, то дуже гаряче не буває, теплі платтячка, вроді не мішають. Накидку можете з собою не везти, – якось тут урихтуємось. Той поїзд, що ми їхали не злий, бо хоть у Бродах скільки часів одпочивку, за те сюди в Ковель приходить добре, в 6-ій годині вечера. Врешті поїзд виберіть який сами знаєте, се річ друга, а найголовніше – приїздіте! Запевняю Вас що діти Ваші будуть дуже довольні, бо тут уже для дітей життя чудове. Та і Ви,

коли не заскучаєте за великим містом, то за то на лоні природи одпочинете. Ми всі дуже дуже радо ожидаємо Вас. Завтра я їду до Київа на 5 день. Пишіте, коли будете, вишлемо коней. Кланяюсь всім вашим. (*Нерозбірлива фраза*)

Ольга Косач

ІЛ, ф. 3, №1612, арк. 291–294. Рукопис. Оригінал.

№ 11

[1892]

Вельмишановна Ольга Фед[орівна]

Письмо Ваше получила и весь отсей час не могла одписати Вам. Може, вже й нема що писати, бо певне, коли Ви досі не виїздили, то або роздумали, або проїхали просто в Кіев. Алеж збіралася я через те так довго, що прикро мені було писати одповідь, в котрій я мушу не підтримати Вас в вашій думці заїхати до нас, а хутчій одвернути Вас од тої думки. Річ в тім, що після торішнеї майської пригоди на границі з вашим знаёмим (котрий либонь і досі в Петерб[урзі]?) тепер ще гостріше споглядають на деяких австр[ійських] подорожніх.

Вам може бути серъёзна неприємность. А наколиб нічого фактично-неприємного й не було Вам, то невісома прикрость з Вашого приїзду для Єл[исея] Кіпр[іяновича][46] може бути. Не забувайте, що й з Кієва ёго турять не з якої провини, котру б ёму могли виставити точно, а з одного підозріння – в чім, трубно навіть сказати, от взагалі в тім, що він «не тим духом дише», яким требується. Тож далебі нема нічого дивного, що перед очима де-кого і Ваш приїзд може кидати на нёго тінь. Ніхто не повірить, що це лиш родственнее свіданіє, а скажуть «сношенія» і прочая.

Отже ще більше можуть запідозрити ті «сношенія» в приїзді Вашому до нас, бо тут уже й родственних цілей не можуть узгляднити. Колись я думала, що притирки з сёго боку не можливі – і запрошувала Вас з легкою душею. Алеж як звісно з Вашого пробування у нас вийшла ціла «історія». Прийшлось формально объяснятися. Начальство прямо сказало тоді, – «так смотрите, берегітесь, я Вас предостерегаю».

Отож і страшно, щоб тепер прямо не сказали: ну я же Вас предостерегал, что если ети сношенія будуть продовжаться, то плохо будеть.

Осібно Ви, і осібно я – ще не здаємось страшними, а вкупі, при наших «свиданіях» – бачать багато страшного. Що се не єсть чіясь тілько вигадана боязнь, о тім свідчать спогадані найреальніші слова перестороги найвисшого начальства ковельського з поводу вашого невиннійшого гостювання у мене з малими дітьми. Ну, а що ж би допіро могло вийти колиб узнали, що Ви приїздили ще й з товаришем?! Запевняю Вас, що могла бути велика неприємность і Вам і нам.

От про се то я й мушу написати Вам. Розважте сами наші обставини.

Об тім, наскілько я б хотіла Вас бачити, не може бути й речі, се булоб для мене дуже, дуже приємно й цікаво. Але що зробите! Пождемо, може посвітлішає трохи.

Єлісею Кіпр[іяновичу] дають таке погане місце, що якби він мав з чого прожити, то вартоб було й зовсім кинуть службу, та ба! Як же він кине!.. Писав він до нас, що поїде в Керчъ сам, а сімья ще і на ту зіму буде жить таки в Кієві.

А може ще до зіми що-небудь зміниться. Може удасться получить перевод принаймі в Харков.

Оттакі наші діла, як бачите, опасування Ел[исея] Кіпр[іяновича] були не марні. Отакіж опасування має й Пет[ро] Ант[онович][47] і хоть мені не хочеться сёго писать, однак мушу сказать, що тепер перестерігаю Вас найбільше по ёго словах: він прямо просив мене написать Вам, що на случай чого, власне ёму прийдеться мати прикрості з тим самим начальством, яке ёго «предостерегало».

Ваша О. К.

ІЛ, ф. 3, № 612, арк. 311–314. Рукопис. Оригінал.

№12

[1893]

Мила Ольга Федоровна!

Одіслала я Вашому мужові де-що з нашого писання, думала, що дуже хутко напишу й лист, а вийшло от як! Ну, та вже дар-

ма, – як єсть так єсть. Не сподівалась я, що Ви таки похватитесь із виходом першої книжки «Життя»[48] – 1-го 94-го. «Мы къ этому не привыкли!» – у нас так хутко літерацькі діла не роблять ся! Нам перше треба добре й добре розвиха́тися, та раді вже скочити з книжкою!

Чі будете Ви мали передплатників? «Ось в чім питаннє!». Більше того, мабуть, що ні, найпаче з Россії. Та, як собі хочете, воно таки й справді маркітно, – бути ніби власником книжок, журналу, яких ніколи не побачиш, або хіба лиш побачиш який уривочок. Смутно і якось навіть досадно!... Цікаво, що Вам одповість цензура? Що то як пропустить! Воно-то, на правду сказати, програма журналу Вашого (без всякої політики) така скромна, що, здається, за що б не пустить? Та й імя видавця нехай і «не певне», а одначе повісті ж Ваші пройшли (хоть з поводу пропуску їх і розповідають різні чудні речі). Ну, та вже побачимо! Сподіватись так утішно, що поки надія у всякім разі не розбита, будемо сподіватись, що «Життя і слово» буде пущено в Россію. А дозвіл журналу в Россію багато, багато поміг би єму! Тепер ж люди таки сумлѣваются, – і передплатники і співробітники. Ох, з тими співробітниками трудна теж справа! Инші навіть обіцяють, – і дуже обижаються, коли не віриш, що вони справді щось дадуть із свого писання, а дивись так воно й вийде, – нічого з творів не дано... Иншіж ще другий спосіб мають: напр[иклад] М. П. Стар[ицький][49] каже, що його не просили і він нічого не знає. Не відомо, чі то справді помоглоб – особисте запрошеннє, – чі то так тілько говориться, аби чим одговоритись. Людя Ст[арицька][50] стала гарненько писать; якби то до неї слівце теж написать особисто. Адресь єсть у Зорі. Я забула число дома, де вони живуть. Орнамент Вам обіцяний і буде хутко написаний.

Була я у Вашої сестри. Вона здорова, знов поправилась дуже після колишнього тіфу; знаходиться при тій самій службі, яка їй прикра й противна навіть. Взагалі життя її сумне, – не дай Боже нікому!... Ніякого, але то ніякого інтересу в житті! Хоть би їй що небудь було цікаво, – займало, забірало єї, – а то нічого, нічого! Се власне єсть тілько існування, (чі теє «существованіє»),Є а не життя! І близьких людей теж – ні духа нема у неї. Просто нірванна якась!... Саня[51] казала, що напише до Вас сама (мабуть до сеї пори вже написала). Про своїх казала, що їм не дуже-то добре ведеться, скучають за давнішим місцем; Катрю[52] врядили пепіньєркою. Боже! Не вже

й її судилось таке пергаментове життя як Сані! Врешті, Катря ще й перше похожа була більше на мумію, ніж на молоду дівчину. Страшенно вимуштрували єї. Мої дівчата живуть нічого собі. Ліля ретельно учиться. Леся учить тепер англійську мову у англічанки і думає ще поступить в рисовальну школу. Я побула у них тижнів два і тепер ще більше скучаю дома, з одними малими. На свята дівчата приїдуть, – бо шкода стеряти без учіння много часу; – я теж до них не поїду. Будем з самими малими!

Як там Ви маєтесь з малими? Чого-то Ви так «мрачно» дивитесь на своє здоровье? От, як би тілько діти Вас не засмикували, то все булоб добре! Дуже радуюсь, що Петрусь[53] поправивсь, – дуже він слабкий був. Цікава я бачити Вашу дочку[54], – яка там вона. Бувайте здорові, святкуйте веселі! Обом Вам з дітьми всіма бажаю всёго найкращого! Кланяйтесь п. Макавею[55]. Гроші по рахунку за Гейне пошли разом з передплатою, – дожидаю нової рукописі, що хочу знов друковать, яко 2-ий том Гейне (Атта Троль, де-які дрібні, Романсеро. Леся своє переложила, але її спільник ще переписує. Повинно в цих днях бути). Книжку Життя посилайте мені через Влад[имира] Павл[овича][56], просто редакції.

Привезла свій лист в город, аж як раз застала там Ваш листочок з квітком і купонами. От і гаразд! Тож укладаю ще й сю карточку, щоб звістить Вас, що квітанцію й купони я зараз-же, з коротенькимъ листочком од себе, послала в Кіев. Звичайно, се таке пусте діло, що Леся Вам справить. Щож там такого – зайти на часинку в контору й застраховать. Се вона потрапить. А квитанція буде Вам знов одіслана. Не зовсім я розумію, як то буде, що моя колядка піде осібно від Лесіних пісень. Здається мені, что вона окремо – не має ваги, а тілько цікава як варіант (колядковий) до пісень Лесіних (купальских)[57]. Врешті, се вже Ваше діло! Може Ви так зробили, що ся пісня там до чогось прийшлась.

Одповідь п. Макавея получила і дуже дякую за неї!

Зичу Вам веселих свят!

ІЛ, ф. 3, №1612, арк. 617–622. Рукопис. Оригінал.

№ 13

[1893]

Мила Ольга Федоровна!

Посилаю Вам уже все, що належить до Пісень: коректуру остатнёго аркушу «Оглав» і друкарські помилки. При сему от які уваги, друкарні до сповнення:

1) Рамка на обкладинці нехай буде така, як на Гейне. Я хочу, щоб обидва видання були подобні. Папер для окладинки нехай буде такий, як отсей кавалочок, що посилаю назад, вибравши з трёх.
2) Ціна книжки «На крилах пісень» буде 60 крейцерів (шістдесять центів).
3) Нехай пришлють мені рахунокъ і сего видання.
4) Нехай повідомлять при тім, скільки процентів уступки беруть ваші книгарі і скілько примірників візьме Просвіта на коміс, а скілько Ставропігія, чі хто?
5) На яких умовах береться п. Беднарскій за діло продажі «Гейне» й «На крилах пісень»?
6) Чі не можна булоб і Вечерниці[58] (переклад з Гоголя) помістить теж у Просвіті? – можеб там по троху йшла книжка, бо на який кінець має вона залягати місце у шафі при друкарні Зорі. (Шевч.). Що скаже п. Бедн[арскій]?

Всіх цих відомостей, не знаю, від кого маю сповідатись, чі від п. Бедн[арского], чі може від Вас, як що Ви булиб ласкаві, при баченню з п. Беднарским, занотувати собі все, що треба, і переслати мені, яко одповідь на всі мої пункти, – якщо п. Бедн[арскій] не може одповісти сам, або що.

Ну, а тепер – що ж Вам ще сказати. Ага, чуть не забула! Що то вийшло з розмовою проміж Вами й п. Шухевичем про мою справу у Дзвінку? Я просила Вас довідатись про моє оповіданнє «Увінчаний співець». А Ви пишете: п. Шухевич сказав, що «Рожа» не міститься у «Дзвінку». Але ж Рожа – єсть переклад Лілі, і – що найважніше – Рожа та давно надрукована в Дзвінку.

Що ж се таке?... Я ж писала про моє оповіданнє Увінчаний співець, а не про Рожу... Чудний Дзвінок: з якої речі він нагадує мені в остатн[ьому] числі, чом я давно нічого ёму не посилаю. Коли ж моє оповіданнє (отой Співець), вже два роки лежить у їх теці на друковане!

Все «місця нема»! Ну, коли для мого писання, – за массою писань Чайченків, – нема місця в Дзвінку, то пóщож маю їх посилати в Дзвінок?! Здається, річ зовсім понятна. Чогож упоминається редакція, – коли має богато матеріялу цікавшого за мій, а певне що се так, коли моє лежить два роки каменем. Я й не набивалася, щоб мого Співця конечне друковали; алеж чого в такім разі упоминатися у нащо держати мою рукопись: може ж би вона здалася кому иншому, напр[иклад] бібліотеці для молодежі, – котра завше, і то з великою поспішностею, містить моє писаннє.

Отже прошу Вас, скажіте п. Шух[евичу], що я уважаю його поступовання дуже дивним; а позаяк двох-рочне лежання Співця мене навіть ображає, то я знов прошу п[ана] рёдактора вернути мені мою рукопісь, бо я нею дуже дорожу. А Дзвінок нехай не жде од мене ні слова, після такого – іменно можу сказать – оскорблення, як дворічне нехтування моїм оповіданнєм. Сам п. Шухевич, получивши мого Співця, написав мені, що се оповідання «напрóчуд гарне», – то як же мені після сёго розуміти ёго поступовання, оте поневіряннє Співця з протягу двох років?! Щож се – насмішка, чі що?! Будьте ласкаві, або перешлять мені мою єго рукопісь, або нехай п. Шух[евич] роз'яснить справу, бо інакше ті запитання чі запрошування мене до Дзвінка здаються чудні; нібі граються з якоюсь «дурою», – каковою я не маю жадної охоти пребывать!

N. B. Краще всего нехай остатній аркуш коректи знов пришлють мені.

ІЛ, ф. 3, №1612, арк. 633–636. Рукопис. Оригінал.

№ 14

31го Дек. [1893]

Мила Ольга Федоровна!

Білети Ваші застраховани. Ні один з них не виграв і в тіраж не вийшов. Купони Ваші прийнято не всі, бо там скілька їх було за дальший рік і їх не залучали. Але все, що слід було за страховку – заплачено. Квитанція Вам повинна буть вислана. Ваша сестра Саня була в гостях у моїх як раз тоді як білети були уже застраховані, чогось то була не задоволена, що Ви не їй поручили за страховку, сказала, що ту різность, яку доплатив до прийнятих купонів між

муж, вона зверне з якихсь Ваших грошей, котрі вона має послать Вам (приложивши теж у квітанцію застраховчу). У всякім разі, я вже пишу Лесі, що коли Саня Вам ще квітанції не вислала, то щоб вона сама послала Вам сю застраховчу квітанцію і зайві купони, дальшого року. А вже за ту доплату порахуватись можна потім.

Посилаю Вам 24 р. Із них – 12 р. яко передоплату до нового етнографічного журнала Життя і слово. Побачим, яка там наука буде! Коли б не дуже вже висока, а то ми і не зрозумієм, а як хто чи й скаже – «скучно»!

Ну та вже побачимъ. Коли подавались в нашу цензуру? Дуже цікаво знать, яка одповідь. Кієвскій цензор казав, що Життя і слово розрішать[59]. Єсли буде Редакція висилать Влад[имира] Павл[овича] на замін ёго ученого видання не один примірникъ, то прошу мій як небудь одзначить, напр. хрестикомъ біля колядки, щоб не замішався з другими примірниками.

Остальні 12 р. оддайте п. О. Маковею. Він прислав мені рахунок по видрукованню віршів Гейне – і там зоставалось ще доплатить пятнадцать гульд[енів] и 30 кр. Мабуть тепер по курсу – 12 р. станутъ за сю суму. При сій оказії п. Маковею кланяйтесь і поздоровте з нов[им] роком.

Ваші свята минули, то хіба з минулими поздоровить Вас, та побажать Вам більше здоровья у новому році! Глядіть, не слабуйте!

Ах, мало не забулась! Зробіть мені велику ласку, чі Ви, чі Ваш п. Іван[60], – зайдіть, бувши в місті, до В[и]с[око]п[оважаного] Шухевича и спитайте, чом він мені не вертає моєї рукопісі «Увінчаний Співець»?, Се казочка, що я послала вже два роки назад для Дзвінка. Ну, редактор перше казав, що вона «прекрасна», а потім написав, що в «Дзвінку» вона не може буть через те, що не міститься в однім номері. Ну, та се все одно, через те що, досить того, що казка не придалась, – на що ж має поневірятись дармо. Отже прошу ту рукопісь взяти у Шух[евича] і мені вислати. Мені вона потрібна тепер. Я писала не так давно лист до Шух[евича], навіть заказний, але одповіді не було «ні которої». Може він уже тепер хоче друковать того Увінчаного співця, але вже я тепер не хочу: так багато часу пройшло, що я хочу рукопісь переглянуть – і ще не знаю, де подіну її.

Так от буду ждать прислання рукопісі.

Ну, бувайте здорові! Кланяюсь Вашому мужу, діток цілую. Що то вони поробляють? Мої научились їздить на коньках і дуже тим

тішаться. Дора не уміє, тілько бігає за Мих[айлом] і Окс[аною] Та й морози сильні вдарили, кращеб не випускать дітей.

Ваша Олена Пчілка

Уже ранок досить пізній. Отож посилаю сей лист з тим наказом, що як опізняться на почту, то щоб послали сей лист без грошей (даю два конверты). Алеж завтра новий рік, то грошей підуть лиш післязавтра, – значіть Ви одержите їх двома днями пізнійше. При них вже листа не буде, але вже тепер знайте на що їх посилаю.

ІЛ, ф. 3, №1605, арк. 387–390. Рукопис. Оригінал.

№15

Милая Ольга Федоровна!

Билеты Ваши застрахованы. Ни одинъ изъ нихъ не выигралъ и в тираж не вышелъ. Квитанцію получите отъ дочки. Купоны приняты не все. Посылаю по разсчету 24 рубля.

Простите, что не пишу много. Ужасно некогда, завтра наш Новый годъ. Притом же недавно писала. Извѣстите о полученіи того письма, да и денегъ посылаемыхъ. Сердечно желаю всего хорошаго, особенно здоровья.

Ваша Ольга Косач

ІЛ, ф. 3, №1612, арк. 793. Рукопис. Оригінал.

№ 16

[1894]

Вельмишановна й мила Ольга Фед[орівна]!

Уже чі гніваєтесь, чі не гніваєтесь, а коли Ваш муж озвався, то пишу й до Вас. А то таке свинство вийшло, що досі я Вас навіть не подякувала за всі клопоти, які малисте під час друковання Лесіних поезій. Все через те, що як же було писати до Вас, коли Ви були такі гнівні! А гніватись зовсім не було чого, бо і справді може бути, що П[етро] А[нтонович], наказавши мені написати Вам той лист[61], (з осторогою), зробив добре для Вас, – бо з певного джерела

звісно, що подоріжь ваша вдвох малася на увазі і вас обох ждали прикрості; (котрі в свою чергу могли одбитися й на инших). Ви там все забуваєте, що живемо «на военномъ положеніи»; і у вас воно, з якою небудь Прагою, буває, на який час бодай, у нас же воно стале. Моглиби Ви то знати і не ставити вину за нёго – мені, людині котра Вас любить і почуває велику вдячність до Вас за всю Вашу добрість до нас.

Думаю, що Ви нарешті впевнилися в моїй правді і що, у всякім разі, не на стілько відцурались нас, щоб Вам зовсім небуло цікаво навіть знати що-небудь про нас. Отже скажу де-що про особи мого гнізда. Про Мішу Ви, може, знаєте од Ал[ександри] Фед[орівни], що він женився в вересні з Шурою[62]. Се давня «сімпатія душ» – і обоє повинні буть щасливі. Врешті вгадувать взагалі трудно, а найпаче в таких речах; поживуть люде, – побачать! Одначе, поки що, вкупі не живуть: Шура в Янтарі, а Мих[айло] кінчає унів[ерситет].

Збіралися Суд[овщико]ві[63] переїхать на зіму в Кіев, – і тудиж мався приїхать на Різдво й Мих[айло]. Але хто знає, як буде! Дуже вже осілися на місці своєму Анна Ів[анівна] і Шура, трудно рушити.

Леся і Ліля живуть сю зіму в Кіеві. Я їздила туди й найняла їм дуже гарненьку квартирку.

От так трапилось, що одна фундукл[еївська] класна дама[64] виїздила за границю, аж до Мая, і здала мені свою квартиру з меблями, навіть з посудою, і з кухонькою, при якій зосталася кухарка теї панни і буде готувать їсти для моїх дівчат. Ліля має багато учителів і вчиться дуже ретельно. Леся учить англійску мову і може згодом буде учитись малювать, бо вона тут почала учитись у одного «художніка» (академіка петерб[урзького]) і намалювала олійними фарбами дуже гарні картини. Обидві, Леся й Ліля, дуже довольні своїм життям в Кіеві, пишуть мені дуже часто і дуже веселі листи.

Оксана й Михась учаться зо мною. Я боюся наганять Оксаночку, вона страх яка худа й бліда, боюсь, щоб зовсім не затяглась. Не знаю, чого вона така; сого літа ми забрались дуже за-рані в Полтавщину, там діти купались, жили зовсім добре, – а однак Оксані то мало пособило. Не трачу надії, що вжеж таки вона поправиться, може – росте.

Дора – цвіте! Мордочка єї все ширшає й червонішає. Хотіла я її послать Вам, але фотографія вийшла така погана, що й пізнать не можна. От може поїдемо в гості до Лесі, в Кіев, то там знімемось.

Що до поважніших справ, то от Вам новина: П[етро] А[нтонович] продав один свій ліс і купує вкупі з Єлисеєм Кіпр[іяновичем] маєток для Лесі в наших сторонах. От, будемо сусіди! А Леся матиме свій власний доход, рублів 600, а може й більше, на рік[65]. Врешті, я найбільше радію тим, що вона значно поздоровшала, а через те й повеселіла.

А що то Ви вигадали були слабувать літом? Глядіть, поправляйтесь![66] Се вже Вас дочка затягла так? Ну, нічого, коли ще з рік не буде другої дочки, а ся підросте, то побачите, як поправитесь. Бажаю-ж Вам всёго доброго і прошу «положить гнѣв на милость», та написати мені про себе та дітей.

Ваша прихильна,
Ольга Косач.

ІЛ, ф. 3, №1612, арк. 827–830. Рукопис. Оригінал.

№ 17

[1894, Київ]

Вельмишановна Ольга Федорівна,

Як то воно єсть з першою книжкою Життя, що ма́лася бути надіслана в Кієвъ? Книжка та єсть, але Влад[имир] Павл[ович] сказав, що то ёго власна – и книжки тої Лесі не дав. Колиб Ви прислали мені слівце, котреб роз'яснило, чія-то єсть книжка, чі ёго, чі моя; то я б знала тоді, чі маю право допоминатися тої книжки від Вл[адимиру] Павл[овичу].

Дуже, дуже мені жалко, що в початку Вашого Життя ми не маємо участі а ні єдним словом. Правда, що ми запізнилися з надісланням наших наукових та инших матеріялив, але.... всеж таки, мені здається, що як би була осібна охота у вас, то можна булоб хоть щось одно там де з-кінця вмістити, аби-то ми справді могли сказати: «нате й мій глек на капусту, щоб і я була Настя», чі, говорячи краще, – «нате й моїх пять, щоб було десять». А так вийшло, що обійшлося діло «без наших марціпанів»... Не можна сказати, щоб се надавало охоти засилати дальші наші праці.

Правду сказавши, Ви таки трохи збили мене, бо на́щось Ви написали, що хоть книжка хутко має вийти, але Ви заждете на нашу посилку. Я дуже добре розумію, що було дуже важно для

видання, щоб перша книжка вийшла в свою пору, в самім почату першого місяца, отже я й не хочу сказать, щоб потрібно було ждати всіх співробітников, – я тілько хочу сказать, що не треба було Вам писать мені, ніби дожидатемете нас, – бо тим, кажу, Ви нас збили.

Ну, та вже нема що говорить. Пропало діло!

У всякім разі, коли не випаде писать до Життя, то всеж таки дуже, дуже хотілось би читати його і я не знаю, як би то владнати ту справу з Вл[адимир] Павл[ович].

Ще раз прошу Вас напишіть мені скілька слів відносно сёго, щоб я почувала себе в праві вимагати від нёго книжку. Тепер же я с правді не знаю, чі посилали Ви мені книжку на ту адресу, чі ні.

Одповіді на мій лист остатній не мала од вас. Знаю, що лист дійшов, бо мені з поводу його писав Шухевич, але не знаю, чі одписували Ви мені на той лист, чі ні. Не хочу примушувати Вас писать, бо може Вам не здужається, або дуже ніколи, але я тілько хотілаб знати, чі не пропав часом Ваш лист, – та ще хотідаб знать, чі то моя книжка Життя, чі ні, у Вл[адимира] Павл[овича].

Як то Вам ведеться з Життям? Цікаво, чі богато маєте передплатників, найпаче з Россіи? Що одповідала цензура?

Ваша Ольга Косач

ІЛ, ф. 3, №1612, арк. 995–998. Рукопис. Оригінал.

№ 18

1895 р. 10го окт[ября]

Вельмишановна Ольга Федор[івна]!

Пишу до Вас, ожидаючи великої послуги од Вас у двох справах, які влізли в таку «мертву петлю», що ніяк з неї виходу не видно.

1. Кошик з Лесіним багажем десь був одблукався у Венгрії, з-відки нарешті дійшов до Павлика; але й з сёго вийшло мало потіхи, бо од Павлика до нас кошик ніяк не може достатися. Остатні звістки були такі: як річі прийшли були з Венгрів вже до Львова, то були послані Павликом на границю нашу (чі в Броди, чі в Радзівілов, точно не знаємо); отже там, на границі, щоб перепустити через таможню потребували для огляду річей ключ од кошика, але як про той ключ хтось запитав у Павлика, то Павл[ик] дав одповідь, що ключа він посилать не хоче, а нехай ёму кошика пришлють назад у

Львов. Далі вже нічого не звісно! Чі поїхав кошик назад у Львов до ключа, чі стоїть десь коло нашої границі, чі де зовсім пропав, – уже нічого не відаєм. Прошу Вашої ласки, повидайтеся з Павликом і попитайте, які остстні чутки єсть про ті нещасливі річі? Колиж річі прийшли до Павлика і знаходяться у ёго, то будьте ласкаві, візьміть їх до себе. Може ми кого знайдем, щоб їх узяв, або просто через якого желізничого агента замовимо їх пересилку, – Ви вже об тім не турбуйтесь, а тілько візьміть кошика до себе. Бо Павлик може або куди виїхати зновіз Львова, або придумати який такий непевний спосіб пересилки річей, що вони й зовсім пропадуть; уже й тепер я маю дуже мало надії, що ті речі в кінці всіх вояжів не пропали, і се мені дуже досадно, бо в кошику вся білізна Лесіна, через що я, оддавши тепер Лесі свою, осталася майже без сорочки, – і як бив же я знала, що Лесіно хустя рішучо пропало, то вжеб справляла дещо нове, чі як, а то пробуваю в самій досідній невідомості![67]

Дуже, дуже прошу Вас, надайте мені хоть звістку про сю справу.

2. В подобнім же стані знаходиться справа з друком 2-го тому Гейне. Ще як був у Львові Маковей, я послала ёму (весною сего року) початок перекладу Лесіного поеми «Атта Троль» Гейне, з тим, щоб Мак[овей] замовив друк у Беднарського, на цих же умовах, що й для 1го тому Гейне. Від тої пори нічого не відаю, – чі ті скілька сторінок віршів (початок Атта Тролля) були одержані й початі друком, чі ні. Отже просилаб Вас попитать про се у Беднарського (чі хто там тепер завідує друкарнею Шевч[енка]) і написати мені хоть найменшу звістку про сю справу[68].

Єсть у мене одно прохання до Вас, та вже не знаю, чі не досить і сих двох?... Річ в тім, що я вже Вас просила якось про се, але щось то ніякого скутку з того не було. Се, бачите, приходиться до моєї маленької дитячої новели, чі як там, посланої колись (вже скільки літ назад) п. Шухевичу для Дзвінка. Оповідання назване «Увінчаний співець», за той час поки ми тут бачили Дзвінок, не було надруковано, – по різних причинах, вказуваних п. Шухевичем (то воно здавалось ёму довгим, то редактор ждав розширення самої газетки і т. д.). Ну, гаразд, – бажала я і посила одного: щоб та рукопісь була мені вернена знов сюди, бо вона мені дуже була потрібна, а чорновки у мене не було. Однак ніяким способом я не могла дочекатись своєї рукопісі од п. Шухевича! Просила Вас – і Ви нічого не поробили! Однак, ще раз пробую щастя у ще раз прошу Вас про те саме: візьміте Ви сами у п. Шухевича мою рукопись «Увінчаний

співець» і пришліте мені поштою в реком[ендованому] конверті. Тим зробите мені таку ласку, за яку буду Вам по віки вдячна![69]

У всякім разі жду од Вас одповіді про всі три нещайсливі справи.

Кланяйтеся мужеві Вашому і поцілуйте дітей. Ми живемо так, як і перше. Діти виростають всі, – скутком чого прибільшуються незліченні клопоти й прикрості, котрих і взагалі в життю незмірно більше, ніж приємностей. В Кіеві я найняла квартиру для Лілі, Оксани й Микося, котрі вже всі в різних школах. Оце який час жила і я з ними в Кіеві, але тепер на моє місце їде у Кіев Леся (сеї ночі), а я буду жить поки що тут, в Колод[яжному][70]. При нас старих остається одна Дора, а там хіба на Різдво зберемся всі до купи в Кіеві. Отже листа Вашого адресуйте тепер в Ковель. Напишіть як маєтеся з сімьею.

З найбільшою приятельностію О. Косач

ІЛ, ф. 3, №1613, арк. 175–178. Рукопис. Оригінал.

№ 19

[без дати]

Ольга Федоровна!

Я не знаю, що Ви думаєте про мене, що я досі не одписала на Ваш лист! Правда, він не так-то хутко прийшов до мене, – бо я тоді була в Кіеві і П[етро] А[нтонович] ёго туди привіз трохи згодом, як доїхав до нас, – але всеж 10 раз можна було одповісти… Отже біда моя, що не одписала я; але все такий шарварок був, що їздила я то сюди, то туди, то так час і прогаявся!

Однак уповаю на Вашу добрість, що не будете гніватись і «положите гнѣв на милость».

Властиво сказавши, річ тілько в моїй неґречності, а діло ніяке од мого неодповідання втеряти нічого не може, бо та справа, о якій Ви мені писали, не може пійти ніяк: я на видання мого орнаменту[71] у Львові згодитись не можу. Шкода, що Ви навіть не написали, хтож саме думав-би видавати ёго, можеб се мало деяку вагу на мою думку. Тим часом розважаю я так, що коли здали фірму у чіїсь инші руки, то вже моя справа пропала, бо такий книгаръ як Корейво, дуже заінтересований моїм орнаментом, зробив так, що мене зовсім обійде і навіть видасть сам мій орнамент за кордоном,

під руку того видавництва, яке видасть мій орнамент у Львові. А тоді справуйся з ним у чужому царстві та панстві.

Ще й те, що коли видавать мій орнамент, то я не хотілаб знов видавать ёго въ тому самому змістові: я хотілаб тоді приготувати й свіжі матеріали і взагалі іначе впорядити видання. Отже, як би Ви написали, хтó і як думав би зайнятись подибним виданням, як зробити, щоб воно не було зовісім помимо мого участя й права до ёго, – то тоді можна булоб наново обміркувати справу.

Я маю теж діло до Львова, себ-то власне друкарське діло. Молоді літератори наші хотять друковать свій літературний збірник із самої беллетрістіки під назвою «Джерело». Хотять друковать збірку в друкарні Шевченка. Отже хотять перше мати відомость, – скілько коштуватиме аркуш друку, з номером, коректо[ю] і проч[им]. Формат такий як Гейне, папір такий же, шріфт такий як на посиланому клаптику з газети. Число примірників – 600. Друк переважно – проза, віршів дуже мало. Прошу Вас або п. Івана, взяти сі відомості з друкарні й прислати мені, в Ковель.

Якось я послала ще в кінці зіми початок поеми Гейне Атта Троль (переклад Лесі, на імя Маковея, просила его розпочати друк 2-го тому в друк[арні] Шевч[енка]; але ні слуху, ні духу не було в одповідь. Отже хотілаб знати, щó з теї посилки тексту вийшло. Чі початок Атта Троля буде получений, чі друк початий, чі як, чі що? Маковея тепер у Львові нема, але посилка була ще в кінці зіми. Чі не можна взнать в друкарні без М[аковея]?

Чула я, нібі п. Колеса має думку до нас заїхати. Будьте ласкаві перекажіть, що я дуже рада і прошу конечне заїхати. Тепер вже у нас вже настілько поліпшали справи, що жадного небеспеченства з того заїзду нікому не буде. Увесь іюнь (наш) я буду дома, тут в Колод[яжному].

Цілую дуже Вас і дітей, п. Івану низько кланяюсь. «Життя» прийшло до нас лише одно число (4-те). Влад[имир] Павл[ович] теж ёго не одбірае: тілько й мав що то 1-ше число.

Ваша Ольга Косач

ІЛ, ф. 3, № 1626, арк. 5–8. Рукопис. Оригінал.

ЛИСТИ ОЛЬГИ ФРАНКО ДО ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

№ 1

12го Цвітня
1891го року

Дорогая Ольга Петровна!

Почала писати и вижу що не можу ще зовсім добре писати – рука за слаба. Причина тому ось яка… Здаєся півтора тижня минуло як відобралам від Вас листа. Зараз же годала відповісти лиш треба було зібрати де які інформації. Як тут почали боліти зуби і цілий тиждень мов одуріла, отупіла, ні якої гадки, ні якої роботи, зовсім не знати по якому жилось лишь сама злість и опанували не знати відки її тільки взялось. Ну, Богу дякувати зуби уйнялись, а с тим і таке нелюдське положеня.

От і Богу дякувати же сте повернули вже до дому. Як же маєся Леся після такої подорожи? І шчо Ви тепер поробляєте? Чи нашлисте гердан, я у себе шукала але не знайшлам ниде.

Фотографії Лесі можна поновити, 6 карточок коштуватимуть 3 зл[отих] значить по курсу 2 р[ублі] 50 к[опійок] с почтою. Після дня замовлення будуть готови за два тиждні.

Я хотіла зараз же замовити але чоловік порадив зачекати на Вашу відповідь. Ваши львівські фотографії мені зовсім би не хотілось відсилати як почала я порівнувати Віденську і Львівську, то Львівська видалась мені ліпшою. Тут ви більш подібні. Хоть вона зроблена не так красно як Віденська. Отже я ще й не рішила яку відослати і затримую у себе обі если Ви на те згодитесь. А наперед дякую красненько за обі. Тим більше львівська мені дорожче що нагадує мені Ваш побут у мене. А віденська важнішча тим шчо там прийшла Вам гадка видати Другиі винок, політичне повернення Ваше і т[аке] ін[ше]. У «Ділі»[72] була згадка за маючій вийти в світ Другій вінок. Цю згадку Вам засилаю а також і коротеньку humoresku Марка Твейна. Як Вам сподобаєся? Прочитайте на «сон грядущій». Чи Вам захочеся після того спати чи ні? Помимо того шчо зміст пустий написано з великим талантом хоч і єсть трошки пересадно.

Що до повісті, то П[авли]к написав в тій справі авторці, а я певна що вона пристане на Ваше бажаннє, а тоді як бути, яким способом таку цінну річь довіряти почті, чи зачекати аж до літа?

Тепер П[авли]к – властиво «Нарід» в дуже прикрім положенню, довгу майже що звишь 300 зл[отих] друкарня друкує остатній № і ему – органу укр[аїнської] р[адикальної] парт[ії] грозить не минуча погибель. П[авли]к то бодриться то збираєся вішатись. Ну, наші послив же відиіхали, народовці справили йім бучні проводи. Ви – наші заступники-отці збудуйте нам Русь – а вони відповіли – Горѣ имѣим сердца![73] В раді державній поки що іде обзнайомленє і угроповане по клюбам. А в Ділі друкуєся поважна праця Баштового «Украинство, а Червонная Русь»[74]. Далі і далі робиться анті-клерікально-митрополітальною. Ві вівторок «Боян»[75] і «Просвіта» справляє вечер в XXX роковини. «Просвіта» видає повного Шевченка – От Вам і всі новини.

Якщо я трохи забалакалась, то прошу мене посварити.

Колиж приміром Ви гадаете розпочати друк 2-го Вінка чи може аж по скінченю Гейного. А матеріалу можно надіятись буде доволі. Пані Нагірна оказуєся дуже доброю комедіо писателькою. Едну друкувала в Батьківщині там того року, а другу «О виборах» має тепер готову[76].

Бувайте здорові. Як що буде найновійшого то напишу.

У Відні так само можуть зробити Ваших фотографій, а потому Ви просто шліть там гроші.

Цілую і обнімаю Ваших діточок і Лесю. Від мого чоловіка низький поклін.

Ваша Ольга Франко.

Улиця Зибликевича
ч. 10

ІЛ., ф. 28, № 1434, арк. 1–5. Рукопис. Оригінал.

№ 2

[травень 1891 р.]
По вашемо 6го по нашому 18
Значить за тиждень +4 дні ми
З Вами побачимось

Многоуважаемая и Дорогая Ольга Петровна!

Ваш лист відобралам і зараз же відповідаю, бо маю потребу засягнути від Вас деякі інформації. 1) Кілько часу йіхати до Вашого

села (Ви пишете що о бій були сте в Ковелі а з відтам просто до Вас? Значит в Радзивилові треба брати білети до Ковеля – остатня стація?). В дорозі ми маємо бути ніч і без цілий день? Не знаю зовсім яке ійдженє брати на такій довгий час і як по дорозі обійтись без молока для найменшого. Тепер же Ви пишете, щоб я не брала відси служниці то мав би хіба чоловік нас відпровадити, бо я сама не дам собі ради в дорозі з малими дітьми. А чоловіку знову урльопу можут не дати – до границі він мене відпровадить а там як? Ще одно питанє. До якого року в Росіи треба брати білети дітям?[77]

От на разі усі питання. Если Ви будете ласкаві відповісти мені сего ще тиждня то на другій в понеділок я подаюсь за паспортом, а в пятницю 17 виіду з дітьми. Значить в Ковели буду в Суботу. 18 Мая по старому стілю. Мене дуже тішить провести літо у Вас. О скуке за великим містом і мови не можу бути. Попередні два літа я була нас селі у родичів чоловіка, у селян, де газети і листи приходили раз на тиждень, а товариства навіть межи селянами не можно було знайти, бо вони цілий день були в роботі[78].

Тілько далека дорога мене дуже страшить и ніяк не можу рішитися йіхати без служниці. Мои діти дуже до неі привикли, а без неі я буду мусіла з ними няньчитись сама. Що Ви мені на то порадите? Мій чоловік тепер у Празі на зйізді молодославян. Після його повороту я зараз же збираюсь у дорогу.

Цілую і обіймаю Вас і Лесю.

Ваша Ольга Франко

Зибликевича ч 10.

ІЛ, ф. 28, №1437, арк. 1–3. Рукопис. Оригінал.

№ 3

16го Сентября 1893 р.

Милая дорогая Ольга Петровна!

Цілую і обнимаю Вас листовно, бо цілувати Вас самій мені мабуть не скоро доведеся. Дякуючи Вашим радим розмовам мені приходиться згадувати Вас що момента. На другій день кинулись ми шукати мешканнє і здаєся з 1-го а нині у нас 15 будемо мешкати на Зеленій улиці, і на далі маю надію будемо робити після Вашої ради. Тепер переходжу до опису нашоі подорожі. Пожегналися

ми з Петром Антоновичем і вступивший вслід Василенко найшов мене в сльозах, але своім бодрим видом він зовсім розвіяв мої турботи и но дойіздячи Здолбунова в вагон всунулися мої пріятели. Маляри що красили мій куфер, вони ж і висадили нас из вагону в Здолбунові. Але найбільше там нам поміг еден офіцер що йіхав з своею жоною, він же нас пересадив, усадив і проводив.

Поки ще був день, йіхалисьмо добре діти були покійни, але надвечір діти почали непокоїтися, прислухатися до свісткив шуму і говору, і допитуватися «а що то мамо» і к границі народу стало рідше. Если хто заходив, я просила бути з нами щоб діти не боялися. В Радзивиллови якась пані побула коло дітей а я занесла паспорт і просила portier'а взяти білет. Паспорт мені внесли в вагон без жодного клопоту, і наконець підйізжаемо до Бродів, діти з нетерпеливостю чекають на тата. Оглядаюсь я в вікно станція Броди[79], на пероні чоловіка нема. Панство Сулковскі помагають мені висісти шукаю чоловіка в цілим вокзалі нема! Ну, клопіт, але пані намовляють мене їхати до отелю, і через 10 мінут ми сідаемо до фіакра, а ще через 10 ми в гостінним жидівскім отелю. Ніч переночували покійно, а на другій день о 3. були у Львові, і застаємо чоловіка покійно читаючого Софокля. Объясняємося, що він вийіздив таки в суботу нам на зустріч, але чекав щось від четвертою і надвечір (а наш пойізд зпізнився на годину) там же на двірці в 1-ій клясі заснув. Прокинувшись квадрант по нашім прийізді, він вискочив на перон. Увидів якійсь потяг, вже темний, пристиглий. Питає чи то россійскій. Tak jest відповідають, а czy pan nie widział mojej żony z dziećmi? Nie. І він тої ж ночі чкурнув до Львова. А нас на другій день проводжав шеф поліції, і тронутий плачем дітей нас проводив, дітям накупив яблук, сливок, цукерок, і усадив нас до вагону, і навіть просив кондуктора не давати до нашого купе нікого. Его обовязком есть оглядати всіх прийїзжаючих паспорти. Підійшов він і до нас, з урядовим питанєм z kąd pani jedzie do kąd jak się nazywa а пізнавши, що наш тато і чоловік ten, co pracuje przy Kurjerze[80] розсипався в любезностях. От Вам і вінець нашої Франкіади. В Бродах я до вийізду навідалася до Народної торговлі познайомилася з кастеркою п. Величковська і вона обіцяла зараз же по отриманю від мене Першого Вінка, пустити його в ход. За чай я не призналася і не платила. На днях тиждень тому було віче жіноче в Стрию, де предсідателькою Кобринська. А 20-го (по справозданю), а 30-го по запевненю Кобринськои ухвалено:

1. вислати петициі щодо вступу жінок? в гімназії і університети, 2. обернутися до жінок жидівських і польських щоб поперли цю петицію, 3. основувати по селам охоронки (приюти) для дітей під час жнив в літі., а 4. устроювати у спілці кухни з теплою стравою селянам під час того як ідут на роботу.

Примітка. Уважайте, що в спілки Русинів в Празі з лівого боку пані Кобринськоі стоіть Зося Окуневска[81] двоюрідна сестра Фільки студентка Цюріхського університету[82].

ІЛ, ф. 28, № 1435, арк. 1–5. Рукопис. Оригінал.

№ 4

25го/11. 1891го року

Милая дорогая, голубошка Ольга Петровна!

Лист Ваш мене дуже втішив, від радості навіть поцілувалам дороге Ваше писаннє. Уже чого я попередумала, пригадувала кожний свій крок, слово що би Вас могло так уразити, що й досі не було жадноі відповіді на наші сугубі листи тим більше що і Шухевич і П[авли]к діставали від Вас листи. Поперше я покійна за все як дістала Ваш лист. Дуже нас тішить що Ви усі здорові, навіть дядькові трохи поліпшало Але робота йде у нього з великою горячковістю, навіть о книжки до які ему потрібно просити чоловіка телеграфічно. Кстати, знаете ті телеграму, що посилалась Дідові дістала я через Саню з дотатком виговора), а сестричка моя направду не прийіхала тогді в Колодяжне, через переполох, котрий зробився коло них з прийіздом фамиліи нашоі в Россію. Коло Коллегіи навіть в Покорщ. стояла варта, чи не йіде? А він (таке страшидло?) тим часом спокійненько ловив вьюни в Колодяжному і Саничка не хотячи пошкодила фамилійним інтересам і т[аке] ін[ше] – не прийіхала. Як же Леся прийіхала з Криму чи хто за нею йіздив? Хотілось би мені дуже поглянути раз з Вашого балкону певно з відтам мусить бути веселійший вид. По правді сказать околоці Ваші найбільше в сторону Мишка роблять дуже не прихильне враженнє. Після наших мальовничих гірскіх країн, Ваша рівнинна та щей болотяна дійствует пригноблюючи, а ще більше як обгорнуть навколо тумани, а тут ще нема любої пані Ольги Петровни до розмови! Ей Богу, признаюсь, що я так останніми днями привикла до Вас, що

лишити хвилину без Вас було мені дуже прикро і я як тілько Вас не находила в дому лазила, питала і шукала поки не знаходила, як чоловіку буває потрібна вода (а найбільше після чогось соленого) так мені було миле, пожаданнє Ваша присутність.

Тепер що до газети, в жіночій квестіи, бо що до дописувателів то вона буде виключно мужеска. Олеся Оз[аркевич][83]. Подала пильно Вашу адресу (Ровно замісць Ковеля) а може й вона сама перепутала (бо Шухевич певно не міг помилитися) і тому запросини еі і доси не дійшли до Вас. Лесина новелла піде, здаєся там, а що до видавництва тут стихів Лесі, то чоловік хоче окремо написати, а также і витулковатися о листі нефортунно доставшумуся Вашей відомости. Тепер я подала Озарк[евичевій] Вашу правдиву адресу і не вдовзі мабуть дістанете лист. Поки що переглядаємо жіночі всесвітні газети німецьку ("Frauenberuf"[84]) і ческу ("Narodni Listy"[85]) взяла в Озарк[евичевої] а для мене запренумерувала "Buletin"[86] французску; хотіла би знати які і в Россіи виходять жіночи газети і чи варто запренумерувати «Женское образованіе»[87]? Я сего зовсім не знаю, то може Вам булоб там виднійше і зручнійше що написати за се і взагалі як стоіть образованє жінок в Росіи починаючи від народніх шкіл і кінчаючи Університетів курсів (хоть то діла минувших дней). Тут і то будет поучительно для нашої суспільности. Що до зарібку жінки усяких верств – значить йіх економічне положенє, які місця і яку платню дістают жінки. Такий реферат і кажуть дуже цікавий читала една Россіянка на жіночім конгрессі 1889 року у Парижі. Взагалі (по Buletin'у усюди жінки громадяться: всевозможні спілки, швачки, прачки et cetra: розвиваються духовно, підностятся економічно чим визволяються з під опіки мущин. У нас же загал (як жінок так і мущин спить) а одиниці займаються петиціями і «не збиточними мечтами», охоронки, кухні, навіть межі нимі една що навіть поріг хати сільськоі боіться переступити, а заботячись нібито о загальнім добрі, свою рідну сестру за місяць до породу вигнала з материного дому до жидівськоі халупи. Що факт тут усі голосно говорять о Пані Кобрин[ській] іначе як еі прозвали эманципантки о еі подлім поступованю з сестрою і чоловіком сестри. Правда, «не судите, да не судими будете» і яб мусіла мовчати: але особиста знайомість і расположенє до еі сестри Ромці М-те Величко[88] змусіло б мене розсказати то перед цілим світом як би я могла чим допомогти покривдженій.

ІЛ, ф. 28, № 1436, арк. 1–5. Рукопис. Оригінал.

ПРИМІТКИ

1. 4 травня 1886 р. Іван Франко і Ольга Хоружинська одружилися у Києві у каплиці колегії Галагана.
2. *Ольга Кобилянська* (1863–1942) – видатна українська письменниця, борець за права жіноцтва.
3. Ідеться про плани Олени Пчілки й Ольги Франко продовжити видання жіночого альманаху «Перший вінок» (Львів, 1887).
4. *Наталя Кобринська* (1855–1920) – українська письменниця, організаторка жіночого руху. 1887 року разом з Оленою Пчілкою видала жіночий альманах «Перший вінок».
5. *Noblesse oblige* (франц.) – положення зобов'язує.
6. Збірка перекладів поезій Г. Гейне під назвою «Книга пісень» (у перекладі Лесі Українки і М. Славинського) вийшла у Львові 1892 року.
7. *«Народ»* – громадсько-політичний часопис, друкований орган Радикальної партії, що виходив у Коломиї (1890–1895) за редакцією Михайла Павлика, на сторінках якого публікували свої твори І. Франко та багато інших українських письменників.
8. У відсутній частині листа (як видно із змісту) Олена Пчілка пише про консультацію у Відні з відомими лікарями щодо здоров'я Лесі Українки.
9. *Теодор Більрот* (1829–1894) – відомий хірург, професор медицини Віденського університету, який консультував Лесю Українку.
10. У відсутньому тексті йдеться про ортопедичний апарат для Лесі Українки, виготовлений у Відні за порадою проф. Більрота.
11. Про побут Олени Пчілки й Лесі Українки у Відні і перебування на цій квартирі Леся Українка згадує у листі до брата Михайла від 25 лютого 1891 р. (див. Зібрання творів Лесі Українки: у 10-ти т. –Т. 10. – С. 68–76 (73).
12. *«Die Meistersinger von Nürnberg»* («Нюрнберзькі мейстерзінгери») – опера Ріхарда Вагнера, написана у 1861–1867 рр. Це одна з найкращих опер композитора.
13. *«Січовики»* – члени студентського товариства «Січ», яке створили студенти-українці, що навчалися у Віденському університеті у 1868 р.
14. Фотографії Олени Пчілки і Лесі Українки, які Ольга Франко виготовила у львівському ательє. Вона пише про це у листі до Олени Пчілки.
15. *Ганна Барвінок* (Олександра Білозерська, 1828–1911) – українська письменниця. Авторка оповідань з селянського життя «П'яниця», «Хатнє лихо», «Молодича боротьба», «Русалка». Ще один псевдонім А. Нечуй-Вітер. В альманасі «Перший вінок» надруковані такі оповідання письменниці: «Перемогла» і «Жіноче бідування».

16. *Дніпрова Чайка* (Людмила Олексіївна Василевська-Березіна, 1861–1927) – українська письменниця і поетка. Авторка віршів, оповідань, лібрето дитячих опер («Коза-дереза», «Пан Коцький», «Зима і весна»).
17. *Дзвінок* – український ілюстрований двотижневик для дітей і молоді, видавався у Львові 1890–1914.
18. *Йдеться* про лист Лесі Українки до Івана Франка від 20 квітня (2 травня) 1892 р., який започаткував підготовку до друку першої збірки її поезій «На крилах пісень» (Львів, 1893).
19. *Зоря* – український часопис, що виходив у Львові у 1880–1897 рр.
20. Ольга Франко часто представляла інтереси Лесу Українки і Олени Пчілки у друкарні НТШ, де відбувалося складання книжки «На крилах пісень».
21. *Микола Лисенко* (1842–1912) – український композитор, піаніст, диригент, збирач фольклору, громадський діяч.
22. Можливо йдеться про переклад поеми «Герман і Доротея» Й. В. Гете, здійснений І. Франком (надрукований у 1917 р.).
23. *Роман Яросевич* (один із засновників РУРП) одружився в Одесі з українкою грецького походження Катрею Біціллі, про що писав Іванові Франкові у листі від 2 січня 1892 р.
24. *«Просвіта»* – товариство, яке виникло в Галичині у 1868 р. як противага антиукраїнським течіям в суспільстві (особливо москвофільській). Існує у тепер під назвою Всеукраїнське товариство «просвіта» імені Тараса Шевченка.
25. *Кароль Беднарський* (1848–1911) – львівський видавець. Директор друкарні НТШ.
26. *Варвара Житецька* – дружина видатного дослідника української мови і літератури Гната Житецького. Подружжя Житецьких приятелювали з родиною Косачів.
27. *Ольга Косач-Кривинюк* (1877–1945) – дочка Олени Пчілки. Вдома її називали Ліля, Лілея, Олеся, Зірка, Пуц. Українська письменниця, літературознавець, перекладач. За фахом лікар. Автор спогадів про Лесю Українку.
28. Йдеться про Олександру Антонівну Косач-Шимановську з синами Антоном і Павлом.
29. *Оксана Косач-Шимановська* (1882–1978) – дочка Олени Пчілки. Жартівливе прізвисько «Уксус».
30. *Микола Косач* (1884–1937) – молодший син Олени Пчілки. Вдома його жартівливо кликали Кох, Кохіня, Кохота, Микось.
31. *Ганна (Анна) Судовщикова* – дружина Є. Судовщикова, викладача гімназії, де навчалися М. П. Драгоманов і Олена Пчілка.

32. *«Кіевская старина»* – журнал, що виходив у Києві російською і українською (з 1906 р.) мовою у 1882–1906 роках. Відіграв велику роль у розвитку української культури в умовах Російської імперії.
33. Йдеться про підготовку до захисту докторської дисертації, яку І. Франко захистив у Відні у 1892 р.
34. *Ізидора Косач-Борисова* (1888–1980) – наймолодша донька Олени Пчілки, українська культурна діячка.
35. Йдеться про друкарню НТШ.
36. *Володимир Шухевич* (1849–1915) – український громадський діяч, етнограф, педагог і публіцист. Дійсний член НТШ.
37. *«Увінчаний співець»* – оповідання Олени Пчілки, яке все-такий було надруковане в журналі Дзвінок у 1894 р. у № 14–15, с. 296–310.
38. *Василь Чайченко* – псевдонім Бориса Грінченка, твори якого друкував журнал «Дзвінок» (казка «Ганнуся», оповідання «Кіт Петро», «Веселощі у птахів», «Море» і інші).
39. *Михайло Комаров* (1844–1913) – український письменник, бібліограф, критик, фольклорист, перекладач і лексикограф.
40. *Джакомо Леопарді* (1798–1837) – італійський поет, про якого Леся Українка згадує у статті «Два направления в новейшей итальянской литературе».
41. *Олександр Колесса* (1867–1945) – український мово- і літературознавець.
42. *Михайло Косач* (1869–1902) – найстарший син у родині Косачів. Літературний діяч, перекладач, професор Харківського університету.
43. *«Лорелея» («Лореляй»)* – первісна назва повісті Ольги Кобилянської «Царівна».
44. Датовано за змістом листа.
45. *Михайло Павлик* (1853–1915) – український письменник, публіцист, громадський діяч, товариш І. Франка, член НТШ.
46. *Єлисей Трегубов* (1849–1920) – український діяч, історик і етнограф, викладач колегії П. Галагана у Києві, член київської «Громади», працював у журналі «Кіевская старина», листувався з Іваном Франком. Чоловік Антоніни Хоружинської, рідної сестри Ольги Хоружинської, дружини Івана Франка.
47. *Петро Косач* (1841(1842)–1909) – український громадський діяч, освітянин, юрист. Чоловік Олени Пчілки, батько Лесі Українки.
48. *Житє і Слово* – літературно-художній і громадсько-політиичний часопис, що виходив у Львові у 1894–1897 рр. за редакцією Івана Франка. Видавцем була Ольга Франко.
49. *Михайло Старицький* (1840–1904) – український письменник (поет, прозаїк, драматург), разом з Оленою Пчілкою підготував і видав альманах «Рада» (1883 р.).

50. *Людмила Старицька-Черняхівська* (1868–1941) – українська письменниця (поетеса, драматург, прозаїк, перекладач, мемуарист), громадська діячка. Донька Михайла Старицького, племінниця Миколи Лисенка, сестра Оксани Стешенко і Марії Старицької, дружина Олександра Черняхівського, мати Вероніки Черняхівської. Жертва радянської влади.
51. *Олександра Хоружинська* – рідна сестра Ольги Хоружинської. Її чоловік – Павло Ігнатович.
52. *Катерина Трегубова* – дочка Єлисея Трегубова і Антоніни Хоружинської (ще однієї рідної сестри Ольги Хоружинської).
53. *Петро Франко* (1890–1941) – третій син Івана Франка, педагог і письменник, перший директор музею Івана Франка у Львові. Жертва радянського режиму.
54. Йдеться про *Анну Франко* (1892–1988), наймолодшу дитину у родині Івана Франка і Ольги Хоружинської.
55. *Осип Маковей* (1867–1925) – український письменник, прозаїк, публіцист, громадський діяч. Співробітник і редактор періодичних видань (журнал «Зоря», газета «Буковина», «Літературно-науковий Вістник»).
56. *Володимир Науменко* (1852–1919) – український журналіст, філолог, педагог, громадський діяч. Головний редактор часопису «Кіевская старина» (1893–1906). Розстріляний російськими окупантами у липні 1919 р. у Києві.
57. У другій книзі журналу «Житє і слово» за 1894 р. було уміщено народні пісні «Купала на Волині. Пісні з села Колодяжного» у записах Лесі Українки («Житє і слово». – Т. 1. – Кн. 2. – С. 276–283; Кн. 3. – С. 454–461).
58. *«Вечорниці»* – переклад оповідань М. Гоголя, який зробила Олена Пчілка. Збірка була надрукована М. Павликом у Львові у 1885 р.
59. Перший рік цензура дозволила «Житє і слово» на території Російської імперії, а потім – ні.
60. Йдеться про Івана Франка.
61. Див. лист № 11 за 1892 р.
62. *Олександра Судовщикова-Косач* (1867–1924) – дружина Михайла Косача. Відома письменниця і громадська діячка, її літературний псевдонім – Грицько Григоренко.
63. Див. примітку 31.
64. Викладачка Фундуклеївської жіночої гімназії у Києві.
65. П. А. Косач придбав у 1904 р. для Лесі Українки маєток у містечку Торчин. У 1907 р. цю землю продали, щоб мати гроші на лікування Лесі Українки.

66. Ольга Франко у цей час хворіла на легені, про що згадує Іван Франко у листах до М. Павлика (листи 7 серпня і 15 вересня 1893 р.) і А. Кримського (лист від 30 вересня 1893 р.).
67. Леся Українка також писала до М. Павлика щодо цієї справи (лист від 2 вересня 1895 р.).
68. Переклад поеми «Атта Троль» Г. Гейне було опубліковано на сторінках ЛНВ у 1900 р.
69. Див. прим. 37.
70. *Колодяжне* – родинний маєток сім'ї Косачів.
71. Йдеться про книжку Олени Пчілки «Український народний орнамент» із 23 кольоровими замальовками писанок, видану у Києві у 1876 р. У Львові ця книжка не передруковувалася.
72. *«Діло»* – Галицький часопис, одна з найстаріший і впродовж багатьох років єдина щоденна україномовна газета, виходила у Львові у 1880–1939 рр. спочатку, раз, потім двічі на тиждень, а з 1888 р. – щоденно.
73. *«Вгору піднімім серця»* – слова, які виголошує священик під час Божественної Літургії.
74. Йдеться про статтю І. Нечуя-Левицького «Українство на літературних позвах з Московщиною», надруковану на сторінках газети «Діло» у період 1 квітня – 11 травня 1891 р.
75. *Львівський Боян* – хорове товариство, зановане В. Шухевичем у 1891 р., діяло до 1939 р.
76. Можливо йдеться про українську письменницю, редакторку і видавця Марію Загірню (Марію Грінченко).
77. На ці запитання Ольги Франко детально відповіла Леся Українка у листі від 21 травня 1891 р.
78. Ольга Франко проводила літо у рідному селі Івана Франка Нагуєвичах.
79. У Бродах була обов'язкова пересадка через різні розміри залізничних колій у Росії і Австрії.
80. Іван Франко на той час був редактором Львівської газети «Kurjer Lwowski», що виходила польською мовою.
81. *Софія Окуневська* (Софія Морачевська, 1865–1926) – громадська і політична діячка в Галичині, за фахом – лікар.
82. Лист без закінчення.
83. *Ольга Олександра Бажанська Озаркевич* (1866–1906) – українська письменниця, фольклористка, громадська діячка. Одна із засновниць жіночого руху у Галичині.
84. *«Frauenberuf»* («Жіноча професія») – журнал або газета для жіноцтва в Австрії.

85. «*Národní listy*» – чеська газета, яка виходила щоденно у 1861 – 1941 роках у Празі.
86. «*Bulletin*» – можливо, це не є назва газети чи журналу, а назва окремої рубрики невідомої газети.
87. «*Народное образованіе*» – педагогічний журнал, заснований у 1803 р. Виходив щомісяця у Москві.
88. *Ієроніма Величко* – сестра Наталі Кобринської. Про конфлікт цих сестер і пише Ольга Франко.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Денисюк І.* Дворянське гніздо Косачів / Іван Денисюк, Тамара Скрипка. – Львів: Академічний експрес, 1999. – 268 с.
2. *Косач-Кривинюк О.* Леся Українка. Хронологія життя і творчості. / Ольга Косач-Кривинюк. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – 928 с.
3. *Українка Л.* Зібрання творів: у 12 т. / Леся Українка. – К.: Наукова думка, 1975–1978.
4. *Листи так довго йдуть.* Знадоби архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі. – К.: Просвіта, 2003. – 308 с.
5. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко. – К.: Наукова думка, 1976–1986.
6. *Швець А.* «Прихильниця Ваша від усего серця» (Ольга Франко та Олена Пчілка: життєтворча історія) / Алла Швець // Українське літературознавство. – Львів, 2012. – Вип. 76. – С. 60–80.
7. ІЛ, ф. 3, № 1603, арк. 841–844. Рукопис. Оригінал.
8. ІЛ, ф. 3, № 1608, арк. 225–230. Рукопис. Оригінал.
9. ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 279–282. Рукопис. Оригінал.
10. ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 617–622. Рукопис. Оригінал.
11. ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 995–998. Рукопис. Оригінал.
12. ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 407–410. Рукопис. Оригінал.
13. ІЛ, ф 3, № 1612, арк. 261–264. Рукопис. Оригінал.
14. ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 311–314. Рукопис. Оригінал.
15. ІЛ, ф. 28, № 1435, арк. 1–5. Рукопис. Оригінал.
16. ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 451–458. Рукопис. Оригінал.
17. ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 827–830. Рукопис. Оригінал.
18. ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 451–458. Рукопис. Оригінал.

ВІОЛЕТТА ЧЕРНІЄНКО

ЛИСТИ ЯКОВА НЕВЕСТЮКА ДО ІВАНА ФРАНКА

Одним із давніх приятелів І. Франка був український письменник, драматург, поет, етнограф, лікар, громадсько-політичний діяч, член Русько-української радикальної партії, непересічна особистість Яків Невестюк.

Народився він у родині службовця Івана Невестюка 1 січня 1868 року на Городенківщині. З 1878-го до 1879 року хлопець навчався в Городенці у школі, яку закінчив на відмінно. А з 1879 до 1887 року він продовжував навчання у Коломийській гімназії, де познайомився з Василем Стефаником та Лесем Мартовичем. У гімназії Я. Невестюк захопився українськими просвітницькими ідеями. Непокірної та веселої вдачі він конфліктував з керівництвом, через що кілька разів покидав гімназію. Після її закінчення Я. Невестюк поїхав у Краків. У 1887–1894 роках навчався у Краківському університеті на медичному факультеті. Там він з Василем Стефаником, Романом Яросевичем та іншими однодумцями організував і був головою українського студентського товариства «Академічна громада».

Василь Стефаник у першому листі до Л. Бачинського з Кракова (5 листопада 1893 року) згадує свого приятеля: «Тутка жию досить весело, Невестюк справляє мені веселість і своїми віцами і грішми» [7; 26]. Про Невестюка Стефаник згадує ще в кількох листах до Л. Бачинського («За Невестюком дуже мені банно, ото душа булла! Гай! Гай! Чи бачив-єсь ся з ним?» [2; 43].

1890 року Я. Невестюк став членом Русько-української радикальної партії. Він підтримував зв'язки з відомими українськими громадськими і політичними діячами XIX століття М. Павликом, М. Драгомановим, І. Франком. Яків Невестюк перевозив через кордон у Росію їхні твори та іншу нелегальну літературу.

У травні 1892 року його затримали царські жандарми на кордоні у Волочиську і вилучили 30 видань (збірник «Громада», журнал «Народ», твори І. Франка, М. Павлика, котрі були заборонені в Росії» [1; 3]). Шість місяців він перебував під слідством у Києві, а згодом відсидів півроку в одиночній в'язниці Петербурга. Про ці події Я. Невестюк описав у повісті «Спомини з моєї пригоди в Росії». Про цю подію згадував Василь Стефаник: «Найвеселійший і найздібнійший медик був Яків Невестюк. Він котрогось року перевозив тайно українські книжки до Києва, книжки на границі найшли і він цілий рік просидів в тюрмі в Москві чи Петербурзі. Як вернув, то реферував про свій побут довго, а ми ще довше запивали громадою його щасливий поворот» [6; 9].

20 січня 1894 року Я. Невестюк здобув ступінь доктора всіх лікарських наук, жив і працював як фаховий лікар у Мостах Великих, а згодом у Жаб'єму (тепер Верховина – місто в Івано-Франківській області) – гуцульській столиці, розташованій на річці Чорний Черемош, де любив відпочивати Іван Франко і Михайло Коцюбинський, яким Яків Невестюк надавав медичну допомогу. Петро Франко, син письменника, згадував, що коли у батька були спаралізовані руки: «Др. Невестюк із Жаб'я говорив, що це був не поступовий, а відступовий параліч» [11; 32].

«Перебуваючи в гуцульському краї тривалий час, лікарюючи тут, він, Я. Невестюк, багато корисного зробив для пропаганди медичних знань» [5; 321].

Теплими словами згадує Я. Невестюка у статті «Жіноче питання» (із спогадів про Гуцульщину») авторка під крип-

тонімом М. М.: «...зараз же з'являється в пам'яті висока, кремезна, вродлива постать д-ра Невестюка – Стефаникового друга. Може тому, що був такий близький до Стефаника в юних роках, а може, що був талановитий та з блискучими й скорими наче блиск меча, думками, – чи може вкінці тому, щоб зазначити, як дивно й нерозгадано укладається деколи людське життя. Не можна ж згадати д-ра Невестюка, не згадавши Жаб'я, і навпаки. Жаб'я бо і д-р Невестюк – це ж була нерозривна цілість» [3; 5]; вона порівнює його з гетьманом: «І від'їхав на свому гуцульському коникові – великий і вродливий, наче гетьман який» [5; 6].

Очевидно, в житті Я. Невестюка була тяжка втрата дружини і дітей:

«Як дивлюсь на отаких малих дітей із золотими кучерями, завжди нагадується мені мій молодший син, як маленький був. Такі ж самі золоті кучері були в нього, наче в дівчинки. І враз кудись ділась притаманна йому веселість» [3; 5]. «Почав згадувати дружину та дітей. Згадував із таким пієтизмом, якого я ще не зустрічала в своєму житті. Жив у звичайній гуцульській хаті, а його скромне господарство вела молода гуцулка Палагна, що жила у нього зі своїми синами» [3; 6].

Я. Невестюк був не тільки лікарем, а й письменником. Він на прохання І. Франка збирає фольклорно-етнографічні матеріали. Пише низку статей (під псевдонімами і криптонімами – Радикал, Той самий, Н. Н., Н-ка Я) на громадсько-політичну, культурно-освітню, медичну тематики у газетах «Діло», «Учитель», «Хлібороб», журналах «Народ», «Зоря», у літературному часописі «Житє і Слово» за редакцією Івана Франка. Разом з лікарем з Відня М. Олійником працював над створенням словника українських лікарських термінів. Автор спогадів «Спомини з моєї пригоди в Росії» («Народ», 1893 рік, № 17), драм «Жид» (1883), «Кандидат» (1895), «Супруги», «Несамовиті», комедії «Запорізьке сватання», в яких змалював життя різних верств населення Галичини, їхній побут, звичаї та традиції.

Деякі його твори вийшли окремими виданнями: «Бродяга» начерк Якова Невестюка. – Львів. Накладом автора. 1895. – Передрук з часопису «Діло»; «Кандидат» комедія в 3-х актах. – Львів. Накладом Українсько-Руської видавничої спілки. Друк Наукового Товариства ім. Шевченка. Передмова В. М. Гнатюка; «Як ходити коло хворих» начерк Якова Невестюка (під зарядом К. Беднарського). – Львів. Коштом і заходом Товариства «Просвіта». 1897.

У червні 1919 р. у розпалі українсько-польської війни Я. Невестюк був лікарем і поетом – лікував не тільки тіло, а й душу. Є версія, що з нагоди перемоги УГА під Чортковим і переходу її в наступ Яків Невестюк проголошує:

Ми йдем вперед, над нами вітер віє
І рідні нам вклоняються жита,
Від радощів у грудях серце мліє –
За волю, край і смерть нам не страшна…[4; 35]

Стрілецький лікар Яків Невестюк, який пережив разом з УГА ті моторошно-пекельні випробування, з душевним болем писав: «Понурі оргії жахів тифозних... Ми в знемозі день і ніч ідемо. В обіймах лютих подихів морозних, Знесилені, зхворовані впадемо. Бо тиф і голод в наділ нам припали. Бо смерть, мов пес голодний, йде за нами. Обдерті клуні нам приютом стали, Сніги холодні стали нам гробами» [4; 35].

Відносно року смерті Я. Невестюка є розбіжності: одні історики вважають – 1934, а інші – 1939 рік, зокрема друга дата смерті зазначена у 50-томному виданні творів І. Франка [9; 698]. Доктор медицини, колишній керівник медичного відділу Всеукраїнської академії наук (ВУАН) Василь Плюш у своїй праці «Українські поети-лікарі», опублікованій на еміграції в Лондоні 1965 року, зазначав, що Яків Невестюк «...народився року 1868, коли помер – невідомо» [4; 36]. А в довіднику краєзнавця Ігоря Пелипейка (Пелипейко І. Гуцульщина в літературі: довідник. – Косів: Писаний камінь, 1997. – 12 с.) дату смерті Я. Невестюка подано 1939 рік, без дня

і місяця. Можливо, «…після «золотого» вересня 1939 року на Прикарпатті, як і по всій Західній Україні, прокотилася хвиля московсько-більшовицьких репресій і виселень до Сибіру і Казахстану свідомого українства. Під ті «жорна» міг потрапити і лікар-письменник Яків Невестюк» [4; 36].

В Інституті літератури ім. Т. Шевченка вказано про сім листів Я. Невестюка до І. Франка, які там зберігаються, насправді їх шість, бо один лист (ІЛ, ф. 3, № 1622, арк. 219–221) написаний до І. Франка від громади русинів-студентів Краківського університету іншим почерком, і в ньому йдеться про Я. Невестюка.

На жаль, листів І. Франка до Я. Невестюка не збереглося. Лише є згадки у двох листах:

1) у листі з Відня за листопад 1892 рік до своєї дружини О. Франко письменник просить її: «…щоб ті гроші, що є у нас на перевозку книжок до Росії (50 г чи кілько), ти зараз же переслала на руки Яросевича до Кракова, котрий має їх вислати Невестюкові» [9; 367];
2) у листі до М. Павлика з Відня за 29 березня 1893 року згадує, що Богдан Кістяківський просив передати Павликові: «…щоб Ви вислали йому і донесли адрес Невестюка (Мости Вел.)» [10; 37].

П'ять листів Я. Невестюка до письменника відправлені з Кракова, а шостий – з містечка Великі Мости, де Я. Невестюк займався лікарською практикою. Листи, що збереглися, свідчать про тривалий період знайомства, вони охоплюють період протягом двадцяти чотирьох років (1889–1913). Усі вони написані драгоманівкою. Перший лист датований 1889 роком, коли Я. Невестюк був 21-річним студентом Краківського університету і належав до «поступової молодіжи» – талановитих прогресивних українських студентів. У той час 1889 року І. Франко покинув роботу у народовецькій «Правді», відбув третій арешт та вирішив продовжити видання «Наукової бібліотеки», яка мала назву «Літературно-наукової бібліотеки». І хоч на той час І. Франку виповнилося 33 роки, але він був

неформальним лідером галицької молоді. А через рік «...він увійшов у буремне для українського народу останнє десятиліття XIX ст., ставши одним із засновників Русько-української радикальної партії [8, 205]. Уже у першому листі Я. Невестюка відчувається велика повага до письменника, його руки називає «майстерськими», висловлює побоювання, що своїм листом змарнує час І. Франка: «Лякајусь лиш, чи посилајучи Вам от сю дрібницю ... не наражу Вас лиш на страту часу при читаню мојеї базгранини».

З другого листа за 1891 рік частково довідуємося про громадську і політичну діяльність Я. Невестюка: його зв'язки з М. Павликом, Р. Яросевичем, допомогу у переправленні нелегальної літератури, зокрема органу Русько-української радикальної партії журналу «Народ» та працю М. Драгоманова «Историческая Польша и великорусская демократия», грошові витрати на вибори – «ја протративсь то [...] на вибори і на приготованя з книжками на зазив кіјан, котриј В[...] опісьля відкошкали і моји і Ярос[евича][8] кошти (20 зрл.[9]) пропали».

У наступному листі за 8 березня 1892 року Я. Невестюк повідомляє про підготовку до вшанування пам'яті Т. Шевченка, а саме про проведення невеликими коштами через нестачу грошей шевченкових вечерниць українськими студентами у Кракові.

Лист за 27 травня 1895 року ще раз свідчить про пристрасть І. Франка до риболовлі. Крім літературних зацікавлень: «Присилайте мені «Житє і Слово», Я. Невестюк робить І. Франкові звабливу пропозицію: «Можебисьте раз вже до мене на рибу прийіхали, бо тепер в малих річках є риба, що підійшла з весною, так що ловленя є дуже легке... отже моглибисьмо весело провести пару днів».

У листі за 11 січня 1896 року йдеться про творчість Я. Невестюка, зокрема про його п'єсу «Супруги» у 3-х актах, яку він хотів би помістити у часописі за редакцією І. Франка «Житі і Слові», а також запитує про долю своєї п'єси «Кандидат».

Останні лист, очевидно, стосується 1913 року – однієї з найважчих сторінок у житті І. Франка, коли він втратив свого найстаршого сина Андрія. Я. Невестюк висловлює свої співчуття, а також радить письменнику взяти собі за помічника свого знайомого молодого хлопця-сироту.

Листи Я. Невестюка до І. Франка друкуються вперше зі збереженням авторських особливостей тексту. Розкрите скорочення слів, а також кілька слів, яких не вдалося відчитати, позначено в тексті у квадратних дужках.

№ 1[1]

Краків[2] [1889]

Многоповажаний
Пане і Добродію!

Прочитавши в «Ділі»[3] зазив Ваш, щоб Вам надсилати матеріал до Вашоjі праці – почувајусь в обов'язку передати крихтину сурівця в Ваші майстерські руки – в хосен[4] загалу. Лякајусь лиш, чи посилајучи Вам от сю дрібницю супротів Вашого майна 4500 прим[ірників] не наражу Вас лиш на страту часу при читаню мојеjі безгранини. Була у мене збірка досить важка, путана, коли О.Левицькіj парох в Городенці[5] постаравсь о ревізіjі за «шизмату»[6] мојеі збірки [...] до староства і јеjі вже тоді не міг виходити. Не думају, шоб для не льојальности јеjі, не судилось мені јеjі більш оглядити – але либонь такіj [цістар] улакомивсь на оправу. Прошу дарувати, шо сміју Вас нудити і обіцьоју, сли еше јест час до збирання для Вашоjі праці знадобі, охотно зајмати тим.

На тепер виражају скоре повне і глибоке поважає
Многошанованому Добродіjеви

Јаків Невестјук
студент мед[ицини]: в Кракові

ІЛ, ф. 3, № 1607, арк. 157–159. Рукопис. Оригінал

№ 2

[1891]

Шановний Добродію!

Д: П[ав]ик[7] повинен був показати Вам всі 4 моји листи і своји до мене тогдіб Ви не ошибалибсь і знали що: на запит Д: П-ика, чи је чоловік що појіхавби та зголосивсь відворотнов почтов з условіјем, щоб кошта мені звернули, бо ја протративсь тогід на вибори і на приготованя з книжками на зазив кіјан, котриј вни опісьля відкошкали і моји і Ярос[евича][8] кошти (20 зрл.[9]) пропали. Д: П-ик не відповів на се письмо 10 днів!

Тоді я вже став сумніватись о реальности пропозиціјі Д: П-ика і доперва на міј urgens[10] відповів Д: П-ик, що тра конче і що даст мені «наше[пхе]» (себто партијних чи редакційнијних) 15 рублів. Тут подав він план з футром[11] від себе. Доперва в остатнім листі говорит о «Arbeitgeberi»[12].

З сего годі мені було догадатись що 15 р. умисно післані і що подорож моја замовлена, а не несподіванка із сторони Д: П-ика для кіјан. За сю недогадливість відсудили Ви мене від розуму. Лютујете, що я футра не зладив. Я не пишу виразно що посланих 5 річників вправлені в дуже помислову валізку (а крім того 12 еґземплярів «Істор[ичної] Польщі і великорус. демокр»[13]) а надто я просив приладити мені ще 2 річникі «Н-да»[14] то я возьму се все т: е: 7 річників Н[аро]да і 12 «Іст. Польш» а на колиб Ви могли відповідне футро і зладили в нім 5 річників то і се взявбим т: е: взявбим 12 річн[иків] «Н-да» і 12 «Іст[оричної] Польщ[і]».

До футра я довіріа не мају, і тут позволю собі бути авторитетом, бо на мојіх очах ішло тут много посилок такіх, та се ја Вам устно розкажу.

Судіт сами чи я Вас зводжу і чи ја чи П-ик часу тілько потеряв.

Пашпорт дістану завтра, бо через војско до мнов [крутноги], мушу ще пашпорт післати до вічи[15] – отже перед надіслав не мігбим бути готовим. Скорож Ви резиґнуєте[16] з мене то я поминувши те, що на пашпорт, валізу, посилку «Н[аро]да» і т.і. видав вже 10 зрл. 47 кр.[17] не думаю більш накідат ся і наражать своју особу в найліпшім разі на трактованя јак у Вашім листі, сли не на провіреня правди слів Кенана[18] власними ногами в Камчатку.

J. Невестюк

ІЛ, ф. 3, №1607, арк. 653–656. Рукопис. Оригінал

№ 3

У Кракові 8/3 [18] 92

Шановниј Добродіју!

Громада не ураджује тепер величаних вечорниць Шевченкових, бо то много заходу і грошеј коштује і колиби сі з неохотов публікі, бо в листопаді були вечорниці за рік минувшіј, то сказалиб полякі јак вже раз «Przegląd [Polski]»[19] о нас писав, що витягајем руку по милостину. Отже ся рішили урядити «домашні» вечерниці чисто руські, запросити всеже русинів академіків[20] і тих, що до громади не належать і всякіх русинів заточених і о світі божім незнајучих. Користь моральна виjде більша а коштів мајже не буде.

Донесіт відворотнов почтов, коли бисьте могли прijіхати з відчитом і з јакім, бо мабуть тепер вже Frei Karte Вам не дадут на Staatsbakb-i.

Јаб думав, що так коло 20-го сего місяця, перед зборами «Просьвіти»[21] булоб тај лучше. Від Вас залежить термін.

Відпишіт на адресу:
J.N, Dr-
Ul Now Ruohawą

l. 19.
parter
Громадяне шлют Вам поздоровлення.
З поважаням
J. Невестюк

ІЛ, ф. 3, № 1607, арк. 547–549. Рукопис. Оригінал

№ 4

27/5 [18]95

Дорогий Друже!

Помістіт ласкаво в «Kyrjeri»[22] сю допись, бо мені на тім залежит.

Присилайте мені «Житє і Слово»[23] – я на днях гроші вишлю. Можебисьте раз вже до мене на рибу[24] прийіхали, бо тепер в малих річках є риба, що підійшла з весною, так що ловленя є дуже легке.

Ту недалеко виґетує Тома Печерскій[25], отже моглибисьмо весело провести пару днів.

Цілую вас сердечно
Ваш
[підпис]

Пані Вашій поклін сердечний.

ІЛ, ф. 3, № 1633, арк. 11–13. Рукопис. Оригінал

№ 5

11/1[18]96

Дорогий товаришу!

Я скінчив на днях штуку в 3 актах «Супруги»[26] і охотноб йейі помістив у «Житю і Слові» за Н[овий] рік. На разі післявбим вам лиш першій акт, бо не маю часу II і III акт вигладити і переписати, тож відпишіт карткою сей час, чи приймете на разі сам I акт, не знаючи II-го і III-го – но я вас увіряю, що акти[и] на чин являт ся, і що суть лутші від I-го, а о стійности I-го переконаєтесь.

Сли знаєте що про долю мого конкурсового «Кандидата»[27] то тоже напишіть.

Позвольте при сій нагоді повінчувати Вам веселого і щасливого Н[ового] р[оку]:

Жичу Вам,щоб мене яко літерата, ніж яко доктора інтерпелювали[28], та щоб Вам взагалі [...] доктора непотрібно, а література, щоб несла кілько золота, що тепер ні колів на [...] не на вагу!

Пани поклін!

Ваш Невестюк

ІЛ, ф. 3, № 1610, арк. 173–175. Рукопис. Оригінал

№ 6[29]

[1913]

Високоповажаний Добродію!

Боліючи над тяжким ударом судьби, якій забрав Вам найстаршого сина[30], прошу приняти щиру кондоленцію[31] від мене.

Зачуваю тоже, що Ви хочете взяти до себе хлопчину свого – Горята, то не осмілюю ся Вам порадити, що се не буде практично з таким мальчиком. Маю тут для Вас не наче з неба даного заступника св[ятого] і п[окровителя] Андрія[32], а іменно – єсть се поважний 20 літний хлопець сирота з VI кляси; називаєсь Іван Паньківскій з Черновець. Він пише хорошо – (залучаю пробку), так раджу Вам сего молодця взяти, то будете мати поміч з нуго, а він буде міг публічно, чи приватно учит ся, бо він не має средств.

Він тепер єсть у мене, отже моглибисьте тут прийняти і взяти єго зі собою до Криворівні[33] на пробу.

Голоду у нас не ма, тож прийіжджайте.

В кожнім разі прошу відписати.

З глибоким поважанєм і низьким поклоном для Добродійкі і Синів

Ваш щирий
[підпис]

ІЛ, ф. 3, № 1638, арк. 389–390. Рукопис. Оригінал

ПРИМІТКИ

1. Лист написаний на фірмовому бланку з малюнком у верхньому лівому куті.
2. Листи з Кракова, одного з найстаріших міст Європи, де з 1887 до 1894 року Я. Невестюк навчається на медичному факультеті Краківського університету.
3. «Діло» – провідний часопис Галичини, її перший, найстаріший український щоденник, який виходив у 1880–1939 роках у Львові.
4. Хосен (діал.) – користь.
5. Городенка – місто на історичному Покутті, адміністративний центр Городенківського району Івано-Франківської області.
6. Шизмата – схизмат – у католиків назва православних.
7. Йдеться про Михайла Павлика (1853–1915) – українського письменника, публіциста, громадського і політичного діяча, який разом з І. Франком заснував Русько-українську радикальну партію.
8. Йдеться про Романа Яросевича (1861/1862–1934) – українського галицького лікаря, педагога, громадсько-політичного діяча, доктора філософії, члена Українського лікарського товариства, провідного діяча Русько-української радикальної партії.

9. Ринський злотий – поширена в Галичині назва австрійської валюти – гульдена.
10. Urgens – скарга.
11. Футро – можливо тверда обгортка для книжок.
12. Arbeitgeberi – (з нім.) – роботодавець.
13. Йдеться про працю М. Драгоманова «Историческая Польша и великорусская демократия» (1883).
14. Йдеться про журнал «Народ» – громадсько-політичний часопис, що виходив у Коломиї (1890–1895) за редакцією Михайла Павлика, на сторінках якого публікував свої твори І. Франко.
15. Перегляд.
16. Резиґнувати – відмовлятися, виявляти байдужість.
17. Крейцер – розмінна монета, яка була в обігу на території деяких країн, зокрема австрійської імперії.
18. *Джордж Кеннан* (1845–1924) – американський журналіст, мандрівник, письменник, автор книг про Сибір і сибірське заслання.
19. «Przegląd Polski» – щомісячний журнал, присвячений науці і літературі, друкований орган польської консервативної партії Станьчики.
20. Гімназисти.
21. «Просвіта» – українська громадська організація, започаткована 1868 року українофілами у Галичині.
22. Йдеться про «Kurjer Lwowski» – газету, що видавалась у Львові щоденно у 1883–1935 роках. Серед численних дописувачів був Іван Франко.
23. «Житє і Слово» – літературно-художній та громадсько-політичний часопис, що виходив у Львові (1894–1897) за редакцією Івана Франка.
24. Як відомо, І. Франко був завзятий рибалка.
25. Про Тому Печерського дивись у публікації: Горак Я. Листи до Івана Франка та спогади про нього Кирила Трильовського // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 15. – Львів: Апріорі, 2014. – С. 65–231.
26. Йдеться про драму Я. Невестюка «Супруги».
27. Йдеться про твір Я. Невестюка «Кандидат», комедію в 3-х актах. Львів, накладом Українсько-Руської видавничої спілки. Друк НТШ 1911році. Передмова В. Гнатюка.
28. Інтерпеляція – звернення депутата парламенту до уряду або його представника з певним питанням, після обговорення якого приймається відповідна ухвала.
29. Лист на фірмовому бланку, у верхньому лівому куті – друкований напис фіолетовим чорнилом «Др. Яків Невестюк лікар окружний в Жабю».

30. Йдеться про найстаршого сина Андрія Франка, який помер у квітні 1913 року.
31. Кондоленція – співчуття.
32. Йдеться про святого Андрія – одного з Христових апостолів, святого покровителя України.
33. Криворівня – село Верховинського району Івано-Франківської області, на Гуцульщині, де часто відпочивали Іван Франко, Леся Українка, Василь Стефаник, Ольга Кобилянська, Осип Маковей та інші українські діячі культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Арсенич П. І.* Лікував тіло і душу: [про лікаря і письм. Якова Невестюка] // Верховинські вісті. – 1998. – 1 січ.
2. *Баран Є.* Краківський контекст Василя Стефаника (на матеріялі листів Василя Стефаника до Левка Бачинського) // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Вип. 34–35. – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2012. – 314 с.
3. *М. М.* Жіноче питання (із спогадів про Гуцульщину) // Наше життя. – 1958. – Рік XV. – Ч. 3. – 3 березня. – 36 с.
4. *Морозюк В.* Яків Невестюк із Жабйого: [стрілецький поет] // Краєзнавець Прикарпаття : регіональний науково-методичний альманах. – Івано-Франківськ, 2013. – № 22. – 80 с.
5. *Погребенник Ф. Г.* «Верховино, світку ти наш… (тисячі автографів, серед них чимало унікальних, в одній рукописній книзі)» // Прикарпатський вісник НТШ. Слово. – 2012. – № 2(18). – 331 с.
6. *Стефаник В. С.* Про ясне минуле // Альманах Українського студентського життя в Кракові. – Краків, 1931. – 100 с.
7. *Стефаник В.* Повне зібрання творів : у 3 т. – Т. 3 : Листи / В. Стефаник – К., 1954.
8. *Якимович Б. З.* Іван Франко – видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 691 с.
9. *Франко І.* Зібрання творів у 50 т. – Т. 49. – К.: Наукова думка, 1986. – 810 с.
10. *Франко І.* Зібрання творів у 50 т. – Т. 50. – К.: Наукова думка, 1986. – 703 с.
11. *Франко П.* Іван Франко зблизька (п'ять портретів). – Львів, 1937.

ОЛЬГА РИКМАС

ЛИСТИ МИХАЙЛА ПОДОЛИНСЬКОГО ДО ІВАНА ФРАНКА

Михайло Васильович Подолинський (1844–1894) український громадсько-політичний і літературний діяч, перекладач, журналіст, літературний критик і педагог, родом з Долинщини. За студентських часів був одним із засновників і головою (1868–1869 рр.) товариства «Січ» у Відні, згодом учителював у гімназіях у Львові та Бродах. Працював у газетах «Правда», «Діло», «Зоря», перекладав з російської, французької, італійської мов. Написав статті на педагогічні, мовні, літературні та мистецькі теми; подорожні записки. Також є автором багатьох шкільних підручників.

Михайло Подолинський належав до народовців. Завдяки досвіду життя в конституційній державі галицькі народовці швидко стали почуватися зрілими політично і навіть національно, ніж їхні провідники з іншого боку імперського кордону. Промовистим видається коментар, який в приватному листі зробив Михайло Подолинський ще 1870 року: «Нам, галичанам, не молебне єсть іти в руку с теперішніми проводирями українськими. Се люди не нашої почви. Для нашої мови, для нашої літератури вони більше вчинили, і вчинять як ми, но ніколи для нашої української справи у Галичині… їм бути конспіраторами, а не політичними проводирями у вольній державі. О політиці вони знають стільки, що ми знаємо о кацапськім кнуті, та ще менче… Нам одне ждати, поки українці не матимуть конституції і поки не навчаться бути агітаторами, а не конспіраторами, і працювати нам на свої руки».

Незважаючи на значний вплив на український культурний процес, Галичина проте ніколи не мала достатнього політичного потенціалу, щоб очолити боротьбу за національне визволення усіх українських земель.

Михайло Драгоманов ніколи не випускав Михайла Подолинського з поля зору та намагався поширити свої соціально-політичні концепції серед галицької молоді. Як наслідок, в Галичині наприкінці 1870-х рр. утворилася група його прихильників, що згодом перетворилася в окрему радикальну течію. До неї довший час належав й Іван Франко. У напівбіографічній розвідці «З останніх десятиліть XIX в.» він залишив кілька яскравих описів взаємовідносин галичан та наддніпрянців кінця 1870-х рр., зокрема й такий:

«На Україні рух пішов в такім напрямі, що галицьким благовірним народовцям аж волосся ставало на головах. Відти приїздили сюди люди, здібні до високо абстрактних, теоретичних спорів, у теорії страшні вільнодумці, революціонери та безбожники, в манерах якісь варвари, що не признавали обов'язкових у Галичині товариських форм, возили з собою сокири, кричали голосно в публічних локалях; приїжджали дами зо стриженим волоссям, свобідними манерами, дами, що самі заходили до помешкань кавалерів, їхали без ніякої опіки до Цюріха на медицину, не дбали про строї, про рукавички, а не раз про просту опрятність, хвалилися, що я, мовляв «ужасно люблю ходить по кабакам», одним словом являлись людьми з якогось іншого світу. І від людей посипались на голови галицьких народовців найрізноманітніші запити й жадання. «Чи читали ви се те й десяте? (самих письменників, модних тоді в Росії, а незвісних у Галичині). І як ви думаєте про се, й про те, й про третє? (Знову – таки про справи, далекі від привичної для галичан високої політики). Коли ви маєте претензію бути освіченими людьми, то повинні робити те, й се, й он те». Бідні галичани не мали ніякої претензії, але від українців годі було відпекатися…»

Михайло Подолинський був одним із перших українських перекладачів. Перша несмілива спроба українського перекладу була 1879 року, коли у львівській «Правді» (с. 115–119) Михайло Подолинський надрукував початок вступу «Декамерона» Бокаччо (опис чуми), попередивши свій «переві з італійського» коротенькою заміточкою, в якій стисло охарактеризував одного «з найстарших і найславніших італійських списателів» та його твір, про який говориться між іншим: «Про деякі з сих оповідань можна сказати, що вони не годяться для дівочих пансіонатів, але природний гумор всіх оповідань «Декамерона», високий комізм і правдиво геніальний спосіб оповіді ставлять їх при всій дражливості предмету незрівняно висше многих новомодних романів і драматичних утворів, заправлених солодким їдом».

Михайло Подолинський з кінця 1880-х років перекладав роман Оноре де Бальзака «Батько Горіо» (1885), повість Альфонса Доде «Набоб» (1886) та роман Федора Достоєвського «Злочин і кара» (1887).

Подолинський підтримував тісні стосунки з українською інтелігенцією. Зустрічався з Оленою Пчілкою та її чоловіком Петром Косачем у Відні (1872 р.). Так описує подружжя Косачів: «…застаю двоє молоденьких людей: він чоловік, маючий найбільше 30 років, но молодий і здоровий. Похожий скорше на академіка (студ., учнів), чим на предсідателя мирового суду. Она ж – дівчатко 20-літнє: живий портрет Михайла Петровича та її бідне і нездорове дитя» (після народження доньки Лесі Українки).

З Іваном Франком Михайло Подолинський підтримував творчі зв'язки та тісну співпрацю.

Франко ділив галицьку інтелігенцію на клерикально-общеруську (москвофільську) та ліберально-народову (народовців). Він писав, що було все, «крім здорової, свобідної думки, крім інтересу до дійсного життя».

У статті Івана Франка «Обхід 23-х роковин смерти Т. Шевченка» (вперше надрукована в журналі «Зоря», 1884 р., № 5,

1 (13) березня, с. 39–40, підп. Мирон (І. Франко) зазначається, що стараннями товариства «Просвіта», Товариства ім. Шевченка, «Руської бесіди» та «Академічного братства» проведені 10 березня 23-ті роковини від дня смерті Т. Шевченка. Там виступив проф. Михайло Подолинський з доповіддю «О народнім відродженню при помочі народної літератури». Іван Франко пише: «На промірах греків, мадярів, фламандців, румунів, сербів, словенців, чехів, болгарів, литовців і фінляндців виказав прелегент (оратор. – *Ред.*), як то в нашім уже віці повстали на світло Боже забуті, майже вимерші в більшій части плебейські народи, повставали і здвигувались до нового життя». Письменник відзначив, що Михайло Подолинський закінчив виступ словами Т. Шевченка «В цілій нашій літературі нема ані одної строчки, которої ми мусили встидитися, – «ми просто йшли, у нас нема зерна неправди з собою».

Михайло Подолинський співпрацював з Іваном Франком у народовських виданнях «Правда» (1867–1898), «Зоря» (1888–1897) та газеті «Діло» (1880 – 1939), це сприяло розвитку української публіцистики та критики в Україні.

М. Подолинський був дописувачем Франкового журналу «Житє і слово» (1894–1897).

Листи Івана Франка до Михайла Подолинського не збереглися, а у відділі рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України збереглося п'ять листів Михайла Подолинського до Івана Франка, що охоплюють 1889–1905 роки, і які опубліковано вперше зі збереженням всіх особливостей тексту.

№ 1

Броди 20/XI – 89

В. Поважаний Добродію.

Хоч рука – нервно болить, спішуся зараз відписати. Мій знакомий довесь Балашкевич и був тоді провізором у Рукера. Тепер его там вже нема, як я переконався, бувши останній разъ у Львові. Та оно легко допитати его адресу: Прошу тілько в моїм имени удатись

до д-ра Сушкевича. Він знатиме, де п. Б.(алешкевич) обертається. Рівночасно посилаю першу до сего добродія, потеря Вам улегчить позичені рукописи.

При нагоді уважте прийняти моє найсердечніше поздоровлення.

Щиро почитаючий Вас
Мих. Подолинський

ІЛ, ф. 3, № 1607, арк. 135–136. Рукопис. Оригінал

№2

Хвальна Редакція!

Не знаєм, що се, що до всіх тернопільських передплатників прийшли всі числа «Житя і Слова» а до нас не прийшло ані перше, ані друге, ані третє число, мимо того що належані гроші післаємо. Просимо отже Хвальна Редакция, буде ласкава, надіслати нам сі числа.

З глибоким поважанням
Подолинський
рання година

ІЛ, ф. 3, № 1633, арк. 451–452. Рукопис. «Оригінал

Картка кореспонденційна з адресою:
«Хвальна редакція «Житя і Слова»
Львів Кастелівка, вул. Крижова 11.

№ 3

Високоповажаний Добродію!

На почті письма за 31/7 до 5 маю честь завважити, що є сего їм щодня буду дома її дамъ завітньому Пану доступъ до бібліотеки капітуленам.

С правдивим поважаннямъ
Д. М. Подолинський
Перемишляни 1/905

ІЛ, ф. 3, № 1633, арк. 453–454. Рукопис. Оригінал

Картка кореспонденційна з адресою:
«Високоповажаному Пану Д-ру Івану Франку
Львів ул. Понінського д. 4.»

№ 4

Ласкавий Добродію!

Я щось трохи нездужаю, отже хочу собі спочити кілька днів. Тому будете ласкаві заступити в 10 н-рі «Зорі» мій артикул чиєм другим. Ви за се думаю не погніваєтесь! До слідуючих н(оме)рів очевидно писатиму дальше.

До статі Кокурудза не робіть, будьте ласкаві, ніяких заміток, бо се було б «деталей»для мене , що приняв єго єта тю не обидне для К(окурудз) а «В» осібнім же артикулі, або при нагоді, можете простувати єго пожитки «скілько % Вам зловити се, й само собою розуміє.

З поваж(анням)
М. Подолинський.

ІА, ф. 3, №1633, арк. 455–456. Рукопис. Оригінал

№ 5

Зробіть ласку, добродію, спитайте своєї Пані, шоб сказана автентично, яке се властиво имя здрібніле «Митя», бо я трохи непевний. Прошу о скору відповідь тою самою дорогою.

З повагою. М. Подолинський.
П. Беднанского прошу о скору передачу.

ІА, ф. 3, №1633, арк. 457–458. Рукопис. Оригінал

Картка кореспонденційна: До П. Ив. Франка.

ПРИМІТКИ

1. Балашкевич – особу не встановлено.
2. Рукер – особу не встановлено.
3. Сушкевич Корнило (1840–1885) – галицький громадсько-культурний діяч, один з керівників народовців, за фахом правник. Співзасновник

товариства «Просвіта» (заступник першого голови), Товариства ім. Т. Шевченка (його перший голова) (1874–1885), Руського педагогічного товариства (1881). Видав своїм коштом «Поезії» Тараса Шевченка у двох томах, 1867 рік.

4. Кокурудз Ілля (1857–1933) – педагог, класичний філолог і україніст, дійсний член НТШ, у 1911–1927 рр. – директор академічної гімназії у Львові, голова товариства «Рідна школа». Розвідки і статті з класичної культури, педагогіки, історії української літератури (про Шевченкове «Посланіє», М. Шашкевича, О. Огоновського та ін.).
5. «Житя і слово» – літературно-художній та громадсько- політичний часопис, що виходив у Львові (1894–1897 рр.) за редакцією Івана Франка, спочатку раз на два місяці, а з липня 1895 року – щомісяця, ставши осередком громадсько-політичного життя Галичини.
6. «Зоря» – народовський журнал, що виходив у 1888–1897 роках. У «Зорі» Іван Франко друкував повість «Захар Беркут», драму «Украдене щастя». З 1898 року щомісячно почав виходити «Літературно- науковий вісник».

ЛІТЕРАТУРА

1. *Подолинський Михайло.* Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ–II) – Париж, Нью-Йорк, 1970. – Т. 6. – С. 2146–2161.
2. Обхід 23-х роковин смерти Т. Шевченка / Франко І. Я. Додаткові томи до зібрання творів у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 2008. – Т. 53. – С. 113–116.
3. *Франко І.* Зібрання творів у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1986. – 628 с.
4. Довідковий том до Зібрання творів Івана Франка у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1986. – 246 с.

АЛЛА КОЦУР

ЛИСТИ КЛИМЕНТА КВІТКИ ДО ІВАНА ФРАНКА

Климент Квітка

Доля Климента Васильовича Квітки (псевдонім: Тиміш Борейко; 1880–1953) – українського фольклориста, педагога, юриста, чоловіка Лесі Українки – була насичена і тяжка. Нащадок старовинного козацького роду з Полтавщини, освіту здобував у 5-й Києво-Печерській гімназії Києва (1889–1897 рр.) та одночасно в музичному училищі Київського відділу Російського музичного товариства (1895–1896 рр.). Закінчивши юридичний факультет Київського університету (1897–1902 рр.), працював у Тифліському окружному суді (з перервами), Тифліській судовій палаті (1902–1913 рр.), у судочинстві Києва, Черкаського та Радомиського округів та Ялти, в Таганрозі (з 1913 р.). Від 1915 р. – мировий суддя Чернігівського судово-мирового округу. На лікуванні у Ялті зблизився з Лесею Українкою, з якою взяв шлюб у Києві 25 липня 1907 р. Працював викладачем Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка (від 1918 р.), завідувачем Етнографічної секції Українського наукового то-

вариства (з 1920 р.), членом фольклорної комісії і керівником Кабінету музичної етнографії при Історико-філологічному відділі. Тринадцятирічний період роботи у Всеукраїнській Академії наук (ВУАН) (1920–1933 рр.) був часом розквіту фольклористичної діяльності Квітки. Запрошений 1933 р. на роботу в Московську консерваторію, там 1934 р. був арештований і засланий до Караганди у табір на виправно-трудові роботи. Відбувши термін, повернувся у 1936 році на роботу в Науково-дослідний інститут при Московській консерваторії. Судимість зняли 12 травня 1941 р. 1936 року Квітку призначено керівником етнографічної секції інституту, а з вересня 1937 р. – керівником Кабінету з вивчення музичної творчості народів СРСР при історико-теоретичному факультеті Московської консерваторії. 1940 р. К. Квітка став членом новоствореної кафедри фольклору у Московській консерваторії, де працював до кінця життя.

Серед Франкового архіву збереглися 3 листи фольклориста Климента Квітки до Івана Франка, які стосуються 1902 року. Їм відповідає лише один відомий лист письменника до К. Квітки, який опублікований у п'ятдесятитомному зібранні творів письменника [10, 201]. Епізод листування К. Квітки з І. Франком є наслідком їхньої особистої зустрічі, яка відбулася на Гуцульщині влітку 1901 року. Зустріч ця неодноразово висвітлювалася у контексті контактів Івана Франка, Лесі Українки з Гуцульщиною у дослідженнях Петра Арсенича [1, 16-28; 2, 54-55], та дослідника діяльності та спадщини К. Квітки, упорядника двотомників вибраних праць Володимира Іваненка. В одній з публікацій Володимира Іваненка [6] йдеться більше про контакти на Гуцульщині між І. Франком та Лесею Українкою і стверджується факт запису поетесою від І. Франка деяких пісень, а К. Квітка згадується тільки принагідно. В іншій публікації того ж автора – «Буркутські вечори» [5] повністю відтворено лист від 10 листопада 1902 р. (№ 2 нашої публікації), а два інші листи цитуються фрагментарно – тож в повному обсязі три листи разом не публікувалися.

Знаменна зустріч відбулася, коли Леся Українка з К. Квіткою поверталися з Чернівців через Гуцульщину до Києва з метою відвідати оздоровчі купелі у селі Буркуті. 22 липня 1901 р. дорогою вони відвідали у Криворівні пароха о. Олексу Волянського і зустрілися тут із І. Франком. Це було особисте знайомство фольклориста з письменником. Про гостювання «Лесі Українки з своїм нареченим, а пізніше мужем К. Квіткою» згадав і О. Волянський у спогадах про письменника [4, 698]. У листі до О. Кобилянської з Жаб'є від 1 серпня 1901 р. Леся Українка писала, що «прийняли нас Волянські теж дуже добре та ще й потім дали нам до Буркута цілу пачку книжок, переважно етнографічних (п. Квітка, зобачивши у них велику масу укр[аїнських] книжок, розпалився великою жадністю і все просив, що бачив, а я певна, що він з того і сотої частки не перечитає). Натурально бачили ми там Франка і Гнатюків. [...] Щось я не чула від нього(*Франка. – А. К.*) сей раз тих цікавих літературно-філософських розмов, що давніше, – від політики відтягався старанно, хоч п. Квітка дуже намагався звернути розмову на політичні теми, раз тільки Франко оживився, як почав ганити львівських соц[іал]-демократів за робітницькі розрухи...» [9, 261–262].

Від 24 липня до 30 серпня 1901 року К. Квітка з Лесею Українкою перебували у Буркуті. Тут 1 серпня їх відвідав Франко, пробувши у їхньому товаристві п'ять днів. Про цей візит згадувала Леся Українка у листі до О. Кобилянської від 1 серпня 1901 року. За той час К. Квітка записав зі співу Франка мелодії 32 народних пісень. К. Квітці судилося стати третім з ряду музикантів (після Миколи Лисенка та Остапа Нижанківського), хто записував народні пісні з голосу Івана Франка. Потім у спеціальній статті К. Квітка писав про спів письменника: «Голос Франка іноді на протязі одного або кількох тонів набирав трохи «скрипучого» відтінку, але це не справляло неприємного враження, навпаки, сприймалося як особливий відтінок вираження, надавало особливого зачарування, здавалось крайовим історичним забарвленням.

[...] Спів Франка справляв на мене таке сильне і тривале враження, що досі мелодії, відтінки виразу, тембр його лунає у мене в ухах» [7, 161]. Очевидно, К. Квітка потребував конкретної паспортизації пісні (де і від кого вона почута), а також повного її поетичного тексту. Чи за браком часу на записування поетичних текстів, чи за небажанням Франка помилитися у точності паспортизації та повноті поетичного тексту – письменник пообіцяв Квітці написати поетичні тексти власноруч і надіслати згодом.

Свою обіцянку І. Франко сповнив листом-запискою від 24 січня 1902 року, з яким надіслав К. Квітці тексти пісень з їхньою паспортизацією. У листі сказано: «Шановний добродію! Обі Ваші картки дістав. Посилаю тексти пісень. Прийміть щире поздоровлення і бажання всього найкращого! Ваш І. Франко» [10, 201]. Опрацьовуючи записаний з Франкового співу пісенний матеріал для «популярного збірничка», К. Квітка у листі 26 січня 1902 р. звертався до І. Франка за уточненнями і порадами щодо назви сіл, звідки походять пісні, особливості фонетичного запису їхніх текстів, віршових розмірів. Відпис І. Франка на цей лист невідомий, але Франкову відповідь на питання-прохання дати коментар до слова «Шумильце» Квітка навів у статті: «Шумильце», як пояснював Франко, – прізвище якогось місцевого джигуна. Очевидно, це пестлива форма. Основна форма – «шумило» [7, 173]. Згадана пісня про розбійника (опришка) «Шумильця» була опублікована у «Збірнику українських народних пісень з нотами» (К., 1902), що його впорядкував Квітка, а музику для співу з супроводом фортепіано опрацював Борис Яновський (це той «популярний збірничок», про який йшлося у Квітчиному листі від 26 січня 1902). Примірник цього збірника зберігається у фондах Львівського національного літературно-меморіального музею Франка (група «Мем», № 294). Збірник містить 10 пісень, одна з яких (№ 7 на сторінці 9) записана від Франка. Запис паспортизовано: «В с. Нагуєвичах, Дрогобицьк[ого] п[овіту] (Галичина), від

матері Марії перейняв Іван Франко». Текст цієї пісні повністю передрукував Михайло Возняк, зазначивши покликання І. Франка на неї у поезії «Пісня і праця» зі збірки «З вершин і низин» [3, 18]. У цьому вірші поет висловив свої враження од маминого співу народних пісень:

Мамо, голубко! – було налягаю –
Ще про Ганнусю, шумильця, вінки!

Успіх збірника 1902 р. спонукав К. Квітку взятися за упорядкування другого збірника. В листі від 21 листопада (ст. ст.) 1902 р. він знову звернувся до Франка по тексти: «От я тепер лагожу другий десяток народних пісень [...]. але з багатьох причин тепер видам не родинні, а історичні. [...] Тепер я прошу Вас прислати мені зо два тексти історичних п[ісень] (не стисло історичних, а й побутово-історичних, значить і ліричних, коли вони в обстанові минулих часів та умов). Оце я Вам посилаю спис тих пісень Ваших, яких мелодії я маю. Початок більшости з них показує на чисто-ліричний характер, але з нашими піснями буває так, що початок зовсім не відповідає змістові, то ж я, зовсім не знаючи змісту сих пісень, виписав їх більше, ніж треба». Далі наведено список пісень. Однак до видання другого збірника не дійшло, й ці пісні Квітка опублікував щойно 1922 р.

3 листопада 1902 р. Квітка відвідав у Тифлісі концерт вірменського народного аматорського хору під керівництвом Павла Кара-Мурзи, присвячений пам'яті організатора вірменських народних хорів Христофора Кара-Мурзи. Враження від концерту і принагідні порівняння стану вірменської та української народних музик К. Квітка виклав у статті «Дещо про вірменську народну музику». Статтю фольклорист надіслав І. Франкові для публікації. Не без сприяння письменника статтю було опубліковано у «Літературно-науковому віснику» [8].

Записані 1901 р. з Франкового співу народні мелодії К. Квітка опублікував у збірнику «Українські народні мелодії», ви-

даному у Києві 1922 р., коли вчений працював у фольклорній комісії ВУАН і був науковим керівником Кабінету музичної етнографії при Історико-філологічному відділі Академії. 1946 р. Квітка виступив з доповіддю про українські народні музичні інструменти на Всесоюзній науковій фольклористичній конференції у Москві, скликаній Інститутом етнографії АН СРСР. Оскільки його виступ припав на день пам'яті Івана Франка (30 років від смерті), свій виступ він почав теплою згадкою про Франка [її фрагмент наведено у публікації: 5, 113]. Записані і опубліковані К. Квіткою пісні з голосу І. Франка передрукував Філарет Колесса у своїй книзі «Улюблені пісні Івана Франка», що вийшла у Львові 1946 р.

Три листи К. Квітки до Івана Франка друкуємо повністю, зі збереженням всіх особливостей лексики, синтаксису, правопису та підкреслень оригіналу.

ЛИСТИ КЛИМЕНТА КВІТКИ ДО ІВАНА ФРАНКА

№1

26/I [19]02

Вельмишановний п[ане] докторе!

Дуже дякую Вам за прислане. Не розібрав назви сел: Лолин чи Голин, Ортиничи чи Ортижичи? Потім: Вірменочку чи Вірмяночку? – Ой видиш (?) бо ти, сив[ий] гол[убочку] та мешкання не маєш? –(в пісні про невірну голубку).

Прошу дуже Вашої поради ось в чому. Я видаю популярний збірничок[1], тому всі фонетичні особливості, задержані в запису, скасував при виданні. Як мені робити з галицькими особливостями? Я можу або зробити для них виімок і задержати їх всі, або задержати тілько морфольогічні особливості, котрих не можна відмінити (відрубне «ся», «го», «мя» і т.п.), а чисто фонетичні – замінити літературними формами (напр. тверде «р» - в мяке, тверде т в закінченню 3-ої особи множини в глаголях – теж тверде «с» в 2-ій

особі ед[нини]» ходила-с» в «ходила-сь», «ци» в «чи» і т. п.). Може і Ви сами з огляду на се написали: «за нього» зам[ість] «за него»?

В пісні «Шумильце»[2] є такий вірш: «Ци много-с дівчата ізрадив?» Це нарушає віршовий розмір пісні (5+3) і не припасовується до мельодії. Чи можна надрукувати просто «дівчат»?

Чи не можете дати або написати який комментарій до слова «Шумильце»? Чи то просто здрібніла форма від прізвища «Шумило»? Що значить сто червоних «абложаних»?

В пісьні про невірну голубку у мене у Буркутському запису[3] просто «ніч» і «пріч», а в присланому тексті ці слова повторяються, через те всі паристі вірші виходять 7-ми складові, а не 6-ти складові. Приходиться инакше розмістити склади під нотами. Отже прошу відтяти й передати через Ольгу Косачівну[4] (або в листі) тую із комбінаций, яка вийде правильна.

Ще прошу написати, в якому збірнику надрукований «Наймит»[5]. – Пробачте, що турбую Вас дрібницями.

Бажаю Вам всього найкращого.

З найглибшою пошаною К. Квітка.

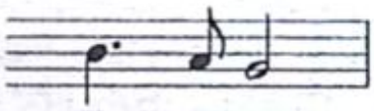

чи

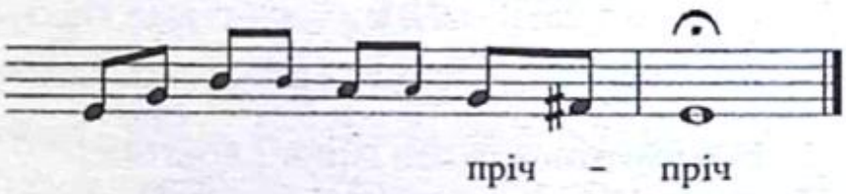

ІЛ, ф. 3, № 1620, арк. 371–374

№ 2

10/XI [19]02.

Вельмишановний Докторе!

Перепрошую за дрібне письмо мого рукопису і за такий вигляд мого листа: я не хотів підводити свого пакета під відому небезпеку грубих пакетів. Хоч моя замітка має вигляд ґазетного фелйетону, прошу її надрукувати, я прошу її умістити в Л.Н.В.[6], бо се єдиний

орґан, який одержують росс[ійські] українці хоч в невеликому числі примірників, моя ж замітка, коли має який небуть інтерес, то власне для росс[ійських] укр[аїнц]ів, які знають вірменів і до яких стосуються мої параллелі. До того ж у Вістнику дуже часто друкуються подібні дрібні статті. Прошу не женуватися виправленням мови і заголовок, коли потрібний, вставити, який хочете (крім муз [ичних] термінів). На кошти гонорара прошу замовити 8 відбиток на тонкому папері і ассіґнувати за 1 корону на пересилку їх 2-ма реком[ендованими] листами (по 4 екз[емпляри]) на оці адреси: 1) Кіев, Михайловская 22, кв. 44 коллежскому совѣтнику А.А.Карпову для Клени і 2) Тифлисъ, Окружный Судъ, 1-е гражданское отдѣление, К. Квѣткѣ. Мені ніяково затрудняти редакцію такою формою гонорара, але може хтось з молодших, менш занятих товаришів візьме на себе невеличку працю заадресувати і виправити 2 листи. Бажаю Вам усього найкращого.

З найглибшою повагою

К. Квітка

ІЛ, ф. 3, № 1611, арк. 535–536

№ 3

Тіфліс 21 /XI ст.ст. [19]02.

Вельмишановний п[ане] докторе!

Ви певне здивувалися, як дістали від мене листа з такої далекої сторони. Я переїхав сюди тому, що несила була продовжувати далі біганину і всякі дрібні справи, що відбирали весь час і енерґію. Я почував, що моя неврастенія, як я надіявся вигоїти в Буркуті, не одчепиться од мене поки я не переїду на де-який час десь далеко. Тим часом мені тут більше сили й часу заніматись самоосьвітою і музикою. От я тепер лагожу другий десяток народних пісень (чи Ви дістали від мене 1-ий?), але з багатьох причин тепер видам не родинні, а історичні[7]. Отже прошу пробачення, що тоді даремне потурбував вас висилкою текстів 5-ти пісень, з котрих надрукована 1, а решта ще пожде своєї черги. Тепер я прошу Вас прислати мені зо два тексти історичних п[ісень] (не стисло історичних, а й побутово-історичних, значить, і ліричних, коли вони в обстанові минулих часів та умов). Оце я Вам посилаю спис тих пісень Ваших,

яких мельодії я маю. Початок більшости з них показує на чисто-ліричний характер, але з нашими піснями буває так що початок зовсім не відповідає змістові, то ж я, зовсім не знаючи змісту сих пісень, виписав їх більше, ніж треба. В тому листі, що будете ласкаві прислати тексти, прошу заразом сповістити, чи надрукуєте у «Літ[ературно] Наук[овому] Вістнику» мою замітку, і чи можна буде вислати мені відбитки, як я просив. Сю просьбу прошу приняти не як вимагання якогось гонорара за таку дрібницю, а як наслідок моїх теперішних злиднів (в Росиі, як Вам може відомо, «кандидати на судебныя должности» не дістають ламаного гроша платні. Такий стан, зрештою, тут, на «окраіні» буде продовжуватись тілько 3 місяці). Вельми поважний до Вас К. Квітка.

Чому, коню, води не пєш лиш на воду дуєш
Ой у полі сосна високая росла
Ой не жалуй, моя мила, що я пю
Червона калино, чого в лузі стоїш
Ой світи місяченьку хоч годиноньку в нічку
Ой вербо, вербо кучерява
Гей у Львові на ринку вдарили в гармати, гей там твого сина вбито, нещасливая мати! (Звідки і від кого?)
Ой зацвіла черемшина зрісна
Журу ж я ся журу як вечір так рано
Ой служив я у Риму три літенька ще й зиму (від Вашоі неньки?)
Ой ходит Іван по над Дунай, а за ним вельможний пан.

Адреса: Елизаветинская, 116, Его Высокородію, члену Окружного Суда Александру Васильевичу Москалеву для передачи.

ІЛ, Ф.3, № 1620, Арк. 421–424

ПРИМІТКИ

1. Йдеться про «Збірник українських народних пісень з нотами» (К., 1902), що його впорядкував К. Квітка, а музику для співу з супроводом фортепіано опрацював Борис Яновський. Примірник цього збірника зберігається у фондах Львівського національного літературно-меморіального музею Франка (група «Мем», №294). Збірник містить 10 пісень, одна з яких (№ 7 «Шумильце») записана

від І.Франка. Борис Карлович Яновський (справжнє прізвище Зіґль, 1875–1933 рр.) – композитор, музичний критик, диригент німецького походження родом з Москви. Навчався у Києві – у Колегії Галагана та в університеті (1903). З 1910 року мешкав в Петербурзі, а в 1916–1917 рр. працював диригентом оперного театру С. Зиміна в Москві. З 1918 р. до кінця життя жив на Україні, в Харкові, де працював викладачем у Музичному технікумі та Музично-Драматичному Інституті.

2. К. Квітка навів у статті: «Шумильце», як пояснював Франко, – прізвище якогось місцевого джигуна. Очевидно, це пестлива форма. Основна форма – «шумило» [7, 173]. Згадана пісня про розбійника (опришка) «Шумильця» була опублікована у «Збірнику українських народних пісень з нотами» (К., 1902), в якому Запис паспортизовано: «В с. Нагуєвичах, Дрогобицьк[ого] п[овіту] (Галичина), від матері Марії перейняв Іван Франко» (с. 9).
3. При зустрічі з І. Франком улітку 1901 р. у Буркуті, К. Квітка записав з голосу письменника 32 народні пісні.
4. Ольга Петрівна Косач, з дому Драгоманова (1849–1930) – відома українська письменниця (відома під псевдонімом Олена Пчілка), перекладач, етнограф, публіцист, громадська діячка, мати Лесі Українки, сестра Михайла Драгоманова.
5. Йдеться про поезію «Наймит», яка входить до поетичного циклу «Excelsior!» збірки «З вершин і низин».
6. 3 листопада 1902 р. Квітка відвідав у Тифлісі концерт вірменського народного аматорського хору під керівництвом Павла Кара-Мурзи, присвячений пам'яті організатора вірменських народних хорів Христофора Кара-Мурзи. Враження від концерту і принагідні порівняння стану вірменської та української народних музик Квітка виклав у статті «Дещо про вірменську народну музику», яку було опубліковано у «Літературно-науковому вістнику» 1903 р.
7. Однак до видання другого збірника не дійшло, й ці пісні Квітка опублікував щойно 1922 р. у збірнику «Українські народні мелодії» (К., 1922. – № 502–532), коли працював у фольклорній комісії ВУАН і був науковим керівником Кабінету музичної етнографії при Історико-філологічному відділі Академії.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Арсенич П.* Леся Українка на Гуцульщині. – Івано-Франківськ, 2006. – 28 с.

2. *Арсенич П.* Прикарпаття в житті Каменяра. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1996. – 79 с.
3. *Возняк М.* До фольклористичних занять Івана Франка. Статті і матеріали. – Львів: Вид-во ЛДУ, 1948. – Зб. 1. – С. 15–39.
4. *Волянський О.* Мої спомини про Івана Франка // Спогади про Івана Франка / упоряд. М. Гнатюк. – Вид. 2-ге, доповн., переробл. – Львів: Каменяр, 2011. – С. 690–701.
5. *Іваненко В.* Буркутські вечори // Жовтень. – 1970. – № 11. – С. 111–113.
6. *Іваненко В.* Спомин з Буркута // Народна творчість та етнографія. – 1970. – № 1. – С. 73–74.
7. *Квітка К.* Іван Франко як виконавець народних пісень // Творчість Івана Франка. – К.: Вид-во Академії Наук Української РСР, 1956. С. 160–193.
8. *Квітка К.* Дещо про вірменську нар[одну] музику // Літературно-науковий вістник. – 1903. – Річник VI. – Т. XXII. – С. 32–37.
9. *Українка Л.* Зібрання творів у 12-ти т. – Т. 11: Листи (1898–1902). – К.: Наукова думка, 1978. – 478 с.
10. *Франко І.* Зібрання творів у 50 т. – Т. 50. – К.: Наукова думка, 1986. – 703 с.

МАРІЯ ВОЙЦІЦЬКА

ЛИСТИ ВОЛОДИМИРА ОХРИМОВИЧА ДО ІВАНА ФРАНКА

Володимирові Охримовичу доля подарувала можливість познайомитися з Іваном Франком ще в дитячому віці, а відтак зв'язок із ним тривав протягом усього життя. Контакти мали характер як особистісного спілкування, так і взаємного листування між ними.

Охримович Володимир Юліанович (псевд. і крипт.: Василь Улянович, Марієнко; О., В. О.]) – український адвокат, етнограф, публіцист, громадсько-політичний діяч, народився 27 травня 1870 р. у с. Велдіж Долинського району Івано-Франківської області.

Походив зі священичої родини. Освіту здобував у сільській школі села Семичів, а потім – у Стрийській гімназії (1881–1888 рр.), яку закінчив з відзнакою. 1888 року вступив на філософський факультет Львівського університету, а потім перевівся на юридичний факультет і присвятив себе адвокатурі. Під час навчання почав проводити етнографічні студії. З юнацьких праць однією з центральних тем етнографічних досліджень стало дослідження бойків і їх походження. З цього питання Охримовичем в роки навчання було опубліковано такі праці: «Значение малорусских свадебных обрядов и песен в истории эволюции семьи» (Этнографическое обозрение, 1891 р., кн. 11), «Знадоби до пізнання народних звичаїв та поглядів правних» [5].

Закінчивши університет, Охримович захистився 1893 р. як доктор правничих наук. До 1898 р. працював у Стрию в

адвокатській канцелярії Є. Олесницького, допомагаючи йому вести культурно-освітню і політичну роботу в повіті. Разом з Є. Олесницьким з 1895 р. редагував двотижневик «Стрийський голос», що був органом «Підгірської Ради». Якийсь час працював директором «Задаткової каси».

1899 р. переїхав до Львова, де проживає до 1902 року. У Львові працював редактором газети «Діло» (завів фонетичний правопис у цьому виданні), був одним з організаторів і директором Товариства взаємних забезпечень «Дністер». Разом з Ю. Романчуком, А. Степановичем, К. Левицьким, Є. Олесницьким та І. Франком був у 1899 р. співзасновником Національно-демократичної партії. Того ж 1899 р. стає дійсним членом НТШ, членом-кореспондентом Петербурзької академії наук, а згодом – професором і деканом таємного університету у Львові. Короткий час як кандидат адвокатури перебуває в Тернополі, пізніше відкриває адвокатську канцелярію у Заліщиках, відкриває тут мережу читалень. 1907-го його обирають послом до австрійського парламенту від Заліщицького повіту.

З початком Першої світової війни Володимира Охримовича 15 лютого 1915 р. арештовують і вивозять на Сибір, звідки він повернувся 1917-го. Під час Листопадового Зриву 1918 р. стає членом Української Народної Республіки, а під час окупації Львова польськими військами залишається у місті й обороняє українців. Вступає до Української трудової партії і 1923 р. очолює її. Від 1925 р. був членом українського національного Демократичного об'єднання (УНДО). Був одружений з Оленою Крушельницькою – сестрою співачки Соломії Крушельницької. Помер Володимир Охримович 5 листопада 1931 р. у Львові.

У фондах Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України (відділ рукописів, ф. 3) збереглося три листи Володимира Охримовича до Івана Франка, що охоплюють період 1894–1896 рр.: лист від 17.12.1894 р., лист від 27 січня 1896 р., (лист вказаний як писаний спільно з Є. Олесницьким) та

лист від 10. 05. 1896 р. Збереглося також шість листів Франка до Охримовича, що охоплюють приблизно той же період (1893–1896 рр.) та які були опубліковані в 50-томному виданні творів Івана Франка.

У спогадах про письменника («Причинки до біографії і характеристики Івана Франка») Охримович окреслює хронологічний відтинок своїх взаємин з Іваном Франком. Уперше він побачив Франка у шестирічному віці, 1876 р., коли письменник гостював з гуртом інших студентів у домі батьків Охримовича, здійснюючи мандрівки в гори Долинського повіту. Відтак після особистого знайомства з Франком 1888 р. їх взаємини тривали до 1914 р. У період 1894–1898 рр. та 1902–1906 рр., коли, живучи поза Львовом, Охримович не мав змоги бачитися з Франком, зустрічалися вони рідше, але листувалися. У спогадах Охримович так пише про початок і перші роки свого знайомства з письменником: «Моє справжнє особисте знайомство з Франком зав'язалося щойно в 1888 році, пізньої осені, коли я по скінченні гімназії в Стрию записався у львівський університет, спочатку на філософічний, а опісля на правничий відділ. Я брав діяльну участь в житті «Академічного братства», де гуртувалося свідоме українство і де часто відбувалися відчити і дискусійні сходини. На сі відчити і сходини час від часу приходили також деякі одиниці зі старшого покоління [...], та найчастіше приходив Франко, що й сам мав кілька відчитів в «Академічному братстві». При нагоді такого відчиту я і познакомився з Франком» [6, 121].

З початком видання журналу «Народ» (1890 р.), Охримович, разом з Франком, стає постійним і активним дописувачем цього видання. Їхні статті, уже з публікацій 1890 р., вкладаються у дискусію на економічно-господарські теми.

Живе спілкування Охримовича з Франком було, очевидно, постійне. Різностороння тематика їхнього спілкування, може, не завжди відображалася у публікованих працях, але в деяких листах різних років Франко передає мотиви своїх розмов з молодшим колегою. У листі до К. Горбаля від 6.11.1888 р., на-

приклад, він покликається: «Ваш ученик д. Охримович сказав мені, що у Вас є деякі матеріали до життєписі Федьк[овича] <...>». [10,179] У листі до Драгоманова від 22–23.09.1892 р., радячись з кореспондентом над проектом перетворення надалі часопису «Народ» у науковий квартальник, вказує, що «...я говорив про се з Охримовичем, і він згоджується на мою думку» [10, 346]. У наступному листі до того ж адресата від 3 жовтня 1892 р. згадує Охримовича серед низки науковців, на чиї праці він розраховує у разі проведення такого перетворення [10, 351].

На початку липня 1890 року з ініціативи Франка було скликано нараду переважно зі студентської молоді, на якій письменник вніс пропозицію створити нову українську партію, установчий з'їзд якої було заплановано на початок жовтня 1890 р. Перший з'їзд Русько-української радикальної партії відбувся 3–5 жовтня 1890 р. у Львові за головування Франка на квартирі М. Павлика. У роботі з'їзду брали участь 30 делегатів, серед яких був і Охримович. Так було засновано першу політичну партію європейського зразка на українських галицьких теренах.

Етнографічна робота і публікації Охримовича початку 1890-х років були постійно в полі уваги Франка. Хоч Франко не написав жодної розгорнутої рецензії про етнографічні праці Охримовича, але в листах, зокрема М. Драгоманову, рекомендує окремі з них для використання, а у своїх працях часто на них покликається. Наприклад, у листі до М. Драгоманова 29–31 серпня 1891 р. Франко пише: «Дуже рад, що Вам придалася Охримовичева казка» [10, 291].

Однак восени 1893 р. у надрах Радикальної партії почалися розходження в поглядах між її членами, які закінчилися розколом партії. Група молодих радикалів, серед яких був і Охримович, вирішила від'єднатися. Отож Охримович і Франко опинилися в різних політичних таборах, що, ймовірно, спричинило певну тріщину в їхніх стосунках. У листі до М. Павлика від 15 вересня 1893 року Франко писав: «Бачився

я з Охримовичем: мав з ним дипломатичну розмову. Скінчилася вона тим, чим і зачалася, що між нами мости зірвані, але задля яких принципіальних різниць сього Охр[имович] не хотів чи не вмів пояснити» [10, 414].

Однак тріщина в стосунках не мала розвитку: у грудні 1893 р. Франко звертається листовно до Охримовича із запросинами до участі у виданні «Житя і Слова». Зі свого боку, Охримович, натякаючи на ці події, у листі до Франка 17 грудня 1894 р. просив його забути про розбрат: «Як-що маєте до мене якийсь жаль, то прошу Вас дуже, киньте єго в море забвенія, а буду Вам за те вдячний, бо дуже мені на тім залежить» (ІЛ, ф. 3, № 1609, арк. 456).

Імовірно, до співпраці у Радикальній партії має стосунок лист Охримовича до Франка зі Стрия, датований 10 травня 1896 р.: «Високоповажаний Пане Доктор! Нині одержав я лист від д[обродія] М. Павлика, в котрім мені той доносить, що Будзиновський мав перейти на сторону Барвіньского Стоцкого et Consortes і наймив ся на службу до редакциі «Буковини». Чи то може бути правда? Мені трудно повірити в таку річ – може то лиш така сплетня. Тож прошу Вас дуже – будьте ласкаві як найскорше мені донести – скілько в тім правди. Остаю з глубоким поважаням і здоровлю сердечно В. Охримович» (№ 1613, арк. 469).

Коли у 1893 р. виник у Франка задум з 1894-го видавати літературно-науковий журнал «Русалка»», він повідомив про це М. Драгоманова у листі від 6 жовтня 1893 р. і висловив надію на співробітництво у ньому Охримовича [10, 420] .Нереалізовану «Русалку» змінив інший задум видання, яке спочатку мало називатися «Живе слово», а потім отримало назву «Житє і Слово». Франко звернувся до Охримовича із запросинами до участі в майбутньому виданні. У листі від 26 жовтня 1893 року Франко писав: «Просячи вас у співробітники сього видання, я думаю, що ані моя особа яко редактора, ані напрям видання не будуть Вам такі антипатичні, щоб Ви чулися змушені відмовити. Щодо праць, які були б

мені пожадані, то я не буду Вам давати ніяких вказівок. Позволю собі тільки запитати, що Ви колись споминали мені про свою (задуману чи зроблену вже) працю про Шевченка. Коли вважаєте можливим дати її для «Живого слова» (так, мабуть, буде називатися журнал), то присилайте вже для першої книжки. Остаточно можете тут друкувати й дальші розвідки своєї праці про пісні й обряди весільні, коли не гадаєте друкувати їх в «Этнографическом обозрении». Та в такім разі добре було б дати бодай короткий (а може й довший) реферат з обох досі надрукованих глав» [10, 429]. Згадувана праця в «Этнографическом обозрении» – це та, яка й досі зберігається у Франковій бібліотеці («Значение малорусских свадебных обрядов и песен в истории эволюции семи». – Этнографическое обозрение, (1891, кн. 11). У листі Франко також інформує Охримовича про скорий вихід збірки своїх поезій «З вершин і низин» і обіцяє надіслати примірник, заохочуючи Охримовича до написання рецензії. Охримович, мабуть, не відразу зголосився зі своїми матеріалами для нового журналу. У листі М. Драгоманову від 6 листопада 1893 р. Франко інформує: «Наші молоді радикали, Охримович і Ганкевич, хоч нібито заявляли радість з нового видання, але досі нічого до нього не дали і не обіцяли» [10, 432].

Тоді ж, у середині грудня 1894 р., Охримович звернувся до Франка з листом, писаним в Сенчолі 17 грудня 1894 р. з проханням надрукувати у журналі «Житє і Слово» дві його праці. Перша праця – «Знадоби до пізнання народних звичаїв та поглядів правних», а друга праця – «се дрібненький причинок до квестії, відки взялася назва «Бойки», а також у цьому листі просить надіслати йому книжки «Житя і Слова».

Відповіддю на цей лист став Франків лист від 23 грудня 1894 р., де він повідомляв кореспондента про наміри щодо його праць: «З присланих мені Ваших праць я роблю такий ужиток. Статейка про бойків іде до 1 кн[ижки] в рубриці «Критика і бібліографія», а стаття про юридичні обичаї йде в 2 кн. Я прочитав поки що вступ і думаю, що він дуже

добрий, власне, для наших юристів» [10, 530–531]. Франко дотримав слова: статтю Охримовича «Звідки взялася назва бойки?» було надруковано в журналі 1895 [4] і до неї Франко додав свій допис (його передруковано: [9, 411–415]). Статтю «Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правних» опубліковано того ж року в наступних книгах видання [5].

Після опублікування праць Охримовича у листі від 18 травня 1895 р. Франко повідомляв, що надіслав ті номери журналу і запевняв автора, що «вони тут загально подобаються» [11, 45]. Того ж 1895 року Охримович опублікував у «Житі і Слові» статтю «Про сільські прізвища» (1895 р., т. III, с. 302–307), на яку покликатиметься Франко у розвідці «Причинки до української ономастики».

З 1896 року Охримович помагав Франкові як юрист у справі поділу батьківського ґрунту у Нагуєвичах між Франковими братами та вітчимом Гринем Гавриликом. Про це свідчить його лист зі Стрия, датований 27 січня 1896 р. (ІЛ, ф. 3, №1613, арк. 337–340). Цей лист в описах архіву письменника помилково зафіксовано як лист Охримовича і Є. Олесницького до Франка: він написаний однією рукою та підписаний лише Охримовичем. Олесницького згадано тільки в третій особі («Меценас»). Можливо, підставою такої помилки став штамп, який є на першій сторінці автографа (арк. 337) листа у верхньому лівому кутку, з текстом: «Адвокатъ краєвий Дръ Евгеніи Олесницкій въ Стрию». Штамп, однак, не промовляє за авторство Олесницького, а був просто атрибутом ділових паперів його канцелярії в Стрию, в якій Охримович працював у той час.

Лист описує справу ґрунту, який лишився в Нагуєвичах синам по Якову Франку і до якого долучився ґрунт, куплений Григорієм Гавриликом. Між вітчимом і братами Франками (Іваном, Захаром та Онуфрієм) стався конфлікт через нерівномірний поділ землі між братами. Наслідком такого поділу виявилося, що Гринь Гаврилик отримав землі більше, а Захар не отримав взагалі. Франко звертався, очевидно, до Олес-

ницького по консультацію і допомогу своїм братам в справі оформлення судового позову проти вітчима. Олесницький з'ясував всі дані, а викласти свою думку в листі до Франка попросив Охримовича. Після докладного статистичного опису ґрунту на підставі документів та історії його передачі і запису на власність (інтабуляції), висновок у справі Охримович виклав так: «Значить при закладаню Табулі Гаврилик себе і свою доньку неправно на 1/3 часть заінтабулював і через те скривдив Вас всіх, а найбільше Захара, котрий має з батьківщини найменче. На підставі сего стану річей хоч по стороні Гаврилика єсть час и фізично и табулярно заснованя ми все таки можемо внести позов, бо бракує єму доброї віри – а для того я внесу позов вже сими днями до Дрогобича. Я сказав Вашим братам, що справа трудна, майже неможлива до виграня, однак Меценас є тої думки, що Гавриликови буде можна відобрати тут трету часть грунту, котру він собі неправно привласнив і при закладаню Табулі користаючи з несвідомости Ваших братів на себе заінтабулював. Єсли Гавриликови докаже ся брак доброї віри, буде можна тую інтабуляцію уневажнити і посіданя цілого грунту від него відобрати».

Справа з судом затягнулася на кілька років, упродовж яких позови братів Франків не задовольнялися, як то передбачав Охримович у листі. Свідчення тому – лист Франка до Охримовича, датований орієнтовно 1902 р., в якому сказано: «Вельмишановний пане меценате! Посилаю Вам мойого брата (Онуфрія) в справі звісного вам процесу. Вони на першому кроці програли. Не знаю, яке значення має ся резолюція, яку вони одержали. Будьте ласкаві написати мені, які кроки думаєте робити далі. Брати в страшенній біді з вітчимом, котрий уже вважається за властителя всієї нашої батьківщини» [11, 220]. Остаточну крапку в судовому процесі за батьківський ґрунт було поставлено в Дрогобичі 1903 року, на якому рішенням суду ґрунт було рівномірно поділено між вітчимом і всіма братами. За це Г. Гаврилик затаїв образу і жаль до братів, і серед них до Івана Франка.

1913 р. Охримович входив до комітету з організації святкування 40-літньої творчої праці Франка, і разом з іншими представниками української інтелігенції підписав відозву до громадськості із закликом складати грошові пожертви на ювілейний дар письменникові (відозва опублікована «Громадським голосом» у Львові, № 2 від 8 січня 1913 р., передрукована у виданні: [1, 290–292]). Охримович також узяв участь (спогад «Моя пригода з шибеницею» [3]) у виданні збірника «Привіт Іванови Франкови в сороклїтє його письменської праці. 1874–1914 рр.», який готувався до ювілею, але побачив світ вже після смерті Франка.

Обставини останньої своєї зустрічі з Франком Охримович описує у спогадах так: «Востаннє бачив я Франка пізньої осені 1914 р., в часі російської інвазії у Львові, коли Франко утік зі свого дому перед нервовими нападами своєї жінки і мешкав якийсь час в камениці свого шкільного товариша, судового радника Рейхарта, котрий дав йому на тимчасове мешкання одну порожню кімнату в своїй камениці при вул. Курковій під ч. 25. А що я тоді мешкав при вул. Курковій (де й тепер живу) і щодня переходив попри каменицю Райхерта, тож я зчаста відвідував Франка. Він інтересувався біжучими воєнними подіями і тримав сторону центральних держав та надіявся на розвал Росії. Тоді подарував він мені свої дві свіжовидані книжки: «В наймах у сусідів» і «Wielka utrata». В короткий час по тім російські окупаційні власті на приказ графа Бобринського арештували мене, а опісля вислали мене на Сибір. В часі смерті Франка був я на Сибірі» [6, 124].

Усі листи Володимира Охримовича до Івана Франка подано й надруковано без зміни фонетичних, морфологічних та синтаксичних особливостей тексту.

№ 1

В Сенчолі, 17. XII. 1894

Високоповажаний Добродію!

Памятаючи на Вашу давну прихильність до мене, прошу Вас дуже, щобисьте були ласкаві напечатати в «Житю і Слові»[1] мої дві праці, котрі отсе Вам посилаю. Перша праця, се «Знадоби для пізнаня народних звичаїв та поглядів правних»; буде се праця трохи обширнійша; поки що посилаю тілько «передне слово» і початок самих матеріялів; дальший потяг праці надішлю троха пізніше і надію ся, що дальші титули будуть много інтереснійші як початкові. Друга праця, се дрібонький причинок до квестії, відки взялася назва «Бойки». Єсли бись те узнали мої праці за непридатні, то будьте ласкаві мене о тім повідомити як найшвидше і подайте з ласки свої коротенькі мотиви. Прошу Вас також дуже, щобисьте були так добрі прислати мені книжки «Житя і Слова» з року 1894 кромі І-ої і ІІІої, котрі вже маю; а також на будуче присилати мені Житє і Слово. За два-три місяці буду я на своїм хлібу, буду мав свої грошенята то тогі вирівняю всякі рахунки, а тепер по правді не маю ані грошика свого а читати кортить – а ще в такім глухім селі, як Сенечів[2]. Як-що маєте до мене який жаль, то прошу Вас дуже, киньте єго в море забвенія, а буду Вам за те вдячний бо дуже мені на на тім залежить. Поздоровляю Вас щиро і стискаю Вашу руку

Вас дуже поважаючий
Володимир Охримович

Вашій Пані-Добродійці передаю низенький поклін а Вашим діточкам щирий привіт.

ІЛ, ф. 3, № 1609, арк. 455–458. Рукопис. Оригінал

№ 2

Стрий 27/1 96

Високоповажаний Пане Доктор!

Нинішнім листом хочу подати Вам відомість про стан Вашої і Ваших братів справи против Гринева Гаврилика[3].

Листовна відповідь, яку ми получили від давок. Кміцікевича[4], показала ся неостаточною і для того я в Суботу 25/I позіхав до Дрогобича до Суду – куди і Ваші брати, завізвані мною листовно прибули – і там на місци розслідив єм справу.

З актів спадкових по Вашім неб[іжчику] Батьку і табулі довідав сяф я, що слідує:

Ваш Батько умер 15/4 1865 р. в Нагуєвичах, не полишивши ніякого розпорядженя послідноі волі, а в спадщині полишив господарство під ч. 7 в Нагуєвичах, 51/2 прута або 11 моргів (вартости оціненоі 220 зол.) з старою хатою (8 зол.) і госполарною стодолою (6 зол.), пару коней, корову, дві ялівки і довгу 120 зол. Інвентар описано 24/7 1867 – отже два роки по смерти. Декретом наслідства з 12/11 1869 р. ч[исло] 6434 ціла по Яцю Франку полишилась спадщина признана зістала на власність трем синам Яця, а то Іванови, Захарови і Онуфрію Франкам в трех рівних частинах з застереженям права доживотя ј части для вдови Марії з Кульчицьких Франковоі.

Тілько в актах спадкових, обнятих фасцикулом IV 67/71.

Тепер в Табулі. Табуля для громади Катастр[альна] Нагуєвич заложена в 1888 р. Єще перед заложеням Табулі Ваша матьи умерла – а брат Захарій оженив ся і відділив ся.

Отже ті три кавалки поля (5 парц[ель]) котрі Захарієви відділив вітчим, суть заінтабульовані яко виключна власність Захарія в виказі гіп[отечнім] ч[исло] 228. – Кромі тих трех кавалків зрештою цілий вітцівський грунт (під ч. 8 положений) творить одно тіло гіпотечне, виказом 230 Нагуєвичі обняте – і єсть заінтабульоване яко спільна власність 1) Гриня Гаврилика сина Стефана в 27/96 частях; 2) Івана Франка сина Яця в 31/96 частях і 4) Юліянни з Гавриликів Багрійової в 7/96 частях. Значить з того спільного грунту мають Захар і Іван троха по менче, по одній третій части Гринь Гаврилик і Юліянна разом трохи більше як одну трету часть, а Захарій немає нічо. – Кромі того ті парцелі, котрі Гринь Гаврилик докупив і котрі за житя Вашого батька до єго грунту не належали, суть заінтабульовані в окремім виказі ліпот[ечнім] ч[исло] 227. – Всі ті інтабуляції наступили на підставі фактичного, через громаду потвердженого посіданя, перед 8 роками, три зало женю книги грунтовоі.

Значить при закладаню Табулі Гаврилик себе і свою доньку неправно на 1/3 части заінтабулював і через те скривдив Вас всіх, а найбільше Захара, котрий має з батьківщини найменше. На підставі сего стану речей тоє по стороні Гаврилика єсть час и фі-

зично а табулярно засноване ми все таки можемо внести позов, бо бракує єму доброї віри – а для того я внесу позов вже сими днями до Дрогобича.

Я сказав Вашим Братям, що справа трудна, майже неможлива до виграня, однак Меценас[5] є тої думки, що Гавриликови буде можна відобрати тут трету часть грунту, котру він собюі неправно привласнив і при закладанню Табулі користаючи з несвідомсости Ваших братів на себе заінтабулював. Єсли Гавриликови докаже ся брак доброї віри, буде можна тую інтабуляцію уневажнити і посіданя цілого грунту від него відібрати.

Брати Ваші просили, щоби Ви до них написали, що Ви думаєте о тім процесі против Гавриликови і сказали, що хиба Ви тою справою займете ся, бо они не є в силі. – Рівночасно пишу до Ваших братів.

Ожидаючи відповіди остаю з правдивим поважаням і поздоровляю Вас щиро

Ваш В. Охримович

ІЛ, ф. 3, № 1613, арк. 337–340. Рукопис. Оригінал. На першому аркуші листа у лівому верхньому кутку печатка «Адвокатъ краевый Др Евгеній Олесницкіи въ Стрыю».

№ 3

Стрий 10/5 96.

Високоповажаний Пане Доктор!

Нині одержав я лист від д[добродія] М. Павлика[6], в котрім мені той доносить, що Будзиновський[7] мав перейти на сторону Барвінського[8] Стоцького[9] et Consortes і наймив ся на службу до редакції «Буковини»[10]. Чи то може бути правда? Мені трудно повірити в таку річ – може то лиш така сплетня. Також прошу Вас дуже – будьте ласкаві як найскоріше мені донести – скілько в тім правди. Остаю з глибоким поважанєм і здоровлю сердечно

В. Охримович

ІЛ, ф. 3, № 1613, арк. 496. Рукопис. Оригінал

ПРИМІТКИ

1. «Житє і слово» – літературно-художній та громадсько-політичний часопис, що виходив у Львові (1894–1897 рр.) за редакцією Івана Франка.
2. Сенечів – село Долинського району Івано-Франківської області.
3. *Гринь Гаврилик* (1.02.1843 – 22.05.1916.) – вітчим Івана Франка.
4. *Володимир Кміцикевич* (1863–1942) – український лексикограф, перекладач, педагог. Уклав «Німецько-український словар», який присвятив Іванові Франку та Ользі Кобилянській.
5. Меценас – адвокат, судовий оборонець.
6. *Михайло Павлик* (1853–1915) – український письменник, публіцист, громадсько-політичний діяч, дійсний член НТШ. Разом з Іваном Франком у 1890 р. створив Русько-українську радикальну партію.
7. *В'ячеслав Будзиновський* (1868–1935) – галицький український політик, публіцист, історик і популяризатор, один із засновників Української радикальної партії, потім УНДП.
8. *Володимир Барвінський* (1850–1883) – галицький громадський діяч, публіцист, літератор, один із засновників товариства «Просвіта» (1868), «Руського Педагогічного Товариства» (1881). Співредактор, а в 1876 – 1880 рр. – редактор журналу «Правда». Засновник і перший редактор газети «Діло» (1880–1883).
9. *Степан Смаль-Стоцький* (1859–1939) – мовознавець і педагог, політично-громадський, культурний, економічний діяч Буковини. В 1885–1918 рр. – професор Чернівецького університету, член і співзасновник низки українських товариств на Буковині, в 1892–1911 рр. – посол від національно-демократичної партії до буковинського сойму, в 1911–1918 рр. – посол до державного австрійського парламенту.
10. «Буковина» – україномовна газета, які видавали в Чернівцях в 1885–1915 рр. та у 1918 р.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іван Франко: Документи і матеріали 1856–1965 / упоряд. І. Бутич, Я. Дашкевич, О. Купчинський, А. Сісецький. – К.: Наукова думка, 1966. – 542 с.
2. *Качкан В.* Охримович Володимир Юліанович // Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопедії словника / за ред. М. М. Романюка. – Вип. 3. – Львів, 1996. – С. 159–161.

3. *Охримович В.* Моя пригода з шибеницею (спомин про неймовірний та правдивий епізод)/Спомин Володимира Охримовича // Привіт Іванові Франкові в сорокаліте його письменської праці. 1874–1914. Літературно-науковий збірник. – Львів, Накладом ювілейного комітету: З друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1916. – С. 161–164.
4. *Охримович В.* Звідки взялася назва бойки? // Житє і Слово. – 1895. – Т. 3. – С. 143–146.
5. *Охримович В.* Знадоби до пізнання народних звичаїв та поглядів правних // Житє і слово. – 1895. – Т. 3. – С. 296–401.
6. *Охримович В.* Причинки до біографії і характеристики Івана Франка// Спогади про Івана Франка / упоряд. Михайло Гнатюк; 2-ге вид., доп., перер. – Львів: Каменяр, 2011. – С. 120–125.
7. Охримович Володимир // Енциклопедія українознавства: Словникова частина / за ред. В. Кубійовича. – Львів, 1996. – Т. 5. – С. 1914.
8. Охримович Володимир // Українська загальна енциклопедія / за ред. І. Раковського. – Львів ; Станіславів ; Коломия: Рідна школа, 1930. – Т. 2. – С. 959.
9. *Франко І.* Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 29. – К.: Наукова думка, – 664 с.
10. *Франко І.* Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 49. – К.: Наукова думка, 1986. – 812 с.
11. *Франко І.* Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 50. – К.: Наукова думка, 1986. – 704 с.

РОМАН ГОРАК, БОГДАН ЧУДІЙОВИЧ

ФРАНКОВА СПРАВА У СОФІЇ

Після січневих подій 1907 року у Львівському університеті, коли розгнівані студенти побили вченого секретаря Віняжа за глузування та зневагу до українців та української мови та захоплення приміщення університету на вул. Миколая, коли з вікон другого поверху було вивішено синьо-жовтий національний прапор, в Івана Франка не було жодних шансів дістати в цій установі на основі габілітації з 1895 року місце на кафедрі української мови та літератури: вчена рада, куди він скерував свої документи, навіть не захотіла їх розглядати.

Становище Франка було складним. Після перенесення до Києва з ініціативи М. Грушевського випуску «Літературно-наукового вісника», де працював Іван Франко і діставав скромний, але постійний заробіток, він тепер був позбавлений і цього. Над ним до того ж висів величезний борг за кредит у банку на будівництво власного дому на вул. Понінського, 4. Крім нього, в сім'ї ніхто не працював.

Іван Франко вимушений був перебиватися випадковими заробітками.

Несподівано 2 жовтня 1907 року письменник отримав листа від Порфирія Івановича Бахметєва (1860–1913), російського фізика і біолога, професора університету в Софії (1890–1907), в якому той запрошував його на роботу. В цьому університеті Порфирій Іванович Бахметєв був професором з 1895 року. Вивчав питання ферромагнетизму, фізики землі, фізичної хімії та біофізики. Особливу популярність принесли йому

роботи, які він проводив у Софії, починаючи з 1897 року та які були пов'язані з явищем анабіозу, яке спостерігалося при переохолодженні у тварин. За роботи в області термоелектики Бостонський університет присудив йому премію ім. Е. Томпсона, а Петербурзька академія наук – за успіхи в галузі ентомології присвоїла йому премію К. М. Бера. Він був членом Болгарської академії наук та засновником фізико-математичного товариства Софії [8, 26].

Ця пропозиція не могла не здивувати Івана Франка, оскільки з преси він був чудово знав про події, які відбувалися тоді у Софійському університеті. Зокрема, знав це з публікації про них Михайла Лозинського, який підписувався псевдонімом Закордонний. «За останній місяць, – писав він, – Болгарія проводить енергійно реформу університету. Привід до сього ось який: Болгарський князь Фердинанд вже давно не тішиться симпатіями своїх «підданих». Його аристократизм, його етикет при дворі не можуть подобатися демократичним Болгарам. Через те відносини між князем і народом стають щораз більше напружені. А початок сього року приніс ще нові причини. В Болгарії почався загальний залізничний страйк, против якого правительство виступило дуже рішучо. І якраз підчас найбільшого зворушення суспільності з приводу страйку наступило святочне відкриття «національного театру» в Софії. На се «національне» свято, крім вищої бюрократії, було запрошено з-поміж звичайних «смертних» тільки тих, що подобалися кн. Фердинанду. Через те визначні люди науки, політики, репрезентанти поступової преси, одним словом, увесь цвіт національного болгарського духу лишився за брамою «національного театру» в той вечір, коли відкривали його.

Се зворушило до краю широкі круги інтелігентного й робітницького пролетаріату болгарської столиці, і коли князь їхав із своєї палати до театру, публіка зробила йому скандальну демонстрацію: з криками, з свистом, з обидними окликами, між якими «геть із Фердинандом!» не належало ще до найгірших.

В сій демонстрації взяли визначну участь болгарські студенти і студентки софійського університету. Болгарське студентство, виховане в великій мірі на російській літературі і під впливом деяких визначних професорських сил із Росії, які знаходили захист і катедру в Болгарії, – дуже подібне до російського. В загалі воно поступове, зайняте соціальними питаннями, числить між собою чимало соціалістів. Коли до того додати гарячий полудневий темперамент, то стане ясним, що воно мусило так поступити. І ось сей вчинок студентства дав привід до «університетської реформи». Університет зразу замкнено, професорів прогнано, студентів частину вислано до місця приналежності, а тих, що зобов'язані до військової служби, в казарми. Міністр просвіти Шишманов, проти якого правительственна преса повстала говорячи, що се він винен усему, бо неперешкоджав ширенню соціалізму між студентством, пішов у відставку.

Прочистивши таким способом шлях «реформам», правительство виробило новий проект університетської «автономії». По сій «автономії» ректор, декани і професори будуть залежні виключно від правительства; студентам не вільно належати до ніяких політичних організацій і товариств, брати участь в публічних маніфестаціях і т. д. (щось як в Австрії ученикам середніх шкіл); нарешті замкнено двері університету перед жінками, яких правительство вважає причиною всего нещастя, бо се вони революціонізують (офіціально: деморалізують) своїх товаришів та загрівають їх до «нелегальних» учинків.

Донедавна Болгарія брала з Росії поступових університетських професорів, тепер починає брати взірці реакційних університетських «реформ». Невже ж не бачить вона, які наслідки мали такі «реформи» в Росії?» [3, 362–363].

Іван Франко з тодішньої преси знав також, що у зв'язку з подіями у Софійському університеті у відставку подав тодішній міністр освіти. Його давній приятель, зять Михайла Драгоманова Іван Шишманов.

Іван Шишманов

З жовтня, наступного дня після одержання листа від проф. Бахметєва, Іван Франко написав листа до колишнього міністра освіти Івана Шишманова, а також професора Софійського університету і зятя Михайла Драгоманова. «Вибачайте, – писав йому Іван Франко, – що обертаюся до Вас без належних Вам титулів, але їй-богу не знаю, які з Ваших титулів ще лишилися. Обертаюся ж до Вас із ось якою просьбою. Вчора дістав я лист від проф. Бахметєва, приватний, але в конверті з друкованою маркою міністерства освіти і з запитанням, чи я згодився б обняти в Софійськім університеті кафедру славістики. Просить відповісти телеграфічно. Я й відповів, що готов обняти таку кафедру, але про деталі пишу йому лист, у якім підношу принципіальне питання, чи наш прихід (бо запрошено також інших людей) до Болгарії не викличе против нас загального обурення та огірчення тих, що покинули свої кафедри. Та й загалом усеї публіки, що зробило б, очевидно, функціонування університетської машини зовсім неможливим. З оцим самим питанням звертаюся й до Вас, високоповажаний добродію, і прошу Вас подати мені інформації, наскільки мій приїзд до Софії може мати якісь реальні підстави і не викличе загального обурення і оскільки можна числити на те, що саме молодіж не привітає нас гнилими яйцями.

Я рад би віддати частину своєї праці Болгарії й болгарській науці та все-таки не хотів би бути причиною можливих скандалів і розрухів. З тою самою просьбою обертаюся через Вас і до високоповажаного проф. Милетича, якого я мав нагоду пізнати у Львові і провести в розмові з ним кілька приємних хвилин і якого прошу сердечно поздоровити. Мене ніщо не гонить зі Львова і до кафедри я не рвуся, маючи собі хоч

скромне, а все-таки певне удержання з літературної і наукової роботи. Іти до Софії на гарячий ґрунт партійної боротьби мені б не хотілося» [6, 332].

Лист Івана Франка до Л. Милетича з того часу не зберігся, а тому невідомо, чи взагалі звертався до нього Іван Франко. Невідомий і лист Л. Милетича з того часу до Івана Франка. У фонді Франка зберігся лише один лист його до письменника, але він написаний 1910 року і цього питання не порушує (лист наведено в цій публікації).

Іван Шишманов був давнім знайомим Івана Франка. Його дружиною була старша дочка Михайла Драгоманова Лідія (1866–1937), з якою одружився, коли як стипендіат болгарського уряду прибув у Женеву, де на той час жили Драгоманови. Він невдовзі дістав місце професора у Софійському університеті та посприяв тому, щоб болгарський уряд для роботи в цьому університеті на кафедру всесвітньої історії запросив і Михайла Драгоманова з річною платнею 12000 франків [7, 409].

Іван Дмитрович Шишманов (4 липня 1862, Свиштов – 22 червня 1928, Осло) був потомком давнього чорбайжійського роду, який займав у суспільстві привілейоване становище.

Навчався у педагогічному училищі у Відні (1876–1882), вивчав філософію і літературу в Єні (1884) та Женеві (1885–1886), де й познайомився з Михайлом Драгомановим. 1888 року захистив докторську дисертацію у Лейпцигу в професора Вільгельма Вундта. В 1889–1902 роках був редактором «Сборника за народни умотворения, наука и книжнина» («Збірника народних пісень, науки і літератури»), а також редактором «Болгарського оглядача»).

Іван Шишманов був одним із засновників 1896 року Державної рисувальної школи, яка потім стала Національною мистецькою академією, та Вищого училища у Софії 1888 року, яке стало Софійським університетом. З 1894 року став професором загальної та літературної історії цього університету, а також з порівняльної літературної історії.

Був членом Болгарської академії наук. З 1903 до 1907 року був міністром освіти Болгарії та дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка. У 1918–1919 рр. Іван Шишманов був повноважним послом Болгарії при королі Фердинанді I в Українську Народну республіку в уряді Павла Скоропадського.

Іван Шишманов був автором багатьох праць з етнографії та літературознавства. Був знавцем української літератури. Вивчав вплив поезії Тараса Шевченка на болгарське відродження. 1920 року став ініціатором та засновником болгарсько-українського товариства [2; 9].

Для Івана Франка він був цікавий як відомий літературознавець, праці якого були постійно в його полі зору, на його дослідження він посилався у своїх працях. Зокрема, в дослідженні про баладу «Марусю» Л. Боровиковського, яка є одним з найдавніших творів української літератури. Висновки про джерела цієї поеми цікавили багатьох учених. Зацікавили вони й російського дослідника, варшавського професора Івана Созоновича, проти висновків якого виступив Іван Шишманов у своєму дослідженні № 213 часопису «Руслан» від 22 вересня / 5 жовтня 1907 року: «Пѣсеньта за мъртвия братъ въ поезията на балканситѣ народи, яка була надрукована у XIII томі «Сборника за народни умотворения, наука и книжнина». Це спростування Івана Шишманова Іван Франко використав у статті «Дещо про «Марусю» Л. Боровиковського та її основу», надрукованій як передмова до видання балади в «Літературно-науковій бібліотеці», що вийшла 1902 року.

Перший раз ім'я Івана Шишманова в епістолярії Івана Франка згадано в листі до М. Драгоманова від 7 грудня 1898 року у справі рецензії його на «Географический словар западнославянских и югославських земель и прилежащих стран», який вийшов у м. Вільно (Вільнюс) 1884 року, а рецензія Івана Шишманова була опублікована в «Сборнику за народни умотворения, наука и книжнина» («Збірнику народних пісень, науки і літератури») (т. II за 1890 рік).

Ім'я Івана Шишманова часто згадується у листах Івана Франка до Михайла Драгоманов. Не забув запросити Іван Франко Шишманова до співпраці в журнал «Житє і Слово», а в листі від 21 листопада 1893 року навіть просить: «Чи не могли б Ви для 1 кн. написати мені коротенький бібліографічний огляд болгарських видань літературно-наукових? Дуже був би Вам вдячний. А може б, д-р Шишманов був ласкав се зробити, коли Вам ніколи?» [5, 436]. На жаль, такого огляду не було зроблено.

Перший лист до Івана Шишманова, який зберігся у фонді Івана Франка, датовано 26 квітня 1895 року і написано з Праги, коли Іван Франко разом з делегацією галичан був на Етнографічній виставці, а разом з тим очікував рішення міністерства освіти та віросповідань про затвердження своєї габілітації у Львівськім університеті.

Наступний лист датовано 7 січнем 1896 року, з нього відомо, що Іван Франко з Іваном Шишмановим саме там, у Празі, зустрілися. «Я дуже жалував, – писав у цьому листі Іван Франко, – що мусив був покинути Прагу, не бачившися більше з Вами. Ну, та, може, то не останнє наше бачення» [6, 68].

З цього ж листа можна дізнатися, що у загаданому «Сборнику за народни умотворения, наука и книжнина», який видавав Іван Шишманов мав намір видрукувати Франкову працю «Причтата за еднорога и нейниятъ български вариантъ» *(про це див. прим. 1 до публікації листів)*, а також, що його зацікавив Тиквешкий рукопис, який було опубліковано в XIII томі цього збірника, і він планував обробити легенди, опубліковані в ньому, порівнюючи їх з відомими йому апокрифами, над якими саме працював. На жаль, з невідомих причин цього Іван Франко не зробив.

Третій з чотирьох відомих листів Івана Франка до Івана Шишманова, датований 10 серпнем 1907 року, містить прохання надати йому можливість покористуватися рукописними матеріалами покійного Михайла Драгоманова, де є

цікаві записи, оскільки саме тепер письменник на сторінках «Записок Наукового Товариства ім. Т. Шевченка» розпочав друкувати свої студії над українськими піснями. З цією метою планував Франко приїхати у Софію і Бєлград «для доповнення наших колекцій югословянської фольклористики та літератури» [6, 327]. Однак здійснити цього не вдалося, очевидно, через причини, які відбулися з нагоди відкриття театру в Софії. Саме цим подіям та запрошенню обійняти кафедру у Софійському університеті присвячений останній з відомих листів Івана Франка до Івана Шишманова, датований 3 жовтня 1907 року [6, 332]. Івана Шишманова дав на нього відповідь 8 жовтня 1907 року (лист №2 та №3 цієї публікації), в якій була порада відмовитися від кафедри. Дещо різкий тон відповіді буде зрозумілий, коли зважити на це, що саме тоді на Івана Франка накинулася зі звинуваченнями Людмила Драгоманова про непошанування і різку критику поглядів її чоловіка Михайла Драгоманова. [1] Іван Франко зважив на аргументи І. Шишманова і не поїхав у Болгарію. Щоправда, львівські газети повідомили, що письменник до запрошення болгарського уряду працювати в Софійському університеті поставився прихильно. Спочатку про це розповів часопис «Діло», а відтак із посиланням на нього й інші видання, зокрема №213 часопису «Руслан» від 22 вересня/5 жовтня 1907 року, було написано: «Д-ра Івана Франка покликало болгарське правительство на кафедру слов'янських літератур у вищій школі в Софії під дуже корисними умовинами». «Діло» додає, що «д-р Франко віднісся до тої справи прихильно» [4]. Спростувань у пресі з боку Івана Франка не було, як і не було якихось пояснень чи роз'яснень, і про справу з часом забули.

Уперше листи Івана Франка до Івана Шишманова були опубліковані у виданні «Літературна спадщина. Іван Франко. Вип. 1, К.: Вид-во АН Української РСР, 1956. – С. 458, 488), а лист від 10 серпня 1907 року в т. 20 видання творів Івана Франка у двадцятитомнику 1956 року.

Листи Івана Шишманова, Порфирія Бахметєва та Любомира Милетича публікуються вперше із збереженням всіх особливостей тексту.

ЛИСТИ ІВАНА ШИШМАНОВА ДО ІВАНА ФРАНКА

№1

Драги г. Франко,

Бихте ли могли, да ми дадете нѣщичко за XVIII т. на «Сборника» (до 1 печатенъ листка) което да има отношение към българским фолклоръ или старате блг. литература?

Моля отговорѣте мъне. Сърдечен поздрав от мене и жена моя.

Ваш прѣдан

Др. И. Шишманов.

София, улица Шипка, 5

8.X.1900

Вельмишановний п. Франко,

Чи могли би Ви надати мені щось за XVIII ст. для «Збірника»[1] (до одного друкованого аркуша), що має дотичність до болгарського фольклору чи давньої болгарської літератури.

Прошу відповісти мені. Вітання від мене і моєї дружини.

Вірний Вам

Доктор І. Шишманов

Софія, вулиця Шипка, 5

8.X. 1900

(Переклад К. Зозуляк)

ІЛ, ф. 3, № 1635, арк. 379–380. Рукопис. Оригінал.
Збоку листа рукою Івана Франка дописано:
«Нат.Окуневська, Яворів. Косів.
Поштова листівка з адресою:
«Seinen Hochwolgeboren Hernn Dr. Iwan Franko.
Товарищество Имени Шевченка.
Lemberg (Verein Sewcenko)»

№2

Уважаемый г. Франко,

На Ваше письмо, которое къ сожаленію, получилъ поздно, такъ какъ три мѣсяца тому назадъ поселился на годъ в Швейцарію, могу отвѣтить только одно: не принимать прѣдложенную кафедру. Во первых вопросъ не только политическій, а и моральній. Это тотъ самый вопросъ, который заставилъ меня покинуть Министерство. Я удивляюсь, что Вы такъ мало в теченіи всего случившегося. Неизвѣстно ли Вамъ, что 40 профессоровъ университета были самымъ безцеремоннымъ образомъ брошены на улицу за то, что нѣсколько студентовъ устроили Rummel при открытіи театра? Неизвѣстно ли Вамъ, что эти профессоры борятся не только за свое положенные , но и за автономію университета, за правду и культуру? Неизвѣстно ли Вамъ, что студенты бойкотируютъ такъ названную новую профессорскую коллегію под[о]бранную измежду самыхъ обскурныхъ гимназіальныхъ преподавателей, неимѣющих ничего общаго съ наукой и которымъ митингъ интеллигентныхъ силъ и литераторовъ выразилъ своъ полное презрѣніе? Очевидно, что Вы все это не знаете, иначе Вы бы и не отвѣтили такъ скоро, что Вы принимаете приглашеніе, сдѣланное Вамъ при посрѣдствѣ весьма непорядочнаго человѣка Бахметева, котораго как разъ собирались выгнать профессора за обыкновенную escroqulrie.

Мой исеренный совѣтъ послѣ всего этого не можетъ быть другой, кромѣ слѣдующего: немедленно отказаться от прендложенной кафедры, принадлежащей по праву какому нибудь Милетичу[2] или Цаневу. Не сделаете ли это, въ интеллигентныхъ Софійскихъ кругах Васъ встрѣтятъ самымъ враждебнымъ образомъ. А какъ студенты поступаютъ, судите сами, зная психологию молодежи.

Съ уважениемъ
И. Шишмановъ

Boulevard Pont d' Arue 11 Pansion Pyilippon
8.X.907

ІЛ, ф. 3, № 1635, арк. 381–384. Рукопис. Оригінал

№ 3[3]

8.X.1907

Уважаемый г. Франко,

На Ваше письмо, котрое къ сожаленію получилъ поздно, такъ какъ три мѣсяца тому какъ поселился на годъ въ Швейцарію могу точно ответить одно: никакимъ образомъ не принайте преложенную кафедру. Во первыхъ, вопросъ не только политическій, а моральный. Это такой самый вопросъ, который заставил меня покинуть министерство. Я удивляюсь впрочемъ, что Вы такъ мало въ течении всего случившегося. Неизвестно ли Вамъ, что 40 профессоровъ были сам ымъ безцеремоннымъ образомъ брошены на улицу зато, что нѣсколько студентовъ, устроили Rummel при открытии театра. Неизвестно ли Вамъ, что эти профессора борются не столько за свое положение, но и за автономию университета, за правду и культуру. Неизвестно ли Вамъ, что студенты бойкотируютъ такъ названную новую проф. коллегію, подбранную измежду самыхъ обскурныхъ гимназіальныхъ преподавателей, не имеющихъ ничего общего съ наукой и которымъ недавно митингъ интеллигентныхъ сил и литераторовъ выразилъ своъ полное презрѣніе.

Очевидно, что Вы бы и не ответили такъ скоро, что Вы принимаете приглашеніе, сделанное Вамъ впрочемъ три мѣсяца непорядочнаго человѣка Бахметова, котораго какъ разъ собирались выгнать университетские профессора а за обыкновенную escroqulrie.

Мой искренный совѣтъ послѣ всего этого не можетъ быть другой, кромѣ слѣдующаго: немедленно отказаться от предложенной кафедры, принадлежащей по праву какому нибудь Милетичу или Цаневу. Не сделаете ли это, въ интеллигентныхъ Софійскихъ кругах Васъ встрѣтятъ самымъ враждебнымъ образомъ. А какъ студенты поступаютъ, судите сами, зная психологию молодежи.

Съ уваженіемъ
И. Шишмановъ

ІЛ, ф. 3, № 1730, арк. 1–5. Рукопис. Оригінал

ЛИСТ ПОРФИРІЯ ІВАНОВИЧА БАХМЕТЄВА ДО ІВАНА ФРАНКА

Sophia,
15/28.IX.07

Sehr geehrter Herr College!

Unsere Universität hat die vakante Stelle für die Geschichte der slawischen Literatur. Ich bin bevollmächtigt bei Ihnen gefe. (=gefällig) anzufragen, ob Sie nicht geneigt waren, diese Stelle an unserer Universität anzunehmen. Zu diesem Zwecke wird die Bulgarische Regierung mit Ihnen einen Vertrag für 3 Jahre Zeit abschließen (nach dieser Zeit kann der Vertrag event. (=eventuell) verlängert werden), wobei Sie jährlich 12.000 (fus) erhalten werden. Die Vorlesungen können Sie entweder russisch aber ruthenisch halten.

Falls Sie mit diesen Bedingungen einverstanden sind, bitte um die telegrafische Mitteilung an meine Adresse.

Mit vorzüglicher Hochachtung

Prof. Dr. P. Bachmetjew

Meine Adresse: Bachmetjew, Sophia

Софія, 15/28.IX.07

Вельмишановний пане колего!

У нашому університеті є вакантна посада із історії слов'янської літератури. Мене уповноважено ласкаво звернутись до Вас чи Ви не були б зацікавлені зайняти при нашому університеті цю посаду. З цією метою Болгарське керівництво укладе із Вами договір (контракт) терміном на 3 роки (цілком можливо, що після цього терміну договір можна буде продовжити) при цьому Ви будете отримувати 12.000 (fus) щорічно. Лекції можете проводити як російською так і русинською.

У випадку, якщо ви згідні із цими умовами, прошу повідомити телеграмою на мою адресу.

З великою повагою,

Проф. Доктор П. Бахметєв

Моя адреса: Бахметєв, Софія.

ІЛ., ф. 3, № 1628, арк. 89–90. Рукопис. Оригінал

ЛИСТ ЛЮБОМИЛА МИЛЕТИЧА ДО ІВАНА ФРАНКА

София, 10 6 1912

Многоуважаеми госп. Франко!

Дълбоко съмъ Ви признателенъ за любезния поздравъ и ласкавитѣ думи, които ми отправляте по случай на моята 25-годинишна научна дѣйность. Съ (*нерозбірливе слово*) Вашъ привѣтъ се (*два нерозбірливих слова*) ми споменъ за нашего лично запознанство въ Львовъ. Дай Боже и Вамъ, който така неуморно работещ за напредка на своя народъ.

Здраве и сили желе за долги години!

Съ искрен поздравъ
Вашъ
Л. Милетич

Софія, 10/6 1912

Високоповажний пане Франко!

Я глибоко вдячний Вам за люб'язне привітання і ласкаві слова, які мені надіслали з нагоди 25-ї річниці моєї наукової діяльності. З *(слово нерозбірливе)* Вашим привітанням *(два нерозбірливих слова)* мені згадалося наше особисте знайомство у Львові. Дай Боже і Вам, що невтомно працюєте за прогрес свого народу.

Здоровля і сили бажаю на довгі роки!

Зі щирим привітом
Ваш
Л. Милетич

(Переклад К. Зозуляк)

ІЛ, ф. 3, № 1632, арк. 491–492. Рукопис. Оригінал

ПРИМІТКИ

1. Мова йде про «Сборник за народни умотворения, наука и книжнина». Цей збірник видавався болгарським Міністерством просвіти. В ньому була опублікована «Притча за єдинорога и нейният български вариант» (1896. – Кн. 13. – С. 570–620), а окремою відбиткою «Притча про єдинорога» вийшла у Софії того ж 1896 року. В листі до М. Драгоманова від 9 квітня 1892 року І. Франко запитував: «Чи не згодилась би редакція «Сборника» надрукувати в прилозі збірочку апокрифічних повістей та легенд, зібраних з червоно-руських рукописів. Я міг би за 2–3 місяці зладити таку збірку об'ємом 5–8 аркушів, головно з рукописі Білахевича, збірника дрогобицького, з тих, які с в бібліотеці Оссолінських і університетській, і з інших рукописів, котрі виявляють більші або менші відміни супроти текстів, друкованих у Тихонравова, Костомарова-Кушелева. Напишіть, шо Ви на се і чи стоїть братися за сю роботу?». Ця праця не була надрукована. В листі від 6 жовтня 1893 року І. Франко просив М. Драгоманова: «Я не задовго вишлю Вам назад. Дуже жаль, що «Сборника» Вашого міністерства я все-таки досі не одержав. Я незадовго вишлю в Софію частину своєї дисертації – про «Притчу от книг болгарських» і, коли редакція найде її гідною друку, то буду просити, щоб вислано мені томи «Сборника», крім 1 і 7, на рахунок гонорару
Першу частину обіцяної праці, згідно з листом до М. Драгоманова від 23 лютого 1894 року, І. Франко мав вислати 24 лютого 1894 року і просив повідомити його, коли буде надрукована стаття, проте вислав 25 лютого 1894 року, обіцяючи, що другу частину вишле на днях. У листі від 22 березня 1894 року до М. Драгоманова І. Франко запитував, чи одержав М. Драгоманов другу частину його статті для «Сборника». В листі від 9 квітня 1894 року І. Франко писав: «Чи ви одержали другу частину моєї статті про «Притчу о богатих»? Ви нічого не згадуєте про її получку. І коли вона буде вся в руках редакції «Сборника», то чи не можна б від неї одержати трохи грошей a conto? Я тепер по поводу банкротства моєї драматичної штуки в великій біді і мушу братися за такі ганебні роботи, як ладити провідник по Львові і покажчик вистави, щоб зробити кількадесят гульденів для сплати довгів, котрі вже надто дуже на мене тиснуть; не кажучи вже про те, шо самим приходиться буквально недоїдати і ходити обідраними». Згідно з листом Л. Драгоманової, гонорар І. Франкові дав М. Драгоманов своїми власними грошима, а І. Франко прислав довіреність на ім'я зятя Шишманова дістати

гонорар від журналу. І. Франко, судячи із листа до Л. М. Драгоманової від 7 січня 1896 року, обіцяв повернути гроші, які дав йому у вигляді гонорару М. Драгоманов. Міністерство просвіти, яке видавало «Сборник».

2. Любомил Милетич (1863–1937) – професор Софійського університету, з 1898 року академік Болгарської академії наук, а з 1926 року її президент, а з 1901 року членом-кореспондентом Петербурзької академії наук. Автор праць з історії давніх слов'янських літератур.
3. Цей лист є чернеткою листа №2 і має численні закреслення та виправлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Горак Р.* Листи Людмили Драгоманової до Івана Франка / *Р. Горак, М. Куликовець* // Науковий збірник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 6. – Львів: Каменяр, 2006. – С. 187–205.
2. Енциклопедія українознавства у 10-ти т. / гол. ред. В. Кубійович. — Словникова частина – Т. 10. – Париж; Нью-Йорк: Молоде Життя, 1954–1989.
3. *Закордонний.* За границею // ЛНВ. – 1907. – Т. XXXVII (січень–березень) – С. 362–363.
4. Руслан. – 1907. – № 213. – 22 вересня (5 жовтня).
5. *Франко І.* Зібрання творів у 50 т. – Т. 49. – К.: Наукова думка, 1986 – 810 с.
6. *Франко І.* Зібрання творів у 50 т. – Т. 50. – К.: Наукова думка, 1986 – С. 703 с.
7. *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Зібрання творів у 50 т. – Т. 41. – К.: Наукова думка, 1984. – 682 с.
8. *Храмов Ю.* А. Бахметев Порфирий Иванович // Физики: Биографический справочник / под ред. А. И. Ахиезера. – 2-е изд. , испр. и дополн. – М.: Наука, 1983. — 400 с.
9. Шишманов И. // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. – Т. 82 (4 доп.). – СПб., 1890–1907.

РОМАН ГОРАК

КАНІКУЛИ 1888 РОКУ
(Листи Антона Березинського до Івана Франка)

Антін Березинський

Складно сказати, яка б доля чекала цей шедевр дерев'яного зодчества, яким є невеличка бойківська церква зі села Кривка, що на Турківщині та яка сьогодні є окрасою Музею народної архітектури та побуту у Львові, якби не те, що на той час парохом у цьому селі був о. Маркелій Куновський. Згідно з одними джерелами, ця церква, посвячена отцю Миколаю, була збудована 1761 року, а, згідно з іншими, – 1763-го. Вона довго задовольняла потреби мешканців села, кількість яких ніколи не перевищувала 400 осіб, а в 1920-х роках зросла майже вдвоє, а тому громада села вирішила розібрати стару церкву і на її місці поставити нову. На будівництво нового храму запросили майстра із села Тінява, що адміністративно належить до села Тисів Болехівського повіту на теперішній Івано-Франківщині, але прізвище його забулося. На той час церква у Кривці була центром парафії, до якої входили села Івашківці з церквою Архистратига Михаїла, що у восьми кілометрах, та Матків з церквою Собору Пресвятої Богородиці, що в шести кілометрах. Стару церкву очікувала доля багатьох

дерев'яних церков: її або могли продати в якесь інше бідніше село, або просто використати дерево на опалення. Однак у справу втрутився Маркелій Куновський, який був знайомий з Іваном Франком ще з університетських часів, і від самого письменника знав, що він відвідав цю церкву наприкінці літа 1888 року. На будівництво нового храму запросили майстра зі села Тінява, що адміністративно належить до села Тисів Болехівського повіту на теперішній Івано-Франківщині, але прізвище його забули. Захоплення нею висловив при зустрічі отцеві, який став священиком у цьому селі 1891 року і був ним до смерті, 4 квітня 1926 року, ймовірно, причиною якої стало певне непорозуміння, викликане під час розбирання старої і будівництва нової церкви. 1888 року о. Маркелій Куновський був священиком у селі Яблунька Вижня при церкві Собору Пресвятої Богородиці. Наступником о. Маркелія у Кривці був священик Роман Ладижинський (1882–?), який прийшов зі села Звір Самбірського повіту.

Під час дискусії з громадою щодо майбутнього старої церкви отець Маркелій Куновський звернувся до відомого мистецтвознавця Михайла Драгана, який попросив допомоги Митрополита Андрея Шептицького і переконав його, що варто викупити в села цю церкву і перевезти її до Львова. Під керівництвом М. Драгана стару церкву розібрали й перевезли до Львова, у теперішній Шевченківський гай, започаткувавши у такий спосіб Музей народної архітектури й побуту просто неба. Церкву перевезли возами з Кривки і змонтували на новому місці 1930 року. М. Драган мав ідеальну можливість вивчити всі особливості її, які й виклав у другій частині своєї монографії «Українські дерев'яні церкви. Ґенеза і розвій», що вийшла 1937 року.

Нова церква стоїть досі у центрі села і також посвячена отцю Миколаю.

Мало відомо про цю поїзду Івана Франка в гори 1888 року.

«В оцю суботу, – писав Іван Франко 25 липня 1888 року Михайлу Драгоманову, – ми виїжджаємо на якийсь час на

село. Якби Вам прийшлось писати що до мене, шліть на руки Павлика, а він мені передасть» [7, 172]. «Оця субота» припадала на 29 липня 1888 року.

В яке саме село поїхав на відпочинок Іван Франко, стало зрозуміло з його оповідання «Ярмарок у Сморжу» [6, 342–345], яке, щоправда, було опубліковано аж 1895 року в «Читанці руській для 2 кляси шкіл середніх».

Десятий том «Географічного словника Королівства Польського та інших країв слов'янських» на с. 915–918 про це містечко подає такі дані: «Сможе (Сморже), містечко Стрийського повіту з селами Сможе Верхнє і Нижнє, з німецькими колоніями – Аннаберг і Фелізенталь, 70 км на південний захід від Стрия, 32 км на південний захід від повітового суду в Сколе, з поштовим відділенням на місці. На північному сході лежать Погар та Орява, на південний схід Тухолька, на південь Климець, на захід Мохнате, північний захід Кривка (останні 3 в Турківському повіті). Весь цей район знаходиться в басейні річки Дністер – ріка Сможанка, яка починається в селі Аннаберг, тече на північний захід до Мохнатого і впадає з правого боку в Стрий, при цьому вона має з обох сторін безліч малих приток. Забудова містечка знаходиться в долині Сможанки, а саме: з північного заходу Сможе Нижнє, а з північного сходу від неї Сможе Верхнє, далі на південному сході – Фелізенталь, а на сході Аннаберг. На південній околиці гора Добош (1044 м), на північному заході Гостилів (1013 м), на західній околиці Кічера (959 м), на півночі Довжки (1037 м), на північному сході Свинарка (1014 м). Церква знаходиться на висоті 721 м над рівнем моря. Ці місця разом з Карлсдорфом і Нижньою Демнею утворюють одну кадастрову общину».

Римо-католицька парафія містечка, яку утворено 1843 року на кошти дідича Сможого Кароля Шейфа, спочатку була у селі Климець, але 1861 року переїхала до німецької колонії Фелізенталь. До неї належали Аннаберг, Карлсдорф, Гутар (Хутар), Кальне, Климець, Плав'є, Тухолька, Вижлів і Жупанє, яке тепер називається Жупани.

Маєток у Сморжу від Кароля Шейфа 1845 року купив граф Станіслав Скарбек, який доробився на тому, що скупляв тут воли, а потім переганяв їх у Відень, де продавав втридорога. Бізнес виявився настільки прибутковим, що граф не тільки купив це містечко, але навіть місту Львову зафундував будинок під міський театр, тепер там міститься Національний театр ім. Марії Заньковецької.

Колонія Карлсдорф, де зупинився Іван Франко, адміністративно належала до села Климець, що на півдні Сколівського району по трасі Київ – Чоп біля Верецького перевалу, – невеличкого села, населення якого ніколи не перевищувало 300 осіб. Повз село протікає річка Климчанка, яка на півдні села впадає в річку Стрий. На півночі села є гори: Добце (1041 м), на заході – Прутуч Верх (999,9 м), на сході – Погар (862 м). В селі є прекрасна дерев'яна церква Святої Євхаристії, збудована 1825 року.

Колонія Карлсдорф була на західній околиці села. На початку 1939 року польська влада змінила назву села на Каролін. Проіснувала колонія до початку Другої світової війни. Радянська влада вивезла німців до Вартеґау. Від колишньої колонії зараз нема і сліду.

На північний захід є село Кривка, а на північний схід – Тухолька, де, як писав Іван Франко у передмові до другого видання «Захара Беркута», відбулись основні події, зображені в повісті. «Дійові особи, – писав Іван Франко, – зрештою видумані, місцевість списана по можності вірно» [5, 7]. Це означає, що в цій місцевості письменник перебував не вперше.

На півночі від села Климця є село Матків, яке лежить на захід від Сморжа при дорозі з Тухольки.

Як писав Іван Франко з Карлсдорфа, де він жив, до Сморжа треба було перейти через високу, лісом покриту гору, верхом якої вилася та сама стежка, що йшла попри його хату, а «по двох чи трьох годинах ходу ми вийшли з лісу. Дорога круто спускалася вниз із гори. Перед нами відкривався вид на Сморже, розложене в котловині, і на до околичні гори»

[6, 342]. На самім вершечку цієї гори Іван Франко сів відпочити. Нема сумніву, що підійшов він до містечка з півдня і вийшов на гору, яка називалася Добош (1044 м).

Перебувши в Сморжу свято Успіня Пресвятої Богородиці, чи, як тут кажуть, Матки, а також ярмарок великої рогатої худоби, який припадав на 28 серпня, Іван Франко вже наступного дня поїхав до Львова і 3 вересня повідомив Михайла Драгоманова, що не відповідав на його лист, який одержав від нього десь вже з тиждень, «бо прекрасна погода не дає йому всидіти в хаті». Оскільки свято Успіння припадає на 28 серпня, а лист до Драгоманова написаний 3 вересня, то це дає підстави стверджувати, що час, про який у листі згадує Франко, він провів у горах. Був у Карлсдорфі Іван Франко з дружиною та сином Андрієм, які перед тим були «на свіжому повітрі» в Болехові у гостях у Наталії Кобринської, і він їх там відвідував.

Справи у Франка на той були не вельми втішні, заробіток в газеті «Kurjer Lwowski» був більш, ніж скромний, а тому він задумався над пропозицією зайняти пост редактора газети «Америка», яка почала виходити в м. Шенандо з 1886 року, а раніше її редактором був його товариш з Дрогобицької нормальної школи І. Волянський, а відтак став брат сенаторки Олени Кисілевської Володимир Семенович. З тої нагоди жінка Франка мала намір після повернення з гір, поїхати порадитися до рідні в Київ. В «Америці» обіцяли Франкові за редагування по 50 доларів у місяць.

Чудова погода і гори кликали Івана Франка у мандри, які привели його до села Маткова з його дивовижної архітектури дерев'яною церквою Пресвятої Богородиці, що красувалася на пагорбі серед села. Її було споруджено 1838 року, вона є однією з восьми українських дерев'яних церков, внесених до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (2013). Її збудували майстри Самусь Мельникович та Василь Іванкович на місці старої церкви, яка завалилася перед тим. 1939 року під час капітального ремонту її поставили на мурований фундамент. У 1949–1989 роках церкву було зачинено. Після

відкриття її освячено на честь Святого Дмитрія. На жаль, нещодавні ремонти тільки попсували зовнішній вигляд цієї архітектурної перлини. Біля неї 1924 року Михайло Веклич збудував дзвіницю, яка тепер стала пам'яткою архітектури національного значення.

Окрім неї, у селі стоїть церква святої Трійці, збудована майстром Лукою Снігуром 1899 року. Щоправда, Франко її вже не бачив.

З Маткова були родом двоюрідні брати Івана Франка Михайло та Іван Матковські, батьки яких були селянами. Михайло, син Антона, народився 14 грудня 1852 року. Ходив до нормальної школи отців Василіан у Дрогобичі разом з Іваном Франком, а відтак вчився з ним у Дрогобицькій гімназії. Після закінчення гімназії вступив на навчання у Львівську духовну семінарію і висвятився 1879 року та став священиком у селі Горожані Великій на Миколаївщині, де працював до смерті, 29 березня 1919 року.

На рік старшим від нього був Іван Матковський, син стрийка Михайла Василя. Також ходив до нормальної школи у Дрогобичі. Закінчив Дрогобицьку гімназію і навчався на філософському факультеті Львівського університету, який закінчив 1876 року. Разом з Іваном Франком відвідував одні й ті ж семінари. Був відмінником навчання і, як Іван Франко, діставав стипендію з фонду Гловінського в розмірі 210 золотих ренських. Чи відвідував Франко їхніх у цей рік, невідомо. Чи відвідав Іван Франко тодішнього пароха церкви отця Йосифа Сетницького (1826–1889), також невідомо.

Самостійно парохією Матків став тільки 1934 року.

Адміністративно греко-католики Карлсдорфа разом з парафіянами Климця належали до парохії села Жупанє, де була церква Архістратига Михаїла. Від Климця до села Жупанє близько чотирьох кілометрів. До 1906 року парафія була у складі Стрийського деканату, а з 1907 – Тухольського. Під час Першої світової війни тими місцями проходив фронт і фактично село Жупанє разом з Климцем було повністю

зруйновано. Тоді ж згоріла і вся церковна документація. Відправи проводили тільки в уцілілій церкві Благовіщення села Вижлова, що також входило до парохії на правах дочірньої (філіальної) церкви. Священик на той час жив у нашвидкуруч збудованому бараці, поки село не збудувало йому нову резиденцію. Зараз село під назвою Жупани належить до Сколівського району Львівської області.

Неподалік села 17 березня 1939 року польські окупанти розстріляли 600 воїнів, в основному галичан, які прийшли захищати Карпатську Україну. Вони були полонені мадярським військом і передані польській прикордонній службі. Сталося це на третій день окупації Карпатської України.

Нову церкву в Жупанах збудували 1927 року. Від неї відкривається прекрасний краєвид на гору Пікуй, висота якої 1408,3 м (за іншими даними – 1405 м). Південно-західний схил цієї гори – крутий, північно-східний та північний – пологіші. Схили вкриті буковим і ялицевим лісом, верхня межа якого проходить на висоті 1200–1250 м. Вершина оздоблена мальовничими скелями та стрімкими урвищами. Тут відкриваються неповторні краєвиди…

На вершині гори є кам'яний чотириметровий чотирикутний стовп-обеліск, споруджений на честь першого президента Чехословаччини Томаша Масарика (1850–1937), який був великим другом українців. Він був знайомий з Іваном Франком. Коли був президентом Чехословаччини, допоміг відкрити і забезпечив фінансовою підтримкою у Празі Український вільний університет (1921), Вищий педагогічний інститут імені Драгоманова (1923) та Українську господарську академію у Подєбрадах (1922). Мав значну популярність серед українців. Стовп-обеліск поставили 1935 року мешканці села Гусного, яке до війни разом з усім Закарпаттям входило до складу Чехословаччини.

1884 року на горі до цього обеліска прикріплено меморіальну дошку Іванові Франку на пам'ять про перебування його на цій горі 1888 року.

Парохом церкви в Жупанє на той час був Кипріан Герасимович, який був 1838 року народження, закінчив семінарію 1862 року, до 1864 року був катехитом Дрогобицької гімназії, учнем якої через три роки став Іван Франко. Відтак він був два роки священиком села Далешева Городенківського повіту і 186-го став священиком у селі Жупанє, де служив до смерті, 29 березня 1903 року.

Купріян (Кипріян) Герасимович був батьком товариша Івана Франка, одного з активних діячів радикальної партії Іларія (Гілярія) Герасимовича. Не міг не зайти в гості Іван Франко цього літа в гості до шанованого отця і батька свого університетського товариша.

Маркелій Куновський, який спричинився до перенесення церкви із села Кривки до Львова, а тим самим і заснування Музею народної архітектури та побуту, народився 19 грудня 1853 року у с. Бистриці теперішнього Дрогобицького району Львівської області. Був сином о. Томи (1818–1890) і Доменіки Ільницької. Отець Тома висвятився 1845 року, відразу після закінчення семінарії працював священиком у селі Ластівки, що над річкою Стрий між Східницею та Бориславом, де відбувається головна дія оповідання Івана Франка «Цигани» [5, 155–166], а від 1849-го до 1869 року був селі Бистриці, де й народився його син Маркелій. Від 1869 року аж до смерті у 1890 році він був парохом села Ботелька Вижня біля Борині, де також бував Іван Франко й шукав старі книги.

Навчався Маркелій Куновський у Самбірській гімназії, а відтак від Перемиської єпархії був вихованцем Львівської греко-католицької семінарії, а також студентом богословського факультету Львівського університету. Познайомився Іван Франко з Маркелієм ще під час навчання в гімназії, оскільки зв'язок між Дрогобицькою та Самбірськими гімназіями був доволі тісний. Висвятився Маркелій Куновський з рук єпископа Івана Ступницького в квітні 1880 року, перед тим одружився з Юлією Чайкоською (1868–?). Після висвячення Маркелій Куновський став священиком у селі Росохачі Тур-

ківського повіту, а з 1882-го до 1891 року був священиком у Яблінці Вижній. З 1891 року й до смерті, яка сталася 4 квітня 1926 року, був парохом села Кривка. 19 січня 1901 року в селі Кривка народився син о. Маркелія Володимир. Як і батько, він навчався у Самбірській гімназії (1912–1919), відтак у семінарії (1921–1925) і висвятився 1925 року з рук єпископа Й. Коциловського. Після висвячення працював у с. Кривка помічником священика при своєму батькові, з 1926-го до 1931 року був священиком у с. Яблонові Турківського повіту. 1931 року був на парохії у с. Висоцьке Вижнє Турківського повіту і деканом Височанського деканату. З 1939-го до 1952 року був парохом у с. Велика Білина, а також деканом Дублянського деканату. Був учасником Львівського псевдособору 1946 р. [4, 571–572].

З 4 березня 1952 року до 7 жовтня 1955 року був настоятелем кафедрального Собору Трійці в Дрогобичі, при якій колись був монастир отців василіан та школа, в якій вчився Іван Франко. У травні 1954 року став секретарем Дрогобицького єпархіального управління. Помер під час поїздки групи представників «возз'єднаного духовенства» західноукраїнських єпархій до Києва, Москви та Ленінграда. Його отруїли агенти НКВД, помер у м. Жмеринці. Похований у Дрогобичі.

Його дружиною була Олена Очабрук-Куновська (1903–2001), діти: Богдан (1927–1989), за освітою лікар; Омелян (1929–1995), за освітою інженер-механік; Зиновій (нар. 1936 р.), за освітою бухгалтер-економіст; Роман (нар. 1944), за освітою інженер-механік, Мирослав (нар. 1947 р.), за освітою інженер-електрик.

Син о. Володимира Куновського Зиновій приніс у музей Івана Франка світлину свого діда о. Маркелія Куновського і вніс ясність у мандрівку Івана Франка того 1888 року.

Попри все, питання про те, до кого у Карлсдорф їздив 1888 року Іван Франко, залишалося відкритим аж до 2010 року, коли були опубліковані листи Антона Березинського до Івана Франка [1, 85–93].

Антон Березинський був товаришем Івана Франка і в селі Климець, де була однокласна школа, він працював учителем та мешкав у Карлсдорфі.

Мати Антона Березинського Леонтина була дочкою о. Антона Чапельського, пароха Добрівлян. Вона вийшла заміж за цісарсько-королівського ад'юнкта в Рудках на Львівщині Івана Березинського, який був сином отця Антона Березинського (1825–1898) та Юлії з роду Килимів.

Найстарший син Леонтини Чапельської та Антона Березинського народився у селі Солотвині Богородчанського повіту на Станіславівщині 11 листопада 1862 року, де на той час доля закинула його батька [2]. 1873 року Антон Березинський став учнем Самбірської гімназії і, провчившись у ній три роки, перейшов 1877-го до Дрогобицької гімназії, вісім класів якої закінчив у 1882 році. Десь у 1881–1882 роках Іван Франко, який на той час після другого арешту вимушений був сидіти в рідних Нагуєвичах «між курми та телятами» і час від часу робити вилазки у світ, що найчастіше закінчувався Дрогобичем, і познайомився з учнем Дрогобицької гімназії Антоном Березинським та його братом Романом-Яковом, а також з його тіткою Ольгою, рідною сестрою матері. Вона була одружена з близьким товаришем Івана Франка, довголітнім парохом села Дидьова, Іваном Кузівим (1857–1918).

Роман-Яків (09.12.1875 – 29.03.1941) опісля став священиком, а його син Юрій разом з В. Стариком, В. Біласом та Д. Данилишиним став учасником нападу на пошту в Городку 30 листопада 1932 року, де загинув разом з В. Стариком. Юрій Березинський був рідним братом Наталії Березинської, дружини Романа Шухевича-Чупринки.

Іван Франко був також товаришем дядька Антона Березинського, о. Івана Чапельського (1848–1919), сина о. Антонія Чапельського (1816–1885), який запросив Івана Франка в гості у с. Добрівляни, де, як з'ясувалося, працювала учителькою тамтешньої школи Ольга Білинська, яка колись леліяла надію стати дружиною Івана Франка.

Як і можна було сподіватися, Іван Франко дуже швидко зумів залучити Антона Березинського до співпраці у журналі «Світ», зокрема, доручив йому зібрати деякі статистичні відомості про село Добрівляни.

Після закінчення Дрогобицької гімназії Антін Березинський вступає на юридичний факультет Львівського університету і стає активним членом організованого Іваном Франком «Етнографічно-статистичного кружка», а також бере участь у студентській мандрівці 1884 року, але після повернення з неї вимушений покинути навчання, оскільки його опікун заявив, що не має достатньо коштів на його навчання та утримання у Львові. Провчившись зимовий семестр 1883/1884 року, Антін Березинський покидає навчання, Довелося на життя заробляти репетиторством, тобто вдатися до способу, до якого найчастіше прибігали всі, хто потрапляв у схожі складні ситуації. Допоміг Іван Франко. Він вистарався йому лекцію для сина дідича села Клебанівка Тадея Федоровича, який був близьким родичем дідича села Вікна, Володислава Федоровича. Це був тимчасовий вихід із ситуації. Потрібно було думати про сталий і надійний заробіток. Антін Березинський успішно складає іспит на народного вчителя і дістає посаду в селі Климці, де була однокласна школа. Мешкав Антін Березинський у німецькій колонії Карлсдорф.

Жив на той час Іван Франко у Львові на вулиці Голубиній, 9, (зараз – вул. Глібова), що на Калічій горі. Винаймана квартира, хоч і мала вигідне розташування, але була вологою і аж ніяк не влаштовувала дружину, яка боялася за здоров'я нещодавно народженого сина Андрія. Тому не дивно, що на літо 1888 року Іван Франко відправив її в гості в Болехів на запрошення Наталії Кобринської, а тим часом зайнявся пошуком нової квартири. Відтак він вирішив поїхати в гості до свого товариша Антона Березинського у Карлсдорф. З тою метою Іван Франко написав листа до нього і 12 липня 1888 року дістав відповідь, що на письменника, його дружину та сина на станції в Лавочнім на них чекатимуть коні. Також

нагадав Антін Березинський, що потрібно взяти із собою та які умови прожиття чекатимуть їх у селі. Навіть просив купити якоїсь трутки на мухи, які, очевидно, були тут в предостатній кількості.

Повертався Іван Франко з Карлсдорфа до Львова через Сколе, забувши у Карлсдорфі книжку про ловлення риб , а також ножиці, про що нагадав йому у листі після від їзду Антін Березинський. Іван Франко був гостем Антона Березинського і наступного року: приїхав 18 травня 1889 року разом з Осипом Маковеєм. Франко хотів показати своєму товаришеві правдиві гори, попередньо написавши листа Антону Березинському, який 15 травня відповів листом, що чекає шановних гостей. Обіцяв особисто зустріти їх на станції. Їхали через Стрий, село Лавочне, звідти йшли пішки через полонину Явірник, села Жупанє, Климець. Іван Франко відразу пішов до річки Стрий ловити рибу. Пробули Франко з Маковеєм до 20 травня. Погода була гарна, й вони пішки пішли горами-лісами на залізницю [3, 213–219].

1890 року Антін Березинський став піддмінним учителем у селі Любша на Жидачівщині і покинув гори, відтак він дістав посаду у селі Махлінець на Стрийщині, за 18 кілометрів від с. Журавка.

Врешті вчителювання Березинський покидає і 1899 року стає стажувальником рахункового відділу намісництва. Після закінчення стажування у 1902 році стає асистентом рахункового відділу, а з 1910-го до розвалу імперії працював у технічному відділі намісництва як «рахунковий службовець». Поки Антін Березинський шукав роботу в намісництві, він працював у тодішній пресі: він стає головним редактором місячника «Правда», видавцем якого був Олександр Барвінський, а також входить до складу редакції газети «Діло». Однак найпліднішою роботою Антона Березинського була праця в урядовій щоденній газеті «Народна часопись», яку він редагував разом з К. Кахникевичем аж до 1914 року. Цей часопис був україномовним додатком до «Gazety Lwowskiej»

На сторінках цього часопису він друкує переклади з творів Максима Горького та А. Чехова. Помер Антон Березинський 1 грудня 1921 року. На його смерть відгукнулася некрологом газета «Діло» у № 197, від 4 грудня 1923 року: «Антін Березинський, старший радник Станіславівського воєвідства, помер дня 1 грудня ц. р. у Львові. Покійник був при кінци 80-тих і з початком 90-тих років минувшого століття відповідальним редактором «Правди», членом редакції «Діла», а потім «Народної часописі», де витривав до останніх часів цього видавництва. Тут спід його пера вийшло безліч фейлетонів, головно перекладів Чехова і Горького. Одночасно вступив був на службу при бувшім Львівськім намісництві у Львові, де дослужився висшої ранги. Була це людина гарних людських прикмет і світлого ума, потім здібний робітник на кождім становищи. Дітей виховав на свідомих і патріотичних членів української нації. З двох синів старший Володимир брав участь у визвольних змаганнях українського народу, був на Великій Україні, де належав до Січових Стрільців і тут пропав без вісти в часі ліквідації гетьманату Скоропадського. Молодший син опинився в Чехословаччині. Похорон відбудеться понеділок, дня 3 ц. м. з дому жалоби при вул. Кохановського, 64. пом. Йому пам'ять».

Поховали Антона Березинського на 35-му полі Личаківського цвинтаря. Гріб мав № 415. Могила не збереглася.

У Львівському національному літературно-меморіальному музеї є аматорська фотографія Антона Березинського вже у старшому віці. Придбав її музей у родини товариша Івана Франка й Антона Березинського Іполита Сас-Погорецького. Має ця світлина по книзі вступу номер 24608 та інв. № 4395/ ор.

Чи не останній раз Іван Франко був у цих краях 1895 року. Щоправда, був проїздом у червні 1895 року, коли повертався з Михайлом Павликом додому після того, як їм не дозволили прийти на похорон Михайла Драгоманова. Результатом цієї поїздки було оповідання «Чиста раса», опубліковане 1895 року в журналі «Житє і слово».

На жаль, ніхто свого часу не попросив Антона Березинського написати спогади про Івана Франка, а також не подбав, щоб зберегти листи Івана Франка, писані до нього.

Тільки й пам'яті про те літо у житті Івана Франка в горах, що церква села Кривки у Музеї народної архітектури та побуту у Львові та побита таблиця на горі Пікуй…

Уперше листи Івана Франка, які зберігаються у фонді письменника, що у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Шевченка, були опубліковані Р. Гораком у книжці «Друзі з Добрівлян» 2010 року і передруковуються тут з виправленими неточностями та із збереженням усіх особливостей тексту. Датуються листи старим стилем. До них додається ще один віднайдений лист, скерований до Івана Франка у редакцію «Діла» та Романа Березинського.

ЛИСТИ АНТОНА БЕРЕЗИНСЬКОГО ДО ІВАНА ФРАНКА

№ 1

1/8 [1883 р.]

Здорові були!

Я приїхав нині домів. Зле шчо Вам не вдало ся витягнути Белея[1] на село. До Вас прійідемо (Лепк[ий][2] з Куз[івим][3] зі мноји) 10 або і 11 с[ього] м[ісяця], а відтак підем до попа, а то для того так пізно бо у попа буде 12 посьвјаченье хати новоји, тожс він просив нас на той день. З Лепким порозумів єм сьа вже і так випадаје нам ліпше на руку. Допишіт јак гадаєте. Я буду в понеділок в Дрогобичи Бандр [івський][4] казав кланятись. Останьте здорові.

Ваш А. Березинський.

ІЛ, ф. 3, № 1618, арк. 79–80.
Кореспонденційна картка. Рукопис. Оригінал

№ 2

24.07.1884[5]

Franko widberit lyst Ochrymowycza pysanyj do Beleja, pidit do namystnyctwa postarajtes szczob jeszcze zawtra zalatwyty problemy weczera. Berezinski Antonij

ІЛ, ф. 3, №1619, арк. 113.
Телеграма зі Львова в редакцію «Діла».
Стандартний бланк, текст писано від руки.

№ 3

Львів, 10/11 [1884 р.]

Здорові були!

Нині довідавсь я від Бандрівського що є у Т. Федоровича[6] лекція, котру можна дістати через Вас. Я хопивсь би йійі руками й ногами колиб можна бо нема тепер іншого виходу для мене. Єсли отже будете ласкаві зробити се для мене то дуже був бим Вам вдячний. Чекаю ту у Львові на Вашу відповідь. Єсли бим не дістав цеї лекції назад на село. Прошу відпишіть скоро а якби Федорович згодився, то прошу о близші інформациі от як: кули йіхати мені там, які він вимоги ставить і т. і.

Останьте здорові.
Адресуйте: ул. Галицка ч. 48.

Ваш Березинський.

ІЛ, ф. 3, № 1603, арк. 343–346. Рукопис. Оригінал.

№ 4

Добрівляни 18/11 [18] 84

Здорові були!

Дякую Вам за вставлснье ся у Т. Федоровича. Посилаю Вам його відповідь. Я тимчасом сиджу у Добрівлянах, бо мушу приладитись до йізди тай у Львові сидіти коштує еслибсь коли він прийде зі

Львова донесіть з ласки. Я думаю вправді йіхати до Львова 24-5 але моглоб так статись щобисьмо ся розміняли.

Цілую Вас сердечно
Ваш Антін

Kiebanówka[7], 15.11.1884
Bogdanówka[8]

Szanowny Panic!

Polegjąc na recomendacyi p. Franka, którą wiele cenię, pryjąłbym chętnie Pana za nauchyciela dla mego syna. W ostatnych dniach biezącego miesiąca bięde we Lwowie i porozumię się ustnie blizej z Panem.

Z uszanowaniem
Tadeusz Fedorowicz[9]

ІЛ, ф. 3, № 1603, арк. 359–362. Рукопис. Оригінал.

№ 5

Добрівляни 4/12 [1884 р.]

Здорові були!

Удаюсь до Вас з просьбою, а то з такою. Прошу, будьте ласкаві, вислати мені тоти квестіонарі россійскі, що йіх тамтого року мав Кузів (в великим аркушевим форматі, а они сут в бібліотеці брацкій). Кузів позбирав був дещо матеріалів але лишив йіх не оброблениими, бо не мав часу. У мене тепер більше вільного часу отже хотів би я докінчити тото і переслати кружкови статистичному[10] Зробіт сс прошу Вас бо ту така нуда, що приходит ся просто на стіну дерти. Буду пробував писати може що з того вийде. Від Федоровича нема нічого до тепер.

Оставайте здорові
Ваш Антін.

ІЛ, ф. 3, № 1618, арк. 745–748. Рукопис. Оригінал

№ 6

Добрівляни 18/12 [1884р.]

Здорові були!

Я був у Ланьцуцкоі в Дрогобичі і питав йійі за архів Гербуртів[11]. Она сказала так: сама не знаю у кого є але піп має в Фульштині[12]. Сервацкий знає то і він напише скоро го ся о тоє попросит, тільки она тепер слаба, (по тифусі) сама не може писати. Напишіт ви або най піп у Кроп[ивнику] [13] напише, я нині і пишу до него. Прошу Вас квестіонарі.

Цілую Вас сердечно
Ваш Антін

ІЛ, ф. 3, № 1618, арк. 767–768.
Кореспонденційна картка, заадресована за адресою: «Пан Іван Франко, Львів, вул. Ліндого, ч. 3». Рукопис. Оригінал

№ 7

Карльсдорф[14], 12/7 [1888 р.]

Дорогий друже!

Добре втішили мене своїм листом. У мене будете мати оден покій и кухню. Колиску маю. Що до ціни вікту: то муку всяку дістанете ту у жида по 7 кр [ейцарів] фунт – ладна мука пшенична. Масло 30 кр. фунт. Яйця 28 штук за 10 г. Молоко солодке 6 кр літер; квасне 2 кр. Мяса тепер не дістанете, хиба рідко коли. Курята дешеві. Цукор возміт зі Львова – ту 56 кр. кільо, чай також возміт. Сир по 6 кр. фунт а мука кукурудзяна 31/2 кр. В загалі досить дешево тепер – в зимі набіл дорогий.

Привезіть також трутки на мухи. Білинська[15] просила шоби йійі вислати Товариша[16]. 28-го будут Вас дожидати коні в Лавочним[17] .

Цілую
Ваш Антін Березинський.

ІЛ, ф. 3, №1602, арк. 717–718. Рукопис. Оригінал

№ 8

Карльсдорф 24/8 1888

Дорогий друже!

Пишу лист до Вас і передаю через ві[й]та, котрий йде до Стрия. Прошу Вас о одну річ. Киньте до скриньки залучений лист. Справа з тим листом така: Є в Бориславі; як може знаєте, один чоловік именем В. Максимович. Стара біда має з 46 літ, а хоче єще попом бути. Одже почав до Ради Шк[ільної] Кр [айової][18] подане щоб му позвонили здавати матуру в вересни с [ього] р [оку] в Кракові, а до мене прислав 5 р[инських] і просит щоб я пішов до Р[ади] Ш[кільної] представився за Максимовича і просив за скоре залагодженє. Тимчасом я йіздив вже в цвітни за тою справою, а він коштів подорожи не звернув мені. Для того і тепер не йіду і допускаю ся ошуства, а то раз, що жінка слаба, друге, що хочу відобрати свій видаток з квітня, а третє, що 5 р. на подорож до і зі Львова то троха мало. До того, думаю, що чи я буду в Р[аді] Шк[ільній] Кр [айвій] за тим поданєм чи не буду то всьо одно: термін за короткий і не позволят. Киньтеж, прошу Вас, лист до скриньки. Ви лишили у мене: 1) ножиці; 2) книжку о ловлєню риб. Чи переслати Вам сі річи? Пришліт ми, прошу кнот до лампки. Моя жінка в вівторок в ночи дуже занедужала була, я цілу ніч і цілу середу клав на голову компреси зимні. Тепер вже значно ліпше. Дитина здорова. Відайте з ласки своєйі, за місцем для мене.

Цілую і поздоровляю Вас з родиною
Ваш Антон Берез.

[P. S.] Як зайіхали до Сколього |[19]
Як скоро получу що з Турки[20] то напишу до Вас – за позичкою.

ІЛ, ф. 3, № 1602, арк. 767–768. Рукопис. Оригінал

№ 9

Карльсдорф 14/9 [1888]

Дорогий друже!

Ледве зібрався я тепер на відповідь. Пересилаю Вам Ваші реквізити. Я остаю таки тут а причина тому ось яка: на 7/9 замовив я був фіри і хотів вже йіхати в Боберку[21], аж ту 5/9 дістаю від матери

лист, з котрого дуже ясно виходило, що моє спровадженє ся до Боберки рівналосьби «crimen lesae Majestatis»[22]. Я ж тому зрезигнував з Боберки. Та не конець біді, бо стрийський інспектор переніс мене до Феліціенталю[23] Я не хотів там іти і мусів до нього йіздити щоб оставив мя ту. Доперва вчора вернув я домів для того даруйте, що припізнюсь з дописею до Тов[ариша]. За 3–4 дни перешлю Вам йійі. Пишете щоб Вам прислати дещо за Добр[івляни] та я не знаю що Ви хочете; о чим? Напишіть я зараз відворотною почтою пошлю.

Тимчасом пересилаю Вам копію скарги добрівлянців на попа, може використайте? Солецький[24] не помістив моєї дописі, бо звиняєсь тим, що дав єпископ. Солецькому слово на попів не писати. Не знаю чи Батьків[щина] [25] помістить? Берегуляк[26] буде у Вас взглядом реальносте в Рольові[27] Властитель сейі реальності, Филемон Мисів, славний циган і як почув від Мельника, шо Ви купилиб се, підносить ціну. Але Берегуляк також хитрий і єсли він взяв се в свойі руки то й виторгуваби болото. Мисів дав за реальність в 500 р. Є там 96 морг, і як каже Берег[уляк], має то бути найліпша в околици посілість, зі згляду на якість сіножати і грунту. За 10 злр. дякую тимчасом і буду старатись по l-ше віддати. Віддавби тепер, та на дорогу до Стрия розтринькав.

Що то є «Правда»? Я видів проспект у одного учителя. Чи не перекір Товаришови хочуть видавати учені доктори?

Цілую Вас
Ваш Ан. Березинський

[P. S.] Допись до 16-го пришлю.

Перед Ф. Мисьовим сказав Бер[егуляк] що грунт сей купилаби спілка добрівл[янських] хлопів і що Ви як почули за ціну то висміялисте його (Мис.) і вже купилисте де инде. Бер[ерегуляк] надієсь що за 7000 мож було купити.

Я для того пишу Вам се бо, видячись ним, наклонив його до того, щоб він пішов і оглянув детальніше всьо що там є. Справу здасть Вам будучи у Львові. Єше одно! Не гнівайтесь що Вам клопочу голову. Я хотів би записатись на права. Та звісна річ, срібла не[має]. Остаточно роздобувби, але мені треба на багато дечого иншого. Отже, не знаю, чи далось би так зробити, щоби записатись в члена Bratniej pomocy [28] а они щоб позичили як не всіо то хоч 10-15 р. і то багато, тим більше, що не требаби зараз тепер віддавати. Єсли який знакомий Вам або мені академик член Bratniej pomocy попре сю справу, то знаю що позичат, бо у них є срібло.

На сю ціль пересилаю 2 зл. на вписове і перші вкладки. Подане до виділу може зробити хто будь в моїм імени.

Скрипт довжний я переславби. Ручителі найшлисьби також. Будьте ласкаві розвідатись і картою мені донести, чи можна чого сподіватись. Як ні то возьміт a conto 10 р. тих 2 р. Я в перших днях паздерника переславбипав би Вам мій індекс і срібло а Ви передали би кому небудь, щоб записав.

Цілую Вас
Берез.

ІЛ, ф. 3, № 1602, арк. 795–799. Рукопис. Оригінал

№ 10

Карльсдорф 15/5 [1889 р.]

Дорогий друже!

Нині т. є 15/5 получив Вашу карту. Дуже мя тішат Ваші відвідини. Прошу прийіжджайте! Я вийду аж до стації Бескида. У нас Тепер пречудова погода. Особиво ночі чудесні. Такої погоди я шс ту не видав. Нині дощ упав в Тухольці[29] і Сморжу[30]. У нас не було нічо. З станцийі Бескид т. є. з села Опірця[31] дорога веде до Вижлова, Жупанього, Илемня и до нас.

Цілую Вас
Антін Бєрезинскій

ІЛ, ф. 3. №1607, арк. 221–222. Рукопис. Оригінал

№ 11

Любша[32]24/4.1890

Дорогий друже!

Лист Ваш получив я 19.4 та даруйте, що сейчас не відписав, але я хотів о всім добре розвідатись. Отже річ мая ся так: Хати, свойі дати Вам тепер мимо найщирійшоі охоти не можу бо менша як в Карльсдорфі а в маю і червни є ище школа. Хиба в липни мігбим се зробити. Але хата найменша річ, бо ту майже кождий мужик має по дві хати і я вже одну вишукав би для Вас. Хата порядна з

англ[ійською] кухнею жадає містично 3 р. за ню. Саме село Любша лежить над Дністром півгодини ходу від Журавна[33]. В Журавні купіть всего що треба. Др Гвоздецький[34] має бути дуже здібним лікарем, особливо до дитинячих слабостий. Є то чоловік молодий, товариш Лебедовича. Молока дістанете в селі стілько хто хоче в зимі по 6 кр., а в літі 4 кр. літер. Стація желізниці є Бортники при черновецькій желізници, 1/2 милі з відси. В Бортниках правда дістане все фіру але дорожше, тож єслиби схотілибсьте прийіхати, то треба щобисьте написали, а я з відси виславби фіру. Люде ту як всюди люде ні злі, ні добрі. В селі є багато німців колоністів. Піп Терешкевич[35] українофіл і «великий патріот» (держить кілька руських часописів) впрочім «pozádny»[36].

Дороги добрі, шутровані, околиця досить приємна. Віктуали середньо дешеві. Ліс близько. Дністер також а в Дністрі гук риби. Як мені Теришкевич оповідав, то трапляються соми, що близько сажня сягають

Коло мене всіо старе. «Удалиться» єще не удалив ся але думаю. Та біда здась до смерти буду так думати і нічого з того не вийде.

Поздоровляю Вас і жену «со чадами» Сердечно остаю.

Ан. Берез.

ІА, ф. 3, № 1607, арк. 167–170. Рукопис. Оригінал

ЛИСТ РОМАНА БЕРЕЗИНСЬКОГО ДО ІВАНА ФРАНКА

В.[исокоповажаний] П.[ане].П.Д[окто]р.

В важній досить справі хотівби я конче нині бачитись з Вами, а позаяк я не знаю де Ви мешкаєте тай часу годі мені знайти догідного. Проте просивби я Вас чи не було б ласкаві нині здибатись зі мною о 2 год. По полудни на університеті. Справа ни обходить Вас. Проте думаю що згодитеся.

З належним поважанєм
Роман Березинський

ІА, ф. 3, № 1624 , арк. 325. Рукопис. Оригінал

ПРИМІТКИ

1. Іван Белей (1856–1921) – товариш Івана Франка, разом з ним у 1881–1882 рр. видавав журнал «Світ». У 1883–1902 рр. редагував газету «Діло».
2. Данило Лепкий (1858–1912) – священик, письменник та етнограф. Навчався у Львівській духовній семінарії одночасно з Іваном Кузівим.
3. Іван Кузів (1857–1918) – на той час священик у селі Дидьовій.
4. Карло Бандрівський (1855–1931) – гімназійний та університетський товариш Івана Франка, співпрацював у «Друзі» та «Громадському друзі». Під час хвороби Івана Франка був його офіційним опікуном.
5. 27 липня 1884 року розпочалася так звана «друга студентська мандрівка». Згідно з її планом, у Дрогобичі Іван Франко мав прочитати лекцію «О початку і знесенню панщини на руській землі» на музичній вечірці, яку давали для місцевих мешканців студенти. Для проведення такої вечірки потрібний був дозвіл від дрогобицького старости. Телеграма свідчить про намагання студентів дістати такий дозвіл через намісництво у Львові, однак його не дали. Дрогобицький староста, отримавши спеціальний циркуляр від намісництва, заборонив цю вечірку. Телеграма датується за новим стилем.
6. Тадей Федорович – дідич села Клебанівки, брат Івана Федоровича – батька Володислава Федоровича.
7. Село в Підволочиському районі Тернопільської області.
8. Село біля Клебанівки.
9. «Клебанівка, 15.11.1884 Богданівка
   Шановний пане!
   Посилаючись на рекомендацію п. Франка, якого дуже шаную, охоче прийняв би Пана за вчителя для мого молодшого сина. В останніх днях біжучого місяця буду у Львові і порозуміюсь усно ближче з Паном.
   Зі вшануванням Тадей Федорович» *(польськ.)*.
10. Етнографічно-статистичний кружок, заснований Іваном Франком восени 1883 року при студентському товаристві «Академічне братство» з метою вивчення побуту українського народу.
11. Мова йде про архів Яна Щасного Гербурта (1567–1616), польського політичного і літературного діяча, власника Добромиля.
12. Фульштин або Фельштин – зараз село Скелівка Старосамбірського району Львівської області, за 12 км від районного центру.
13. Село теперішнього Дрогобицького району Львівської області над річкою Стрий.

14. Село в Стрийськім повіті, за 70 км на південний захід від Стрия і 35 км на південний захід від Сколе.
15. Мова йде про Ольгу Білинську (1857–1926), колишню наречену Івана Франка, яка на той час учителювала в Добрівлянах під Дрогобичем.
16. Журнал, заснований Іваном Франком та львівськими студентами у 1888 році. Вийшов тільки один номер.
17. Найближча до Карлсдорфа залізнична станція на залізничній лінії Стрий – Ужгород.
18. Адміністративний орган при намісництві, який відав шкільними справами.
19. Районний центр Львівської області на березі річки Опір.
20. Районний центр Львівської області на лівому березі річки Стрий.
21. Село Турківського району Львівської області, за 37 км від районного центру.
22. Злочин проти її величності *(лат.)*
23. Правдива назва Філіцієнталь – німецька колонія неподалік від Сморжа, за 60 км на південний захід від Стрия.
24. Едуард Солецький – редактор польського часопису «Gazeta Nadniestrzacka», який виходив у 1884–1886 рр. в Дрогобичі.
25. Політична і наукова газета, яку видавали народовці у Львові у 1879–1896 рр.
26. Селянин із села Добрівляни.
27. Село неподалік Добрівлян Дрогобицького району Львівської області.
28. «Братня поміч» – студентська організація, яка надавала матеріальну допомогу своїм членам.
29. Село Сколівського району Львівської області на автотрасі Львів – Ужгород, за 29 км від районного центру та залізничної станції Сколе.
30. Село Сколівського району на кордоні із Закарпаттям, віддалене від районного центру в гори на 38 км.
31. Село Сколівського району Львівської області, за 43 км від районного центру і 3 км від залізничної станції Лавочне.
32. Село Жидачівського району Львівської області, за 14 км від районного центру і 14 км від залізничної станції Гніздичів.
33. Селище міського типу Жидачівського району Львівської області, за 23 км від районного центру.
34. Теофіл Гвоздецький (1870–1937) – на той час лікар у Журавному.
35. ЙосифТерешкевич (1845–1905) з 1884-го до 1905 року був парохом у селі Любші.
36. Порядний *(польськ.)*.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Горак Р.* Друзі з Добрівлян. – Львів: ЗУКЦ. 2010. – 199 с.
2. Книга протоколів екзаменів зрілості з років 1868–1886 Дрогобицької гімназії ім. Франца Йосифа. Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка. – Фонди музею. – інв. №208/ ор.
3. *Маковей О.* Із щоденника/ О. Маковей// Іван Франко у спогадах сучасників / упоряд. О. І. Дей, П. Корнієнко.– Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 213–219.
4. *Прах Б.* Духовенство Перемиської єпархії та апостольської адміністрації Лемківщини. – Львів: Вид-во УКУ, 2015. – С. 571–572
5. *Франко І.* Зібрання творів у 50 т. – Т. 16. – К.: Наукова думка, 1978. – 511 с.
6. *Франко І.* Зібрання творів у 50 т. – Т. 19. – К.: Наукова думка, 1979. – 503 с.
7. *Франко І.* Зібрання творів у 50 т. – Т. 49. – К.: Наукова думка, 1986. – 810 с.

о. Маркелій Куновський

Гора Пікуй

Церква, перенесена із села Кривка до Шевченківського гаю у Львові

МАРІЯ ОРКУШ, РОМАН ГОРАК

НЕДОПИСАНІ СТОРІНКИ ПРО ЯСЕНИЦЮ-СІЛЬНУ

Дивно, чому селу Ясениці-Сільній (залишаюсь при давньому і традиційному написанні назви цього села) дослідники так мало приділяли уваги. Не варто нагадувати, що саме в цьому селі якщо не народилася (досі не знайдено жодного документального підтвердження), то від малих літ виховувалася мати Івана Франка Марія Кульчицька, з якою 1855 року брав шлюб 52-річний Яків Франко. Марії Кульчицькій тоді ще не виповнилося двадцяти років. Благословив цей шлюб спеціально запрошений рідний брат матері Марії Людвіки з Гвоздецьких Кульчицької отець Іван Гвоздецький, парох села Волосянка. Походила з цього села ще одна гілка роду Якова Франка по лінії його матері Катерини Кімакович – Магдалени Подгурської (Підгурської).

Тут Іван Франко розпочав свою науку в початковій школі, приміщення якої не збереглося; тут жив у вуйка Павла Кульчицького, на якого завжди орієнтувався, коли писав свої праці на соціальні та економічні праці: чи буде розуміти вуйко Павло?

Звідси родом вітчим Івана Франка Григорій Гаврилик, за якого мати вийшла заміж невдовзі по смерті Якова Франка, і він врятував від повного розорення спадок Якова. Тут за місцевого коваля Михайла Багрія вийшла заміж сестра по матері Івана Франка – Юлія. Тут жили найкращі товариші Івана Франка, хоча б Яків Олексовський…

Тут жили герої оповідань Івана Франка.

І пісні, які співала мати письменника – про що Іван Франко розповів у прекрасній поезії пам'яті матері «Пісня і праця» – були не нагуєвицькі, а таки ясеницькі…

Село належало до найвідоміших в окрузі: тут була читальня «Просвіта», товариства «Січ», «Сокіл».

Звернемося до сучасності: якщо з інших сіл у зоні АТО зараз воює 2–3 чоловіків, то з Ясениці – 16! У боях за незалежність нашої Батьківщини загинув уродженець цього села Степан Бродяк. Йому й присвячена книжка «Франкова Ясениця-Сільна», кошти від продажу якої видавництво «Апріорі» та автор жертвували сім'ї загиблого героя.

* * *

У дні святкувань я почув від нащадка родини Юлії Багрій Богдана Дмитровича Багрія, голови Ясеницької сільської ради, розповідь, яку не зафіксовано у франкознавстві, проте добре відомо про неї в селі.

Отож з'ясувалося, що свого первістка Івана Марія Франко захотіла народити в рідному селі: боялася, бо на обійстю чоловіка дуже часто порядкувала смерть (саме перед народженням дитини помер слуга Шиян), але категорично проти цього був Яків. Марія все-таки не послухала й утекла лісами до матері, де й народила Івана Франка. Лише через три дні за нею заїхав Яків Франко й забрав додому. Тоді й понесли до хресту. Боячись, щоб священик не висварив батьків та кумів, мати сказала, що дитина народилась 27 серпня 1896 року – цю дату й вважають офіційною датою народження Івана Франка.

Легенда, щоправда, не позбавлена рації. З розповідей товариша Івана Франка та його опікуна під час хвороби, а також розпорядника його заповіту Карла Бандрівського, відомо також, що нібито мати розповідала Іванові Франку, що він народився 24 серпня 1856 року, а не 27-го. Цю версію про народження письменника вже оприлюднено, хоча ці спогади Карла Бандрівського досі не надруковано. Зрештою і назвати спогадами їх не можна. Про цю подію розповів

Карло Бандрівський академіку Михайлові Возняку, а той вирішив використати її у статті, яка мала називатися «Від дитинства до повноліття Івана Франка». Статтю він так і не написав, але залишилася чернетка. Вона зараз зберігається у фонді М. Возняка, у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника (ф. 29, № 23, папка 9, арк. 2)

Залишається невідомим, чому цю статтю не опублікував Михайло Возняк. Сумнівався? Можливо. Занадто добре знав М. Возняк Івана Франка, щоб той щось приховував з біографії.

Та й матері Івана Франка нічого було приховувати день народження сина. Крім того, Яків Франко ніколи б не відпустив у далеку дорогу дружину, яка очікувала народження первістка. До того ж правда про народження Івана Франка стала би відома отцеві Йосифові Левицькому. Він опісля, коли проти нього розпочався процес, і Яків Франко був на боці головного зачинателя цього процесу – свого кума і товариша Кості Дум'яка, використав би цей факт. У ті роки було обов'язковим хрестити дитину в день народження, бо на той час смертність дітей у Галичині перевищувала 70%, і якби дитина померла нехрещеною, то це був би смертельний гріх для батьків. Не міг собі дозволити такої вольності богобоязливий Яків, який понад 32 роки очікував потомства. Але про такий факт отець Левицький не згадує у слідчих документах жодним словом.

Цілком імовірно, що ця легенда народилася пізніше, коли Івана Франко став людиною відомою, і ясеничани придумали таку історію. Схожі версії про неправильні дати народження доволі часто можна зустріти в історії, коли мова заходить про визначних людей. Припустімо, що батьки Івана Франка приховали його дату народження від людей, і про неї отець Йосиф Левицький не дізнався. Могла просити й Марія Франко родину з Ясениці, щоб вони також мовчали…

Так чи інакше, можна висувати різні версії, але є факт, документально зафіксований у метричній книзі новонароджених села Нагуєвичів, що Іван Франко народився 27 серпня

1856 року. Всі ці версії мали б якусь певну основу та силу, якби не один суттєвий факт: у кожній метриці народження обов'язково в графі, де проставляється ім'я новонародженого, священик вписує ім'я повивальної бабки чи повитухи, яка приймала на світ дитину, а правильність запису засвідчують хрещені батьки (в Галичині їх називають хресними батьками). Засвідчує документ і повивальна бабка. Нею була Теодозія Буцяк, а хресними батьками були Олена Риб'як, сусідка, дружина Івана Риб'яка, нащадок якого 2001 року спалив садибу Івана Франка в Нагуєвичах, та Данило Навроцький, староста на весіллі Якова Франка. Ніхто б не відважився з них приховати правду й криво присягати. Це означало б Божу покару на них та новонародженого, а проти цього вже б категорично виступив Яків Франко... Він дуже дорожив своїм первістком.

* * *

Про своє навчання в Ясениці-Сільній Іван Франко залишив лише побіжні згадки. Дещо більше про це розповів у своїх спогадах його шкільний товариш Іван Яцуляк, які вперше опубліковані в збірнику «Іван Франко», що вийшов 1926 року у київському видавництві «Книгоспілка», звідти неодноразово їх передруковували у різних збірниках спогадів про письменника.

У Ясениці-Сільній побутує одна легенда, стосується вона молодого Франка. Не забував він про свого вуйка Павла й родину, а тому часто сюди навідувався. Розалія Гаврилик, якій приділено чимало місця в моїй книжці «Франкова Ясениця-Сільна», оповідала, що тоді Іван був закоханий у дочку сільського священика з Опаки, і, незважаючи, що це село було доволі далеко від Дрогобича (десь біля восьми кілометрів), таки часто туди бігав. Бігав і з Дрогобича, і з Нагуєвичів.

А в селі Опака була дерев'яна церква Собору Пресвятої Богородиці, збудована 1772 року. 1894-го на її місці збудували нову, також дерев'яну. Священиком від 1854 року був Ілярій Грушкевич, 1813 року народження, висвятився 1836-го, по-

мер 1887 року. Після висвячення спочатку був священиком в Горожані Великій, а відтак з 1839-го – в Горожані Малій, а у 1854-го переїхав в Опаку.

Ілярій Грушкевич був батьком Теофіла Грушкевича, учителя Івана Франка в Дрогобицькій гімназії, єдиного з учителів письменника, який залишив про нього спогади, їх часто передруковують у різних збірниках спогадів. Народився Теофіл Грушкевич в Горожані Малій 4 серпня 1846 року. Мав Теофіл не одну сестру. Отож для дослідників залишається велике поле роботи, щоб встановити, до кого ж залицявся Іван Франко. От тоді захитається теорія одного з дрогобицьких дослідників, який вперто пропагує, не маючи жодних на це документальних свідчень, крім спогадів онука об'єкта захоплення Івана Франка, що першою любов'ю письменника була дочка священика з Добрівлян Наталія Чапельська. Навіть вірш з тої нагоди написав.

Чи не найбільше про своє навчання у Ясениці-Сільній розповів Іван Франко у статті «Мої знайомі жиди», яку вперше опубліковано в газеті «Діло», № 117–119 за 1936 рік, у перекладі українською М. Возняка, бо написав Франко її німецькою. Написано цей спогад, на думку М. Возняка, десь 1907 року.

Більше цю статтю не передруковували, і вона не ввійшла у 50-титомне видання творів Івана Франка. Вперше в наш час її опублікували у виданні «Іван Франко. Мозаїка. Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50-ти томах», яке вийшло у львівському видавництві «Каменяр» 2002 року (с. 335–348). Упорядниками цього видання були внучка Івана Франка Зиновія Тарасівна Франко та письменник Михайло Григорович Василенко.

Цю статтю-спогад наводимо тут за цим виданням із збереженням всіх особливостей тексту:

«Маючи шість років, прийшов я з батьківського дому до сусіднього села Ясениця Сільна до тамошньої народної школи. Тут перший раз зіткнувсь я ближче з жидами. У школі було також двоє жидів, хлопців, синів тамошнього шинкаря, і вони саме були

моїми шкільними товаришами. Обидва були кріпкими веселими хлопцями, що почувалися цілком добре в товаристві сільських дітей, з старшими учнями як із собі рівними жартували й бавилися, з молодших кпили або їх протегували, а взагалі далеко більше були розвинені, ніж усі інші учні. Це було зовсім природне, бо вони, крім обов'язкових шкільних предметів, училися вдома ще дечого іншого, і їх не можна було бачити у вільних годинах, як і у свята, на вулиці або в полі. Старший із них, Аврамко, міцний хлопак, був моїм особливим заступником, бо я, як малий, незвичайно несміливий хлопець, багато мусив витерпіти від сваволі інших учнів. Аврамко був наскрізь живою натурою. Уже тоді, коли ми, інші учні, думали ще про дитячі забави, він приготовлявся вже до практичного життя й по двох роках пішов до Борислава заробляти на хліб. При тому він був другом природи, зокрема любив птахів і ловив рибу. У цих його поетичних екстравагантностях саме я став його спільником і товаришем. Ми волочилися по полях, щоб ловити молоді перепелиці й дикі качки та прослідкували своїми цікавими очима всі калабані потоку, що пливе серединою села, щоб вислідити, чи нема якоїсь більшої риби, плітки або...[1] на якого ми пізніше систематично полювали руками або імпровізованими сітями.

По дворічній науці в цій сільській школі прийшов я до Дрогобича до тамошньої так званої нормальної школи, якою управляли ченці Василіяни. Тут було також багато жидів-учнів, але отці держали їх в окремих лавках, так що ми не могли безпосередньо стикатися з ними.

* * *

З Ясениці-Сільної походить і відомий учений-кібернетик Василь Чапля. Свого часу він був правою рукою президента Карпатської України Августина Волошина, який помер 11 липня 1945 року в Лефортівській тюрмі у Москві, закатований

[1] В оригіналі тут виточковане місце, очевидно, на слово, яке хотів пізніше Франко дописати.

НКВД. Разом з ним НКВД катувало і його соратників, серед них і Василя Чаплю, якому судилося провести у сталінських катівнях десять років.

В. Чапля був сином ясеницьких селян Петра, який народився 25 січня 1860 року, та Насті, яка народилась 13 грудня 1863 року. Згідно з домовою книгою села Ясениці-Сільної, копія якої зберігається у Львівському національному літературно-меморіальному музею Івана Франка. У подружжя були діти, про ще є записані на 476 сторінці цього документа. Найстаршим був син Стефан, який народився 12 вересня 1886 року, а наступним – Василь, майбутній учений. Він народився 20 червня 1891 року. 1 жовтня 1901 року народився Микола, а 11 жовтня 1904-го – Володимир. Останнім сином був Петро, який народився 9 серпня 1906 року, але помер у шпиталі в піврічному віці.

У батьківській хаті залишився найстарший син Стефан. Він одружився з Настею, дочкою Михайла Багрія, яка народилася 10 жовтня 1889 року. В них були діти: Марія (20.03.1913), Юлія (26.04.1914) та Стефанія, яка народилася 6 липня 1921 року, але померла дитиною, а тому наступну дівчинку, яка народилася 21 червня 1924 року, також назвали Стефанією. У батьківській хаті залишилась жити найстарша дочка Марія Чапля, яка вийшла заміж за Юліана Кобилецького. В них був син Маркіян, який народився 19.12.1937 року.

Василь Петрович Чапля закінчив сільську школу, потім поступив у Перемишльську гімназію, опісля навчався у Карловому університеті в Празі, де здобув професію економіста. Під час Першої світової війни був мобілізований в армію, був офіцером австрійського цісарсько-королівського війська. Брав участь у голосній італійській кампанії, а згодом – після Листопадового зриву 1918 року, який привів до утворення Західноукраїнської народної республіки, став служити в Українській Галицькій Армії.

Після поразки національно-визвольних змагань Василь Чапля разом з багатьма колишніми бійцями УГА перейшов на

територію Чехо-Словацької республіки, де був інтернований, а відтак став професором Державної торговельної академії в Мукачеві. Ця школа мала українські класи та паралельні класи з мадярською мовою викладання. Директором тієї школи був Августин Штефан, один із найкращих педагогів та адміністраторів середніх шкіл на Закарпатті.

Василь Чапля брав активну участь у громадському житті Закарпаття і став близьким соратником Волошина. Коли повстала Закарпатська Україна і здобула самостійність, Василь Чапля переїхав у Хуст, де було створено уряд, і став одним з радників президента.

Після втрати самостійності Закарпатською Україною разом з членами уряду через Румунію та Югославію утік у Прагу, де Августин Волошин став ректором Українського вільного університету, який мав підтримку та фінансове сприяння тодішнього президента Чехо-Словацької республіки Томаша Масарика, а Василь Чапля і Лев Ребет стали професорами цього вищого навчального закладу.

З приходом у Чехословаччину Радянської армії і окупації «златої Праги», Василь Чапля був заарештований органами НКВД і вивезений у Радянський Союз, де його засудили на десять років.

Міністерство закордонних справ Чехословаччини двічі: в червні та липні 1949 року – скеровувало в Москву в своє посольство відповідні листи з вимогою втрутитися у долю Василя Чаплі, вважаючи його не засудженим за знаменитою 54-ю статтею про зраду батьківщини, як це визначив військовий трибунал СРСР, а лише інтернованим. І все ж Василь Чапля просидів у радянських тюрмах десять років. Після виходу на волю захотів відвідати свого брата, який проживав у Львові, а також поїхати у рідне село Ясеницю-Сільну. З тою метою він звернувся 1964 року до радянських органів з проханням зняти з нього судимості, без чого він не мав права відвідати рідні землі. У своєму проханні Василь Чапля зазначив, що органи радянської держбезпеки розпочали свою роботу в

Чехословаччині як на окупованій території і нагадав, що ще 1943 року президент республіки Бенеш підписав з Радянським Союзом угоду про дружбу та взаємну допомогу, а тому Чехословаччина була не ворогом, а союзником СРСР. З органами радянської держбезпеки почали співпрацювати люди, яким чеські органи не давали роботу, й через те вони чулися ображеними. Одним з таких був поляк Антон Галька, який за німців працював на гестапо, а тепер вирішив попрацювати на радянську держбезпеку і звести рахунки з тими, хто раніше виступав проти нього. Про співпрацю А. Гальки з гестапо знав Василь Чапля, тому не дивно, що невдовзі після доносу того ж Гальки Василя Чаплю заарештували разом 58-ма іншими чеськими громадянами й таємно вивезли в Радянський Союз. Спочатку його звинуватили в тому, що він буцімто був міністром народної освіти, однак дуже швидко з'ясувалося, що це неправда. Потім його звинуватили в тому, що він поставив свій підпис під документом про лояльність Німеччині. Проте виявилося, що цей підпис він поставив ще в червні 1940 року, коли Радянський Союз був чи не найкращим другом з Німеччиною та Гітлером, а еміграційний уряд Чехословаччини в Лондоні дав згоду на такі підписи. У Чехословаччині за це нікого не притягали до кримінальної відповідальності. До того ж А. Галька засвідчив, що Василь Чапля був членом правління Українського національного об'єднання. Справді під час гітлерівської окупації всі обєднання, крім земляцьких, було закрито. Ліквідували й Українське національне об'єднання, а всіх його керівників арештували. Однак під кінець 1944 року німці дозволили частково відновити його діяльність, а Василя Чаплю обрали заочно членом правління, першим секретарем якого був Хандрицький. Василь Чапля, оцінивши ситуацію, яка на той час склалася, відмовився від членства в організації, але це його не врятувало. Радянські слідчі «довели», що він був членом правління ще до арешту керівництва Українського національного об'єднання. «Підтвердив» це під час тортур

Хандрицький, якого також вивезли з території Чехословаччини в Москву. Приналежність Василя Чаплі до організації Хандрицький підтвердив тим, що Василь Чапля сплачував членські внески, і про це в картотеці організації є відповідний запис. Хоча насправді такої картотеки не існувало. Опісля Хандрицький просив пробачення у Василя Чаплі за свою слабкість, хотів на суді відмовитися від попередніх зізнань, але ще до суду помер у тюрмі.

Василя Чаплю засудили на десять років. Після відбуття покарання учений повернувся в Чехословаччину і знову зайнявся науковою працею. Він став почесним членом Чеського лікарського товариства, займався розвитком кібернетики, встановив тісні контакти з Академією наук України, зі всесвітньо відомим академіком Віктором Михайловичем Глушковим, який став засновником Інституту кібернетики Академії наук. Кілька разів Василь Чапля приїжджав у Київ, читав лекції, брав участь у конференціях.

У Празі його відвідав теперішній сільський голова Б. Багрій. Дружина Василя Чаплі була полячка, подружжя мало одного сина. Вдома вчений розмовляв лише українською мовою. Жив у передмісті Праги в дерев'яному будинку, в якому мав свій кабінет. Усі кімнати були заставлені шафами з книжками.

Василь Чапля помер 1977 року. Заповів свій прах поховати на батьківщині, в Ясениці-Сільній. Волю покійника було виконано. За прахом у Прагу їздив Богдан Баумкертнер.

Зараз на могилі Василя Чаплі стоїть скромний пам'ятник, який поставила родина. На ньому напис: «Тут спочиває вчений-кібернетик Чапля Василь Петрович. 1891–1977. Вічна йому пам'ять».

* * *

Після виходу книжки «Франкова Ясениця-Сільна» в Музей Івана Франка у Львові завітав правнук Юлії Багрій, сестри Івана Франка, Богдан Петрович Федик, син Марії Багрій та

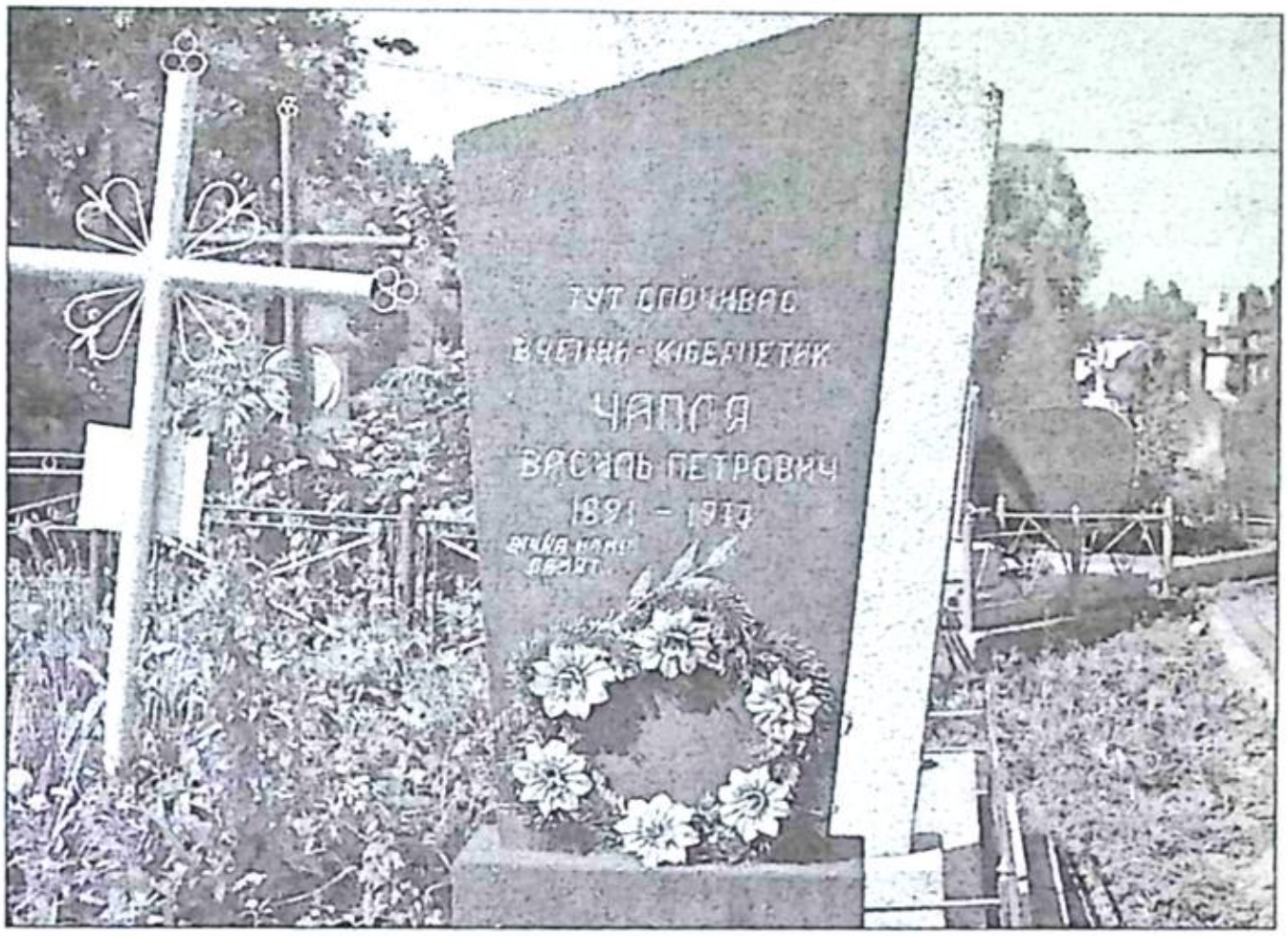

Могила Василя Чаплі

Петра Федика (20.06.1913 – 09.03.2010), який народився у селі Озимина, звідки походить рід Якова Франка. Богдан Петрович народився 31 березня 1955 року в Бориславі, працював у Фізико-механічному інституті, зараз – на пенсії. Він приніс у музей світлину, за якою ми довго розшукували. На ній – син Юлії Багрій Василь та його дружина Наталія, дочка Якова Олексовського. Крім того, Богдан Петрович пояснив нам, що на світлині, яка є в книжці, Юлія Багрій у руках тримає файку (ми довго відгадували, що це) – пані Юлія на старості дуже курила.

Також Богдан Федик розповів, що в родині оповідали, що була ще світлина Юлії Багрій-Гаврилик з Іваном Франком. Цю світлину свого часу опублікував «Нафтовик Борислава», але, на жаль, не збереглася ні світлина, ні газета. Нема тієї газети в бібліотеках, бо там зберігають періодичні видання тільки

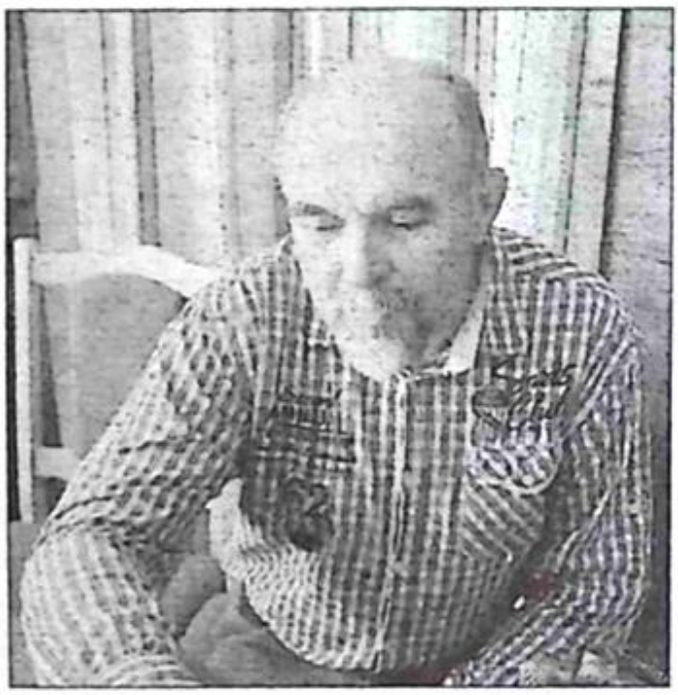

Богдан Федик

п'ять років, а потім віддають на макулатуру, нема ні в архіві самої газети: зберігають видання лише від 1972 року. Попередні номери не збереглися, хоча виходив «Нафтовик Борислава» від 1947 року. Тому й звертаємося до читачів нашого журналу допомогти віднайти її. Про таку світлину у Музеї Івана Франка, на жаль, ніхто не чув.

* * *

Згідно із записами так званої домової книги мешканців села Ясениці-Сільної (оригінальні метричні книги народжень, одружень та смерті згоріли разом з церквою за обставин, про які йдеться у книжці «Франкова Ясениця-Сільна»), яку вів священик цього села для полегшення собі роботи, коли потрібно було парохіянам робити виписки з метричних книг про їхнє народження, одруження чи смерть когось з родини. Копію тої книжки зберігають у фондах Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка.

Відповідно до записів цієї книги, народився Яків Олексовський 18 жовтня 1862 року. 28 лютого 1888-го одружився з Анною Добрянською (21.11.1869 – 1.04.1915). У них були діти: Микола (06.09.1892), Марія (15.05.1893), яка в заміжжі мала прізвище Борис, Григорій (09.05.1895), Наталія (01.10.1902) вийшла заміж за Василя Багрія, сина Юлії Гаврилик, Стефан (14.03.1905), Анастасія (05.10.1907). Наймолодшою дитиною Якова Олексовського був син Іван, який народився 10 лютого 1913 року.

Після смерті дружини Яків Олексовський вдруге не одружувався. На його ґаздівстві залишився найстарший син Микола,

який одружився з Катериною Вовків (нар. 2 листопада 1892 року). У Миколи та Катерини були діти: Микола (01.07.1917), Василь (28.10.1919), Наталія (22.09.1921), Ярослава (5.03.1924) Анна (15.08.1926) та Марія (04.01.1928).

Про долю дочки Миколи Олексовського Наталії розповіли Т. Береговенко та Л. Козік у книжці «З юності у безсмертя», яка вийшла 1975 року у львівському видавництві «Каменяр». Ця книжка – справжня бібліографічна рідкість, хоча її наклад становив 23000 примірників. Її вдалося нам віднайти тільки у фондах «Каменяра».

Згідно з інформацією цієї книжки, побудованої, як запевняють автори, на архівних матеріалах та спогадах сучасників, батько Наталії Микола Олексовський був членом КПЗУ, а її старший брат Василь з шістнадцяти років мав тісний зв'язок з підпільною комсомольською організацією у селі і виконував різні її доручення. Одним з таких доручень було 1936 року відсвяткувати «по-комуністичному» 80-річчя від народження Івана Франка в селі Нагуєвичах. Це святкування закінчилося грандіозною бійкою комуністів та комсомольців з націоналістами. Перемогли комуністи й покалічили та важко поранили десятки людей, які були противниками комуністичної ідеї та побудови на місці хати Івана Франка так званої дитячої оселі його імені, в якій діти мали виховуватися у комуністичному дусі. У тих акціях брали участь Василь Олексовський та Наталія.

Василь Олексовський відслужив установлений термін у рядах Радянської армії, демобілізувався у Свердловській області, там одружився. Відтак з дружиною переїхав на новобудови чергової п'ятирічки в селище міського типу Стебник. Там вступив у партію. Членами КПРС стала його дружина Ганна Дмитрівна та дві дочки – Вікторія і Лідія.

Микола Олексовський став одним з організаторів колгоспу в селі й першим бригадиром.

Наталію 1940 року скерували в село Болехівка, що під Дрогобичем, на курси трактористів, які вона успішно закінчила

й приїхала в село на тракторі Челябінського тракторного заводу. Це був єдиний на той час трактор у колгоспі, і вона ним проклала першу борозну, радіючи, як пишуть автори книжки, що попереорювала межі й зробила колгоспникам широку дорогу до щастя.

Невдовзі Наталія Олексовська стала членом Бориславського райкому комсомолу, учасницею зльоту жінок-передовиків колгоспного виробництва, що відбувався у Трускавці, прийшло і перше несміливе кохання. Його звали Михайлом, хоча автори книжки називають його Мишком. Разом вони складають норми ГПО, щоб бути готовими боронити рідну землю від фашистів, які, щоправда, у ті часи були найкращими друзями СРСР.

Міцно ставав на ноги колгосп у Ясениці-Сільній, головою якого був тов. Калапунь. Про це навіть писала дрогобицька газета «Більшовицька правда». Мав тоді колгосп 150 корів, 90 свиней, 120 овець і близько 1000 курей-несучок. Збудував колгосп із розібраних людських стодол конюшню на 200 голів та зерносховище на 110 тонн зерна.

Про трактористку Наталію Олексовську помістила великий нарис дрогобицька газета «Більшовицька правда» від 22 листопада 1940 року.

Узимку 1941 року, на самі Йорданські свята, поїхала Наталія Олексовська у складі делегації Дрогобицької області на нараду колгоспників та селян-одноосібників у Львів. Збори відбулись у приміщенні філармонії. У перерві її з іншими членами делегації сфотографував фотокореспондент газети «Вільна Україна». Тоді ж Наталія Олексовська з іншими делегатами підписала договір про соціалістичне змагання з передовиками Львівської області.

25 квітня 1941 року про Наталію Олексовську – першу трактористку в Дрогобицькій області – розповів всесоюзний журнал «Огонек». Він же й помістив світлину усміхненої Наталії Олексовської.

І от війна. Не довго думаючи, як пишуть автори, Наталія Олексовська сіла на свій ЧТЗ і поїхала в Дрогобич допомагати бійцям Червоної армії. Її зарахували бійцем п'ятої батареї. Полк, у якому служила, з боями відходив на схід. Наталія тягала гармати. Відвагою молоденької дівчини захоплювались усі.

Воювала вона в складі Другої ударної армії, якою командував Власов, який опісля здався і створив так звану РОА – Русскую освободительную армию. Газета цієї армії «Фронтовая правда» 8 березня на честь міжнародного жіночого дня опублікувала великий нарис військового кореспондента О. Чаковського про подвиг Наталії Олексовської. Своїм трактором Наталія Олексовська доїхала аж до Києва, як пишуть автори книжки, «допомагаючи артилеристам вести вогонь із закритих позицій або прямою наводкою по ворожих літаках». Вона брала участь у пекельній битві за оборону Києва. Разом з армією Наталія Олексовська опинилася наприкінці липня 1941 року в Рославлі на Смоленщині. Не знала, що це батьківщина Надії Філаретівни фон Мекк, великої меценатки Петра Ілліча Чайковського, в садибі якого розквартирувалося командування полку, в складі якого воювала Наталія Олексовська. Там її догнав журнал «Огонек» з її світлиною ще з минулого року. «На підступах до Ярославля, – читаємо у книжці, – склалася критична ситуація. Артилеристи одержали наказ займати оборону на новому рубежі – на східному березі Десни. Кожен з них до останнього подиху стояв у смертельному бою, вступаючи у нерівний поєдинок з фашистськими танками.

У цей найгостріший момент битви Наталя Олексовська не розгубилася. Вона оглянула колишні позиції артилеристів і зважилася на відчайдушний крок. Нехтуючи небезпекою, рішуче подалась полем назустріч ворогу. Припадаючи до землі, короткими перебіжками досягла нарешті укриття. Під густими крислатими деревами стояв її трактор. Олексовська сіла за кермо і на максимальній швидкості під'їхала до не-

ушкодженої гармати. Спершу до одної, потім до другої. Ще пригодяться, думала.

Бійці зрозуміли її рішення і допомогли причепити гармати до тягача. Наталка повезла їх до мосту. Ось до нього уже рукою подати. Чи цілий ще? І хоча він був оповитий димом, не роздумуючи, загуркотіла через міст…

Того ж дня про відважний вчинок Наталі дізнався весь полк. Про Олексовську розповідали у всіх підрозділах».

Не допомогли врятовані гармати... Від артилерійського 18-го артполку після важких боїв залишилася третина. Без запасів зброї та їжі: вся матеріальна частина 18-го артилерійського полку була втрачена.

Наталію Олексовську разом з іншими представили до нагороди. Вона її не одержала, не встигла. Тоді ж втратила свій ЧТЗ.

У Коломні полк поповнили свіжими силами й перекинули на оборону Москви. Наталія Олексовська опинилася під Гжатськом, де опісля народиться перший космонавт Юрій Гагарін.

У складі Другої ударної армії Наталія Олексовська проривала блокаду Ленінграда. Це був початок 1942 року. Неймовірний холод, річка Волхов, непрохідні навіть у зиму болота. Ворог готувався до контрнаступу. Наталія стала медсестрою, витягуючи з поля бою поранених бійців. Ходила у дуже ризиковану розвідку, виявляючи дислокацію ворога. Врешті військо, загнане ворогом, залишилося посеред непрохідних боліт без зброї і їжі. Це був кінець квітня 1942 року. Щоб вийти з боліт, солдати збудували прохід із залишків виявленої неподалік залізниці – нею виходили з оточення. У травні цю дорогу життя виявили німці…

22 червня 1942 року бійці, щоб прорватися з оточення на 159-му кілометрі шосе Новгород–Ленінград, пішли в лобову атаку. Перед атакою, як запевняють автори книжки, Наталія Олексовська подала заяву про вступ в КПРС. «Зміст її був короткий, – пишуть автори книжки. – Прошу прийняти мене

в ряди Комуністичної партії. Клянуся, що буду битися з ворогом до останнього подиху». Цей день був для неї останнім. Місце загибелі Наталії Олексовської – урочище М'ясний Бор, що на 159-му кілометрі траси Новгород–Ленінград. На честь полеглих воїнів 18-го артполку на цьому кілометрі стоїть скромний обеліск.

Наталія Олексовська

1973 року у переддень 35-ї річниці возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР у складі СРСР в Ясениці-Сільній відкрили пам'ятник односельчанам, які загинули на фронтах Другої світової війни. Мітинг розпочав голова Дрогобицької районної ради депутатів трудящих Юрій Яровий і надав право відкрити пам'ятник учасникам війни, почесним колгоспникам та керівникам району. Меморіал у вигляді прапора, що майорить на вітрі. З нього проступають обличчя дівчини в пілотці, старого селянина, танкіста, солдата. І слова: «Та дівчина – Наталія Олексовська.

Пам'яті вашій,
Мужності вашій
Мати-Вітчизна
Схиляє чоло.

Сімдесят п'ять односельчан віддали своє життя у цій війні...»

На цьому мітингу виступив ще живий батько Наталії Олексовської.

Ніхто жодним словом не сказав, що ті, хто загинув на фронтах війни, були мобілізовані в Радянську армію примусово. Вони йшли без зброї, ненавчені, під прицілом так званих загранотрядов... Не добровільно пішла на фронт

і Наталія Олексовська. Їй було наказано відігнати трактор у Дрогобич до військової частин, а звідти її вже не відпустили…

1973 року рішенням Дрогобицького районного комітету партії в Ясениці-Сільній в рідній хаті Олексовських відкрито музей Наталії Олексовської як філію Дрогобицького краєзнавчого музею. З тією метою Миколі Олексовському було взамін надано чотирикімнатну квартиру в Дрогобичі на вул. Самбірській.

Перед в'їздом у село в так званому Сторонському ліску, на найвищій точці місцевості, було встановлено своєрідний пам'ятник Наталі Олексовський: трактор марки ЧТЗ .

1991 року музей було ліквідовано, а рештки експонатів перенесено у фонди Краєзнавчого музею в Дрогобичі. Не дуже багато їх. Знесено було й пам'ятник з трактором. Його відправили в колгосп в Нагуєвичі, оскільки Ясениця-Сільна була з тим селом в одному колгоспі. Там за ним і пропав слід.

Згодом позаду пам'ятника полеглим бійцям було збудовано нову греко-католицьку церкву, посвячену великомученикові Миколі Чарнецькому.

У хаті Олексовських, де був музей, зараз міститься сільська рада.

Тільки й пам'яті про Наталію Олексовську, що речі, які зберігаються у фондах Дрогобицького краєзнавчого музею. Їх небагато: серветка, вишита нею, ще тоді ученицею третього класу сільської школи, 1931 року, її вишита сорочка, дві світлини, орден Вітчизняної війни, яким Н. Олексовську нагороджено посмертно, 1982 року, посвідчення на нього за №093625, а також свідчення-спогад тодішнього начальника «особого отдела» 11-ї бригади протиповітряної оборони, а теперішнього директора Клесовського кар'єру Управління промбудматеріалів Львівського раднаркому Бабичева Василя Григоровича, з якого неоднозначно можна довідатися, наскільки «добровільно» пішла на фронт Наталія Олексовська…

Ще книжка «З юності у безсмертя» та стаття М. Мариняк, яку надруковано 24 березня 1984 року «До 40-річчя перемоги у

Великій вітчизняній війні» під назвою «Перша трактористка» у дрогобицькій районній газеті «Радянське слово».

* * *

Перший пам'ятник Тарасові Шевченку в селі встановив Григорій Коссак, коли він працював тут директором школи. Не збереглося його світлини, а з оповідей відомо, що стояв він перед школою і був це невеликий бюст на мурованому постаменті. На землі Франка це був перший пам'ятник українському генію. Розповідали люди, і цю розповідь зафіксувала Галина Галишин у книжці «Шевченко в краю Франка», яка вийшла у дрогобицькому видавництві «Коло» 2003 року (упорядник і редактор Михайло Шалата, відповідальний за випуск Тимофій Бордуляк), як одна з книжок Дрогобицької філії Товариства зв'язків з українцями за межами України («Україна світ») та Дрогобицької організації Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка, що, коли під час Першої світової війни, в Ясеницю-Сільну в'їхали кубанські козаки, то, побачивши погруддя Кобзаря, зняли шапки, перехрестились і сказали: «І ти тут, Батьку!?». Коли і хто його знищив, встановити не вдалося, однак уже 1919 року його не було.

Село шукало різних можливостей, щоб поставити пам'ятник Т. Шевченкові, але різна окупаційна влада цього не дозволяла. Врешті відважилося на цей крок до 150-річчя від народження Шевченка. Ініціатором став директор місцевої восьмирічної школи Орест Іванович Лобанців. Далі слово авторові статті про пам'ятник: «Будучи на черговій нараді у Львові, – пише Г. Галишин, – директор школи завітав до знайомих скульпторів. У майстерні побачив готову скульптуру Шевченка. Дізнався, що її замовила якась організація з Вінниці, але чи то коштів забракло, чи передумала, – не забирають. Автором скульптури був Еммануїл Мисько, згодом лауреат Шевченківської премії, народний художник України. На запитання, чи можна придбати цей пам'ятник, Лобанціву відповіли: «Платіть гроші – й забирайте».

Лауреатом Шевченківської премії Е. Мисько, один з найкращих українських скульпторів, став за пам'ятник Іванові Франку, встановленому перед головним корпусом Львівського університету.

Розповів О. Лобанців у селі про своє перебування у скульпторів у Львові, і вирішив ясеничаничанський актив, а серед них: колишній директор школи Микола Сторонський, бригадир тракторної бригади Юліан Гаврилик, нащадок Павла Кульчицького, в якого мешкав малий Іван Франко, коли навчався в ясеницькій школі, безстрашний голова колгоспу зі Східної України Іван Сірченко, колгоспний комірник Мирон Сторонський, завідувач колгоспної пилорами – найприбутковішого підприємства колгоспу – Микола Дудяк – будь що будь, а пам'ятник вони куплять.

Голова колгоспу віддав з колгоспної каси 20 тис. карбованців – тоді це була величезна сума.

У згадуваному Сторонському ліску почали люди методом народного будівництва зводити п'єдестал. То був час, коли без дозволу партії, як писав поет Ярослав Павуляк з Настасова на Тернопільщині, пізніший номінант на Шевченківську премію, не сміла каркнути ворона. А тут п'єдестал! Побачила це партія та уряд, і – почалося: ініціаторів тероризували, але вони не здавалися, твердо стояли на своєму, а І. Сірченко, член КПРС, відбивався на всіх нарадах, як міг, але не поступився. Скульптуру у своїй стодолі під сіном, захованій від ока, тримав два роки Мирон Сторонський – чекав слушної хвилини. Партія наказала повернути гроші у колгоспну касу, і то негайно. По селу між люди пішли довірені люди збирати гроші. Перед вела Розалія Гаврилик, мати Юліана Гаврилика. Гроші зібрали, повернули колгоспу.

Урешті у місячну липневу ніч 1965 року люди привезли скульптуру в Сторонський лісок і підняли її на п'єдестал з написом: «Рідному Кобзареві Ясеницька земля». Вранці, коли проїздив через той горб тодішній перший секретар райкому партії тов. Казимир Більський, поляк за національністю, то

його, за словами людей, «мало шляк не трафив», коли побачив пам'ятник.

Не було пишного відкриття... Але спорудження цього пам'ятника в Ясениці-Сільній у роки похмурого тоталітаризму – це найбільший пам'ятник самим мешканцям села.

Людей примушували демонтувати пам'ятник. Але ті не послухали. Не послухали й ініціатори його встановлення. Пам'ятник дорого їм обійшовся: Іванові Сірчанку, який у війну був командиром загону партизанів, довелося невдовзі покинути село; за загадкових обставин в автомобільній

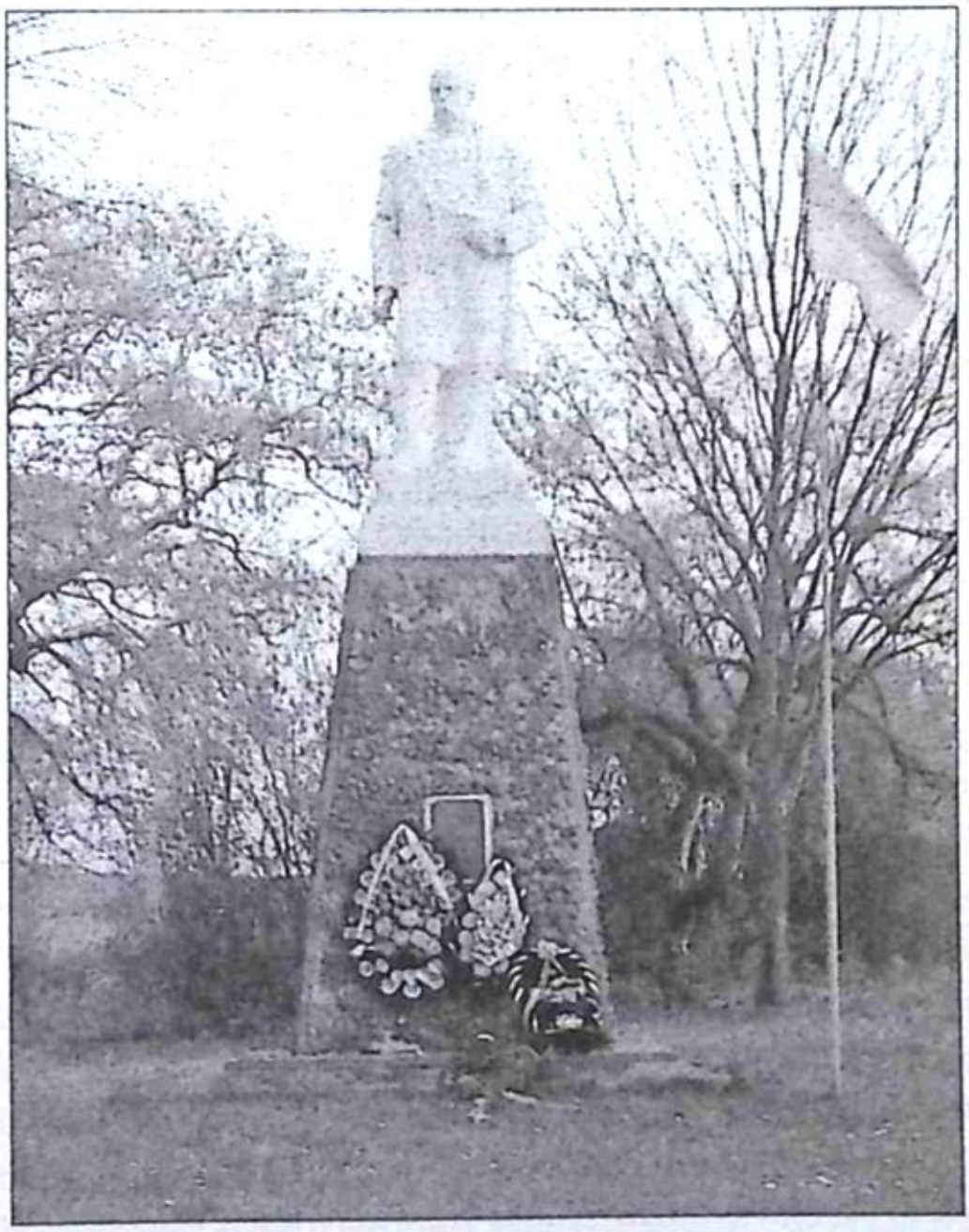

Пам'ятник Т. Шевченкові в Ясениці-Сільній

катастрофі загинув Орест Іванович Лобанців. Сталося це в так званому урочищі Тарнавка, як в Ясеницю-Сільну їхати з Нагуєвичів.

Височіє над селом нам пагорбі величний одинадцятиметровий пам'ятник Тарасові Шевченку. І найвищий пам'ятник мешканцям цього села.

Подвиг селян Ясениці-Сільної 1969 року повторив згадуваний тернопільський поет Ярослав Павуляк, який 1 травня 1969 року встановив власноручно виготовлене погруддя Тарасові Шевченкові у рідному селі Настасові. Він був учнем відомого скульптора Дмитра Крвавича і в його майстерні виготовив цей бюст. За одну ніч мешканці Настасова встановили пам'ятник і впорядкували навколо нього територію. Працювали всю ніч, а зранку наїхало начальство з області з вимогою демонтувати. Люди відмовилися. Постраждали всі: і шофер, який віз бюст, і фірман, який доставив бюст на місце призначення, і дівчата, які прикрашали. Я. Павуляк того року вступити на філологічний факультет Чернівецького університету, а в грудні 1971 року його звідти виключили за пропаганду українського буржуазного націоналізму та за неуспішність, бо ніяк не міг скласти іспиту з примітивної історії КПРС. Проте, як за ним не стежили, 1972 року він таки вступив на перший курс філологічного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, але в січні на вимогу органів недремного ока КҐБ його відрахували. І знову ті самі причини.

1973 року він вступив у Літературний інститут ім. Горького в Москві, який закінчив 1978 року, і, завдяки одруженню, виїхав у Чехословаччину в Братиславу. Там у 1979–1991 роках працював у Словацькому літературному агентстві. Після повернення звідти з настанням української державності працював завідувачем Тернопільського історико-меморіального музею.

Дізнавшись про подвиг ясенівчан, незадовго перед своєю смертю приїхав поклонитися пам'ятнику, що стоїть у Сторонському лісі.

Помер Ярослав Павуляк 25 листопада 2010 року. За книжку поезії «Дорога додому» цього ж року його номіновано на здобуття Національної премії імені Тараса Шевченка.

* * *

Село сторінка за сторінкою пише свою історію Хіба не славною сторінкою є його чоловічий ансамбль з такою доречною і поетичною назвою «Ясени»? І мимоволі з'являється думка, що співають у ньому чоловіки, які своєю поставою нагадують оте прекрасне дерево, що дало назву селу. Їхні предки – шляхта. Не має цей титул нічого спільного ні з маєтками, ні з грошима. Колись їхнім предкам, як пояснював сам Іван Франко, король Данило Галицький давав цей титул за мужність та послугу своїм воїнам. І нащадки гідно дорожили ним. Коли вже рука не могла тримати ратища, натягати лук, бити мечем, тоді разом з тим гоноровим титулом король Данило дарував землю. Осіли ці воїни на землях Самбірщини та Дрогоббиччини. Не була це найкраща для господарювання земля: треба було вирубувати ліс, корчувати пні, а потім орати. Потом і кров'ю полита й просякла вона, бо на впорядковану землю завжди рвався голодний і дикий, незвиклий до важкої праці чужинець.

Цей ансамбль створено 2001 року, а вже 6 грудня 2005-го йому було присвоєно почесне звання народного. Ансамбль став провідним колективом Дрогобицького району, без нього не обходиться жодне районне свято. Він виступає у чотирьох містах і селах Дрогобицького та сусідніх з ним районах, гастролював у Коломиї та Тлумачі Івано-Франківської області, а також у Бережанах Тернопільської області, де на огляді стрілецьких та повстанських пісень серед колективів Західної України посів почесне друге місце. Колектив є постійним гостем на святі «Нам пора для України жить!» у Нагуєвичах – батьківщині Івана Франка.

У репертуарі колективу: українські народні пісні та пісні сучасних композиторів, твори на слова Тараса Шевченка та

Івана Франка. Вже є традицією виступати щороку під час Шевченківських днів у будинку культури та біля пам'ятника Кобзареві у Сторонському ліску.

Створив цей колектив і дотепер є його художнім керівником та диригентом Василь Васильович Гапуняк – житель Ясениці-Сільної. Він закінчив Самбірське культосвітнє училище і за фахом є керівником самодіяльних хорових колективів. Співаки ансамблю – люди різних професій. До недавнього часу старостою колективу був онук Івана Франка – Мирослав Гаврилик. Співає в ансамблі його син Тарас, який має вищу музичну освіту й працює зараз у Дрогобичі на паркетному заводі. Співає і нащадок ясеницького коваля, який дружив з батьком Івана Франка, Василь Володимирович Айзенбарт, уже пенсіонер. На заслуженому відпочинку вже є і Степан Михайлович Баумкетнер. На жаль, зараз безробітний з вищою освітою Богдан Васильович Паращак.

З відомої родини Якова Олексовського співає в ансамблі Михайло Михайлович Олексовський. На святі «Днів пам'яті

Виступає хор «Ясени»

Івана Франка», коли в селі була презентація книжки «Франкова Ясениця-Сільна» Михайло Олексовський подарував сільському музеєві, який є у місцевій школі, пояс, який носили члени легендарної «Січі». Скільки я не просив дати цей унікальний експонат у Музей Івана Франка у Львові – не віддав. «Най буде у селі якась пам'ятка!» – відповів.

Микола Михайлович Піхоцький – лісник, Володимир Степанович Винар – директор Народного дому. З його стрийком Юліаном Винарем я працював у Бориславі на відомому і розграбованому тепер науково-дослідному інституті органічної хімії, який люди називали «ацетиленкою» – був це монополіст з виробництва ацетилену та фторорганічних сполук, якому на той час не було рівних у Європі. Співає в ансамблі і його двоюрідний брат Винар Ярослав Богданович, будівельник.

Солістками ансамблю є жінки: Селецька Лариса Олексіївна, Гаман Галина Борисівна, багаторічною солісткою ансамблю була Люба Голубінка.

Одна справа слухати безсмертне Франкове «Не пора» у виконанні відомих і заслужених колективів, і зовсім інша, якщо співають ті, діди і прадіди яких були товаришами, друзями та ріднею Івана Франка. А з них і складається ансамбль «Ясени».

Має село й свого композитора. Це – Василь Миронович Сторонський, який народився у цьому селі 17 листопада 1949 року. Його батько був сільським музикантом, грав на весіллях, заснував сільські хоровий та драматичний гуртки, працював завклубом. Ще прадід Василь писався Стронським, був поляком, але закохався в українку, змінив прізвище зі Стронський на Сторонський – у такий спосіб «українізував» себе й своїх нащадків. Однак у селі є люди, які пишуться Сторонські й стверджують, що їхні предки – вихідці зі села Сторона, що в теперішньому Дрогобицькому районі. Але є і Стронські, які кажуть, що були Сторонськими, але за Польщі їх прізвище полонізували.

Музичну освіту Василь здобув у Бориславській музичній школі, а відтак у Самбірському культосвітньому технікумі.

Василь Сторонський

Навчався на музично-педагогічному факультеті Дрогобицького педагогічного інституту. Працював завклубом у селі Жупани на Сколівщині, служив в армії, потім працював художнім керівником на Бориславській взуттєвій фабриці. 28 років працював у Дрогобицькому палаці школярів, а також у Львівському академічному обласному музично-драматичному театрі імені Юрія Дрогобича. Видав книги: «Калинова повінь» – пісні (1996), «Два крила» – вірші, у співавторстві з О. Стронським (2002), «Чекаю Тебе» – вірші (2004), «Віночок з квітів» – пісні на слова В. Смереки (2007), «Крила» – збірка пісень для дітей на слова Й. Фиштика (2007), «Берег Любові» – пісні у співпраці з А. Грущаком (2007), «Іду до Тебе» – поезії (2007), «Дует нев'янучих сердець» – збірка пісень у співавторстві з В. Умновим (2008), «Я весь перед Тобою» – поезії (2008), «Лебеді кохання» – збірка пісень у співавторстві з В. Романюком (2008), «Тебе боготворю» – поезії (2009), «Співають «Молоді Галичани» (2009), «Другий поверх. Балкон» – поезії (2012), «Моє небо» – вибрані поезії (2013), збірки пісень на слова Анатолія Власюка «Поховайте мене в вишиванці» (2013) і «Сивий туман» (2014), збірки пісень на слова Олени Пекар «Про дівчинку Оленку» (2013) та «У цвітінні сакури» (2014), фотозбірник «Незабутні миттєвості» (2013), збірку пісень на слова Тетяни Хоменко «Тремтлива струна» (2014), збірку віршів «Записано зі слів Василя Сторонського» (2014), збірки пісень на слова Ярослави Сторонської «Мить життя» (2013) і «У нас весло одне» (2014), збірку пісень на слова Івана Хланти «У Копашнові на згірку» (2014), збірку пісень

на слова Тетяни Череп-Пероганич «Я твоя» (2014). Разом із С. Гейшевим видали дитячі музичні казки «Таємниця планети Шкереберть», «Новорічні пригоди Солом'яного Бичка», «Подарунок мамі», «Золота бартка».

Автор музики до більше ніж 500 пісень.

* * *

На цвинтарі, що на вулиці Трускавецькій у Дрогобичі, на одній з алей, що зліва від входу до каплиці, у високих травах стоїть гробівець інженера Володимира Дидинського, якому присвячена не одна сторінка книжки «Франкова Ясениця-Сільна». Цей гробівець є свідченням того, як швидко ми вміємо забувати про тих, кого раніше шанували й прибігали до них по допомогу та оборону від напасті влади.

Скромний гробівець, типовий для того часу. На ньому напис: «Гробовець Дидинських», під ним: «Галя з Стрийських

Гробівець родини Дидинських

Дидинська 27. IV.1887 – 27.IV.1959», трохи нижче: «Інж. Володимир Годзава Дидинський ур.13.1.1874 – 26.IX.1937», під ним: «Мальвіна де Говора Дрогомирецька I v. *(перший шлюб – Р. Г.)* Стрийська. 2 v. Левицька ур. 1852 † 5.IV.1938». Й окремо під написами – В.І.П.», що означає «Вічна їм пам'ять».

Мальвіна де Говора Дрогомирецька була мамою дружини Володимира Дидинського – Галини від першого шлюбу. Дружина Володимира Дидинського походила зі старого священичого роду Дрогомирецьких, які мали парафії на Покутті. Сестра Мальвіни Дрогомирецької Людмила з Церкевичів (1848 – 22.08.1928) була дружиною пароха з Іллінців Сильвестра де Говора Дрогомирецького (17.06.1841 – 31.04.1933). Обоє поховані у цьому селі. Отцю Сильвестру Дрогомирецькому судилося охрестити та миропомазати відомого українського письменника з Іллінців Василя Ткачука, який народився 13 січня 1916 року.

* * *

З Ясениці-Сільної походить і дисидент Ярослав Володимирович Кобилецький, з відомої родини Кобилецьких, що від предків успадкувала шляхетський титул. Його прадідом був Гнат Кобилецький, який народився 13 квітня 1862 року, а 1 березня 1888 року одружився з Рузею Дидинською, яка народилась 8 грудня 1867 року. 18 грудня 1888 року у них народилася дочка, яку назвали Кароліною, та яка 17 лютого 1910 року вийшла заміж за вдівця Миколу Городиського. Після Кароліни 10 лютого 1894 року народився син Володимир, відтак 20 червня 1899 року Спиридон, 26 лютого 1902 року народилася дочка Антоніна, яка померла дитиною. Після неї 15 грудня 1903 року народився син Микола, який 21 лютого 1929 року одружився з Евфрозиною Мацьків, яка народилась 19 липня 1906 року. Дружина Миколи Кобилецького невдовзі померла, й він одружився удруге з Юлією Кульчицькою, яка народилась 12 липня 1906 року. В цьому шлюбі народилися Богдан (13.05.1931) та Євген (21.04.1936).

20 січня 1907 року у Гната Кобилецького та його дружини Рузі Дидинської народився син Юліан, 6 травня 1909 року – Кость і 18 жовтня 1912 року – Омелян.

Син Гната Кобилецького Володимир був одружений двічі. Першою його дружиною була Рузя Терлецька, з якою він мав сина Гната, який народився 18 квітня 1921 року, дочку Ярославу, яка народилась 27 травня 1923 року, та сина Кароля, який народився 15 вересня 1925 року, але, не проживши й тижня, помер 22 лютого 1925 року.

17 березня 1925 року помер на 63-му році життя Гнат Кобилецький, а 15 лютого 1927 року померла дружина Володимира Кобилецького Рузя Терлецька, залишивши його з двома дітьми. Через три місяці після смерті дружини Володимир Кобилецький 28 травня 1927 року одружився вдруге з сестрою покійної дружини Кароліною Терлецькою, яка народилася 30 червня 1905 року. 29 січня 1928 року в них народився син Ярослав, який і став відомим дисидентом.

Після закінчення школи в рідному селі Ярослав Кобилецький закінчив Самбірське педучилище і був скерований на роботу в Устерики Нижні, які тепер належать Польщі, хоч до них з Хирівського цвинтаря рукою подати. Там колись працював парохом товариш Івана Франка Михайло Зубрицький і там був похований на цвинтарі, від якого зараз нема й сліду. Ще навчаючись у педучилищі, Ярослав Кобилецький вступив в ОУН й активно займався референтурою. Він добре володів словом, умів переконувати, і його завданням було переконувати прибулих зі Сходу вчительок не бачити в галичанах ворога, а також не пхатись у політику, а займатися навчанням дітей.

У цьому ж селі й заарештували Ярослава Кобилецького, а разом з ним було заарештовано майже половину випуску Самбірського педучилища. Судили «тройкою», дали 15 років концтаборів. Покарання відбував у відомій катівні в Інті, Комі АРСР, де й познайомився із засудженою на десять років концтаборів Сліпак Стефанією Павлівною, яка народилася 24 грудня 1929 року в Мшані.

Мшана була особливим селом під Львовом, про що я розповів у своєму нарисі «Шлюби у Мшані», які були опубліковані на сторінках газети Городоцького району «Народна думка» у лютому 1994 року. У цьому селі 1888 року збудували новий парафіяльний будинок, а 23 березня 1897 року парохом у Мшані було призначено о. Лук'яна Січинського, який народився 1849 року й був стрийком відомого національного героя Мирослава Січинського. Мирослав убив ката українського народу, графа Андрія Потоцького, тодішнього намісника цісаря в Галичині. У Мшані відбулись шлюби найвідоміших українських діячів. Дочка о. Січинського Анна була дружиною відомого галицького адвоката Стефана Федака, а його онуки Олена, Ольга, Софія стали дружинами Льва Шепаровича, Євгена Коновальця та Андрія Мельника, відповідно. За душпастирства о. Січинського в селі за проектом Василя Нагірного збудовано нову муровану церкву Різдва Богородиці. Відтак парохом у Мшані був о. Ігнатій Цегельський, якого 1944 року більшовицька влада відправила до концтаборів Сибіру, з яких він повернувся 1955 року.

1931 року тут став парохом о. Микола Хмільовський (1880–1963). Цікава й драматична доля «...справжнього сина рідної землі, – писала Роксоляна Загайська в книжці Ігоря Мельника «Краківське передмістя та західні околиці королівського столичного міста Львова», що вийшла у львівському видавництві «Центр Європи» 2011 року, – незламного в переконаннях українця є зразком не тільки для душпастирів, а й для кожного з нас. Народився він у селянській сім'ї у с. Покропивна на Тернопільщині. Закінчив Львівську академічну гімназію та духовну семінарію. Після одруження висвячений 1906 року. 1919-го він був капеланом 4-ї Золочівської бригади УГА. Саме завдяки отцю Хмільовському та іншим священикам у результаті переговорів із Симоном Петлюрою було виділено земельну ділянку та кошти для будівництва монастиря отців чину Святого Василія Великого (ЧСВВ) у Кам'янці-Подільському. Після поразки українських визвольних зма-

гань отця 1920 року інтерновано до табору у Пікуличах біля Перемишля. Був звільнений на вимогу папського нунція. До початку 1930-х років працював в середніх навчальних закладах та гімназіях Золочева. Заснував українську гімназію у Золочеві, яка виховала велику плеяду українських патріотів.

У січні 1932 року о. д-р. Микола Хмільовський отримав призначення у Мшану, куди переїхав з родиною. Отець розпочав активну громадську діяльність: у Суховолі було відновлено читальню «Просвіта», активізувалася діяльність «Сільського господаря», «Союзу українок», «Рідної школи», антиалкогольного товариства «Відродження». У 1932–1939 рр. працював директором гімназії при Малій семінарії у Львові. У середині 1930-х його призначили радником Митрополичої консисторії і членом Митрополичого суду. На початку 1940-х о. д-ра Миколу Хмільовського іменували каноніком. Після псевдособору 1946 р., незважаючи на погрози, проводив активну роботу проти злиття з РПЦ. Випускав листівки, допомагав заарештованим священикам та єпископам, у Мілані зустрічався з діячами штабу УПА й передавав на Захід інформацію про становище Церкви в підпіллі. Через арешт митрополита Йосифа Сліпого тимчасово очолив УГКЦ.

На початку 1950-х років його засудили на 10 років таборів з конфіскацією майна. Однак на зречення від УГКЦ не підписався і на співпрацю з РПЦ не пішов. З таборів повернувся до Мшани хворий і виснажений. До останніх днів життя працював підпільно греко-католицьким священиком».

До цієї, дещо задовгої, цитати варто додати, що мав о. Хмільовський зв'язок з Романом Шухевичем. Зв'язковою між ними була мешканка села Ольга Сліпак, дружина Ярослава Кобилецького. Її псевдонім – Ластівка.

Перебуваючи в таборах Ярослав Кобилецький завжди був душею товариства, опорою своїх друзів, людиною з почуттям і власної, і національної гідності. 1956-го його звільнила з-під варти комісія Президії Верховної Ради СРСР. Після звільнення жив і працював в Інті. Був одним з ініціаторів створення так

званого «Об'єднання» – підпільної організації, перші збори якої відбулися у березні 1956-го в помешканні одного литовця на вул. Полярній, ключі від нього мав Я. Гасюк, також один з ініціаторів створення організації. Збори тривали понад чотири години. «Збори проводилися без формальностей, – згадував один з учасників Богдан Христинич, – тобто не обирали ні голову, ні секретаря, не було протоколу, все ґрунтувалося на підставі глибокої довіри та конспірації, як це прийнято в підпільній роботі. Ми вважали, що така практика в нашій діяльності за існуючих умовах найбільш надійна».

Основні положення «Об'єднання» викладено в книжці Б. Христинича «На шляхах до волі. Підпільна організація «Об'єднання» (1956–1959) (Львів, 2004. – 416 с.), згідно з якою новостворена організація «здійснює програму ОУН і накреслює дальші напрямні, згідно з сучасними обставинами. Опираючись на колишніх учасників підпільно-революційної боротьби і нових відданих членів, веде боротьбу проти непримиренного ворога – компартії та більшовицької адміністрації, як правило, пропагандивно-викривальними методами. Терор допускається у виключних випадках. Друга мета – злити в єдине ціле революційний елемент як на Україні, так і поза її межами; сприяти масовому поверненню на Україну звільнених в'язнів та засланців; підносити національну свідомість молоді, вникати в усі суспільні структури (робітничі, профспілкові, спортивні), а членів організації виховувати в дусі дисципліни, карності та глибокої конспірації, в дусі всеготовності до «вирішального моменту».

Членом організації міг бути кожний свідомий українець, який не сплямив честі української нації. Найвищим органом «Об'єднання» був Керівний осередок із шести осіб на чолі з виборним провідником. Провідник призначав своїх заступників (чи помічників) і керівників підрядних інстанцій. Найменшою складовою частиною є «звено» з трьох осіб. Кожний член присягав на вірність «Об'єднанню», ідеям українського націоналізму і несе відповідальність за зраду – смерть.

Уже восени 1956 р. Богдан Христинич, який вийшов на волю, за завданням В. Леонюка придбав у Львові для потреб організації друкарську машинку та папір. Це все певними каналами було передано в Інту, де невдовзі організували підпільну друкарню і надрукували півтора десятка листівок загальним накладом 5 тисяч примірників. Їх розповсюджували в Україні в'язні, які звільнювалися з таборів і поверталися додому.

Тим часом було затримано та заарештовано кілька членів «Об'єднання», які розповсюджували на Кіровоградщині листівки, видрукувані в Інті. Їх судив Верховний суд УРСР 29.04. 1960 р.

Першим з основного ешелону організації було заарештовано В. Леонюка (29. 07. 1959 р.), потім Богдана Христинича (1.06. 1959), але його відпустили, щоб вистежити його зв'язки. Вдруге його заарештували в Турці 26 жовтня 1959 року. Обшуки у батьків дружини та сестри нічого не дали. На час арешту Христиничі мали дворічного сина й піврічну доньку.

Це був період хрущовської «відлиги», слідчі вже не застосовували насильства, а молодший лейтенант Яновський на закритті справи навіть сказав: «Тепер ви вже ввійшли в історію. Я не жартую. Я серйозно».

Справу Я. Гасюка (заарештований 12.01.1960 р.), В. Леонюка (29.07.1959 р.), Б. Христинича (26.10.1959), В. Затварського (09.09.1959), Я. Кобилецького (01.07.1960), що складалася з 20-ти томів слідчих матеріалів і фотоальбому, слухали у Верховному суді УРСР з 3 до 10 жовтня 1960 р. (голова – Збаражченко О. Н., засідателі: Царик Г. Я., Ярмоленко М. Ф., прокурор – Янковський І. Й.). Усі підсудні від послуг адвоката відмовилися, однак дружини Я. Гасюка і Я. Кобилецького найняли для захисту своїх чоловіків московських адвокатів Кульберга Я. М. і Богачова П. Я.

Суд був закритим, але йому пробували надати характеру українського та народного: голова суду надів вишиванку, намагався говорити українською мовою, хоча обвинувальний висновок був написаний таки російською.

Усіх п'ятьох звинуватили за ст. 1, 9 чинного тоді Закону СРСР від 25.12.1958 р. «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» у змові з метою повалення державного ладу та захоплення влади. Ярослав Гасюк і Володимир Леонюк отримали по 12 років, Богдан Христинич – 10, Володимир Затварський – 8, Ярослав Кобилецький – 5 років позбавлення волі, як особливо небезпечні державні злочинці. Відбував покарання Ярослав Кобилецький у мордовських концтаборах.

На той час Ярослав Кобилецький був одружений з Ольгою Сліпак (у 1957 році). Першою дитиною у них була донька Орися. Вона народилася в Інті 23 березня 1959 року. Наступні діти у подружжя народилися вже, коли Ярослав Кобилецький повернувся у Мшану. Тут 14 квітня 1966 року народився син Володимир. Він після закінчення школи навчався у Львівській консерваторії на вокальному відділі, а відтак став працювати артистом допоміжного складу Львівського національного театру опери і балету ім. Соломії Крушельницької. Неодружений. Наступний син Олег народився 17 березня 1970 року, 1998-го закінчив лікарський факультет Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького, зараз працює асистентом кафедри неврології та нейрохірургії у цьому ж виші. 2006 року одружився Надією Купецькою, яка народилася 4 травня 1973 року. 27 серпня у них народилась донька Марічка.

З Ярославом Кобилецьким, війтом Мшани з 1991 року, я познайомився в Городку. Війтом він був до кінця життя. Був активним у громадському житті Городоцького району. Неодноразово піднімав питання про створення у Мшані музею пам'яті боровців за Україну. Разом з тим робив конкретні кроки до створення сільського етнографічно-історичного музею на основі плебанії отця Хмільовського та своєрідного музею праці на основі збереженого гумна. Цю ідею не вдалося реалізувати через брак коштів. Але її і надалі активно розробляють сини Ярослава Кобилецького та син сестри Стефанії Мар'ян Сліпак.

Стефанія Сліпак померла 3 березня 1993 року. За дуже загадкових обставин загинув і Ярослав Кобилецький: на нього наїхав автомобіль. Сталося це 26 липня 1997 року.

Варто пригадати, що у Гната Кобилецького, діда Ярослава, було семеро братів, одним з яких був часто згадуваний у книзі «Франкова Ясениця-Сільна», Микола Кобилецький. Він служив у кримінальній поліції, був товаришем Івана Франка. Саме до нього ще до того, коли в Городку, під Львовом, оселився адвокат Лонгин Озаркевич, до нього в гості їздив Іван Франко. Жив Микола Кобилецький над ставом, мав човен, й Іван Франко користувався ним, щоб ловити у тихих заплавах рибу. Розалія Гаврилик згадувала, що дружина Миколи Кобилецького була панського роду, а тому не вміла приготувати своєму чоловікові простих страв, які він любив. Тому й просив до себе Розалію Гаврилик, свою племінницю, щоб та частіше приїздила до нього в гості.

Грозою того часу було в Городоцькому та Самбірському повіті злодійство, особливо небезпечними були конокради, які діяли організовано й уміло. Крали коней у всіх: і в бідних, і в багатих, позбавляючи селянина важливої робочої сили на господарстві. Проблема боротьби з конокрадами була дуже гострою, і саме на боротьбу з тим суспільним злом і було скеровано вміння Михайла Кобилецького. Він зумів увійти в банду конокрадів, вистежив шляхи їхнього промислу та зв'язки, і через два роки заарештував майже всіх тодішніх злодіїв. Зробив це, як оповідають, дуже просто: повідомив, що навчить усіх, як легко позбутися кайданів. А для того надів їх на кожного злодія, щоб провести одноразовий сеанс знімання. Убрав на всіх, а тоді в наручниках доставив їх у поліцію. За своє уміння був авансований до чину майора. Після Городка працював начальником поліції у Самборі.

Ще один брат Гната Кобилецького Карло (його кликали Кароль) був ад'ютантом Григорія Коссака.

Спогади

МАРІЯ КИВЕЛЮК

ПРО ВАСИЛЯ КИВЕЛЮКА

Їй, Марії Семенівні Кивелюк, уже пішов 88-й рік. Народилася вона у Львові 2 листопада 1929 року. Її батько Семен Кивелюк народився 20 березня 1897 року, був відомим громадським діячем, воював у лавах УГА, багато років працював лікарем у м. Городку під Львовом, потім 1944 року його заарештували, відсидів у таборах до 1954 року й помер 11 квітня 1967-го у Львові.

У Семена Кивелюка був рідний брат Іван, який народився 8 лютого 1866 року. 1885 року він закінчив гімназію у Львові, а 1893-го – навчання на правничому факультеті у Львівському університеті. Після складання відповідних кваліфікаційних іспитів та одержання ступеня доктора, а також практики в різних юридичних установах працював суддею у Тернополі та містечках Тернопільщини. З 1908 року до розвалу Австро-Угорської імперії був послом Галицького сейму. З 1910 року був головою товариства «Просвіта» Львова, своїм коштом виплачував п'ять стипендій для українців-студентів.

На початку Першої світової війни переїхав у Відень, працював у різних українських установах, але восени 1915 року повернувся до Львова. Працював у комітетах допомоги населенню, яке постраждало під час війни.

Наприкінці вересня 1915 року під його проводом відбулося засідання головного відділу «Просвіти», було відновлено видавничу діяльність товариства.

У жовтні 1918 року Іван Кивелюк був учасником Конституанти у Львові, увійшов до Української Національної Ради. Входив до складу делегації для перемовин 31 жовтня 1918 року

з австрійським намісником Галичини генералом К. Гуйном щодо вимоги передати владу ЗУНР. Під час Листопадового чину був у політичному проводі, працював заступником президента Ради ЗУНР Євгена Петрушевича, а за його відсутності тримав керівництво.

Василь Кивелюк
з найстаршим сином Василем

Після відступу української армії зі Львова був двічі ув'язнений окупаційною польською владою. Після звільнення восени 1919 року до адвокатської праці його не допустили, а у вересні 1920-го заарештували у зв'язку з нападом на міністра Польщі Ґрабовського. Під час ув'язнення 1 листопада 1921 року загальні збори товариства «Просвіта» заочно переобрали його головою товариства.

Помер 1 березня 1922 року через підірване здоров'я після кількох ув'язнень. Похований на Личаківському цвинтарі у Львові.

Семен Кивелюк був одружений із Софією Мозолевською, з якою, крім дочки Марії, мав сина Івана (1936–1971).

1936 року Марія Кивелюк пішла у перший клас Городоцької жіночої школи імені королеви Ядвіги, в якій опісля була середня школа № 2, а тепер міститься Городоцька гімназія. У цій школі провчилася три роки, до приходу радянської влади, продовжила навчання у новоствореній Городоцькій середній школі, яка містилася у чоловічій гімназії. З приходом німців у цій школі був шпиталь та німецька жандармерія. 1944 року заарештували її батька й заслали у Сибір. А мама з дітьми переїхала до Львова,

де знайшла роботу у Національному музеї. Марія продовжила навчання у середній школі № 36, що на вул. Пекарській, у колишньому приміщенні філіалу Академічної гімназії, а закінчила навчання у середній школі, що на вул. Тургенєва, 74. 1947 року стала студенткою Львівського медичного інституту, який закінчила 1953-го. Відтак сім років працювала лікарем у місті Красному на Львівщині, з 1960-го до 2000 року – на станції швидкої допомоги у Львові. 2005 року виїхала до дочки Роксолани в Італію, яка живе у містечку Ріміні (З цього міста походить Франческа да Ріміні, знатна італійська дама, яка стала одним з вічних образів в європейській культурі. Її трагічна доля відображена в творах літератури, живопису, музики й, зокрема, у «Божественній комедії» Данте («Пекло», пісня V). – ***Р. Г.****).*

Роман Горак

***

Уже давно немає цієї хати у присілку Новий Кут, який тепер став частиною міста Скалат на Тернопільщині, в якій любив зупинятися Іван Франко, коли приїздив сюди 1898 року. Тоді його від імені Радикальної партії висували кандидатом у віденський парламент від виборчого округу Тернопіль – Збараж – Скалат, отож він їздив на віча, які організовували по селах, та зустрічався з виборцями. Де б не був, завжди зупинявся саме в цій хаті, якої не збереглося ні світлини, ні рисунку. І спогадів також.

Належала вона Василеві Кивелюку, людині, яка, за мірками більшовицької ідеології, була куркулем та з яким не повинен знатися пролетарський письменник Іван Франко. Тим паче, як з'ясувалося, що і його діти також не були прихильні до радянської влади, їх називали ворогами народу.

Спогадів про перебування Івана Франка на Тернопільщині зібрано чимало, однак згадки про знайомство письменника з Василем Кивелюком неможливо віднайти у жодній публікації, хоча про це було відомо не одному краєзнавцеві,

зокрема й Петрові Медведику, найбільш прискіпливому дослідникові цього краю.

У Василя Кивелюка було дві дочки – Стефанія та Філомена. Філомена вийшла заміж за Арсена Трегубчака, їхній син Олько 1944 року загинув під Бродами як боєць дивізії «Галичина». Дочка Стефанія вийшла заміж за священика Володимира Заячківського, з дочкою якого Лесею одружився син о. Омеляна Ваврика з Чорнушовець, який також був ворогом радянської влади, відмовився прийняти московське православіє і був засланий у сталінські концтабори.

Ще один син Василя Кивелюка – Іван (8 лютого 1866, с. Княжий Кут, нині частина Скалата – †1 березня 1922, Львів) – український правник, громадсько-політичний діяч, посол Галицького сейму, делегат Української Національної Ради ЗУНР, голова товариства «Просвіта», доктор права [1].

Народився і жив у м. Скалаті над Збручем Тернопільської області. Це – Поділля, про яке казали: «На Поділлі хліб на кіллі», значить дуже врожайна земля – хліб родиться і на колі. Василь Кивелюк був доволі багатим селянином, найстаршій доньці Рузі на придане дав більше ніж 100 моргів поля. Не знаю, що з нею сталося, де жила. Мій дідо вів раціонально своє господарство, купував новочасні машини (косарки, молотарки), був свідомим українцем. Мав трьох синів: старший – Василь, середущий – Іван і наймолодший – Семен, мій батько. Помер, коли найменшому було 5 років.

Найстаршому Василеві залишив господарство, сина Івана вивчив на юриста, він потім став членом Галицького сойму і головою «Просвіти». Мого батька доручив опіці сина Івана, щоби зайнявся малим братом, якщо він буде мати охоту до навчання.

Сина виховував строго, але не бив, навіть тоді, коли він в часі збору врожаю підпалив тік, де було звезено всьо збіжжя. Коли щасливо пожежу загасили, Василь тільки глянув на малого і нічого не сказав. Цілий місяць до малого Сема не відзивався, на завважував його.

В хаті дотримувався всіх святочних традицій: «дідух», коляди, співи – і праця всіх членів сім'ї. Не існувало байдикування. Мама казала: «В хаті все є робота. Якщо зробив те, що є твоїм обов'язком, то визбирай на подвір'ї стебельця соломи, щоби було чисто».

Великий портрет мого діда висів у нас в їдальні в Городку на пл. Ринок, а потім на вул. Різницькій (паралельна пл. Ринок вздовж ріки Верещиці), пропав після арешту Семена в серпні 1944 р.

Дідо помер 1902 року. Дістав карбункули спини в ділянці хребта, лікар розрізав їх, але це не допомогло. (Думаю, що потім було зараження крові – сепсис). Біля хворого зібралася вся сім'я, а малий Семен, якому було багато дозволено, виліз на спинку ліжка в ногах. Дідо говорив до всіх, а окремо звернувся до сина Івана і доручив йому вивчити малого, якщо буде здібний. Мій дідо дозволив малому Семові все бути найближче себе, чи при їжі, чи в побуті.

Я ніколи не була в Скалаті до 1939 року, а потім війни, окупації, Сибір батька, дорослою все хотіла поїхати з Лесею, Даня мамою, але не вистачало або часу, або здоров'я, або грошей на дорогу.

Бабця називалася Евфрозинія, кликали Фрося. Вона довго сама борикалася з труднощами господарства, все журилася про виплати чергового внеску на кредит, який сплачували за молотарку. Врешті вийшла заміж за Водюка, старшого наймита в їхньому господарстві. Мала ще сина Василя Водюка, який 1928 р. виїхав до Канади, дуже бідував, врешті знайшов роботу в Торонто, працював майстром зміни в металургійному цеху, оженився з англійкою, мав двох синів, в 1961 році приїздив в Україну, був зі Семеном. В Україну не дозволили повернутися, хоч звертався особисто до міністра іноземних справ Громика – «Нельзя разбивать семью». Дочка Франя мала дочку Маню, яка приїздила на похорон Семена. Маніна дочка – педіатр, замужем за лікарем (обоє на фото гарні), працювали на Тернопільщині (Збараж?).

Бабця любила Семена, все його жаліла. В молодості заборонила Семенові зустрічатися з дівчиною, що йому подобалася, і син маму послухав, хоч до старості згадував першу симпатію і тому не хотів мені противитися. Коли я хотіла одружитися з Богданом Костюком.

Бабця померла, коли мені було 3–4 роки, я її не знала, на похорон поїхав тільки батько, а я дивувалася, чому він не плаче. На згадку про маму він привіз килим, на якому стояла її домовина і, здається, фотографію діда, бо раніше її не пам'ятаю.

Мама була для Семена тою, на яку треба рівнятися. Казав, що ніколи не їв такої доброї локшини, як варила його мама, так прибирав, як робила його мама, так рівняв грядки, як вчила мама – ідеально рівні, однакові.

Вітчим Водюк (ім'я не знаю) для Семена був позитивним спогадом. Він мав вітчимову овечу жовту шапку, яка була для нього дорогою і яку дуже шукав, коли пропала в часі кражі за Польщі в Городку. Вітчим закінчив життя самогубством за перших совітів, коли всьо майно, скирти, інвентар забрали в колгосп. З горя повісився в стодолі.

І Василь, і Евфрузина оставили по собі добрий приклад і добру пам'ять.

ВАСИЛЬ ФРАНКО

МІЙ СТРИЙКО ІВАН ФРАНКО

Весною 1915 року, коли воєнна заверуха перекотилась через моє село Нагуєвичі, прийшла австрийська влада і притягла із собою нове нещастя, яке впало на наше село. Не знаю, з яких причин, наше село найтяжче потерпіло тим, що військова влада дала наказ віддати для армії майже всю тяглу силу. Тоді і я поїхав власними кіньми в форшпани. І так їздив я майже три місяці позаду армії з підвозом всяких матеріялів.

І так поволи обози тяглися все далі на схід. Зле не було: платили нам, фірманам, по три корони денно і давали добрий харч. Наша частина мала напрям на Львів і Жовкву. Коло Жовкви мали ми довший постій і попасали коний на луках. Одного дня сталася для мене прикра несподіванка, а саме: мою пару коний в білий день якийсь злодій украв. І я лишився на луках сам, без коний. Іти до обозу без коний було для мене аж ніяк неможливо, бо комендант обозу, мадяр, тяжко карав людий в таких випадках (били). І я побоявся вертатися без коний до обозу, тоді давай втікати полями до ліса в напрямі Львова.

Три дні я прокрадався з Жовкви до Львова, тому що мусів виминати дороги і села, бо всюди снувались жандарми та військові патролі й кождого прохожого перевіряли документи, яких у мене не було. І так добився я під Львів і став приглядатись, як дістатися до міста.

Не менше здивував і мого стрийка мій такий несподіваний прихід. І в тім здивованю довгенько приглядався до мене, аж

згодом промовив: «Та чи ти не Михайлів син з Нагуєвич? Яким чудом ти тут взявся?»

От і привітались, і я коротко розказав про свої пригоди. Тоді стрийко покликав якусь женщину і коротко розказав їй дещо про мене, а через пару хвилин я вже скупався у ванні і перебрався в чисту одіж і після триденної вандрівки смачно з'їв обід.

Здивувало мене стрийкове житя і оточеня. З родини при йому не було нікого. Оба сини, Тарас і Петро, – на війні, дочка Ганя – в Києві, а дружина – хора в шпитали. «А ця, що її бачиш, – то є полька, п[ані] Зигмонтовська. Я був змушений взяти єї до хати». І дивно: вона і єї діти, хлопець і дочка, говорять як між собою, так і до стрийка, по-польському, а стрийко до них – по-українському. І якось розуміли себе.

Далеко поза північ ми не спали, про сон і гадки не могло бути при такім цікавім оповіданю моєго стрийка. На жаль, що я замало свідомий і тупий в такім ділі і не можу те все переповісти ось ту, на клаптику паперу. Дуже богато я довідався про єго трагічне житя в тих воєнних часах, а найгірше далися єму взнаки хороба, самотність, то є відсутність родини.

«Хочу тут бодай де про що згадати, бодай частинно. Були і такі випадки, що я три дні лежав у ліжку, нічого не ївши, а навіть і без води. І хтозна, що було би сталось зі мною, якби Господь не прислав в мій дім непрошеного гостя. Бо якраз третої ночи, лежачи напівпритомний в ліжку, почув я, що хтось ходить по кімнатах, значить, є хтось живий і мене вратує. А щоби той хтось не втік мені з хати, то я зі всієї сили слабеньким голосом кликнув: «Хто там?» Ну і незабавом бачу дивну картину: до моєї комнати ввійшла жива постать здоровенного мужчини з револьвером в руці, а в другій – батерийна лямпа. Блиск світла мене відразу запаморочив, тілько в голові шуміло і стукало, немовби хто молотом бив в мозок. Аж згодом я опам'ятався, і, на моє велике здивованя, мій гість присівся на ліжко коло мене і зачав спокійно питати мене, де є моя родина? Чому нікого нема більше вдома? І хто я такий? І т[ак] д[алі]. І ми так заприязнились.

Він про себе богато не розказував, тілько сказав, що сам він родом з України і що лишився російської армії і тепер боїться як своїх, москалів, так і австрияків. Тоді я попросив єго, щоби поміг мені одягтися, на що він радо згодився. І солідно виконував те все, що я казав єму робити. А коли я вже був одітий, тоді ми перейшли до кухні і там найшли дещо, щоби заспокоїти голод.

Після скромної гостини мій гість почав спішно збиратися до відходу. В мене було пару корон гроший, які я єму показав, де лежать, і щоби він тими грішми поділився зі мною. І мій гість дуже радо і справедливо все виконав, і ми попрощались на все, бо більше я єго не бачив і про єго дальшу долю не знаю.

А я остався знову сам, мов пустельник, і якийсь жаль і туга мене огорнула за тим незнакомим, який упав жертвою війни і пустився на такі нечесні діла. Але я з єго нечесного діла був дуже вдоволений з огляду на те, що ще нині жию. Бо моє положеня перед єго приходом було майже безвиглядне.

І так я жив два тижні, не роздягаючись і не вмиваючись...»

Наслухавшись стрийкових сумних оповідань, прикро мені стало і якось дивно, жаль мені зробилось. Але все ж таки я бачив, що мій стрийко тепер вже не є самітний і що єму вже не загрожує ніяка небезпека, і я зачав спокійно думати про завтрашний день та про своє рідне село; і так ми заснули.

Другий день був для мене щасливий, бо в мене в кішені був так бажаний документ, і я вже хотів стрийкови сердечно подякувати за поміч і таки зараз їхати на головний двірець і їхати до Дрогобича, але, на мій жаль, стрийко відрадив мене від мого наміру. Просив мене, щоби я відпочив в него зо два дні, а там побачимо, що дальше робити.

Вечером стрийко знову став мені оповідати про сучасне своє житя: «Ось бачиш, оця пані, яка в мене жиє з двоїма дітьми... Я даю їм майже ціле отриманя, діти ходять до гімназиї, і це коштує гроші. А вона дістає по своєму чоловікови мізерну пенсию – 30 корон місячно. А я не можу і не дуже бажаю собі, щоби моїм коштом виховувалися діти не мого

народу, які в будучности стануть нашими противниками. Я змушений з тим щось зробити. І ось що я придумав.

Сам Бог тебе до мене навернув, і ти рад-не-рад станеш мені в великій пригоді і зістанешся зі мною так довго, як зайде потреба. Може, війна скінчиться, і мої діти повернуть до мене, то тоді ти поїдеш собі додому. А тепер ти як мій братанок не повинен і не смієш мене лишити в моїм горю.

До твоїх родичів я сам напишу повідомленя, що ти є в мене і що мусиш на якийсь час остатись у Львові при мені».

Само собою, що така пропозиция стрийкова мене вдарила боляче. Я ж, сільський хлопець, малосвідомий, звик до села та сільського житя, а тут тобі – на маєш, хлопче, оставайся в такім великім місті, де не маєш знакомих, ні сусідів, ні читальні «Просвіти», до якої я дуже любив ходити. І що ж, мої солодкі мрії про село і рідних провалились безслідно. Бо противитись стрийковій пропозиції в мене ні сили, ні місця, бачучи справжнє єго трагічне положеня, і я, рад-не-рад, мусів погодитись з долею і недолею, яка мене в будучности чекала.

І почалось. Стрийко власноручно написав повідомленя до моїх батьків з проханям, щоби вони були спокійні за мене, тому що я дуже потрібний єму і мушу на якийсь час залишитися при нему. Пані Зигмонтовській стрийко виповів мешканя, і вона як свідома людина з великим жалем та ненавистю специяльно до мене вибралась від стрийка. І справді, що мала чого і за що ненавидіти мене. Вона була господинею цілого дому, користувалась безкоштовно всім, що там було.

І так ми оба зі стрийком почали провадити скромне житя. Може, було декому з львов'ян і дивно, коли виділи нас скрізь і всюди все вдвох, і [ми] виконували жіночу роботу, як [то] купно харчових продуктів, ярини тощо. Можливо, що ще більше здивувались би, якщо б побачили, як та двійка вдома жила та варила собі поживу. Але ж там нічого дивного не було. Мій стрийко став головним, а я – помічником куховарським. Хоч, може, та страва не була смачна, зате приємна. Я бачив в мого стрийка вдоволеня не так з мене, а з самого

себе. Десь зникло недавнє ще пригнобленя, так що стрийко був часто у веселім настрою.

Не раз по обіді скаже стрясти трох[и] грушок, і наберу [я] тих овочів до якої там торбини, та й ідемо в Стрийський парк, як стрийко не раз казав, «до моїх безталаних сусідів невільників». Перебували там, в парку, справді два сірі медведі в клітці. Я, було, хочу висипати ті овочі для них всі нараз, але мій стрийко хотів з ними трохи побавитись і поговорити, так що ми часто і цілу годину любувались ними і годували тими грушками; але того всего було замало на їх двох, то, приходила жалісна сцена, бо і справді без співчутя і жалю не мож було відійти від них. Хоч то звірина, але все ж так відчувалось якийсь жаль і заразом ненависть до тих, що в ту клітку всадили тих звірят.

І як вони, бідаки, щиро дивились на нас. Шкода, що не вміли розказати нам про свою неволю і тугу за волею. Після того ішли ми сідати на лавку. Я витягав зшиток і олівець, а стрийко дещо диктував, а я поволи шрабав. Пригадую, що писали ми про риби: як їх плекати і яку охорону давати рибам, щоби і повінь не забирала. А коли про риби скінчили, почав мій стрийко перекладати із старинної книги на нашу мову дуже веселу сміховину – щось подібне, як «Лис Микита» або «Дон Кіхот». Ця книга виглядала, як невеличка валіза. Картки в ній досить грубі і дуже слабі, крухі. Треба було дуже обережно ті картки перевертати, щоби не ломались.

Письмо в тій книзі було для мене незнане; на мій запит стрийко сказав, що та книга походить з Далекого Сходу. Нелегко нам ішла та робота, бо треба було часто нам обом сердечно сміятись, і я ніяк не міг дальше писати, бо з того сміху слези очи заливали, і треба було на півгодини зробити перерву.

Та, на жаль, десь цей переклад пропав; був він досить довгий, мучились ми над ним не тілько в парку, але і вдома, богато часу і паперу пішло на него. І по сьогодні не довелося мені єго стрінути десь надрукованого.

Писали ми часто короткі статті чи вірші, які я відносив до «Просвіти», а ті давали до редакций часопису, і через кілька днів були друковані. Одного разу зайшов до нас в роді відвідин пан радник Бандрівський, шкільний товариш стрийка. І він дуже намовляв стрийка до того, щоби стрийко попрацював над корисною справою, то є винаходу якогось воєнного предмета, що можна було би ним легше і скорше побідити противника і мордувати, як ворога, москаля. І за такий винахід, пан Бандрівський казав, що буде для стрийка неминуча слава і винагорода. І щось там зайшло між ними, ніби стрийко не погоджувався, тоді пан радник почав підвищеним тоном (виглядало, ніби погроза): «А що ж ви думаєте – зима йде, гроший нема, а вас є двох, і як ви думаєте жити?»

Але з тої єго намови нічого не вийшло. Коли пан радник вийшов від нас, то стрийко довший час був дуже схвильований. Аж другого дня розказав мені про ту немилу розмову з паном Бандрівським, а навіть в делікатний спосіб висловив передо мною своє обуреня: «Як він смів мені про такі речі говорити і робити з мене масового убивцю народу, який і без мене кров невинну проливає і житя своє віддає за чиїсь ненажерливі інтереси?»

І більше пан Бандрівський про подібні речі не згадував ніколи. Можу ствердити тут те сумне явище, що стрийка ніхто не відвідував, крім одної старшої вже женщини, яка була, мабуть, сестрою Павлика, й одного студента, який називався Мар'ян Колодій. Він походив з бідної родини. Єго батьки були як сторожі великої камениці. А молодий Мар'ян у вільний час приходив до стрийка помогти в писані, за те діставав щедру винагороду.

Туга моя за селом та рідними не зменшувалася. Мав я заощаджених власних гроший, що заробив в обозі (а було їх в мене 250 корон). 200 кор[он] вислав я родичам, а 50 оставив при собі і купив собі за 20 кор[он] однорядівку гармонію, і вона ставала нам у великій пригоді. Спочатку я виходив десь на стрих або в поверхову кімнату і там розганяв тугу при

помочі гармонії всякими гарними мельодиями стрілецьких пісень, які я вже тоді богато знав.

Одного разу мій стрийко став сварити мене, чому я втікаю від него десь там нагору. Отже, було сказано, щоби я більше нікуди не віддалявся, а таки тут, в кімнаті, сідав на ліжку і грав не стілько для себе, але для нас обох. І я грав, як умів, а мій слухач слухав до пізної ночи, і так ми засипляли. І вже потому щовечера розганяв я нашу тугу тими гарними мельодиями стрілецьких пісень, які мій стрийко дуже любив і які остануться ще на довгі роки як культ українського народу.

З приходом похмурих осінних днів закрадалася до мого стрийка хороба та неміч. Стали єго ноги боліти і пухнути. Я про те повідомив пана Бандрівського. Тут треба згадати, що пан Бандрівський був призначений куратором, то є опікуном. Хто єго на це призначив, не знаю, чи судово, чи яке товариство дало єму таке опікунство.

Бандрівський покликав лікаря – д-ра Овчарського. Коли доктор збадав, що хороба є затяжна, і він не може до хорого часто приходити, тому що до нас треба було іти спорий кавалок дороги, та ще під гору, порадив стрийкови перейти в приют УСС, який був на ул[ици] Петра Скарги, близько [собору] Св. Юра, а він в приюті буває щоденно, так що зможе відвідати хорого кождого дня. Не було ради: треба було свій дім лишити та й іти до сказаного приюту.

Щодо мене, то зайшло маленьке непорозуміня, яке д-р Овчарський був змушений якось залатвити на бажання стрийка, тому що він в ніякому разі мене не відпустить від себе. Скінчилось тим, що ми оба переїхали під нагляд добрих людий.

В приюті всі ставились досить прихильно до хорого, тілько я був там небажаний в зв'язку з харчами. Військовий приділ, по який ходив щодня оден стрілець, був дуже мізерний; він видавався тілько для військових, а в приюті було кілька осіб цивільних, які виконували всяку роботу в приюті. Були ще й два монахи, які також користувались з кухні приюту. Зате

кождого вечера оден з них кілька годин читав тим всім цивілям з святих книг, які писались і друкувались в монастирі отців василиян в Жовкві. Для хорого стрийка було незле: дієта, лікарство – все було на місци. На Святвечір Рож[дества] Христового господарі приюту влаштували несподіванку, то є спільну вечеру. Так що при богатих столах та колядках ми зі стрийком провели цей вечір гарно й урочисто. З того вечера осталась пам'ятка в стрілецькім альбомі: І[ван] Франко між усусами.

З побуту в приюті пригадую собі досить неприємну подію з приводу несподіваних відвідин стрілецьких старшин, а саме полковника Гриця Коссака і ще двох вищої ранги офіцерів. Я саме приготовляв улюблену страву хорому на снідання на спірітусовій кухонці, а з тої кухонки в кімнаті повітря було не дуже приємне. Вікно отворити було неможливо, тому що замерзло, бо надворі був сильний мороз. А тут тобі несподівано в дверях появились кілька мужчин в офіцерськім строю, а за ними і господарі приюту. Знаю, що те все зробило на всіх неприємне вражіня, але ж повинні були попередити в тім випадку.

Як я вже згадував, що той приют давав нам все те, чого не було би вдома, то є дієта і лікарська опіка. А мене приют звільнив від всяких домашних клопотів.

Аж десь в половині марта одної ночи мій стрийко мене збудив і сказав: «Збирайся». Глянув я на годинник: була точно друга година. Та подія вночі відбувалась якось так, зо страхом Божим, немовби цей дім валився під нами. Приказ хорого був такий серйозний, що я не смів і не мав права спротивитись. А коли я вже був вбраний, тоді став чекати на дальший приказ. Я думав, що хорий потребує лікаря або чогось іншого. Тим часом сталось понад мої сподіваня. Мій хорий зачав мене благально просити, щоби я зараз ішов і пошукав фіякра, бо ми мусимо ночию відти виїхати додому. «І то мусимо. Сповни мою волю: іди шукай, і то так іди, щоби ніхто не почув, бо як хто почує, то тоді все пропало, бо мене звідти не пустят».

Було те все для мене дивне і досить прикре, а навіть не до виконаня. Але треба іти. Виходжу на улицю, а відтак на Городоцьку: мертва тишина. На улици хоч би де кіт чи пес появився, ні, все спить, бо наче ніч, ну і холодно. Лише я оден вийшов шукати вітру в полю.

Особисто я не знав ні одного фіякра, тому що з ними і не мав ніколи ніякого діла. А тим більше, що тих фіякрів в ті часи у Львові було дуже мало, бо кращі коні забрали на войну. І так я повештався улицями з годину, добре намерзся і з нічим вернувся додому. Стрийко дуже зрадів тим, що я вернув, але як почув, що нема фіякра, то чуть не плакав: «І що ти зо мною робиш? Іди, іди і за всяку ціну мусиш знайти». Ці слова були сказані з плачем і таким тоном, якого мені не доводилось чути в житю.

Знаю, що фіякра не найду; вийшов я на коритар та й присів в куточку, щоби хто мене не помітив, і так перечекав аж де світанку. Тоді вийшов на улицю і переконався, що вже почали їздити трамваї. Вернув знову в кімнату, де хорий нетерпляче чекав на мене. І знов почались жалісні допити: «І де ж ти так довго був? Збирай мене якнайскорше, речі най тут лишаються, а ми хоч би і піхотою підемо додому». Тоді я сказав, що вже ідут трамваї, і ми поїдемо.

Скоренько я вбрав стрийка, і [ми] рушили в дорогу. А там помогли люди хорому вилізти до трамваю, і так дісталися до останного перестанку. А тут ще треба іти спорий шмат дороги під гору, та ще й по леді. Тоді я спитав: «Що ж тепер будемо робити? Додому далеко, дорога слизька». Але стрийко ще вірив в свою силу, якої в него майже не було.

«Спробуємо, – відповів, – спробуємо троха іти, троха спочивати, і так якось доберемось додому. То ж вже недалеко». Взяв я стрийка попід руку, і рушили в дорогу. І якщо би не лід, можливо, що якось помалу були би і зайшли додому, але не пройшли ми і 20 кроків, як оба попадали. В мене не було стілько вправи і сили, щоби на леді втриматись з хорим. А тут ще рано, люди сплять. На щастя, недалеко мав я зна-

комого шевця і запукав до єго вікна, і за хвилину мали ми поміч. І так втрійку ми добились з трудом додому.

А що ж удома? Дім цілу зиму непалений, всюди пустка, холод, а в додатку і голод. В нас нічогісінько нема, бо не старались на зиму ні в харчі, ні в опал. Але ж треба якось вийти з поганого положеня. Надворі зимно, а в хаті – ще зимніше.

Беру якусь сокирчину, драпаюсь на одну грушу; нарубав сухих гиляк, напалив і обігрів ту кімнату, де будемо перебувати, роздягнув хорого і поклав до ліжка, та й став думати, що ж дальше. Вода замкнена, треба іти зараз повідомити в магістраті, щоби пустили воду і щоби нам дали харчові картки. А також треба повідомити пана Бандрівського про цю подію, яка сталась цієї ночи. Отже, лишаю все та й іду залатвити ті найважнійші справи. В магістраті пішло мені якось дуже скоро, а вже в пана Бандрівського, то не дай Господи, яку терпку сповідь довелося мені вислухати.

Пан Бан[дрівський] почув про те, що сталось. Як не скочить до мене з образливими словами: і лайдаком, і бойком, і селюхом мене називав, і бігав по канцеляриї з кута в кут: «І що ж ти наробив?» І при кождім такім «що ж ти наробив» приходило ще як додаток: і лайдак, і бойко, і селюх, і таке ін[ше]. А про моє виправданя пан Б[андрівський] і чути не хотів, бо, бідака, знав про своє горенько, що треба буде тепер дійсно заопікуватися хорим – цего він найбільше боявся. Але сталося: треба щось і єму діяти, бо сварка нічого не дасть, треба якось зарадити лихові. Найголовнійше – опал. Другого дня прийшов до нас і щось там з хорим поговорив. Про що і як вони там говорили, то не знаю, бо я не смів там бути присутнім: пан Б[андрівський] собі того не бажали.

Тілько при відході без усяких вихваток лагідно сказав, що він має запас вугля і відступає для нас по нормальній ціні одну тонну, і щоби я вже від сьогодні перевозив те вугля по метрови щоденно. І що ж: як треба, то треба возити.

Заходжу до п[ана] Б[андрівського], зголошую свій прихід – і зараз пішла робота. Дали мені магістратський на двох

колесах візок, наважили метер вугля, помогли заладувати на візок, і рушай додому горбковатими дорогами, та й ще не близько було – около двох кільометрів. І так як для селюха, 16-літнього хлопчиська, вистачило би самого того візка перекотити тими дорогами. Але в пана Б[андрівського] милосердя нема ані над тим селюхом, ані над тяжкохорим шкільним товаришом, бо коли я привіз з тяжким трудом той метер вугля і те вугля треба було поносити відром до пивниці, і тоді я мусів того клятого візка назад відтягнути на подвір'я пана Б[андрівського], тому що в нашу брамку цей візок не влазився, а на улици лишати єго через ніч також не можна. І через милосердя п[ана] Б[андрівського], що відпустив по максимальній ціні тонну вугля, я мусів хорого лишати самого в хаті і тягатись з візком то сюди, то туди.

Я би був дуже радо згодився доплатити тих пару корон власними грішми, які я тримав як не знати який скарб на чорну годину, на складі, і звідтам були би нам доставили те вугля до пивниці. А так скілько я намордувався, і хорий що кілька хвилин все чогось потребував, а хоч би і самої присутності когось коло себе.

А час минав швидким темпом, а в парі з тим і людська біда ставала з кождим днем щораз то гірше. А головною – харчова проблема і шалена дорожнеча. Д-р Овчарський деколи заходив до хорого стрийка і все опоминав про дієту хорому. І що я міг в тих часах порадити на те, як, крім того, що давали на картки я нічого не міг ніде дістати.

Впало мені на думку спробувати шукати помочи для хорого стрийка в своїх родичів. І найшов, тілько що хорий не скористав з тої помочи. Ходило ту о вівсяні крупи. І я написав лист в село до родини, щоби якось там троха тих круп зробили з вівса. Родичі мої були дуже співчутливі до стрийка і зараз взялися до роботи. То є досить тяжка праця: видушити з вівса чисте зерно. Але як треба, то муситься зробити.

І моя бідна мама зробила тих круп скілька фунтів і зсипала до мішочка. А що цей мішочок не мож було зав'язати,

то зішила єго сильними нитками. Осталось питаня, як єго доставити до Львова. На почтах крали їстівні продукти, їхати до Львова не було кому і часу не було (весна, в полю робота). І моя мама вдалася з тим мішочком до добре нам знаного адвоката в Дрогобича Рудольфа Скібінського. І розказала єму про цілу ту справу і просила о пораду, як би ту передачу доставити до Львова хорому.

Скібінський зараз потелефонував до пана поручника до військових касарень, щоби він негайно явився в него в дуже важній справі. Показалось, що поручник – то був рідний син пана Бандрівського, і він сказав, що «маєте, матусю, щастя, бо я завтра їду до Львова на урльоп, так що післязавтра той мішочок буде переданий на місце». І так воно і сталось: слова додержали, можливо, що на день чи два з опізненям, як було сказано, але що з того. Десь в дорозі мішочок продерся, чи що трапилось з ним за лихо, бо крупки, призначені для хорого Франка, по дорозі розгубились.

Помимо того той безличний пан Бандрівський таки приніс і дав мені майже порожний мішочок, та й ще якось так насмішкувато флегматично сказав: «На, маєш, що передала твоя мамуня через мого сина». А через день дістаю від родини лист, в якім був повний опис того самого мішочка. І що було казати й кому?

Я тілько стрийкови дав придивитись на той дивний порожний мішочок, ну, і перечитати лист. Стрийко якось так дивно всміхнувся і сказав: «І що ж робити? Який світ, такі люди настали». Оце і все. Та ж то був свідомий злочин, грабунок. І я сказав стрийкови, що тут треба було моєї мами до відібраня того мішочка. Вона була би тут єму очи видрапала, вона була би єму ту бороду обскубала, за єї тяжку працю тих нещасних круп.

Сталось. І якось давав я собі раду, якось жили. Від хорого я не відходив, лише в конечній справі харчовій. Одного разу, коли я ішов з торбиною дещо купити, трапилась мені свіжа біда. Мені стрийків син Петро дав свої войскові черевики,

щоби я мав у чім ходити. І нагло стримав мене військовий служака, польська зараза, і приказав визутись, побачив військові печатки й забрав мене до поліції. А там, звичайно, черевики забрали, а на мене накричали і вигнали босого додому. Вдома з обуву не було нічого, тілько була стрийкова пара черевиків, але не на мене шиті, бо вузькі, і в них я абсолютно не міг ходити.

Якраз завитав до нас пан Б[андрівський], і я розказав єму про ту пригоду, яка трафилась мені сьогодня з тими черевиками. Він вислухав і сказав, що колись підемо на Краківське і там щось накупимо зі старого. Я на те згодився, тілько щоби і того купна не відкладати на колись, тому що мені потрібно піти до міста. На те пан Б[андрівський] сказав ось що: «Ну і що ж? Як треба піти, то і босо можеш піти, вже тепло».

Я на те сказав: «Так, я можу і навіть люблю босо ходити, тілько що не по Львові, а там десь, на селі, де загально всі люди ходять босо». І на тому скінчилось. Треба чекати аж пан Б[андрівський] покличе мене на то купно.

І чекав я терпеливо цілий тиждень, аж нарешті [він] знова з'явився в нас. Я вже мав надію, що таки підемо купити які старі капці. Тим часом пан Б[андрівський] сказав: «Якщо ти якось перебув тиждень, то можеш і дальше ходити троха босо, троха вбуто». Ух, ти проклята заразо бородата! Більше я з тобою говорити не буду. І я постановив собі за свої останні гроші щось купити, бо бачив, що з тим нелюдом шкода говорити. І так зробив: за останних 15 корон і власних гроший купив не старі, а таки нові – на злість пана Б[андрівського].

І за те і на цей раз довелося мені вислухати від него добру і брутальну лекцию. Але я вже не мовчав, а відбивався, як від скаженого собаки. Згадав я крупи, згадав вугля, ну і ще дещо. Так що пан Б[андрівський] чуть не сказився зі злости і з тим пішов додому пожалітися своїй пані за зневагу панській достойності. Хіба можна такій знаній персоні закидати якісь там пару фунтів круп, що десь там по дорозі розгубилися? Певно, я повинен був про такі речі змовчати, бо хто ж таке

бачив: таку поважну персону псячити, ще і злодієм називати – то є непростимий гріх.

Стрийко все те слухав, а по відході пана Б[андрівського] засміявся і сказав: «Отак йому треба», і жалував того, що не може сам розпорядитись в своїм домі. Я мусів писати всі наші мізерні розходи і давати до перевірки панови Б[андрівському].

Був оден і такий випадок, що пан Б[андрівський] потягнув мене до того склепу, де я купував ту річ, і там наочно переконувався, чи справді та річ стілько коштує, як є записано в моїм рахунку. Але на таких речах він мусів червонітись перед тим сільським хлопчиськом. Бо цей хлопчисько був не з тих, щоби шахрувати мого стрийка, якого я любив і доглядав, як власного ока.

А дорожнеча з кождим днем ішла вгору. При кінци [19]15 року я платив за пачку кексів 60–70 центів, а в марті [19]16-го та сама пачка коштувала 5 корон. І так кожда річ. І через те пан Б[андрівський] злився на мене і раз навіть сказав, нащо я купую такі дорогі речі. А я відповів: «Добре, то най хорий з голоду вмирає. Тепер у Львові маємо такий хліб, що і здорова людина може згинути від него».

Помогала єму в цькувані пані Зигмонтовська. Вона, бідака, дуже часто заходила до бюра пана Б[андрівського] з ріжними пльотками, бо була певна, що вернеся назад мешкати до дому стрийка, та ще стати в будучині свахою. Вона і до мене раз говорила, що коли Петро вернеся з війни, то буде женитися з єї донькою, і тоді [вона] заживе як господиня дому. Отже ж, всамперед треба було за всяку ціну позбутися того хлопчиська, а щоби єго збутися, то треба було штурмувати пана Б[андрівського]. Дещо їй в тій справі вдалося, тілько що не на єї користь, бо замість неї пан Б[андрівський] відшукав якусь іншу женщину і наказав їй, щоби вона все держала під замком, і в той спосіб змусити мене голодом вступитися зі Львова.

І справді, плян пана Б[андрівського] був зручно вдалий, бо по яких трох днях я найшовся в безвихідному положеню.

Стрийко вже був не в силі тої події перебороти, тому що пан Б[андрівський] положив на ту справу свою тверду руку і своє я.

По сьогодні бачу і чую слова хорого: «І що той Бандрівський робить зі мною? Прямо живого заганяє мене в могилу». Отже, я був змушений лишити хорого на ласку чужої незнаної людини, яка була через той короткий час для мене дуже злюща.

Не можу собі уявити того, що діялось дальше з хорим, бо єго треба було обслужити, як маленьку дитину. Чи ця попадя на те була здібна, сумніваюсь. Я голосився в січовій станиці і зараз виїхав зі Львова до кадри УСС, яка перебувала в селі Липиці Дол[ішні] Рогатинського повіту.

По двох тижнях мого побуту в кадрі прийшла вістка: І[ван] Франко помер. Ця вістка до кадри прийшла запізно: саме в той день, коли відбувався похорон. Так що не довелося бути мені на похороні, на якім пан Б[андрівський], пані Зигмонтовська, но і пані Домбчевська перед людьми виливали всю злість на неслухняного хлопчиська, який був причиною передчасної смерти І[вана] Ф[ранка].

Ще хочу згадати про завіщаня, яке робив стрийко на вимогу пана Б[андрівського] в присутности незнаних мені панів, крім пана Б[андрівського] і пана Барана. Робилось те завіщаня, не знаю чому, при закритих дверях, бо пан Б[андрівський] остро наказав мені вийти з кімнати. Цікаво, чому і яка причина тому була? Я ж до того завіщаня не мав ніякого зацікавленя, бо в стрийка є свої рідні діти. І що там мало мене цікавити? Думаю, це була пімста пана Б[андрівського]. Була там одна неправильна згадка в тому завіщаню, яку я хотів спростувати, або щоби цілком не було згадки про те. А саме: другий мій стрийко – Онофрій – продав в Нагуєвичах свій маєток і також належну часть брата Івана і купив собі в селі Підгірках коло Калуша гарне господарство. Отже, ст[рийко] Онофер помер, а єго діти поділились тим маєтком поміж себе.

Отже ж, в тому завіщаню хорий стрийко згадав і про ту частку, яка находилася в Підгірках у вартости 4000 корон.

Половина тої квоти мала остатись для родини Онофра, другу половину мали сплатити Онофрові діти мойому татови. І все було би в порядку, якщо би пан Б[андрівський] і тут не посвинив і [не] додав (чи помилково, чи несвідомо – не знаю), що та сплата моєму татови буде тоді сплачена, як ті в Підгірках будуть той маєток продавати. А що я прекрасно знав, що того маєтку ніхто ніколи продавати не буде, то я намагався тілько того, щоби або викинули згадку про ту дурнувату спродаж, або взагалі щоби не робили ніякої слави про те, що брат Іван змилувався над своїм братом.

Але пан Б[андрівський] таки по-своєму справу поставив. Мене не допустив до слова і вигнав за двері, а присутних панів меценатів поінформував про мою неслухняність. Ті пани – як адвокати й оборонці права – повинні були і мене вислухати: ану ж, може, щось цікавого той селюх неслухняний додасть до того завіщаня. Однак ті панове того не зробили. Послухали диктатора пана Б[андрівського], бо й справді та ціла справа смішно виглядала.

Виглядало, що те завіщаня не робив хорий стрийко, а робив єго пан Б[андрівський] як диктатор. Він, бідачисько, навіть не зумів щось придумати для мене, як тілько неслухняність, і тим словом покористувався в своїх споминах такий другий добродій, меценат Баран, де згадав як про неслухняного сільського парубка. Скільки вже літ проминуло від того часу! І я ніяк не можу собі пригадати, кого там мав би я не послухати за весь час мого побуту в стрийка. Одне зробив я зле, що послухав стрийка і разом з ним покинули приют. А більше до якогось непослуху не почуваюсь.

В році [19]24-му чи [19]25-му дістали ми копію завіщаня. З Підгірок приїжджали до Нагуєвич Онофрові сини, щоби порадитись з нами про тих 2000 корон спадку по Івану. І що ж сказали? «Дамо вам ці гроші, але аж тоді, як будемо спродуватись, бо таке виразно написано в завіщаню. Ти ж там був присутний і нащо ж ти допустив до такого дивного і смішного запису в тім завіщаню?»

Оце все я майже призабув, але такі речі, як те кляте вугля, мішочок круп, черевики і богато інших неприємностий, яких я перетерпів від пана радника та опікуна Бандрівського, я ніколи не забував і не забуду, доки житя мого. 50 літ проминуло з того часу, як я з жалем прощав свого дорогого стрийка і, як собака голодний, покидав єго в ліжку. Бачив я, як в него покотились сльози по лиці і востаннє на дорогу сказав: «Прощай, Василю, та не споминай лихом. Ти бачиш мою неміч, ти бачиш моє нещастя, яке з усіх сторін чигає на моє житя. Пробач, що не можу, бо і не маю, дати тобі хоч пару шісток на дорогу. Одне тішить мене, що ти вибрав собі чесну дорогу і вступив в ряди січових стрільців».

А пані добродійка і дальша опікунка при хорому на цей час замкнулася в своїй кімнаті і навіть не вийшла попрощати того хлопчиська, мабуть, тому, щоби не дати єму хоч кусок хліба глевкого на дорогу. А коли я опинився на улици і востаннє глянув на дім, то побачив єї, як заглядала через вікно, чи я вже пішов. А я пішов з тяжкими думками, куди доля гнала мене в незнане. І більше не вертався.

Друкується зі збереженням всіх особливостей тексту за виданням: Франко В. Спомини / Василь Франко ; упоряд. З. Франко, Є. Паранюк. – Львів: Папуга, 2015. – 112 с.

РОМАН ГОРАК

ВАСИЛЬ ФРАНКО

2015 року у львівському видавництві «Папуга» коштом Євгена Паранюка (27.06.1923 – 22.03.2015) вийшла книжка «Василь Франко. Спомини», яка присвячена 100-річчю заснування Легіону УСС (1914–2014), у складі якого воював автор книжки спогадів. Упорядниками цієї книжки стали наймолодший син Василя Франка Зенон та сам Євген Паранюк, відомий ще тим, що бібліотекам України подарував тисячі книжок, спонсорував десятки їхніх видань, а також був автором низки книг, серед яких: «Останні роки життя Івана Франка» (1998); «Український Голлівуд і Олександр Кошиць» (2002); «Олександр Кошиць» (2006); «Мед із духовних сот» (2008; друге видання 2013); «На пошану Михайла Васильовича Паранюка» (2009; усі – Івано-Франківськ); «Хмелівка (рідне село на Івано-Франківщині, в якому М.В. Паранюк народився 27 червня 1923 року – *Р. Г.*): події, люди» (Львів, 2012); «Євген Паранюк: етнограф, дослідник української діаспори, меценат» (Нью-Йорк, Кам'янець-Подільський, Пряшів, 2013) та інші. Всі видані коштом автора.

Першим розділом цих «Споминів» є «Мій стрийко Іван Франко» і стосуються періоду життя Івана Франка, коли він вимушений був відправити на лікування дружину й залишився удома сам. Не володів руками і потребував чиєїсь допомоги. Його офіційним опікуном суд призначив Карла Бандрівського, якого Іван Франко знав ще з часів навчання у Дрогобицькій гімназії. Для допомоги собі та для ведення домашнього господарства Іван Франко запросив удову Целіну

Зигмунтовську з двома її дітьми – сином Здіславом-Лукашем та дочкою Софією. Тільки 1937 року стало відомо, що саме вона була причиною написання Іваном Франком «Зів'ялого листя». Ця вістка, яку вперше озвучив Михайло Возняк, настільки була вражаючою, що мало хто й хотів у неї вірити.

Під час наступу австрійської армії для підвозу провіанту було забрано з Нагуєвичів Василя Франка, сина молодшого брата Івана Франка Захара, якого в селі звали Михайлом. Біля Жовкви коней у Василя вкрали, і, боячись бути покараним, він утік та, обминаючи військові пости та села, пробирався крадькома додому. Не мав при собі жодних документів, які б засвідчували його особу, тому вирішив пробратись до стрийка у Львів і просити у нього допомоги. Іван Франко зрадів появі хлопця і сталось так, що він залишився при ньому, хоч проти цього був Захар Франко, бо в селі на господарстві були потрібні його руки. Після прибуття Василя Іван Франко, відправив удову Зигмунтовську додому, і, за словами самого Івана Франка, зажили оба з небожем, як пустельники, якими ніхто не цікавився.

Обидва варили собі їсти. Обидва ходили на прогулянку в Стрийський парк, що неподалік. Відвідували замкнених у клітку ведмедів та годували їх принесеними з собою грушками, які дозрівали на Спаса у Франковій господі.

Так виглядає початок спогадів Василя Франка про свого стрийка, якому допомагав. Урешті обставини склалися так, що Івана Франка забрали в притулок для січових стрільців, що розмістився у переобладнаній у шпиталь дяківській бурсі у Львові на вулиці Петра Скарги, 2 (зараз вул. Є. Озаркевича). Притулок був створений спеціально для українських січових стрільців, які становили окремий легіон австрійської армії. Саме вони вирішили перебіг війни, бо стримали в Карпатах наступ російської армії і дали можливість австрійській армії перейти в наступ на всій лінії фронту. Про січових стрільців забув цісар. Поранені бійці залишалися на полі бою. Їх підбирали місцеві селяни й підводами звозили до Львова,

сподіваючись, що їм нададуть у шпиталях необхідну медичну допомогу. Однак, відступаючи, російська армія ущент пограбувала й позабирала зі собою обладнання львівських шпиталів, а тому поранених бійців селяни клали на околоти соломи просто на вулиці.

Функціонував притулок винятково на пожертви громадян. Дістати продукти в місті було вкрай складно, а тому кожного дня у приміські села вирушали люди, які збирали пожертви для того, щоб прокормити поранених бійців. Дещо давала держава, але все одно було важко.

Іван Франко мусив мати при собі опіку, бо не володів руками, тому з ним у притулок пішов і Василь Франко. Не вельми були приємні спогади Василя про той притулок.

Про перебування Івана Франка в притулку написано чимало спогадів. Їх написали лікарі, які лікували Франка (Володимир Щуровський та Броніслав-Яків Овчарський), а також управителька закладу Ірена Домбчевська, спогади якої за назвою «Захист українських січових стрільців у Львові» вперше було опубліковано 1993 року окремим виданням у видавництві «Франкова криниця». Спогади Василя Франка не суперечать тим відомим фактам про перебування Івана Франка в цьому притулку. Хоча вносять деякі не відомі досі деталі.

На жаль, Василь не міг зрозуміти, чому Іванові Франкові довелося жити, «як пустельнику», і його мало хто відвідував. Річ у тому, що Львовом поширювалася чутка, що хвороба Івана Франка є венеричною і інфекційною, а тому вона може передаватися побутовим способом. Це настільки вразило Івана Франка, що він постійно мочив руки в лізолі, що є сильним дезинфікувальним засобом, від якого на руках облазила шкіра і ятрилися рани. З тієї ж причини нелегко було знайти офіційному опікунові панові Бандрівському якусь людину, яка б доглядала за письменником. Про чоловіка не могло бути й мови. Згодилися лише дуже співчутливі Франковому горю жінки. Однак вони були слабосильні, й коли бувало таке,

що Франко зсувався з ліжка на підлогу, вони не могли його підняти. Мусили чекати, поки не прийде хтось сильніший.

Василь Франко нарешті пояснив, що саме зайшло у стосунках Івана Франка з Целіною Зигмунтовською, через що він не хотів її бачити в останню годину.

Василь Франко дивився на стосунки різних людей до свойого стрийка Івана Франка очима ображеної людини, а тому це особливо відчутно в зображенні ставлення Карла Бандрівського до письменника та до нього. Карло Бандрівський мав справді претензії до Василя, що той дозволив Іванові Франку покинути притулок. Хоча з іншого боку – де в той час була управа шпиталю, якщо вона дозволила так легко покинути його хворій людині?

Бандрівський мав чого злитися на Василя Франка, бо з доглядом за Іваном Франком йому, як опікунові, виникали нові проблеми. Охочих доглядати за хворим не було так і багато.

Не дивно, чому пізніше дочка Івана Франка Анна, яка так необачно покинула хворого батька, залишивши його фактично без жодної опіки та виїхавши в Київ, прочитавши спогади Василя Франка та почувши про них думку Ірени Домбчевської, була проти їхньої публікації.

Спогади чекали довгі роки, поки завдяки дітям Василя Франка їх опублікували.

Ширшу інформацію про автора спогадів можна дізнатися із вступної статті до видання доктора філологічних наук Романа Піхманця, а також зі статті Якима та Романа Гораків «Як там зараз на нашій горі?», надрукованих у «Дзвоні» № 5–6 за 1998 рік (с. 111–114), побудованій на підставі листування з племінником Михайлом Франком, сином наймолодшого сина Захара Франка Миколи, якого, як і його дружину Розалію, розстріляли німці під час Другої світової війни.

Нещодавно вдалося віднайти документи, які розповідають про сім'ю Василя Франка. Це стало можливим після надходження метричних книг з Дрогобича у Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі –

ЦДІАУЛ). Згідно з цими книгами, 23 листопада 1924 року Василь Франко, син Захара Франка і Марії Ясінської, народжений 28 березня 1899 року в Нагуєвичах і там же замешканий, одружився з Марією Шимків, дочкою Георгія Шимківа і Юлії Пасінович, народженої в Дрогобичі 8 жовтня 1898 року і там же замешканої на вулиці Плебанія, 50.

Свідчили той шлюб Григорій Франко з Нагуєвичів та Теодор Пасінович з Дрогобича (ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 4-а, спр. 7619, арк. 50).

Народився Василь Франко в Нагуєвичах 23 серпня 1899 року.

27 вересня 1926 року народилася, а 9 жовтня цього ж року була охрещена в церкві Спаса, що на вул. Стрийській, дочка Василя Франка Мирослава-Юлія. Про батьків зазначено, що були ними Василь Франко, син Захара Франка та Марії Ясінської, а матір'ю – Марія, дочка Георгія Шимківа та Юлії Пасінович. Хрестив новонароджену отець-монах чину Василія Великого Мар'ян Михайло Лютак (1892–1965), а за хрещених батьків були міщанин Йосиф Шимків та Павлина Шимків, дружина Георгія Шимківа (ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 4-а, спр. 7619, арк. 50). Мешкали Франки на вулиці, яка звалась Плебанія, 50.

28 квітня народився, а 8 травня хрещений син Ярослав (ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 4-а, спр. 7619, арк. 66). Хрещеним батьком новонародженого був міщанин Фома Ляхович, а хрещеною матір'ю Павлина Шимків, дочка Георгія Шимківа та Юлії Пасінович, тобто сестра матері новонародженого. Хрестив дитину отець-монах Конон-Клим Полішко (1887 – після 1945). Через місяць, 24 травня 1928 року, Ярослав помер.

24 липня 1929 року народилася, а 28 липня цього ж року була охрещена дочка Василя Франка та Марії Шимків Неоніла (Надія) (ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 4-а, спр. 7619, арк. 50). Хрещеними батьками новонародженої були Йосиф Шимків (метричний запис зазначає, що він народився 23 серпня 1899 року) та Павлина Пазяк, дружина Стефана, яка народилася

23 листопада 1919 року. Хрестив новонароджену отець-монах Дамян-Данило Ковалюк (1896–1970). Уже на той час вулицю Плебанія перейменували на теперішню Стрийську. Надія померла 12 квітня 1932 року.

Не дивно, що наступна дочка, згідно з традицією, була також названа Неонілою. Її друге ім'я було Марія. Народилася вона 9 лютого 1935 року, а була охрещена 7 березня цього ж року. На той час мешкали батьки новонародженої на вулиці Раневицькій, 8. Хрещеними батьками новонародженої були Йосиф Шимків та Віра Шимків. Хрестив дитину отець-монах Пасій – Петро Кисіль (1881–1936).

Останнім у сім'ї був Зенон. Він народився 6 квітня 1937 року. Хрестили його 10 квітня цього ж року. У хрещенні отримав в честь діда по батькові ще й друге ім'я Захарій. Прийняла його на світ повивальна бабка Вікторія Сова. Мешкали Франки в Дрогобичі, на вулиці Плебанія, 8. Хрещеними батьками новонародженого були Стефан Пазяк та Вероніка Шимків. Хрестив та миропомазав отець-монах Панкратій – Петро Савицький (1904–1970) (ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 4-а, спр. 8391, арк. 15).

Василь Франко помер 6 грудня 1980 року, а його дружина Марія – у листопаді 1983 року. Обох поховано на цвинтарі у Баунд-Бруці в США. Мешкали вони в Ньюарку.

Родина Василя Франка в часи української державності відвідала Музей Івана Франка у Львові. На початку липня 2004 року приїхали його дочки, а 25 липня 2005 року син Захар-Зенон, який живе у Греції. Він залишив у книзі відгуків такий запис: «З великою радістю відвідую цей чудовий музей мого стрийка Івана Франка. Чуюся щасливим, що хоч тепер маю нагоду побачити на власні очі оцю святу нам землю і особливо цей дім, де жив наш великий геній. Дай Боже, вам розбудувати цей музей, щоби стояв на століття».

Василь Франко зі сім'єю

Могила Василя Франка в Ньюарку (США)

РОМАН ГОРАК

ОБІРВАЛАСЬ ЩЕ ОДНА ГІЛКА
Пам'яті Любомири Франко

Любомира Франко

Обірвалась ще одна гілка на родовідному дереві Івана Франка: 24 жовтня 2015 року померла Любомира Франко. Була передостанньою із семи внуків Івана Франка, яких він ніколи не бачив, бо народилися вони через багато років по його смерті.

Любомира-Дарія була дочкою Тараса Франка та Катерини Фалькевич, звичайної і дуже розумної жінки з Бібрки, з якою Тарас Франко познайомився після повернення з російського полону, останні роки якого відбував на Холодній горі в Харкові.

Була другою дитиною в сім'ї. Першою була Зиновія, майбутня відома дисидентка, яку свідомо закидували бо-

лотом, намагаючись створити образ зрадниці національно-визвольного руху. Вона народилася 30 жовтня 1925 року у Львові і при хрещенні дістала друге ім'я Ростислава, яким ніколи не користувалася. Рівно через рік 30 жовтня 1926 року народилася друга дочка у родині Тараса Франка. Вона також мала два імені: перше – Дарія, а друге – Любомира. На відміну від сестри Зиновії, користувалася лише другим, а не першим іменем.

Росла гарною, тихою дівчинкою. Переїздила з батьками з одного міста в інше, там де батько працював. Не виростала в достатках. Перед Другою світовою війною сім'я жила у Станіславові, який у сторіччя від народження її діда був перейменований в Івано-Франківськ. До Львова приїхала відразу після війни, бо батька призначили директором музею Івана Франка після трагічної загибелі її стрийка Петра Франка, першого директора музею і його організатора. Мешкали в націоналізованому й переданому музеєві будинку Михайла Грушевського. Після закінчення гімназії Любомира вступила на англійське відділення факультету іноземних мов Львівського університету. Закінчувала навчання у Києві, куди 1949 року після вбивства Ярослава Галана вивезли сім'ю Тараса Франка.

Радянська влада проявляла особливу «увагу» й «турботу» про нащадків великого Каменяра. За агентурними даними, після вбивства «полум'яного трибуна» і невтомного борця з агентами Ватикану та українськими буржуазними націоналістами Галана наступною жертвою тих же агентів Ватикану та українських буржуазних націоналістів мала бути родина Тараса Франка. Її насильно вивезли під охороною у Київ і поселили в помешканні колишнього градоначальника. Помешкання було в будинку навпроти Оперного театру ім. Тараса Шевченка, мало шість великих кімнат.

Любомира закінчила аспірантуру, а стала скромною працівницею в редакції «Української радянської енциклопедії». Спочатку була коректором, а згодом літературним редакто-

ром. 1950 року за Павла Юрчаківського вийшла заміж сестра Зиновія, наступного року у них народився син Юрій. Відтак 1962-го з Аллою Шморгун одружився брат Роланд-Олександр, єдиний з нащадків Івана Франка, який має прізвище Франко і зовнішньо дуже подібний до свого великого діда.

Особисте життя Любомири не склалося. До кінця життя залишилася вірною тому, кого кохала, однак він одружився з іншою, вже дочекався правнуків.

1 лютого 1962 року померла мати.

13 листопада 1971 року помер батько Тарас Франко.

Велика хата колишнього київського градоначальника стала тісною для дітей Тараса Франка. Невдовзі вони одержали кожен своє помешкання і розійшлися. Зиновія із сім'єю дістала помешкання біля вокзалу, Роланд – неподалік червоного корпусу Київського університету.

17 листопада 1991 року померла Зиновія Франко, опісля овдовів Роланд.

Любомира залишилась сама у великій квартирі градоначальника. Мала невелику пенсію, якої ледве вистачало на життя. Не хотіла нікого нічого просити, була гордою. З часом не мала за що оплачувати комунальні послуги, залишилася без телефону, світла, не мала ні радіо, ні телевізора. На ремонт старого батьківського годинника не вистачало грошей. Добре, що через вікно на одному з будинків був електронний годинник, по ньому й дізнавалася годину.

Усілякими способами, підступом та обманом багато хто намагався заволодіти її помешканням: пропонували опіку та щасливу забезпечену старість. Категорично від цього відмовлялася. До останнього дня леліяла думку, що в цьому помешканні колись буде музей її діда та його родини.

Час від часу держава виплачувала її заборгованість за помешкання. Жила самотньо, тільки й було розради, що коти – єдині живі істоти, з якими розмовляла, й вони її розуміли. Перечитала по кілька разів бібліотеку батька. Доношувала одяг, про новий не могла і мріяти. Настав час, коли пенсії

вистачало лише на хліб та найнеобхідніше. Не виїздила за межі міста. Інколи ходила на схили Дніпра.

Її вважали дивною. Уникала зустрічей та кореспондентів. Не хотіла, щоб її жаліли. Це було її життя і в нього не хотіла впускати нікого. Врешті мусила погодитися на соціальну допомогу. Червоний Хрест допоміг їй безкоштовно обідати в одній з київських їдалень. Там збиралися бідні люди, які жили спогадами про колишній достаток та сімейне життя. Їй не було про що оповідати. Врешті про те, як тепер живе онука великого Каменяра заговорили газети. Перестала через те користуватися й отим джерелом «достатку», який мала у вигляді соціальної їдальні. Не хотіла розпитувань, чому так сталося. Не хотіли, щоб її світлини з'являлися у пресі. Замкнулась у собі і не допускала до себе нікого.

Жила зі своїми спогадами майже в пустій квартирі, берегла її під музей... Не дочекалася. Видавництво, якому віддала 65 років свого життя, лише інколи згадувало про неї. Так і не побачила ніколи в театрі імені свого діда «Украденого щастя» з Богданом Ступкою. Її ніхто не запрошував. А купити квиток не мала за що.

Єдина розрада – церква. Її найчастіше можна було зустріти на ранішніх відправах у Володимирському соборі. Маленька, скромно, навіть бідно одягнута жінка, яка тиснулася до стін притвору та яку в Києві майже ніхто не знав. Та й вона не хотіла, щоб знали, хто вона.

Дуже нагадувала свою бабусю Ольгу з Хоружинських, яка колись, коли її відраджували, щоб не йшла за Івана Франка, заявила, що «або Іван Франко, або монастир». І родина відступила. Ольга Хоружинська, збідніла дворянка, відважилася їхати з чоловіком у невідому їй Галичину, аби захистити свого коханого від цього божевільного світу. Їй цього зробити не вдалося: світ був сильнішим і спричинив їй чимало страждань.

У цей собор, ще не добудований, у супроводі Павла Житецького ходив її дід. Він усього тричі був у Києві. Уперше – коли з групою галицьких інтелігентів приїхав на похорон

батька Лесі Українки. Тоді дід привіз додому великий тульський самовар, з якого пила чай сім'я та гості. Подарував той самовар Чикаленко.

Коли було легалізовано Українську греко-католицьку церкву, стала прихожанкою храму на Аскольдовій могилі. Тамтешній отець Ігор заопікувався нею.

Убогість підточувала здоров'я. На початку жовтня відвезли Зеновію у лікарню №18, що на бульварі Шевченка, 17.

Там і померла. Тіло її було піддано кремації. Чин похорону здійснив священик церкви на Аскольдовій могилі. Невеличкий гурт людей провів її в останню дорогу. Урну з прахом було поховано в могилу батьків, що неподалік від центрального входу Байкового цвинтаря.

Перед тим 20 грудня 2015 р. помер її шваґро Павло Панасовоч Юрачківський. Він був чоловіком ще однієї внучки Івана Франка Зиновії Тарасівни Франко. Його поховали на Байковому кладовищі поряд з могилою дружини.

Обірвалася ще одна гілка Франкового роду…

РОМАН ГОРАК

НЕ СТАЛО ПЕТРА ПИЛИПОВИЧА ЗОЗУЛЯКА...

Петро Зозуляк

У неділю, 21 грудня 2015 року, він мав з групою працівників музею їхати у село Стрілки Старосамбірського району, народними домами якого, згідно з розпорядженням Львівської обласної державної адміністрації, мав опікуватися Львівський національний літературно-меморіальний музей, де він працював заступником директора з наукової роботи, відкривати виставку «Найдорожчий скарб наш – рідна мова», автором

якої був та яку успішно демонстрували в багатьох навчальних закладах міста Львова. Вона розповідала про красу нашої рідної мови і знущання над нею всілякими загарбниками, які намагалися відібрати її від свого народу різними емськими, валуєвськими і партійними заборонами, яких було близько півтора сотні.

Готувався до цієї виставки. На попередніх відкриттях читав пролог до поеми «Мойсей» Івана Франка та вірш В. Баранова «Кобзар воскрес», який надрукувала «Літературна Україна». У цьому вірші донецького поета розповідалося, що Кобзар, який воскрес, побачив, що твориться в його рідній Україні, за яку страждав у царських казематах, а відтак був загнаний у дикі киргизькі степи, щоб у формі царського солдата «вчити» ненавчених народів шанувати царя.

Це село було особливим, тому вважав за велику честь саме у ньому відкрити виставку про рідну мову. Тут, у збудованій 1792 року коштом громади дерев'яній церкві святого великомученика Євстахія, храмове свято якого припадало на 3 жовтня, та яка збереглася і стоїть на пагорбі при дорозі на Турку, за мостом через Дністер, у 1853–1856 рр. служив о. Михайло Вербицький, автор музики нашого Державного гімну.

У цій церкві є іконостас, перед яким він служив. Його перенесли з жіночого монастиря в с. Смільниці Старосамбірського району. Монастир був ліквідований австрійською владою внаслідок реформ Марії-Терезії та цісаря Йосифа.

Мешканці цього села свято переконані, що музику до гімну Михайло Вербицький написав, коли служив саме в цьому прекрасному селі.

П. Зозуляк знав, що насправді так не було. Знав, що історія написання музики нашого славня має довгу й складну історію і пов'язана з виставою «Запорожці» українського театру, яку було показано у Львові 25 жовтня / 9 листопада 1864 року. Пісню «Ще не вмерло Запороже» у цій виставі, музику до якої він написав, співали козаки, повертаючись після битви під Трапезундом.

Виставу грали кілька разів, успіху в глядачів вона не мала й незабаром щезла з репертуару. Залишилася лише музика, яка й була поєднана з віршами П. Чубинського «Ще не вмерла Україна», хоча в Галичині довго вважали, що написав ці слова Тарас Шевченко й включали цей вірш у галицькі видання «Кобзаря». Уперше вірш Павла Чубинського було опубліковано у четвертому номері львівського часопису «Мета» за 1863 рік.

З нотами гімн надруковано 1865 року.

На вечорі пам'яті Тараса Шевченка, який відбувся 26 лютого / 10 березня 1865 року в Перемишлі, що був на той час центром українського життя в Галичині, гімн виконали перший раз.

У день пам'яті Тараса Григоровича 1866 року цей гімн було виконано у Відні. Виконали його українські студенти, які навчалися у столиці імперії.

У Львові вперше гімн прозвучав 13 березня (за старим стилем) 1866 року в приміщені Стрільниці, яке зараз орендують якісь установи і на ньому навіть немає пам'ятної таблиці про цю подію, на вулиці Курковій (зараз М. Лисенка). Напередодні поїздки Петро Зозуляк зібрав працівників, щоб розповісти про село, де мала бути виставка, а також хотів поділитися своїми відчуттями: він бачив у відкритті цієї виставки для себе своєрідний символ.

Він був родом із села Новосілки, яке до1990 року належало до Бережанського району, а потім до Підгаєцького. Народився 2 січня 1938 року. У цьому ж самому селі 28 березня 1870 року в сім'ї тамтешнього священика о. Олександра Бачинського народився син Юліан, який 1895 року опублікував книгу «Україна уярмлена» («Ukraina Irredenta»), в якій, на підставі аналізу еміграції українців-галичан, став першим, хто обґрунтував потребу створення Української соборної держави під девізом: «Вільна, велика, політично самостійна Україна, одна, нероздільна від Сяну по Кавказ!». Ця праця примусила Івана Франка перегля-

нути програму радикальної партії і внести в неї пункт, що остаточною метою діяльності цієї партії буде соборна незалежна українська державність. На жаль, Ю. Бачинський вірив у можливість співпраці з російськими більшовиками. 1932 року він виїхав у Радянську Україну, а 6 листопада 1934-го його заарештували й 28 березня 1935-го засудили до десяти років. Помер Юліан Бачинський 6 червня 1940 року в радянському концтаборі.

Пишався історією свого рідного села. Неподалік хати, в якій народився Петро, восени 1915 року перебували «Артистична горстка» і пресова квартира УСС, в якій свого часу були Михайло Гайворонський, Микола Голубець, Іван Іванець, Роман Купчинський, Осип Курилас, Левко Лепкий – слава і гордість січового стрілецтва!

До кінця життя одним з найбільших задоволень Петра Пилиповича було косити траву. Спеціально їхав у жінчине село Пиняни Самбірського району, де була батьківська хата, в якій уже ніхто не жив, і косив трави… Почувався тоді селянином, як і його предки. Як і вони, дуже любив землю.

Відтак виставку Петро Зозуляк мав презентувати в селі Спас Старосамбірського району. Тут 1301 року помер і був похований у монастирі галицько-волинський князь Лев І, син короля Данила Галицького.

2016 року минає 160 років від народження Івана Франка і 100 років від його відходу. Тільки нещодавно відбулося святкування 75-ї річниці створення музею Івана Франка у Львові, де вся організаційна робота випала на плечі П. Зозуляка. Він виношував багато планів, готував різноманітні програми заходів до цих ювілейних дат. Не судилося…

19 грудня на свято Миколи Чудотворця його не стало. 21 грудня його хоронили з музею Івана Франка. Парастас і панахиду за душу покійного відправили отці церкви Святої Софії, які щороку відправляють службу Божу в цій церкві та панахиду на могилі Івана Франка. Співав хор «Благовіст» церкви Архістратига Михаїла, який завжди брав участь у

всіх заходах під час Днів пам'яті Івана Франка. Президентом цього хору є Петро Сидор, шваґер покійного.

У день похорону попрощатися з покійником прийшли митці Львова. Зокрема прославлений хор «Трембіта» на чолі з керівником М. Куликом та солісткою Ярославою Крилошанською прощалися молитвами «Отче наш» та «Богородице Діво». Від імені працівників культури біля могили прощався з ним директор Львівського національного академічного театру опери та балету ім. Соломії Крушельницької Тадей Едер.

Поховали Петра Зозуляка на Янівському цвинтарі.

Разом з П. Зозуляком назавжди відійшла у минула епоха нашої культури, творцем та учасником якої він був. Він знав про творців цієї культури: артистів, народних митців, колективів, службовців, як ніхто. Не дивно – в управлінні культури він працював з 1963-го до початку 1999 року.

Знав про кожного артиста львівських театрів, кожного музиканта. Знав, як готується до вистав Борис Романицький, перед яким 1963-го складав іспит на акторську майстерність та який вручав йому диплом як голова екзаменаційної комісії. Знав, як готується і вживається у роль Дам'ян Козачковський. Знав чимало історій про легенду української сцени – Лесю Кривицьку. Грав на сцені разом із Зінаїдою Дехтяровою. Вів театральний гурток при колишньому Будинку піонерів, його учнем був відомий артист Театру ім. Марії Заньковецької, народний артист України Я. Юхницький. Його пов'язувала творча дружба з багатьма працівниками культури не тільки Львова, а й України. Був відповідальним редактором інформаційно-рекламного журналу «Театральний Львів», який був дуже популярним серед читачів.

Петро Зозуляк планував писати спогади про тих видатних людей, з ким довелося в процесі роботи зустрічатися. Як завше буває, відкладав цю працю на пізніше. Вважав, що встигне. Не поспішав. Були справи куди важливіші.

Він готував щорічні Тижні пам'яті Івана Франка, в програмі яких брали участь учені, письменники, артисти, творчі

колективи. Вшанування пам'яті перетворювалися у всенародний вияв любові до великого сина української землі. Після проведення панахиди виголосити слово про Івана Франка запрошували відомих учених та діячів культури й науки України, серед яких були Д. Павличко, Р. Іваничук, М. Жулинський, І. Калинець, Т. Салига, І. Денисюк, В. Шевчук, В. Брюховецький, І. Вакарчук, З. Назарчук та інші.

Він організовував почесне несення варти біля могили І. Франка вихованцями училища ім. Героїв Крут.

Петро Зозуляк готував і проводив конкурси читців творів Івана Франка і всілякими способами вишукував можливість відзначати переможців того конкурсу. Він організовував грандіозні свята в селі Нагуєвичі, де народився Іван Франко. Ці свята мали назву «Пісня і праця – великі дві сили», відтак – «Нам пора для України жить», які проводили у день народження Каменяра.

Виявом великої любові до поета були організовані Петром Пилиповичем свята в музеї у день народження Івана Франка під назвою «Прийдімо до Франка», на яких виступали найкращі артисти й творчі колективи Львова та області. Цього дня слово про Каменяра виголошували молоді франкознавці України: Т. Гундарова, М. Легкий, С. Пилипчук, Я. Гарасим, Є. Нахлік, Є. Баран.

Він організовував читання творів Івана Франка народним артистом України Святославом Максимчуком і перед кожним виступом не забував нагадати, що Дмитро Павличко назвав артиста «князем української сцени».

П. Зозуляк був одним з організаторів поїздок творчих колективів та письменників у села, в яких колись бував Франко. Там тоді ремонтували народні доми, прибирали, готувалися до свят. Такі поїздки відбувалися у села Лолин, Жуків, Добрівляни, Денисів, Вовків, Миклашів, Вовчухи, Вацевичі, Яйківці (Антонівка), міста Городок, Бережани, Болехів, Борислав, Трускавець, село звідки виводився рід Франків – Озимина і де встановлено пам'ятний знак. Якою

великою радістю для нього була поїздка в село матері Івана Яковича Ясеницю-Сільну, звідки був родом і герой України Степан Бродяк, який загинув у зоні АТО, захищаючи честь і незалежність нашої держави у нинішній складний час. Працівники музею привезли книжку Р. Горака та М. Оркуш «Франкова Ясениця-Сільна», що вийшла друком у видавництві «Апріорі». Гроші від продажу всього накладу видавництво й автори книжки віддали вдові героя і його двом маленьким дітям.

А потім чоловічий ансамбль цього села виступив у музеї на святі «Прийдімо до Франка».

Петро Зозуляк керував створенням нової літературної музейної експозиції, яку було відзначено обласною премією Святослава Гординського. Він керував роботою «Франкової світлиці», організовував творчі вечори відомих львівських поетів та прозаїків, а також презентації нових видань про Івана Франка. Від 2000 року був відповідальним за випуск «Наукового вісника музею Івана Франка», в якому друкували статті та нововіднайдені документи та матеріали з життя і творчості Івана Франка. Цей журнал здобув визнання не лише в Україні, а й у світі.

Він був одним з членів колективу, якому за досягнуті успіхи було присвоєно звання національного. Від 1975 року Петро Зозуляк був членом Національної спілки театральних діячів України. 1989 року став заслуженим діячем культури Польщі, а 2006-го – заслуженим діячем культури та мистецтв України.

Його життєвий шлях був непростим і мало чим відрізнявся від того шляху, яким довелося пройти його поколінню.

На початку Другої світової війни його батька Пилипа Матвійовича забрали в армію, він загинув на фронтах війни. Матері Анастасії Павлівні, яка залишилася удовою в двадцять п'ять років, довелося виводити сина в люди самій. Петро змалечку зазнав і навчився шанувати працю хлібороба. Разом з мамою він з досвіта до пізньої ночі працював за копійки в колгоспі ім. Леніна. Добре знав, що таке колгоспна ланка

з цукровими буряками і що таке оспівана поетами праця колгоспника.

1944 року Петро Пилипович вступив у Новосілецьку середню школу, яку закінчив 1954-го. Потім рік працював з мамою у колгоспі, заробляючи трудовий стаж, без якого дорога до вищих та середніх спеціальних навчальних закладів була закрита.

1955 року вступив у Бережанське педагогічне училище, яке невдовзі було переведено в місто Чортків, закінчив навчання 1957-го. Зібравши всі документи та підкріпивши їх необхідними характеристиками, він після закінчення училища вступив на філологічний факультет Львівського державного університету ім. Івана Франка. Починаючи з другого курсу, брав активну участь у художній самодіяльності вишу, яка тоді славилася на всю Україну і була палко підтримувана ректором Павлом Лазаренком.

Хто з мого покоління не пам'ятає тих незабутніх Шевченківських вечорів у Львівському університеті? Вони відбувалися з великим запізненням від 8 та 9 березня, оскільки ректору потрібно було вибивати дозвіл на їхнє проведення. А репертуар вечора мусив пройти через густе сито цензури. Фактично тоді вечори пам'яті Тараса Шевченка було заборонено проводити. Не дозволяли виконувати «Заповіт» (диригенти «губили» ноти й не знали, як диригувати. Тоді весь зал сам співав і сам собі, на зло КГБ, диригував), забороняли «Реве та стогне», однак люди вставали і вшановували Шевченка. Заборонялося усе, що духом нагадувало Шевченка. Виконували славоспіви рідній партії та ще ріднішому партійному керівництву. А Львівський університет був університетом! Потрібно було проявити неабияку винахідливість, щоб потрапити на цей вечір. Часом зал брали штурмом.

Героєм тих вечорів був Петро Зозуляк. Красивий, підтягнутий юнак! Він читав «Юродивого», і зал шалів, коли доходило в поемі до того місця, де Шевченко звертався до «поборників святої волі». Були ще постановки Неоніли Міщенко. Петро

Зозуляк був ведучим тих вечорів і читцем віршів Шевченка. Хоча на тих вечорах було обов'язкове «партія наш рулєвой», та зал цього не чув. Зал чув могутнє Шевченкове: «Поховайте та вставайте!».

Героєм вечорів був Петро Зозуляк. І хай за ті вечори моїх студентських років йому пробачать усі помилки, які йому довелося зробити пізніше, хоч вони й були не з його вини. Він був і ведучим, і читцем, і героєм тих святкових заходів.

На університетських вечорах у знаменитому дівочому тріо співала альтову партію його майбутня дружина Катерина Марущак. На останньому курсі університету, 1961 року, його прийняли в театральну студію при Театрі ім. Марії Заньковецької, з якої вийшла плеяда артистів, які стали гордістю української сцени. Студію він закінчив 1964-го і дістав від Міністерства культури скерування в управління культури Львівського облвиконкому, начальником якого тоді був Я. Вітошинський. Цього ж року в родині Зозуляків народився син Юрій, який сьогодні працює у Львівському коледжі прикладного та ужиткового мистецтва ім. Івана Труша. Спочатку він був на посаді інструктора, а в 1969–1971 роках старшим інструктором відділу мистецтв. У його компетенції була робота з музеями, театрами та музичними колективами міста Львова та області. У 1971–1979 роках він працював завідувачем відділу мистецтв.

Це була одна з найскладніших ділянок роботи. В характеристиках, які постійно видавали працівникам такого рангу, неодноразово вказувалося про недоліки в роботі: партія та уряд, які тоді керували всім, вбачали «происки национализма» в роботі всіх театральних колективів. Недостатня ідейність у постановках та висвітлення керівної ролі партії, відсутність гострих постановок, які б показували «справжнє» обличчя українського буржуазного націоналізму, а також відсутність «интересных, маштабных произведений на современную тематику, острого контрпропагандистского направления». Музеї також недостаньо висвітлювали керівну роль партії.

А в той же час львівські театри славилися і своїм репертуаром, і своїми постановками на всю Україну. Під час гастролей, наприклад, театру М. Заньковецької в якомусь місті, неможливо було купити квитки на будь-який спектакль. Оті недоліки і не дозволили присвоїти Петрові Зозуляку звання «Заслуженого працівника культури»...

Його акторська майстерність і нахил до режисури, звичайно, на тій чиновницькій роботі не пропали: він став режисером, сценаристом, постановником багатьох концертів до різних дат. Як виявилося, в його послужному списку таких постановок було більше ніж сотня.

Попри все, 1979 року його призначили першим заступником начальника управління культури, а наказом тодішнього міністра культури УРСР Ю. Олененка від 28.12.1987 – начальником управління культури. Він прийшов на місце тодішнього начальника управління культури В. Висоцького, який пішов працювати директором театру М. Заньковецької, чи як казали у Львові, наводити там порядок.

Настали часи горбачовської «гласності» і перебудови. Суспільству потрібні були нові керівники. Кращої кандидатури в той скрутний час, ніж Петро Зозуляк, не було. Він очолив одну з найважливіших ланок управлінських структур і підготував ті позитивні зрушення, які настали згодом у культурі.

24 квітня 1990 року Львівська обласна рада на чолі з В. Чорноволом вирішила затвердити начальником управління культури Олега Гринiва. Петро Зозуляк став його заступником. Тоді він уже мав 36 років загального трудового стажу, а за спеціальністю – 27. Атестаційна комісія обласної ради на чолі з М. Косівим визнала його роботу позитивною. Начальником управління культури П. Зозуляк пропрацював із січня 1988-го до травня 1990 року.

Відтак з блискавичною швидкістю змінювалися начальники управління культури. Він залишався завжди першим заступником і виконував найважливішу і найвідповідальнішу

роботу. Про нього казали, що був чиновником твердого гарту, він чудово знав свою роботу.

24 травня йому було присвоєно дев'ятий ранг державного службовця.

20 червня 1994 року П. Зозуляк прийняв присягу державного службовця і, за розпорядженням тодішнього голови Львівського облвиконкому, був призначений з 1995 року першим заступником управління культури Львівської облдержадміністрації.

Він майже весь час працював на повній самовіддачі. Саме в цей період він здійснює низку театральних святкових постановок про вагомі історичні події в житті української держави. Вони стали цілком новим словом у театральному дійстві, були зразком режисерського мистецтва. Та попри все, настав час пенсії. Йому дозволи пропрацювати ще один рік, до 2 січня 1999 року. Розпорядженням голови Львівської обласної адміністрації М. М. Гладія на основі рапорту тодішнього начальника управління культури Р. Лубківського, 4 січня 1999 року Петра Зозуляка було звільнено з роботи. Йому було відмовлено в посаді методиста першої категорії методичного кабінету при управлінні культури. З'ясувалося, що через постійну зайнятість на роботі Петро Зозуляк з 1992 року не використав 137 календарних днів профспілкової відпустки. Йому тільки частково це компенсували. Від решти він відмовився.

Ще раніше з посади головного редактора видавництва «Каменяр» звільнилася його дружина Катерина Зозуляк. Вона деякий час пропрацювала у новоствореному видавництві «Червона калина», а відтак почала працювати старшим науковим працівником Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка, куди невдовзі на посаду заступника директора з наукової роботи прийшов працювати Петро Зозуляк.

Саме на цій роботі Петро Пилипович зміг реалізувати свої організаторські та артистичні здібності. За науково-просвітницьку діяльність та пропагування творчої спадщини

Івана Франка його було нагороджено обласною премією імені Іларіона та Віри Свєнціцьких.

Умів відкривати артистичні таланти у своїх співробітників. Коли у Львові вже більше ніж сорок п'ять років на сценах театру не ставили драми Івана Франка, зокрема й «Украдене щастя», він вирішив поставити його силами працівників музею. Зумів до цієї постановки залучити всіх: від сторожа до директора музею. Успіх був неймовірний! А ще перед тим створив моновиставу за драмою Ю. Щербака «Стіна» про Тараса Шевченка. Роль Варвари Рєпніної виконала завідувачка книжкового фонду музею, кандидат філологічних наук Соломія Вівчар.

Петро Зозуляк снував великі плани на майбутнє, але все перекреслив день 19 грудня 2015 року, коли збирався їхати в село, де служив громаді священиком Михайло Вербицький, автор музики Державного гімну, щоб сказати присутнім, що він із села, де народився той, хто першим сказав про необхідність створення незалежної соборної України, сином якої він був усе своє життя.

ЯКИМ ГОРАК

УРОКИ ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ ВІД ПЕТРА ЗОЗУЛЯКА

Петро Зозуляк

Познайомитися з Петром Пилиповичем Зозуляком мені випала нагода 1999 року, коли він почав працювати заступником директора з наукової роботи у Львівському літературно-меморіальному музеї Івана Франка. Довкола музейної роботи й групувалося наше спілкування, яке тривало впродовж першої каденції моєї праці в музеї на посаді наукового працівника масового відділу (1997–2004 рр.), а продовжилося після мого повернення на роботу в музеї з 2011 року на по-

саду працівника фондового відділу. У процесі спілкування я пізнав інтелігентну, доброзичливу людину, знаменитого організатора, одного з чільних репрезентантів музею перед громадянством, керівника наукової роботи, редактора музейного «Наукового вісника». Чимало незабутніх миттєвостей закарбувалися як спогад про світлу й заслужену людину. Та найдорожчі з них стосуються останніх трьох-чотирьох років життя Петра Пилиповича, коли виявилася наша спільна симпатія, а потім і співпраця у царині виразного читання. Про них і хочу розповісти.

Петро Пилипович завжди був артистичною натурою. Годі було не перебувати під чаром його органічного артистизму, гри, якою він щиро намагався підняти настрій, принести позитив у щоденне спілкування працівників, і це додавало йому неповторного шарму. Щодня він навідувався у приміщення фондів, де, крім мене, науковцем працювала його дружина Катерина Григорівна. «Катрусю, як ти чуєшся, як твій настрій?» – з порога неповторною інтонацією зі щирим піклуванням цікавився він, вітаючись з іншими працівниками. Зворушувало, як вже сивочолий старший чоловік, крізь довгі роки спільного життя зумів плекати в душі ту поезію у ставленні до дружини і не встидався її зворушливо виявляти в присутності інших, як приносив їй з дому обіди, сам розігрівав порціями в мікрохвильовій печі і на підносі артистично вносив у фонди і ставив на стіл перед дружиною, припрошуючи поїсти. Його специфічне, не без впливу акторської освіти, інтонування навіть найпростішу фразу робило особливою. Тої фрази, тої інтонації чекали і сподівалися співробітники від нього при зустрічі й захоплено навіть підігравали йому. Крилатою стала його гумористична фраза «Приходьте, приносьте!», висловлювана з усмішкою, зазвичай на прощання, винятково особливою інтонацією і завжди в міру витриманою паузою між двома словами, внаслідок чого фраза допускала множинність трактувань, залежно від ситуації. Тому згадки про його ак-

торську освіту природно й часто зринали у повсякденному робочому спілкуванні.

Тай сам Петро Пилипович з ностальгією згадував своє акторське навчання у театральній студії при Львівському академічному українському театрі ім. М. Заньковецької, про спілкування з акторами львівських театрів старшої ґенерації, про пам'ятні вистави за їхньою участю. Серед іншого він розповідав, як у театральній студії він виступав у масовці (серед гурту козаків) вистави «Назар Стодоля» і випадково шаблею поранив палець Доміанові Козачковському. При тому виявлялася його дивовижна обізнаність історією театру (особливо театру ім. М. Заньковецької), під час розмови безпомильно згадував точні дати перших постановок вистав, прізвища акторів (і то не лише виконавців головних ролей!), навіть відтворював певні елементи сцен різних вистав. Ділячись враженнями про сучасну постановку «Невольника» М. Кропивницького у театрі ім. М. Заньковецької, порівнював її з давнішою виставою років своєї молодості, захоплено розповідав про сценічні ефекти (до прикладу, як виводили живого коня на сцену). Добровільно замінивши кар'єру театрального актора на кар'єру чиновника, акторська жилка гучно бриніла у ньому постійно. До цього спонукали набуті знайомства, контакти з багатьма мистцями, участь у пам'ятних подіях мистецького життя (як, наприклад, у справі перенесення тлінних останків композитора Нестора Нижанківського з польського Лодзя до українського Стрия). Ті контакти й набутий досвід Петро Пилипович продуктивно й ефективно використовував для організації музейних святкувань, і в проведенні організаційних справ був неперевершений.

Підстав для нашого спілкування про мистецтво художнього читання було чимало. Мене зближала з Петром Пилиповичем любов до української поезії, ми обидва захоплювалися творчістю майстра читання Святослава Максимчука, виступи якого з прочитанням Франкових творів були неодмінною складовою музейних імпрез: Днів пам'яті Івана Франка та свята

«Прийдімо до Франка». Захоплений обмін думок викликав представлення на сцені Львівської філармонії літературно-музичної композиції за поемою Т. Шевченка «Гайдамаки» у виконанні гостей з Києва: читця Анатолія Паламаренка та чоловічої хорової капели ім. Левка Ревуцького. Петро Пилипович був захоплений Паламаренковою інтерпретацією «Гонти в Умані». Розказував мені, що в Паламаренка недавно загинув син, і власна його трагедія проектувалася на інтерпретацію цього розділу Шевченкової поеми, і тому виконання особливо брало за душу.

Мені часто доводилося чути поетичні рецитації Петра Пилиповича в музеї на застіллях з різних нагод. Він умів відчути момент і до нагоди зі смаком ефектно подати прочитання тої чи іншої поезії. Одне з перших яскравих вражень – невеличка гостина, яка відбулася після презентації книги Романа Горака і Ярослава Гнатіва «Іван Франко. Книга перша: Рід Якова». За імпровізованим столом зібралися тоді автори книги та гості презентації, серед них і кілька акторів, які промовляли читанням віршів. Зозуляк читав «Найдорожчий скарб» Миколи Вороного. З подачі артиста я вивчив цей твір для себе і сам кілька разів читав його з різних нагод, навіть у присутності Петра Пилиповича. На моє прохання він із задоволенням виконав «Найдорожчий скарб» на моєму весіллі, на якому, до речі, йому випала роль ведучого. З інших читань Петра Пилиповича залишилися у пам'яті Франкові твори – «Притча про красу», яку неодмінно читав для жінок, і фрагмент прологу до поеми-казки «Коваль Бассім» – традиційне привітання з новим роком. Кілька разів показував Петро Пилипович перед музейними працівниками власну монокомпозицію за «Святовечірньою казкою» І. Франка, але на широку публіку її, здається, не виносив.

Попри багаж репертуару та досвід, сценічні читання давалися Петрові Пилиповичеві нелегко, з помітним хвилюванням. Нервове напруження зраджували легкі пересмикування обличчя перед виходом на сцену, дуже хиткий емоційний стан,

вразливий на будь-яку негативну дурницю перед виступом. Мабуть, через те він ніколи не вів екскурсій, хоча володів достатнім обсягом фактично-біографічного матеріалу і знання творчості І. Франка, а володіння акторськими прийомами впливу на слухача могло додати йому виграшних бонусів у цій справі та зробити блискучим екскурсоводом.

Знаючи пристрасть Петра Пилиповича до художнього читання, наше повсякденне робоче спілкування раз-у-раз пересипалося поетичними цитатами. Я часто цікавився, над чим він працює в поезії, які твори його ваблять. Відповідь зазвичай була невесела: чи то за посадовою роботою, чи через якісь домашні клопоти, чи через поганий стан здоров'я свого чи дружини, чи просто через настрій і втому взятися до читання не було нагоди. Тим часом Петра Пилиповича цікавили мої спроби аналітичного наукового студіювання записів інтерпретацій С. Максимчука (жартома навіть іменував мене «максимчукознавцем»), моя наукова лектура з читання. На той час я вже був ознайомлений з підручниками Д. Ревуцького, Р. Черкашина, М. Баженова, саме придбав собі книгу К. Станіславського «Робота актора...». Петро Пилипович подивляв і підтримував таке захоплення і на моє прохання дав мені для ознайомлення кілька книжок з цієї тематики. Зазвичай авторства російських радянських акторів-читців, оперті на виконання передовсім російської класики, здебільшого ідеологічно заанґажовані, ті книжки були густо ним почеркані. Мені ті книжки небагато помогли супроти простудійованих праць і підручників, та все ж дещо для себе я знайшов.

У такому повсякденному спілкуванні десь восени 2013-го я зізнався Петрові Пилиповичу, що ліг мені на душу Франків «Мойсей» і я із захопленням повивчав для себе монологи Мойсея з поеми. Його відповідь була зовсім несподіваною: «Може, б Ви з часом усього «Мойсея» вивчили?» – спитав він не то жартома, не то серйозно. А потім з іскристими очима й захопленим тоном додав: «Уявляєте, як би це було гран-

діозно – таке виконання на Днях пам'яті?» Я сприйняв це, як жарт, і серйозно відповів, що й думати про таке не хочу, бо я не є фаховим актором, не маю ні акторської освіти, ні відповідного темпераменту. Однак підкинута ідея засіла мені в голові. Заговорила й професійна честь наукового працівника Франкового музею – володіти цим вершинним твором, працюючи у будинку, де Іван Якович його створив. Я незчувся, як почав вивчати розділ за розділом. «Петре Пилиповичу, – скаржуся йому за якийсь час, – що Ви зі мною зробили? Я почав вивчати поему напам'ять...» У відповідь – добродушна усмішка й вдаване здивування.

Відтоді Петро Пилипович регулярно цікавився моєю роботою над поемою. Жартував, буцімто я своїм прикладом надихаю його найближчим часом взятися до вивчення цілої поеми. «Петре Пилиповичу, – кажу йому якогось, – починаю замислюватися над проблемами, існування яких раніше навіть уявити не міг. От, наприклад, як інтонувати знамените «Народе мій...»?» – «Інтонуйте просто, але щоб щирість і біль у тих словах відчувалися», – відповів він. Легко було йому це сказати, коли «Пролог» до «Мойсея» традиційно він читав щороку на всіх Франківських святкуваннях у музеї.

Підігрівав мій азарт і впевненість ще й успіх вистави за п'єсою Франка «Украдене щастя», яку з ініціативи і за режисурою Петра Пилиповича було поставлено силами наукових працівників музею в грудні того року до річниці прем'єри Франкової п'єси. Виконання вистави потім ще кілька разів повторювали.

Однією з унікальних рис Петра Пилиповича було вміння не лиш дати людині поштовх до праці, але й допомогти їй повірити у свої сили, переконати, що поставлена мета їй під силу. Чи це було вироблене в нього чиновницько-управлінською практикою, чи його даром психолога – не знаю, мабуть, і те, й інше. Задля підкорення мети Петро Пилипович умів працювати з конкретною людиною і для того безкорисливо жертвував багато часу та власних емоцій і нервів.

Урізноманітнити музейну роботу елементами театру було його новою перспективною ідеєю. Адже в музейній роботі елементи театралізації присутні скрізь і, відчувши це, Петро Пилипович бачив тут нові горизонти. Шкода тільки, що він надто пізно взявся за реалізацію цієї ідеї і тому порівняно небагато встиг зробити.

З початком 2014 року я вивчив дві третини тексту «Мойсея» і почав просити Зозуляка послухати мене. Просити довелося довго, бо в Петра Пилиповича за всілякими клопотами часу бракувало, та врешті наприкінці березня вдалося знайти час. В одному із залів літературної експозиції Петро Пилипович терпляче вислухав моєї рецитації 17 розділів поеми. Це був сирий текст, виконуваний із шаленим захопленням твором, певним його розумінням і внутрішнім переконанням, що таку кількість тексту можна опанувати. Виконуючи, я слідкував за реакцією Петра Пилиповича: йому було цікаво, але сильніших емоцій лице його не виказувало: він умів свої емоції приховувати за кам'яним незворушним виразом обличчя. Прослухавши, він схвалив мій ентузіазм, але водночас і зганив, що я, читаючи, дивлюся на нього – це, мовляв, не можна робити, зі сцени треба бачити зал загалом, не виявляючи інтересу до реакції вибраної особи. Для мене тоді це було дивно й незрозуміло, та й тепер ніяк не можу з цим погодитися. Петро Пилипович дав мені кілька порад для початківця: робити вправи для пластичності й рухомості мовленєвого апарату, працювати над скоромовками; не похитуватися корпусом під час читання і для опори на сцені й урізноманітнення подачі тексту використовувати крісло. Порадив також зробити ксерокопію тексту поеми, щоб могти робити в тексті інтерпретаційні позначки. «А ви знаєте, сподобався мені ваш «Пролог», – сказав він. – От наче Франко на мить спинився і задумався: «Народе мій…».

До Днів пам'яті Івана Франка 2014 року текст поеми я вивчив повністю, і Петро Пилипович запропонував трохи пробувати його перед публікою. В рамках цих торжеств до

200-літнього ювілею Тараса Шевченка відбулося у музеї відкриття виставки, присвяченої популяризації Шевченкового слова в Галичині, а одним з її підрозділів було висвітлення різних аспектів теми «Тарас Шевченко й Іван Франко». Виставці передувала невелика артистична частина, в складі якої представлена здійснена з ініціативи і під режисурою Петра Зозуляка моновистава – фрагмент п'єси Ю. Щербака «Стіна». Петро Пилипович запропонував мені виконати «Пролог» до «Мойсея» і на мій вибір ще кілька поезій. Я погодився і вибрав ще три поезії із «Зів'ялого листя». Він теж читав Франкову «Присвяту» Т. Шевченкові («Він був сином мужика...») і Шевченкову поезію «Мені однаково». Перед виступом мені на очі випадково потрапив листок з текстом Франкової «Присвяти» з детальними, майже при кожному слові, позначками читця для виконання. Інтерпретації Шевченкової поезії передувала преамбула виконавця, що твір поет написав, сидячи в казематі, а поезію виконував сидячи на кріслі і лише в заключній, кульмінаційній, частині («Та не однаково мені...») читець підводився з крісла і завершував стоячи. Це робило сильне враження і запам'яталося. За словами Петра Пилиповича, моє виконання «Прологу» втратило в переконливості, бо я виконував його затихо і не для публіки, а для себе. Це був для мене серйозний урок.

Робота над виконанням поеми тривала далі й набула нових обертів. Саме в той час я ознайомився з циклом телепередач московського пушкініста Валентина Непомнящого про роман у віршах «Євгеній Онєгін». 18 передач, в рамках яких В. Непомнящій читав з пам'яті весь роман і до кожної його частини долучав свої наукові міркування-коментарі, мені сподобалися, і я вирішив у простішому, сценічному варіанті зробити щось подібне з «Мойсеєм». Позаяк моє читання ніяк не претендувало на рівень художнього артистичного (я це усвідомлюю, бо не є фаховим актором) і могло зазнати серйозної і справедливої критики з цього огляду, з перенесенням акценту на науково-лекційний матеріал (коментар)

читання набувало прикладної, ілюстративної функції, і тим знімалося багато проблем. Петрові Пилиповичу такий проект був цікавий, як одна з нових форм музейної роботи, яких він постійно наполегливо шукав. Маючи фахову філологічну освіту Львівського університету, він цікавився науковими дослідженнями, але сам старанно уникав написання наукових статей, віддавши цю царину для опрацювання дружині. Свою наукову працю він зосередив довкола написання хроніки діяльності музею та ретельного редагування «Наукового вісника». Це була не лише технічна правка, а й приголомшуюче глибоке прочитання із зануренням у текст, звірянням з джерелами, роботою над стилістикою і лексикою. Віддаючи опрацьований текст автору, ніколи не наполягав на своїх правках, завжди лишаючи авторові волю лишитися на своїй думці. Кілька разів у різний час у своєму кабінеті він садив мене коло себе і посторінково проходив зі мною весь мій текст, супроводжуючи свої правки детальними поясненнями. Для кожного автора на будь-якому етапі його наукової праці такі діалоги є неоціненним досвідом і уроком.

Прем'єру мого виконання узгоджено на 2015 рік, оскільки виповнювалося 110 років з часу написання поеми. Як підтримку моєї роботи і скорий час прем'єри, слова з «Прологу» до поеми – «Та прийде час» – Петро Пилипович застосовував для вітання зі мною.

Цикл з трьох лекцій про «Мойсея» з прочитанням поеми я запропонував науково-методичній раді музею наприкінці березня 2015 року як передпрем'єрну здачу заходу. До того часу я наполегливо просив Зозуляка послухати моє читання поеми і відкоректувати його відповідними вказівками і зауваженнями. Зустрічі з різних причин ні разу не вийшло. На здачі він дуже уважно слухав і обмірковував все почуте: вів хронометраж і постійно фіксував для себе зауваження на папері. На обговоренні підтримав і схвалив науковий лекційний матеріал, хоч висловився за його часткове скорочення щодо деталізації і часових рамок (щоб вкластися у

дві лекції). Зауваження щодо читання озвучив мені тет-а-тет через кілька днів у себе в кабінеті. Вони стосувалися найбільше початкових розділів поеми: щоб не бути байдужим до читаного матеріалу і не починати надто тихим голосом. Порадив також починати виступи лекційним викладом, а закінчувати читанням, щоб не обтяжувати сприйняття. Були також поради щодо сценічного будування тексту: кожну промову Мойсея він радив виконувати стоячи за кріслом, як за трибуною, а всі інші розділи – рухаючись сценою. Усі побажання з вдячністю я взяв до уваги.

Продовжуючи вдосконалювати напрацьоване після такої «здачі», я не переставав просити Петра Пилиповича попрацювати зі мною над читанням поеми. Така нагода випала десь через два тижні до вже встановленої дати виступу. Ця репетиція тривала хвилин 15–20, бо заклопотаний, як завжди, Петро Пилипович мав кудись бігти полагоджувати справи. Робота зосередилася над «Прологом» до поеми і була настільки продуктивною, що її я і досі вважаю найяскравішим моїм уроком виразного читання від Петра Пилиповича. Передовсім довго вишукувалася і відпрацьовувалася інтонація на початкове «Народе мій». Він підказав мені ті два слова промовляти ширше, трохи сповільнено й обов'язково відділяти паузою. У дальшому перебігу строфи, на словах «мов паралітик той на роздорожжу, людським презирством, ніби струпом, вкритий» вважав, що я якось байдуже проскакую ті слова. «Уявіть собі таку людину – це ж страшна картина!» – настановляв він мене. На строфі «Невже задарма стільки серць горіло…» наполягав згадувати картини недавнього Майдану, отож трохи стримати темп рецитації і подавати строфу широко. Для кращого підкреслення кульмінації («Та прийде час») порадив мені зробити під час читання крок уперед, а потім довго відпрацьовував зі мною перехід від прологу до початку поеми. Я питав поради в Петра Пилиповича, як зробити перехід від читання лекції до рецитації поеми. Він порадив, серед іншого, такий дотепний хід: лекцію читати

в застібнутому на ґудзик піджаку, а на рецитації – ґудзик розшпиляти.

Прем'єрне виконання минуло загалом успішно, хоч і нерівномірно. Яскравішою виявилася інтерпретація першої половини поеми. Петро Пилипович був захоплений, обняв мене, хвалив голосову динаміку, яку мені вдалося зробити. Він лише потім дізнався, що все це я зробив з переляку, бо після прочитання лекційної частини зауважив, що дехто з публіки чи вже спить, чи ледве утримується від сну, й це було мені сигналом, що треба активізовуватися і щось робити, щоб уникнути провалу. На другій лекції я вже чувся упевненішим і трохи стримував свої сили та емоції. У заключному слові після завершення Петро Пилипович не щадив для мене компліментів, я ж, своєю чергою, прилюдно подякував йому за віру в мене і за незабутні хвилини співпраці над Франковим шедевром.

Випрацьована форма заходу дуже заімпонувала, і я задумав в такому ж форматі зробити Франкову поему «Іван Вишенський». Текст я вивчив ще того таки літа і повідомив про це Петра Пилиповича. Він з цікавістю це сприйняв, але попрацювати зі мною над тим твором йому вже не судилося.

Після сорокового дня по смерті Петра Пилиповича у музеї почали наводити лад із робочим архівом і книгозбірнею, яка залишилася в робочому кабінеті покійного. Більшу частину книжок забрала родина Зозуляків, частину відібрали до музейної бібліотеки. Дещо залишилося незатребуваним, зокрема кілька книжок, присвячених мистецтву читання, сценічної мови, які колись позичав мені Петро Пилипович. Із загального дозволу я забрав ці книжки собі на зберігання як пам'ятку про Петра Пилиповича, бо вірю, що вони не тільки промовляють про свого власника, але й зберігають частинку його душі. Переглядаючи їх, звернув увагу на позначки Петра Пилиповича у давніше знайомій мені книзі Василя Русанова «Майстри живого слова». Випадково погляд спинився на 86 сторінці, де йшлося про Шевченківську програму читця Сергія

Бондаренка. У позначеному Зозуляком фрагменті говорилося: «Читець починає зі слів: «А зараз я прочитаю вірш, який Тарас Григорович Шевченко написав під час арешту, в час, коли сидів у Петербурзі і чекав у казематі від царя Миколи I та його сатрапів лютої розправи» [...] Ось він повільно сідає на стілець, дивиться в зал, замислюється. Сидячи й починає читати: з уповільненим ритмом, на низьких нотах, створюючи образ поета, що чекає кари: «Мені однаково, чи буду»...». Читаю це і в пам'яті воскресає такий же прийом у читанні Петра Пилиповича цієї поезії на відкритті Шевченківської виставки в музеї 2014 року – от звідки було взято ідею! Усвідомлення цього сповнило мене якоїсь світлої тихої радості, наче щойно побачив Петра Пилиповича, відчув його душу, яка в такий артистичний спосіб завітала попрощатися, щоб навіки щезнути.

РОМАН ГОРАК

ТАК ШВИДКО ВІДІЙШОВ
Пам'яті Кухти Степана Мар'яновича

Степан Кухта

Ще недавно він радів виходу 15-го випуску «Наукового вісника музею Івана Франка у Львові», що з'явився наприкінці 2014 року, де були опубліковані його дві наукові розвідки: «Листи Дениса Лукіяновича до Івана Франка» й «Кореспондент з Катеринославщини» про маловідомого українського письменника Юхима Павловського, який листувався з Іваном Франком. Обидва дослідження є вагомим внеском у франкознавство. В цьому ж випуску журналу Степан Кухта опублікував рецензію на виставку, яку репрезентували в музеї до 120-річчя від першої постановки драми Івана Франка

«Украдене щастя». Все це свідчило, що в музей прийшов працювати серйозний науковець, з великим багажем знань та широчиною наукових інтересів.

Зрештою, про ширину наукових зацікавлень Степана Кухти свідчить і видання, які він здійснив до приходу в музей. 1994 року він видав книжку оповідань та казок забутої української письменниці Володимири Жуковецької у київському видавництві «Веселка». Цінність видання була не тільки в тому, що він заново відкрив чудову дитячу письменницю, але він уперше опублікував її достовірну біографію та встановив точну дату її народження – 5 травня 1871 року. Знайшов він її у метричній книзі народжень села Велика Вільшаниця, де вона народилася. Він і здійснив перше після смерті письменниці видання її творів.

2013 року у львівському видавництві «Сполом» вийшла його краєзнавча розвідка «Село Прокурава (1633–1939)». З цього гірського села, про яке колись, як і, зрештою, про інші гуцульські села говорили, що воно Богом і людьми забуте, була родом його дружина Орися. Після виходу книжки в селі зробили велику презентацію…

Степан Кухта був одним з редакторів автентичного видання книжки Юрія Горліс-Горського, що вийшла у Львові 2014 року. Це видання було здійснене на прохання дочки письменника Лариси Янг-Лісовської, яка проживає в Німеччині. Видання було присвячене 80-річчю виходу першої частини «Холодного яру», 200-й річниці від народження Тараса Шевченка та героям Майдану. Для Львова він розробляв так звану покрокову екскурсію місцями Івана Франка, яка мала служити основою для екскурсій про Каменяра у нашому місті.

Довший час він працював над виданням фейлетонів відомого українського письменника Івана Керницького, відомого ще під псевдонімом Еко. Ці фейлетони він публікував щосуботи в американській газеті «Свобода». Вони були настільки цікаві, що їх захотіли видати львівські видавництва «Каменяр» та «Апріорі». Не судилося довести цю працю до завершення.

Він був за фахом журналіст, закінчив Львівський, тоді ще державний, а тапер національний університет імені Івана Франка 1990 року. В цей університет він вступив 1985-го.

Його дипломна робота була присвячена творчості забороненого і, відповідно, й забутого українського письменника, одного з творців радикальної партії В'ячеслава Будзиновського, твори якого припадали пилюкою у спецсховищах. Саме під час роботи над дипломом і проявилися неабиякі дослідницькі риси характеру Степана Кухти. Особливо активно він розгорнув свою журналістську діяльність в роки так званої «перебудови», які припали на закінчення ним університету. Працював в обласних виданнях, а особливо в районній газеті, яка тоді ще називалася «Радянський шлях». Інформував на сторінках цієї газети про видатних людей Жидачівщини, яких волею радянської ідеології зарахували до забутих та заборонених, організовував статті на сторінках цієї газети з історії району та національно-визвольного руху, писав про рідне село і про організаційні структури в ньому, зокрема виникнення «Просвіти».

Любив рідне село, знав його історію. Знав, що в ньому народився Владислав Бадені – батько Станіслава та Казимира Бадені, який був намісником цісаря в Галичині й увійшов в історію як організатор кривавих виборів до Віденського парламенту та Галицького сейму. Однак розвинути на повну потужність свою журналістську діяльність йому не дали тодішні обставини, які склалися після розвалу Радянського Союзу і встановлення української державності. Він з головою поринув у вибори, нові перетворення: створював виборчі штаби, групи підтримки, був помічником депутатів, брав участь у різних соціальних проектах, писав їм передвиборні програми…

Він так і не став професійно працювати журналістом. Ще в студентські роки зацікавився проблемами українського народного танцю, танцював у відомих колективах, вивчав хореографію. Писав чимало статей на цю тему в часописах,

зокрема, «Житє і слово», «Наше слово», «Сільські вісті»», «Українська культура». 2011 року у львівському видавництві «Край» видав монографію «Маестро гуцульського танцю Ярослав Чуперчук».

Потяг до науково-дослідницької роботи привів його на поріг Франкового дому, де від 2 грудня 2012 року він працював науковим працівником. Поринув з головою у нову роботу, проводив екскурсії, активно долучався до життя музею…

Однак всі його плани жорстоко перервала невиліковна хвороба.

Відійшов у вічність 19 березня 2014 року. Його поховали в рідному селі Бориничі на Жидачівщині, де народився 24 травня 1964 року.

Такою була його воля: спочити в землі предків. Хотів, щоб над головою було рідне небо.

Залишив дружину Орисю Михайлівну та двох синів, на той час ще студентів: Богдана, 1991 року народження, та Мар'яна, 1996 року народження. Богдан – поет. Його голос можна чути на молодіжних вечорах та по радіо з читанням поезій та виконанням власних пісень.

Земля пухом тобі, Степане.

РОМАН ГОРАК

ПОВЕРНЕННЯ ЯРОСЛАВА ГНАТІВА

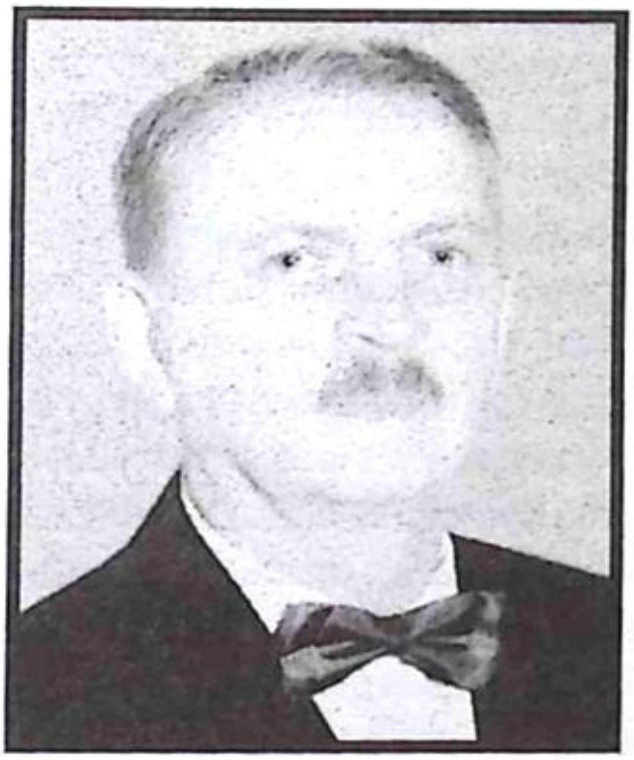

Ярослав Гнатів

Коли у Львові в перші роки української державності мало не в кожному під'їзді почали організовувати на базі колишніх ПТУ чи ФЗУ різного роду інститути, а університетів стало більше, ніж у всій Україні в радянські часи, Ярослав Миколович Гнатів (його всі знайомі чогось по-панібратськи називали Ярко), а він сам кожного, хто називав його по батькові Миколайовичем, поправляв і казав, що його вітця звали не Миколай, як останнього російського імператора, а таки Миколою, а тому й звати його слід Миколовичем), вирішив заснувати *щось*, як казав, і собі. Наукових кадрів також тоді

не бракувало й плодилися вони з неймовірною швидкістю, і на той час було вже їх достатньо. Властиво – предостатньо, бо досить було якомусь зачуханому кандидатові наук поїхати за кордон, як звідти він вже повертався доктором наук, уміло нострифікував здобутий праведним шляхом свій диплом у нас і ставав повноцінним доктором наук із *закордонним дипломом*. В органах влади, зокрема в адміністрації, наплодилось, як грибів по доброму дощі, відразу тьма докторів наук. «Ти дивись, – коментував цей небувалий врожай, – де не кинеш палицею, то відразу втрафиш у професора чи доктора наук».

Виходячи із *сказаного вище*, вирішив Ярослав Гнатів заснувати оте *щось* і мало бути воно відразу Академією, членом якої, як стверджував перший пункт її *ніде* не опублікованого, але добре відомого всім членам, статут, міг бути кожен, хто не має що до роботи і швендяється по Академічній вулиці, яку так назвали ще за небіжки Австрії у Львові, бо в ті часи, як і в теперішні, нею швендялись, прогулюючи *пари*, студенти Львівського університету, яких тоді величали *академіками*, а тих, хто вчився в гімназіях, називали *студентами*. Від того швендяння і вулицю назвали Академічною, а за радянської влади перейменували на проспект Тараса Шевченка. Однак, попри таке перейменування, її й надалі вперто називали Академічною, зберігаючи пам'ять про тих перших академіків, які нею торували дорогу до храму науки, що стояв на узвишші на розі вулиць Щербакова та Драгоманова, які дістали ці назви за совєтів. За Австрії вулиця Драгоманова називалася вулицею Мохнацького, щоправда, не на честь колишнього президента міста Львова, Едмунта Мохнацького, який не був аж ніяк дуже високого походження, як інші президенти, а працював скромним адвокатом. Президентом столичного міста Львова він був у 1886–1897 роках й уславився тим, що за його керівництва у Львові була відома Крайова виставка у Стрийському парку та провели перший електричний трамвай, який довозив охочих на цю виставку. Назвали вулицю на честь іншого Мохнацького – Маврицiя (1803–1834), учасника

таємних товариств та повстання 1830–1831 років. З настанням української державності вулицю Драгоманова залишили в спокої, колишній директор Наукової бібліотеки Львівського університету, яка є на цій вулиці під № 5, Богдан Якимович, навіть хотів, щоб цю бібліотеку назвали іменем Михайла Драгоманова, але з цього нічого не вийшло не стільки через упертість тодішнього ректорату, а через те, що ініціатор надання імені не знайшов достатньо аргументів, щоб переконати той ректорат.

Інакше було з вулицею Олександра Щербакова, який уславився тим, що здорово пиячив й умів споювати інших діячів партії та уряду за вказівкою товариша Сталіна. Від перепою він і помер, хоч офіційно було заявлено, що від інфаркту. Щоправда, проти лікарів кремлівської лікарні було розпочато кримінальне провадження за те, що неправильно його лікували й довели до смерті. Після відомого XX з'їзду КПРС ім'я цього видатного політичного діяча все згадували менше й менше, а навіть місту Щербаков було повернуто його історичну назву Рибінськ, однак 1984 року його вчергове перейменували на честь відомого борця з пиятикою Андропова. Всі партійні *розбірки* якось не дійшли до Львова, і вулиця Щербакова проіснувала аж до становлення української державності.

Давньої назви вулиці Щербакова (вона називалась вулицею Миколая, оскільки таке ім'я мав костел), звичайно, не повернули, а назвали її на честь Михайла Грушевського, який прибув до Львова, згідно з однієї з умов так званої «Нової ери», яку різко критикував Іван Франко.

Про австрійські часи й найдорожчого опікуна Галичини цісаря Франца Йосифа після тих кардинальних перейменувань тепер нагадував тільки величезний його портрет, який прикривав облізлу аж до цегли стіну будинку на безіменному провулку, що виходив з вулиці Костомарова на вулицю Шота Руставелі, саме в тому місці, де скупчуються багато маршруток, що розвозять людей з тої зупинки в різні напрямки

Львова. Портрет був також неподалік відомої забігайлівки на вулиці Костомарова, 7, де збиралася львівська богема на початку 1990-х років та яка мала неофіційну назву серед тої богеми – «Псяча буда».

Власне вулиця Академічна не така вже й довга, як славна своєю історією і розташована вона у проміжку між готелем «Інтурист», названого тепер на європейський *манір* «Жоржем», та ощадною касою (Ярослав Миколович обурювався: яка «ощадна»? Має бути шпар-каса, бо наш народ *шпарує* гроші, а не щадить їх!) № 10013/0295, перед вікнами якої замість знесеного пам'ятника Олександру Фредро тепер споруджено пам'ятник Михайлові Грушевському, що сидить на троні, як і належиться президентові, тим паче президентові уряду (хоч усі переконані, що він перший президент України, що є історичною несправедливістю, бо першим президентом України таки є Леонід Кравчук).

Про те, що ця вулиця є проспектом Тараса Шевченка, довгий час нагадував викладений з квітів портрет Кобзаря, перед яким завжди крутилися фотографи й на тлі якого любили фотографуватися гості міста Львова.

Побіч цієї ощадної каси між вулицями пролетарського письменника західноукраїнського походження Олександра Гаврилюка та Олександра Герцена, відомого своїм «Колоколом», була «Шкоцька каварня», в якій за австрійських часів збиралися спортовці, літератори та професори університету. Сиділи годинами: одні пили, інші читали газети (вони мусили бути в кожній порядній каварні), професори, в основному математики, на салфетках та столах, чекаючи поки кельнер обслужить їх, розв'язували різні математичні задачі, аж це розсердило того кельнера й він купив цим мудрагелям грубий зошит, аби вони не паскудили салфеток, а писали в ньому. Щоправда, всесвітньо відомий учений Станіслав Улям, творець водневої бомби, у своїх спогадах писав, що цей зошит купила й подарувала своєму чоловікові дружина Стефана Банаха, відомого математика. От тоді почалася за-

бава: математики писали в цьому зошиті складні задачі і за їхнє розв'язання діставали приз. Стефан Банах був братом української письменниці Катрі Гриневич, яка, до речі, як сама признавалася, до двадцяти років навіть не підозрювала, що на світі існує українська мова. Відвідувачі замовляли каву чи пиво й довго щось обговорювали, сперечалися, сварилися, мирилися і далі вели обговорення тої чи іншої математичної проблеми. Коли не було аргументів, розпускали кулаки, щоб довести свою рацію. Результати суперечок записували в зошит. Це були формули з вищої математики.

Стіни «Шкоцької», тобто шотландської, були оздоблені картинами за мотивами романів Вальтера Скотта, часто їх доводилося «реставрувати», бо математики курили цигарку за цигаркою, тому дим стояв коромислом.

Власник «Шкоцької» часом не витримував і сварився з гостями-вченими, бо ті, бувало, сиділи по кілька годин, а одного разу аж 17. Математичний зошит зберігали в бармена й видавали його на прохання будь-якого вченого. На одній сторонці писали задачу, її автора й дату. На іншій – розв'язок. Автори іноді обіцяли винагороду за правильний розв'язок: від «малої чорної» до живої гуски.

У зошиті були задачі, записані з 1935-го до 1941 року. Всього 193 задачі. Після смерті Банаха його син, Стефан-молодший, вивіз той зошит до Польщі, а Станіслав Улям виготовив 300 копій і розіслав математикам по всьому світу. Найскладнішу задачу зі «Шкоцької книги» розв'язав аж 1972 року швед Пер Ерфло й отримав живу гуску з рук автора – Станіслава Мазура, який тоді викладав у Варшавському університеті.

Стефан Банах до цього не дожив, але був людиною принциповою і під час гітлерівської окупації відмовився від праці та жив за рахунок того, що у відомому Бактеріологічному інституті, що на вул. Зеленій, кормив своєю кров'ю вошей. Щоправда, тоді ширилися чутки, що цю задачу ще раніше розв'язав не професор, а звичайний студент, який запізнив-

ся на лекцію і побачив на дошці записану задачу Банаха. Його сусід по лавці піджартував над запізнілим студентом і сказав, що це – домашнє завдання, і хто його розв'яже до наступного заняття, той дістане автоматично залік. Зі страху бідний студент через ніч ту задачу, над якою билось покоління учених, розв'язав і дістав в нагороду печену гуску від самого Банаха, але про це преса забула повідомити, бо був той студент звичайним русином, тобто українцем.

За радянських часів у тому кафе містилася їдальня, в якій снідали в основному манною кашею за шість копійок фізики й хіміки зі студентського гуртожитку на Герцена, а вже в наші часи чого там тільки не було! Врешті після чергового ремонту тут квартирував банк «Універсальний», а тепер – готель.

Навпроти (вул. Академічна, 25) колись було дуже популярне кафе «Рома», тобто «Рим», де збиралися офіцери та інтелігенція, яка продовжувала свої походеньки по кав'ярнях (тоді це називали *водити козу*), колись було «Пекелько» в тодішньому військовому казино, де відбулись основні події Франкового роману «Для домашнього огнища», та яке потім в радянські часи перенесли в Будинок шахів.

На початку Академічної за Австрії, 1912 року, збудували найвищий будинок у Львові, такий собі хмародер (мав усього вісім поверхів), в якому в радянські часи й до сьогодні є профспілка (тому той будинок так і називали *будинком профспілок*).

Перед тим будинком проклали алею, обсадили з обох боків тополями (потім їх вирізали і замість них насадили якісь чахлі канадські клени), й львів'яни негайно влаштували тут так зване «корзо», щось на зразок бігової доріжки, на якій можна було парадуватись у святкові та вихідні дні. На фоні того хмародера спацерувальники любили фотографуватися (ще б пак! Як в Америці!), а щоб мати якийсь певний на тому заробіток, на цьому проспекті й поселився Володимир Мельник, який був професійним фотографом, його знимки тепер його син Ігор так щедро використовує у своїх книжках про королівське місто Львів.

Правду кажучи, будівництво того хмародера було великою кривдою для тих, для кого Ярослав Гнатів вирішив відкрити академію, бо тут була відома на весь Львів каварня Фрідріха Вільгельма Шнайдра, де збиралась вся львівська голота й богема, що в основному складалася з претендентів на безсмертя в царині літератури. Тут стояли столи й можна було насидітися, скільки хочеш, бо, згідно з неписаними правилами тодішньої етики, ніхто гостя з такого закладу не мав права вигнати, поки він сам не вступався. Навіть був такий популярний анекдот, що тут можна було би висиджувати курчат чи якусь іншу птицю. Відвідувачем цієї кнайпи був Лесь Мартович, саме тут він почався як письменник, бо йому ще один відвідувач цієї кнайпи В'ячеслав Будзиновський обіцяв за кожне написане оповідання давати по гульдену. А коли тих оповідань назбирається доста, то й видати їх книжкою і свого слова дотримав.

Для своєї Академії Ярослав Гнатів вибрав невеличке кафе на перехресті вулиць Саксаганського і Добролюбова (зараз вул. Ярослава Стецька), називалося воно «Нектар». Фактично, вулиця Панаса Саксаганського була логічним продовженням Академічної, під нею текла закута в труби Полтва, а за австрійських часів ця вулиця називалася Стежковою (львів'яни її, всупереч офіційній назві, називали Шкарповою). Нею любив ходити на роботу Іван Франко, коли працював у газеті «Кур'єр Львовскі», редакція якої була неподалік теперішньої бібліотеки ім. Василя Стефаника, а мешкав на вулиці Зиблікевича, що тепер є частиною вулиці, яку названо на його честь. Великих будинків тут не було, такі собі партерові хати, а мешкали «шевці, кравці та всілякі справці», в яких Іван Франко шив собі черевики, наймав їх для рубання дров, а також купував сливки, які тут чогось добре родили й не були червиві.

Було це невеличке кафе, яке дехто з *ляїків*, тобто претендентів на членство в Академії, називав кав'ярнею, що дуже обурювало Ярослава Миколовича, і він зі своєї сумки, яку

йому подарував з нагоди створення Академії та одноголосним обранням його її президентом однокурсник Василь Валько, який працював начальником у Статистичному управлінні, що на теперішньому проспекті Чорновола, витягав аркуш паперу. У Статистичне управління надходили анкети для опитування населення під час останнього радянського перепису. Після заповнення тих анкет населенням їх знову повертали в ЦСУ, потім дані переводили у машини, а папір з людськими анкетами ставав уже нікому непотрібним. З другого боку він був чистий, і Василь Валько у скрутні часи роздаровував його львівським письменникам. Зокрема, дуже полюбляв писати на ньому свої колгоспні романи Роман Федорів, тоді головний редактор журналу «Жовтень», який з приходом української державності став «Дзвоном». Казав Федорів, що списаний дрібним почерком аркуш тієї анкети є саме однією друкованою сторінкою, отож можна вести правильний облік його внесення в українську літературу.

Так от, коли отой *ляїк*, яких потім почали називати *рагулями*, говорив кав'ярня, то пан Ярко витягував з тієї сумки спеціальний папір, що був ксероксним відбитком з дуже рідкісного журналу «Українська мова», який редагував Огієнко, і зачитував, що кав'ярня означає місце, де їдять чорну ікру, і нічого спільного з кавою не має, а те місце, де порядні люди п'ють каву, потрібно називати каварнею. Кав'яр (ікру) у Львові колись великими ложками їли в російському посольстві. Ті, які потім повірити в більшовицькі обіцянки й виїхали на Радянську Україну, де їх знищили. Від того їх називали *ікроїдами*, а припинилось це споживання ікри після того, як Микола Лемик убив Мануїлова, високопосадовця з СРСР, щоб привернути увагу світу до винищення українців голодом. Світ жер український хліб і вдавав, що жодного голодомору нема.

Розташовувалося це кафе в будинку №9 на вул. Панаса Саксаганського. Його збудували у 1911–1912 роках за проектом Альфреда Захаровича. На самому вершечку кам'яниці були

маскарони роботи Зигмунда Курчинського. Сам «Нектар» був на партері і з одним великим вікном, яке називали телевізором, на п'ять чи шість столиків, при яких умудрялися втиснутися стоячи від сили чотири людини. Власницею цього кафе була пані Люба, типова львівська говірлива міщанка, яка про кожного постійного відвідувача знала більше, ніж він сам про себе, і все це вона вивідувала, поки тонкою цівкою, фуркаючи та шипучи, лилася кава з апарату в горнятко клієнта. Пані Люба десь вичитала, що в Парижі експресіоністи стали славні тому, що виставляли свої картини у вітрині кафе, а тому вона також заохочувала відвідувачів, більшість з яких знала по імені, приносити свої роботи. Й ті приносили. Щоправда, відповідної вітрини у «Нектарі» не було, а тому пані Люба вивішувала картини на стінах. Художники кривились і називали ці твори *рагульськими*, але від того кількість робіт не зменшувалася, а збільшувалася. Часом пані Люба навіть продавала ці творіння якомусь не цілком тверезому клієнту і, за її словами, ставала *меценаткою*. Кава для Львова в ті часи була дивиною, бо було не так і багато тих кафе, а, крім того, була ще й дешевою – по 16 копійок за горнятко. Робили її в автоматі, який називався «Omnia». Завше була черга. Проте довго відвідувачі в кафе не затримувалися, бо в тісноті, шумі й до того ж навстоячки витримати довше години було годі. Каварня мала неймовірний успіх. Саме зважаючи на її вигідне розташування – вона була через дорогу від хати Ярослава Миколовича – її вибрали за *осідку* для Академії.

Якщо перейти біля «Нектару» вулицю Добролюбова, то там на цілий квартал в класичнім еклектичнім стилі розтягнувся колишній будинок цісарсько-королівської фінансової прокураторії, який почали будувати перед Першою світовою війною, коли Галичина належала Австро-Угорщині, а закінчили, коли Галичина вже була загарбана II Річчю Посполитою. Будували цей будинок на місці знесених будинків, серед них і будинку, де тривалий час мешкав Іван Франко зі сім'єю, там народилося його двоє дітей, за винятком Петра (прийшов на

світ у Нагуєвичах). Цей будинок був приписаний до вулиці Зиблікевича, 10. Споруджувала цей будинок фірма Міхала Уляма. За радянських часів там перебував штаб військово-повітряних сил.

Кафе «Нектар» існувало вже з 1974 року, однак особливо популярним стало відтоді, як через дорогу поселився Ярослав Миколович. Це помешкання належало якійсь єврейській родині, яка поспішно виїздила в Ізраїль. Ярослав Гнатів мешкав на той час на вулиці Мічуріна, яка тепер стала вул. Петра Карманського. Була це двокімнатна квартира, неподалік Стрийського парку, зате з препаршивим сполученням з центром, а особливо з місцем праці Ярослава Миколовича – Львівською політехнікою. Про продаж помешкання поблизу «Нектару» дізналася його товаришка Ірина Калинець. Отож пан Ярко невдовзі сюди перенісся мешкати. Уляна, його дружина, відразу на балконі, який виходив на вулицю Саксаганського й добре проглядався з вікна-телевізора кнайпи, розвела розкішні калачики, їх ще називають бабками чи мушкательками, хоч насправді це один з видів гортензії. Ці квіти цвіли так буйно, що ловили зачудовані погляди перехожих.

У цьому будинку також мешкав керівник моєї дипломної роботи з органічної хімії Ігор Васильович Муравйов, під орудою якого я пройшов добру школу хіміка-синтетика й опублікував кілька статей у центральних журналах та мав один чи два авторські свідоцтва. Це був дуже досвідчений і вимогливий викладач, але закінчив він свою кар'єру погано, бо його вигнали з факультету за те, що він замкнув на горищі студентів, які пішли туди, щоб на фронтоні факультету вивісити синьо-жовтий прапор. Імовірно, все могло б закінчитися не так зле, проте серед заручників була дочка прокурора, який цього не міг вибачити професорові, й невдовзі Ігор Васильович опинився поза університетом.

Він мешкав на поверх вище від Ярослава Миколовича, мав собак, які мали звичку ставити «мітку» біля дверей квартири Гнатівих, через що пані Уляна завше мала *петрактації* (це

слово тепер спритні журналісти після вивчення курсу *ділової української мови* замінили на *перемовини*) з дружиною Ігоря Васильовича. Ігор Васильович, попри все, поважав Ярослава Миколовича. Звертався до нього через *пане Ярко* і при зустрічі зі мною завжди, кажучи казенною мовою, відзвився про нього позитивно. «Знаєш, Ромку, – казав мені Ярослав Миколович, – мені подобається отой звичай звертатися до людини по імені та по батькові, хоч кажуть нібито звичай російський. Людина, яка так звертається до тебе, шанує тим самим і тебе, і твого батька. Ну, а коли звертаються через *пане*, то той пошанівок пропадає».

Мав звичку Ярослав Миколович перед виходом на роботу забігати в «Нектар» випити філіжанку кави. Після роботи також приходив сюди, займав традиційно другий столик від стіни, навколо нього збиралася *його* компанія, яка мирно провадила бесіду на *бозна-які* теми.

З часом до «Нектару» потягнулися і студенти Ярослава Миколовича, які не могли з першого разу скласти заліки і їм загрожувало демонструвати свої знання перед комісією. Було цікаво спостерігати, як вони збиралися тут: спершу їх було кілька, групувались вони через дорогу, біля будинків з протилежного боку вулиці. Про ці кам'яниці розповідали, що їх спроектував відомий французький архітектор Корбюзьє, хоч це була неправда. Будинок № 6 у 1936–1938 роках звели у стилі функціоналізму за проектом Збігнєва Вардзали та Адама Курилла спеціально під приміщення нотаріальних контор (вони там є дотепер), а сусідній будинок під № 8 збудували за проектом архітектора Зигмунда Шпербера. На першому поверсі того будинку в ті часи був магазин «Молодіжний», де за довідками нареченим продавали обручки. Саме біля цього магазину, який добре проглядався з вікна-*телевізора*, збиралися студенти й визначали, кому йти в *розвідку*, вибирали відважного, хто має складати повторний залік першим.

Бідний студент боязко відчиняв двері й розгублено казав «Добрий день», на що йому всі хором відповідали, що

приводило здавача у ще більший ступор, і він не знав, що робити далі, аж пані Люба голосно гукала: «Пане Ярко, до Вас прийшов відвідувач». «Де?» – запитував Ярко, оглядаючись навмисно довкола, поки знову пані Люба, виставляючи клієнтові каву, казала: «Та во, в дверях, стоїть». «Ну то дай 'му горня кави за мій рахунок і най йде сюда», – відповідав Ярослав Миколович.

Студенту робили місце, він боязко ставив каву на стіл і продовжував стояти.

– Ну та пий, бо вистигне, – казав Ярослав Миколович, – а вистигла кава ніц не варта…

Студент сьорбнув раз, другий і не знав, що робити далі.

– Ти сі як пишеш? – ставив перше *конкретне* питання Ярослав Миколович.

Той відповідав.

– А з якого ти села? – знову чергове запитання. – А там хто до війни був священиком?

Як правило, студент поняття не мав.

То зле. Треба знати.

І називав прізвище того священика.

– Він там має бути похований на вашому цвинтарі. Як приїдеш додому, то піди подивися, чи його могила доглянута, а як не доглянута, то зроби на ній порядок, щоб люди з чужих сіл, які приходять до вашого села на празник на Покрову, не сміялися з вас.

Ярослав Миколович продовжує далі сьорбати каву.

– А *той во во* (в нього була така звичка замість отой чи той казати *той во во*), – Ярослав Миколович зупиняється на хвилю, а потім називає прізвище та ім'я, – тобі сі ким приходит?

Студент може знати *того во во*, а може, й не знати. Як знає, то радісно повідомляє, ніби це є правильна відповідь на перше запитання білета іспиту, хто йому доводиться *той во во*.

– Ну во видиш, він так само вчився в інституті, як ти, і був добрим студентом. Ніколи не переждавав, як ти. І знав, хто

в його селі був священиком ще за австрійських часів. Потім за польських і навіть теперішніх.

– Ну а ти знаєш, як писалася твоя бабуня по мамі? Знаєш, коли народилася.

Студент не може пригадати.

– А видиш – не знаєш, – атакує Ярослав Миколович. – А знаєш, що в Японії кожен інтелігент повинен знати свій рід до шостого коліна. А ти до якого знаєш?

Студент починає перераховувати, але далі бабців і дідусів не знає.

– Ну, вступ ми з тобою вже зробили, а тепер давай по справі – підводив підсумок розмови з охочим скласти черговий раз залік і ставить конкретне запитання з теми.

Працював Ярослав Миколович на кафедрі АСУ, що означає автоматичні системи управління, був там доцентом, хоч кандидатської дисертації не захищав, а ті, хто його знав і знав його науковий доробок, казали, що на основі тих наукових статей (їх було більше ніж сто) можна було захищати докторську, а за бажання вчена рада політехнічного інституту могла йому без захисту відразу присвоїти звання доктора технічних наук, але Ярослав Гнатів був категорично проти цього. «Викладач повинен перш за все бути спеціалістом, а не паперовим доктором» – казав і любив розповідати, якого рівня останнім часом наплодилось докторів та кандидатів, особливо в останні роки під час «диригування» Вищою атестаційною комісією про Міністерстві освіти України Дмитром Табачником, де дипломи продавали за гроші…

Останнім часом він був прихильником того, щоб усі звання народних артистів, заслужених діячів, враховуючи, за що ці звання були отримані, анулювати. Вважав це рудиментом радянщини. Був прихильником того, щоб переглянути всі наукові ступені й перестати виплачувати надбавки за ті звання.

На час створення Академії він вже був відомим письменником і з ним рахувались у письменницьких колах і не тільки в «Нектарі».

Він знав собі ціну, його в інституті поважали. Ректор знав, що Ярослав Миколович *приймає* заліки та іспити в «Нектарі», але дивився на це крізь пальці, бо знав, що доцент Гнатів не поставить нікому оцінку без відповідних знань. Знали про це й студенти.

Іспит у каварні закінчувався тим, що Ярослав Миколович казав студентові прийти *в такій а такій* годині, *в такий то а такий* день на кафедру і доздати решта та відповісти на всі запитання, які він ставив на самому початку. Студент погоджувався і йшов.

Потім приходив боязко з-під магазину «Молодіжний» наступний претендент на залік, і все повторювалося. Щоправда, від попереднього студента він вже знав, про що буде найперше запитувати Ярослав Миколович, а тому дуже справно відповідав на запитання про бабць та дідусів, але Ярослав Миколович зупиняв його, витягав ручку й папір і просив повторити, бо він хоче записати й потім перевірити.

– Та я може щось трохи наплутав, – відразу хапався за розум студент, – але…

– Ну то наступного разу розплутаєш, – мирно відповідав викладач, – і скажеш правду, а тепер записуй перше запитання…

Отож, коли каварня «Нектар» набрала у Львові шаленої популярності, 2001 року Ярослав Миколович вирішив відкрити Академію, для якої кращої назви, ніж Академічна, знайти було годі. Оскільки він став її президентом, то завідувач кафедри Інституту прикладного й декоративного мистецтва, а опісля Академії мистецтв, Олександр Коровицький пошив йому берет, мантію, нарукавники і, зрештою, все, що потрібне такій поважній особі як президент Академії. «Як презес, то презес», – казав сміючись на то все Ярослав Миколович. Про цю Академію Ігор Мельник у книжці «Галицьке передмістя та південно-східні околиці королівського столичного міста Львова» писав: «Це унікальне товариство людей, не байдуже до Львова, зокрема до Академічної, яке нагадує компанії

інтелігентних львівських батярів, що збирались у тутешніх кав'ярнях (Ігор Мельник, автор цієї книжки не був членом Академічної академії тому замість слова каварня вжив непопулярне серед членів Академії слово кав'ярня) «Рома», «Шкоцька».

Справді, товариство, точніше члени Академічної академії були найрізноманітнішими людьми. Були це художники, музиканти, адвокати, вчителі, викладачі вузів (по-теперішньому вишів), але найменше було філологів. Їх поява викликала бурю кпин з них, особливо за мову, яку вони вживали у своїх працях, де кожне слово було калькою польської, німецької, латинської мови, значення яких вони здебільшого не розуміли. Вони оправдувалися тим, що так тепер пишуть в українській діаспорі, а там якнайкраще зберегли українську мову... Це викликало сміх і хтось обов'язково цитував, як там пишуть. Дехто з членів Академії любив повторювати чи, точніше, наслідувати мови наших священиків, яких також росло в такому ж темпі, як число новоспечених докторів та кандидатів наук. Здебільшого новоспечені отці, поїхавши за кордон, вивчилися там говорити іноземною українською мовою, що, як казав один член Академії, *дорогого коштує*. Хтось раз приніс книжку Едварад Козака «На хлопський розум Гриця Зозулі», що вийшла у видавництві «Лис Микита» у Вінніпегу. Від читання цієї книжки регіт стояв в Академії неймовірний...

– Як не знаєш, як берегти нашу мову, то навчись, *рогулю*, в чехів, – казав Ярослав Миколович до впертого оборонця іноземної української мови. – Знаєш, що вони позамінювали чужі слова на свої. Не знаєш? – і коли той хитав головою, що не знає, кликав:

– Миросю, – то до одного з вже прийнятих членів Академічної академії, а колишнього *ляїка*, – розкажи йому про нову реформу чеської мови.

– От слово бюстгальтер, – поважно розповідав Миросю, – чехи замінили на *цицкодержател*, голуб – на *дахови обсирател*, а зайця – на *полови попірдоляч*...

Це був популярний жарт, але…

– Бачиш до чого розумні чехи дійшли, а ви отут *що* починаєте? Жодної поваги до своєї мови, – говорив Ярослав Миколович.

– Що бачиш-бачиш? – боронився впертий знавець і прибічник іноземнізації української мови. – Подивіться краще, як говорять високопосадовці, і вказував на те, що, наприклад, замість *брати участь* говорять *приймати участь*…

– Також знайшов мені знавців, – кидав зневажливо у відповідь Ярослав Миколович. – Знайшов на кого посилатися. А ти вчиш студентів…

Особливо любив жарти й розповідав усякі «віци» на засіданнях Академії викладач коледжу ім. Івана Труша Тарас Драган. У цьому середовищі народилися дуже популярні в ті роки анекдоти про Ярка Натовського, що був мистецтвознавцем і працював у теперішньому Національному музеї.

Почесним відвідувачем «Нектару» був Степан Давимука, який потім був головою Львівської облдержадміністрації. Він, наприклад, розповідав, що познайомився з Ярославом Миколовичем, який був його викладачем у… ліжку. Було так, що в ті часи викладачів Політехніки примушували цілодобово чергувати в гуртожитках, щоб запобігти всіляким неприємним інцидентам. В той день, коли чергував Ярослав Миколович, Степана Давимуки не було в гуртожитку, десь парубкував. Прийшов пізно, дивиться, а в його ліжку лежить Ярослав Миколович. «Мусив же десь відпочити після праведних трудів, – пояснював», – Степан Давимука. Відтоді й потоваришували.

Трагічно таке чергування закінчилося для мого товариша Романа Гарбуза, який працював у цьому інституті й викладав рисунок. Він був настільки обурений такою «роботою», що в зошиті, де мали записувати всілякі випадки, що трапилися під час чергування, назвав його знущанням над людською гідністю і всілякими іншими виразами, а наприкінці написав, що це чергування нагадує часи аракчеєвщини. Звичайно, що наступні чергові прочитали цей *елаборат* Романа Гарбу-

за, донесли ректорові, й Роман опинився поза інститутом. Щоправда, пізніше він став викладачем рисунку в Академії мистецтв і дотепер працює там доцентом.

Зрозуміло, що Академія на вул. Саксаганського не могла не викликати зацікавлення органів безпеки, й невдовзі тут закишіло від *тайняків*. На щастя, їх дуже швидко члени Академії розпізнали, й навіть бувало таке, що не розпочинали розмови, поки *тайняк* не прийме робочу позу і приступить до своєї роботи.

– Ну то вже можна починати засідання, бо всі на місці, – оголошував Ярослав Миколович.

Розповідав Ярослав Миколович, що, коли працював заступником голови Львівської обласної ради, а був ще живий В'ячеслав Чорновіл, то він попросив в органів держбезпеки подати йому список колишніх таємних співробітників органів, а теперішніх народних депутатів.

«Краще б я того не знав. – розповідав Ярослав Миколович. – І найстрашніше те, що всі вони не відчували докорів сумління, а роти їм не закривалися, коли розповідали, які муки перенесли в радянському режимі, якими були переслідуваними. Жоден з тих скривджених не відмовився ні від розкішних апартаментів, одержаних від ненависної їм влади. Не посипав голову попелом і не вибачився перед народом, а ходить між людьми і нема йому кому плюнути в обличчя».

Не хотів називати прізвища одного чоловіка, який став депутатом облради, а в минулому був таємним агентом органів держбезпеки. Він був дуже популярним у товариствах, його любили, шанували і для всіх було незрозуміло, чого він раптом запив. Запив, як кажуть, по-чорному. Це призвело до смерті. Ярко сказав, що він сам і вирішив свою проблему – то в нього одного з того великого числа заговорила совість.

Зрештою, не тільки в нього. Признався у цьому В'ячеславу Чорноволу й син Ірини Вільде Ярема. Признався, а потім подзвонив мені, щоб розповісти про це. А всі думали-гадали звідки втікає інформація…

Своє існування Академія припинила 2007 року, коли власниця кнайпи продала «Нектар» донецьким грошовим мішкам, і ті відкрили там щось своє.

Нарід розбрівся хто куди. Щоправда, у Львові вже на той час було багато забігайлівок з кавою, але члени Академії надалі крутилися по Академічній. На деякий час вони знайшли притулок в «Жоржі», але швидко покинули його через постійну присутність там кримінальних елементів та розборок між ними. Довше затримались у «Домовій кухні», що на початку проспекту. Ту кнайпу називали «Домовиною». Власником її був єврей Аркадій, товариш Ярослава Миколовича, він субсидував його книжки. Це була справді гарна кнайпа, де працювали сільські дівчата, які надзвичайно смачно готували, особливо львівські флячки. Тут можна було посидіти, випити пива й досхочу наговоритися. Але пан Аркадій продав цей заклад, а сам перенісся на вулицю Личаківську, де відкрив аналогічний, але там вже ніхто з колишніх членів Академії не ходив – задалеко.

Опісля стала популярною «Зелена брама» на вул. Чайковського, біля філармонії. Там були стійки, продавали гарячі напої, каву і якісь канапки. Цей заклад часто відвідував Ярослав Миколович. Поки не відкрилася *книгарня*, тобто книжковий магазин на вулиці Остапа Нижанківського біля самої Музичної академії ім. Миколи Лисенка. Це вже було останнє пристанище колишніх членів Академічної академії. Уже багатьох з них не було в живих. Не було вже Тараса Драгана, Стефанії Шабатури, Славка Лемика і його чарівної дружини. Багато з академіків стали лауреатами Шевченківської премії. Став ним Ігор Калинець, Любомир Медвідь, став лауреатом 2011 року і сам президент Академічної академії Ярослав Гнатів і я з ним... Тепер товариство, колись молоде й веселе, жило тільки спогадами…

Не стало Ірини Калинець, яка до своєї виборчої кампанії у Верховну Раду України залучила дружину Ярка Уляну. Передвиборна агітація була успішною через винахідливість пані

Уляни. Вона на кожну зустріч з виборцями возила невелику фігурку Матері Божої, яку ставила на стіл, і починала зустріч з молитви. Розповідали, що, побачивши це, досвід Уляни перейняв також один з претендентів на місце у Верховній Раді, позичив у Галереї мистецтв у самого Бориса Возницького художнє розп'яття і вирушив з ним по виборчих дільницях. Також обрали.

Присудили Шевченківську премію Ярославу Гнатіву й мені за десятитомну книгу про Івана Франка. Кожний том в середньому має 500 сторінок.

Одного разу Ярко зателефонував мені додому. Мешкав я тоді на вулиці Ломоносова, що зараз – вул. Кирила і Мефодія. Було це після публікації в журналі «Жовтень» мого роману-есе «Шашкевич». Я працював тоді в медичному інституті.

Роман «Шашкевич» критики сприйняли як сенсацію. Ним захоплювався Ігор Калинець, який нещодавно повернувся із заслання, а лідер українського літературознавства та критики, академік Леонід Новиченко на черговому з'їзді письменників сказав, що цей роман визначає інтелектуальний рівень української прози. Було приємно.

Представився, сказав, що називається Ярослав Гнатів, і він має деякі зауваження до мого роману, який дуже йому сподобався, однак знає ще такі речі, які могли б бути суттєвим доповненням до роману. Він попросив про зустріч. Запропонував зустрітися в *каварні* «Нектар». Це *каварня* відразу викликало до нього якусь симпатію і внутрішню довіру.

Я не знав, що досвід у письменстві він мав не менший, ніж я, бо під різними псевдонімами друкувався у підпільній пресі і мав доволі значний успіх, хоча в офіційній пресі, тобто журналі «Жовтень», №8 за 1977 рік, надрукував лише одну розвідку про кераміку його рідного міста Миколаєва над Дністром («Червоні коні. Історія забутого промислу в Миколаєві над Дністром», нарис).

Під час зустрічі він розповів мені багато того, що я не знав. Особливо про Якова Головацького, Івана Вагилевича,

Ісидора Шараневича та про мандрівку в народ учасників Руської трійці. Як з'ясувалося, його дружина Уляна походить з родини Устияновичів. Ми заговорили про Миколу Устияновича, і вже на першій зустрічі вирішили, що разом напишемо роман про Миколу Леонтійовича.

Ми писали її довго й урешті видали у видавництві «Каменяр» вже, коли Ярослав Гнатів працював заступником голови обласної ради. Це була наша перша спільна робота.

Він був пристрасно закоханий у своє рідне місто. Він пишався тим, що з того міста вийшло стільки відомих діячів культури та науки, і в цьому воно не має собі рівних у Галичині. Він розповідав, що його предки були шевцями, а один з них пошив польській королеві такі гарні чоботи, що вони настільки їй сподобалися, що вона вирішила в нагороду за прекрасну ремісничу роботу вволити будь-яке прохання майстра. І не захотів той швець ні срібла-злота, ні земель, ні почестей, ні слави, а просив королеву видати привілей рідному місту, щоб у ньому не мали права мешкати *іновірці*. І від того часу не було в Миколаєві навіть поляків, а тільки русини-українці. І жили вони з того, що давала земля, і займалися різними ремеслами. Одне з них було гончарство. Тому він довгий час визбирував зразки його, робив розкопки на горі Тростянці, що на в'їзді до Миколаєва. Відчищав знайдене, складав, як археолог, зразки в одне ціле... Він завалив ними свою тісну квартирку на вул. Мічуріна, організовував зі знайденої кераміки виставки.

Своїм предкам він присвятить останній том нашої роботи «Іван Франко».

Його земляків назвали *копачами*, бо копали глину, з якої робили кераміку. Робили її так якісно, що вона довго стояла. Тому мусили ті гончарі видумувати різні забобони й звичаї, щоб кераміка билася, і люди купували нову...

Я поняття тоді не мав, що він малим хлопцем вже брав активну участь у збройному супротиві більшовицьким окупантам. Тільки наприкінці його життя довідався, що з хлопців,

його ровесників, які стали до боротьби з ворогом, він тільки один залишився живим. Вони приходили до нього у сни й кликали до себе. Де не болить, де одна благодать... *Він послухав їх і пішов – 11 липня 2015 року...*

Він виростав серед постійних облав, вивезення до Сибіру та боїв карателів з партизанами. Навчався у Миколаївській середній школі №1, яку закінчив 1955-го. Того ж року 16 серпня у с. Басівка, поблизу Львова, була вистежена і знищена остання боївка УПА. У цьому бою загинув один з відомих польових командирів УПА Михайло Гнатів («Скорий»), стрийко Миколи-Ярослава. Його соратник і земляк Степан Янкевич («Крук») потрапив у полон, а потім відбув довгих двадцять років тюрем і більше ніж 10 років заслання.

Ярослав Миколович завжди вірив у своїх краян, гордився їхньою мужністю. Вони не донесли на нього, коли поступив вчитися у Львівську політехніку, і він мав можливість її, щоправда, не без пригод закінчити (склав іспити за свого однокурсника, за це його виключили). Відбув армію солдатом на фінському кордоні, потім працював на Миколаївському цементному заводі, згодом поновився в інституті та закінчив його 1964 року. Відтак з 1965 року був викладачем, старшим викладачем та доцентом кафедри вичислювальної техніки (нині кафедра «Автоматизовані системи управління»). За цей час опубліковано більше ніж 100 робіт з інформатики, зокрема з області обробки зорових та мовних зображень, отримано 10 авторських свідоцтв на винаходи.

Від самого початку нашої співпраці ми свято сповідували істину, що найвищою культурою нації є її пам'ять про минуле, а найвищою культурою пам'яті її точність. Тим ми ніколи в нашій літературі не могли похвалитися. Для нас було важливо вказати не тільки правильний рік народження героя, а й вказати день і місяць народження, місце народження, дати повну інформацію про батьків, дідусів і бабусь. Це все вкладалося в істину, яку ми сповідували і яку вперто не хотіли розуміти, які безжалісно викидали ці

дані з наших творів. Ми хотіли творити в літературі щось нове, відмінне від попередньої. Ми відмовилися від типових героїв, вигаданих подій та середовища, в якому той герой жив. Ми хотіли правдивого героя, реальних подій, справжніх обставин. Цим ми мали відрізнятись від попередників. Опісля наші твори будуть порівнювати з творами Анре Моруа, але йому було значно легше, ніж нам. Про його героїв вже були видані документальні речі, були написані чи описані реальні факти їхнього життя. Він вже мав основу для творіння своєї власної точки зору. В нас цього не було. Було все спотворене, підігнане під ідеологію часу. Реальність підфарбовувалась або робилась такою, якою ніколи не могла бути. Ми мусили роздобувати документи й вставляти їх у твори. Щоб нам вірили, ми мусили посилатися на той документ і його координати в архіві. Наші публікації зустрічали вкрай вороже, не тому, що Ярослав був кібернетиком, а я хіміком, і, як вважали всі, ми не мали фундаментальної філологічної освіти. На думку тих, хто нападав на нас, письменниками могли бути тільки філологи, на що ми відповідали, що серед філологів та журналістів, щоправда, дуже рідко, але трапляються письменники, однак за ними потрібно шукати так, як колись Діоген шукав зі свічкою серед білого дня людину…

Уже на початку вірна прислужниця партії та уряду газета «Львовская правда» опублікувала статтю А. Халімончука, викладача Львівського університету, під назвою «Куда приводять домыслы?», скеровану проти наших пошуків.

На думку А. Халімончука ми скотились у націоналістичне болото, й таким, як ми, немає місця в літературі.

Ніхто не виступив у пресі в наш захист. Ніхто. Це боліло…

Навпаки, колишній завідувач кафедри фармацевтичної хімії Микола Туркевич, син отця Михайла Туркевича з Поникви, відразу поспішив зібрати збори і розпочати травлю проти мене, щоб вигнати мене з роботи. Хотів проявити свою пильність. Йому ж колись довірили, проте довіра до-

рого коштувала, бо він привселюдно на зборах працівників медінституту зрікся свого батька.

Куди благородніше вчинили з Ярославом Гнатівим. Коли до ректора Політехніки прибігли з тією статтею, то той відповів: «Официального извещения не было, а когда поступит, то будем думать, как спасать».

Для здійснення задуманого нам потрібні були архіви, а найперше метричні книги, які вели у церквах. Вони були в Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Львові і до них ми не мали доступу, як і до літератури, яку зберігали подалі від людей у спецсховищах, звідки лише довірені особи могли вичитувати компромати на людей.

Нам ніхто не хотів давати дозволу на користування архівами. Ні мені в медичному інституті, ні йому в політехнічному інституті, де ми працювали. Врешті ми знайшли вихід: стали активно друкувати маленькі знахідки в журналі «Жовтень». Їх було багато, і всіх ми їх використали в наступних своїх більших творах, але тоді вони для нас були спасенням. На основі їх Роман Федорів видав нам, як авторам журналу, прохання про доступ в архіви та спецсховища, щоб ми могли працювати над певними темами. Ця тема була – біографія Івана Франка. Через Івана Франка ми хотіли показати в правдивому світлі інших і час.

Ми прагнули…

Той, хто уявляє собі архів, де все приготовано для дослідника, де на все можна знайти відповіді, той глибоко помиляється. Архів – це більш-менш упорядковане звалище документів, і для того, щоб знайти відповідь на питання, які тебе цікавлять, потрібно багато часу, терпіння і сил. Протягом свого довгого письменницького життя, у Львівському архіві не бачив ніколи жодного письменника. Пояснюється це просто: їм не потрібні архіви, вони працюють за іншою методикою, ніж працювали ми, докопуючись істини.

Своїми пошуками ми так надокучили працівникам архіву, що вони вирішили нарешті впорядкувати фонд метричних книг, який був чи не найбільший за об'ємом. Тепер цей фонд

належить до особливо цінних документів. А розпочали ми з того, що хотіли дізнатися, в якій церкві і коли виголосив українською мовою свою проповідь Маркіян Шашкевич. Ми знали, що це було на Покрову в соборі св. Юра. Хоч деякі письменники, напевно, боячись згадувати цей собор, твердили, що сталося це в іншій церкві. Отож потрібно було знайти метричні книги цього собору. Їх не було. Врешті ми знайшли. Вони в описі, які складали спеціалістки зі Сходу «по ускоренной методике» і не знали латинської мови, якою раніше вели ці документи, значилися, як книжки зі села *Арцетати*. Так прочитали назву архікафедрального собору... Таких курйозів було сотні.

Та найбільше допікало нашим пошукам те, що ми не могли користуватися метричними книгами, в яких можна було знайти дати смерті людей, про яких ми шукали інформацію. Чинним був закон конфіденційності.

Такі метричні книги були на місцях у районних загсах і завідувачі яких, прикриваючись тим законом, не хотіли надати довідки на наші запити. Вони вимагали подати довідки, в яких родинних стосунках ми перебуваємо з тими, про кого хочемо дізнатися. Цілу епопею можна написати про те. Скільки сил коштувало, щоб переконати колишню комсомольську активістку з Калуша, яка після розвалу Союзу працювала завідувачкою загсу, щоб дізнатися дату смерті брата Івана Франка Онуфрія.

Безцінні метричні книжки перебували в жахливому стані і, як правило, без жодного обліку. Щоб не мати з ними клопоту, завідувачі їх потихенько ліквідовували. І так виходило, що про дату смерті якогось діяча, було неможливо довідатися.

Ми організували вивчення довколишніх цвинтарів, де списували з гробівців дати. Об'їздили всі цвинтарі, що так чи інак мали дотичність до родини Маркіяна Шашкевича. До рідних, друзів, близьких. Сільські люди не могли повірити в наші наміри й вважали, що після нашого візиту *щось* має статися.

Для чого це все – дивувалися вони. Ну, сказали й ствердили в літературі, що на старості Микола Устиянович перейшов у ряди москвофілів, заспівав іншої пісні, ніж співав раніше. В це повірив навіть Іван Франко й написав це у його некролозі, і нехай буде так. Чого з Франком сперечатися? Скільки сил довелося потратити, скільки довелося перегорнути документів, щоб довести, що не змінився Микола Устиянович. Він був таким, як і раніше. Все зробили за нього інші й утвердили в літературі, що він зрадив ідеалам юності.

Ну, яке, здавалось би, має значення, чи Іван Франко походить з німецького роду чи з польського? Він навіть сам признався, що правдоподібно походить з німецького... І знову – гори документів, щоб показати, що він з діда-прадіда – українець, і свідченням цього є документи XVII століття.

Кинули пляму на Франка, що він хворів сифілісом, і всі з того були якщо не задоволені, то твердили, що не тільки він, але й багато письменників його рівня цією паскудною недугою хворіли. Навіть були такі, які стверджували, що при тій хворобі людина стає геніальнішою. А ми мусили скликувати консиліуми, організовувати групи дослідників-лікарів, детально вивчати симптоми хвороби Івана Франка за листами, документами, щоб врешті довести, що Франко не мав цієї хвороби. Ба більше, його смерть – на совісті тодішнього рівня медицини.

Таких питань було дуже багато, й вони чекали свого вирішення.

Не в каварні, не в жартах був істинний Ярослав Гнатів, а у своїх працях. Йому, як і мені, було зовсім було байдуже, до якого жанру належить наша література, але ми знали, що саме так, як писали ми, було потрібне людям, які стужилися за правдою, за фактом, за реальністю, а не за вигадкою чи фантазією. Її зарахували до есеїстики, й ми були визнані творцями в українській літературі есе-оповідання, есе-повісті, есе-роману як жанру. Цей факт вже зафіксували різні довідники.

На плечі Ярослава Гнатіва в роботі над «Іваном Франком» випала доля підготування кожної книжки до друку. Він розшукував спонсорів, які оплачували літературне редагування, коректу та виготовлення плівок.

Крім роботи над «Іваном Франком», кожен з нас працював ще над своїми індивідуальними творами. Ярослав Гнатів збагатив нашу літературу «Кам'яною господинею» (2001 р.) про Миколу Голубця, художника Петра Холодного-старшого, довголітнього пароха Миколаєва отця Володимира Федусевича, про родовід Шухевичів, «Вірою батьків» про митрополита Шептицького та про долю Греко-католицької церкви в роки Першої Світової війни, що витримало три видання (перше видання вийшло у журналі «Євшан-зілля» під псевдонімом Сергій Ярошинський, друге – в Римі, 1990 року і третє – у львівському видавництві «Апріорі», 2012 р.). Він автор повісті «Коли прокидається Лицар» (2006 р.), «Біля паплі» (2011 р.), де головною темою проходить минуле міста Миколаєва над Дністром і долі його людей. На цій книжці, подарованій мені, написав: ***«Ромкові – співавтору і товаришу, на спомин про важкі часи. 1 лютого 2012 року».*** Остання його праця – «Закувала зозуленька ой під Чернелицев», вийшла 2013 року у видавництві «Апріорі». З цього села Степан Давимука, який був йому до останку вірним другом і допомагав у всьому. Ця книжка також про нього і його рід. Мав кілька псевдонімів: Ярослав Миколович, В. Столецький, Пан Никтарський (під цим псевдонімом видав 1990 року гумористичний нарис «Перша демократична сесія Лепільської *(читай – Львівської. – Р. Г.)* сільради *(читай – облради. – Р. Г).*

Попри всю його любов до Львова, він захотів, щоб його поховали в рідному місті, де спочивають його предки: «Там – рідне небо», – казав мені.

Його ховали з церкви святого Миколая, яку збудували у 1868–1876 роках і розписав Корнило Устиянович. Коли ми працювали над твором «Микола Устиянович», то Ярослав Миколович дізнався, що, розписуючи піднебіння церк-

ви, Корнило Устиянович забув нагорі горщик з пензлями. Риштування зняли, а цей горщик мав би бути десь там... Ярослав Миколович організував нове риштування – і цей горщик знайшли.

У Миколаїв на похорон їдемо втрьох: Степан Давимука за кермом машини, Ігор Калинець і я. Мовчимо, кожен думає про своє і про нього...

Степан Давимука знав його як вчителя, громадського й партійного діяча. Обидва були на високих державних посадах.

Ігор Калинець знав його з підпільної видавничої діяльності.

Я...

Одного разу Ярко (ми саме працювали над романом про Миколу Устияновича) запропонував піти разом пішки до Миколаєва і подивитися на місто, де відбулося так багато подій, описаних у романі. Піти тою дорогою, якою пішов «у народ», щоб краще пізнати його, Яків Головацький. Розпочав ту мандрівку того далекого 1832 року зі Стрийської рогачки. Там і ми здибатися удосвіта й рушити до Миколаєва.

З тої рогачки починав пішки мандрівку у Вовків до Францішека Ржегоржа Іван Франко. Йшли звідти Михайло Павлик, Володимир Самійленко...

Це місце на Стрийській вулиці є до цього часу незабудованим. Згадую про це й оповідаю Степанові та Ігорю. Степан розсміявся й каже, що почуття гумору не покидало Ярослава Миколовича до останніх днів. Одного разу він сказав йому, що коли помре, то його мають везти саньми, бо покійників у Миколаєві давно-давно, ще за часів Миколи Устияновича, возили саньми, навіть улітку, а він має йти поряд і нести його портрет роботи Олега Мінька. Це мала бути їхня спільна остання подорож у його рідне місто...

Ми йшли поволі, часом відходили вбік і для відпочинку лягали у трави. Над нами було небо, сюркотали коники, десь з дороги доносився шум транспорту. Ми аж надвечір дійшли до Тростянецької гори, з якої відкривався неповторний краєвид на Миколаїв. «Був зачарований тим, що побачив.

У тому місці, де заросла очеретами, водяними ліліями та звичайнісіньким лататтям Зубра відступає під навальним тиском Тростянецької гори, а потім, трохи покрутившись по оболоні, гейби роздумуючи, що робити далі, нараз різко скручує на захід, аби скоріше злучитися з Дністром і віддати йому свої чисті води, – йому нараз здалося, що побачив перед собою рай. Звичайний рай на цій землі. Ні, тепер, надибавши його, він звідси не вступиться. Нехай про нього що хочуть, те й думають, але він з цього місця не вступиться й кроку. Попрощавшись з друзями за Стрийською рогачкою і давши їм слово, що повернеться з походу з повним оберемком пісень, приповідок, казок, загадок, словом, зі всім тим, що свідчило б, що на цій землі споконвіків живе його народ, він тепер спасував, сів у високу траву, потім ліг, закинувши руки за голову, і дивився в небо. Високе, повне сонця, співу пташок і маленьких білих хмаринок небо заспокоювало його. Якесь блаженство оповило його тіло, і невідомо від чого на очах виступили сльози. Навіть не встидався їх, і вони текли собі, не стримувані. Може, від того текли, що чув, як тріскочуть польові коники і, прийнявши його за свого, безпечно скачуть по грудях і раменах, не боячись, що він зробить їм кривду. Може, від того, що чув, як шумить по травах вітер і як ця трава випрошується, аби не гнув її додолу, не притоптував завчасу в болото, бо й так скоро споловіє жито, відрахує своє зозуля, прийдуть одного дня косарі й покосять їх. Сонце, якому вони так раділи щоднини, тепер висушить їх, а вітер, котрий так загравав з ними, розметає їх по долинах, порозвішує по деревах та кущах, а то й кине на воду, щоб зогнило. Що там того літа! Така маленька-маленька жменька... Йому було жаль тих трав, котрі буяють квітами, жаль літа, що скоро пролетить, але й не знав способу, як зарадити тому всьому. «На все воля Божа», – повторив про себе не свої слова. На все...

Він відчув себе так, ніби все, що бачить зараз, – бачить уперше. Не міг пояснити чому, але знав, що почав відчувати так з того часу, як хлопці попрощалися з ним і побажали

йому щасливої дороги, а потім стали в гурт і заспівали сумної пісні про матір, яка вирядила сина в дорогу і от вже стільки часу чекає на нього, а він не вертається, і вона зжурилася по ньому. Очі виплакала…» Це – уривок з роману «Микола Устиянович» і враження від побаченого на Тростянецькій горі. Ми дивилися на світ очима Якова Головацького…

Роман був присвячений матері Ярослава Катерині з Шушкевичів Гнатів та моєму батькові Дмитрові Гораку. Вони якраз повмирали перед виходом роману.

Я намагаюся пригадати про що ми тоді говорили, коли проходили те чи інше місце. Минуло стільки часу…

Інколи хтось починає згадувати якийсь епізод із своїх стосунків з покійником…

Його ховало ціле місто. Дванадцять священиків… Процесія з хоругвами вийшла з церкви на зустріч машині, яка привезла його в останній раз і вже назавжди у рідне місто. Лунали дзвони, співав хор, якому може позаздрити Львів…

Голосив дяк українською мовою надгробне ридання, яке є в перших главах «Миколи Устияновича»:

«– Где єсть мірскоє пристарстіє? Где єсть при временних мечтаніє? Где єсть злато і сребро? Где єсть рабов множество і мольба. Вся персть, вся пепел… Помянух пророка вопіюща: аз єсьм земля і пепел, і паки розсмотрих во гробах і видєх кости обнажени і рік: кто єсть цар, ілі богат, ілі убог? Ілі праведник? Ілі грешник? Но упокой, Господи…

Земля, прах і пепел єси чоловіче і в землю паки по взеленію Божію возвращаєшися. Но вічная ти пам'ять»…

«…І десь тихо-тихо заскаржилася сопілка. На довгу осінню ніч, на ту сльотаву погоду, що скоро прийде в гори і заволоче дощем та мряками світ Божий, скриє пеленами своїми густими болі людські й страждання і ніч довгу сотворить.. На долю сирітську скаржилась, і скарги ті ставали щораз густішими, що аж захлипувалася ними... А відтак заговорили цимбали. Вдарили у свої бакунтові струни, затремтів звук у повітрі, поблудив між сволоками, а потім, гей той жовтий

лист, полетів ув діл, розсипуючись по долівці зітханнями. Невловимими і важкими. А сопілка далі повідала своє, а зітхали струни бакунтові глибоко...

Нараз він ясно відчув, як через ті скарги, котрим ніколи не буде кінця, через ті схлипи і болі, він почув, ади, як до нього прокрадається якась дивна мелодія. Ніби з далеких днів прийшла, стала заблудою на порозґ й не знала, чи входити до хати, чи, може, не треба.

– Се блажім терплящим: терпенія»...

Це знову з того ж «Миколи Устияновича»…

Потім була довга дорога на кладовище до рідних батька, матері, нещодавно похованого брата…

«Знаєш, Ромку, – чую його голос, – Миколаїв має одну особливість, яку не має жодне місто Львівщини: в ньому двірець трохи ближче, ніж Львів»…

Кладовище трохи ближче, ніж двірець.

Кидаю свою грудку землі на його труну.

Земля покриє все…

IWAN MATKOWSKI

LITERATURA JAK FORMA NARODOWEJ EGZYSTENCJI

Historia ukraińskiej literatury jak i historia narodu ukraińskiego należą i dziś do dyskusyjnych pytań, jakby to paradoksalnie nie wyglądało. Ślad Ukraińców, pozostawiony w wiekach i starannie maskowany wrogami, nawet i obecnie potrzebuje badań, które by zaświadczyły prawdziwy i obiektywny obraz intelektualnego życia Rusi-Ukrainy, odzwierciedlonego w literaturze. Mimo liczne monografie teraźniejszości, gdzie badają się różne aspekty kształtowania się i rozwoju ukraińskiej literatury, nie zawsze proponuje się metodologia jej interpretacji, która by pokazała aktualność retrospektywy działań czołowych postaci kultury ukraińskiej i ich miejsce nie tylko w czasie im współczesnym, ale i w teraźniejszym. Przecież tworząc, Wielcy Ukraińscy tym samym zakładały podstawy dla nadchodzących pokoleń, dawały duchowny karm, który posilał lud, formując z jego naród. Pytanie, jaki był ten intelektualny prąd, co wyrósł w potężną rzeczkę twórczości Szewczenki, Franki, Łesi Ukrainki, Małaniuka, Liny Kostenko zawsze będzie przedmiotem spekulacji i falsyfikacji tych, którzy będą rzucały kamienie w odżywczą wodę ukraińskiego narodu – literaturę, a pamięć historyczna, odnotowana w pamiątkach rusko-ukraińskiego piśmiennictwa na zawsze pozostanie prawdziwym świadkiem narodowego kształtowania się Ukraińców. Franko zapytując *Czym jest poezja?* (według klasycznych norm możemy sparafrazować słowo «poezja» w «literaturę») odpowiadał: *Czym jest poezja? Nie ubliżając ani jednej z tysiąca głoszonych teorii ośmielam się twierdzić, że poezja jest*

przedstawieniem życia. Trzeba to rozumieć w najszerszym znaczeniu. Poezja odwzorowuje życie tam, gdzie ono jest w istocie i przedstawia je nawet tam, gdzie go niema, wiec w t. zw. martwej przyrodzie. I całkiem naturalnie. Wpływać na uczucie można tylko uczuciem; współczuć możemy bowiem tylko z tym, co również czuje i to czuje mniej więcej tak samo, jak i my[1]. Stąd, nie przypadek, że wokół pytania interpretacji literatury, literaturoznawstwa ukraińskiego i td., i dziś toczą się zażarte sprzeczki, skierowane na zacieranie prawdziwego obrazu tego życia, wizje którego zapowiadały przyszłym pokoleniom działacze przeszłości.

Założone podstawy do formowania narodu w poetyckiej twórczości Tarasa Szewczenka znalazły swoją argumentację w życiowym dorobku Iwana Franki przez kształtowanie ukraińskiej kultury i gruntowne badania jej fenomenu. Tytaniczną pracą Kamieniara częściowo wywojowano utracone pozycje poprzednich wieków i nadrobiono luki: właśnie dzięki twórczości Iwana Franki był sformowany obraz ukraińskiego narodu w oczach przede wszystkim jego sąsiadów, i wytyczono drogi jego późniejszego rozwoju. Było by profanacją z pomocą kilku słów scharakteryzować znaczenie Iwana Franki dla ukraińskiego narodu, co zresztą nie jest naszym celem.

Obok wysiłku odnowić dziedzictwo dla przyszłych pokoleń, Iwan Franko starannie odnawiał prawdziwa ukraińska przeszłość, niszczona ze znanych przyczyn. Wśród literaturoznawczych prac Franki zasługuje na uwagę opracowanie *Charakterystyka literatury ruskiej XVI–XVIII wieku*[2] – która zobaczyła świat w 1892 roku w Kwartalniku Historycznym (nr 4, s. 693–727) w języku polskim. To badanie miało było być pierwszą jaskółką poważniejszej

---

[1] Franko I. Szczątki pierwotnego światopoglądu w ruskich ruskich i polskich zagadkach ludowych – Przegląd tygodniowy życia społecznego, literatury i sztuk pięknych, 1884, Dodatek miesięczny. – S. 104.

[2] Historia ruskiej literatury XVI – XVIII stulecia. – Kwartalnik historyczny. Stosowaną przez Iwana Franką nazwę Rusinie zmieniliśmy świadomie na nazwę Rusinie-Ukraińcy lub Ukraińcy. Podyktowano jest to manipulacjami tym terminem w czasach teraźniejszych.

pracy pisarza-myśliciela o historii literatury ukraińskiej przez pryzmat jego własnego rozumienia. Na początku XX st. I. Franko w 41 tomie «Енциклопедическаго Словаря» Brockhausa i Efrona publikuje artykuł «Южнорусская литература»[3], a w 1909р. w «Записках Наукового Товариства імени Шевченка «(t. 89) pojawiła się drukiem przedmowa do «obszernej historii piśmiennictwa ukraińskiego (południowy-ruskiego)», którą autor obiecywał opublikować w ciągu najbliższego czasu. W przedmowie Franko ujawnia rozumienie historii piśmiennictwa i szlak oraz proces rozwoju każdej literatury narodowej. Twierdził, że, badając historię literatury, przede wszystkim koniecznie wykorzystywać historyczno-porównawczą metodę. «Dwa rodzaje składników, – pisze Franko, – miejscowa różnorodność i zamiejscowe, przywozowe, międzynarodowe, więc – wspólne dla różnych narodów elementy – to podstawa każdej literatury narodowej. Każda literatura narodowa– to większej lub mniejszej miary organiczny owoc swojego miejscowego, oryginalnego i swoistego z zapożyczonych (obcym) z długowiekowych stosunków międzynarodowych «. Iwanowi France nie udało się zrealizować pomysł, i zamiast obiecanego badania w 1910 roku ukazał się «Szkic historii ukraiński-ruskiej literatury do 1890 r». Możemy jednak zauważyć, że publicysta zarysowuje pojęcie literatury jak literatury narodowej. Pytanie literatury narodowej, jak i pytanie idei narodowej, należy do pytań dyskusyjnych i spekulacyjnych. Przyczynę tego upatrujemy w wysiłkach ukryć i sfałszować prawdziwe znaczenia tych pojęć. Stąd mylnie wyznaczają się szlaki, zadanie literatury, jej mianowania i td. Naukowiec Petro Iwanyszyn twierdzi, że literatura (szerzej – sztuka) jest jedna z zasadniczych elementów bytu narodowego i dlatego jakakolwiek interpretacyjna strategia, która pretenduje na wiarygodność, powinna uwzględniać ten fakt»[4]. Podobna

---

[3] Франко И. Южно-русская литература. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона, XLI. П., 1904.

[4] Іванишин П. Національно-екзистенційна інтерпретація. – Дрогобич: Відродження, 2005. – С. 32.

ocena odsyła prosto do rozważania Iwana Frankę, który pisał, że «literatura jest równocześnie pokarmem duchowym całych mas narodu i wykwitem ich życia umysłowego, w takim razie pierwszy lepszy apolog, pierwsza lepsza powieść apokryficzna, tysiąc razy przepisywana i odczytywana, przechodząca w usta ludu, przetwarzana w pieśni i baśnie i z ust ludu napowrót przenoszona na papier, będzie utworem dziesięćkroć więcej narodowym, niż Słowo o pułku Igora, mimo że napisaną jest językiem cerkiewnym, dalekim od ludowego»[5]. Artysta najpierw kieruje się nie zewnętrznym obramieniem literatury, a jej powołanie i celami, które muszą służyć interesom narodowym. Iwan Franko właściwie zauważa w artykule, że mimo istniejących badań literatury ukraińskiej, scharakteryzowane zostały tylko jej niektóre aspekty, które wyjaśniają pojedyncze momenty, jednak brakuje pracy, która by mogła pokazać jej jednolity kształt. Badacz słusznie akcentuje na istniejące monografie historyków rosyjskich i literaturoznawców, zauważając, że te opracowania zniekształcają prawdziwy obraz literatury, rozpatrując ją tylko w kontekście rozwoju literatury rosyjskiej. Ta tradycja miała miejsce i po France i przerosła w całą epokę ukraińskiego literaturoznawstwa radzieckiego, któremu na przemianę przyszły postmodernistyczna teoria liberalnej interpretacji literatury i odpowiednie jej wyrażenie w twórczości pseudo-artystów. W szczególności praca Franki w całości «przeszyta» pojęciem literatury narodowej. Franko zastrzega przed wyznaczeniem pojęcie « literatura narodowa «, która tylko jest napisana językiem narodowym, wskazując, że owe podejście zmniejsza naukowy wartość badania. Jako przykład, rozpatruje monografię prof. Ogonowskiego, poświęconą badaniu historii literatury ukraińskiej. Prof. Ogonowski twierdzi, że należy uznać za pierwszy jedynie narodowym utworom literatury ukraińskiej «Eneidę» Kotlarewskiego i oczywiście «Słowo o wyprawie Igora», na co Franko kategorycznie zaprzecza,

[5] Franko I. Charakterystyka literatury ruskiej XVI–XVIII wieku // Kwartalnik Historyczny. – Nr 4. – S. 695.

motywując to istnieniem kryteriów, które musi mieć literatura narodowa, i które możemy zweryfikować z artykułu: literatura narodowa przede wszystkim musi być jednocześnie i duchownym pokarmem całego narodu i kwintesencją jego życia intelektualnego. Literaturę, krytyk rozpatruje jak formę egzystencji narodowej, która pochodzi z dawnej religii i wyobrażeń starożytnych (czyli z założonych podstaw zachowań psychicznych grupy etnicznej, które modyfikują się w czasie, jednak zachowują związki przez językową i kulturalną podstawę), co z czasem transformowało się w prymitywną poezję i inne gatunki literatury: *religia pierwotnego człowieka była pod pewnym względem tym, czym jest obecnie poezja, t. j. ożywieniem i uosobieniem sił i zjawisk przyrody. Co dla pierwszego człowieka stanowiło treść i grozę życia duchowego, to dla nas jest tylko ozdobą życia, idealną igraszką wyobraźni; co niegdyś było religią, to dziś jest poezją*[6].

Iwan Franko wyznacza kryteria w wyznaczeniu periodyzacji literatury, gdzie głównym argumentem podziału muszą być nie wydarzenia politycznego czy innego charakteru, a zjawiska, które kardynalnie wpływają na rozwój czy upadek tej literatury. Krytyk proponuje periodyzację, wedle której dzieli historię literatury ukraińskiej na trzy okresy, akcentując uwagę na drugim okresie, który miał miejsce od XVI do XVIII stulecia. Franko dokładnie przekazuje duch tej epoki i drogę rozwoju nie tylko literatury, ale i kształtowania się ukraińskiego społeczeństwa.

Już na początku szkicu, literaturoznawca zauważa, że obraz literatury ukraińskiej ma nader tragiczny charakter. Rozwijając wątek, pokazuje warunki rozwoju literatury, która z podwórzy książęcych i bojarskich przemieszcza się stopniowo wśród prostego ludu, przy czym nabywając oznak narodowej. Po Unii Lubelskiej (1569 r.) na Ukrainie rozpoczyna się rozkwit literatury, spowodowany przez powstanie drukarstwa. Franko opiera się na

---

[6] Franko I. Szczątki pierwotnego światopoglądu w ruskich ruskich i polskich zagadkach ludowych – Przegląd tygodniowy życia społecznego, literatury i sztuk pięknych, 1884, Dodatek miesięczny. – S. 104.

monografie i badania polskich i rosyjskich uczonych-filologów, podaje badaczom cenną bibliografię.

Obok tego, literaturoznawca przekazuje czytaczowi okropny obraz upadku ukraińskiej literatury. Szybki i wielce obiecujący rozkwit szybko zamienia się w straszną ruinę, od której nie tyle w czas Franki, ale i dziś nie możemy otrząsnąć się. Główną przyczyną, zauważamy w myślach naukowca, jest brak narodowej świadomości ówczesnej elity – kościelnej i świeckiej. Elity, które wybudował imperium rosyjskie, zreformowawszy i założywszy mechanizmy, które później zniszczyły i samą Ukrainę. Obok literackich zjawisk, Iwan Franko daje ocenę i politycznym wydarzeniom, równolegle dotyka i etapów kształtowania literackiego języka ukraińskiego.

Historia literatury ukraińskiej w tym okresie jest jednocześnie tragiczną historią narodu ukraińskiego i jego całkowitego upadku. Artysta jednak w końcu zauważa, że mimo nadzwyczajnej trudności stanu, naród zaczął odżywać i znajdował siły dla odbudowy własnej cerkwi. Franko zauważa, że po długich wiekach Ukraina odczuła przebłysk lepszej przyszłości, odczuła, że ma możliwość na samodzielne życie, rozwój i postęp, ręka w rękę z innymi, szczęśliwymi, cywilizowanymi narodami Europy. Wtedy on nawet w najbardziej złej wyobraźni nie mógł przewidzieć tego, co czeka ukraiński naród w bardzo bliskiej przyszłości. Jednak, ten przebłysk, na który spodziewał się Iwan Franko, i który on zobaczył, los podarował ukraińskiemu narodowi ponownie. A tragiczne obrazy muszą przypominać o drodze zdobywanie ukraińskiej teraźniejszości i cenę zapłaconą za jego.

ІВАН МАТКОВСЬКИЙ

ЛІТЕРАТУРА ЯК ФОРМА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКЗИСТЕНЦІЇ

Історія української літератури як і історія українського народу належать і сьогодні до дискусійних питань, як би це парадоксально не звучало. Слід українців, відбитий у віках та старанно маскований недругами, навіть і нині потребує досліджень, які б засвідчили істинно об'єктивний образ інтелектуального життя Русі-України, відображеного в літературі. Попри численні монографії сьогодення, де досліджують різні аспекти становлення та розвитку української літератури й пропонують новітню методологію її інтерпретації, все ж є актуальність ретроспективного погляду на діяння світочів української культури та їхнє місце не тільки в часі тогочасному, а й у теперішньому. Творячи, тим самим закладали цеглини основ для прийдешніх поколінь, давали духовний корм, який живив народ, формуючи з нього націю. Питання, яким був цей інтелектуальний струмок, що переріс у могутню річку Шевченкової, Франкової, Лесі Українки, Маланюкової, Ліни Костенко творчості, завжди буде предметом спекуляцій та фальсифікацій тих, які кидатимуть каміння у живильну воду української нації – літературу, а історична пам'ять, зафіксована у пам'ятках русько-української писемності назавжди залишиться правдивим свідком національного становлення українців. Франко, запитуючи *«Чим є поезія?»* (згідно з класичними нормами можемо перефразувати слово «поезія» у «літературу»), відповідав: *«Не применшуючи жодної з тисячі промовистих теорій, наважуся сказати, що поезія є відображен-*

ням життя. Це потрібно розуміти у найширшому значенні. Поезія віддзеркалює життя там, де воно дійсно є і представляє його там, де його немає... І це цілком природно. Впливати на почуття можна тільки почуттям, співчувати можемо тільки з тим, хто також відчуває і то відчуває так само, як і ми»[1]. Отож не є дивним, що навколо питання інтерпретації літератури, українського літературознавства тощо і сьогодні точаться запеклі суперечки, спрямовані на затирання істинної картини того життя, яке заповідали майбутньому діячі минулого.

Закладені основи націотворення у поетичній творчості Тараса Шевченка знайшли свою аргументацію у життєвому доробку Івана Франка через формування української культури та ґрунтовні дослідження її феномену. Титанічною працею Каменяра частково відвойовано втрачені позиції попередніх століть та надолужено прогалини: саме завдяки творчості Івана Франка було сформовано образ української нації в очах передовсім її сусідів, та окреслено шляхи її подальшого розвитку. Було б святотатством кількома словами характеризувати значення Івана Франка для українського народу, що, зрештою, не є нашою метою.

Поряд із намаганням відновити спадщину для майбутніх поколінь, Іван Франко старанно реставровував істинне українське минуле, знищуване з відомих причин. Серед літературознавчих праць Франка заслуговує на увагу розвідка *Charakterystyka literatury ruskiej XVI–XVIII wieku*[2], яка побачила світ 1892 року в Kwartalniku Historycznym (№ 4. – С. 693–727) польською мовою і яку подаємо в українському перекладі. Це

---

[1] Franko I. Szczątki pierwotnego światopoglądu w ruskich ruskich i polskich zagadkach ludowych – Przegląd tygodniowy życia społecznego, literatury i sztuk pięknych, 1884, Dodatek miesięczny. – S. 104.

[2] Історія руської літератури XVI–XVIII століття. – Квартальник історичний. Вважаємо за доцільне замість оперованої Іваном Франком самоназви «русини» використовувати назву «русини-українці» або ж «українці». Доцільність аргументуємо наявністю спекуляцій цими термінами.

дослідження повинно було стати першою ластівкою ґрунтовної праці письменника-мислителя про історію української літератури крізь призму власного розуміння. На початку XX ст. І. Франко в 41 томі «Энциклопедическаго словаря» Брокгауза й Ефрона публікує статтю «Южнорусская литература»[3], а 1909 року в «Записках Наукового товариства імени Шевченка» (т. 89) з'явилася друком передмова до «просторої історії українського (південно-руського) письменства», яку автор обіцяв опублікувати протягом найближчого часу. У передмові Франко розкриває розуміння історії письменства та шляхи й процес розвитку кожної національної літератури. Стверджує, що, досліджуючи історію літератури, перш за все необхідно використовувати історико-порівняльний метод. «Два роди складників, – пише Франко, – місцева різнородність і за-місцеві, привозні, міжнародні, отже, спільні для різних народів елементи – це основа всякої національної літератури. Кожда національна література – це більшою або меншою мірою органічний виплід свого місцевого, оригінального і своєрідного з привозним, чужим із довговікових міжнародних зносин». Іванові Франку не вдалося втілити задум у життя, і замість обіцяного дослідження 1910 року вийшов «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.». Однак можемо зауважити, що Франко окреслює поняття літератури як літератури національної. Питання національної літератури, як і питання націоналізму, належить до дискусійних і спекулятивних питань. Причину цього ми вбачаємо у намаганнях приховати та сфальсифікувати справжні значення цих понять. Звідси хибно визначають шляхи, завдання літератури, її призначення тощо. Науковець П. Іванишин стверджує, що «художня література (ширше – мистецтво) є одним із основоположних елементів національного буття, і тому будь-яка інтерпретаційна стратегія, яка претендує на істинність,

---

[3] Франко И. Южно-русская литература. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона, XLI. П., 1904.

мусить враховувати цей факт»[4]. Схоже судження прямо відсилає до думки Івана Франка, який писав, що «література є одночасно і духовним кормом всього народу і квінтесенцією його інтелектуального життя, то тоді перший ліпший аполог, перша ліпша апокрифічна повість тисячу раз переписана і редагована, переказана з вуст у вуста люду, перетворювана у пісні та байки і з уст люду знову перенесена на папір, буде твором десятикрат більш національним, ніж «Слово о полку Ігоревім», попри те, що написана церковною мовою, далекою від народу»[5]. Мистець насамперед керується не зовнішнім оформленням літератури, а її призначенням та цілями, які повинні служити національним інтересам. Іван Франко слушно зауважує у статті, що, незважаючи на наявні дослідження української літератури, лише розкриті її певні аспекти, які з'ясовують її поодинокі моменти, проте бракує праці, яка б могла цілісно її обійняти. Звертає увагу дослідник і на наявні монографії російських істориків та літературознавців, зауважуючи, що ці розвідки спотворюють істинну суть літератури, розглядаючи її у контексті розвитку російської літератури. Ця традиція мала місце і після Франка і переросла в епоху українського радянського літературознавства, якому на зміну прийшли постмодерністські теорії ліберальної інтерпретації літератури та відповідне її вираження у творчості псевдомитців. Зокрема, розвідка Франка наскрізь пронизана ідеєю національної літератури. Франко застерігає перед таким визначенням поняття «національна література», яку лише написано національною мовою, вказуючи, що такий підхід зменшує наукову вартість дослідження, зокрема розглядає монографію проф. Огоновського, присвячену дослідженню історії української літератури. Проф. Огоновський висуває думку, що першим єдино національним твором української

[4] Іванишин П. Національно-екзистенційна інтерпретація. Дрогобич: Відродження, 2005. – С. 32.

[5] Franko I. Charakterystyka literatury ruskiej XVI–XVIII wieku // Kwartalnik Historyczny. – Nr 4. – S. 695.

літератури слід вважати «Енеїду» Котляревського і, звичайно, «Слово о полку Ігоревім», на що Франко категорично заперечує, мотивуючи це наявністю критеріїв, які повинна мати національна література, і які можемо зверифікувати із статті: національна література передовсім повинна бути одночасно і духовним кормом усього народу, і квінтесенцією їхнього інтелектуального життя. Літературу критик розглядає, як форму національної екзистенції, яка виводиться із первісної релігії та уявлень стародавніх (тобто із закладених психоповедінкових основ етносу, які модифікуються у часі, проте зберігають єдиний зв'язок через мовну та культурну основу), що з часом трансформувалися у примітивну поезію та інші жанри літератури: «*Релігія первісної людини була з деякого погляду тим, що є тепер поезія, тобто оживленням й уособленням сил і явищ природи. Те, що первісної людини становило смисл і пострах духовного життя, для нас є це тільки окрасою життя, ідеальною іграшкою вимислу; що колись було релігією, сьогодні це є поезією*»[6].

Іван Франко визначає критерії у визначенні періодизації літератури, де основним аргументом поділу повинні бути не події політичного чи іншого характеру, а явища, які кардинально впливають на розвиток чи занепад цієї літератури. Критик пропонує періодизацію, згідно з якою ділить історію української літератури на три періоди, акцентуючи увагу на другому періоді: від XVI до XVIII століття. Франко докладно передає дух цієї епохи та шлях розвитку не тільки літератури, але і становлення українського суспільства.

Уже на початку розвідки літературознавець зауважує, що образ української літератури має вельми трагічний характер. Розвиваючи думку, показує умови розвитку літератури, яка з княжих і боярських дворів переміщається поступово серед

---

[6] Franko I. Szczątki pierwotnego światopoglądu w ruskich ruskich i polskich zagadkach ludowych – Przegląd tygodniowy życia społecznego, literatury i sztuk pięknych, 1884, Dodatek miesięczny. – S. 104.

простого люду, при цьому набуваючи ознак національної. Після Люблінської унії (1569 р.) на Україні розпочинається розквіт літератури, спричинений виникненням друкарства. Франко опирається на монографії та дослідження польських та російських учених-філологів, подаючи дослідникам цінну бібліографію.

Крім того, Франко передає читачеві страшну картину занепаду української літератури. Швидкий та багатообіцяючий розквіт замінюється у страшну руїну, від якої не те що у час Франка, але і сьогодні ми не можемо оговтатися. Основною причиною, зауважуємо у думках ученого, є брак національної свідомості тодішньої еліти – церковної і світської. Еліти, яка збудувала Російську імперію, зреформувавши та заклавши механізми, які в подальшому знищили й саму Україну. Поряд із літературними явищами І. Франко дає оцінку й політичним подіям, паралельно торкається і етапів формування української літературної мови.

Історія української літератури цього періоду є водночас трагічною історією українського народу та його цілковитого занепаду. Митець, однак, наприкінці зауважує, що, попри надзвичайну складність становища, народ почав відживати та знаходити сили для відбудови власного храму. Франко пише, що по довгих віках Україна відчула проблиск кращого майбутнього, відчула, що для неї можливим є самостійне життя, розвиток і поступ рука в руку з іншими щасливими цивілізованими народами Європи. Тоді він навіть у найгіршій уяві не міг передбачити того, що очікує український народ у дуже близькому майбутньому. Проте той проблиск, на який сподівався Франко, і який він побачив, доля подарувала українському народові знову. А трагічні картини повинні нагадувати про шлях здобування українського сьогодення та ціну, яку заплачено за нього.

Переклад Івана Матковського й Ігоря Розлуцького

ІВАН ФРАНКО

ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ[1] ЛІТЕРАТУРИ XVI–XVIII СТ.

Історія руської літератури (малоруської, південноруської) до цього часу не вивчена відповідно до наукових вимог. Маємо багато цінних монографій та досліджень, які висвітлюють її поодинокі моменти, проте бракує праці, яка б могла цілісно її обійняти. Не можемо також брати до уваги істориків російської літератури (мова йде про авторів посібників), оскільки, досліджуючи історію північноруської літератури, вони тільки епізодично торкаються південноруської літератури, розглядаючи її як невід'ємну частину попередньої. Надто неоднаково обговорюють вони різні епохи тієї літератури. Сьогодні найдетальніше вивчена історія староруської літератури часів удільних князів, коли політичне життя, а відтак і літературне життя цілої Русі, містило в собі низку спільних ознак, хоча етнографічна і мовна різниця між північною Руссю і південною вже була окреслена.[2] Вже пізніша література, періоду Унії та козацтва, буває менше представлена в

---

[1] У часи Івана Франка на означення всього українського використовували слово «руський». Для збереження стилістики часу залишаємо це слово у тексті статті, а в назві, для правильного розуміння, подаємо «українська література». – *Перекладач.*

[2] Про наявність або відсутність тих різниць до цього часу точиться завзята боротьба між російськими вченими північного і південноруського походження. Про перипетії цієї боротьби див.: Пипин А. Н., Спор южан с сиверянами. («Вестник Европы»), де також подана відповідна література.

компендіумах російської літератури,[3] твердження, про приналежність її до російського літератури, яке їй приписують ці вчені, цілковито фальшує її характер. Про останню епоху літератури, національну, русько-українську навіть не згадую: цю літературу автори російських компендіумів або цілковито оминають (Галахов, Райнгольдт), або опрацьовують її, як цілком осібну літературу (Пипін).

Першою спробою самостійного, цілісного і систематичного представлення всієї південноруської літератури від найдавніших початків аж до останніх днів, є обширна, кількатомна праця проф. Омеляна Огоновського, перший том якої був надрукований у 1886 р. в часописі «Зоря» під назвою «Коротка історія руської літератури», а книжкове видання побачило світ у наступному році вже під назвою «Історія руської літератури». Та зміна титулу відповідає зміні плану цієї праці. Професор Огоновський спочатку мав намір дати короткий компендіум і відповідно до цього первинного плану написати першу чистину, яка б охоплювала хронологію давньої літератури від початків до кінця XVIII ст., натомість останній період руської літератури проф. Огоновський представляє незрівнянно ширше, присвячуючи йому аж чотири томи своєї праці і, правдоподібно, присвятить і п'ятий. Ця нерівномірність плану не є, зрештою, випадковістю. Проф. Огоновський шукає у руській літературі «національної» ідеї. Ця точка зору визначально вплинула на спосіб її презентації, на ціле її висвітлення, на класифікацію її явищ. Згідно його тлумачення вся руська література перед Котляревським не була національною, не відповідала потребам та почуттям руського народу,[4] а була неначе єдиним великим манівцем,

[3] Тут мається на увазі новіша історія Галахова, Порфириєва і (німецька) Райнгольдта. Давно передвіщена історія російської літератури Пипіна, яка мала становити остатнє огниво відомої «Истории слов'янських літератур» Пипіна і Спасовіча до цього часу так і не вийшла.

[4] Історія руської літератури. – Т. 1. – С. 419.

добою мороку, крізь який де-не-де пробивалися проблиски, наприклад, у вигляді знаменитого «Слова о полку Ігоревім». Це спричинило те, що цю давнішу літературу проф. Огоновський опрацьовує немов мачуха, споглядаючи на неї згори, а, навіть дуже часто, замість детального аналізу її явищ обмежується бібліографією чи кількома цитатами.

Не ставлю за мету применшувати наукову вартість праці проф. Огоновського. Ті томи, в яких описано остатній період руської літератури, мають особливо велику вартість, як перший систематичний збір біографічних і бібліографічних матеріялів, як міцний фундамент для всіх подальших досліджень. Натомість цінність першого тому є незрівнянно меншою, особливо, якщо візьмемо до уваги, що тут, досліджуючи давню літератури, проф. Огоновський міг користати з розмаїття цінних і нераз дуже ґрунтовних монографій та історико-літературних і бібліографічних праць. Засадою, яка знизила наукову вартість цієї частини праці проф. Огоновського, було хибне, на мою думку, розуміння поняття «національна література». Для проф. Огоновського єдиним критерієм національности є мова: твір, мова якого є найбільш наближена до мови народу, є найбільш національним, а відтак мусить займати найвище становище в літературі. Це дало змогу думати, що в історії руської літератури перед Котляревським найвизначніше місце у цій літературі, за Огоновським, займає «Слово о полку Ігоревім», незнаному авторові якого присвячується навіть весь перший том праці. Поза сумнівом, що цей твір є надзвичайно цінною пам'яткою староруської мови, що стоїть високо з погляду поетичности,[5] проте на цьому не закінчуються його недоліки. Популярним

[5] З цієї точки зору відомі російські критики робили закиди. Так ще і 1846 р. Майков закидав цій поемі брак простоти у виразах і набундюченість риторики (див.: Вал. Н. Майков. Критические опыты. – Петербург, 1889. – С. 140–141, 147 і наступні), а Всеволод Міллер цілковито заперечив національно-руський характер поеми (В. С. Міллер. Взгляд на «Слово о полку Игореве», 1877 р.).

на Русі «Слово…» ніколи не було, впливу на літературу (за винятком маловартісного твору «Задонщини») майже жодного не мало і протягом кількох століть майже нікому на Русі не було знане, а в часах своєї появи було швидше придворною піснею, боярсько-княжою, ніж насправді національним твором. Якщо ж оцінимо цю справу з іншої, дещо відмінної позиції, коли вийдемо з твердження, що література є одночасно і духовним кормом всього народу і квінтесенцією його інтелектуального життя, то тоді перший ліпший аполог, перша ліпша апокрифічна повість тисячу раз переписана і редагована, переказана з вуст у вуста люду, перетворювана у пісні та байки і із уст люду знову перенесена на папір, буде твором десятикрат більш національним, ніж «Слово о полку Ігоревім», попри те, що написана церковною мовою, далекою від народу.

Недостатнє вникання в дух давньої руської літератури виявляється у проф.Огоновського вже самим поділом цієї літератури на епохи. Він ділить всю історію руської літератури на п'ять періодів, а саме: перший починається від початків руської писемности у XI ст. і триває до нападу татарів на Русь у 1240 році – «слов'яно-руський» період (згідно термінології проф. Огоновського); другий – від татарського нападу до з'єднання південно-західної русі з Польщею у 1386 р. – період занепаду літературного життя на Русі; третій – від об'єднання Південно-Західної Русі з Польщею до заснування Колегіуму Могили 1632 р. – період «польсько-руський»; четвертий – від заснування Колегіуму Могили до Івана Котляревського – період «схоластичний»; нарешті п'ятий – від появи «Енеїди» Котляревського у 1798 р. до наших днів – період цілковито «руський», тобто «національний».

Які ж факти, зазвичай, служать за основу до визначення нового періоду в історії літератури? Звичайно, що, передовсім, це можуть бути факти літературних та цивілізаційних подій, також настільки великі політичні події, наскільки вони впливають на творення чи занепад літератури. Інтелектуальне

життя народу, хоч і без сумніву, розвивається і формується під впливом великих політичних подій, однак пливе воно у повільнішому річищі від політичного, і тому літературні епохи рідко коли співпадають з епохальними політичними явищами. Наприклад, такий факт великого значення, як занепад Польщі не є епохою в історії польської літератури, хоча мав вирішальне значення для характеру нової епохи Міцкевича. Так само Велика французька революція не є епохою у французькій літературі, ані повстання нової німецької імперії не стало епохою в німецькій літературі. Усвідомленням цього принципу грішить періодизація Огоновського. Подібно, як і 1240 р. так і 1386 р. є віховими датами у політичному житті Русі, проте не в літературно-інтелектуальному. Невлучність періодизації, яка опирається на цих датах, як і невлучність термінології проф. Огоновського помітили також російські критики, особливо проф. Соболєвський.[6] Та й справді, не можемо сказати, що 1240 рік або ж 1386 рік становили якусь епоху в історії руської літератури. Проф. Огоновський свої періодизації нічим не аргументує, а з фактів, наведених у його книжці, бачимо, що, наприклад, у період *занепаду* з'являється «Галицько- Волинський Літопис», без сумніву – пам'ятка тієї самої удільної епохи князів, що і «Слово о полку Ігоревім», а в третім періоді постають ще цілком подібні литовські літописи, з якими проф. Огоновський в один ряд ставить «Діяріуш» Євлашевського – явище цілком відмінного характеру. Загалом можемо сказати, що попри важливі політичні перевороти, які зазнала Південна Русь у 1240 р., 1386 р. і пізніше, її література в тому самому часі переворотів не зазнавала. Усі засадничі принципи княжих віків, починаючи від мови і закінчуючи окремими видами письменства, які радо використовувалися, тривали й надалі після занепаду політичної самостійности (під консервативним впливом у тому часі авторитетів Церкви і візантійських взірців), або ж

---

[6] Русский филологический вестник. – 1887.

поступово і поетапно зникали, або ж переміщалися з одного центру до іншого (Київ–Галич–Львів–Вільно). Загальне тло інтелектуального життя, а відтак і літератури Південної Русі блідне, проте принципово не змінюється. Але ж для виокремлення нової епохи цього замало. Потрібно, щоб на місці давніх, зникаючих явищ повставали нові, відмінні, які відповідають новим умовам інтелектуального життя.

Такі нові явища у духовному житті, а відтак і в літературі Південної Русі насправді виникають, але аж у XVI ст. На їхню появу вплинуло безліч політичних і цивілізаційних чинників, таких як: винахід друку і запровадження друкарень на Русі, Реформація і пропаганда протестантизму у Литві та Південній Русі, об'єднання Литви та Русі з Польщею у єдиний політичний організм, який закінчився вікопомним актом Люблінської Унії, падіння Константинополя, завойованого турками і відповідне ослаблення візантійських інтелектуальних і церковних впливів, а натомість, щораз сильніші впливи науки та мистецтва Заходу на Литву та Русь, що проникали завдяки торговим стосункам внаслідок подорожей шляхетських синів за кордон на навчання, внаслідок запрошення до краю закордонних вчених та митців; нарешті Контрреформація: з одного боку католицька (єзуїти й доведена за їх старанням Унії Церкви Грецької з Римською), а з другого – православна (братства, ставропігії, школи і братські друкарні). Під впливом цих чинників поширюється освіта, руська література тратить свій схимницький і княжо-боярський характер, охоплюючи ширші верстви народу, аж до найнижчих, і, проникаючи у ті верстви, стає виразом їхніх інтелектуальних потреб. Діячами виступають у ній люди різних станів, від князів, митрополитів і сенаторів до простих міщан і писемних селян, попів, бакалаврів і дяків. Твори цієї нової літератури розходяться масово, знаходячи безліч читачів і стають власністю мас – все це явища цілком незнані старій Русі, де монастирі і княжі двори були майже єдиними (за винятком кількох більших міст, як Новгород) вогнищами літератури та науки.

З цієї причини вважаю, що цілісний образ історії руської літератури належить ділити не на п'ять періодів, а тільки на три, а саме: перший період – від початку письменности аж до половини XVI ст. більш-менш до 1560 р.; доцільно його б розділити два підперіоди відповідно до історичного характеру охоплюваним ним епох, а власне, епоха удільних литовських князів і литовсько-руської епохи; другий період – від половини XVI до кінця XVIII ст., тобто більш-менш від 1560 р. до 1798 р.; нижній термін, згідно з проф. Огоновським і з усіма істориками південноруської літератури окреслюю роком появи першої частини травестованої «Енеїди» Котляревського, термін же верхній належало би розпочати від дати закладення першої сталої друкарні на Литовсько-руських землях. Це була друкарня у Несвіжі, заснована князем Миколаєм Радзивілом, з метою пропаганди протестантизму біля 1560 р. (дві руські книжки видані цією друкарнею, тобто «Катехизіс» Симона Будного і цього ж автора «О оправданію грішнаго чоловіка пред Богом», які вийшли 1562 р.).[7] Невдовзі після цього на Русь переноситься так званий засновник руського друкарства москаль Федоров і за допомогою гетьмана Ходкевича засновує першу друкарню в Заблудові, де одночасно із прийняттям Люблінської Унії видає псалтир, після чого друк руських книжок розвивається безперервно. Цей період відповідно до історичних подій, які визначально впливають також на інтелектуальне життя південної Русі, доцільно поділити на три підперіоди, а саме: перший – від 1560 р. до 1648 р., тобто до повстання Хмельницького; другий – від 1648 р. до 1708 р., тобто до битви під Полтавою, котра положила край самостійности козацьких гетьманів і зробила їх більшою чи

[7] Каратаєв І. Описание славяноруских книг, напечатаных кириловскими буквами. – Петербург, 1883. – Т. 1. – С. 136–140. Насправді ж перед тим, вже у 1525 р., у Вільні вийшов «Апостол» Скорини, і, напевно, його «Малая подорожная книжица» (там само. – С. 56–67), однак про сталі друкарні і про тривалий друк, організований руськими князями, в цей час говорити ще не можна.

меншою мірою цілковито російськими чиновниками; нарешті, третій підперіод (XVIII ст.) охоплює перехідний час у політичному та інтелектуальному житті Південної Русі, тобто поступове зникнення польсько-козацьких порядків разом із витвореною ними літературою і поступове започаткування нового життя, нової літератури, яка повинна була розвинутися у XIX ст. Треба додати, що у Русі Галицькій цей темний підперіод триває незрівнянно довше, ніж на Україні – аж до 1830 р., тобто до публічного виступу Шашкевича, Вагилевича і Головацького.

Нарешті, третій період, слушно названий проф. Огоновським русько-національним чи русько-українським, триває від Котляревського, а подекуди від Шашкевича, до наших днів і також ділиться на кілька підперіодів, які ми не будемо тут характеризувати. Метою нашої праці є дати коротку характеристику власне цього другого періоду руської літератури і окреслити його значення в історії духовного розвитку руського народу.

Період від 1560 р. до кінця XVIII століття представляє собою дивне, незвикле і вельми трагічне видовище у історії Південної Русі. На порозі цього періоду стоїть вікопомний акт Люблінської Унії, акт, на який русини нашого часу дивляться з неохотою, як на руйнацію національної самостійности Русі, і в якому поляки, натомість, бачать акт високої політичної мудрости, підвалину величности і святости Речі Посполитої. Не планую тут вдаватися до розв'язання того спору, який значною мірою до цього часу був *disputatio de gustibus*, однак зауважу, що із руського боку мала би бути звернена більша увага на це, ніж до цього часу, через наступну низку фактів.

Від часу Люблінської Унії постають або набувають значення на Русі такі церковно-цивілізаційні організації, як церковні братства[8], при них постають школи, розвивають-

[8] Про їхній розвиток і значення див.: І. Флеров О православних церковних братствах. – Петербург, 1857. А також Н. Батюшков. Волинь,

ся друкарні[9], засновуються академії в Острозі (бл.1577 р.) і Замостю (1593 р.), а пізніше в Києві, набирає могутности в українських степах за дніпровими порогами оригінальна військово-політична організація – козацтво, розвивається література, яку далі спробуємо схарактеризувати, зароджуються початки театру, постають чисельні споруди, оживлюється мистецтво, котре у сфері музики і малярства досягає прекрасних результатів, сягає розмахів оригінальної творчости[10]. Не буду твердити, що все це спричинила

исторические судьбы Юго-Западнаво края. – Петербург, 1888. – С. 146 і наступні. Доречно тут буде подати дати постання головних братств. Найстарше з них, Львівське, мало постати ще в XV ст., біля 1439 р. (в чому, однак, сумнівається Костомаров, див. його Историческая монографія. – Т. 3. – С. 190), воно було організоване царгородським патріярхом Єремією у 1586 р. За його взірцем постало братство Віленське у 1588 р., Берестейське у 1591 р., Мінське у 1592 р., Більське у 1594 р., Могилівське 1597 р., Луцьке бл. 1600 р., Київське (1613 р.) і т. д., (Флеров, op. cit., С. 21–22 і д., Батюшков, op. cit., – С. 146.)

9 Про їхній розвиток див.: знані праці Бандтке і Зубрицького. Подаю тут дати виникнення південнноруських і литовсько – руських друкарень згідно з датами їх видань: у Вільні бл. 1560 р., у Заблудові 1569 р., у Львові 1573р., мандрівна друкарня Тіапіна (бл. 1580 р.), в Острозі (1580 р.), в Стратені (1604 р.), в Дермані (1604р.), в Крилосі (1606 р.), в Єві (1611 р.), в Угерцях (1611 р.), в Могилеві (1616 р.), у Києві (бл. 1617 р.), в Почаєві (1618 р.), в Рохманові (1619р.) і т. д. Крім того кілька руських речей у цей час були друкувалося у Римі і Венеції.

10 Про руську музику у XVI–XVII ст. зібрали цінні відомості Д. Розумовський: История церковнаго пения на Руси. – Петербург, 1863; і П. Сокальський: Русская музыка. – Харків, 1888. Їхні результати, а також результати власних досліджень подав, хоч хаотично і без критики, священик Порфирій Бажанський у своїх працях: Istorja ruskoho cerkownawo piniaja. – Lwów, 1890. і Małoruskij muzykalnyj narodnyj ton, Lwów, 1891. У цих працях автор не взяв до уваги впливи західної музики, особливо польської церковної музики (школа рорантистів у Кракові і т. д.) на руську церковну музику, а в подальшому і на народну. Хоча серед числа польських композиторів нерідко зустрічаємо і русинів, див.: священик д-р Józef Surzyński.

Люблінська Унія, однак думаю, що ця Унія доволі великою мірою підготувала цей поступ, вирівняла для нього ґрунт, зробила це таким самим чином, як колись завоювання східного світу Римом дало можливість для розвитку наук та для великої еволюції у сфері етики і релігійних вірувань.

Двадцять років після Люблінській Унії, майже одночасно в історії Русі з'являються два нові факти, відмінні між собою, але надзвичайно важливі у своїх наслідках як для самої Русі, так і для Польщі. Тими фактами були: Берестейська Унія (1590–1596 рр.) і бунти Косинського та Наливайка (1593–1596 рр.). Берестейська Унія, з одного боку, була наслідком дезорганізації Руської Церкви, а з другого – контрреформацією єзуїтів. Щодо її значення і сьогодні тривають дискісії. Коли католицькі історики (остатнім часом Пелеш) бачать у ній продовження вікового тяжіння руського народу до спільности із західною цивілізацією, тобто, нібито ідентифікують її з цією цивілізацією, то руські історики, навіть такі уніяти, як Гарасевич, Маліновський, Качала, дивляться на неї неохоче, звичайно, що не з погляду причин католицьких

Muzyka figuralna w kosciolach polskich od XV do XVIII w. (Roczniki Tow. przyjaciół nauk poznańskiego. – T. XVI. – S. 34–34). Про руське малярство вмістив «Квартальник» на початку першого річника чудову статтю п. Лозинського, який однак, демонструючи сучасні методологічні принципи, на мою думку, переборщив у скептицизмі. Оминаючи те, чи відомі факти, які би дали підстави змогу говорити про руську малярську школу, мушу, проте відзначити той факт, що руське церковне малярство було принципово відмінним від малярства латинсько-польського, водночас воно значно відрізнялося, особливо у XVI–XVIII ст., й від грецьких зразків. Про це свідчить захоплення диякона Павла Алеппського, який разом з Александрійським патріярхом Макарієм у 1653 р. відвідав Київ і оглядав київське церковне малярство (див.: Сборник материалов для исторической топографии Киева. – Киев, 1874. – С. 79–80). Також руське малярство було відмінне від московського, про це свідчать факти, як московські єрархи палили на Україні церковні образи, мальовані у XVI–XVIII ст., які не відповідали догмам Православної Церкви.

догматів, але з погляду національних. На їхню думку Унія, яка мала би започаткувати епоху єдности, натомість внесла роздвоєність в середовище руського народу, розбила його на два ворожі табори, торуючи таким чином кожному русинові дорогу до апостазії – направо чи наліво, змушуючи їх до вічного хитання поміж релігійними почуттями і національними інтересами. Це болісне духовне роздвоєння виразно відчувається у писаннях видатних руських письменників того часу, навіть у таких ревних католиків, як Смотрицький в останній період його життя, або як Рутський. Демонічним виразом цього роздвоєння був крик одного козацького ватажка під час воєн Хмельницького, який під час одного побоїща, бачачи купи польських і козацьких трупів, нібито сказав: «Оце ж і є ваша Унія: лежать ляхи з козаками і одній купі.» Щоправда на літературному полі Берестейська Унія викликала значне полемічне оживлення, проте оживлення це тільки частково вийшло на користь руському письменству, оскільки уніятські письменники, за кількома винятками, писали тільки по-польськи. Бунти Косинського і Наливайка, які можемо вважати передвісниками пізнішої Хмельниччини, і які були звернені лише проти південноруських панів, навіть руської національности, дали, попри все інше, поштовх руській шляхті до масового переходу у католицизм. Від 1590 до 1620 років майже всі видатні магнатські руські роди або вимерли, або вже були католицькими. А Унія, яка в теорії мала бути оборонним валом для мови і національности русинів, насправді зовсім не стала ним внаслідок недопущення уніятів поряд з православними до найвищих посад в Речі Посполитій, у чому навіть історик Калінка слушно зауважує одну з головних її слабких сторін[11].

---

[11] Wal. Kalinka, Sprawa ruska na Sejmie czteroletnim, Lwów, 1884. – S. 13 i n., а також Likowski, Historia upadku unii w XVIII. – XIX w. – T. I. – S. 298 i n. (цитую німецький переклад).

А втім, у період перед Хмельниччиною Русь не впала, а навіть жваво розвивалася. Берестейська Унія справді спричинила тріщини в рядах православної єрархії, посіяла зародки роздвоєння у широких народних верствах, проте наразі порядок не був порушений, руські краї під захистом козацьких військ і польських відділів економічно розвивалися, заселялися широкі степи, відроджувалися міста, а в них не тільки чужі осадчі, і також русини дороблялися до маєтків та становища. Внаслідок фатальних помилок польського уряду руські національні інтереси щораз міцніше в'язалися з інтересами православ'я, яке також від 1621 р. разом із відновленням православної руської митрополії у Києві почало по-новому підноситися і віднаходити втрачений ґрунт, передовсім новим заступникам серед київських митрополитів, особливо завдяки постаті Петра Могили, засновника славного Могилянського колегіуму у 1632 р., який згодом переріс в академію. Але і в ці часи від 1590-го до 1620 р. церковні братства, особливо Львівське і Віленське, наполегливо працювали навколо піднесення руської справи, в чому їм енергійно допомагав найперший магнат і сенатор Речі Посполитої князь Костянтин Василь Острозький. Острог, Львів і Вільно були за чергою головним осередками інтелектуального і цивілізаційного життя Русі, головними центрами руської літератури в цей період. Приблизно від 1620 р. на перший план виступає Київ, де довкола митрополитів групується ціла плеяда здібних і працьовитих письменників, вчених і педагогів. Література того часу (1560–1648 рр.) представлена порівнянно з наступними часами значно краще. Тут триває постійний рух, оживлення, зацікавлення багатьма справами і проблемами. Для задоволення потреб Церкви і суспільства постає низка руських друкарень; друкують вони переважно церковні книги для практичних потреб служби Божої, однак попри них друкується значна кількість книжок з релігійним змістом, призначених для читання вдома, для повчальних проповідей: переклади Отців Церкви, цілої Біблії чи її окремих книг,

«Житій святих», у числі яких з'являється також знаменита повість про Варлаама і Йосафата, приписувана святому Іванові Дамаскіну, хоч насправді вона була індійською повістю, пристосованою до потреб християнського аскетизму. Руське видання цієї повісті (1637 р. в Кутейні) є чи не найдавнішим слов'янським друкованим перекладом цього твору, особливо важливим в історії світової літератури.[12]

Ті твори, за кількома винятками, не належать ще до справжньої літератури (до неї можна лише зарахувати передмови і присвяти); однак вони мають, без сумніву, важливе значення в історії розвитку мови, а часте їх видавання значними накладами свідчить про відчуття потреби, а також про відносну заможність руської людности, яка могла забезпечити себе дорогими сучасними виданнями. Треба додати, що ці видання надходили у найдальші закутки Русі, оскільки автор цих слів мав змогу на початку цього року в сільських церквах у горах Турківського повіту, у селі Ботивці і Яворові, оглядати надзвичайно добре збережені церковні книжки віленського друку з 1638, 1642 рр. і т. ін.

Характерним явищем руської літератури цієї доби є релігійна полеміка. Цікаво, що факт такої великої ваги, як Люблінська Унія, у тогочасній руській літературі цілком не мав відгомону. Він пройшов неначе непомітно для руських письменників і публіцистів. Натомість такі факти, як запровадження григоріянського календаря і пізніше Берестейська Унія викликали надзвичайно оживлену полеміку та витворили багату полемічну літературу. З руського боку виступає в ній низка видатних постатей, гідних суперників Скарги, Гербеста, Кревзи та ін. Серед низки руських письменників-полоністів

---

[12] Повість про Варлаама і Йосафата спричинила низку досліджень, які і до нині не припиняються. Їх називає сербський вчений Стоян Новакович, точно спів ставляючи їх з слов'янськими літературами: Warłaam i Joasaf, priłog k'poznawaniu uporedne literarne istorije u Srba, Bugara i Russa. Głasnik srpskog uczenog drusztwa. – Belgrad, 1881. – T. 50. – S. 1–121.

передовсім назвемо двох князів: Костянтина Острозького[13] і Курбського, емігранта москаля, який, осівши на Волині, пильно займався піднесенням освіти на своїй новій вітчизні[14]. Навколо Острога як цивілізаційного центру групуються письменники: Герасим Смотрицький (батько Мелетія), Василь Суражський, Мотовило, Христофор Бронський (ці два аріяни, останній був автором знаменитої книжки «Апокрисис»[15]), нарешті, грецькі патріярхи: Кирило Лукаріс, котрий якийсь час перебував в Острозі учителем при тамтешній академії, далі Єремія Царгородський і Мелетій Пегас – олександрійський патріярх, котрі присилали на Русь для оборони православ'я, найчастіше до Острога або Львова, свої полемічні твори, які друкувалися по-грецьки і по-руськи або ж тільки по-руськи[16].

---

[13] Як відомо, Острозький спочатку принципово не був проти Унії і навіть писав у цій справі листи до Риму. Лише згодом, чи то через зачеплені особисті амбіції, чи бачачи, що впровадження унії в життя не відповідає тим ідеалам, які собі витворив, відвернувся від неї і всіма силами підтримував православ'я. Збірок залишених ним листів, надзвичайно важливих і цінних навіть з літературного погляду, ми до цього часу не маємо. Його ставлення до Унії висвітлив історик Пелеш: Pepesz. Geschichte der Union. – T. 1. – S. 520 i n., T. 2. – S. 7 і наступні, примітки.

[14] Збірку полемічних праць і листів Курбського видав Устріалов у 1833 р., друге видання у 1842 р., третє – у 1868 р., а окрім цього, його три праці видано у місячнику «Православний собеседник», 1863 р.; див. Порфириев. История русской словесности. – Т. 1. – 3-тє вид. – Казань, 1879. – С. 544.

[15] Російське і польське видання цієї рідкісної книжки передруковано en regard у виданні: «Русская Историчиская Библиотека», Т. VII., Петербург. 1882, де також оголошено полемічну працю Василя Суражського: «О єдиной истинной православной вірі». Апокрисис став предметом дослідження монографій Скабаллановича (1873) і Малишевського. Книга Герасима Смотрицького «Ключ царства небесного» з 1587 року перевидав проф. Ґолубєв у Т. VII відділу I. Архиву Юго-западной России.

[16] Див. Каратаєв, там само, № 124, 129, 142, 154, 173, 178. Про Мелетія і його стосунок до Русі проф. Малишевський видав обширну двотомну монографію п. н. «Александрийский патріарх Мелетий Пегас

У другому центрі, у Львові, вогнищем, довкола якого формувалося інтелектуальне життя, був не магнатський двір, а міщанське ставропігійське братство. Наприкінці XVI століття там діяв високоосвічений учитель – грек Арсеній, єпископ Еласонський і Димонітський, ініціятор філологічних студій на Русі.[17] У Львові також працював заслужений друкар Федоров[18], письменники Кирило Транквіліон Ставровецький, білорус Степан Зираній Тустановський і вчений філолог Памво Беринда, нарешті, безіменний, проте освічений і талановитий автор знаменитого памфлету «Пересторога всім православним зіло потребная»[19]. До діячів цієї групи, зрештою, треба зарахувати руського львівського єпископа Діонізія Балабана, хоч постать ця не під кожним поглядом заслуговує на нашу

и его участие в деях русской церкви». – Київ, 1872. Другий том цієї праці, який висвітлює стосунки Мелетія до руської Церкви, хоч і був виданий, однак не став доступним для публічності, а також для мене. Див. також: Szaraniewicz, Patryarchat wschodni i jego stosunki do Rusi. – Kraków, 1889. Про Кирила Лукаріса див.: Cyrillus und seine Zeit. – München, 1862.

[17] Його виклади, мабуть дали поштовх до укладення «спудеями» братської школи першої на Русі граматики грецької мови, виданої у Львові у 1591 р. під назвою «Adelpfotes». Арсеній описав грецьким віршем свою подорож з патріярхом Єремією зі Львова до Москви у 1588–89 рр. (Латинський переклад цього опису див.: Starczewski, Historiae Ruthenicae scriptores exteri saec. XVI. – T. II. – № 10). Про Арсенія специфічну монографію написав Оґлобін у 1877 р., див. також про нього: Голубев. История киевской духовной Академии, домогилянский период. – Киев, 1887. – С. 62–64.

[18] Про нього див.: Petruszewicz, Iwan Fedorow, russkij perwopeczatnyk. Lwów, 1883.

[19] Про авторство цієї пам'ятки, яка з'явилася у виданні: Акти относящиеся к истории России. – Т. IV, кілька раз подав свої судження, хоч і немотивовані, свящ. Петрушевич, приписуючи її якомусь Міхалу Ґунашевському (див.: Istoriczeskoje izwistije o cerkwi św. Pantełejmona, 1881 r. – S. 75 і примітка, дальше – Swobodnaja haycko-russkaja litopys s 1660 po 1700 hod. – T. II). На мою думку, яку в іншому місці постараюся аргументувати, автором «Перестороги» був знаменитий львівський міщанин Юрко Рогатинець.

симпатію[20]. На узбіччі від цього центру тримаються, проте завжди вони є близькі до нього, двоє аскетів і реформаторів, палкі оборонці православ'я і водночас сини люду, а отже мають швидке око і чуле серце для потреб цього люду. Ними були двоє монахів з гори Афон: Ян Княгинецький, названий в чині Йовом, та Іван Вишенський. Перший з них реформує розслаблене чернече життя в православних монастирях і закладає у коломийських горах знаний Манявський Скит, який досить відчутно спричинився до зміцнення православ'я в цих краях і до реформування звичаїв православного духовенства[21]; другий же посилає зі «Святої гори» на Русь свої «огненні» послання, полемізуючи з єзуїтами й уніятами, могутнім словом і з гарячим почуттям промовляє в обороні простого люду, викриває недоліки суспільних порядків Польщі та закликає до поправлення суспільного зла[22].

У третьому центрі освіти і руської літератури у Вільні діяли два брати Зизанії Тустановські, діяв також перед ними аріянин Будний, а від 1610 р. виступає там могутня постать Мелетія Смотрицького, який пише раз по-руськи, то знову по-польськи і, врешті, у 1619 р. виступає зі своєю найголовнішою працею «Граматикою слов'яноруської мови», ділом, яке мало величезний вплив на розвиток мовознавства не тільки

---

[20] Біографія цього єпископа, а точніше панегірик, див.: «Науковий збірник» Галицько-руської матиці. – Львів, 1867. – С. 111, 199.

[21] Життєпис Княгеницького через кільканадцять років по його смерті, написав монах із Скиту Ігнатій з Любарова (вид. у *Зорі Галицькій* 1860); історію Скиту аж до його занепаду написав д-р Целевич: Celewicz. Istoria Skytu Maniawskoho. – Lwów, 1887.

[22] Із праць Вишенського на даний час нічого не було надруковано і зберігалися вони у рукописах, а деякі загинули. Про новіші видання і праці над цим автором див.: І. П. Житецький. Литературная деятельность Иоана Вишенского (Киевская Старина, 1890. – Т. XXIX. – С. 494–532), а також мою недавню працю: «Іван Вишенський і єго літературна діяльність».

на Південній Русі, але також і в Москві, та великою мірою у Південній Слов'янщині[23].

Близько 1615 р. починає ворушитися і Київ, там Печерська Лавра зосереджує вагому плеяду інтелектуальних та літературних сил. Сам ігумен цього монастиря, Єлисей Плетинецький займався літературою, видавав літургійні книжки і перекладав Отців Церкви[24]. Однак головним світочем цього центру був Захарій Копистенський, родом з Червоної Русі, родич перемишльського єпископа цього ж прізвища, автор пам'ятної праці «Палінодія», у якій узагальнив полеміку між Східною і Західною Церквами. Праці цій із погляду її побудови, систематичності і ґрунтовності немає рівної у всій південноруській теологічній літературі, навіть і до сьогодні, і яка, з погляду мови, надзвичайно наближеної до мови народу, водночас цим багатої пластичної і мелодійної (окрім архіважних матерій!) заслуговує на всілякі вшанування[25]. Від цього часу Київ тримає першість в інтелектуальному та

---

[23] Про Смотрицького писали дуже багато як його сучасники, так і пізніші дослідники. З давніших письменників назвемо: Якова Суше – Saulus et Paulus ruthenae unionis, Стебельського – Dwa wielkie światy, t. I; з пізніших – Ґуепіна-Калінкі – Żywot bł. Jozafata Kuncewicza, і Пелеша – Geschichte der Union, t. II. Всі ці дослідники розглядали діяльність Смотрицького із точки зору історії Церкви, особливо Унії. Його значення як філолога окреслив Н. Засадкевич (Смотрицький как філолог. – Одеса, 1883; фахову працю про його граматику підготував німецькою мовою молодий руський філолог Клавдій Білінський. Про літературну діяльність і заслуги Смотрицького до цього часу бракує фахових досліджень.

[24] Про нього див.: Голубев. История киевской духовной Академии, домогилянский период. – Киев, 1887. – С. 100–105.

[25] Біографічні подробиці про Копистянського див.: там само, С. 108–117; «Палінодія», написана близько 1520 р., у цей час не видавалася, як помилково стверджує Стебельський; Голубев, там само. – С. 33; видано її у четвертому томі публікацій Петербурзького Археологічного товариства: Русская Историческая Библиотека IV. Фахову монографію про неї написав В. З. Завітневич: Zawitniewicz W. Palinodia Zach. Kopestenskaho. – Warszawa, 1883.

літературному житті Південної Русі аж до 1648 р. і навіть пізніше – до підпорядкування Київської метрополії московському патріярхату. Навколо Києва гуртується довга низка видатних і заслужених письменників, таких як Ізай Копинський, Сильвестр Косів, Касіян Сакович, Кальнофойський, Петро Могила та ін.

Окрім цих головних осередків інтелектуального життя не бракувало в той час й інших, менших центрів, назву тут Дермань, де закінчив життя Смотрицький, Корець, де з відходом зі Львова жив Ставровецький, Луцьк, де близько 1620 р. православні на приватному з'їзді уклали цікавий твір про потреби Руської Церкви і народу, під назвою «Совітованіє о благочестію»[26]. Маємо докази, що в Луцьку виник тоді віршований переклад Псалтиря[27].

У сферу художньої літератури входить у значній мірі такі явища, як церковна пісня, яка, власне, в той час з'являється під впливом протестантизму на Русі (маю на увазі римовану пісню, яка не входила в ритуал Східної Церкви); найстаріші пам'ятки руських віршів цього виду збереглися в рукописах познанської бібліотеки Рачинських і сягають 1580 р.[28] У той самий час русини перекладали і переробляли безліч західних і східних моралізаторських повістей, фацецій і легенд, як наприклад, дуже популярна в Європі «Geste Romanorum»,

---

[26] Надруковане у виданні: Pamiatniki izdannyje wremiennoj kommissijeju dla razbora drewnich aktow. – T. I. – Kijów, wyd. 2, 1848. – S. 224–291.

[27] Див.: Киевская Старина. – 1887. – Зошит 3. – С. 575 і далі. Від 1628 р. у Луцьку існувала якийсь час друкарня «Павла ієромонаха», перенесена пізніше до Чорної, біля якої почали групуватися місцеві літературні сили, такі, як монах Анрієвич, Стефан Полумеркович та ін. Див. : Каратаєв, там само. – 1628 р. і 1629 р.

[28] Див. A. Brückner, Ein weissrussischer Codex miscellaneus der Gräf, Raczyńskischen Bibliotek in Posen, Archiv für slavische Philologie IX, zesz. 3, str. 387; перший звернув увагу на цей кодекс і подав з нього фрагменти J. Bociański, Cztenija w Imp. obszczestwie istorii i drewnostiej ross. Moskwa 1846, zesz. I; одну пісню передрукував Я. Головацький у Naukowym Sborniku hal-rus. Matycy. – Lwów, 1865. – S. 229.

повість про царя Олександра, повість про сім мудреців, далі рицарські романи про Тристана і Ізольду, про зруйнування Трої, про королевича Бово д'Антона, нарешті, збірки байок і апологів, знані під іменами Пільпая (Стефанід і Іхнілад, витяг з індійської «Панчатантри») або Езопа. Ці повісті хоч і надалі популярні у ці часи, проте не були друковані і нарешті недавно були видані з рукописів[29].

До того самого моралізаторсько-поетичного виду літератури треба зарахувати старовинні церковці апокрифи і пізніше на їх основі перефразовані повісті та легенди[30]. Та насправді на Русі і давніше були знані і використовувані ці повісті, проте

---

[29] Див. Костомаров. Пам'ятники древній русской литератури, изданые гр. Кушелёвим-Безбородько. – Петербург. – 1860, особливо Т. I і II; П. П. Вяземский. Римские деяния (видане Московським товариством шанувальників стародавньої літератури. – Т. 5 і 33). – Москва, 1877; История семи мудрецов (видання того ж Товариства. – Т. 29 і 35); А. Н. Веселовський. Из истории романа и повисти. – Т. II., присвячений критичному оглядові власне тих повістей і де репродукується їх текст з познанського рукопису; літературу слов'янських опрацювань тих повістей, хоч і не вичерпно, подає д-р Fr. Pastrnek, Bibliografische Uebersicht über die slavische Philologie 1876–1891. – Berlin, 1892. – S. 184– 187, 224–236, 263–265.

[30] На Заході про них існує велика література, наведена, напр., у працях Edw. Reussa. Geschichte der heiligen Schriften des alten Testamentes і G. d. heil. Schriften des neuen Testamentes. В російській літературі найважнішими є: видання текстів Костомарова. Пам'ятники старинной русской литературы. – Петербург. – 1860, особливо Т. III і IV; Тіхонравов. Пам'ятники отречонной русской литературы: у 2-х т. – Петербург, 1863; тексти вибраних апокрифів були друковані також у квартальнику Тіхонравова п. н. Летописи русской литературы. – Петербург. – 1862–1864, у місячнику Киевская Старина і т. д. Див. також др. Пастернак, там само. – С. 182–183. З пізніших опрацювань є: Пипін. Очерк литературной истории старинних повестей и сказок руских. – Петербург, 1858; Веселовського. Славянские сказания о Соломоне и Китаврасе. – Петербург, 1872; Порфириева. Апокрифическия сказания о ветхозаветних лицах и собитиях. – Казань,1872 і цього ж автора: Апокрифическия сказания о ветхозаветних лицах и собитиях по рукописям соловецкой библиотеки. – Петербург, 1877.

лише зараз, з піднесенням освіти та поширенням читання, збільшилася їхня популярність і з'явилася велика маса нових повістей цього виду, запозичених від Заходу (з Польщі, Чехії і Німеччини), і Півдня (з Сербії, Болгарії, з гори Афон та ін.). У Південній Русі існувала в рукописах найбільша частина відомих російських апокрифів[31]. Особливо популярними були: апокрифи Методія Патарського «Слово про початок і кінець світу[32]«, «Слово про Адама і Єву», «Про Соломона і Кітовраса»[33], візії про пекельні муки, такі як: «Хожденіє Богородиці по мукам», «Хожденіє Павлове»[34], нарешті надзвичайно до цього часу популярний «Лист небесний» чи «Епістолія про неділи» разом з «Словом про дванадцять павуків»[35]. Однак у білоруських і південноруських рукописах натрапляємо також і на такі апокрифи, як «Євангеліє Никодима» і «Книга Єноха», причому треба зауважити суттєвий факт, що ця остання річ в той час (у XVII столітті) і до недавна вважалася у Европі втраченою і лише в нашому столітті була віднайдена у коптському тексті та з нього перекладена европейськими мовами[36].

---

[31] Дослідженню південноруських апокрифів присвятив свою працю Н. Сумцов. Очерки истории южноруских апокрифических сказаний и песен. – Киев. – 1888 (відбитка з Киевской Старины).

[32] Про нього, власне, писав Н. Веселовський. Опыты по истории развития християнской легенди // Журнал министерства нар. просв. – 1885.

[33] Про це є прекрасна студія Н. Веселовського. Славянския сказания о Соломоне и Китоврасе. – Петербург, 1872.

[34] Про ці візії див.: Ф. Буслаев. Исторические очерки нар. словесности. – Т. II; а також И. Шепелевич. Очерки из истории средневековой литературы и культуры. – Харьков, 1890, і цього ж автора Етюды о Данте і Апокрифическое видение св. Павла. – 2 зошит. – Харков, 1891–1892.

[35] Н. Веселовський. Опыты по истории развития християнской легенди // Журнал министерства нар. просв. – 1886.

[36] Текст цього апокрифу з полтавського рукопису оголосив у 1679 році Попов А. Библиографичиские материалы. – Москва, 1879. – С. 67–139; про нього писав (не знаючи руського тексту) А. Смирнов. Книга Епоха. – Казань, 1888.

Руська драматична література, яка розпочинається у цей період, є відгалуженням польської, а власне, західноєвропейської релігійно-звичаєвої драми. Містерії і «мораліте» (розмови алегоричних осіб), ясла (вертеп) і нарешті інтермедія та інтерлюдія – оце головні жанри цієї драми. Пам'ятки містерій і руських вертепів, які збереглися до наших днів, походять з дещо пізніших часів, з другої половини XVII століття, однак не має сумніву, що початки руського театру сягають кінця XVI століття, про що переконуємося з енергійних виступів Івана Вишенського проти «машкарного злодійства у руських церквах і монастирях»[37]. Містерії у точному значенні ніколи не були на Русі так популярні, як ясла, яких рештки заховалися до наших днів, і в яких біблійна тема, що ставилися на верхньому ярусі, перепліталася зі сценами гумористичними, взятими з життя руського люду, які виконувалися на нижньому ярусі[38].

Найбільше творчости і незалежности виявляли руські автори інтермедій, тобто веселих фарсів і новелок або діялогових фрашок, якими переплітали тематично складніші трагедії або містерії. Образи з цих інтермедій – козака, цигана, жида, українського дяка – мали популярність не лише в Україні, але й у Польщі та Московщині. Найдавніші пам'ятки цього

---

[37] Фр. Ізопольські у статті «Dramat wertepowy o śmierci» (Ateneum Kraszewskiego 1843. – T. III. – S. 67) стверджує, що у Ставищах бачив давній екземпляр вертепу, написаний «1591 hoda soorużen» (1591 року сотворений – *І. М.*). З двох руських містерій, що сягають половини XVII ст., одну, написану близько 1655 р., з рукопису збереженого у селі Смерекове, я опублікував у «Киевской Старине» (1891, квітень, С. 131–154), про другу, яка є у рукописі київської Духовної академії, згадує Н. Петров. Очерки из истории украинской литературы XVIII ст. – Киев, 1880. Обидві стосуються теми страстей Христових.

[38] Див. Маркевич. Обычаи, поверия и проч. малороссиян. – Киев, 1860, де в додатку є надрукований текст вертепу; П. Ґалаґан. Малороссийський вертеп // Киевская Старина. – 1882, окт., і нарешті, П. Житецький. Малоруския вірші нравописательного содержания // Киевская Старина. – 1892, май. – С. 157–175.

жанру – це дві інтермедії львів'янина Гаватович, вміщенні у 1612 р. у його «Трагедії святого Івана, посланця Божого» і репродуковані у «Київській Старині» за 1883 р.[39] Великий корпус дещо пізніших руських і русько-польських інтермедій є у рукописах царської бібліотеки у Петербурзі[40].

На ґрунті цілком світських потреб та інтересів з'являються в той час праці: правничі, вірші з нагоди та вітальні, такі як: «Хронологія» Андрія Римши (Острог, 1581 р.), «Трибунал (судова процедура) мешканцям великого Князівства Литовського» (Вільно, 1586 р.), «Литовський Статут» (Вільно, 1588 р.), «Прасфонима» на честь митрополита Михайла Рогози (Львів, 1591 р.), «Плач, або лямент» на смерть Григорія Желіборського (Львів, 1615 р.), «Лямент» на смерть Карповича (Вільно, 1620 р.), «Вірші» К. Саковича на погребіння гетьмана Конашевича-Сагайдачного (Київ, 1622 р.), «Лемент на смерть луцького священика Яна Вагилевича» (Луцьк, 1628 р.), «Епікідіон», або жалобні вірші на погребіння Василини Яцьківни, написав Стефан Полумеркович (Луцьк, 1628 р.), «Гимнологія» на честь Петра Могили, написана Памвою Бериндою (Київ, 1630 р.), «Евфонія радісного співу (веселобрмячая) на честь Петра Могили» (Київ, 1633 р.), Αναυημα τής τιμής, вірші на честь львів'янина Григорія Кирницького, після отримання ним ступеня доктора у Падуанському університеті, написав Яків Садовський (Венеція, 1641 р.) і т. ін.[41] На особливу увагу заслуговує праця над руською мовою і граматикою Зизанія

[39] Про них див.: П. Кузмичевский (М. Драгоманов). Старейшая русская драматическая сцена // Киевская Старина. – 1885, лист. – С. 371–408.

[40] Про них див.: Тихонравов. Летописи русской литературы. – Т. I.; П. О. Морозов. Очерки из истории руской драмы XVII–XVIII ст. – Петербург, 1888 (цитую перше видання, не маючи під рукою другого). – С. 68–77 ; Alex. Brückner. Polnisch-russische Intermedien des XVII Jahrhunderts (Archiv für slavische Philologie. – T. XIII. – 1890. – S. 224–236 i 398–417).

[41] Каратаев, там само, passim.

Тустановського, Мелетія Смотрицького і Памви Беренди[42]. Правдоподібно, що в цей час був написаний підручник з теорії музики Далецького, який є у рукописі у бібліотеці Львівської греко-католицької капітули[43]. Вартує також тут згадати про опис подорожі до святої землі, написаний якимось міщанином з Червоної Русі близько 1607 р.[44]

Проте, важливою річчю, а може найважнішою, що становить здобуток цього періоду є створення південноруської писемної мови, мови літературної і наукової, незрівнянно ближчою до мови народу, аніж давня церковна, при цьому набагато відмінна від мови Північної Русі, тобто московської, і однаково зрозуміла для читацької громадськости на цілому просторі Південної Русі, а подекуди і Білої Русі. Це явище надзвичайно важливе і, на мою думку, до цього часу не достатньою мірою усвідомлене й акцентоване. Мова ця виробилася на основі так званої княжої білоруської мови, тобто мови литовської князівської канцелярії, литовського статуту, а в подальшому – мови Скорини і його перекладу Біблії. Разом із Литовським статутом, який був обов'язковим на Південній Русі, мова ця поширилася по руських містах, дворах і монастирях. Маючи флексію ближчу до малоруської мови, ніж церковнослов'янська, а синтаксис більш простіший

---

[42] Див.: Ом. Огоновський. История литературы руской. – Ч. І. – Львов, 1887. – С. 177–190.

[43] Путівник «Про град Єрусалим», складений невідомим галицько-руським паломником між 1597–1607 рр., виявив А. С. Петрушевич (Науковий сборник галицько-руської Матиці, 1871 г.); кілька зауваг про цю працю вміщую у моїй рукописній праці: «Іван Вишенський і его літературна діяльність», де теж прагну з'ясувати, хто був її автором.

[44] Про нього див.: П. В. Владимиров. Доктор Франциск Скорина, его переводы, печатние издания и язык. – Петербург, 1888. Про білоруську мову: І. Недешев. Исторический обзор важнейших важнейших звуковых особенностей белоруских говоров // Русский филолог. Вестник. – 1884, груд. – С. 1–54, і Е. Ф. Карський. Обзор звуков и форм белоруской речи. – Москва, 1886, а також Пастрнек, так само. – С. 69–70.

і пластичніший, мова ця увібрала в себе щораз більше південноруських форм та зворотів, не погорджуючи і словами церковнослов'янськими для вираження абстрактних понять, поряд з цим вона увібрала в себе також багато польських слів для вираження понять і стосунків публічного та державного життя, яке, особливо після Люблінської Унії, на всіх цих просторах було більш-менш однакове. Так постала мова, може бути, що, згідно з нашими сучасними поняттями, не дуже мелодійна, не дуже чиста, але в будь-якому випадку спрямована до розвитку і поступу, вільна і гнучка, така, яка відповідає потребам і поняттям досить широких верств руського суспільства, вживана в судах, сеймиках і сеймах, по панських дворах, в королівських документах, по містах і дуже великою мірою на сьогодні зрозуміла для сільського люду; мова, якою були написані твори, що мали величезне значення для розвитку інтелектуального життя Русі. Мова ця, без сумніву, могла допровадити вже навіть перед 1798 роком до перемоги мови народної в українській літературі, коли б не різноманітні нефортунні обставини, про які доведеться мені далі сказати, і які значно спізнили її розвиток[45].

Уже в тій самі добі постає певна реакція проти цієї літературної мови. Вихідним пунктом для неї були мовні студії, а особливо «Граматика» Смотрицького, який нібито не зауважив новоствореної руської мови і у своїх студіях писав про мову церковнослов'янську, як про мову слов'янську. Не треба дивуватися, що коли «Граматика» Смотрицького стала підручником, не тільки у школах України, але і в Росії, цей факт вплинув доволі негативно на розвиток народної мови[46].

---

[45] Характеристику цієї, так скажу, середньоруської літературної мови, пробував дати П. Житецький. Очерк литературной истории малорусского наречия. – Ч. І. – Киев, 1889, однак з недосить окресленим планом; він також видав цікавий «Словарь книжной малорусскаго наречия по рукописи XVII века». – Киев, 1888. Обидві праці надруковані в «Киевской Старине» у 1888 році.

[46] Див. П. Житецький, там само // Киевская Старина. – 1888. – Т. XXI. – С. 4.

Особливо київська школа грала у цьому відносно важливу роль, а з письменників належить виокремити передовсім Петра Могилу[47], який закинувши нову літературну мову, намагався писати майже чистою церковнослов'янською мовою, послуговуючись також мовою польською[48]. В учнів та вчителів цієї школи у другій половині XVII ст. ми бачимо дивну мовну строкатість, яка у кожному випадкові свідчить про послаблення сильного національно почуття, котре почало вироблятися у попередній добі до 1648 р. Одні, наприклад Гізель, вживають поряд із польською тільки церковнослов'янську мову, інші – пишуть тільки по-польськи, знову ж інші, як Галятовський, вживають ще й південноруську літературну мову, деякі ж, як козацькі літописці, пишуть винятково цією останньою, або ж, як Єрлич, тільки по-польськи, або ж як автор Густинського літопису тільки по-церковнослов'янському. Ця строкатість стала великою шкодою правдивому розвитку літературної мови Русі, і триває вона до кінця XVIII ст., до часу, коли одна частина українських письменників схиляється до витвореної у цих часах російської мови, інша ж так само рішуче переходить на бік чистої народної української мови.

Так бачиться нам розвиток літератури Південної Русі до 1648 р. Очевидно, що був це початок багатообіцяючий. Майже на всіх полях інтелектуальної діяльности, доступної для тодішньої руської інтелігенції, велася сумлінна праця, робилися переклади, компілювання, переписування, засвою-

---

[47] Обширну монографію про нього розпочав київський професор Голубєв. «Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники». – Т. I. – Киев, 1883.

[48] Перше його дослідження, казання під назвою «Хрест Христа Спасителя», видане у 1632 р., написане ще новою літературною мовою; його ж студії про дива на Русі, писані близько 1635 р. і опубліковані Голубєвим (Архив Югозападной России. – Ч. I. – Т. VII. – Киев. – С. 49–132), за винятком першої, написані були церковнослов'янською мовою; такою мовою написана була полемічна праця «Lithos», видана самим автором у польському перекладі у 1642 р.

валися окремі методи европейської науки і робилися спроби використати їх для потреб свого народу. Почуття національної свідомости поволі, але досить потужно пробуджувалося у широких народних масах, головним чином під впливом частих і дійсно героїчних козацьких походів до Криму, Малої Азії, Варни, Стамбулу тощо, з метою боротьби з турками і татарами для звільнення християнських бранців; під впливом таких геройських чинів, як Хотинська битва 1621 р. тощо. Тодішня козаччина зі своїми найкращими репрезентантами (Петро Конашевич Сагайдачний) стає реальним уособленням лицарських чеснот українського народу. З'являється новий героїчний епос, пронизаний справді лицарським духом, який в цьому часі поміж 1560 і 1648 роками виростає у запорізьких степах. Прекрасні думи про Самійла Кішку, про бурі на Чорному морі, про втечу трьох братів з Азова, про Марусю Богуславку тощо[49] – оце безсмертні пам'ятники того першого періоду в розвитку козаччини, поставлені генієм самого народу, що завжди буде становити гордість української нації.

Проте на початку 1648 р. зривається величезна довголітня і обтяжлива фатальними наслідками буря – козацька війна. Не маю за мету вникати у дослідження мотивів, ані в перебіг цієї бурі, однак мушу зачепити доволі важливу суперечку, яка має особливе значення і вартість для національного розвитку південної Русі. Більшість українських істориків з Костомаровим на чолі бачать у війнах Хмельницького і його наступників з Польщею хвалу українського народу, докази великого героїзму і піднесення національних сил, факти, які гідні подиву і вдячности нащадків. Подібним чином представляють ці війні і російські історики (Соловйов), убачаючи особливу

[49] Критичного видання з ґрунтовними поясненнями здійснили Антонович і Драгоманов: Историческая песни малоруского народа. – Т. І. – Киев, 1873. Про думи спеціяльно писав C. Neuman у Ateneum warszawski – 1890 р. Монографію, у якій досліджено думу «Про втечу трьох братів з Азова», видав Андриевский. Козацка дума о побеге трьох братей з Азова. – Одеса, 1885.

Божу ласку в тому, що внаслідок зусиль Хмельницького і його наступників Україна вивільнилася від Унії, від Польщі, від західних впливів і прилинула до Росії. Натомість польські історики донедавна уперто стояли на легітиміських позиціях і бачили в козацьких війнах тільки бунти самозваних гетьманів проти справедливої влади українських магнатів і польських королів, а сучасні дослідники не можуть знайти в ній нічого більшого, як тільки джерело великих нещасть спільних як для Русі, так і для Польщі, перемогу варварства і темноти над цивілізацією, і остаточне приготування до панування Москви на всьому просторі сарматської височини[50]. Погодження тих суперечливих поглядів сьогодні ще є справою передчасною, поки не буде узгоджено загальні принципи для вимірювання важливості і значення цих історичних явищ. У цій чисто науковій суперечці перебуває ще великою мірою жало живих симпатій або антипатій, взятих з вершини національних та суспільних оцінок, що так фатально ускладнює те, що ми звикли називати «руським питанням». Однак думаю, що подальше предметне дослідження цієї кривавої і бурхливою епохи, яка тривала від 1648 р. до приблизно часу Полтавської битви 1708 р., буде спонукати та обов'язково провадити до щораз більшого порозуміння, будуть долатися суперечності, спричиняючи взаємні поступки. Сьогодні вже бачимо ці знаки, які передвіщають цей бажаний поворот. Чисельні архівні публікації київської археологічної комісії і основані на них монографії Антоновича, Ореста Левицького, Владімірського-Буданова, Новицького і Лазаревського з українського боку, а також праці Яблоновського, Кубалі, Й. Антонії – з польського, чудово спричинилися до поглиблення і розширення студій над ґенезою і перебігом козацьких бур, а відтак підготували ґрунт для їх всебічних оцінок. Недавно видана у «Квартальнику історичному» прекрасна праця Кожона, яка

---

[50] Див.: напр. Wł. Łoziński. Lwów starożytny II. – Lwów, 1890, перше видання. – С. 247 і наступні.

є ніби оглядом актів, що стосуються Хмельницького, дасть, без сумніву, потужній імпульс до нових пошуків, а відтак знов до глибшого вникнення в дух цієї постаті, в душу цілої епохи, нею започаткованої.

На особливу згадку заслуговують дві об'ємні історичні праці талановитого українського письменника Пантелеймона Куліша: «История воссоединения Руси» і «Борьба Малороссии с Польшею». Ці праці мають вартість більше симптоматичну, аніж дійсно наукову. Автор стоїть на еклектичних позиціях, поділяючи з польськими істориками той погляд, що війни Хмельницького були звичайним бунтом, повстанням дичі проти цивілізації, розтрощенням культури, прищепленої Польщею на руських землях, а з другого боку, – поділяє з російськими істориками думку, що Україна від віків нібито призначена є до того, щоб становити єдиний організм з Московщиною, і що тільки в тому єднанні може сповнити своє призначення. Однак безсумнівним фактом є те, що Московщина після приєднання до неї України, не тільки не признала її цивілізації, освіти і добробуту, але й не раз чинила зовсім навпаки, що виявляє в Куліша безліч неконсеквенцій і суб'єктивних думок в осудженнях про факти і людей. Незрівнянно важливішими і більш повчальними, на мою думку, є цілком не полемічні і основані на архівних документах праці Владімірського-Буданова «Передвижение южного-рускаго насиления в епоху Богдана Хмельницкого»[51] або Д.І. Багалія «Очерки из истории колонизации и быта степной окраины московскаго государства», особливо розділ 5, т. І, с. 378–571 – праця яка ad oculos виказує нам цивілізаційні, а першою чергою, економічні причини козацьких війн. Величезні втрати людности на правім березі Дніпра, частково закатованої або забраної в ясир татарами, а частково врятованої безлюдними задніпрянськими степами, знищення незліченних осад, сіл, містечок і квітучих міст, спалення дворів, святинь, оборонних

[51] Киевская Старина. – 1888. – Т. XXII. – С. 79–116.

замків разом з нагромадженими в них прибутками праці і надбанням численних поколінь – оце головні економічні результати цих війн, які на довгі сотні років підтяли економічну силу краю та наслідки яких до сьогодні ще не припинили свого впливу. До цього економічного результату треба додати аналогічний результат в інтелектуальному і літературному доробку, результат, на який, на мою думку, до цього часу ще не звернено належної уваги. Адже знищення стількох міст і містечок означало знищення стільки ж осередків освіти! Адже разом з селами і осадами пропали також школи і братства! Адже разом з дворами, святинями і замками палахкотіли, нищилися і пропадали також книжки, рукописи, документи і цілі архіви, вилітали з димом картини та ікони, піддавалися нищенню цінні вироби мистецького промислу, одним словом марнувався цілий інтелектуальний фонд, здобутий тяжкою і ретельною працею попередніх літ! І ці втрати були, напевне, не менш великими, як економічні втрати, були ще більш невідшкодованими, аніж ці. Співці козаччини, які чолом б'ють перед козацьким героїзмом, не раз дійсно гідним подиву, не повинні забувати, що ці, на перший погляд, прекрасні діяння, український народ охрестив іменем великої руїни, що ці напруги і короткі воєнні тріумфи мали теж свою протилежну сторону, незрівнянно тяжчу і болісну для самої України, цілком фатальну для її майбутнього.

Руська література цього періоду у порівнянні з попереднім періодом являє собою, беручи назагал, образ великого занепаду. Зникають такі центри освіти, як Луцьк, Могилів, Дермань, Кутейно; Остріг був втрачений значно раніше; втрачається дуже важлива позиція у Вільні; походи Хмельницького і Дорошенка на Львів роблять бідними і ослаблюють львівських русинів, маєтково і морально підтинають ставропігії. Залишається тільки один Київ зі своєю академією. Тут громадяться всі видатні руські письменники, тут (а також у близькому Києву Чернігові або Новгороді Сіверському) друкуються їхні твори, зазвичай друкуються недбало, огидними шрифтами

на жалюгідному папері[52] – досить часто на гроші, вижебрані у московських царів[53]. Найсумнішим є те, що руська література здебільшого відвертається від «злоби дня», замикається у тісному колі інтересів церковних та теологічних суперечок. Хто б з друкованих в цей час книжок захотів зробити якійсь висновки про сучасну йому реальність, той, крім кількох імен гетьманів і владик, не знав би майже нічого. Ціла кривава трагедія Хмельниччини, Виговщини, Дорошенщини і Паліївщини для тієї літератури пройшла ніби непомітно. Головні письменника цього періоду: Сильвестр Косів, Лазар Баранович, Йоаникій Галятовський, Інокентій Гізель, Антоній Радзивиловський, Симеон Полоцький, Дмитрій Ростовський, Стефан Яворський, Епіфаній Славинецький та ін. – це теологи, які займали високі місця в єрархії і дбали переважно про інтереси цієї єрархії[54]. Вони пишуть здебільшого теологічні праці – не раз величезні збірки казань, моралізаторських віршів без іскри поезії, життя святих або ж чудесні легенди. Загалом віра в чуда у цьому часі поширюється на Русі досить сильно, а її зростання можна простежити від «Telaturgemy»

---

[52] Див.: Galatowskiego. Alfabetum rozmaitym heretykom. – Czerniców. – 1661 (примірник є у моїй власності).

[53] Такі збірки, аж до огидності практикував київський митрополит Лазар Баранович, див.: Н. Сумцов. Лазарь Баранович. – Харьковь, 1888. – С. 143 і наст.

[54] Добрий перегляд літературної діяльности тих мужів див.: Порфиириев. История русской словесности. – Т. I. – С. 572–615. Перераховувую тут низку новіших монографій відповідних авторів: Н. Сумцов. Лазарь Баранович. – Харковь, 1885, цього автора – Йоаникий Галятовский. – Київ, 1885, цього ж автора – Інокентий Гизель. – Київ, 1885; Єрофій Татарський. Симеон Полоцький, его жизнь и деятельность. – М., 1886 і В. Попов. Симеон Полоцкий, как проповедник. – М., 1886; Л. Майков. Симеон Полоцкий // Древняя и новая Россия. – 1875. – № 9-12; Певницкий. Симеон Полоцкий // Православное обозрение. – 1860. Загальну характеристику руської літератури XVII ст. пробував накинути Н. Сумцов. Характеристика южно-русской литератури семнадцатого века // Киевская Старина. – 1885.

Кальнофойського (Київ 1638 р.)[55] до «Nieba nowego» Галятовського (Львів, 1665 р.) і до величезної колекції чудес Матері Божої, виданої у Мюнхені 1672 р. під назвою «Atlas Marianus», куди увійшла також збірка південноруських чудес, зібрана єзуїтом Войцехом Віюк Кояловичем[56]. Тоді як чудеса записували дуже уважно і присвячували їм цілі праці, на друк яких не заощаджували коштів, в одній історичній праці, надрукованій цього часу («Синопсисі» Гізеля (Київ, 1764 р.), знаходимо цілком лаконічну згадку про приєднання України до Москви 1654 р., проте ані згадки про чини і битви та особу Хмельницького і його найближчих наступників[57].

Перехід Київської митрополії під Московський патріархат у 1685р завдав сильного удару цьому останньому гнізду самостійності південноруської літератури. Щоправда спочатку Москва не думала про її гноблення, а більше про абсорбацію. Ціла низка видатних учених, письменників, теологів, проповідників переїздить до Москви. Серед них Стефан Яворський, Симеон Полоцький, Дмитро Ростовський, Епіфаній Славинецький, Феофан Прокопович і ін. Вони приносять потужний струмінь світла і думки у темні, бездушні, формалістські, зашкарублі московські чуття, приносять багато звичаїв, навичок і поглядів, запозичених від Заходу і від Польщі і незнаних до цього часу у Москві[58]. Малоруські співці протягом цілого минулого століття стають невід'ємною оздобою московського двору, а

---

[55] Однією з найдавніших збірок руських легенд про чудеса є збірка Теодозія Боровика. Historya cudownego obrazu Najśw. Maryj w Zyrowicach. – Wilno, 1629. Зрештою, вже при кінці XVI ст. Вишенський, а пізніше Копистенський у своїй «Палінодії» згадують чуда, які відбуваються у їх сучасності, як на один з аргументів православної віри. Ці переконання надзвичайно живо пробиваються у записках Могили. Архив Югозап. России. – Ч. I. – Т. VII.

[56] Див.: Stebelski. Dwa wielki świata. – T. I. – S. XXXII.

[57] Див.: Synopsis. – С. 120–122.

[58] Див.: Пекарський. Представители киевской учоности в XVII веку // Отечественные записки. – 1862. – Т. I і II; того ж автора – Наука и література прі Петре Великом. – Т. I. – Петербург, 1865, а також: I. Об-

пізніше петербурзького. Малоруський театр, його містерія, мораліте і веселі інтермедії, а особливо його шопка (вертеп), переселяються до Калуги, до Москви, навіть до Тобольська та Іркутська, а їх рештки збереглися навіть до наших днів[59].

Те, що цей вплив нової інтелектуальної хвилі зустрівся у Московщині із завзятим опором консерваторів, легко зрозуміти, тим більше, що прибульці-малороси були зазвичай протеговані царем або ж наближеними до нього магнатами і ревно помагали царям будувати будівлю бюрократичного централізму з усуненням жалюгідних решток старого «удільного» порядку у формі «земских соборов» і особливих боярських рад – будівлю, яка незабаром муситиме також зжерти і розтрощити автономію України зі всіма гарантованими їй правами і привілеями. Особливо серед вищого московського духовенства була сильна реакція проти напливу київських учених – ця реакція дуже негативно відбилася на південноруській літературі. Її твори, особливо теологічні, піддано суворій, подекуди навіть варварській, цензурі; майже у всіх працях українських оборонців православ'я, почавши від студій Євангелія Транквіліона Ставровецького аж до об'ємної «Четії Мінеї», тобто «Життя святих», написаних Дмитром Ростовським (який і сам зарахований є в почет православних святих) знайдені були західні єресі.

Розпочалась конфіскація і паління українських книжок[60] – нечувана річ під польською владою, де свобода друку у цей час, навіть у порівнянні з нашими часами, була доволі широкою, і де, попри єзуїтів, могли з'являтися такі книжки,

---

разцова. Киевские ученые в Великороссии // Епоха. – 1865. – № 1, і нарешті Порфирєв. История русской словесности. – Т. І. – С. 616–678.

[59] Див.: М. Драгоманов. Пияньство, искусство и свобода // Вольное Слово. – № 33.– Женева, 1882. – С. 37 і руський переклад у «Світі». – Львів, 1882. – С. 322–325.

[60] Див. Порфириев. История русской словесности. – Т. І. – С. 617 і далі; Засадкевич. М. Смотрицкий как филолог. – С. 132, примітка.

як «Літопис Могили», писаний надзвичайно ущипливо і не перебираючи у виразах.

І ось, перед нами з'являється новий, сумний образ: південноруська література починає втрачати друковані видання, ніби повертається у часи перед Фйолем і Скориною. Найважливіші і найцінніші південноруські твори з цих часів (тобто кінця XVII і першої половини XVIII ст.), особливо історичні праці, хроніки, компіляції, переклади, пам'ятки, діярії тощо, залишаються в рукописах, знані тільки вузькому колові близьким знайомим автора, переписувані і передавані з рук в руки, або ж залишилися тліти у пилюці монастирських бібліотек. У такий спосіб збереглися вони у цілості або фрагментами і, аж у наші дні, побачили світ такі надзвичайно важливі історіографічні південноруські твори, як «Густинський Літопис», «Літопис» Граб'янки, історична праця Самовидця, «Літопис» Величка тощо. Між іншим, пропала цінна козацька хроніка «Руськая достовірная літопись», з якої у працях Величка і Самовидця збереглися тільки фрагменти[61]. Можемо тільки собі уявити, який великий вплив на національний розвиток Південної Русі могли б мати ці твори, котрі, нераз, у живий та яскравий спосіб, поважно, але водночас, з душевним патріотизмом переповідали про події в Україні недавно минулих днів, про криваві війни і дипломатичні стосунки, про героїчні змагання і великі катастрофи, коли б щаслива доля, була б їм позволила після написання побачити світло.

Так само у забуття потрапила, мабуть, доволі багата тогочасна драматична література. У другій половині XVII ст. був надрукований тільки один руський драматичний твір – «Діялог про св. Алексія, чоловіка божого» (Київ, 1674). Переважна частина творів так званої драматичної шкільної літератури, містерій та інтермедій, або цілком загублена, або аж тепер виходить друком. Від кінця XVII ст. і протя-

---

[61] Огоновський О. Історія руської літератури. – Т. І. – Львів, 1887. – С. 402.

гом більшої половини XVIII ст. притулком і гніздом цієї драматичної літератури була київська Академія. До наших часів дійшли драматичні твори Дмитра Ростовського, Феофана Прокоповича, Симеона Полоцького, Довгалевського, Лаврентія Гурки, Івана Ляшевського і Георгія Кониського[62]. Немає сумніву, що було їх набагато більше і маємо тверді докази того, що малоруська людність надзвичайно любила театральні видовища, і що хори чи канти з цих сценічних творів переходили з часом у народні уста, як набожні пісні, а деякі з них тішаться популярністю і до наших часів.

Після тяжких років Руїни майже все інтелектуальне життя Південної Русі перенеслося на лівий берег Дніпра, але, як було вже вище сказано, тут воно не могло розвиватись нормально через різноманітні причини політичного і суспільного характеру. На правому березі, котрий, за винятком Києва, належав до Польщі, бачимо цілковиту анархію і занепад. Православ'я на Червоній Русі поступово занепадає до того часу, коли у 1698 р. єпископ Перемишльський і у 1700 році єпископ Львівський Шумлянський, а в 1708 р. Ставропігіївське братство прийняли Унію[63]. На жаль, треба визнати, що Унія, попри те, що мала бути «приєднанням русинів до

---

[62] Про аналіз драматичних творів див.: Н. Петров. Очерки из истории украинской литературы XVIII века. – 1880.; Порфириев. История русской словесности. – Т. I. – С. 608–615; Веселовский А. Н. Старинный театр у Европе. – М., 1870. – С. 303–350; Тихонравов. Начало русского театра // Литопись русской литературы. – Т. III. – 1861; Довгалевському є присвячена спеціяльна праця: Мистерии и комедии Митра Довгалевского // Труды киевской духовной Академии. – Киев, 1865. – С. 312 і далі; творові Прокоповича «Владимир» окрему статтю присвятив Тихонравов: Трагикомедия Ф. Прокоповича «Владимир» (Журнал министерства народного просвящения. – 1879, май. – С. 52–96.). Тексти творів є у виданнях: «Российская Библиотека». – Кн. 6. Летописи русской литературы // Труды киевской духовной Академии, Киевская старина.

[63] Про це див.: Антонович В. А. Очерк состояния православной церкви в Юго-западной Росии с половины XVII до коньца XVIII столетия (Монографии по истории Западной и Югозападной Росии. – Т. I. –

цивілізації Заходу», не принесла руській літературі жодних скарбів. Майже єдині репрезентанти руської інтелігенції у цих часах, Василіяни, за винятком перших зачинателів Унії Потія і Рутського, цілком не писали по-руськи і вживали чи то латинської, чи то польської мови, через що позбавляли себе можливости впливати на широкі маси руського люду і спричинювалися до полонізації освіченого міщанства, яке у руській мові вже не знаходило для себе духовної поживи. Школи, які мали Василіяни, і не раз взірцево організовували, були польськими школами, які навчали шляхетську молодіж у дусі, мало відмінному від єзуїтських шкіл. Василіянські світочі, знані і шановані серед польського суспільства, були чужими для Русі. З письменників того часу назвемо Антонія Сілаве, Кортинського, Леона Кройзе-Ревуського, Ярослава Мороховського, Тимотея Шимоновича, Теодозія Боровика, Валеріяна Вільцького, Касьяна Саковича, Пахомія Войну, Яна Дубовича, Якова Сушу, Кіпріяна Жоховського, Яна Олемевського, Леона Кішку, Максиміліяна Рила, Стебельського[64]. Нижче православне духовенство, а пізніше й уніятське, було убоге, зневажене і надзвичайно темне. Про рівень його інтелігентности свідчить інструкція Шумлянського, вміщена у «Вступі» до його «Метрики»[65], також ухвали Замойського синоду 1720 р. і видані на їх основі пастерські листи єпископа Шептицького. Дійшло до того, що заледве 10 процентів цього духовенства вміли читати церковні книжки друковані кирилицею[66]. Молитви і церковні відправи, друковані латинськими

С. 279–342, а також маю статтю: «Йосиф Шулянський, послідній православний єпископ Львівський» // Киевская Старина. – 1891.

[64] Виданням із короткими біографіями є: Stebelski. Dwa wielkie światy. – T. I., а також – Pelesz. Geschichte der Union. – T. II. – C. 300 і наступні.

[65] Мною аналізована і представлений у ній образ я доповнив іншими матеріялами у моїй статті: «Йосиф Шумлянський і його «Метрика» // Киевская старина. – 1891.

[66] Див.: Lexicon, syricz Słowiesnik sławenskij imiejuszcz w sebie słowesa perwieje sławenkija, po semże polskija. – Supraśl, 1722.

літерами з поставленими en regard дослівним перекладом на польську мову було річчю надзвичайно потрібною і доброчинного і протягом цих років їх було близько тридцяти видань[67]. У такому стані грецько-католицьке духовенство дожило аж до австрійських часів. Не дивно, що єдиним видом літератури, яким воно володіло, були ті самі апокрифи і казки, котрі віддавна становили духовну поживу простого люду. Ними заповнюють духовники також свої рукописні збірники[68] і на їх основі з більшою охотою, ніж на основі канонічних Євангелій, виголошують вірним казання у церкві[69]. У церковних піснях, укладених у цей час, знаходимо мішанину апокрифічних елементів з канонічними, що вказує на те, що автори не були в стані відрізнити одного від іншого[70].

Василіянам у XVIII ст. руська література завдячує тільки двома працями, які здобули більше значення, а саме: «Народовіщаніє» і «Богогласник». «Народовіщаніє» – це великий катехизм, у якому кожна теза є доведена або проілюстрована кількома легендами чи побожними повістями, почерпнутими з різноманітних джерел – світських і духовних, східних і західних. У своєму роді є це руська *Legenda aurea*, хоч пристосована до спеціяльних катехитичних цілей. Катехатична частина тієї книжки написана майже чистою народною мовою, натомість повісті і легенди – церковно-словянською мовою. Книжка одразу здобула велику популярність, спо-

---

[67] Ecphonemata Liturgicy greckiey itd., видана у Вільні у 1671 році, потім – у Кракові у 1685 році і в По чаєві у 1708 році, див.: A. Jocher. Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce. – Wilno, 1857. – T. III. – C. 95. Напевне, у XVIII ст. були й інші видання.

[68] У мене є рукопис священика Єреміцького-Білахевича, написаний у 1743–1750 рр., який вміщує крім канонічних речей апокрифи.

[69] Власне, такого роду казання заповнюють рукопис Поповича з Тухлі (Оссолін. Рукопис. – 2189), виявлений частково д-р Калітовським. – Materiały do ruskoj literatury apokryficznej. – Lwów, 1885.

[70] Апокрифічні елементи у руських церковних колядах я дослідив у своїй розправі: «Наші коляди» // Діло, 1889, грудень, і в особливій відмітці – Львів, 1890.

чатку серед духовенства, а пізніше і серед простого люду і видавалася три рази у XVIII ст. (у рр. 1756, 1768, 1778), навіть і у нашому столітті вийшло четверте видання (1856 р.), котре здебільшого купують письменні селяни. Ще більшого значення мав «Богогласник», виданий у Почаєві в 1790 р. У цілій давній руській літературі до Котляревського, не було так популярної книжки, як «Богогласник»: до цього часу виходив він 6 разів повністю і понад десяток – у частинах. Це є збір набожних пісень – руських, польських і латинських, які виникли у різні часи і написані різними авторами – уніятами і православними. Імена багатьох авторів можна відчитати з акростихів[71], проте найстарші пісні, звичайно, не мають акростиху. «Богогласник» є результатом праці кількох поколінь, яку довершували протягом XVII і XVIII ст. Був він, може, єдиною уніатською книжкою, яка здобула собі тривалий і сильний вплив на православну Русь і з Почаєва пустила коріння аж за Дніпро і по Лемківщині. Василіяни у Почаєві були тільки редакторами нагромадженого віддавна матеріялу і обійшлися з ним цілком благородно: скорочували, обривали, відкидали і змінювали старі "канти» і пісні відповідно до своєї мети, вони реалізовували їй своїй праці тільки частину багатого скарбу руської релігійної поезії, який нагромадився від кінця XVI ст.[72]

У час, коли на уніятській Русі збирали і творили матеріял для «Богословника», на лівому березі Дніпра довершувався

---

[71] Деякі з них я прочитав: Андріївський, Лукаш Длонський, Достоєвський, Ян Вольський, Бардинський, Григорій Івашко, Яків Кальчинський, Ян Моравський, Каспрович, Ян Мастиборський, Мишковський, Ян Ґешинський, Дмитро Левковський, Василь Тарновський, Пашковський тощо.

[72] Значна частина відкинених або поскорочуваних віршів редакторами «Богогласника» збереглася у рукописах; багато їх видав Безсонов у своїй збірці «Калікі перехожие» у 2-х т. – Петербург, 1872. Цінну монографію про «Богогласник» видав Н. Миронович. Библиографическое и историчиски-литературное изследование о «Богогласнике». – Вильно, 1876.

фатальний розлам між інтелігенцією і простим народом. Козацька старшина перетворювалася на панів, грабувала для себе ґрунти і посілості простих селян і козаків, русифікувалася. Психологічний процес тої русифікації бачимо у тогочасних пам'ятках Ханенка, Маркевича, Вінського[73] та інших. Така панськовита козацька старшина горнулася до творення, т. зв. російської літератури. Вже при кінці XVII ст. такі козацькі потомки, як Капніст і Карамзін займають видатні місця у російському письменстві, а сучасники Карамзіна і Жуковсього – Наріжний, Перовський, Гнідич, здобувають нові простори для цієї літератури, поки врешті геніяльний українець Гоголь не заклав міцний і тривалий фундамент під російську національну літературу[74].

Поряд з цим нуртом був й інший, спочатку слабий і тихий, та якому, однак, суджено було щораз більше розвиватися і могутнішати. Козацькі традиції вольности й автономії не відмерли на Україні, ані серед рядового козацтва і навіть серед простого люду, ані теж серед змосковщиних панів. Ці традиції перепліталися не тільки із здобутками київської професури, але і нових течій, які пливли тепер з Европи через Петербург. Численні сини давньої козацької старшини, так як колись сини литовсько-руських магнатів, навчалися у Европі в університетах у Геттінгені і Гайдельберзі і приносили на Україну знання про нові світи, думки і відомості про імена Спінози, Вольтера, Руссо. Ці думки та ідеали, далекі від російської реальности з якими треба було критися або ж замасковувати їх у літературі, щонайбільше несміливо зоб'являлися спочатку у негативній формі у сатирі. У цей час, вже у XVIII ст., виникає в Україні, як і в Росії, тип паналіберала, який, отримавши европейську, або наполовину

[73] Два перші видані у додатку до «Киевской Старины», третій – у виданому Бартєнєвим. «Руском Архиве» у 1876.

[74] Про це див. надзвичайно багату на факти і повчальну працю М. Драгоманова. «Література російська, великоруська, українська і галицька». – Львів, 1875.

европейську освіту, не знає, що робити із своїми ліберальними думками, відчуває відразу до сумних політичних і суспільних відносин у Росії, але в той же час відчуває безсилля до їх перемін, самотньо філософовує, або ж із зверхнім мовчанням, або з ущипливими зауваженнями, епіграмами, коментує їх тощо. Оригінальним явищем на цьому тлі був філософ Сковорода, освічений у Німеччині, містик і пантеїст, який довгий час мандрував Україною, по домах знайомих панів і зневажав все, що пахло «становищем», або тривалим якимось зобов'язанням, всім тілом вірний своєму девізові: «Світ ловив мене, та не спіймав»[75]. У колах цих панів, які у побуті вживали української мови, часами творилися, зрозуміло, для вжитку у тісних приватних колах, сатиричні та гумористичні вірші, які нераз стосувались й світу політики. Тут народилися такі політичні памфлети, як віршована «Розмова Малоросії з Великоросією»[76] як віршований переклад однієї новели «Декамерона» Бокаччо[77]. У цих сферах носилися часом із чимось більшим, як із ліберальними формулами, позиченими із Західної Европи, раптом пригадували собі історію недавно минувших днів – починаючи від 1648 р. – не переставали мріяти про українську автономію. Це доводить факт виникнення у середовищі тих панів-лібералів вже на початку XIX ст. відомої «Історії Русів», яку приписували єпископові Ієремії Копистенському, але, без сумніву, праці апокрифічної і написаної пізніше. Праця ця, яка на розвиток т. зв. «українофільства» в Росії у першій половині XIX ст. мала великий вплив, мала однак невелику історичну вартість, натомість

---

[75] Про нього див. Орест Халавский. Сковорода, украинский списатель XVIII ст. // Основа, 1862; Данилевский. Украинская старина. – Харьков, 1866, а також – Киевская Старин», 1886. – Т. XVI. – С. 103–106; біографія Сковороди написана його приятелем Ковалінським, також збірка його творів з портретом була видана у Петербурзі у 1861 р.

[76] Була надрукована Н. Петровим у «Київськой Старине» у 1882 р. – Зошит № 2. – С. 313 і далі; також див. зошит № 7. – С. 137 і далі.

[77] Див. Киевская Старина. – 1885. – Зошит № 6. – С. 273 і далі.

вартісна, як політичний памфлет, у якому за допомогою групування фактів минулого були представлені симпатії і антипатії кіл сучасних авторів і тому значення її є незаперечним[78].

У нижчих суспільних верствах українського суспільства також функціонували традиції давніших часів, які контрастували з новими умовами життя. Проте, західноевропейський фермент ліберальних ідей сюди не доходив, або ж, якщо доходив, то дуже слабко. Звідси – сатира і гумористика, які тут розвивалися, мали тенденційности і в оригінальний спосіб мішаюли *sacrum* і *profarum*[79], або ж зводились до загальників, як безбарвна сатира Климентія[80]. У численних віршах, зазвичай писаних сільськими бакалаврами, попами, вислуженими жолдаками тощо, маємо опрацьовані західноевропейські фабльо, фрашки, анекдоти, новели[81], у інших – збереглися перероблені залишки давніх драм та інтермедій[82]. Для характеристики тих часів ці речі подають цікавий матеріял[83]. В історії української літератури це було дуже важливо, після того, як їх безпосередній наступник, поет, який зумів витворити з них гумористично-сатиричний апарат, піднести його до вершин правдивого артистизму, і батько нової, щиронаціональної української літератури,

---

[78] Цю працю надрукував М. Бодянський у видавництві «Чтения» у «Общественной Истории». – М., 1846.

[79] Див. «Рождественская вирша» // Киевская Старина, 1882. – Т. II. – С. 168–171.

[80] Про нього див.: Куліш П. Обзор українской літератури: Климентій. – Петербург: Основа, 1861. – Січневий зошит. – С. 159–234.

[81] Таким наприклад є надрукований Кулішем вірш про Кирика // Записки о Южной Руси. – Петербург, 1857. – Т. II, або ж уміщений у збірці Драгоманова «Малоруския народныя предания и рассказы». – Київ, 1875 – вірш про багатого хлопа Гаврила.

[82] Див.: Драгоманов. Из истории виршы на Украине // Ватра: літерат. зб. – Стрий: вид. Василь Лукич. – 1887. – С. 122–129.

[83] На їхньому ґрунті таку характеристику пробував накреслити П. Житецький. Малоруския вирши нравоописательного содержания // Киевская Старина. – 1892.

яким був Іван Котляревський. Тільки на основі ґрунтовної оцінки цих безіменних гумористично-сатиричних віршів, збережених в рукописних «нікчемних шпаргалках», і в пам'яті українського народу, можемо зрозуміти те дивне на перший погляд явище, що нова українська література розпочалася від травестій і на таку зовсім далеку від України тему, як подорож «козака» Енея[84].

У вступі ми висловили думку, що історія Південної Русі, а відтак і її літератури від часу Люблінської Унії аж до кінця XVIII ст. являє собою вельми трагічний образ. Ми накреслили поодинокі фази, головні перипетії цієї трагедії. Від чудових початків суспільної організації (братства і козаччина), як і літературного та інтелектуального руху, після великих змагань і жертв, залишилися тільки мізерні уламки, убогі залишки. Занепад цей був, беззаперечно, цілковитим. Та все ж, руський народ, попри важку долю, у якій ми бачимо його у XVIII ст., попри відірваність від нього світської інтелігенції, а значною мірою також і духовної, попри цілковите політичне безсилля, попри матеріяльну та інтелектуальну бідність, не згинув. Напівнесвідомо, подекуди і жартома, приступив він до повернення утраченої сили. Невдовзі жарт перемінився на запал, а в натхненній Шевченковій пісні Україна перший раз по довгих віках відчула проблиск кращого майбутнього, відчула, що для неї можливим є самостійне життя, розвиток і поступ, рука в руку з іншими, щасливими, цивілізованими народами Европи. Але таке життя може бути результатом тільки величезної, систематичної і свідомої своєї мети праці. Маємо факти, які свідчать про те, що до такої праці Україна зможе взятися доволі поважно.

Переклад Івана Матковського й Ігоря Розумовського

---

[84] Прекрасний і ґрунтовний аналіз політичних, суспільних і національних умов виникнення нової української літератури дав Н. Дашкевич у своїй праці: Отзыв о сочинению Н. Петрова. Очерк истории украинской литературы XIX ст. – Петербург, 1888.

IWAN FRANKO

O CZEM I JAK NALEŻY PISAĆ DLA LUDU[1]

To, co nazywamy literaturą popularną, ludową, – jest rzeczą zupełnie nową, płodem dopiero XIX stulecia. W dawniejszych wiekach aż do Pestalozzego[2] nikt nie pomyślał nawet na seryo o udzielaniu dla ludu jakichkolwiek nauk, które były wyłącznie przywilejem klas możnych i majętnych. Szkoły ówczesne, nawet ludowe, ograniczały się na nauce czytania i pisania, wcale nie dbając o to, by temu, kto raz posiadł tę naukę, dać przy jej pomocy jakiś prawdziwy pokarm umysłowy. Dopiero w naszem stuleciu rozwój zdrowych pedagogicznych zasad jakoteż rozwój ideji demokratycznych przyczynił się do utrwalenia tej myśli, że „nauka" czytania i pisania nie jest właściwie nauką, lecz tylko drzwiami do niej, tak jak łyżka nie jest pokarmem, lecz tylko jednym ze środków do przyjmowania pokarmów. Koniecznem następstwem takiego zwrotu myśli były starania o utworzenie literatury dla ludu, jak naukowej tak i pięknej, – koniecznym też jego wynikiem były i główne zasady, jakiemi kierować się potrzeba przy tworzeniu tej literatury. Co ma służyć dla ludu, musi przedewszystkiem być dla niego zrozumiałe, t. j. musi posługiwać się jego własną mową, częstokroć nawet jego djalektem lub żargonem, – ztąd też poszła w naszym wieku ta niezmierna decentralizacją, że tak rzekę, form językowych, w

[1] Opublikowano w: „Ziarno", 1883, nr 5, s. 49-50, nr 6, s. 61-62.

[2] Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827) – szwajcarski pedagog i pisarz zwany ojcem szkoły ludowej.

jakie przywdziewa się myśl i nauka, – ztąd poszło powstanie takiej masy nowych literatur w językach ludów drobnych, ongi zupełnie zapomnianych i zapoznanych, ztąd studja nad językiem i etnografią wszystkich drobnych odcieni i lokalnych odmian pewnego narodu. To, o czem dawniej pisano w całej Europie tylko po łacinie, – dziś zjawia się nie tylko po francusku, niemiecku lub po polsku, lecz także po prowansalsku, plattdeutsch, po kaszubsku lub białorusku. Drobne mowy i narzecza wychodzą na widownię z długiego zapomnienia, dopominając się i dla siebie równouprawnienia śród więcej wyrobionych, niąjako uprzywilejowanych państwowych języków — na polu ducha to samo zjawisko, które widzimy na połu społecznem i ekonomicznem.

Lecz nie dosć na tem. Wyrażając pewne myśli w pewnym języku, jeszcze nie koniecznie będziemy zrozumiałymi dla ludu mówiącego tym językiem. Potrzeba umieć przystosować się do pojęć, wyobrażeń i sposobu myślenia tego ludu, – potrzeba myśli ogólno-ludzkie urobić w pewną specjalną, dla danego ludu przystępną i swojską formę, tak jak muzyk jest w stanie pewną arję nie zmieniając jej układu, przeprowadzić z jednej tonacji w drugą jej pokrewną.

Nie zmieniając i nie fałszując! Tutaj dotykamy jednej z najważniejszych zasad popularyzowania nauki, która u nas niestety dotychczas nigdy nie była przeprowadzoną w rzeczywistości. Popularyzatorowie nasi wychodzą zwykle z tej zupełnie mylnej zasady, że naukę należy ludowi podawać ile możności okrojoną, bezbarwną, elementarną, tj. w życiu do niczego nie dającą się zastosować. Wszelkie, dla całego myślenia i postępu ludzkości tak niezmiernie ważne zdobycze nauki nowoczesnej mają być dla ludu na zawsze zamknięte, ponieważ lud ten wrzekomo nie jest do nich przygotowany. Tymczasem każdemu, kto ma jakąkolwiekbądź naukę w całej jej rozciągłości, jasno będzie od razu, że rzecz ma się prawie przeciwnie. Rezultaty każdej nauki, owoce długich; niezliczonych i mozolnych badań zrozumiałe są dla każdego, dla dziecka nawet – metoda tylko tych badań i ich specjalne, drobne zdobycze mogą być dla niewykształco-

nych umysłów niezrozumiałe lub obojętne. I tak n. p. traktując popularnie fizykę, czyż mielibyśmy ograniczać się na ogólnych własnościach ciał lub na elementarnych pojęciach chemji, – z któremi lud nie będzie wiedział co począć i które ani na cal wyżej nie podniosą jego umysłowego poziomu? A z drugiej strony czyż tak już zupełnie niezrozumiałą będzie dla ludu cała filozofja fizyki, wykazująca jedność wszystkich sił i związek wszystkich zjawisk? Lecz jeżeli już w naukach ścisłych nie można stawić żadnych granic dla popularnego wykładu, to tem mniej można je stawić w naukach o żywych istotach, o człowieku i jego społecznem (przeszłem i teraźniejszem) życiu. Tutaj rzeczywiście trzeba koniecznie przyjąć za zasadę — mówić ludowi całą prawdę, bez partyjnych lub klasowych względów. Bo i cóż wielkiego zrobi np. ten popularyzator, który nawet w całym szeregu książek poda ludowi opisy zwierząt, kamieni lub roślin, niczem ze sobą nie powiązane? Poda on tylko masę szczegółów luźnych, które nie mając ośrodkowego atrakcyjnego punktu, z konieczności muszą rozlecieć się z pamięci czytelnika, Dopiero spojone w jedną całość przez teoryę rozwoju, szczegóły owe zyskują przyczynowy związek, stanowić, będą całość organiczną, która raz utkwiwszy w pamięci nawet chłopa, nie tylko, że z niej nie zniknie, lecz ciągle zbogacona i potwierdzana jego własnem doświadczeniem, stanie się tak samo normą jego myśl1enia, a więc zupełnie nowym i nieocenionej wartości nabytkiem cywilizacyjnym, jak i u każdego człowieka wykształconego.

Wiemy, że wymaganie to, opowiedzieć ludowi w każdej gałęzi myślenia i badania całą prawdę, wszystko to, do czego doszła współczesna nauka i krytyka, spotka silną opozycją osobliwie w naszym kraju. Jakto, zawołają niektórzy, – mamyż podawać ludowi to, do czego doszły badania Darwina, obliczenia Spallanzaniego, szperania Tylora, myślenię Spencera, analiza Marksa lub krytyka Straussa? Odpowiadamy: tak! Badania tych i tym podobnych uczonych dochodzą, każde w swoim zakresie, do pewnych ogólnych poglądów, do pewnych wyników. mających ogromne praktyczne znaczenie dla reformy, całego naszego

światopoglądu i uspołecznienia. Oświecili, oni rozmaite wielkie problemata, o które umysł ludzki ciągle potrąca, i które; wymagają, jasnej i stanowczej odpowiedzi, nie tylko w umysłach ludzi uczonych, lecz niemniej też i w umyśle chłopa. Nie potrącać o nie w literaturze popularnej, to znaczyłoby pozbawić ją wszelkiego żywotnego znaczenia dla ludu,– a potrąciwszy raz, staje się przed dylematem – albo rozmyślnie kłamać i oszukiwać lud. albo też powiedzieć mu całą prawdę.

Lecz jak by to trzeba i można, było zrobić, o tem następnym razem.

II.

Ułożenie popularnej encyklopedji, któraby ludowi w przystępnej dla niego formie, a zarazem nieuchybiając samej nauce, podała w szeregu dziełek całokształt wiedzy ludzkiej, jest rzeczą niezmiernie trudną. Wymaga ono z jednej strony dokładnego poznania wszystkich tych nauk, które chcemy ludowi podać, poznania nie tylko t. zw. poglądowego, ale dosyć specjalnego, ażeby przy popularyzowaniu módz z masy nagromadzonych w nauce faktów wybrać jak najcharakteryczniejsze i pojęciom ludu najbliższe. Z drugiej strony zaś wymaga dokładnego poznania samego ludu, jego sposobu mówienia i myślenia, wymaga miłości dla ludu i jego oświaty, bez czego wszelka popularyzacyjna praca będzie sucha i jałowa.

Co się zaś tyczy samej metody, jakiej – by trzymać się należało przy układaniu encyklopedji popularnej, to i tu zdaniem mojem nauka wychowania daje nam bardzo pewne i cenne wskazówki. Postępować od szczegółów do pojęć ogólniejszych i od konkretów do abstraktów, oto jest najpewniejszy sposób nauczania początkowego, a więc i popularyzacji. Gadać ludowi, nie przywykłemu jeszcze do ścisłego myślenia i do operowania abstraktami, o jego „obowiązkach", o „rodzinie", „religii" i t. p. na nic się nie zda, – przedewszystkiem należałoby podać mu jakie takie pojęcie o tem, co go najbliżej otacza, o tym świecie zjawisk konkretnych i

o koniecznym przyczynowym związku tych zjawisk, a dopiero poznawszy wielką prawidłowość w przyrodzie, zdoła on należycie pojąć i ocenić prawidłowość w życiu społecznem i duchowem. Dlatego też myślę, że na początek dla ludu najodpowiedniejszemi byłyby opowiadania z geografii. Ta nauka właśnie jest jedyną może ze wszystkich, która łączy w sobie doskonale obie strony wyż wyrażonej pedagogicznej metody, podaje umysłowi i wyobraźni masę ciekawych i całkiem konkretnych szczegółów, które przy należytem jej traktowaniu bardzo łatwo dają się składać i grupować w większe, poglądowe całości, rozszerzając umysł i pogląd człowieka. I w istocie, w opowiadaniach n. p. podróży i przygód odkrywców geograficznych można połączyć taką masę ciekawych spostrzeżeń z geografii, fizyki, zoologii, botaniki i mineralogii, etnografii i geologii, że dziwić się i żałować należy, że u nas dotychczas, nie już w wydawnictwach popularnych, ale nawet w szkołach, tak kompletnie nie umiano ocenić pedagogicznej wartości geografii i traktuje się ją tak sucho i niepedagogicznie, że jest ona tylko męczarnią dla dzieci, przeciążeniem ich pamięci i pustym balastem, z którego w dalszym postępie wykształcenia żadnych nie mogą ciągnąć korzyści.

Opowiadania geograficzne, zdaniem mojem, powinny stanowić niejako rdzeń całej encyklopedji popularnej, powinny być niejako tym przewodnikiem, który odmyka dla ludu podwoje wszystkich nauk i daje mu pierwsze wskazówki do ich poznania. W takich opowiadaniach należy potrącać o wszystko, o co człowiek zwykle potrąca w życiu i w podróży: czy to ciekawe zjawisko meteorologiczne, fizyczne, czy społeczne; zwierzę czy kamień, zwyczaj lub rasa ludzka; wszystko co samo przez się nasuwa się opowiadającemu i budzi ciekawość słuchaczów, przygotowując ich tem samem do czytania lub słuchania dalszych, specjalnielszych dziełek szczegółowo wyjaśniających każde z potrąconych opowiadaniem zjawisk.

Żeby dać przykład, jak mniej więcej przedstawiam sobie taką encyklopedję i związek logiczny, łączący wszystkie jej części w jedną całość, wezmę np. opowiadanie o galicyjskich kopalniach

soli. W pierwszem dziełku, pisanem więcej zajmująco i barwnie, przedstawioną by być mogła podróż naszego chłopa od jednej kopalni solnej do drugiej. Ciekawie przygląda się on urządzeniom każdej z nich, szybom, kieratom, pokładom soli, warzelniom i t. p. Rozmaite nasuwają mu się przytem uwagi i pytania, na które mu odpowiadają górnicy; lecz wreszcie przychodzi mu chętka zapytać się : I skądże się też to wszystko wzięło na ziemi? Jaki też może być początek tych pokładów? Na to górnicy nie umieją mu odpowiedzieć i odsyłają go do inżyniera. Na tem też skończylibyśmy dziełko opisowe. W drugiem dziełku przedstawioną by była rozmowa owego ciekawego człowieka z inżynierem, w której ten ostatni wyłożyłby na podstawie ogólnego zarysu geologicznej nauki skład chemiczny i genezę soli, jej znaczenie w życiu i gospodarstwie człowieka, dalej znaczenie jej w państwie, dochody, jakie państwo pobiera z jej przywłaszczenia i zmonopolizowania, szkody, jakie z takiego zmonopolizowania wypływają dla gospodarstwa ludowego i t. d. Jednem słowem, w tej drugiej części mielibyśmy w jednym jednolitym obrazie wykazany związek, jaki zachodzi między solą, a masą innych fizycznych, chemicznych i społecznych zjawisk na świecie. Taka praca popularna pewnie byłaby dla naszego ludu zdrowym pokarmem, zdrowym nabytkiem kulturowym i rozszerzałaby od razu horyzont jego światopoglądu, nie narzucając mu odrazu nic absolutnie nowego, nawiązując zawsze jedno zjawisko do wiadomych mu już innych, wdrażając mu poczucie koniecznego związku wszystkich zjawisk i budząc w nim ducha krytyki, samodzielności myślenia. To tylko byłaby prawdziwa oświata.

Albo jeszcze jeden przykład. Ludowi naszemu od dzieciństwa, w kościele i szkółce wiejskiej nabijają głowę opowiadaniami biblijnemi o stworzeniu świata, raju, potopie i t. d. Oczywista rzecz, opowiadania te podają się ludowi w tonnie bardzo dalekiej od oryginału, przenicowane i przykrojone niby to do jego pojęcia, a w rzeczy samej pofałszowane w interesie niektórych klas dla poparcia pewnych wierzeń i przesądów. Azaiż nie jest obowiązkiem ludzi, szczerze dbających o prawdziwą oświatę

ludu, o wyzwolenie jego rozumu z wszelkich więzów podać mu i te opowiadania wiernie, według oryginału i z całym aparatem naukowej krytyki, z jakim obecna nauka te opowiadania traktuje? Zdaje mi się, że ze stanowiska racjonalnego oświecenia przeciw temu nic powiedzieć nie można, a nawet światłe duchowieństwo widzące, że nie w tych opowiadaniach, nie w jednych cudach i z nauką faktów niezgodnych twierdzeniach, lecz jedynie w duchu, prawdzie i sprawiedliwości leży prawdziwa religia – nawet duchowieństwo, mówię, w dobrze pojętym interesie ogółu, nie powinno sprzeciwiać się zamysłowi podania, w całym szeregu dziełek, krytycznego rozbioru opowieści biblijnych dla ludu. Taki zaś szereg dziełek bezpiecznie więcej światła wniesie pod wiejskie strzechy, więcej z nich przesądów i zabobonów wypleni, niż całe tomy pustego i namaszczonego gadania.

ІВАН ФРАНКО

ПРО ЩО І ЯК ПОТРІБНО ПИСАТИ ДЛЯ ЛЮДУ[1]

Те, що ми називаємо літературу популярною, народною – є цілковито новітньою річчю, витвором XIX століття. В давніх часах і аж до Песталоцці ніхто серйозно і не думав про передання людові якої-небудь науки, яка була привілеєм заможних і маєтних. Тодішні школи, навіть і народні, обмежувались лише до навчання читати і писати, зовсім не дбаючи про те, щоб тому, хто опанував цю науку, дати з її допомогою правдиву інтелектуальну поживу. Допіру в нашому столітті розвиток здорових педагогічних засад, як і розвиток демократичних ідей, спричинилися до побутування думки, що «наука» читання і писання не є, властиво, науковою, але тільки дверми до неї, так як ложка не є поживою, а тільки одним з засобів для прийняття поживи. Закономірним наслідком такого звороту думки, були намагання створити для народу літературу, як наукову, так і високу, – також закономірним наслідком стали і головні засади, якими слід керуватись при формуванні цієї літератури. Те, що повинно служити народові, в першу чергу, повинно бути для нього *зрозумілим*, тобто послуговуватись його мовою, а навіть час від часу, його діалектом чи жаргоном, – звідси теж пішла в нашому столітті та непомірна децентралізація, так скажу, мовних форм, в які одягається думка і наука, – звідси пішло виникнення такої маси нових літератур мовами малих на-

[1] Опубліковано в: «Ziarno», – 1883, – № 5. – С. 49–50; № 6. – С. 61–62.

родів, подекуди цілковито забутих і незвіданих, звідси мовні і етнографічні студії всіх крихітних відтінків і локальних відмінностей того чи іншого народу. Те, про що давніше писали в цілій Європі тільки латиною, – нині з'являється не тільки французькою, німецькою чи польською, але також провансальською, нижньонімецькою, кашубською чи білоруською. Малі мови і наріччя виходять на арену з довгого забуття, нагадуючи про своє претендування на рівне трактування серед вже розвинених, нібито, упривілейованих державних мов – у духовній сфері це те ж явище, яке ми зустрічаємо на суспільному, чи економічному полі.

Та не тільки цього достатньо. Виражаючи ті чи інші думки, тією, чи іншою мовою, ми не обов'язково будемо зрозумілі для народу, що розмовляє цією мовою. Необхідно вміти пристосуватись до понять, образів і способу мислення цього народу, – необхідно загальнолюдські думки пристосувати до певної спеціальної для даного народу доступної і простої форми, так як музикант може арію, не змінюючи її структури, перевести з однієї тональності в інші – їй споріднену.

Не змінюючи і не фальшуючи! Тут торкаємось однієї з найважливіших засад популяризації літератури, яка в нас, на жаль, до цього часу, ніколи не була застосована в реальності. Наше популяризування виходить, як правило, з цілковито помилкової думки, що науку можна подавати народові як можна більше спрощену, безбарвну, елементарну, тобто таку, яку в житті на ніщо не придатну. Всілякі, так важливі для загальної думки і поступу людськості здобутки сучасної науки повинні стати для людей на завжди замкнені, оскільки люд, нібито, для неї не є приготовлений. В цей же час кожному, хто достатньою мірою опанував будь-яку науку, буде одразу зрозуміло, що все якраз навпаки. Результати кожної науки, здобутки довгих, невимірних і мозольних досліджень є зрозумілі для кожного, навіть для дитини – для неосвічених ж умів, тільки методологія цих досліджень і їх спеціальні надбання будуть незрозумілими, або ж байдужими. Так, на

приклад, трактуючи популярно фізику, чи могли б ми обмежуватись загальними властивостями тіл чи елементарними поняттями з хімії, з якими народ не буде знати «де почати» і які ні на йоту не підвищать його інтелектуального рівня? А з іншої сторони, чи так вже цілковито буде незрозумілою для народу філософія фізики, яка зобразить єдність всіх сил і зв'язок всіх явищ? Однак, якщо в точних науках не можна ставити жодних кордонів для її популярного викладання, то що можемо сказати про науку про живих істот, про людину і його суспільне життя (минуле і сучасне). Тут, звичайно, слід керуватись принципом – говорити народу правду, без партійних чи класових нашарувань. Бо що ж такого великого зробить, на приклад, популяризатор, який навіть в низці книг дасть людям опис звірів, каміння, чи рослин, нічим між собою не пов'язані? Він тільки подасть безліч різних штрихів, які не маючи центрального привабливого пункту, без сумнівів, розлетяться у пам'яті читача. Тільки сплетені теорією еволюції в одну цілість, ці штрихи набувають причинного зв'язку, стаються органічною цілісністю, яка, один раз занотується в пам'яті селянина, не тільки з неї не зникне, але і буде збагачуватись його власним досвідом, станеться *нормою* його мислення, а отже і неоціненим цивілізаційним здобутком і кожної освіченої людини.

Знаємо, що вимога передати людськості істинну правду в кожній сфері мислення і дослідження, все те, до що осягнула сучасна наука і критика, зустріне сильну опозицію, особливо в нашім краю. Як це, закричать одні – ми повинні подати людові те, що осягнули дослідження Дарвіна, обчислення Спалланцані, пошуки Тейлора, думка Спенсера, аналіз Маркса чи критика Стросса? Відповімо: так! Дослідження цих і їм подібних вчених доходять, кожний в своїй царині, до деяких загальних поглядів, до певного результату, які матимуть величезне практичне значення для реформування нашого світогляду і соціалізації. Вони пролили світло на різноманітні чималі проблеми, об які людський розум ламає

списи і, які вимагають ясної та прямої відповіді не тільки в головах вчених, але і не меншою мірою в думках селянина. Не згадувати про це в популярній літературі означало б позбавити їх всілякого життєвого значення для людей, – а раз згадавши, стаємо перед дилемою – або розсудливо казати неправду і обманювати нарід, або ж сказати їм всю правду.

Та як це потрібно і можна було б зробити, про це наступним разом.

II

Приготування популярної енциклопедії, яка б людові, у доступній для нього формі, а одночасно не шкодячи самій науці, представила в низці передань сукупність людських знань, є неймовірно складною річчю. Вимагає вона, з однієї сторони, досконалого пізнання всіх цих наук, які хочемо людям передати, пізнання не тільки, як кажуть, поверхневого, але досить спеціального, щоб в процесі популяризації можна було б з безлічі нагромаджених наукою фактів вибрати для людей найхарактерніші і для них найближчі поняття. З іншого боку, це вимагає ґрунтовного пізнання самого люду, його способу мовлення і мислення, вимагає любові до люду і його освіти, без чого всіляка праця на користь популяризації суха і безплідна.

Що стосується самої методології, якої слід би дотримуватись під час упорядкування популярної енциклопедії, то тут, на мою думку, наука про виховання дає нам досить точні і цінні підказки. Йти від штрихів до більш загальних понять і від конкретики до абстракції, це є найбільш правильний спосіб початкового навчання, а отже і популяризації. Говорити людям, які ще не звикли до конкретного мислення і до оперування абстракціями, про їх «обов'язки», про «сім'ю», релігію і т. д., до нічого не придасться, – їм передовсім слід подати поняття про те, що їх найближче оточує, про світ конкретних явищ і про обов'язковий причинний зв'язок

цих явищ, і тільки тоді, пізнавши велику закономірність в природі, осилять вони належним чином збагнути і оцінити закономірність суспільного і духовного життя. Тому, також вважаю, що на початок для люду найбільш відповідними були б оповіді з географії. Ця наука, можливо, є єдиною зі всіх, яка досконало поєднує в собі обидві сторони вище наведеного педагогічного методу, дає розуму і уяві безліч цікавих і цілковито конкретних деталей, які при їх відповідному трактуванні досить легко піддаються складанню і групуванню в більші, наочні сукупності, розширюючи розум і погляд людини. І насправді, в оповідання на тему подорожей і пригод географічних відкривачів можна поєднати таку кількість цікавих спостережень з географії, фізики, зоології, ботаніки і мінералогії, етнографії і геології, що слід би подивуватись і пошкодувати, що до цього моменту ані в популярних видавництвах, ані навіть в школах, так цілковито не вміють оцінити педагогічної вартості географії і її трактується так примітивно і не педагогічно, що є вона мукою для дітей, перевантаженням їх пам'яті і пустим баластом, з якого в подальшому навчанні не можна взяти ніякої користі.

Географічні оповідання, на мою думку, повинні стати ніби стержнем всієї популярної енциклопедії, повинні бути ніби тим провідником, який відкриває для люду входи всіх наук і дає йому перші вказівки до їх пізнання. В таких оповіданням потрібно торкатись всього, до чого людина, як правило, торкається в житті і подорожі: чи це цікаве метеорологічне явище, чи фізичне, чи суспільне; звір чи камінь, звичай чи людська раса; все, що само приходить на думку оповідачеві і будить цікавість слухачів, приготовляючи їх цим самим до дальшого читання чи слухання спеціальних праць, які детально пояснюють кожне з зачеплених явищ.

Щоб дати приклад, як більш-менш уявляю собі таку енциклопедію і логічний зв'язок, які єднає всі частини в одну цілість, візьмемо, наприклад, оповідання про галицькі копальні солі. В першій праці, написаної більш захоплююче і колоритно,

можна б було описати подорож нашого селянина від однієї копальні до другою. Він з зацікавлення приглядається в кожній з них до механізмів, шахтам, киратам, родовищам солі, цехам і т. д. При цьому, на думку приходять різноманітні думки і питання, на які йому відповідають гірники; і нарешті, йому спадає на думку спитатись: І звідки це все взялось на землі? Який початок був всіх цих родовищ? Гірники на це не можуть йому дати відповідь і відсилають його до інженера. На цьому закінчуємо описову частину. В другому опрацюванні була б представлена розмова цього цікавого чоловіка з інженером, в якій на основі загального нарису з геології, він розповів би про хімічний склад і початки утворення солі, її значення в житті і господарстві людини, дальше – її значення для держави, доходи, які держава отримує з її привласнення і монополії на неї, втрати, які виникають з цієї монополії для господарки люду і т. д. Одним словом, в цій другій частині ми повинні б з допомогою одного цілісного образу показати зв'язок, який виникає між сіллю і безліччю інших фізичних, хімічних і суспільних явищ на світі. Така популярна праця, без сумніву, була б для нашого люду здоровою поживою, здоровим культурним здобутком, відразу розширила б горизонт його світогляду, не насаджує одразу йому абсолютно нічого нового, нав'язуючи тим самим завжди одне явище до відомих вже йому інших, впроваджуючи почуття закономірного зв'язку всіх явищ і пробуджаючи в ньому дух критики, самостійного мислення. Це б була правдива освіта.

Або ще один приклад. Нашому людові з дитинства, в церкві і сільській школі заповнюють голову біблійними оповіданнями про створення світу, рай, потоп і т. д. Ясна річ, що ці оповідання дається людям в тоні, яким дуже далекий від оригіналу, ніби пристосовані і підігнані до цих понять, але в самій суті сфальшовані для служіння інтересів певних класів, щоб підтримати деякі вірування і пересуди. Чи ж не є обов'язком тих людей, які щиро дбають про освіту для люду, визволити його розум зі всіляких пут, дати йому правдиві

оповідання, згідних з оригіналом і апаратом наукової критики, з якою сучасна наука ці оповідання трактує? Здається мені, що з позиції раціонального освічення проти цього нічого не можна заперечити, і навіть ясне духовенство, яке бачить, що не в цих оповіданнях, не одними чудами і твердженнями, які є незгідними з науковими фактами, а тільки в духовності, правді і справедливості є правдива релігія. Духовенство ж, скажу, в добре зрозумілому понятті загалу, не повинно чинити спротив намірам передання низкою праць критичного аналізу біблійних оповідань для люду. Така низка праць, без шкоди внесе більше світла під сільські стріхи, більше з них пересудів і забобонів вихолостить, ніж цілі томи пустої і помазаної розмови.

Переклад Івана Матковського

РОМАН ГОРАК

ЦЕРКВА ІЗ СЕЛА ЦИГАНИ

У цьому селі вона стояла до літа 1903 року, відтак її розібрали й на її місці збудували нову. Розібрану продали селу Дубівці, де церкви раніше не було. Перевозили частинами великими драбинястими возами через село Бурдяківці.

У Циганах поставили нову, муровану. Тоді ж побудували нову плебанію для священика, також муровану. Переказ твердив, що стару дерев'яну церкву в Цигани привезли з якогось прикарпатського бойківського села. З якого – невідомо, як

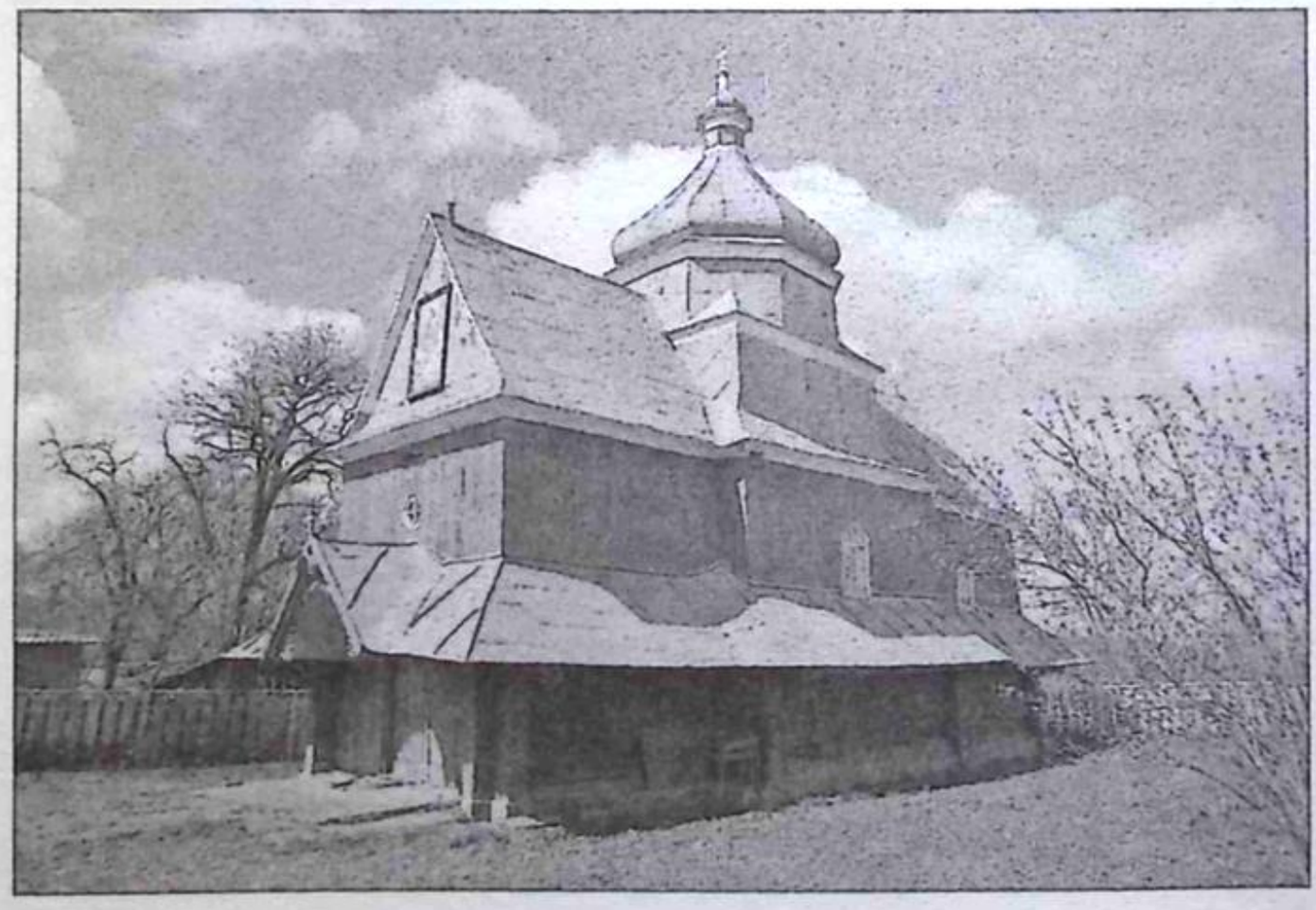

Церква зі с. Цигани, перевезена у село Дубівці

і невідомо, коли це сталося. Принаймні перший шематизм Львівської митрополії згадує про неї 1832 року. На основі цих даних історики мають підставу стверджувати, що церква в Циганах уже була. Сільську парохію було затверджено 1761 року, й належала вона до сусіднього великого села Бурдяківці. Щоправда, належала ця парохія до Бурдяківців тільки до 1851 року, а тоді стала самостійною. Чи від часу першої документальної згадки про село аж до 1761 року була у селі церква, невідомо, бо переказ твердить, що першими поселенцями були цигани, які, кочуючи табором, зупинились саме у цій місцині над річкою, яка відтоді почала називатися Циганкою. Це була ліва притока річки Нічлави, що впадає у Дністер. Так і невідомо, чи село дало назву річці, чи, може, за свій характер цю річку люди назвали Циганкою, а відтак поселення, яке виникло на її березі назвали Циганами. Як би там не було, але досі вважалося, що вперше про це село згадувалося 1493 року в переліку сіл Подільського воєводства. Ігор Скочиляс, уродженець цього села і відомий історик, не так давно віднайшов документ, у якому село згадується у документах з 1463 року. Коли тут поставили церкву, невідомо, і чи ця бойківська церква була першою в селі, також не встановлено. Село розросталося, кількість мешканців збільшувалася і вже наприкінці 1880-х років становила близько тисячі прихожан греко-католицького обряду, яких маленька дерев'яна церковця Святого Миколая не могла помістити.

Так було, поки в село 1893 року не приїхав священик Омелян Глібовицький, рідний брат матері Богдана Лепкого Домни Глібовицької, який був 1857 року народження і після закінчення Львівської греко-католицької духовної семінарії 1881-го висвятився у духовний стан. Відтоді він довго мандрував різними парафіями Галичини, поки не осів у Циганах, де пробув до літа 1903 року. Потім його поставили на душпастирство у село Глубічок того ж таки Борщівського повіту, до якого належали й Цигани. Через два роки, 21 серпня 1905 року, в цьому селі о. Омелян Глібовицький помер.

Село Цигани від повітового міста Борщева було в дев'яти кілометрах, а до найближчої залізничної станції Тересин було чотири кілометри. Тересин – невеликий хутір, який містився на залізничній лінії Тернопіль – Іване-Пусте (люди кажуть Іванє-Пусте). За селом Іване-Пусте вже починалася імперія Романових.

Саме цією залізницею і скористався влітку 1895 року Іван Франко, який приїхав у Цигани на запрошення о. Омеляна Глібовицького. Він зійшов на станції, де на нього чекала підвода, яка й відвезла його до села.

Для Івана Франка це був скрутний період. Він очікував на затвердження своєї габілітації на посаду доцента у Львівському університеті. Це затвердження мало зробити віденське міністерство віросповідань та освіти. Обставини склалися ще й так, що у Львові Іван Франко мусив поміняти своє старе помешкання на нове, отож поки це переселення тривало, він скористався запрошенням о. Глібовицького і відвіз сім'ю до нього. Постійно сидіти у Циганах не довелося. Потрібно було з'їздити на Етнографічну виставку у Прагу, на яку було організовано екскурсію українців і з тою метою навіть зафрахтовано поїзд, та навідатися у міністерство, щоб дізнатися, що габілітацію не затвердили і до роботи у Львівському університеті не допустили. Це було для нього, а особливо для дружини Ольги, яка сподівалася, що з одержанням посади сім'ю перестануть доїдати злидні, великим ударом.

Разом з о. Омеляном після смерті його батька о. Михайла Глібовицького, що був бережанським деканом, жила сестра Дарія, яка скрашувала літні вечори родині Франків грою на фортепіано. Вона й залишила детальні спогади про перебування Івана Яковича у Циганах. Ці розповіді часто включають у різні збірники спогадів про письменника.

Згідно з цими даними, Іван Франко часто заходив до церкви, яка була поряд з домом священика, і служив у ній замість відсутнього дяка. Службу Божу правив отець Омелян Глібовицький, а Іван Франко співав різними голосами те, що

належиться співати дякові. Ольга Франко, його дружина, дуже тим пишалася.

Пробувши літо в Циганах, сім'я Франків повернулась у Львів, а потім поїхала в Нагуєвичі, поки Іван Якович остаточно не привів до порядку нове помешкання.

1904 року (дехто вважає, що трохи пізніше) перевезену з Циган церкву Святого Миколая у селі Дубівці почали збирати й остаточно склали 1909 року, про що свідчить напис біля входу, та освятили іменем Симона Стовпника. Село є в 30-ти кілометрах від Борщева. Найближча залізнична станція вже не Цигани-Тересин, а Скала-Подільська. На той час у селі було 111 греко-католиків. Майже стільки ж було поляків, вони ходили в костел села Бурдяківці.

Село чинило опір радянській владі, й багато мешканців в боротьбі за волю України загинуло. Внаслідок операції «Вісла» село поповнили переселенці. За радянської влади церква довго не працювала і поволі нищилася. Відновила діяльність з настанням української державності.

Зараз у селі живе 32 особи. Село вважають безперспективним: тут залишилися лише бабусі й дідусі, які доживають свого віку. Був випадок, що, якби не приїжджі люди, то не було б кому труну з померлим винести.

Селом поважно сновигають гуси та чубляться півні. Пусткою на дорогу дивляться вікна. Від фруктів угинаються дерева в садках.

Церква – дуже бідна, у ній є лише найнеобхідніші речі, та й ті принесли із сусідніх церков. Іконостасу немає, замість нього перед престолом висить прозора завіса, однак є царські врата, також привезені. Замість ґонти церква покрита бляхою, вималюваною в їдкий зелений колір. Підлоги, як згадують, у церкві не було, була проста бита долівка. Тепер є широкі дошки, пофарбовані у вишневий колір. Охоронної історичної грамоти немає.

Священик доїжджає. Роботу дяка, паламаря та провізора виконує чоловік похилого віку, який каже, що на «це не

вчився», але сказав священик, що «тра, то тра» – отож виконує покладені на нього обов'язки.

Перед церквою стоїть високий хрест.

У центрі села росте розлога величезна липа, обгороджена невисоким парканцем. Це – пам'ятка природи: має понад двісті літ і в діаметрі 140 см.

Дубівка найбільше на Борщівщині село, висунуте на північ.

З Циган до Дубівки дорога пролягає через село Бурдяківці.

У Циганах на колишній священичій резиденції є меморіальна таблиця, де перераховано всіх видатних людей, які були гостями отця Омеляна Глібовицького. Серед них, крім Івана Франка: Василь Щурат, Андрій Чайковський, Богдан та Левко Лепкі.

Жодної таблиці на дубівецькій церкві нема. В жодному з довідників про Тернопільський край та, зокрема Борщівщину, ні найменшої згадки нема про те, що в цій церкві молився Богу і дякував Іван Франко.

МИХАЙЛО КОБРИН

БАЗИЛІКА СВЯТОГО ПЕТРА В ОКОВАХ У РИМІ

У кожної нації є видатні постаті, життя і творчість яких спричиняють багато переказів та легенд, а їхнє перебування в тому чи іншому місці свого роду освячує його та створює певне паломницьке зобов'язання співвітчизника, перебуваючи у цьому місці, відвідати його. Для українців, які приїжджають у Рим, що береже тисячолітню історію, таких місць є кілька: це – мощі святого Йосафата (Кунцевича), зображення княгині Ольги й князя Володимира у головному католицькому храмі Святого Петра, церква Святої Софії на віа Бочеа з Українським римським католицьким університетом, заснованим патріархом Йосипом Сліпим, колегія святих Сергія і Вакха поблизу Колізею, де збирається багато українців на Службу Божу.

Але є одне надзвичайне місце, яке пов'язане з одним із духівників та провідників української нації, а саме – Іваном Франком. Ще зі шкільної парти знаємо його безсмертну поему «Мойсей» та історію, про яку відомо зі спогадів доньки Івана Франка, Анни Франко-Ключко, що під час поїздки письменника в Італію, яку він здійснив разом з Михайлом Грушевським на кошти НТШ з 5 до 17 квітня 1904 року, на Івана Яковича особливе враження справила статуя Мойсея, роботи Мікеланджело Буонарроті. Ось як про це пише Анна: «Тато мав нагоду оглянути знамениті твори найбільших мистців світу: Михайла Ангела (*Мікеланджело. – М. К.*), Леонардо да Вінче, Рафаеля і ін., маєстатичні з білого карарійського мармору тесані статуї, плоскорізьби, величаві

будови, церкви, театри і ін. Надзвичайне враження зробила на тата статуя Мойсея, твір незрівняного майстра – Михайла Ангела. Тато довго вдивлявся в цю горду могучу постать, в розумне суворе лице, високе натхненне чоло під кучерями волосся, що немов два роги стреміли вгору. Це був провідник поневоленого єгипетськими жорстокими володарями народу. Його покликав Бог – промовивши до него з горючого корча – до сповнення великого завдання: вивести свій народ з єгипетської неволі. 40 літ блукав з свого народом по пустині, 40 літ учив, картав, піднимав знесилених, додавам їм відваги, заставляв їх іти вперед, все вперед і довів їх до границі обітованої землі… Ця історія великого мужа, що стояв перед ним, мов живий, витесаний з благородного каменя незрівняним майстром, – інспірувала тата до написання не менш величного твору – поеми «Мойсей». З поїздки привіз тато альбоми з репродукцій визначних малярів, прекрасні венецькі мозаїки і великий образ статуї Мойсея. Цей образ зараз же примістив у себе в спальні на стіні»[1].

Тому кожний українець, який перебуває у Римі, хоче на власні очі побачити цю скульптуру й відчути той самий трепет, який пережив свого часу Іван Франко. Я також, відпочиваючи з дружиною під час медового місяця у Римі, звичайно, навідався у храм святого Петра в оковах, щоб побачити цю визначну статую великого Мікеланджело.

Розглянемо історію цієї базиліки та мистецькі твори, які у ній є. Отже, базиліка Святого Петра в оковах (італ. – *San Pietro in Vincoli*) – одна із семи великих (паломницьких) базилік Рима, побудована на кошти імператриці Євдоксії для зберігання «чесних кайданів» св. Петра, які вона передала Папі Леву I. Згідно з церковними переказами, під час ув'язнення в Єрусалимі апостола Петра закували в кайдани. Вночі йому явився ангел і вивів з тюрми на волю. Спочатку

[1] Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина. Спомини / Анна Франко-Ключко. – Торонто: Ліга визволення України, 1956. – 132 с.

Окови святого Петра в базиліці Сан П'єтро ін Вінколі

окови Петра переховував у себе начальник в'язниці, який став християнином. За правління візантійського імператора Костянтина Великого вони перебували в єрусалимській церкві Воскресіння Господнього.

439 року єрусалимський патріарх Ювеналій подарував окови грецькій цариці Євдокії. Одну частину оков цариця взяла до Царгорода, а другу послала в Рим своїй доньці Євдоксії, яка з великою побожністю прийняла дар і наказала збудувати церкву святого Петра в оковах, де згодом поклала кайдани.

У Римі були ще й інші окови, в які був закутий св. Петро під час перебування у в'язниці за правління імператора Нерона. Ці кайдани у V ст. Папа Сикст III наказав з'єднати з тією частиною оков, які були подаровані цариці Євдоксії. Коли окови торкнулися одні одних, сталося чудо: обидві частини

з'єдналися в єдиний суцільний ланцюг! Тоді Церква встановила свято Поклоніння оковам св. Петра, яке відзначають 29 січня, згідно з римським Міссалом.

Базиліка стоїть на одному із семи римських пагорбів, а саме на Есквіліні (від ex + colere – заміська частина, передмістя). Другий після Палантини пагорб, який хронологічно був заселений у Римі. Від Форо Романо, центрального місця античного Рима, де були храми богів, тріумфальні арки та циркові та гладіаторські арени, у Середньовіччі був зведений мур, який відділяв центр від передмістя. Фундамент церкви закладено 431 року на місці старої будівлі з II ст. Вісім років пізніше церкву освятив Папа Сикст III. Її багаторазово перебудовували: фасад завершено 1475-го, дворик – ще через кілька років. Сьогодні поряд з церквою розміщується факультет інженерії університету La Sapienza, в колишній будівлі монастиря. Церква розташована біля станції метро Cavour, у кількох хвилинах ходьби від Колізею.

Базиліка, освячена 439-го Папою Сикстом III, зазнала кілька реставрацій, серед яких: відновлення храму за Адріана I та ремонтні роботи в XI столітті. Ще одне помітне відновлення відбулося з 1471-го до 1503 року, за Папи Сикста IV та тривало до обрання Папою Юлія II, кардинала делла Ровере, який був племінником Сикста IV, хоча за цей час змінилися чотири Папи Римські. Передній портик, роботи Вассіо Понтеллі, додано 1475 року. Клуатр (лат. Claustrum – закритий внутрішній дворик з галереями, притаманний романській та готичній архітектурі) споруджений та доданий до базиліки Джуліаном да Сангалло у 1493 – 1503 рр. Подальші реконструкції зроблено на початку XVIII століття під керівництвом Франческо Фонтана. Останню реконструкцію храму датують 1875 роком.

Інтер'єр храму складається з головного наву та двох бічних нав з трьома апсидами, розділеними античними доричними колонами. У бічних навах є престоли та поховання, а головна нава увінчується кесоновою стелею XVIII століття. На стелі є центральна велична фреска «Диво з ланцюгами» (1706)

роботи Джованні Баттіста Пароді. На фресці зображено, як Папа Олександр виліковує базедову хворобу святій Бальбіні за допомогою кайданів святого Петра.

У базиліці є два полотна «Святий Авґустин» і «Свята Маргарита» роботи Гверчіно, пам'ятник кардиналу Джироламо Аугуччі, створений Доменікіно, його ж пензля є фреска у ризниці храму «Звільнення святого Петра» (1604 р.).

Вівтар першої каплиці зліва прикрашає полотно Кристофора Ронкаллі «Зняття Ісуса з хреста». Далі розташована могила кардинала Миколи Куса (пом. 1464 р.), з рельєфом, який зображає кардинала, який поклоняється святому Петру, роботи Андреа Бреньо. Художник і скульптор Антоніо Полайоло похований зліва від входу. Це – флорентійський скульптор, який створив фігури Ромула і Рема, котрих годує

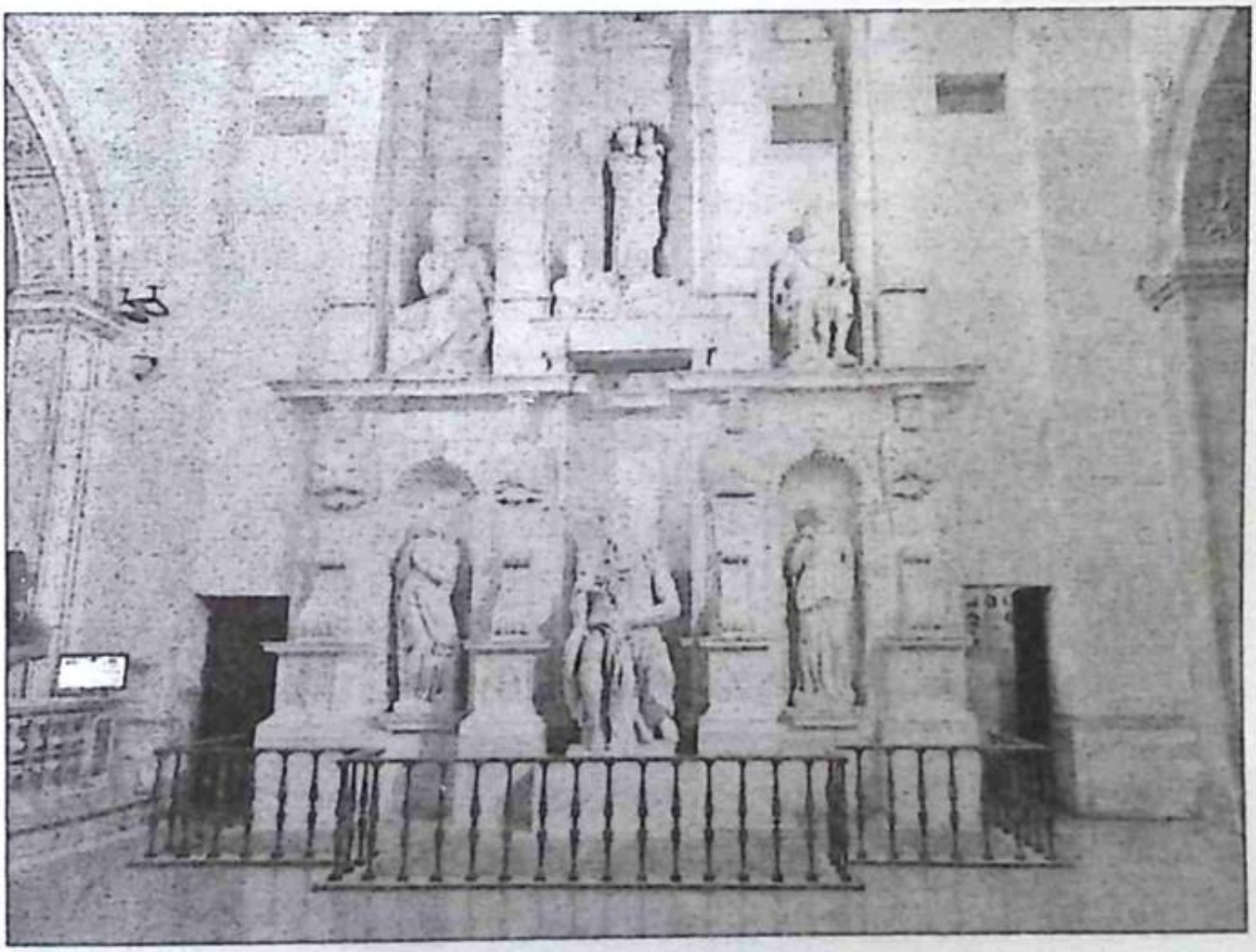

Гробниця Папи Юлія II зі статуєю Мойсея у базиліці Сан П'єтро ін Вінколі

Капітолійська вовчиця на Капітолійському пагорбі. Могила кардинала Сінзіо Пассері Альдобрандіні прикрашена алегорією скелета, що символізує смерть.

Але найвідомішою мистецькою пам'яткою храму та окрасою базиліки є усипальня Папи Римського Юлія II, спроектована та створена Мікеланджело Буонарроті. Відомо шість проектів гробниці. Варіант, який ми бачимо сьогодні, це – останній, шостий варіант. Договір на цю роботу було укладено 1505 року, а завершено її 1545-го.

Мікеланджело встиг зробити тільки три статуї – Мойсея, Рахіль та Лію. Надгробок встановили у храмі, де Папа служив за життя, а не в соборі Святого Петра, як планувалося раніше. Центральною статуєю проекту став Мойсей, якого дослідник Лібман називає «певним чином портретом, фізичним та духовним Юлія II»[2].

Над Мойсеєм, у верхньому ряду є мармуровий саркофаг, а на ньому – фігура Папи Юлія II. За словами історика мистецтва Вазарі, ця статуя, як і саркофаг, були роботою Томмазо Босколі (італ. Tommaso Boscoli)[3], учня Мікеланджело. Однак після реставрації у дослідників з'явилися сумніви щодо авторства Босколі. На думку Кристофа Луїтпольда Фроммеля (нім. Christoph Luitpold Frommel), професора Інституту історії мистецтв Товариства імені Макса Планка, тодішнього директора бібліотеки Герціана, значна частина статуї Юлія II, якщо не вся вона, належить Мікеланджело[4].

Звичайно, всі туристи приходять до статуї Мойсея, щоб побачити геніальне творіння Мікеланджело Буонарроті. Щоб оглянути статую освітленою, потрібно вкинути гроші.

---

[2] *Либман М. Я.* Микеланджело Буонарроти. – М.: Советский художник, 1964.

[3] *Вазари Джорджо.* Жизнеописания наиболее знаменитых живописцев, ваятелей и зодчих: Т. 5 / пер. с итал. А. И. Венедиктова и А. Г. Габричевского. – М.: Искусство, 1971. – 785 с.: 218 ил.

[4] *Эрпель Фриц.* Микельанджело / пер. с нем. Сергея Данильченко. – Берлин: Хеншель, 1990. – 72 с.

Але є одна хитрість, яку мені розповів Ігор Степанович Зараха, професор історії філософії Львівського національного університету імені Івана Франка: можна просто постояти в церкві, помолитись, оглянути інші твори мистецтва, і через хвилин 10 точно хтось укине гроші, й можна буде побачити освітлену статую безкоштовно.

Варто зазначити, що безумовно могутність і величність постаті провідника єврейського народу у камені вражає. Ще більше вражає усвідомлення передачі геніальності, як натхнений біблійною історією Мікеланджело створює свою статую, яку через 360 років побачив Іван Франко, який у цей час досліджував Біблію, ще більше одухотворився і створив свій безсмертний шедевр. Це, немов, Божа іскра, яка запалює творчий вогонь на безсмертні творіння.

РОМАН ГОРАК

ТЮРМА В КОЛОМИЇ, В ЯКІЙ СИДІВ ФРАНКО

Так вже повелося в Австро-Угорській імперії, що в неї на потреби Галичини завжди бракувало грошей у цісарській скарбниці. Хоча саме Галичина клала їх туди найбільше. Довгі роки, наприклад, мешканці Дрогобича просили цісаря відкрити в місті гімназію, яку було через отой брак грошей закрито в перші роки окупації Галичини. Дрогобиччани були настільки милосердні, що навіть обіцяли цю гімназію назвати іменем цісаря, але нічого не допомагало. Цісар погодився на те, щоб гімназію назвали його іменем, але гроші на її утримання не дав і запропонував, щоб гімназія дотувало місто.

Не вистачало грошей навіть на будівництво порядних тюрем. Особливо турбувалися про такий виправний заклад у місті Коломия, в якій рівень злочинність зростав з року в рік, а заарештованих не було де помістити. Невідомо доки би таке неподобство тривало, якби над містом не змилосердився багатий коломийський єврей Рамлер і 1862 року вибудував великий двоповерховий будинок з великим горищем, де були доволі пристойні кімнати та глибокий підвал, де можна було також напхати багато люду.

Будинок збудували на подвір'ї окружного суду, який стояв на теперішній вулиці Івана Франка, 14. Будинок в'язниці становив із будинком суду один комплекс, але вхід, а точніше – в'їзд до нього був з теперішньої вулиці Михайла Павлика, життя і діяльність якого тісно пов'язані з цим містом. Коломия вшанувала пам'ять про нього не лише у назві вулиці, а

й меморіальною таблицею на будинку, в якому він деякий час проживав разом із сестрою Анною. Їхнє помешкання було неподалік відомої коломийської гімназії, в якій навчався не тільки Михайло Павлик, але й плеяда покутських діячів культури та науки, серед яких Василь Стефаник та Лесь Мартович, які, щоправда, цієї гімназії не зуміли закінчити, а закінчували свою середню освіту в Дрогобичі в тій гімназії, на яку в цісарській скарбниці не вистачило грошей. Пан Рамлер удостоївся уваги українського письменника Тереня Масенка, який вивів його під прізвищем Кремер у своїй книзі нарисів «Під небом Гуцульщини», що вийшла друком 1961 року у київському Держлітвидаві. «В давні роки, – писав Т. Масенко, – жив тут капіталіст Кремер. Він мав у Коломиї двадцять два власні будинки. За велику плату Кремер здавав їх пожильцям і продовжував будувати нові. [...] Австрійський уряд доручив Кремеру побудувати двадцять третій будинок. Він мав бути трохи більший від попередніх і з деякими змінами в архітектурному оформленні: на вікнах будівлі поставити ґрати».

Зрозуміло, що це була в'язниця, а коли вона вже була готова, підрядник, тобто Кремер, який показував роботу приймальній комісії, так нахвалював якість роботи, що сказав: «Та ви й самі, панове, добре бачите: це так порядно, так файно побудований дім, що в ньому й самому цісареві не соромно було б пожити!» Це було образою маєстату цісаря, і пан підрядник невдовзі опинився в одній із «так файно побудованих» камер.

Насправді такого не було. Терень Масенко розповів один із популярних анекдотів, які він довідався від коломийського франкознавця Івана Білінкевича. Ремлер не сидів у побудованій ним в'язниці, але от Іванові Франку довелося.

Це був так званий другий його арешт. Він стався у містечку Яблунів дорогою в Березів Нижній, куди Франко поспішав після зустрічі з Ольгою Рошкевич, яка тепер була Озаркевич.

І от відтоді починаються суцільні непорозуміння, спричинені тим, що Коломия, яка завжди славилася тим, що уміє

гідно пошанувати визначних людей-вихідців свого краю або які перебували в ньому меморіальними таблицями. Тодішнє франкознавство було переконане, що свій відомий гімн «Вічний революціонер» Іван Якович написав, перебуваючи в тюрмі в Коломиї, хоча, як потім з'ясувалося, це – неправда. Вірш радше всього написано в селі Нагуєвичах, і для цього є поважні аргументи. Однак ставити меморіальну таблицю на стінах тюрми, де сидів письменник, не спішили: у «файних камерах» містився штаб ракетної дивізії, тому з міркувань секретності було заборонено згадувати про цей об'єкт. Отож меморіальну дошку було встановлено на міській ратуші 27 серпня 1956 року й приурочено до 100-річчя від народження Івана Франка. Дошку з білого пісковика була встановлено на рівні першого поверху, справа від головного входу. Вона засвідчувала про утримування письменника під вартою у цьому будинку 1880 року. І хоч стверджувалося, що саме тут було написано «Вічний революціонер», але насправді поет не міг написати тут жодного рядочка. Згодом текстова частина перемандрувала до іншої художньо-меморіальної таблиці зі скульптурним зображенням Франка, яку відкрито 25 серпня 1981 року – до 125-річчя від народження. Нова таблиця мала форму відкритої книги і сповіщала: «З 4.03. по 11.06.1880 р. в цьому будинку та судовій тюрмі (вул. К. Лібкнехта) був ув'язнений великий український письменник революціонер-демократ Іван Якович Франко. За цей час він написав такі твори: «Вільні сонети», «Думи пролетаря», «Вічний революціонер» та інші». Насправді він провів лише одну ніч з 4 на 5 березня у чоловічій камері попереднього утримування, яка розміщувалася із ще чотирма келіями в партері, до якого заходилося з подвір'я. Відтак Іван Франко провів тут ще одну ніч з 10 на 11 червня 1880 року, коли його виписали з в'язниці, яку збудував Рамлер, і вранці відправили пішки під конвоєм до рідних Нагуєвичів. Через 100 років це крило колишнього магістрату, в якому сидів Іван Франко, завалилося від вибуху газу. Руїни довго не роз-

бирали, і вже в час української державності на цьому місці збудували кафе «Марта».

Згадана вулиця К. Лібкнехта – це теперішня вулиця Івана Франка. Фактично всі будинки на цій вулиці побудував Рамлер для працівників своїх цегелень та кар'єрів, яких у нього було кілька.

Над меморіальною таблицею Іванові Франку між верхнім та нижнім балконом колись була меморіальна дошка Тадеушу Костюшкові, яку відкрито на честь 100-ї річниці від Рацлавіцької битви, коли очолювана ним армія майже голіруч розгромила регулярну російську армію під Краковом. На відзначення цієї події цього ж року у Львові відкрито в Стрийському парку відому Рацлавіцьку панораму, яку видно з вікон Франкового дому, де тепер музей. Таблицю повісили зліва від балконних дверей. Її було закрито тинком від людських очей. Радянським ідеологам, які вважали СРСР нащад-

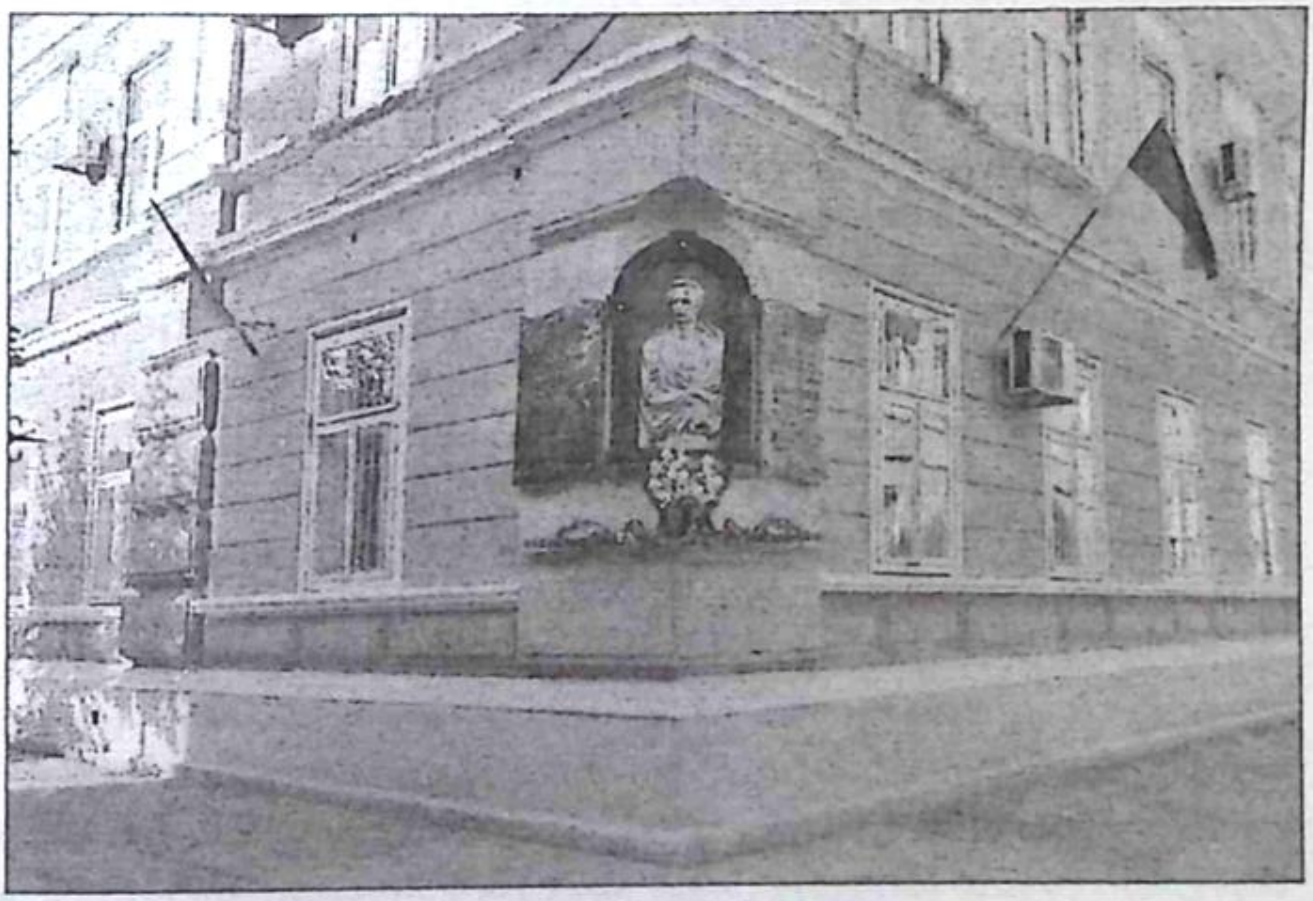

Меморіальна таблиця на будівлі медичного коледжу, де колись був повітовий суд

ком Росії, було соромно згадувати про цю ганебну поразку під Рацлавіцами. Дошку відновлено на початку 1990 року.

Сказати точно, в яких камерах сидів Іван Франко, складно. Достеменно відомо, що спочатку сидів у камері № 6, а опісля його перевели в якусь іншу, в якій він сидів доволі довго, аж до того, як його було передано в ратушу для етапування в Нагуєвичі. З ним сиділи Кароль і Францішек Батовські з Ценяви, Я. Сидорук зі села Чортівець на Городенківщині, Іван Василевський з Коломиї та багато інших. Зібраний у тюрмі матеріал публікували в журналі «Житє і слово», він увійшов до тритомного видання «Галицько-Руських народних приповідок» (Львів, 1901–1905). У передмові до першого тому І. Франко писав: «Ув'язнення в Коломиї та мандрівка «шупасом» із Коломиї в Дрогобич зводила мене з людьми, від яких я мав змогу записувати різнородний етнографічний матеріал... Особливо багато й інтересного матеріалу я записав у Коломийськім арешті 1880 р.».

Крім записів різних матеріалів від ув'язнених співкамерників, Іванові Франку вдалося написати і свої поетичні твори. За часом написання вони вкладаються в такий ряд: «Вій, вітре, горою над сею тюрмою» (13. III), «Мій раю зелений», «Непроглядною юрбою», «Чи слово важке у жилах» (14. III). Після написання цього вірша настала невелика перерва. Ймовірно, письменник працював тоді над поемою «Ботокуди». Далі були написані вірші: «Дивувалася зима» (27.III), «Гріє сонечко», «Вже сонечко знов по лугах» (28.III), «Лице небесне прояснилось» (29.III), «Не довго жив я в світі ще» (1.IV), «Бувають хвилі – серце мліє», «До моря сліз» (2.IV), «Semper idem» (3.IV), «Тетяна Ребенщукова» (13. IV), «Всюди нівечиться правда» (6.IV), «Гриць Турчин» (7.IV), «Не люди наші вороги» (9.IV), «Безкраї, чорні і сумні», «Думи, діти мої» (16.IV), «Товаришам» (19.IV), «На суді» (30.IV), «Не винен я тому, що сумно співаю» (9.V), «Від того дня вже другий рік пройшов» (10.V), «Ви плакали фальшивими сльозами», «Нехай і так, що згину я» (31.V).

У березні 1944 року, коли відступали німці, підпільники ОУН кинули у підвали тюрми кілька гранат, щоб знищити весь архів в'язниці, який тут зберігався. Від пожежі споруда згоріла. Про цю в'язницю збереглося чимало спогадів від тих, хто тут сидів. Зокрема, Омеляна Колтика, який потрапив сюди 1933 року. Він сидів у камері № 17, на дубових дверях якої було вирізано «Іван Франко, 1916». Чи справді в цій камері сидів Франко, невідомо, хоча як трактує автор, цей напис зроблено на згадку про перебування тут письменника.

У приміщенні коломийського окружного суду тепер міститься Коломийський медичний коледж ім. Івана Франка. Цей коледж бере початок від школи медичних сестер, створеної 1947 року. Вона розташовувалася у приміщенні ратуші. 1954 року школа стала училищем, якому до 100-річчя від народження Івана Франка присвоєно його ім'я. У липні 2005 року училище стало коледжем.

До 150-річчя від народження Івана Франка на розі будинку встановлено меморіальну таблицю з погруддям письменника. На своєрідних скрижалях, що творять відкриту книгу, на одній сторінці (з боку вул. Франка) розміщено уривок з вірша «Гріє сонечко», що ввійшов у цикл «Веснянок» із збірки «З вершин і низин»:

Гей, брати! В кого серце чистеє,
Руки сильнії, думка чесная, –
Прокидайтеся!
Встаньте, слухайте всемогучого
Поклику весни!
Сійте в головах думи вольнії,
В серцях жадобу братолюбія,
В грудях сміливість до великого
Бою за добро, щастя й волю всіх!
Сійте! На пухку, на живу ріллю
Впадуть сімена думки вашої!

28 березня 1880 р.

На іншій сторінці (з боку вул. М. Павлика) – напис повідомляє: «Комплекс будівель коломийського суду та в'язниці. Тут з 5 березня до 10 червня 1880 року під час арешту й другого ув'язнення перебував Іван Франко. У тюремній камері він написав майже тридцять віршів. Працював над поемою «Ботокуди». Здійснив запис фольклору. Серпень 2006 р.».

Ініціатором встановлення таблиці був тодішній директор коледжу Микола Федик. Її встановлено за рахунок коштів студентів та викладачів коледжу.

Ще раніше, до 140-річчя від народження Івана Франка, в коледжі відкрито кімнату-музей Івана Франка.

27 серпня 2012 року в Коломиї відкрито та освячено пам'ятник Іванові Франку.

Скульпторами пам'ятника були Василь Андрушко (Коломия), член Національної спілки художників України, та Василь Гурмак (Львів), професор Львівської національної академії мистецтв, архітектор проекту Олег Пріць (Коломия). Виконавець робіт з будівництва постаменту – підприємець Володимир Іванюк (Коломия), пам'ятник відлито в бронзі львівським підприємством «ПікАрт».

Це один з найкращих пам'ятників Іванові Франку.

Коломия гідно вшановує пам'ять про Івана Франка. Вона пам'ятає не тільки ті твори, які він написав у місцевих тюремних камерах, але й ті, які пов'язані з арештом: повість «На дні», гімн «Вічний революціонер», повість «Борислав сміється».

Пам'ятник Іванові Франку в Коломиї

РОМАН ГОРАК

БАБУСЯ ТА ДІД ОЛЬГИ ФРАНКО

Як не дивно, але досі ніхто з дослідників творчості Івана Франка та його біографів не назвав дівочого прізвища матері дружини письменника Ольги Федорівни Хоружинської. З незрозумілих причин навіть упорядники збірників спогадів сучасників про Івана Франка, які активно почали випускати до сторіччя від народження письменника, з таких важливих спогадів сестри Ольги Хоружинської Антоніни Трегубової, які вперше були опубліковані у п'ятому числі журналу «Україна» за 1926 рік, викинули ту частину, де йдеться про родину Хоружинських.

Не названо дівочого імені матері Ольги Хоружинської і в низці досі опублікованих документів. Зокрема, не названо його у шлюбній метриці Івана Франка та Ольги Хоружинської. Одружилися вони у Києві в Павлівській церкві колегії Галагана 4 травня 1886 року. Про наречену в метриці було сказано: «Невеста – дочь титулярного советника Федора Васильева Хоружинского девица Ольга, православного вероисповедания, двадцати двух лет». У Галичині в метриках схожого типу обов'язково вказували ім'я та прізвище і батька, і матері тих, хто одружувався, однак на території Російської імперії такого не було. Не вказано дівоче прізвище матері у метриках про народження сестер Ольги Хоружинської, хоча з метрик їх народжень відомо, що їхню маму звати Марія Іванівна.

Із згаданих спогадів Антоніни Трегубової, опублікованих 1926 року відомо, що після смерті чоловіка Марія Іванівна Хоружинська дістала посаду вчительки в маленькому містечку Красний Кут, але, пропрацювавши там два роки, втратила здоров'я і переїхала до своєї матері на Сумщину. «Баба наша, – писала Антоніна Трегубова, – була поміщиця, але зовсім бідна; вона владно порядкувала своїм майном, сама і в полі, й дома хазяйнувала; мати навчала грамоти селянських дітей і, заробляючи копійки, підтримувала свого сина, що вчився у Харкові Село, де жила мати Ольги Хоружинської називалося Тимофіївка, і селяни цього села всіма силами допомагали сиротам по титулярному раднику Федору Васильовичу Хоружинському».

Окрім того, вона писала: «Де народилась Ольга, не пригадую; наш батько був службовець, ввесь час він переїздив з місця на місце; дітей було багато; старші жили то при батьках, коли помешкання могло помістити усіх нас з няньками та мамками, а ні – то нас розтикали по бабах, тітках; частіш усього діти перебували в сл[ободі] Тимофієвці, біля міста Сум; там діти Хоружинських або зростали, або помирали далеко від батьків».

Завдяки дослідникові із Сум О. Козиру відомо, що в цій слободі жила й мала невеликий маєток Агафія Семенівна Таманова, дружина майора. Він віднайшов про це два записи в генеральних планах дач Миропільського уїзду Харківської губернії. Перший під номером 86: «Тимофеева слобода 69-А часть усадьбы, влад. наследниковъ умершей майорши Агафии Семеновны Тамановой. 1 дес. 1150 саж.». Другий запис стосується 1875 року: «№ 112. Самотеева пустошь. 1 часть влад. Дворянка Уляны Михайловны Томапшевской; № 123. 2 часть влад. наследниковъ умершей майорши Агафьи Семеновны Тамановой. Рев[изии]. 1878 г.» (Російський державний архів давніх актів, ф. 359, оп. 571).

Справді, землі у Агафії Семенівни було мало, оскільки 1 десятина = 2400 кв. сажням = 10925,4 м^2 = 1,0925 га.

Іван Таманов

У родинному альбомі Франків зберігалася фотографія, на звороті якої чиєюсь рукою написано «генерал Таманов» (Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка, № 2701/ 209 мем.). Фотографію зроблено в Києві у відомому фотосалоні Володимира Висоцького, в якому, до речі, зроблено й шлюбну фотографію Івана Франка та Ольги Хоружинської. З розповідей працівників музею, а також родини Франка, відомо, що Іван Таманов є дідусем Ольги Хоружинської. Тепер, на підставі наведених вище фактів відомо, що це був дідусь по матері і дівоче прізвище матері Ольги Хоружинської – Марія Таманова. Щоправда, на час народження дівчат дідусь Ольги Хоружинської ще не був генералом, а лише майором. Останнє підтверджує і метрика народження сестри Ольги Хоружинської Олександри, в якої хрещеними батьками були «заштатного города Краснокутска купецъ Иван Софрониевъ Войтенко и Ахтирскаго уезда помещика Майора Таманова дочь девица Пелагея». Запис стосується 20 лютого 1868 року».

Цей запис свідчить, що в Марії Іванівни Таманової-Хоружинської була сестра Пелагея. Імена інших сестер, про яких згадує Антоніна Трегубова, встановити не вдалося.

Матір Ольги Федорівни поховано біля церкви, недалеко від слободи Тимофіївка села Василівка, було в трьох верстах від Сум на річці Чеховці. Тепер це територія Сум. Віднайти могилу Таманової не вдалося. Очевидно, що вона не збереглася

до наших днів. Імовірно, що на цьому пам'ятнику мали б бути роки життя Марії Таманової-Хоружинської.

Генерал Таманов, як згадує дочка Івана Франка Ганна зайнявся посагом Ольги Федорівни та її двох сестер. За її словами, дістала Ольга Федорівна велике віно: родинне срібло на 24 особи, білизну, сукні, хутра й меблі – і з тим усім приїхала до Львова. З цього вивінування збереглися лише меблі. Вони є в експозиції Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка.

Ілля Федоровський

Рідним братом Агафії Семенівни Таманової був Ілля Семенович Федоровський (1813–1896), який жив в Одесі й був генералом. У фондах Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка зберігається його фотографія (№ 199/мем). Вона з родинного альбому Франків і зроблена в одеському салоні Готліба на Ланжеронівській вулиці. На звороті є напис, очевидно, рукою І. Федоровського: «Внукъ. Ольги Хоружинскій. Снять 1866 г.». Ілля Семенович листувався з родиною Трегубових та Хоружинських. За словами сестри Ольги Хоружинської Марії, з усієї великої родини Ілля Семенович найбільше любив Ольгу Федорівну. Судячи з листів до Ольги Федорівни, він протягом 1880–1882 рр. постійно надсилав їй гроші для того, щоб мала можливість навчатися музики. Взяв участь Ілля Семенович й у вивінуванні Ольги. Коли народився її син Андрій Франко, надіслав і йому подарунок – золотий хрестик та срібну іконку Божої Матері. Про долю обох по-

дарунків невідомо. Допомагав й іншим членам родини. Після одруження Ольга та Іван Франки мали намір відвідати його в Одесі, але не змогли. Мусили негайно втікати від переслідування поліцією. Сподівалася Ольга Франко, що Ілля Семенович дасть їм гроші на будівництво дому у Львові, але з'ясувалося, що всі свої кошти Ілля Семенович витратив на благодійні цілі: встановлення меморіальних таблиць в Одесі та випуск популярних книжок для народу.

Завдяки О. Козиру відомо, що церква в селі Грунівка, в якій вінчалися Антоніна Хоружинська, сестра Ольги, з Єлисеєм Кіприяновичем Трегубовим, збереглася. Село Грунівка належить до Краснопільського району Сумської обл.

«Село Грунівка, – повідомляє Олександр Козир, – розташоване на лівому березі р. Псел, у 3 км вище за течією – с. Велика Рибиця, нижче – Барилівка, на протилежному березі – Могриця. Селище Нижні Деревеньки засноване 1699 року та заселене вихідцями з України. Змінивши ряд власників, ці землі стали належати Івану Сергійовичу Барятинському, а пізніше його сину, князю Віктору Івановичу... По підписанню Паризького миру в березні 1856 року, за яким Чорноморський флот Росії повинен бути знищеним, князь йде у відставку в чині капітана 1-го рангу. З тих пір він час від часу проживав в Одесі та в своєму улюбленому курському маєтку – селі Грунівка Суджанського повіту. Тут він багато працював над господарським устроєм села. Так, ним була зведена церква з двома куполами, які символізували дві віри: християнську і католицьку. На території с. Грунівка до цього часу працює краєзнавчий музей, в якому знаходяться унікальні речі, а саме порцеляновий глечик сім'ї Барятинських з сімейною печаткою, який був вироблений в одному екземплярі. Також у краєзнавчому музеї збереглися оригінали записів того часу. Зі слів екскурсовода, керівника музею Вікторії Іванівни, в церкві був потаємний підземний хід, який вів до річки Псел. За весь період реставрації церкви хотіли багато разів зацементувати підлогу, але постійно вона

провалювалася, а отже, можемо теоретично припустити, що саме там є підземний хід. Живучи в Грунівці, Віктор Іванович активно займався суспільною роботою в якості світового судді та земського гласного».

Завдяки докторові філологічних наук із Сум О. Вертію фонди музею збагатилися листівками із зображеннями Сумського реального училища, в якому працювали Антоніна Хоружинська та Єлисей Трегубов. Саме в це училище прибув Єлисей Трегубов після Курського училища, в якому раніше працював. Там він посмів у присутності інспектора, що нагрянув з перевіркою, проаналізувати байку Крилова «Осел и Соловей». Після цього аналізу інспектор почувся ображеним, і Є. Трегубову довелося покинути училище. Приміщення цього училища збереглося. Його світлину прислав також О. Вертій. 1877 року Єлисей Трегубов почав працювати у Києві в колегії Павла Галагана.

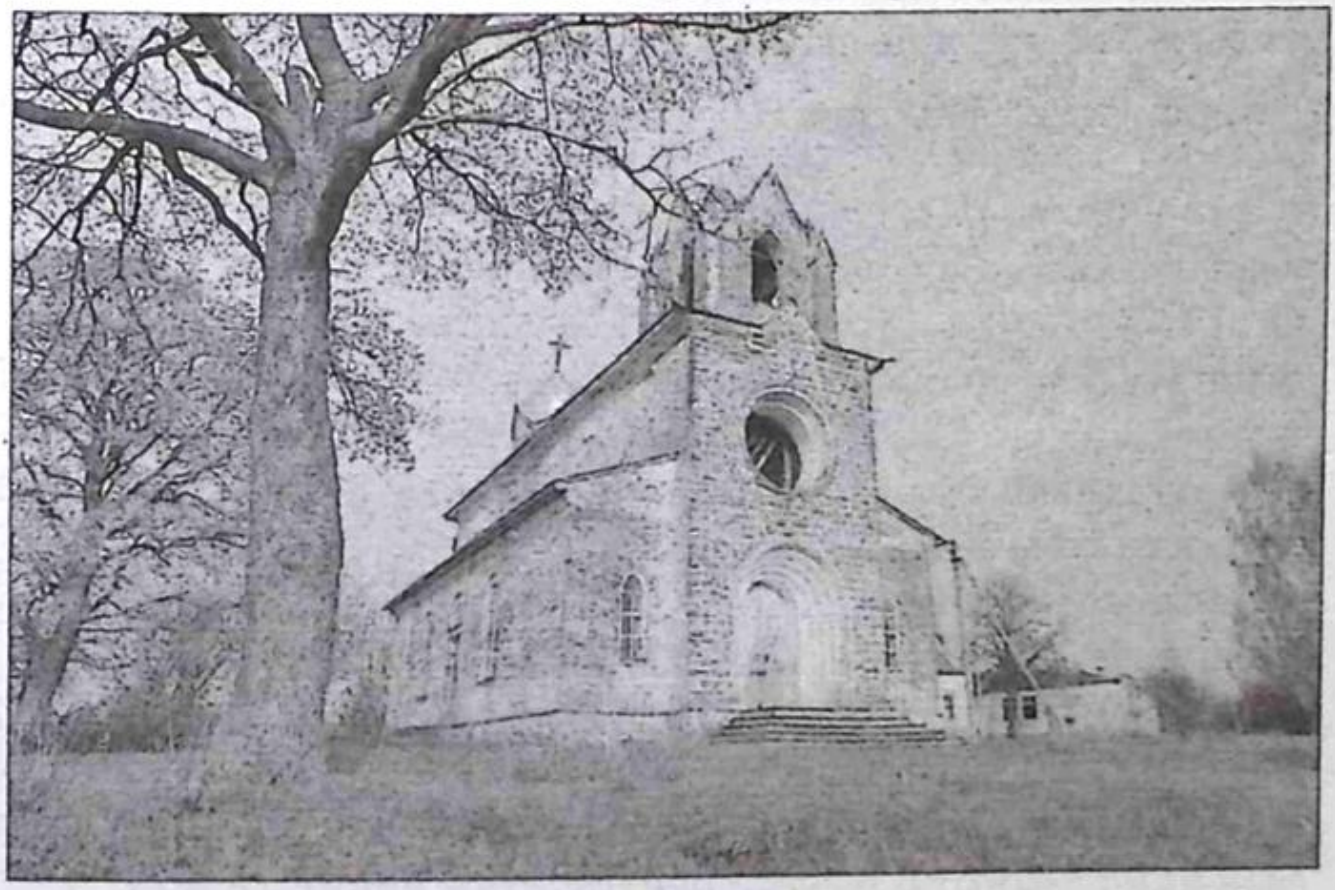

Церква у с. Грунівка. Тут вінчалася сестра Ольги Хорунжинської Антоніна з Є. Трегубовим

ОЛЕКСАНДР КОЗИР

«ПОЧИНАЄТЬСЯ НОВА ДОБА В МОЇМ ЖИТТІ»

До 130-річчя від одруження Івана Франка з Ольгою Хоружинською

Багатьом шанувальникам творчості Івана Франка добре відомі взаємини з дружиною Ольгою Хоружинською. Вона родом із Слобожанщини, у 22-річному віці пов'язала з письменником своє життя. Звідтоді постійно допомагала Івану Яковичу у веденні господарства, сприяла у виданні творів, та й сама нерідко редагувала тексти, писала літературознавчі розвідки. Саме на кошти дружини Франко поїхав у Відень, де працював над дисертацією і захищав її на отримання диплома доктора філософії. А ще разом вони виховували чотирьох дітей. Нелегке було їхнє буття: обоє хворіли, фінансові статки були невтішні, через невиліковну хворобу втратили сина Андрія.

Для нас цікавим є те, що Ольга Хоружинська проживала у нашому краї, тут здобувала знання. У багатьох джерелах згадується про те, що вона у дитячі роки перебувала у селі Тимофіївка, що поблизу Сум. У Тимофіївці, а в якій саме ніхто не стверджував, бо населених пунктів з такою назвою біля нинішнього обласного центру, крім нашої, було кілька: й на Лебединщині, і на Буринщині, та й на Харківщині є села Тимофіївка. Наприклад, письменник В. Терлецький у своїй

книзі «Кохані славетних» запевняв, що Хоружинські мешкали в с. Тимофіївка Лебединського району. Тож яка Тимофіївка стала прихистком для майбутньої дружини письменника? Це особливо важливо, адже свого часу не знали навіть про місце та дату її народження, адже не було знайдено потрібного запису у документах с. Бірки. Дані, які нині наводять, узято з розповідей її сина Тараса.

Зі спогадів Ольги Федорівни відомо, що вона донька мирового судді з міста Красний Кут Федора Хоружинського, який помер у 42 роки. В його родині було семеро дітей. Мати, щоб їх прогодувати, одягти і вивчити, працювала вчителькою місцевої двокласної гімназії. Тут вчилися також старші її діти, але жінка була слабкого здоров'я, і , як пише О. Хоружинська, мама «покинула вчити чужих дітей і вчила власні. Дім продали, а ми всі переїхали до бабушки Агафії Семенівни Таманової в село Тимофіївку. Бабушка осталася вдовою, генеральша, столбова дворянка, поміщиця, мала право сікти своїх підданих».

Рід Агафії Семенівни був із заможних. Її батько Семен Григорович Федоровський походив із козацької старшини Слобідської України, титулярний радник, землевласник в с. Тимофіївка. Дядько Василь Григорович більше ніж 20 років у селі на свої кошти утримував училище. Один із синів Семена Григоровича, Ілля, 40 років був військовим, дослужився до полковника, в селі також володів землею, мав тут маєток. 1877 року жертвував дворове місце для заснування в Тимофіївці двокласного народного училища, яке носило ім'я батька Семена Григоровича. Ілля успішно закінчив Харківський університет, знайшов собі справу до душі, вже перебуваючи на пенсії, мав можливість оселитися там, де вважав найпривабливіше, тож оселився в Одесі. У Красному провулку придбав будинок, не сидів без діла, займався громадською роботою, але зв'язків із Слобожанщиною не втрачав. І. Федоровський щедро надавав кошти для земських шкіл. Не обходилося без його участі й утримання пансіону

Сумської Олександрійської чоловічої гімназії – сюди надійшло від нього 116 тисяч карбованців. З його статків виділяли кошти й ученицям 1-ї Сумської жіночої гімназії.

Федоровські служили на високих посадах. Так, Степан працював у канцелярії Слобідсько-української губернії, а з 1824 року за власним бажанням переведений в Сумський повітовий суд. Бабуся Ольги – Агафія Семенівна – вийшла заміж за військового Івана Таманова, пізніше він став генералом. Звісно, життя не було бідне. Їхні дочки також не зазнавали негараздів. А от коли старша Марія стала дружиною Федора Хоружинського, титулярного радника, її життя дещо змінилося. Чоловік за родом служби часто переїздив з одного місця на інше. У маленькому селі Бірки, тоді Лебединського повіту на Харківщині (тепер Гадяцького району Полтавської області) і народилася у них 10 квітня 1864 року донька Ольга.

Оскільки дітей у Хоружинських було багато й не завжди помешкання дозволяло комфортно проживати, бо тіснувато все-таки в невеличких будівлях з сімома малюками, то, як пригадувала одна з доньок Антоніна, дітей розвозили по родичах, та, мабуть, найкращим місцем була Тимофіївка поблизу Сум. Тут навколо мальовнича природа, ліси, причаровували водойми, де водилася риба, влітку можна було купатися, а взимку кататися на ковзанах. «Дім бабушки був покритий соломою, змоченою вапном. В саді замість райських яблучок росли високі дерева терну і вишень, з котрих бабушка варила смачну наливку вишнівку і тернівку», – згадувала Ольга. Пригадувала й те, як її мати лікувала селянок. Дівчинці сповнилося сім років, й вона бачила, як мама писала у записочках заклинання від пропасниці. Їх хворі носили на шнурочках на грудях. Мати казала: «Якби… селянки не вірили в мої записочки, то ми би з вами не мали що їсти. Зрештою, селянки мене люблять і підуть за мене в огонь і в воду. Подібно як на війні солдати, аби заслонити свойого полководця від ворожих куль підставляють свої власні груди».

Із цих спогадів видно, що не так і заможно жили Тамановы в той час, хоча й були привілейованого роду. Однак це не заважало їм приймати гостей, зустрічатися на різних сімейних святах, мати няню, служницю, двірника Сидора. Ольга описала, як святкували у них Різдво. В хаті ставили ялинку, яка сяяла тисячами вогнів. Приятелька дому Надя Ісканова звеселяла грою на фортепіано. У вітальні за чотирма столами гості вели баталії у преферанс. У високім кріслі сиділа бабуся у білому мережаному чіпці і чорній шовковій сукні. Тут же перебувала мати, а також старший урядник округи і голова дворянства. Свято тривало до двох годин ночі, а потім гості пороз'їжджалися, прибрали і ялинку. Семирічна Оля отримала з неї горішки золочені, цукерки, які потім, як розповіла няня, через те, що «на селі з роду такого не бачили, ані їли і що вона усе віднесла своїм знакомим дітям».

Складне життя на селі приносило різні несподіванки. Раптово від холери помирає Агафія Семенівна, родина втрачає також усю худобу, й тому згодом змушена була перебратися в Суми, де вже працювали чи навчалися старші брати та сестри. Перебування на селі залишило в пам'яті усіх незабутні враження, адже там відчули перші негаразди, зрозуміли, що із складних життєвих обставин треба виходити згуртованими, долати незгоди спільно. У місті дівчинку мама навчає гри на фортеп'яно, та згодом вона захворіла і вже до своєї кончини не вставала з ліжка. Весняної пори 42-річна жінка помирає, дітвору забирає дядько Бондарів у Василівку, де «поховали маму в почесті коло церковного муру, не на спільнім цвинтарі», згадувала Ольга Федорівна через 54 роки.

У Тимофіївку вже ніхто не повертається, адже старші діти навчалися, а над меншими оформили опікунство. На військову службу пішов один з братів – Микола. Під час російсько-турецької війни він був тяжко поранений, і випадково біля його смертного ложа опинився цар. Той саме обходив військові шпиталі, де лежали поранені бійці. Самодержавець зупинився і біля офіцера Хоружинського, якому необхідна

була ампутація ніг, та той від неї відмовився, мовляв, який служивий без ніг. Цар, вражений геройством та неминучою смертю героя, пообіцяв виконати його останню волю. Микола попросив опікуватися сестрами-сиротами. Завдяки цьому Ольга потрапила до Харківського інституту шляхетних панянок, де за рахунок держави здобула освіту. Потім стала слухачкою Вищих жіночих курсів (дівочий університет). Так вона із слобожанської провінційної дівчини стала освіченою з демократичними поглядами жінкою. Її запросили залишитися на курсах викладати, бо відчули її потяг до педагогічної роботи, вона знала французьку, німецьку, англійську мови, прекрасно грала на фортеп'яно, була начитаною, розумілася на театральному мистецтві. Як свідчила старша сестра Антоніна, Ольга «привітна й дотепна», на неї заглядалися хлопці. Антоніна на той час теж вивчилася, і під час учителювання у Сумській гімназії (нині приміщення школи №4) вийшла заміж за колегу Єлисея Трегубова. До речі, вінчання цієї пари відбулося 1876 року в церкві села Грунівка, що поблизу Сум. Молоде подружжя перебирається до Києва, там Єлисею надали роботу викладача у відомій Колегії Павла Галагана. Він з дружиною бере активну участь у громадському житті. Єлисей Кипріянович входить до складу редакції «Киевской старины», виконує обов'язки скарбника, коректора і кур'єра. Родина мешкала у будинку викладачів на вулиці Фундуклеївській. До них нерідко приїжджала з Харкова Ольга, яку тут оточували увагою, шанували. Так збіглося, що 1885року до Трегубових завітав львівський письменник Іван Франко, який знався з Єлисеєм. Іван Якович уже мав гучну славу поета й неабиякого інтелектуала, але 30-річний молодик був самотній і хотів одружитися саме на «наддніпрянці». Під час відвідин друзів він побачив чарівних панянок-сестер господарки – Ольгу й Олександру. Більше спілкувався з Ольгою, вона припала йому до душі, між ними виникла взаємна симпатія.

Зустрічей між І. Франком та О. Хоружинською було не так і багато. Вже восени 1885 року Іван Франко попросив руки

нашої землячки. Звісно, нелегко було їй дати згоду, адже письменник не мав ні статків, ні вражаючої краси, тільки повідомлення про його неблагонадійність та численні арешти Рідні були проти такого поєднання, але вона запевнила їх, що зможе врятувати коханого від поневірянь, зуміє захистити та розрадити. Того року дівчина із сестрою Антоніною побували у Львові, оглянули місто, обговорили майбутнє весілля. Побратися запланували навесні 1886 року. Вінчалися у надомній каплиці Колегії Павла Галагана. Тут відбувся і небучний обід, на якому виголошували тости за соборність України, за щасливе їхнє подружнє життя. У цьому шлюбові, вважалося, відбулося поєднання Сходу й Заходу України, розділеної на той час кордоном.

Покидала Ольга рідний край зі смутком, адже тут залишала рідних людей, залишала той край, де завершили свій земний шлях батьки, де відбувалося її становлення: Тимофіївку, Суми, Харків. А от настрій Франка, у минулому якого залишились інтимні драми, був піднесений. На нього від дівчини «повіяло свіжим вітром». «Починається нова доба в моїм житті», – писав до цього він у листі до своєї майбутньої дружини. А, крім такого настрою, додавало йому наснаги й те, що дівчина отримала від діда своєї матері, багатого генерала Таманова, чимале, як на той час, віно. Ольга везла до Галичини 10 тисяч рублів в акціях, родинне срібло на 24 персони, а ще хутра, сукні, білизну, меблі, посуд. Цей скарб мав прислужитися для створення сімейного вогнища, від якого б гріло, зближало, надавало ще більше любові, привабливих стосунків. Та кошти відразу прислужилися на видавничу, літературну, наукову роботу чоловіка.

У Львові неприхильно зустріли Ольгу, адже вона була з другого світу. Та на це Іван Якович не зважав, він разом з дружиною торував далі творчу стежину. Нелегко було подружжю: складні часи, траплялися й непорозуміння. Чоловікові багато нашіптували, що Ольга – не рівня йому, і він нерідко сходився на тому, що одружився не по любові, та, мовляв,

«судженої і конем не об'їдеш». Тож він розраховував на неї, як помічницю, товариша. А вона трудилася в поті лиця – друкувала, видавала його твори, виховувала діток, дбала про домашній затишок. А потім, наче з водою, припливли до обох хвороби, злидні. Відрадою були діти, які підтримували і також допомагали.

Ользі постійно допомагав брат бабусі Ілля Семенович Федоровський. За словами сестри Марії, з усієї великої родини він найбільше любив її. І, судячи з листів, дідусь ще перед заміжжям постійно надсилав Ользі гроші для того, щоб мала можливість навчатися музики. Взяв участь Ілля Семенович також у вивінуванні дівчини. Коли народився її перший син Андрій у жовтні 1888 року, надіслав йому в подарунок золотий ланцюжок з хрестиком та срібну іконку Божої Матері. Доля обох подарунків невідома. Допомагав й іншим членам родини. Після одруження Ольга й Іван Франки мали намір відвідати його в Одесі, але не змогли. Мусили негайно втікати від переслідування поліцією. Сподівалася Ольга Франко, що Ілля Семенович дасть гроші на будівництво їхнього дому у Львові, але виявилось, що всі свої кошти Ілля Семенович витратив на благодійні цілі: встановлення меморіальних таблиць в Одесі, випуск популярних книжок для народу, на розвиток освіти в Сумах.

Іван Якович, якого велетенський інтелект не скорявся перед недугами, перший покинув цей світ 28 травня 1916 року. Після себе він залишив чималу творчу спадщину, яка до нині не втратила своєї значимості. Ольга Федорівна багато зробила, щоб зберегти рукописи чоловіка, доносити їх до читачів. Вона віддавалася сповна справі Каменяра, слугувала своєму народові. Сестра Антоніна згадувала: «Вершка своєї слави Франко досяг не без допомоги своєї дружини, жінки дуже інтелігентної, яка постійно думала, щоби Франкові вдома жилося добре». А сестра Олександра, яка вийшла заміж за директора державного банку, жила спершу в Петрограді, потім у Києві, відзначала її як активістку жіночого руху в Галичині,

видавця. І недаремно, адже сестра протягом 1894–1897 років видавала з чоловіком журнал «Житє і слово», виїжджала в регіони України, де розповсюджувала твори Івана Франка. Донька Ганна згадувала, що мама була людиною цільною, рішучою. Для батька вона була й духовною, і сімейною опорою. Адже без надійного тилу так трудитися як він, згорівши в 60 років, було б нереально.

Невипадково Іван Якович написав для неї такі поетичні рядочки:

Тож за дар малий, а безцінний твій,
Мов цвіт, скрасив шлях осінній мій,
За той усміх твій не вдослід журбі
Спасибі тобі! Спасибі тобі!

Після смерті І. Франка життя у його родині погіршилося. Ольга Федорівна постійно лікувалася, через те, що багато друзів чоловіка її не сприймали і, звісно, не допомагали, становище ускладнювалося. Але вона мужньо боролася з незгодами. Нерідко в ті роки Ольга згадувала рідні Суми, Харків, незабутню Тимофіївку. Для неї вона була маленькою батьківщиною, адже тут пізнавала світ, здобувала перші знання. Можна навіть припустити й те, що у бесідах Іван Якович говорив своїй дружині, що він знає про її батьківщину, що неподалік Тимофіївки було село Пушкарне, звідки родом його приятель поет Павло Грабовський. Ольга, безперечно, розповідала чоловікові про своє село, його красу, людей, народні звичаї. Можливо, ці розповіді наснажували його, допомагали творити поетичні, прозові твори, розширювали світогляд. Ольга Хоружинська, яка померла 15 липня 1941 року, завжди вірила, що справи, помисли її чоловіка не забудуть, вони прислужаться у єднанні Східної і Західної України. Робота Ольги Хоружинської була гідно відзначена українським урядом – вона отримувала пенсію і гонорари.

Тож усе-таки, в якій Тимофіївці жили Хоружинські, їхня рідня Таманови? Яка Тимофіївка залишила глибокий слід

у дитячій душі Ольги, майбутньої дружини Івана Франка? Тривалий час не вдавалося знайти потрібну інформацію. Тимофіївка, на якій акцентували увагу окремі дослідники, втратила свій статус і об'єдналася кілька десятиліть тому із сусіднім селом Осоївка й тому зникла з мапи країни, старожилів, які б щось знали про землевласників Тимофіївки, відійшли за межу вічності. За їхнє життя згадувалися імена лише місцевих поміщиків: Чупрунових, Басових, Полошкіних, Шутенків, Дикарєвих. Та й у селі чи поблизу нього немає будівель, які б належали до XVIII чи XIX століть. Уже давно тут зачинено або зруйновано приміщення школи, церкви, магазинів, ринку Але чи вони б існували до нашого часу, коли, наприклад, маєтності Таманових були покриті «соломою, змоченою вапном». Та надія на офіційне підтвердження нашої Тимофіївки не зникала. І ось після прочитання книги місцевого краєзнавця Олександра Десятниченка «Історія Самотоївки від найдавніших часів» пошук зрушив з місця. У розділі «Самотоївка під гнітом імперії», до речі, вона поряд з Тимофіївкою, читаємо про власників земель нашої місцевості. Серед інших жителів є і ім'я Таманової Агафії Семенівни. Звертаємося до «Плану генеральних дач Миропільського уїзду Харківської губернії», який є у Російському державному архіві давніх актів. Перший: під номером 86: «Тимофеева слобода 69-а часть усадьбы, влад. наследниковъ умершей майорши Агафии Семеновны Тамановой. 1 дес. 1150 саж.». Другий запис стосується 1875 року: «№ 112. Самотеева пустошь. 1 часть влад. дворянки Уляны Михайловны Томапшевской; № 123. 2 часть влад. наследниковъ умершей майорши Агафьи Семеновны Тамановой. Рев[изии]. 1878 г.».

Справді, землі в Агафії Семенівни було мало, оскільки 1 десятина = 2400 кв. сажням = 10 925,4 кв. м = 1,0925 га. Серед власників землі є і її брат Ілля Семенович Федоровський. Ці записи підтвердили те, що знайдено потрібні дані, і тепер немає сумнівів у тому, в якій же Тимофіївці проживала майбутня дружина Каменяра.

До цієї знахідки не було відомо, по якій лінії був дідусь Ольги Іван Таманов. «Тепер, на основі вище наведених фактів відомо, що це був дідусь по матері, дівоче прізвище матері Ольги Хоружинської – Марія Іванівна Таманова», – зрадів відомий дослідник творчості І. Франка директор Львівського літературно-меморіального музею, письменник, лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка Роман Горак, якому я повідомив про знайдений запис в архіві. Адже досі ніхто з дослідників творчості Івана Франка та його біографів не називав дівочого прізвища матері дружини письменника Ольги Федорівни Хоружинської. З незрозумілих причин навіть упорядники збірників спогадів сучасників Івана Франка, які активно почали випускати до сторіччя від народження письменника, з таких важливих спогадів сестри Ольги Хоружинської Антоніни Трегубової, які вперше були опубліковані у п'ятому числі журналу «Україна» за 1926 рік, викинули ту частину, де йшлося про родину Хоружинських. Не названо дівоче ім'я матері Ольги Хоружинської і в низці досі опублікованих документів. Зокрема, не названо його у метриці шлюбу Івана Франка з Ольгою Хоружинської, який відбувся у Києві в Павлівській церкві Колегії Галагана 4 травня 1886 року, де про наречену сказано: «Невеста – дочь титулярного советника Федора Васильева Хоружинского девица Ольга, православного вероисповедания, двадцати двух лет». Якщо у схожих метриках, які вели в Галичині, обов'язково вказували ім'я та прізвище батьків та матерів тих, хто одружувався, то такого в метриках на території Російської імперії не було. Не вказано з тієї причини й дівоче прізвище матері у метриках народження сестер Ольги Хоружинської, хоча з метрик їхніх народжень відомо, що їхню маму звати Марія Іванівна. Роман Горак підтвердив і те, що на час народження сестер генералом Таманов не був, а мав звання лише майора. Про це свідчить і метрика народження сестри Ольги – Олександри, де вказано, що її хрещеними батьками були: «заштатного города Краснокутска купець Иван Софрониевъ Войтенко и

Ахтырского уезда помещика майора Таманова дочь девица Пелагея». Запис стосується 20 лютого 1868 року.

Минають роки, час не тільки знищує збудоване століттями тому, а й нерідко стирає з пам'яті людей події, які відійшли у вічність. Лише записи в архівах, домашніх щоденниках, мемуарних фоліантах фіксують найзнаменніше, найцікавіше. Саме про це засвідчив і пошук проживання у селі Тимофіївка (нині с. Осоївка Краснопільського району) дружини Івана Франка, людини, яка віддавала себе до останку, щоб слово поета, літературознавця, борця доходило до народу. За це Ольга Хоружинська заслуговує на повагу і шанування. Численні екскурсанти до Львова з нашого краю тепер обов'язково кластимуть квіти на її могилу, яка є поряд з пам'ятником Іванові Франку на Личаківському кладовищі.

РОМАН ГОРАК

ТІТКА ЄВА КОШИЦЬКА

Ні тоді, коли 1864 року батьки віддавали його на науку до школи отців василіан у Дрогобичі, ні навіть тоді, коли 1902 року писав свої спогади «У столярні», які ввійшли до збірки «Малий Мирон і інші оповідання», в яких, як запевняв, намагався показати в загальних рисах виховання сільського хлопчини того часу, а, крім того, в цій збірці помістив оповідання, які мають автобіографічний елемент, Іван Франко не знав, ким доводиться йому Єва Кошицька, до якої батьки віддали його на станцію чи, як кажуть сьогодні, на квартиру. Була то не звичайна квартира, а столярня, в якій кожен день крутилося чимало люду, бо, крім Єви Кошицької, яку називали майстровою, та її чоловіка, пана майстра, були тут челядники, які працювали на спілку з ним, а також термінатори, тобто учні майстра, які чекали на своє визволення. Для цього вони мали самостійно виконати певної складності якийсь столярний виріб, а пан майстер та челядники мали його оцінити. Якщо вони схвалювали виріб, то термінатор визволявся і переходив у розряд майстрів і міг започатковувати свою майстерню, а коли ні – то залишався партачем. Місця на станції у Єви Кошицької не було, і часто не тільки приміщення, де виготовляли столярні вироби, було завалено ними, але й помешкання. Щоправда, столярня спеціалізувалася на двох виробах: труни (в Дрогобичі, як і в усій Галичині, їх називали трунами), а також скрині для дівчат, які виходили заміж і, згідно зі звичаєм, коли переїздили до чоловіка, то мали вести своє придане у новій скрині. Скрині могли бути

ковані – для багатших, і скромніші – дерев'яні, пофарбовані в зелений колір та розмальовані рукою пані майстрової в розмаїті фантастичні квіти, які називали ружами. Столярня пана майстра робила простіші вироби, а за складні не бралася. Замовлень інколи було так багато, особливо на труни, що доводилося працювати вночі. Через брак місця бувало й так, що малому Франкові стелили в труні, а зранку він мусив добре накукатися, щоб познімали з нього труни, які виробили через ніч і поклали на нього.

Батьки Івана Франка веліли пані майстрову малому називати цьоцею. Цьоця, то й цьоця – Іван не дуже випитував у батьків, ким вона доводиться йому чи їм.

Зрозуміло, що батьки вимушені були віддати сина, якому виповнилося лише вісім років, у добрі руки, а що кращих, ніж родинні, бути не могло, тому й віддали до цьоці, тобто тітці. Справді, за хлопцем в такому віці потрібен був догляд: чи нагодований, чи пильнує науку, чи не водиться з дурною компанією, яка може завести на манівці, чи чиста на ньому сорочина, бо як з брудною йти на люди: що тоді подумають про батьків, які не дбають про дитину? За всім, що не кажи, потрібне було добре око.

Це був зовсім інший світ, в який вступив по Нагуєвичах, в якому все залежало від погоди. Тут такої залежності зовсім не було, бо все диктували замовлення та ринки й ярмарки.

З цьоциної майстерні розпочалося Франкове пізнання цивілізації, хоч, правду кажучи, Дрогобич того часу радше нагадував велике село і різними кутками передмістями, ніж місто.

У майстерні він серед термінаторів зустрів свого ровесника Яська Романського, хоч і назвати його ровесником було важко. Мусив він бути старшим від нього, бо термін починають не з восьми років, а значно пізніше. Був жвавим і рішучим, гострим на язик, трохи цинічним, без зайвих комплексів у справах, про які малий Іван і думати не смів. Він багато чого навчив малого Франка: грати у футбол, дізнаватися про годину не

за сонцем, а за годинником, що таке гроші і які приємні речі можна за них придбати. Познайомив з Дрогобичем і його передмістями та зі своїми родичами. Завдяки йому Іван Франко полюбив це місто. Знайомство з Яськом було не довгим, бо хлопцеві наскучило одноманітне життя у майстерні, і він без дозволу батьків покинув її та помандрував у світ, де все мало бути цікавим і повним пригод. Відтоді так і не бачилися. Іван Франко, який у свої спогадах про майстерню, від якої вже не було й сліду, зітхне: «В житті, мов у довгій дорозі, що з воза впало, те й пропало. А спомини, мов затурбований хазяїн, ідуть по довгих літах тою дорогою і шукають – питають давно загубленого». Ні, не відшукав між людьми Яська Романського, як і, зрештою, не знав, ким він доводиться цьоці Кошицькій.

Встановили це Роман Горак та Ярослав Гнатів у другій книзі «Цілком нормальна школа» з десятитомного видання «Іван Франко». На основі збереженим метричних книг Дрогобича вони встановили, що 20 лютого 1862 року, тобто незадовго перед тим, як малий Франко став цьоциним локатором, 47-річна вдова по столяру Івану Кошицькому брала шлюб з 31-річним столяром, а перед тим відставним військовим, який віддав належне війську цісаря і щойно після служби повернувся у Дрогобич, Адальбертом Гучинським. Уже не молода наречена писалася до заміжжя з Іваном Кошицьким Романською. Іван Кошицький був удівцем, мав майстерню, яку після його смерті успадкувала Єва Романська, а одружилась вона з ним десь у 1840-х роках.

Свідком і старостою шлюбу Єви Кошицької з Адальбертом Гучинським, як з'ясувалося, був її брат Йосиф Романський, який, згідно зі звичаєм, запалив для ворожби про майбутнє подружнє життя пошлюбні свічки. Не віщували вони нічого добро, й те віщування справдилося. Як і Єва, Йосиф був родом з села Сільця, що ближче Трускавця, ніж Дрогобича. 23 лютого 1840 року він одружився з Анною Войнович, якій було вісімнадцять років, і пристав за зятя. Мав Йосиф тоді 26 років. 15 січня 1848 року в них народився син, якого на-

звали Іваном. Був третьою дитиною у сім'ї. Це і був той Ясько Романський, племінник Єви Кошицької, про якого оповідав Іван Франко. Був далеко не його ровесником, бо на той час мав шістнадцять років.

На стації у цьоці Кошицької Франко прожив тільки три роки і коли 1867 року перейшов у перший клас Дрогобицької гімназії, то пішов жити до кравця-полатайка Івана Гутовича, який кожне виконане та оплачене замовлення «підливав» горілкою і був при цьому дуже щедрим на різні оповіді, анекдоти та приповідки. Франко їх насписував доволі багато, а потім використовував у своїй творчості.

Ступінь спорідненості Івана Франка з Євою Кошицькою вдалося встановити Миколі Зимомрі та Оксані Німілович. Зробили вони це у монографії «Веселка просвітленої пам'яті», яка вийшла у дрогобицькому видавництві «Посвіт» 2010 року й була присвячена пам'яті о. Дмитра Німиловича (1907–1943), якого замучила більшовицька влада, та до 100-річчя смерті о. Юліана Німиловича (1839–1909), вчителя Івана Франка у нормальній школі отців василіан у Дрогобичі та її ректора (так тоді називали директора). Зроблено це не на підставі документального матеріалу, під яким розуміються метричні книги, а на основі сімейних розповідей та записів. Зв'язок цей виявився неймовірно цікавим і досі не відомим у франкознавстві.

Отож на Задвірнянському передмісті Дрогобича, що зараз є вулицею Стрийською, у сім'ї Василя Німиловича (1785–1843) (варто зазначити, що в документах це прізвище написано ще як Німілович та Нимилович) та Анастасії Качур (1789–1846) 1816 року народився син Теодор (1816–1889), який одружився із сестрою Йосифа та Єви Романських (опісля Кошицької, а в другому заміжжі Гучинською) Катериною Романською (1819–1861), яка була донькою Гната Романського та Марії Твардовської. У подружжя було три сини: Іван, Дмитро та Микола. Іван став монахом чину Василія Великого і при постризі прийняв чернече ім'я Юліан – це і був учитель Івана

Франка та ректор нормальної школи, про якого у свої спогадах Франко пише, як про людину, яка намагалася прищепити вихованцям любов до знань та науки, і боронив його чесне ім'я перед різними нападками. Отець Юліан помер у монастирі в Золочеві, але в Дрогобичі залишив по собі настільки високе визнання і повагу, що міщани 1912 року перевезли його прах у Дрогобич і поховали на цвинтарі біля церкви Преображення Господнього.

Брат Марії Твардовської, чоловіком якої був Гнат Романський, батько Єви та Йосифа Романських, був одружений з Анною Кімакович, сестрою Катерини Кімакович (1795–1877), бабці Івана Франка і мамою його батька Якова.

Отже, Єва Кошицька була справді цьоцею для Івана Франка. Був родиною і ректор нормальної школи о. Юліан Німилович. Може, й тим родинним зв'язком пояснюється доволі легкий доступ Івана Франка до книг Дрогобицького монастиря при церкві Святої Трійці. Щоправда, взамін Іван Франко мусив написати, як твердить переказ, пісні на честь Богородиці. На жаль, їх досі не знайдено.

Варто зазначити, що й о. Німилович приймав до школи малого Франка й встановив, що робити дитині в штубі, тобто першому класі, нічого, й записав його відразу до другого класу нормальної школи, в якій Іван Якович замість чотирьох років вчився тільки три.

Могила о. Ю. Німиловича виявилася неподалік могил січових стрільців, які постійно булим більмом в оці радянської влади, й вона намагалася всілякими способами їх ліквідувати. Врешті придумали, що ту частину цвинтаря треба розчистити, бо потрібно розширювати дорогу. Спочатку було сплюндровано могилу о. Ю. Німиловича. Однак на захист стала громадськість міста й Музей Івана Франка у Львові. Могилу вдалося оборонити. Її відреставрували, і вона виявилася єдиною збереженою з могил учителів Івана Франка з нормальної школи отців василіан у Дрогобичі.

Могила о. Юліана Німиловича

РОМАН ГОРАК

СВЯЩЕНИК МИХАЙЛО ЄДНАКИЙ

Невеличка замітка «Коляда в Нагуєвичах. Із листу селянина Захарії Франка» – одна з останніх, яку написав Іван Франко, перебуваючи в приюті для січових стрільців на вулиці П. Скарги, 2. Вона була опублікована у № 29 «Українського слова» від 1 лютого 1916 року. «Коляда в Нагуєвичах. Із листу селянина Захарії Франка», – писав Іван Франко, – виймаю ось яку відомість: «На свята ходили на коляду на читальню «Просвіти». Першої коляди і другої (Йорданської) заколядували 250 К. Священика маємо дуже доброго, чесного українця, родом із Дрогобича. Він зладив звізду і дав Гриневи (син Захарії, вже господар) і Гриньо ходив на коляду на читальню. Велике підгірське село Нагуєвичі було досі занедбане в просвіті тому, що противний був їй довголітній місцевий парох о. Єднакий, якого перед війною літом 1914 року ув'язнили разом із жінкою й вивезла з села австрійська власть за москвофільську роботу».

У цій замітці перша і єдина згадка про священика Михайла Єднакого, який у Нагуєвичах пробув найбільше з усіх священиків. Свою першу службу Божу тут о. Михайло Єднакий відправив 21 травня 1893 року, коли село покинув о. Іван Савчак, який ніяк не міг тут прижитися. Він замінив на цій посаді пароха Василя Білинського, який виконував душпастирські обов'язки в Нагуєвичах від 1862 року й котрий ховав маму та батька Івана Франка, а також хрестив, одружував і хоронив увесь його рід. Помер о. Василь Білинський 14 червня 1892 року. Тоді на його місце Перемишльська консисторія скеру-

вала о. Івана Савчака, який перед тим був священиком у селі Сільці Самбірського повіту, а після Нагуєвичів пішов у село Замочок Жовківського повіту, де й помер 17 жовтня 1910 року.

Михайлові Єднакому випало хрестити, одружувати та хоронити ту гілку роду Якова Франка, яка залишилася в Нагуєвичах по його синах та братові Стефанові. Він помер 7 березня 1953 року і був похований на цвинтарі коло церкви Миколая, в будівництві якої брав участь батько Івана Франка Яків. Поховали отця біля його дружини Іванни, яка померла 17 лютого 1949 року. Невдовзі церкву в Нагуєвичах закрили і передали під складське приміщення музею Івана Франка. Ще через деякий час було розібрано плебанію, де споконвіків мешкали священики, зокрема й о. Михайло Єднакий. Ніхто не знав, куди поділися діти священика, як склалася їхня доля. Тільки на сільському цвинтарі в бур'янах залишилося кілька могил. В одній із них, найпізнішій, на якій стоїть шаблонний пам'ятник з хрестом, спочивають о. Михайло та його дружина Іванна. Біля батьківського гробу є вже зовсім знищений часом пам'ятник дочці Олені, яка померла 1896 року, а далі – мармуровий пам'ятник на могилі сина отця Михайла Юліана, «совітника городского управленія в Ужгороде». Поряд ще одна могила – дочки Марії Михайлівни Маркус, уродженій Єднакия, а на ній – роки життя: 1892–1926.

Як і всі тодішні священики, о. Єднакий вів метричні книги села, оригінали яких зберігали в церкві. Коли в Нагуєвичах згоріла церква Миколая, то у згарищах віднайшли лише шматки обвуглених документів, які колись так шукали, не знаючи, що вони зберігаються у скритках церкви. Тепер пропало й це...

Архівні документи не дають повної відповіді на питання, що стосуються особи отця Єднакого. Був Данило-Михайло Єднакий, син рогатинського кушніра Антона Єднакого і Кароліни Кранц. Народився в Рогатині 24 серпня 1861 року. Навчався у Львівському університеті на теологічному факультеті та Львівській духовній семінарії. Перед висвяченням, 30 травня 1885 року, одружився з 19-річною Іванною Пелеш,

яка походила зі села Бартного Горлицького повіту й доводилася рідною сестрою єпископу Юліану Пелешу (3 січня 1843, с. Смерековець — †22 квітня (в деяких документах 10 січня) 1896, Перемишль) – греко-католицького церковного діяча і богослова, єпископа Станіславівського (1885–1891), Перемиського, Самбірського і Сяноцького (1891–1896). 3 вересня 1892 року Юліан Пелеш висвятив на священика майбутнього митрополита Андрея Шептицького.

Висвятили о. Михайла Єднакого у сан священика 1886 року й одразу скерували на роботу у Львівську митрополію, а опісля – в Нагуєвичі, що належали до Перемишльської митрополії. 2 жовтня 1896 року, вже у Нагуєвичах, народився його син Омелян, а 5 березня 1905 року – дочка Євгенія.

Був москвофілом. За ці москвофільські погляди його заарештувала австрійська влада, й на початку Першої світової війни він був у концтаборі Талергоф, де просидів до закінчення війни та розвалу Австро-Угорської імперії.

Ні Талергоф, ні ставлення селян до нього не змінили отця Єднакого ні на йоту. Він залишався впертим москвофілом, як і його дружина Іванна Пелеш (1866 – 12.02.1949).

Отець Єднакий хоронив Захара Франка, його дружину й родину в Нагуєвичах... Ніхто ні від нього, ні від дружини не чув українського слова. Останній запис у метричній книзі села Нагуєвичів о. М. Єднакий зробив 23 серпня 1914 року, відтак на нього чекав Талергоф. У вересні хоронив, хрестив людей парох з Унятичів о. Павло Кікта, а з жовтня до кінця 1916 року люди самі справлялися з похоронами. Наприкінці року у селі з'явився священик Теодор Грушкевич, син Теофіла Грушкевича з Дрогобицької гімназії, який також залишив спогади про Івана Франка.

Теодор Грушкевич, про якого Іван Франко теж згадував у дописі «Коляда в Нагуєвичах», народився 1885 року в Дрогобичі, 1904 року закінчив Коломийську гімназію, де на той час працював його батько, і того ж року вступив у Львівський університет та духовну семінарію, після закінчення якої 1908

року був висвячений. Відтак його скерували в село Михалевичі біля Дрогобича, де працював рік. З 1909-го до 1911 року був асистентом священика в селі Галівці Плоскій на Старосамбірщині. У 1911–1912 роках служив адміністратором у селі Крупець Чесанівського повіту, з 1912-го до 1916 року адміністрував на парафії Поріччя Рудківського повіту і врешті став адміністратором у Нагуєвичах, де пробув від січня 1916 року аж до 19 жовтня 1917 року, тобто до повернення о. Єднакого. Опісля о. Теодор Грушкевич став священиком у селі Смільній Дрогобицького повіту, де служив до повторного приходу Радянської армії, а потім емігрував у США.

Родинним гніздом Єднаких було місто Рогатин. Тут при церкві Святого Духа, побудованій у першій половині XVII століття (хоча й дотепер офіційно датується 1598 роком, оскільки ця дата була віднайдена в інтер'єрі церкви на північній стіні центрального зрубу і прочитана парохом церкви о. Іполитом Дзеровичем наприкінці XIX століття) і яка є одним із найдавніших дерев'яних храмів України. При церкві діяло одне з перших в Україні церковних братств, коштами якого створено унікальний ренесансно-бароковий іконостас, що датується 1650 роком та є одним з трьох найстаріших, збережених до нашого часу, іконостасів України. 1656 року братству при церкві Святого Духа в Рогатині львівським єпископом Арсенієм Желіборським надано диплом.

Надзвичайно цінним є у церкві іконостас, який 1885 року реставрував художник Юліан Макаревич, після чого його експонували на археологічно-етнографічній виставці у Львові. У 1941-му та вже після війни там проводили ремонтні роботи на ґонтовому даху церкви [12].

1963 року Святодухівську церкву включено до Державного реєстру пам'яток архітектури національного значення постановою № 970 РМУ від 24 серпня 1963 року під охоронним № 243.

Від 2004 року рогатинська Святодухівська церква-музей ввійшла до Музейного комплексу міста Рогатин (філія Івано-Франківського обласного художнього музею), що був запо-

чаткований на базі власне музею-пам'ятки церкви Святого Духа та відновленої садиби відомого громадського діяча першої половини XX століття – Миколи Угрина-Безгрішного.

Улітку 2009 року церква Святого Духа міста Рогатин увійшла в перелік восьми пам'яток дерев'яної сакральної архітектури України, які запропоновано внести до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Церква є однією з найвидатніших пам'яток галицької школи дерев'яної архітектури, а іконостас у ній належить до визначних надбань як українського, так і світового мистецтва.

Згідно з переказами, на початку XVI століття Настя Лісовська, майбутня правителька Османської імперії Роксолана, часто приходила молитися у церкву Святого Духа. Тут священиком був її батько – отець Лука Лісовський.

При церкві зберігся старий цвинтар, у першому ряді якого на видному місці є могила Михайла Єднакого з кам'яним хрестом та вирізьбленим у камені написом: «Тутъ спочиваютъ Михаилъ Еднакій, горожанинъ міста Рогатина, ...(напис знищено) братства церковного.*3.9.1860 – †10.V.1905 (слово знищено) «Параленьно з тим написом є такий: «Анна Скроцка Еднака, *6.7.1865 – †9.9.1904 Мальвіна дочка *18.5.1887 – †9.8.1963. Вічная имъ память».

У музеї Угрина-Безгрішного, що в Рогатині, збереглася так звана книга оповідей тих, хто мав намір вступити у шлюб. Запис від 11 січня 1912 року свідчить про шлюб ще однієї дочки Михайла Єднакого Анни Скроцької, уже на той час покійних, яка народилася 11 серпня 1889 року в Рогатині в домі ч. 101 і замешкала там же в домі ч. 181, стану вільного, обряду католицького, «з високоповажним паном Миколою Венгжином, професором української гімназії в Рогатині, сином Івана та Розалії Коцьолек, який народився 18 грудня 1883 року у селі Куп'ятичах, парохії Корманичі Перемиського повіту та який замешкав у Рогатині, стану вільного».

Микола Венгжин – це Микола Угрин-Безгрішний. Про нього та його стосунки з Іваном Франком детально розповіла Ва-

лентина Кухар у статті «Микола Угрин-Безгрішний: талант, підтриманий Іваном Франком» на сторінках журналу «Науковий вісник музею Івана Франка у Львові» (вип. 6, с. 69–83 за 2006 рік, зацитувавши й листи М. Угрина-Безгрішного до Івана Франка.

Михайло Єднакий, який був похований у Нагуєвичах, та Михайло Єднакий, похований біля церкви Спаса в Рогатині і тесть відомого громадського діяча та письменника Миколи Угрина-Безгрішного були двоюрідними братами. Обидва народилися у хаті діда Івана Єднакого, один син якого був Антон – батько Михайла Єднакого, пароха Нагуєвичів, а другий Іван – тесть Миколи Угрина-Безгрішного. Хата Єднаких, в якій жив Микола Угрин-Безгрішний, була опісля розібрана і на її місці збудована за тими ж планами нова, в якій 2004 року відкрили Рогатинський художньо-краєзнавчий музей як складову частину музейного комплексу м. Рогатина, філії Івано-Франківського обласного художнього музею.

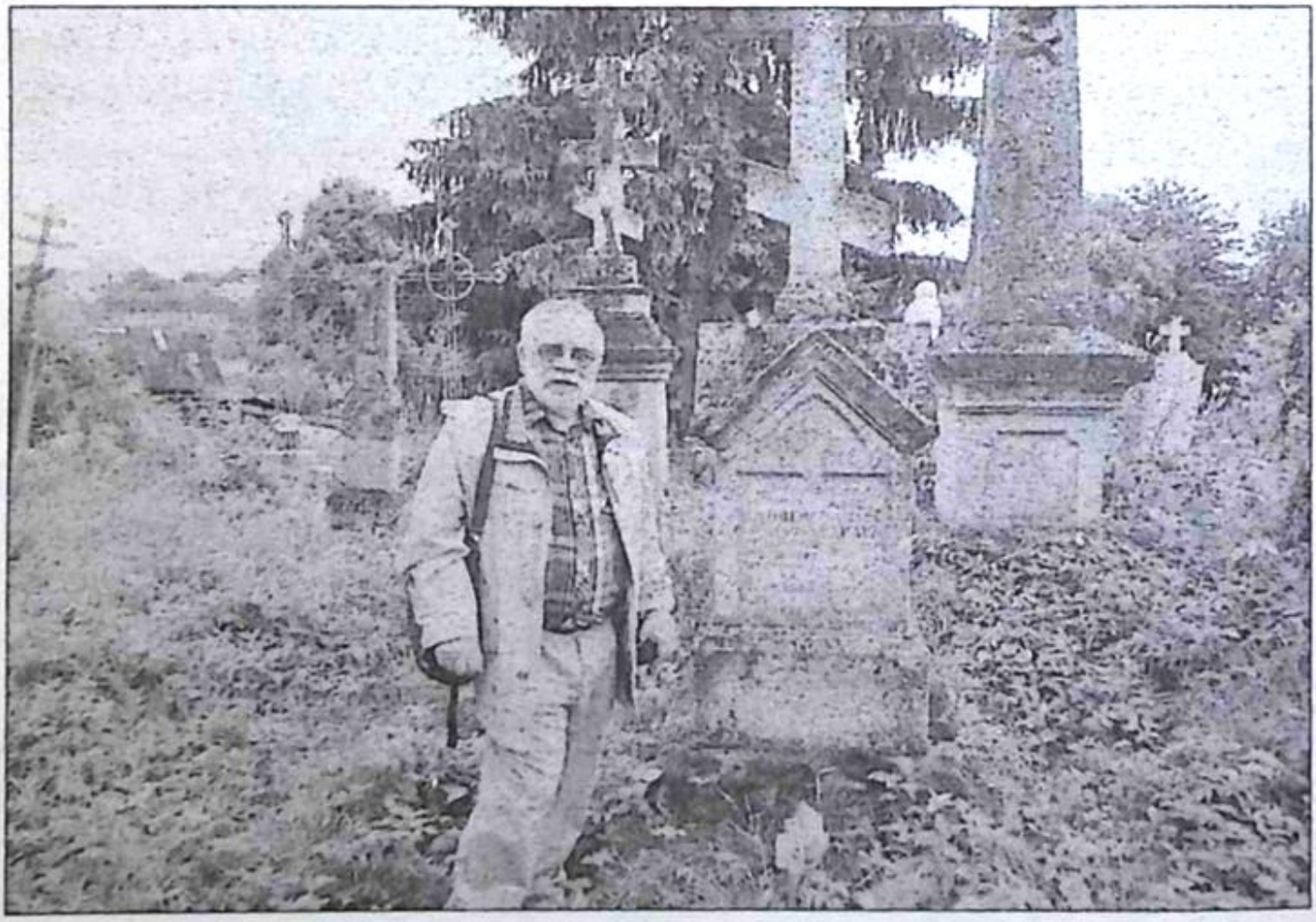

Могила М. Єднакого в Рогатині

ОЛЕКСАНДР ПУШЕНКО

СТАРА СВІТЛИНА ВУЛИЦІ В. ПОНІНСЬКОГО

Це, властиво, дві світлини вулиці Вінценза Понінського, які були зроблені 1925 року, ще до прокладення там трамвайної колії у 1933 році. Світлини зробив фотограф Марек Мюнц (1872–1937), який залишив великий спадок знімків Львова періоду між двома світовими війнами. Народився він у єврейській родині у Львові, мав фотографічний заклад «Ельвіра» на вул. Коперника, 8, та аналогічний заклад у Відні. Крім того, мав фотографічне ательє на вул. Ягеллонській, неподалік площі Смольки.

Світлини старого Львова сьогодні можна переглянути в інтернеті.

На світлині № 1 – нижня частина вулиці, яка починається від колишньої вулиці Святої Софії аж до будинку, який колись належав графу Станіславу Скарбеку-молодшому (вул. Івана Франка, 133). За радянських часів тут була станція юних натуралістів-мічурінців, а тепер – Обласний дитячий екологічно-натуралістичний центр. З порога цього тепер непоказного будинку, в якому до Першої світової війни мешкав президент (бургомістр) Львова Йосиф Нойманн, і зроблено фотографію. З правого боку цієї світлини видно віллу Еміля Геллера (сьогодні її вже немає), який ще 1885 року купив землю під її будівництво у того ж самого земельного спекулянта Йосифа Рогсека, у якого купили землю й Іван Франко та Михайло Грушевський. Однак дім було лише збудовано 1905 року. Його, як і будинок Іванові Франку та Михайлу

Вулиця В. Понінського, 1925. М. Мюнц

Грушевському, будував магістратський майстер-будівничий Мартин Заходний. Під час Другої світової війни кам'яницю пошкоджено нальотом радянської авіації. Того самого дня від цього нальоту було пошкоджено й Рацлавіцьку панораму у Стрийському парку та будинок Івана Франка. Мешканців на той час вже націоналізованої вілли Геллера виселили, а опісля її розібрали, а територію долучили до тодішньої станції юних натуралістів. Ще не було збудовано будинку № 5 (тепер – вул. Івана Франка, 129). Його збудували за проектом архітектора Артура Шталя тільки 1937 року, власником його був інженер Франтішек Єнджеєвський. 1939 року цей будинок націоналізували. У ньому мешкав радянський письменник Олександр Гаврилюк, а під час війни – високі німецькі високі чини: віце-губернатор Галичини Отто Багер та шеф канцелярії галицької адміністрації Гайндріх Бауер. Їх уранці 9 лютого 1944 року в брамі цього будинку вбив російський розвідник Микола Кузнєцов.

Добре на світлині справа видно шпичастий дім відомого фотохудожника Генрика Міколяша (тепер – вул. Франка, 127). Його збудували 1910 року за проектом архітектора Едмунда Жиховича.

Видніється за цим будинком і шпичастий дах будинку польського вченого Юзефа Вічковського. Будинок побудовано 1896 року.

У центрі світлини – одноповерховий дім, який належав парафії костелу Святої Софії (тепер – церква св. Софії УГКЦ).

На жаль, будинку Антонія Увєри, який відкривав вулицю В. Понінського, на світлині не видно. Від був збудований 1923 року за проектом Івана Багенського. Видно тільки мур, який він був обнесений.

Добре видно на фотографії з лівого боку підпірні мури будинків Івана Франка, Михайла Грушевського та Івана Копача, де зараз розмістилася дирекція дитячої залізниці. Чітко проглядається і дах будинку Івана Франка з ромбистим узором, зробленим з черепиці.

Надзвичайно цікавою виявилася світлина верхньої частини вулиці Понінського: від скруту вулиці біля будинку дирекції дитячої залізниці.

Справа – молодий Стрийський парк, обгороджений металевим парканом, через який видніється декоративна водонапірна вежа з цікавим шпичастим завершенням, яке не дійшло до нас. Вежа була збудована для Крайової виставки 1894 року.

З лівого боку вулиці немає жодних будинків. Єдиний будинок на ній – це теперішній будинок № 145. Він став кутовим колишньої вулиці Вербової, яку в радянські часи назвали іменем Івана Мічуріна, а в час української державності – іменем одного з директорів музею Івана Франка, поета Петра Карманського.

З боку парних номерів будинків було прокладено тротуар. Вулицю освітлювали електричні ліхтарі.

Це наразі єдина віднайдена найдавніша світлина вулиці В. Понінського, яка тепер є частиною найдовшої у центральній частині міста вулиці Івана Франка.

ПАМ'ЯТНІ СТОРІНКИ З ІСТОРІЇ МУЗЕЮ

28 травня 2015 року на 99-ті роковини смерті Івана Франка за покійним у Львові було відправлено службу Божу. На могилі письменника відбулася панахида за участю отця Сергія Олійнічука з церкви святої Софії та хору «Благовіст» церкви Святого Архистратига Михаїла (диригент – Назар Гриб).

Слово про Івана Франка виголосив доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та теорії літератури Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка Петро Іванишин.

Іван Франко. 1896 рік

ПЕТРО ІВАНИШИН

УЧИТЕЛЬ НАЦІЇ

Говорити у наш тривожний час про Івана Франка і радісно, і сумно. Радісно, бо Франко дотепер гуртує довкола себе цвіт інтелігенції, справжню духовну еліту нації. А сумно не тільки тому, що згадуємо про фізичний відхід великої людини, а й іще з низки причин. Й однією із найприкріших є те, що до суті Франкового феномена наш сучасник змушений продиратися крізь хащі давніх і нових політичних фальсифікацій та бездумних примітивізацій. На щастя, під впливом незашореної академічної спільноти успішно деміфологізуються радянські стереотипи періоду російсько-комуністичної окупації про Франка як виключно «соціаліста» чи «атеїста», а також більш вдумливими стають наукові, шкільні та громадські популяризаційні проекти, позбуваючись, хоч не всюди і не завжди, псевдопросвітянських спрощень та недохопів.

Однак усе настирливіше в інформаційний простір проникають інші франкофобські, дискредитуючі стереотипи, породжені іншими модними політичними ідеологіями та псевдонауковими методами, переважно запозиченими: лібералізмом, постмодернізмом, фемінізмом, космополітизмом та ін. У цих трактуваннях розуміння Франкового таланту перекручується та заплутується. Космополітичним авторам він інколи видається українським інтелігентом і світочем українства, і водночас – відчуженим від рідного народу універсалістом і панетистом; то вони заперечують його каменярсво, а то знову утверджують, щоправда, у вигляді лібералістичного масонства; то він постає другом єврейсько-

го та інших народів, а то явним та виразним антисемітом. Зрештою у постмодерністів переважають все ж суто українофобські, нігілістичні окреслення Івана Франка як начебто психічно хворого та всуціль суперечливого автора, периферійного, нецікавого та неактуального письменника, котрого самозакоханий у своїй псевдоєвропейськості літератор Юрій Андрухович зневажливо окреслив як «атеїста кінченого». Що ж, Франка паплюжили й ненавиділи ще й не так. Прикро тільки, що у наш час тотальної війни з українством це роблять начебто українські (переважно тільки за мовою, а не за мисленням) автори, котрих дехто із незрозумілих причин вважає «моральними авторитетами».

Насправді маєстат Франкового життя і творчості ущент розбиває фальсифікуючі наліпки та судження. Герменевтичне осягнення цієї унікальної постаті чітко виявляє нам низку сутнісних рис Івана Франка. Наголошу лише на трьох із них. По-перше, Франко залишився у пам'яті поколінь як великий автор, геніальний письменник і публіцист, котрий уособлював нехай не завжди прямий і не завжди зрозумілий оточенню, але завжди чесний та цілеспрямований шлях до істини. По-друге, він – універсально розвинений «національний інтелект» (Є. Маланюк), що мав, подібно до духовних титанів Античності, Середньовіччя чи Відродження, різні творчі вияви й зумів стати, за влучним спостереженням сучасників, «академією в одній особі». По-третє, він – великий філософ, мислитель, котрий у час панування різноманітних імперських «темних царств» зумів глибокого осягнути найрізноманітніші аспекти українського буття, із каменярською безкомпромісністю розтрощивши, на кшталт Фіхте, Ніцше чи Унамуно, своїми новаторськими ідеями-молотами чимало облудних, здавалося б незнищенних, стереотипів на шляху національного поступу та свободи.

Усе сказане дозволяє окреслити Івана Франка, попри інші символічні означення – Мойсея, Титана праці, Каменяра, – ще й як могутнього Учителя Нації. І нам, як «вічним учням»

(semper tiro), не завадило б пам'ятати його уроки, принаймні у трьох сферах нашого непростого буття.

Насамперед ідеться про сферу наукову, гносеологічну. Тут Франко постає як найбільший у своєму часі продовжувач Шевченкової націософської герменевтики як національно-екзистенціальної методології інтерпретації та мислення, націоналістичного мислення в категоріях збереження, відтворення і розвитку нації. В основі цього способу мислення лежить національний імператив, одне з перших чітких логічних перекодувань котрого дав саме Каменяр, навчаючи нас дотепер органічних способів розуміння: «Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами покрити своє духове відчуження від рідної нації» [7, 284] («Поза межами можливого»).

Інша сфера – етична. Франко як незаперечний і справжній моральний авторитет із чіткими критеріями добра і зла дає нам уроки боротьби із різними формами та видами фарисейства. А найбільше – із денаціоналізованими «ботокудами», «хрунями» та «фарбованими лисами» із числа «патентованих патріотів», котрі дотепер нищать не лише славу та честь Франка, а насамперед його національну справу, дискредитуючи животворну для буття народу національну ідею. Не випадково професор Сергій Квіт пише про «українофобський академічний інтернаціонал», котрий «адаптує мовою сучасної західної науки радянські антиукраїнські міфи» [1, 15]. А оскільки фарисей – це ще й переважно цинік, то не варто дивуватися, що одного разу таких колег можна побачити на котромусь із вшанувань Франка чи іншого класика, а потім – на українофобських заходах, де цих класиків витончено інформаційно знищують. Така собі подвійна, лицемірна щирість. Але Франко вчить нас чогось протилежного. Вчить принципованості, безкомпромісності,

відданості високим ідеям Бога, істини, волі, базуючи свою науку на християнській релігії. Прикладом може бути його трактат «Молитва за ворогів» (Львів, 1913), що містить вільний віршовий переклад уривку давньоукраїнського «Ізмарагду»:

Не слід усякого любити без розбору.
Як добрі щепи садівник плекає?
Так, що всі зайві парості втинає,
Щоб добрі соки йшли все вгору, вгору.

Господь сказав: «Яка тобі заслуга,
Коли кохаєш свого брата, друга?
А ви любіте своїх ворогів!»
Подумай добре, що Господь велів!

Не мовив: «Моїх ворогів любіте!»
Отсе, брати, ви добре розумійте,
Що ворог Божий, ворог правди й волі
Не варт любові вашої ніколи [3, 21].

В «Одвертому листі до галицької української молодежі» (1905) Франко висловлюється ще чіткіще та безкомпромісніше: «Наша масова інерція, що приймає безкритично слова тих, які сим чи іншим припадком були поставлені «на чоло народу», стали послами, професорами, головами товариств і т. і., мусить уступити місце живій, критичній праці думок і готовності — все і всюди подати й свій голос у загальній справі, виконувати діяльно, на власне ризико, але з повною свідомістю своє горожанське право. Наша, аж до границь безхарактерності, посунена толеранція хиб та слабостей наших ближніх, навіть тоді, коли вони зі сфери приватних відносин переходять у сферу товариської та громадської діяльності, мусить уступити місце живішому моральному почуттю й енергічнішій реакції против усякої моральної гнилизни, що грозила б розпаношитися в наших товариських відносинах» [6, 406–407].

Третя важлива сфера побутування уроків Франка – сфера політична, державотворча. Вона вельми актуальна в наш час перманентного панування безвідповідальних неоколоніальних режимів, що обернулося систематичними народними повстаннями-Майданами, російсько-українською війною, окупацією Криму та частини Донбасу. Тут основні націоцентричні уроки Каменяра особливо значущі і можуть бути окреслені як ідеали. Перший ідеал стосується збереження та формування національної самобутності: «Ми мусимо навчитися чути себе українцями — не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів» («Одвертий лист до галицької української молодежі») [6, 405]. Другий ідеал стосується національної свободи, оскільки стосунки між країнами повинні базуватися на засадах «рівноправності й автономій кожного окремого народу, де б другий народ ніколи не мав права вмішуватися в домашній справи сусіда або держати над ним яку-небудь опіку» («Наш погляд на польське питання»). Третій, найвідоміший, ідеал Франка – це «національний ідеал», ідеал національної державності, котрий він, розвиваючи націоналістичну традицію Т. Шевченка, окреслює образом-терміном «своя хата». Саме національна держава-«хата» – не імперія і не колонія – єдино можлива для Франка форма державного самоутвердження українців, що може гарантувати народові свободу, розвиток і добробут, може перетворити його в господаря («хазяїна») своїй долі на власній землі. Так про це йдеться у геніальному пролозі до поеми «Мойсей» [2, 2012–2014]:

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,

Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.

У межах політичних уроків окремо варто звернути увагу на модернізаційні стратегії Франка, цінність котрих особливо проявляється на тлі постколоніальних проектів малоросійського чи вестернізаційного типів. Особливо цікаві ідеї висуває постмайданна влада, замість здійснення деколонізації, намагаючись конституційно законсервувати регіональну двомовність, мультикультурність, окупаційні історичні міфи та ін. При цьому втрачається сама сутність модернізації як процесу якісного культурного оновлення (відродження) чи як процесу набуття національною спільнотою адекватного часові цивілізаційного рівня розвитку. Якщо звернутися до досвіду Івана Франка, то у нього бачимо рішуче відкидання різних імперських теорій: як проектів інтеграції України в російський світ (русифікації), так і проектів розчинення в західних наддержавах та їх ідеологічних конструктах (вестернізації) – доктринерських теоріях соціал-демократизму, дарвінізму, анархізму, комунізму, лібералізму, фемінізму та ін.

Натомість Франко пропонує рідному, на той час бездержавному, народові націоналістичний шлях модернізування. Основними для українського мислителя стають наступні націоцентричні моменти: засновування політики того чи іншого народу на органічних національних інтересах («Найперша задача кожного народу є – стояти за своїми власними інтересами і дбати про своє власне утримання»), проголошення принципу національної держави («…Польща для поляків, але Русь для русинів»), паритетності стосунків («…відрікаючись від історичної Польщі, ми… зовсім нічого не мажмо проти Польщі яко народу, проти Польщі не в давніх історичних, а в етнографічних границях») та поваги до національної самобутності іншого («…бажаючи для себе невпинного питомого розвою на власних народних підставах, ми бажаємо того самого і для поляків») [4, 204–221].

Як переконливо доводить націотворча стратегія великого учителя нації Івана Франка, лише націоналістичний досвід можна вважати досвідом питомо українського й ефективного

вирішення питання модернізації України в будь-якій геополітичній ситуації. Тому можливим є осучаснення національного буття без чужорідних проектів русифікації чи вестернізації, уникаючи бездумного розчинення чи то в Російській імперії, чи то в космополітичному Єросоюзі. Франко був у цьому переконаним протягом усього життя, і квінтесенцією його ідеї української модернізації в українській національній державі можуть бути знамениті імперативні слова з «Не пора, не пора, не пора…» (1880) [5, 23–24], котрі вельми актуально та пророчо звучать у наш воєнний час:

Не пора, не пора, не пора
Москалеві й ляхові служить!
Довершилась України кривда стара, –
Нам пора для України жить.

Участь у пошануванні пам'яті Каменяра взяли актори Національного театру ім. Марії Заньковецької: народний артист України, лауреат Національної премії України ім. Т. Шевченка Богдан Козак, народний артист України Святослав Максимчук, заслужений артист України Юрій Брилинський та хор кафедри музичного мистецтва факультету культури і мистецтв Національного університету ім. Івана Франка (художній керівник і диригент – старший викладач кафедри Марія Камінська).

28 травня 2015 року

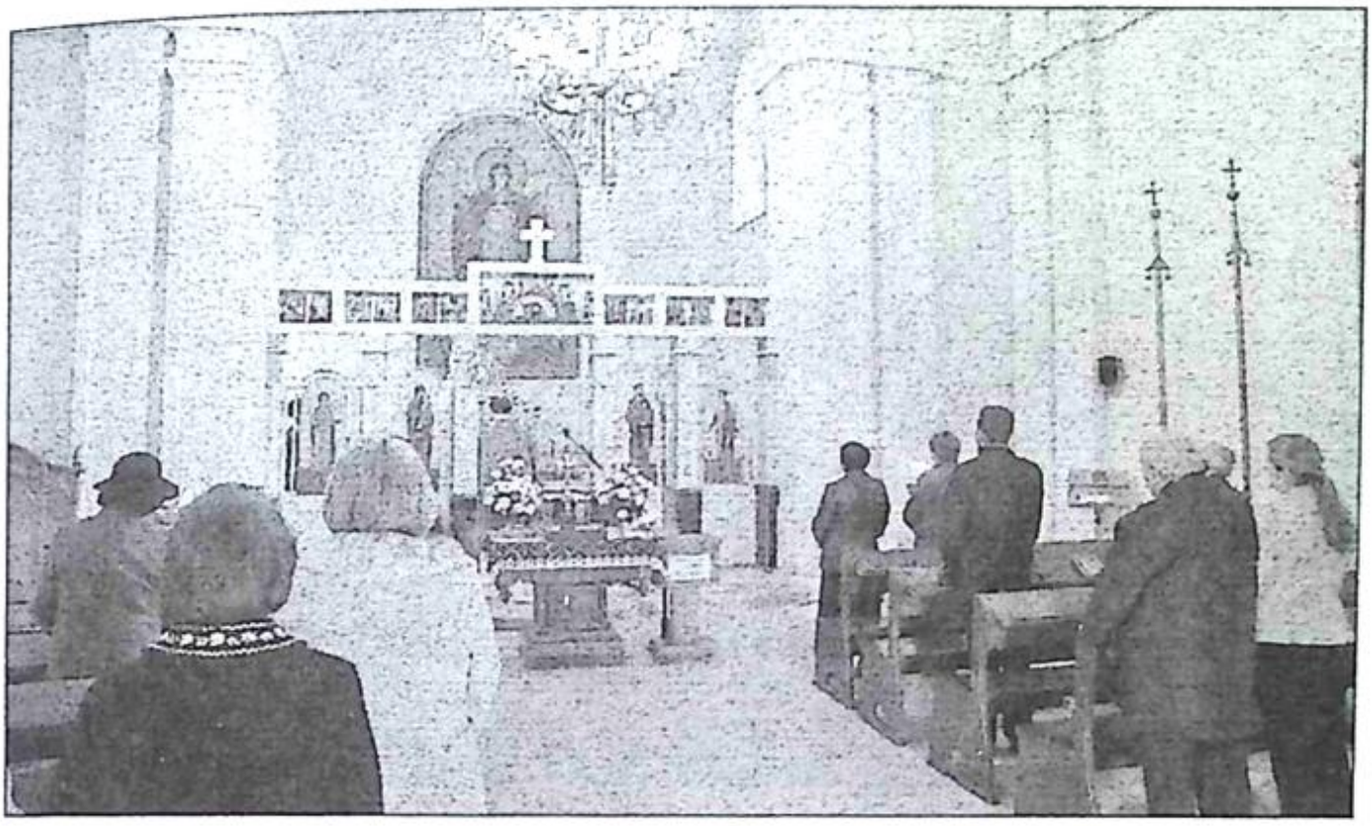

Служба Божа за І. Франком у церкві св. Софії у Львові за участю отця Сергія Олійнічука

Квіти до пам'ятника Іванові Франку на Личаківському кладовищі покладає університетська делегація

Від Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка квіти до пам'ятника Каменяреві на Личаківському кладовищі покладають Р. Горак та П. Зозуляк

Хор «Благовіст»

Хор кафедри музичного мистецтва факультету культури і мистецтв Національного університету ім. Івана Франка

Виступає Святослав Максимчук

29 травня було відкрито виставку портретів Івана Франка з фондів музею та виставку «Франко і Європа».

Помітну віху у вшанування пам'яті Івана Франка традиційно внесло Львівське радіо. У програмі «Світлиця» було проведено літературно-мистецьку передачу «Незламна постать героя, або Спогади про Івана Франка» за участю доктора філологічних наук, професора М. Гнатюка. В серії передач «Зустрічі на князя Романа» увазі слухачів була запропоновано лекцію «Літературна спадщина Івана Франка для сучасників» доктора філологічних наук, професора М. Ільницького.

У рамках Днів пам'яті Івана Франка 3 червня 2015 року відбувся літературно-драматичний конкурс «Побачити і почути Франка», організаторами якого були методист відділу освіти Франківського району Неля Постолатій, керівник районного методичного об'єднання вчителів української мови та літератури Ірина Синявська, заступник директора з наукової роботи музею Івана Франка заслужений діяч мистецтв України, заслужений діяч культури Польщі Петро Зозуляк.

У селі Ясениця-Сільна Дрогобицького району відбулася презентація книги «Франкова Ясениця-Сільна», кошти від реалізації якої було передано родині загиблого бійця АТО Степана Бродяка. Читацькій аудиторії книгу представили: автор Роман Горак, видавець – директор видавництва «Апріорі» Юрій Николишин, актор Національного театру ім. М. Заньковецької Святослав Максимчук та заступник директора музею І. Франка Петро Зозуляк.

Галицьке районне об'єднання м. Львова Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка вплело свої здобутки «У вінок Каменяреві». Слово про Івана Франка просвітянам виголосив доктор філологічних наук, директор Інституту франкознавства Львівського національного університету ім. І. Франка С. Пилипчук. Під час концерту виступили народний артист України С. Максимчук та його учні, Львівський муніципальний хор «Гомін» (диригент – Р. Ляшенко), Зразковий дитячо-юнацький хор «Радуниця» (художній

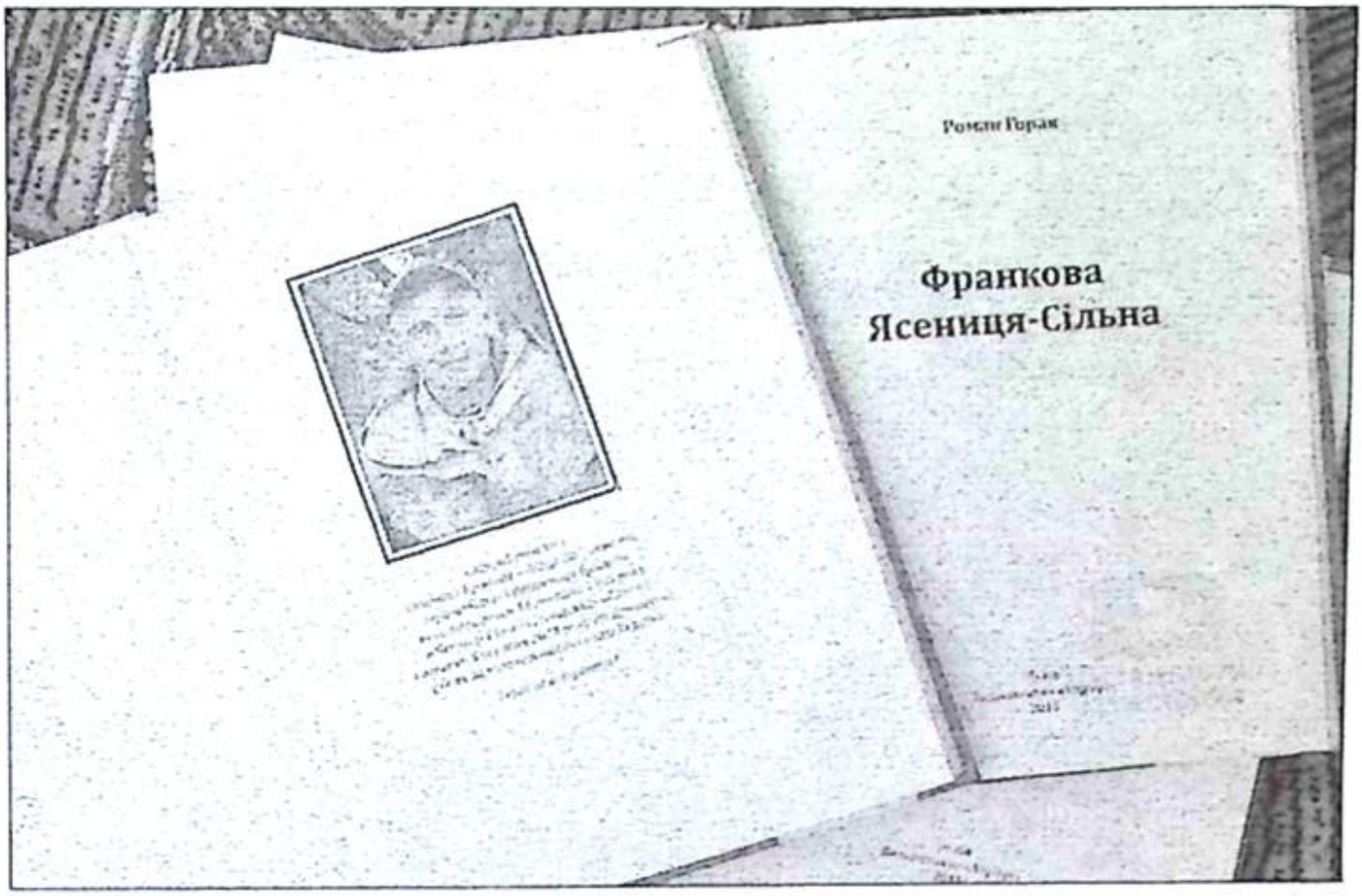

Бриколаж книг Р. Горака «Франкова Ясениця-Сільна», присвячений пам'яті учасника АТО Степана Бродяка

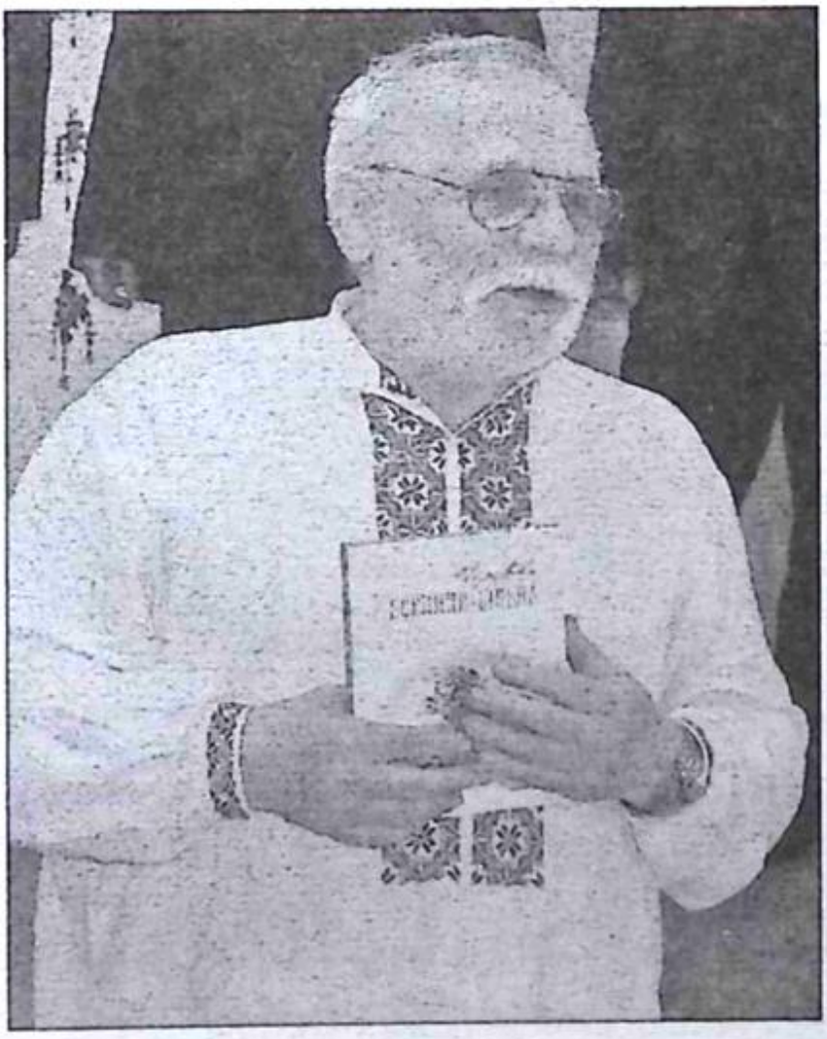

Директор музею І. Франка Р. Горак представляє свою книгу «Франкова Ясениця-Сільна»

Серед учасників презентації книги Р. Горака «Франкова Ясениця-Сільна» – мати, дружина, діти та брат бійця АТО Степана Бродяка

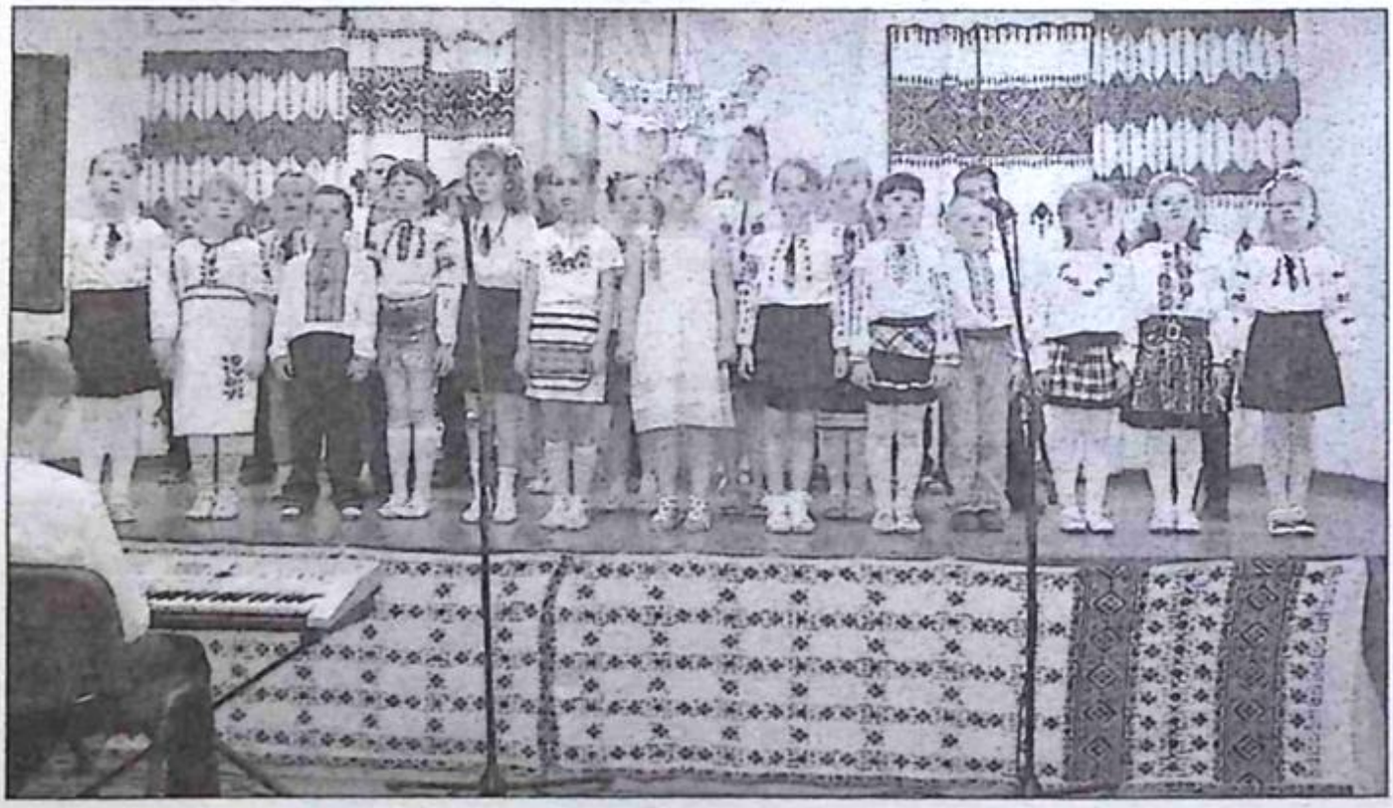

Виступ дитячого хору школи села Ясениця-Сільна

керівник – Н. Манько) та студенти Львівської національної музичної академії ім. М. Лисенка.

27 серпня 2015 року було традиційно відзначено 159-ту річницю народження Івана Франка. Урочистості розпочалися об 11-й годині перед головною будівлею сучасного Львівського національного університету біля, пам'ятника Каменяреві. Пошанувальне слово виголосив кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу франкознавства Інституту Івана Франка НАН України Микола Легкий. Урочисте дійство продовжив виступ акторів Національного театру ім. М. Заньковецької та хору Народного ансамблю пісні і танцю «Черемош» Національного університету ім. І. Франка під керівництвом Тетяни Когут.

27 серпня 2015 року

Університетська делегація покладає квіти до пам'ятника Івану Франкові

Квіти до пам'ятника Каменяреві покладають дирекція Музею Івана Франка Р. Горак і П. Зозуляк, актор Львівського театру ім. М. Заньковецької С. Максимчук

Слово про Івана Франка виголошує кандидат філологічних наук М. Легкий

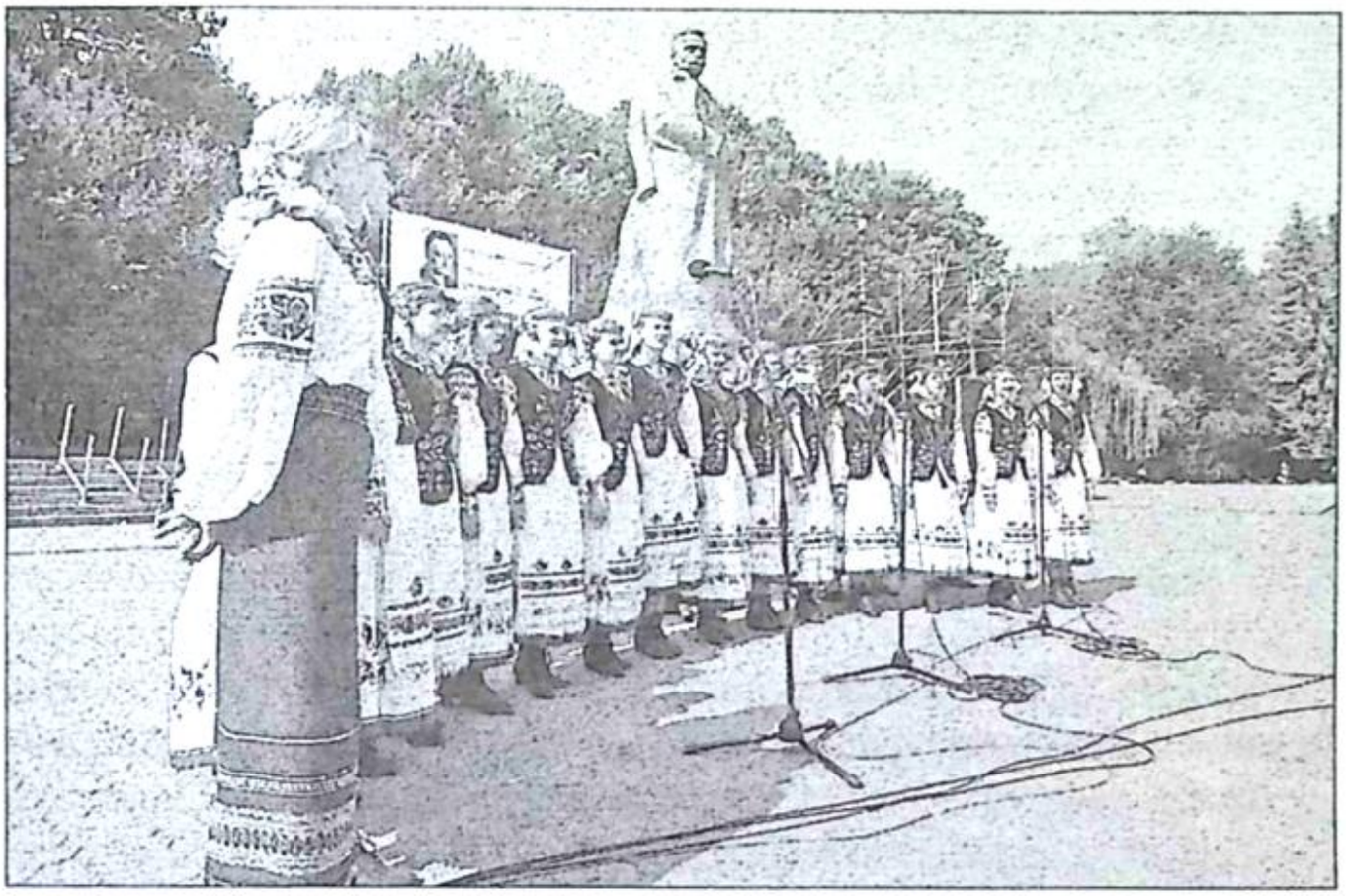

Хор народного ансамблю пісні і танцю «Черемош» Львівського національного університету ім. І. Франка

Плодотворну атмосферу пошанування Каменяра зміцнило літературно-мистецьке свято «Прийдімо до Франка» у Львівському національному літературно-меморіальному музеї Івана Франка. До святочної громади зі словом про Івана Франка звернувся кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Прикарпатського державного університету імені Василя Стефаника, голова Прикарпатської спілки письменників Євген Баран.

ЄВГЕН БАРАН

ІВАН ФРАНКО: НЕПОБОРНІ МІФИ PRO І CONTRA...

Говорити про Івана Франка в Музеї Івана Франка і щось доводити чи стверджувати, се якби переконувати на кардинальському соборі у Ватикані, що попередній Папа був покликаний, а наступний буде обраним...

Дуже часто ми помиляємося, намагаючись проникнути в чужий світ, не розуміючи до кінця власного. Намагаємося визначити чужу місію і покликання, не усвідомивши, а здебільшого і не задумуючись над власною місією і покликанням.

Я не буду оригінальним, стверджуючи, що не знаю так добре творчости Івана Франка, що зможу привідкрити її для когось. Але знаю, що час від часу маю потребу інтерпретувати його творчість, аби зрозуміти особисте усталене місце у світі.

Для сьогоднішнього виступу я запропоную деякі міркування, так чи інакше пов'язані з міфами про Івана Франка, яких ми й досі не можемо побороти.

Для мене Іван Франко – людина, яка йшла дорогою життя, стверджуючи і заперечуючи власне *я*, щоб пробудити в масі потребу національної окремішности. Звичайно, що сей намір був літературною ілюзією, але без неї – сеї ілюзії – ми й досі себе називали би русинами, як сто років тому. «*Ідеал національної самостійности в усякім погляді, культурнім і політичнім, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого. Нехай і так. Та не забуваймо ж, що тисячні*

стежки, які ведуть до його осущення, лежать просто-таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомости того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи, може, звернемо на зовсім інші стежки», – Іван Франко («Поза межами можливого», 1900). Ігнорування сеї франкової «*ілюзії*» спричинилося до тих геополітичних викликів, усвідомити всю загрозу яких до кінця не можемо і в час новітньої московсько-української війни.

Франковий соціалізм – се споконвічна віра українців у справедливе суспільство. Не більше, але й не менше. Чому з Франка зробили соціаліста марксистського штибу – се навіть вже не питання, се той рівень політичної маніпуляції, якою зловживають і сьогодні, всі без винятку. «*Безтолковий процес, котрий упав на мене, як серед вулиці цегла на голову, і котрий скінчився моїм засудженням, хоч у мене не було за душею й тіні того гріха, який мені закидували (ані тайних товариств, ані соціалізму; я був соціалістом по симпатії, як мужик, але далекий був від розуміння, що таке соціалізм науковий), – був для мене страшною і тяжкою пробою»*, – з листа до М. Драгоманова (26 квітня 1890).

Франків атеїзм – се та квазірелігійна оскомина, яка й сьогодні провокує майже світоглядний конфлікт: «*У що вірить наш народ? Скажете: він вірить в бога. Певна річ, але не менше, певне, також, що вірить і в чорта, і в потопленників, і в чари та відьми, і в хмарників та ворожок, і що та низька, поганська віра є у нього властивою, практичною вірою, тобто тою, котра знаходить застосування в тисячних випадках практичного життя. [...]. Велика більшість духовенства піддержувала і ширила ту віру, котра сама говорила і говорить народові десять раз більше про чорта і про всяких злих духів, як про бога. Яке християнство насадили, таке й мають*» («Радикали і релігія», 1898).

Будь-який виступ Франка сучасники сприймали, як замах на особисту свободу, хоча розуміння свободи було рабським й іншим бути не могло. Брак власного державного, політичного, національного, культурного простору виховував при-

стосуванців, а не бунтарів і будівничих. Кожне слово Франка перекручувалося і піддавалося остракізму. У такому культурному вакуумі говорити, що *«я не люблю русинів»* чи *«навіть нашої Руси не люблю»* («Дещо про себе самого», 1897), було не просто суспільним викликом, а майже екзистенційним самогубством. Франко витримав і пішов далі. Зводити всі його протестні виступи до враженого самолюбства в дитячі роки – се не розуміти світоглядної широти мислителя. Простір індивідуального мислення Франка завжди ширший за можливості колективного сприйняття: *«Як син українського селянина, вигодуваний чорним селянським хлібом, працею твердих селянських рук, почуваю обов'язок панщиною всього життя відробити ті шеляги, які видала селянська рука на те, щоб я міг видряпатись на висоту, де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали. Мій руський патріотизм – то не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі»* (там само).

Говорити про людські слабкості Франка, про його стосунки із жіноцтвом не маю ні бажання, ні потреби. Якщо такі слабкості були, а вони мали бути, бо Франко – живий чоловік; так само, як і стосунки із жінками, про які він говорив чи натякав, а вони теж неминучі у живого і цільного чоловіка, яким Франко був і залишається, попри всі спроби *каменізувати* його чи позбавити сеї *робучої* скам'янілости, – не мають жодного стосунку до Франкової місії. Говорити про трагедії і драми Франка у донцовському вимірі чи естетичному снобізмі a'la Михайла Рудницького ні світоглядно, ні стратегічно вже не цікаво. Говорити про злети і падіння творчого духу Франка можна тільки в контексті Франкової правди, яка прихована від нас часом і людьми. Залишається єдине, що я приймаю як творчу аксіому і як вищу правду життя: *«Є письменники, що їх життепис цікавіший від їхніх творів, що їх твори – це тільки матеріяли їх характеристики, частинки їх життепису. Це – генії, вибранці долі, великі й оригінальні в доброму і злому, у щасті і в стражданні. Це корифеї*

літератури, творці нових напрямків. (...). Мені здається, що тільки такі письменники заслуговують на докладні та усім джерельним апаратом оброблені біографії, бо ж їхнє життя само собою є такий архітвір, як їхні твори, і, навіть нездарно розповідане, збагачує скарбницю людського духу» («Дещо про себе самого», 1897).

І хоча Франко називав себе «*письменником-робітником*», наступним у шерезі за вибранцями долі, сьогодні він стоїть там, де має бути. І, якщо ми не бачимо чи не розуміємо його ролі, ми не повинні сумніватися в усталеному місці Франка в українському культурному просторі, – він серед тих велетів духу, які й сьогодні недосяжні для нас. Дріб'язкові душі не в змозі побачити й пробачити великого Чину.

Мистецько-літературний вінок Каменяреві склали: поетеса Юлія Курташ-Карп, поет, лауреат премій ім. В. Симоненка, ім. М. Шашкевича, ім. Г. Сковороди Ігор Павлюк, соліст Національного театру опери та балету ім. С. Крушельницької, заслужений артист України Роман Ковальчук, актор Національного театру ім. М. Заньковецької народний артист України Святослав Максимчук, студенти факультету культури і мистецтв Національного університету ім. І. Франка Андріана Курилець та учні Сергій Гоменюк та Остап Горак.

Колоритною складовою митецької постановки став виступ народного ансамблю «Ясени» села Ясениця-Сільна Дрогобицького району (художній керівник – Василь Гапуняк) та Львівського муніципального хору «Гомін» (художній керівник і диригент Руслан Ляшенко, хормейстер Петро Швайковський, концертмейстер Володимир Пінчак).

У музеї

Вірш Івана Франка «У долині село лежить…» читає Остап Горак

Виступає Львівський муніципальний хор «Гомін»

Вірші читає поетеса Юлія Курташ-Карп

Українські народні думи виконує Богодар Баглай

Народний ансамбль «Ясени» села Ясениця-Сільна

Важливий бік культурного життя Львова відобразила виставка «Твори Івана Франка у графіці українських художників».

Організатором святкувань був заслужений діяч мистецтв Петро Зозуляк.

Музей Івана Франка органічно долучився до відзначення 150-ї річниці від народження Митрополита Андрея Шептицького – влаштуванням виставки «Владика і поет».

На зламі першої декади жовтня 2015 року Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка відзначив 75-літній ювілей. З нагоди поважної дати до аудиторії звернувся директор музею. Від імені університетської громади слово мав І. Вакарчук. На засвідчення тривалої та плодотворної співпраці музею Івана Франка та Інституту Івана Франка слово взяв доктор філологічних наук, професор Євген Нахлік. Від академічної спільноти Львівщини слово виголосили доктор філологічних наук М. Зимомря (Дрогобицький національний педагогічний університет імені Івана Франка) та кандидат мистецтвознавства В. Откович (Львівський державний коледж декоративного та ужиткового мистецтва ім. І. Труша). На урочистостях була широко репрезентована українська музейна громада: Державний меморіальний музей Михайла Грушевського, Музично-меморіальний музей Соломії Крушельницької, Музей-садиба Лесі Українки у селі Колодяжному, Літературно-меморіальний музей Василя Стефаника у Русові та інші. Музейників-франківців урочисто вітали заступник голови Львівської облдержадміністрації Ю. Підлісний, керівник департаменту з питань культури, національностей та релігій Х. Береговська, від обкому працівників культури М. Підгурський.

Музей підтвердив своє високе культурне реноме виставкою «Твори Івана Франка у графіці українських художників» та традиційною постановкою Франкової драми «Украдене щастя» за участю музейної акторської трупи.

Директор музею Івана Франка Р. Горак

Директор Інституту Івана Франка НАН України Є. Нахлік

Цінні подарунки від громадсько-політичного діяча Степана Давимуки

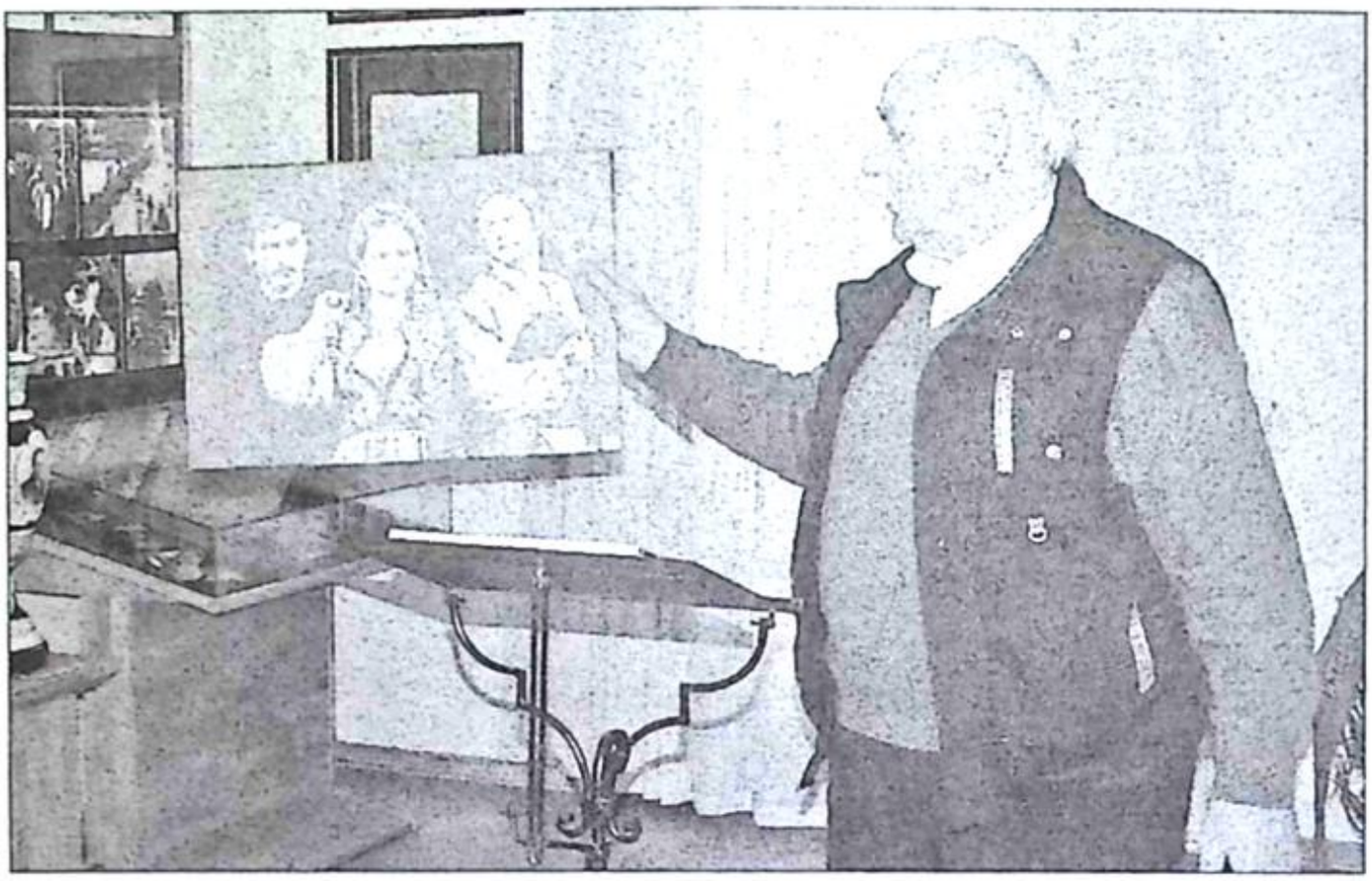

Художній керівник, режисер-постановник й актор Львівського національного академічного українського драматичного театру ім. Марії Заньковецької Федір Стригун

Кандидат мистецтвознавства В. Откович

Петро Зозуляк презентує драму «Украдене щастя» у виконанні музейних працівників

З нагоди 75-ліття музею світ побачив вісімнадцятий випуск «Наукового вісника музею Івана Франка у Львові», у якому широко репрезентовано культурологічні публікації та окремим науковим блоком надруковано статті з аналізом взаємин Івана Франка з тогочасними культурними діячами у світлі їхньої епістолярної спадщини.

Ювілейний рік у музеї відзначено такими репрезентаціями:

У виставкових залах музею

- Портрети Івана Франка (з фондів музею)

Автор ідеї – Р. Горак

- Твори Івана Франка у графіці українських художників (з фондів музею)

Автор ідеї – Р. Горак

- Виставка «З історії музею (1940 – 2015) до 75-річчя музею:

Автори ідеї: Р. Горак, П. Зозуляк
Організатори: В. Бонь, З. Стець, В. Чернієнко, С. Вівчар, М. Войціцька, О. Глібовицька, Г. Ліман, О. Дворський, О. Пушенко

Книжково-ілюстративні виставки

- 80 років від народження Василя Симоненка (1935–1963) – поета, лауреата Шевченківської премії

Автор ідеї та організатор – В. Чернієнко

- 165 років від народження Володимира Барвінського – громадського діяча, письменника, літературного критика, засновника і першого редактора політичного часопису «Діло»

Автор ідеї та організатор – О. Рикмас

- Річниця Майдану та пам'яті героїв Небесної сотні

Організатори: В. Чернієнко, О. Дворський,О. Пушенко

- 200 років від дня народження Михайла Вербицького (1815–1870) – священика, автора музики Національного гімну України, хорового диригента

Автор ідеї та організатор – Я. Горак

- 201 рік від дня народження Тараса Шевченка (1814–1861)

  Автор ідеї та організатор – О. Глібовицька

- 155 років від дня народження Уляни Кравченко (1860 – 1947), української письменниці, активістки українського жіночого руху

  Автор ідеї та організатор – Г. Ліман

- День Європи в Україні

  Автор ідеї та організатор – Я. Горак

- 160 років від дня народження Наталі Кобринської (1855–1920) – письменниці, журналістки, видавця

  Автор ідеї та організатор – В. Чернієнко

- 125 років від дня народження Петра Франка (1890–1941), письменника, перекладача, сотника УСС

  Автор ідеї та організатор – М. Войціцька

- Іван Франко – будівничий української державності (до 19-ї річниці Конституції України)

  Автор ідеї та організатор – В. Бонь

- 120 років від дня смерті Михайла Драгоманова

  Автор ідеї та організатор – В. Кухар

- Володимир Великий у науковій рецепції Івана Франка (до тисячоліття від дня смерті Володимира Великого (близько 956–1015)

  Автор ідеї та організатор – Я. Горак

- «Владика і поет» (до 150-річчя від дня народження Митрополита Андрея Шептицького (1865–1944)

  Автор ідеї та організатор – Я. Горак

- «Та прийде час...» (І. Франко), присвячена 24-й річниці незалежності України

Автор ідеї та організатор – В. Бонь

- 90 років від дня народження Зіновії Франко, літературознавця, внучки Івана Франка

Автор ідеї та організатор – М. Оркуш

- 140 років від дня народження Катрі Гриневичевої (1875–1947) – письменниці, редактора, видавця

Автор ідеї та організатор – С. Вівчар

- Голодомор в Україні (1932–1933)

Автор ідеї та організатор – Г. Ліман

- 95-річчя від дня смерті Степана Коваліва (1848–1920) – письменника, педагога

Автор ідеї та організатор – А. Коцур

Оформлення виставок, виготовлення фотокопій до виставок, підбір книжок та матеріалів:

О. Дворський, О. Пушенко, М. Войціцька, С. Вівчар, О. Глібовицька, В. Черніенко, Г. Ліман

МАРІЯ ОРКУШ,
ОЛЬГА ГЛІБОВИЦЬКА

«СВЯТА СВЯТИХ ЗЕМЛІ ЦІЄЇ...»

Із книги відгуків музею у селі Нагуєвичі

Цього року минає 70 років з часу відкриття музею на батьківщині Івана Франка – в селі Нагуєвичі Дрогобицького району. У травні 1946 року в хаті Миколи Франка, сина рідного брата письменника Захара, на базі Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка створено меморіальний

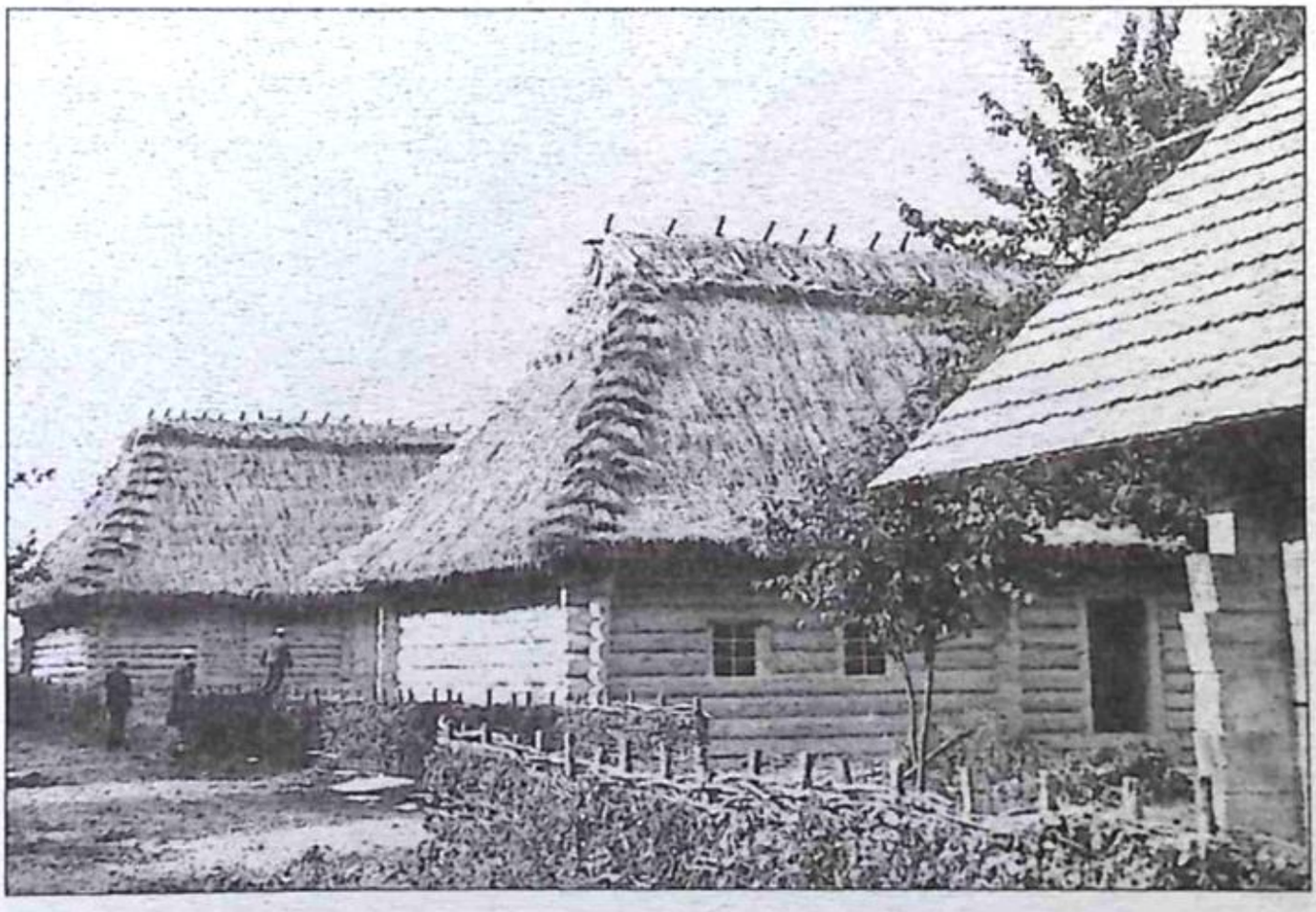

Садиба батьків Івана Франка, відтворена у 1981 році

музей письменника. Відтоді оселю Каменяра відвідали десятки тисяч людей не тільки з України, а й з багатьох куточків світу. Книги вражень музею є унікальним рукописним джерелом, що висвітлює сприйняття людьми, які відвідали оселю письменника, атмосфери будинку, здобуття нових знань про життя і діяльність Івана Франка.

Експозицію було розміщено у простій селянській хаті в трьох кімнатах. Першим директором музею був Гринь Франко, другий син Захара. Над оформленням експозиційних залів працював живописець і педагог, учень Івана Їжакевича, Григорія Дядченка й Миколи Пимоненка Михайло Козік. У музеї Івана Франка в Нагуєвичах зберігають портрет письменника роботи М. Козіка та картина «Старий Борислав».

27 травня 1951 року музей перенесено в нове просторе приміщення у центрі села, де музей був до 1986 року. 1986-го до 130-ліття від народження І. Франка було збудовано новий будинок під літературну експозицію.

Будинок літературної експозиції музею

27 серпня 1981 року відчинив двері відвідувачам музей-садиба Івана Франка яку збудовано на місці колишньої хати батьків письменника. В основу відтворення садиби покладено етнографічний нарис-спогад Івана Франка «Моя вітцівська хата» (1913 р.). Відкриття було приурочене з нагоди 125-ліття народження письменника.

Недалеко від Нагуєвичів є курорти Трускавця, Моршина, на яких відпочивали люди з усіх республік колишнього Радянського Союзу, які були відвідувачами музею. У книгах вражень є записи різними мовами народів світу, якими висловлювали пошану до землі, на якій народився Великий Каменяр, і до самого поета.

1950 року музей відвідали українські письменники, серед яких були Павло Тичина, Володимир Сосюра, Максим Рильський, Платон Воронько, Любомир Дмитерко.

Гринь Франко (директор музею) з українськими письменниками біля пам'ятника Іванові Франку. Нагуєвичі, 1950 рік

Ступивши на те місце, де стояла хата, в якій народився Іван Франко, Максим Рильський промовив:

Свята святих землі цієї
Що у Франковій стороні.
Шановні гості, зупиніться
І поклоніться цій землі.

1956 року з нагоди 100-літнього ювілею Івана Франка музей відвідало багато письменників світу, серед яких були Іван Вір з Канади, Сімон Чіковані з Грузії, Микола Тихонов з Росії, Мухітдін Амін-Заде з Туркменії та інші.

У книзі вражень залишили свої записи письменники, учасники святкування 125-річчя від народження Івана Франка: Павло Загребельний, Олександр Сизоненко, Десанка Максимович, Сергій Міхалков, Юрій Мушкетик. Голова Спілки письменників СРСР Сергій Міхалков, вийшовши з машини і побачивши море людей (а це було більше ніж двадцять тисяч осіб), промовив: «Как же вам удалось собрать столько людей?». У своєму виступі він наголошував на тому, що найбільша шана для письменника це пам'ять про нього.

Записи у книзі вражень зафіксували відвідання музею народним артистом СРСР Іваном Козловським, народною артисткою УРСР Раїсою Недашківською, Тетяною Яблонською, режисером фільму «Іван Франко» І. Левчуком та іншими.

Рідне село Івана Франка неодноразово відвідував перший лауреат премії імені Тараса Шевченка (9 березня 1962), голова Спілки письменників України (1959–1971), академік НАН України, письменник Олесь Гончар. І щоразу залишав теплі та щирі слова подяки.

У книзі вражень зробили свої записи киргизькі поети, перекладачі творів Івана Франка на киргизьку мову Сооронбай Джусуєв і Туменбай Байзаков. Відвідав музей у Нагуєвичах секретар компартії Канади Тім Бак. У складі делегації були: Антін Білецький – директор музею Івана Франка у Вінніпегу та Петро Кравчук – відомий діяч української діаспори в Канаді.

1979 року музей відвідала делегація творчих працівників кіно Російської Федерації. Серед них відомі актори: Н. Маслова, Л. Шагалова, Л. Прохорова.

У жовтні 1981 р. музей відвідала Десанка Максимович, лауреат премії ім. Івана Франка з Бєлграда. Вона зробила запис у книзі вражень і посадила берізку в Саду слави, на стежці Франка.

1986 року в день відкриття літературної експозиції музею в числі гостей був Едуард Монік, представник ЮНЕСКО, під егідою якої святкували 130-річний ювілей народження Івана Франка.

У Нагуєвичах часто бував Дмитро Бандрівський, уродженець села Городище. Він мав часті зустрічі з рідним братом Франка Захаром, з односельчанами письменника, про що пізніше написав у своїй повісті «Під синіми горами». Він залишив запис у книзі вражень музею.

1997 року музей відвідав тодішній голова Верховної Ради Олександр Мороз, який у книзі вражень записав:

«У складній і суперечливій історії є вершини істини, орієнтуючись на які, кожна чесна людина знайде для себе відповіді на минуле, сучасне, майбутнє. Однією з таких вершин є постать Івана Франка – генія думки і слова. Від Каменяра до Мойсея пройшов він свій шлях сам, провів інших, показав дорогу нам.

Треба приходити до Нагуєвичів хоч би для того, щоб збагнути: скалу треба лупати, щоби було чим викласти шлях людям, людству для кращої долі».

У книгах вражень записи зроблені відвідувачами різних міст і сіл: Луганська, Горлівкаи Ямало-Ненецького національного округу, Самарканд-Инти, Улан-Уде, Ростова-на-Дону, з усіх областей України та з-за кордону, зокрема з Варшави, Вінніпега, Братислави, Бєлграда.

У книзі вражень за 1986 рік зробили свої записи лауреати премії ім. Івана Франка: Станіслав Едвард Бури, Михайло Мольнар.

Після проголошення незалежності України з усіх куточків світу їхали люди до Нагуєвичів: з Австралії, Канади, США, з багатьох країн Європи. Приїжджали на батьківщину Івана Франка, вклонитися землі, яка дала світові людину, талант і праця якої винесли українську культуру, зокрема літературу, на вершину світової слави.

Записи подаємо мовою оригіналу, підписи – згідно з оригіналом.

***

Я счастлив тем, что мне в моей жизни пришлось побывать на родине (село Нагуевичи) Великого Украинского писателя Ивана Франко и ознакомится с музеем, в котором сохраняются документы об его жизни.

Надо отметить хорошее внимательное отношение к посетителям музея со сторонни зав. музея Г. З. Франко.

9 июля 1949 г.
Композитор (прізвище неможливо відчитати)

З великою радістю оглянув я Музей мого великого земляка – Івана Франка. Обстановка в ньому – чудова; вона багато дечого незнаного прояснила мені.

Нагуєвичі, 12 червня 1949 р.
Дм. Бандрівський, наук. працівник
Львівського відділу І-ту мовознавства АН РСР,
родом з с. Городища

На все життя кожен з нас запам'ятає незабутні, хвилюючі хвилини в селі Нагуєвичах. З дитинства ми знаємо це село, «що в долині лежить», і кузню край села, й чудове галицьке підгір'я, з дитинства ми мріяли побувати в ньому.

І ми горді й щасливі (я маю на увазі всю нашу групу письменників, яка відвідала Нагуєвичі в квітні ц.р.), що прийшли в це дороге серцю село не лише як мандрівники, а й як трудівники на літературній ниві нашого народу, на якій

так багато, так могутньо, так плідно працював Великий Каменяр з Нагуєвичів.

Сердечний привіт любим Нагуєвичам, колгоспникам, вчителям, учням, сердечний привіт працівникам Нагуєвицького музею Івана Франка і щире побажання великих успіхів у їх праці для добра нашої Соціалістичної Вітчизни!

Любомир Дмитерко
м. Київ, 30 вересня 1950 р.

Я пам'ятаю квітень той,
коли зайшли ми до музею твого,
наш мученик, герой,
співець святий землі моєї,
Франко Іване! Геній Твій
Сіяє нам і сяять буде
Аж поки будуть жити люди
І сонце у красі своїй
Сіять над нами. Учень твій,
Тобі вклоняюсь я до долі,
У стороні твоїй ясній,
Що Сталін вирвав із неволі.

В. Сосюра
Київ, 31 серпня 1950 р.

З хвилюванням ми ступили на землю, де зробив свої перші дитячі кроки «син Яця-коваля», де він ступав своїми босими ногами…

Шановний Гринь Захарович розповідає нам про останні роки життя Івана Франка. Хворий і знесилений, він прибув одного разу до рідного села. Підійшовши до криниці на батьківському подвір'ї, він довго дивився в її глибінь. Змученому йому приснилось, що коли б він зумів дістати ключ, який дитиною впустив у воду, – до нього знов би повернулась молода сила і відлетіла геть тяжка хвороба. Сповнений смутку і жалю був погляд хворого поета…

Слухаючи цей переказ, хочеться гукнути: встаньте, Іване Яковичу, золоті ключі молодості і сили знайдені нашим народом! Як хочеться, щоб живий Франко глянув на буяння радісного нового життя, що прийшло на древні галицькі землі. Автор «Каменяра», автор «Борислава сміється» від усього серця вітав би соціалістичні перетворення на своїх рідних землях.

Золоте весняне сонце, святкові збори біля пам'ятника поетові… Збуджені погляди. Сяючі обличчя. Такими запам'ятались мені Нагуєвичі – оновлена франківська земля.

Леонід Новиченко
30 квітня 1950 р.

З великим хвилюванням їхав я у те село, де народився і зростав співець і воїн українського народу Іван Якович Франко. З дитинства я полюбив його твори. В пам'яті вставали рядки:

… край села
Стоїть кузня немала,
А в тій кузні коваль клепле.
А в коваля серце тепле.
А він клепле ще й співає.
Всіх до кузні іззива:
Ходіть люди з хат, і з поля!
Тут кується краща доля!

Приїжджаю в село і чую… клепле коваль! Клепле у кузні колгоспній. Де в труді і соціалістичному колективі кується щаслива доля колгоспників-земляків великого Франка.

Свої хвилюючі враження про село Нагуєвичі, про музей Івана Франка я розповім своїм землякам-колгоспникам чорноморського краю.

Від усього серця бажаю землякам Івана Яковича Франка успіхів у роботі на благо нашої соціалістичної Вітчизни!

Степан Олійник
7 листопада 1950 р.

З великою радістю і хвилюванням їхав я в гості до Івана Франка в його рідне село. Тут кожен крок землі наповнений його пам'яттю, легендою про великого українського генія патріота. Я дуже радий, що побував у тих краях і сподіваюсь ще побувати не один раз.

Платон Воронько
30 вересня 1950 р.

Благоговійний трепет і радість велику переживаю я ще й досі, що довелось мені побувати на батьківщині Івана Франка.

Павло Тичина
1950 р.

Нехай безсмертно живе те місце – село Нагуєвичі – що породило великого Івана Франка.

Андрій Малишко
30 вересня 1950 р.

Вічно красуйся, могутній щедрий краю, що породив великого Франка.

Невмирущий Каменяр, він завжди з нами!

Пишаємось ним.

Вчимося у нього.

Олесь Гончар
5 травня 1951 р.

Спасибі тобі, народе карпатський, краю чудовий, за те, що ти подарив людину титанічної сили і волі, сонячного горіння і світлості.

Твої ідеали, Іване Франко, вічно нестиме в своїй душі народ України і здійснить їх у великій дружбі народів.

А. Хорунжий
5 травня 1951 р.

З великим хвилюванням оглянув музей великого Франка. Всі ці місця, де він родився ріс, творив – святиня для кожної культурної людини, а для українця зокрема.

Василь Швець
24 червня 1951 р.

З невимовним хвилюванням ступаєм на цю землю святу. Цих відвідин я не забуду ніколи. Хочеться ще раз і ще раз вклонитися перед пам'яттю великого Франка.

Д. Білоус
24 червня 1951 р.

Почуваюсь щасливий, що мав нагоду побувати на Батьківщині Івана Франка і в музеї, який йому встановлено радянською владою в селі Нагуєвичах. Оглядаючи музей, я ближче познайомився з життям і діяльністю революціонера-демократа Івана Франка. Слава Радянській владі і більшовицькій партії, які так дбайливо піклуються про вшанування світлої пам'яті таких діячів, як Іван Франко.

М. Гринишин
місто Вінніпег, Канада
25 серпня 1951 р.

З вялікім хваляванням прайшліся мы па музею Івана Франка – вялікага украінскага і сусветнага паэта. Мара кожнага творцы жыць і быць карысным для справы народа так, як жыу светла і магутна Іван Франко.

Група участников тижня
беларуской литературы
на Украіне (підписи),
вересень 1957 г.

Любимо ми Франка дуже і будемо наслідувати його у всьому.

Д. Павличко
27 березня 1959 р.

Поклон перед памяттю и безсмертным делом великого украинского поета Ивана Франко.

Иван Давидков
25 січня 1959 р.

Вклоняємося цій славній і щедрій землі, яка дала світові Великого каменяра. Хай родить вона нових каменярів на щастя і славу народові українському, на радість всім народам нашої соц. Вітчизни.

Олесь Гончар
25 січня 1959 р.

Ми, члени наукової експедиції Львівського державного університету, побували в музеї І.Франка 15.VII.1959 р. Приємно відзначити, що кількість експонатів зросла набагато в порівнянні з 1956 роком. Бажано було б збільшити кількість наукової літератури про життя і діяльність І. Франка.

(Підписи)
с. І. Франка, 15 серпня 1959 р.

Незвичайний подив і глибока любов переповнює знову і знов нас при ознайомленні з музеєм Івана Франка, дійсно великого, титанічного каменяра. Хай живе вічна слава про нього.

(Підписи)
15 травня 1959 р.

Ми знову у святині великого Каменяра, де кожен експонат – яскрава розповідь про життя і творчість «титана думки і праці», про його високе життя, що стало гордістю нашого краю.

Уклін і шана Тобі, Каменяре!
Твоє слово – то блискавки спалах.
Над пітьмою і болем віків
Ми розбили гнобителів скали

І проклали дороги стрункі,
В майбуття, повне щастя і цвіту,
Але слово твоє, як вогонь,
Ми несемо по білому світу,
Сієм правду, як зерна з долонь.

Іван Фідик,
початкуючий поет, вчитель групи учнів
Ступницької восьмирічки
1960 р.

Яке наше покоління – от маємо на Україні свої священні місця освячені діяльністю великих світочів наших – і серед цих дорогих місць маємо і наше рідне село Івана Франка (Нагуєвичі).

Радісні, творчо наповнені часини гостювання тут викликають у душі пориви жити, працювати, віддаючись патріотичному обов'язку, і хочеться бути хоч єдиним промінчиком душі похожим на великого сина народного, нашого великана – Івана! Слава йому, уклін йому!

Дмитро Косарик
25 вересня 1960 р.

Ми щасливі, що мали досить приємну нагоду гостювати на Батьківщині Поета і Каменяра.

Наші серця вельми вдячні за люб'язність з якою нас познайомили з життям Ів. Франка, та найбільше дякуємо всім тим, хто з такою любов'ю зберігає для нащадків майбутнього всю могутність творчості титана праці і титану мислі.

Спасибі Вам!

Іван Казнадій
режисер Київського ордена Леніна
Академічного театру ім. І. Франка
та група артистів (підписи)
28 лютого 1961 р.

В день закриття другого республіканського літературного фестивалю ми, група українських письменників і літераторів, схиляємо низько голови перед пам'яттю безсмертного сина народу – Івана Франка.

І. Сварник, Р. Братунь,
А. Шмигельський, В. Лозовий,
Р. Лубківський, Р. Іваничук,
І. Драч, В. Колодій,
Х. Бабич, М. Петренко
13 травня 1962 р.

Глибока шана Великому Каменяреві від тих, що мали колись щастя слухати його полум'яних слів.

Волощак
13 травня 1962 р.

Учасники XI Щорічної Республіканської Наукової Конференції, присвяченої 110-річчю з дня народження Івана Франка в шанобі і з гордістю схиляють голови перед місцями, де народився Геніальний Каменяр!

Невпізнанним стало село, з якого вийшов нині визнаний усім прогресивним людством світу Іван Франко!

М. Мороз, В. Лесин,
З. Франко, А. Юрчаківський
18 вересня 1966 р.

Великому писателю земли украинской наш низкий поклон. Надолго сохраним память о рождественских днях юбилея.

Писатели Москвы и Ленинграда
Л. Фоменко, М. Комисарова
8 октября 1966 г.

Повек е дзабоко развнтуваф, когоф дице атмосфуаття на боженсьбт епоха, котое создоза Ивоф Франко и котоф той саме создоза сзс своф творчество. Покоф Ваф ненфоф велико

Ростислав Братунь, Родій Полонський, Микола Сидоряк, Вікторія Сидоряк відвідали цього світлого весняного дня будинок-музей Великого Каменяра, низько схиляємо голови перед його генієм, який світить нам.

(Підписи)
6 травня 1969 р.

Вражені од відвідин музею великого Каменяра, земний уклін землякам поета.

Леонід Ковальчук, письменник,
член Спілки письменників,
м. Київ, 21 червня 1969 р.

Низький уклін тому куточкові землі української, в якій зростав Великий Каменяр. Хай множать славу свого краю Франкові земляки.

В. Лесин
22 липня 1969 р.

Все дає відчути могутнє дихання генія: все, все, від оцієї хати з свідченнями великого життя і творчості І. Франка, від оцієї вулиці нового села, колгоспу ім. І. Франка до томів, томів, які несуть нам давній світ, у якому формувався письменник.

Чуємо чарівне слово, народжене тут і бачимо тих, які виховуються на творах Івана Франка. І все це наша сонячна Україна. Слава їй у віках!

М. Бурбан
11 липня 1969 р.

Чище светлее стало на душе после ознакомления с местами детства Ивана Франко, с его односельчанами с ознакомлением обстоятельствами его жизни.

(Підписи)
5 серпня 1971 р.

Пїўн мин Иван Франконыҥ
музейінде поздым. Иван Франко-
ныҥ ачанаҥ.селожа. Хакас Тай-
ыны, Франко, чичуганча, ачылаг
ча. Синіҥ мин ыныктыраҥны
жакас тіміс мин тіпбестем

Ник. Домбокаш
5 августы 1971 л.

Спасибі за минуле, сьогоднішній день – і майбутній.
Марія Олексіївна! Вам щира наша подяка. На все добре.

Іван Козловський
18 вересня 1971 р.

Музей відвідала група працівників літературних музеїв України. Дуже раді, що довелося побувати в рідному селі світлого сина України. Сердечне спасибі землякам письменника за те, що з такою гідністю бережуть пам'ять в своїх серцях до Великого Франка.

Вінницький літературно-меморіальний музей
Михайла Коцюбинського,
Київський музей М. Рильського,
Полтавський музей І. П. Котляревського
(підписи)
19 вересня 1971 р.

Благословенна будь, земле, що народила Каменяра!

Полтавський музей Панама Мирного
(підпис)
17 вересня 1971 р.

З великою шаною і великим задоволенням відвідав музей Івана Франка.

І. Гуторов, художник
12 березня 1972 р.

Цілую землю, яка народила великого сина народу.

С. Куртяк, письменник
12 липня 1972 р.

Шевченко і Франко – дві неперевершені величини в літературі.

Я давно мріяв відвідати село І.Франка. Моя мрія здійснилась. Я вважаю себе з цієї події дуже щасливим.

М. Міщенко
6 серпня 1972 р.

З задоволенням прослухав лекцію екскурсовода по музею, ще більше переконуюся в тому, який велетень був Іван Франко, яка титанічна його праця.

Збереження і шанування видатних людей свідчить про культуру народу.

Шкода тільки, що у приміщенні нема місця ширшого показу експозиції.

М. Антків
18 серпня 1972 р.

Слава Землі й Народу, що породили Великого Каменяра. Хай дух Франків вічно живе в душах нащадків.

А. Гарматюк, поет
м. Донецьк, 15 серпня 1972 р.

Дорогий наш, Земляче!

Учні Берестянської восьмирічної школи віддають Тобі, наш батьку, низький уклін. Твоє ім'я, твоя творчість, твоє життя завжди в наших серцях…

Ми ніколи не забудемо тебе, І. Франка, сина української землі.

Ми вдячні екскурсоводу за влучну і доступну розповідь про життєвий шлях І. Франка, за теплий прийом.

учні Берестянської восьмирічної школи,
вчителі (підписи)
11 серпня 1972 р.

Вклоняюсь селові, що генія світу зростило. Стежкам і дорогам, що вели до світла його. О дай мені, земле, тієї величної сили, щоб далі нести наш вічний вогонь!

Степан Пушик
15 вересня 1972 р.

Низький земний уклін Землі, яка подарувала нам дуже дорогу і Велику Людину – Івана Яковича Франка!

Вдячні за пам'ять і велику любов до нього.

Раїса Недашківська (засл. арт. України)
березень 1974 р.

З інтересом оглянули нову експозицію музею Івана Франка. Дякуємо співробітникам та односельчанам за глибоку шану до славного українського і загальнослов'янського орача культури.

О. Дей, М. Шалата
12 травня 1974 р.

С большой радостью мы прослушали рассказ о великом литературном и общественном деятеле Украины. Мы рады, что могли посетить этот музей и почтить память этого великого человека.

Делегация творческих работников кино РСРР
(підписи)
17 марта 1979 г.

Моє серце затремтіло від глибокого хвилювання на думку, що тут свої перші кроки ставив великий син нашого народу безсмертний Каменяр.

Е. Козак
29 травня 1980 р.

С большим уважением я дома изучал труды и биографию Ивана Франко. Это он такой великий революционер, писатель и ученый, что он заслуживает большую честь. Все люди в мире должны узнать какой гений он был. Вот здесь в этом интересном музее я понимаю, что просто невозможно написать книгу об Украине не вспоминая его значительного труда и лица.

Гюнтер Штайн
писатель ГДР
22 сентября 1980 г.

Нізка кланяюся землі Велікага Каменяра. Заусігда з любоую і здзіуленням, зайздрастью і захопленням думаю пра цього генія велікага украінскага народа, пра его мужнасць і смеласць, працавітість і адданасць. Зямля, якая дає такіх синоу, не могла не буць бессміртнай.

Жадаю музею баць заусіда утульнай і гастіннай хатай Франка, такой простай, такой звичайнай і такой павучальнай.

білоруський письменник
(підпис)
11 листопада 1980 р.

Мы, группа писателей, участников Дней литературы, с глубоким волнением и чувством глубочайшешо уважения перед гением и подвигом Ивана Франко, посетили музей его имени. Слава Каменяру и да живет его имя в веках!

Р. Лубківський, Р. Кудлик (Львів),
В. Шорор (Москва), Есет Аукебай (Алма-Ата),
Ірина Ракша, Серо Ханзадан(Єреван)
1980 р.

Хай святиться ім'я й пам'ять тієї матері, чиї трепетні руки прийняли Великого Сина народу, не відаючи про це, до чиїх грудей першим земним стуком озвалося велике серце малесенького Івана.

Схиляю голову свою під цією стріхою, яка височиною своєю сягає вершин народного духу.

Світлана Йовенко
Спілка письменників, м. Київ
30 серпня 1981 р.

Ми, учасники ювілейної конференції, з нагоди 125-річчя з дня народження Івана Франка, яка відбулася 2-3 жовтня 1981 р. в Дрогобицькому педагогічному інституті ім. І. Франка відвідали село Нагуєвичі (Івана Франка), меморіальний музей-садибу І. Франка і пройшлися по прекрасно збудованій стежці Івана Франка. Все це глибоко зворушило, бо по цій землі ходив своїми босими ногами маленький Івась. Ця земля – «всеплодющая мати» надихала його вогнем Титана, який він поніс у широкий світ. Ми безмежно вдячні всім тим, хто свято зберігає пам'ять великого сина українського народу.

Виносимо сердечну подяку директору музею Оркуш Марії Олексіївні.

учасники конференції (підписи)
3 жовтня 1981 р.

Берегите славу Ивана Франко!

Сергей Михалков
30 августа 1981 г.

Вклоняємося землі, місцю, хаті, де вперше пролунав крик маленького Івана Франка. Тоді крик цей чутно було лише тут, тепер голос Великого Каменяра розлунюється по всьому світі.

Дякуємо всім, хто відбудовував хату сю, хто відновив обійстя Франка, це пам'ять, а пам'ять священна.

П. Загребельний
30 серпня 1981 р.

Земний уклін хаті, в якій народився і виріс Великий Каменяр – Іван Якович Франко. Будь вічною, мила хато, що дала притулок і випустила в люди нашого Генія для слави України і всього слов'янства.

О. Сизоненко
30 серпня 1981 р.

Ми киргизские поэты Сооронбай Джусуэв и Тумен-бай Байзаков посетили село и музей великого Каменяра Ивана Франко и уезжаем с восхищением его бессмертного таланта. Ивана Франко хорошо знают киргизы, в переводе его стихов принимали участие и мы. Иван Франко будет жить вечно!

Народный поэт Киргизии Сооронбай Джусуэв
поет Туменбай Байзаков
13 марта 1982 г.

Уклінно вклоняємося землі безсмертного Івана Франка. Тільки виняткова любов до народу, його дум і прагнень могли народити такого титана думки, такого звитяжця на ниві борні за краще майбутнє людства.

Жити як Франко, боротися як Франко, любити і ненавидіти зло – як Франко.

Хай вічними будуть ці місця нашої України, хай вічно люблятьcя, народжуються тут люди чесні й працьовиті, освячені пам'яттю свого великого земляка.

Микола Олійник
27 квітня 1983 р.

З глибоким хвилюванням відвідав з товаришами і дружиною святі для нас місця Великого Каменяра. До сторіччя з дня народження Великого Каменяра, мені випало щастя знімати фільм «Іван Франко». Як же все змінилось сьогодні – загоїлись рани Війни, дзвенить довкола щасливий сміх дітвори. Село розрослось могутньо.

Хай же вічною буде пам'ять про Великого Сина нашого народу!

Хай не заростуть Стежини, де проходили босі ноги Іванка!

Знімальна група фільму «Іван Франко»
(підписи)
23 листопада 1983 р.

Схиляємося перед світлим образом великого українського письменника, вірного сина свого народу у рік відзначення сторіччя від часу проведення мандрівки студентської української молоді по Прикарпаттю.

Глибоко зворушені зустріччю з його прекрасним рідним селом, музеєм Івана Франка.

Хай ніколи не заростає стежка до цієї прекрасної оселі.

Найщиріші побажання землякам Івана Франка!

Ф. Погребенник, Р. Іваничук,
М. Шалата, М. Людкевич
5 травня 1984 р.

С большым волнением я ознакомился с уникальной тропой Ивана Франко, и всем тем, что связано с памятью о великом сыне украинского народа. Будь благословенна земля, рождающая таких титанов человеческого духа.

От московських писателей – Олег Смирнов
5 июля 1984 г.

Низький, доземний уклін колисці Франкового безсмертя.

Роман Лубківський
5 липня 1984 р.

Велике і щире спасибі працівникам музею славного Каменяра, які з такою любов'ю бережуть все, що пов'язане з його безсмертним іменем!

Євген Доломан
9 липня 1984 р.

Музей-садиба батьків І.Франка, немов живлюще джерело, дає людям духовну снагу і силу для людської думки. Ідуть сюди люди великим потоком. Ідуть, щоб в уяві серцем почути Франкові кроки, підслухати його трепетні, клопітливі думки. Земля подарувала світові генія. Маленьким він сидів у батьківській кузні і слухав думки скривдженого люду. Усе своє збурене життя Франко боровся за наше щастя. Ми низько вклоняємося Тобі, наш дорогий бунтаре-Каменяру!

Володимир Забаштанський,
Лауреат Державної премії Української РСР
ім. Т. Г. Шевченка, Микола Томенко
23 листопада 1986 р.

Захоплений Вашим новим музеєм. Слава і честь художникам і працівникам музею.

А. Білецький,
директор музею Івана Франка у Вінніпегу, Канада
вересень 1986 р.

Доземний уклін священній землі Франка!

Велика подяка творцям цього культурного центру. Радий, що приніс на це свято п'ятдесятий том творів Франка, до якого я доклав рук як один з упорядників, а також свої дві книжки.

Ф. Погребенник
14 вересня 1986 р.

З пошаною для пам'яті великого поета і громадянина.

Г. Грабович
Гарвардський університет
14 вересня 1986 р.

Франко крокує по планеті. Доказом цього і міжнародний симпозіум і нововідкритий музей в селі І. Франка. Ра це велике спасибі організаторам симпозіуму і творцям музею.

З. Франко
14 вересня 1986 р.

Світла пам'ять Івана Франка зримо розгорнулась сьогодні, в день відкриття Його Музею, продовжується в паломництві вчених з багатьох країн світу, які прибули на літературний симпозіум «Іван Франко і світова культура» і які прибудуть згодом в наступні ювілеї і відзнаки його великої звитяжної праці в ім'я будучини.

М. Жулинський
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України
14 вересня 1986 р.

Прекрасна, чудова Франківська виставка. Честь і слава її творцям.

Михайло Мольнар
Братислава
14 вересня 1986 р.

Після концерту у Дрогобицькому педінституті, який відбувся у час і на честь 130-річного ювілею Каменяра, мали щастя відвідати рідні місця І. Франка.

Дух великого мислителя відчувається ще і в його селі, і на його стежині – і це відбилося у наших серцях.

Вдячні за це організаторам та працівникам музейного комплексу.

Онуки композитора К. Г. Стеценка,
учасники інструментального тріо Стеценків
(підписи)
24 вересня 1986 р.

З великим хвилювання і радістю вітаємо відкриття музею великого сина українського народу Івана Франка.

Крутіков
вересень 1986 р.

Доземно вклоняючись несмертному Франкові, з неменшою шанобою схиляюсь перед його нащадками, котрі справді

по-синівському бережуть його світлу пам'ять. Воістину – кожен поет великий своїм народом, кожен народ великий поетами своїми!

Борис Олійник
15 серпня 1987 р.

Тато був просто ковалем. Син Іван став ковалем людського щастя. Бачимо свій святий обов'язок кувати будучину рідної землі за великим Франком.

Учасники свята «Львівська поетична весна»
(підписи)
21 травня 1988 р.

НАШІ АВТОРИ

Бонь Віра	старший науковий працівник музею, лауреат премії ім. Святослава Гординського, заслужений працівник культури України
Вертій Олексій	доктор філологічних наук, м. Суми
Вівчар Соломія	завідувачка фондів відділу музею, кандидат філологічних наук
Войціцька Марія	головний хранитель фондів музею
Глібовицька Ольга	старший науковий працівник музею
Горак Роман	директор музею, член Національної спілки письменників України, лауреат Національної премії України ім. Тараса Шевченка, лауреат премій ім. Івана Франка, Михайла Возняка та Ірини Вільде, заслужений працівник культури України
Горак Яким	старший науковий працівник музею, кандидат мистецтвознавства
Зимомря Микола	завідувач кафедри теорії та практики перекладу Дрогобицького державного університету ім. Івана Франка, доктор філологічних наук, професор, академік Академії наук Вищої школи України, член Національної спілки письменників України
Кивелюк Марія	пенсіонерка
Козир Олександр	краєзнавець, м. Суми
Кобрин Михайло	заступник директора музею, кандидат філософських наук
Коцур Алла	старший науковий працівник музею

Ліман Галина	старший науковий працівник музею
Матковський Іван	доктор філософії
Оркуш Марія	учений секретар музею
Пушенко Олександр	завідувач виставкового відділу музею
Рикмас Ольга	завідувачка науково-освітнього відділу музею
Розлуцький Ігор	викладач кафедри світової літератури Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка
Франко Василь	племінник Івана Франка, син Захара Франка
Черніенко Віолетта	завідувачка науково-експозиційного відділу музею
Чудійович Богдан	молодший науковий працівник музею

Наукове видання

Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка

НАУКОВИЙ ВІСНИК МУЗЕЮ ІВАНА ФРАНКА У ЛЬВОВІ

Випуск 20

Відповідальний редактор і упорядник *Роман Горак*

Літературне редагування *Марта Волошанська*

Художнє редагування *Ольга Глібовицька*

Світлини *Романа Горака, Ольги Глібовицької, Олександра Пушенка* та з фондів музею

Комп'ютерний набір *Ольга Глібовицька, Надія Дорош*

Видавець *Юрій Николишин*

Заступник директора *Святослав Шот*

Технічний редактор *Надія Стахур*

Відповідальний за випуск *Валентина Хомів*

Свідоцтво держреєстру: серія ДК № 3684 від 27.01.2010 р.

Підписано до друку 25.05.2016 р. Формат 60x84/16. Папір офс. Друк офсетн. Гарнітура Palatino Linotype. Умовн. друк. арк. 44,64. Умовн. фарбовідб. 44,99. Обл.-вид. арк. 43,82. Наклад 100 прим.

ПП «Видавництво «Апріорі»
79000, м. Львів, вул. Сковороди, 4
тел./факс (032) 235-62-18, моб. 095-64-54-255, 067-314-05-10.
Для листування: 79000, м. Львів, а/с 242,
e-mail: apriori.knyga@gmail.com, www. apriori.lviv.ua

НБ ЛНУ ім. Івана Франка
Уф 0571

ISBN 978-617-629-314-9
9 786176 293149